ΤΟΥ ΚΑΝΑΚΗ Ι. ΓΕΡΩΝΥΜΑΚΗ

ΟΜΙΛΙΕΣ ΣΕ ΤΕΛΕΤΕΣ, ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ, ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΟΜΠΕΣ ΣΕ Τ.V.

Στο Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο Λαϊκής Ιατρικής συμμετείχα με αντικείμενο «γιατροσόφια και βότανα». Στην φωτογραφία η ώρα της ομιλίας μου. Δίπλα μου ο κ. Πιλαρινός Θεοδόσιος επιστημονικός συνεργάτης του Ιονίου Πανεπιστημίου.

Ρέθυμνο 8-10/12/2000.

Βουβάς 2018

Ομιλία κατά την 14-5-2018, στην τιμητική εκδήλωση που έγινε στο Πνευματικό Κέντρο Χανίων από το Κέντρο Κρητικής Λογοτεχνίας για τον Κανάκη Γερωνυμάκη και τον Ανδρέα Χατζιπολάκη

ΒΙΒΛΙΟ

ΤΟΥ

ΚΑΝΑΚΗ Ι. ΓΕΡΩΝΥΜΑΚΗ

ΟΜΙΛΙΕΣ ΣΕ ΤΕΛΕΤΕΣ – ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΟΜΠΕΣ ΣΕ Τ.Ѵ

Το βιβλίο μου αυτό το αφιερώνω στα εγγόνια μου

- Ασπασία Αθητάκη του Νικολάου και της Όλγας
- Έλενα Μπρεδολόγου του Μανώλη και της Μαρίας
- Αντώνη Μπρεδολόγο του Μανώλη και της Μαρίας
- Ελένη Γερωνυμάκη του Γεωργίου και της Ιωάννας
- Μελίνα Γερωνυμάκη του Γεωργίου και της Ιωάννας
- Δέσποινα Γερωνυμάκη του Σταύρου και της Αικατερίνης
- Κανάκη Γερωνυμάκη του Σταύρου και της Αικατερίνης

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Παρά το ότι δεν διαθέτω πτυχία και σπουδές, επειδή είμαι πολύ διαβασμένος, και ακόμα επειδή είχα άριστο μνημονικό και ότι διάβαζα το αφομοίωνα, δεν θεωρώ τον εαυτόν μου αγράμματο. Μα ίσως και η κοινωνία δεν με θεωρεί αγράμματο, αφού με καλέσανε σύνεδρο σε δύο Διεθνή Επιστημονικά Συνέδρια μα και σε άλλα τοπικά. Έχω χρησιμοποιηθεί ως κεντρικός ομιλητής σε πολλές εκδηλώσεις τελετών και επετείων και έχω κάνει εκπομπές σε τηλεοράσεις και σε ραδιοφωνικούς σταθμούς.

Κάθε φορά που έκανα μία ομιλία δεν επεριοριζόμουν στις προσωπικές μου γνώσεις μα αναμόχλευα εγκυκλοπαίδειες και βιβλία σχετικά με το αντικείμενο όπου συνέλεξα πνευματικό θησαυρό και σκέφτηκα να μαζέψω τις περισσότερες ομιλίες μου να τις κάνω βιβλίο. Με ευχαριστεί η σκέψη ότι θα τα διαβάζουνε τα παιδιά και τα εγγόνια μου. Μα ακόμα και θα μάθουνε κάποια πράγματα τα εγγονάκια μου από το βιβλίο αυτό και για μένα, και από μένα.

Περιλαμβάνονται ίσως στο βιβλίο αυτό και στοιχεία που δεν τα βρίσκει κανείς στον υπολογιστή.

Πολλά από τα κείμενα που γράφονται εδώ, εγγραφτήκανε τον 20^{ο} αιώνα και όταν λένε για παρελθόντα αιώνα εννοούνε τον 19^{ο} αιώνα και όχι τον 20^{ο}.

Κανάκης Ι. Γερωνυμάκης

ΠΑΡΕΙΣΑΧΤΟΣ ΣΤΟΝ ΧΩΡΟ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Εγεννήθηκα σε δύσκολα χρόνια, σε φτωχή οικογένεια και σε απόκεντρο χωριό. Ήμουνα άριστος μαθητής και πιο άριστος χειροτέχνης μα δεν έγινε σκέψη ποτέ για να πάω εγώ σε Γυμνάσιο. Μου άρεσε η μελέτη και τα ερεθίσματα που δεχόμουνα από το έμψυχο και από το άψυχο περιβάλλον τα αποθήκευε το άριστο μνημονικό μου. Διέθετα παρατηρητικότητα και κρίση και από έφηβος αντιλήφθηκα ότι βρέθηκα σε ένα μεταίχμιο και ότι τα πάντα αλλάζανε. Γλώσσα, νοοτροπία, ήθη έθιμα και ακόμα ο τρόπος ζωής. Είδα ότι κάποια πράγματα χάνονται και άλλα αλλοιώνονται, όπου αν και χωριατόπαιδο του Δημοτικού, κρατούσα στην τσέπη μου μολύβι και μπλοκάκι και κατέγραφα ότι έπεφτε στην αντίληψή μου: Παροιμίες, βλαστήμιες, όρκους, κατάρες, ευχές, ήθη, έθιμα, κλπ. Τα μάζευα για να τα διασώσω και με την προοπτική να τα δώσω σε έμπειρους ερευνητές. Άρχισα και να γράφω στις εφημερίδες άρθρα και ποιήματα, κυρίως λαογραφικού ενδιαφέροντος. Όπου και στον «Αγώνα της Λευκωσίας», στο περιοδικό Κρήτη στην Αμερική και σε εφημερίδες της Αυστραλίας, διά μέσου ενός φίλου μου. Τελικά τόλμησα και έκανα βιβλία το υλικό που μάζεψα και έχω κυκλοφορήσει τώρα 15 βιβλία ενώ έχω και δύο στο τυπογραφείο. Έχω ακόμα δακτυλογραφημένα βιβλία: ένα με άρθρα μου που έχουνε γραφτεί στον τύπο και αφορούνε τα Σφακιά. Ένα από ποιήματά μου που έχουνε γραφτεί στον τύπο και ένα με τα διάφορα άρθρα μου που έχουνε γραφτεί στον τύπο. Αυτά τα δακτυλογραφημένα τα βγάζω φωτοτυπίες λίγα αντίτυπα για να τα δώσω σε φίλους, μα δεν μπορώ να διαθέσω τα χρήματα για να τα κυκλοφορήσω.

Στον στρατό μου ανετέθησαν καθήκοντα επιλοχίου. Άμα απολύθηκα από τον στρατό ψηφίστηκα Κοινοτικός Σύμβουλος και στην συνέχεια Αντιπρόεδρος της κοινότητας. Μα οι Προέδροι της κοινότητος ήτανε κτηνοτρόφοι και πηγαίνανε στα χειμαδιά και στα μητάτα και ο γραμματέας μας έμενε σε άλλο χωριό. Εμένα βρίσκανε οι δημότες μας και τους εξυπηρετούσα άμα θέλανε ένα χαρτί, και με ‘μένα συνεργάζονταν οι εκπρόσωποι των υπηρεσιών άμα έλλειπε ο Πρόεδρος. Σαν επιλοχίας στο στρατό και σαν αντιπρόεδρος στην κοινότητα εξοικειώθηκα γραφικά και ορθογραφικά και τόλμησα να αναλάβω το γραφείο της κοινότητος αφού τότε μετρούσανε και τα ουσιαστικά προσόντα και όχι μόνο τα τυπικά. Τελικά από χωριατόπαιδο του Δημοτικού έγινα και γραμματέας μα και συγγραφέας.

Κανάκης Ι. Γερωνυμάκης

ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΟΜΙΛΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΣΕ ΤΕΛΕΤΕΣ ΣΕ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΕ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΥΣ

Τον Αύγουστο 2006 στην Ανώπολη ομιλία για τον οπλαρχηγό Σταμάτη Μπασιά.

Την 21-6-1999, τον πανηγυρικό της ημέρας για την επανάσταση του 1821 στην Θυμιανή Παναγιά

Την 15-9-2000 τον πανηγυρικό της ημέρας για τη μάχη του Φραγκοκάστελλου και για τους Δροσουλήτες στο Φραγγοκάστελλο.

Στο Φραγκοκάστελλο Σεπτέμβριο 2006 για ιστορία, προϊστορία και θρύλους.

Στην Ίμπρο 30-10-2003 επιμνημόσυνος λόγος για τον Γεώργιο Ξενουδάκη.

Στον Καλλικράτη 9-10-2011 ομιλία για το ολοκαύτωμα του 1943.

Στην Χώρα Σφακίων την 25-3-2011 ομιλία για την έκρηξη της επανάστασης του 1821.

Στα Περβολάκια Κισάμου σε εκδήλωση για τον Παπά Γιώργη 9-8-2016.

Διάφορες ομιλίες σε σχολικές και άλλες αίθουσες και Ρ.Σ.

Στο Ασκύφου την 15-4-1999, στο κόψιμο της πίτας του Πολιτιστικού Νότου ομιλία περί των Κουλέδων περί τα αποκριάτικα έθιμα.

Στα Χανιά στην αίθουσα του Δημοτικού Συμβουλίου, ομιλία περί των Χριστουγεννιάτικων εθίμων στα Σφακιά, την 12-12-1996.

Στα Χανιά την 15-4-1997 στην ίδια ως άνω αίθουσα περί πασχαλινών εθίμων στα Σφακιά.

Στα Χανιά στην ίδια ως άνω αίθουσα ομιλία περί ιδιαιτεροτήτων των Σφακίων και των Σφακιανών 3-11-1997.

Στην Αθήνα στον Ραδιοφωνικό Σταθμό 103,4 26-11-2000 ομιλία για τα Σφακιανά μοιρολόγια 26-9-2000.

Στην Αθήνα στον ίδιο ως άνω Σταθμό την 27-11-2000 ομιλία για τον Δασκαλογιάννη.

Στην Αθήνα στον ίδιο ως άνω Σταθμό ομιλία την 28-11-2000 ομιλία για τους Δροσουλήτες.

Στην Σούδα στον Ραδιοσταθμό της ΕΡΑ ομιλία περί τα έθιμα των Απόκρεω την 13-3-2001

Στο Δημοτικό Σχολείο Βουβά το 1968 για την Κοινότητα Ασφένδου.

Στο Δημοτικό Σχολείο Αγίου Γεωργίου το 1968 για την Κοινότητα Ασφένδου.

Στην Χώρα των Σφακίων στο Λύκειο ομιλία για τα έθιμα από το προξενιό μέχρι τον γάμο 4-8-2001.

Στο Ασκύφου στο Δημοτικό Σχολείο ομιλία για την Κρητική μαντινάδα 30-3-2005.

Στην Χώρα Σφακίων στο Λύκειο 29-1-2003 ομιλία για την Σφακιανή τοπολαλιά, μαζί με τον Μ. Αληφιεράκη. Στον Ομαλό 27-7-2004 περί αντιμετωπίσεως των ασθενειών και περί το θάρρος μας στους Αγίους, ειδικά στον Άγιο Παντελεήμονα.

Στα Χανιά στο Ραδιοσταθμό «Ράδιο Κρήτη» περί της Βεντέτας στην Δ. Κρήτη.

Στο Φραγκοκάστελλο την 19-5-2012 ομιλία στους μαθητές του Δημοτικού Σχολείου Περβολίων Κυδωνίας περί μάχης Φραγκοκάστελλου και περί Δροσουλιτών.

Στην Αθήνα στο κόψιμο της πίτας του Συλλόγου Σφακιανών περί παιδείας και περί του Γ. Ξενουδάκη στο κτήμα Κολοβούνη την 27-2-2005.

Στην Χώρα Σφακίων στο Λύκειο για τα έθιμα από το προξενιό μέχρι το γάμο.

Στον Αλικιανό στο Ίδρυμα Καψωμένου 30-9-2012 ομιλία περί τον βοσκό της Κρήτης.

Στις 28-6-2017 μίλησα στο Φραγκοκάστελλο εγώ και ο Σ. Μιχελογιάννης για Καζαντζάκη.

Εκπομπές σε Τηλεοράσεις

Στην τηλεόραση Κρήτη 1, την 9-7-1991 για τα Σφακιανά μοιρολόγια.
Στην τηλεόραση Κρήτη 1, την 8-12-1991, η κτηνοτροφία στην Κρήτη.
Στην τηλεόραση Κρήτη 1, την 28-11-2011 «Νόμοι στα Αυτοδιοικούμενα Σφακιά επί Τουρκοκρατίας».
Στην τηλεόραση Κρήτη 1, την 15-9-1992 Σφακιανά θυμοσοφικά
Στην τηλεόραση Κρήτη 1, την 12-4-1994, Λέξεις αρχαίας Ελληνικής στην Κρητική διάλεκτο.
Στην τηλεόραση Κρήτη 1, την 28-10-1997 Κρητική Πολεμική Λαϊκή ποίηση.
Στην τηλεόραση Κρήτη 1, την 24-9-1997, Αλληγορικά και εθιμικά ριζίτικα τραγούδια.
Στην τηλεόραση Κρήτη 1, 4-5-1998, Η επανάσταση του 1821 στην Κρήτη.
Στην τηλεόραση Κρήτη 1, 4-2-1998 Τα σιτηρά στα Σφακιά.

Στην τηλεόραση Κρήτη 1, 28-5-1998 Ο Γιαννίτσαρος Αληδάκης.
Στην τηλεόραση Κρήτη 1, 24-10-1996 Το ριζίτικο τραγούδι.
Στην τηλεόραση Κρήτη 1, 9-10-1998 Αλλαγή στην συμπεριφορά της κοινωνίας.
Στην τηλεόραση Κρήτη 1, 10-5-1994, Σφακιανά φαράγγια.
Στην Νέα Τηλεόραση 5-7-2010, Ιωσήφ Λιάπης
Στην τηλεόραση Κρήτη 1, Ανδρουλιός Μωράκης, 12-10-2010.
Στην τηλεόραση Κρήτη 1, 5-9-2012, Σφακιανές Ρίμες.
Στην τηλεόραση Κρήτη 1, 4-10-1992, Ανέκδοτα εκ του φυσικού.
Στην Νέα Τηλεόραση 5-8-2010, Το παραμύθι.
Στην τηλεόραση Κρήτη 1, του Κατρέ το Λαγκός
Στην τηλεόραση Κρήτη 1, Η οικογένεια του Δασκαλογιάννη.
Στην Νέα Τηλεόραση 11-8-2010, Βιντεοσκόπηση ομιλίας για τον Ανδρουλιό Μωράκη.
Στην Νέα Τηλεόραση 19-12-2008, Πως τη γνώρισα τη ζωή και πόσο άλλαξε.

Διακρίσεις από τη Συμμετοχή σε Διαγωνισμούς

Σε διαγωνισμό από τον Δήμο Χανίων, τον Σύνδεσμο Φιλολόγων Ν. Χανίων και το Σύλλογο Φίλων του Ν. Καζαντζάκη, βραβεύτηκε η παρακάτω μαντινάδα μου στα Χανιά την 30-11-1997.

Η Κρήτη είναι εις την γη ένα μικρό νησάκι
Την μεγαλώνει τ' όνομα του Νίκου Καζαντζάκη.

Στον ίδιο ως άνω διαγωνισμό βραβεύτηκε και το παρακάτω ριζίτικο:

Η κορυφή του πνεύματος, ο ήλιος της σοφίας.
Το καύχημα της Κρήτης μας, ο Νίκος Καζαντζάκης.
Μην πείτε πως απόθανε, δεν είναι πεθαμένος
Πάντα θα ζει το πνεύμα του.

Σε διαγωνισμό από τον Δήμο Χανίων και τον Σύνδεσμο Φιλολόγων του Νομού Χανίων την 15-6-1996 βραβεύτηκε η παρακάτω μαντινάδα μου με θέμα «Ελευθέριος Βενιζέλος».

Λεβεντογέννα Κρήτη μου, να το φωνάξω θέλω
Πως δυο θεούς εγέννησες, Δια το Βενιζέλο.

Από το περιοδικό «ΕΜΕΙΣ» ΤΗΝ 10-9-1990 βραβεύτηκε το ποίημά μου «Ο Τεχνικός Πολιτισμός».

Από το Δήμο Ακρωτηρίου σε διαγωνισμό ποίησης την 12-8-2000 βραβεύτηκε η μαντινάδα μου:

Όπως στην κάθε εκκλησιά έχει προσκυνητήρι
Έτσά 'χει και η Κρήτη μας δυο τάφους στ' Ακρωτήρι.

Από το Δήμο Χανίων και τον Σύνδεσμο Φιλολόγων Ν. Χανίων την 19-5-1995 σε διαγωνισμό για την Μάχη της Κρήτης βραβεύτηκε η παρακάτω μαντινάδα μου.

Ο Ναζισμός τση Κρήτης μας δεν τση ξεχνά ποτές του
Γιατί στην Κρήτη εξέγραψε τσ' αλεξιπτωτιστές του.

Από τον Δήμο Κισσάμου και τον Σύλλογο Στιχουργών Ν. Χανίων σε διαγωνισμό με θέμα «Λαφονήσια 2014», στις 13-8-2014, βραβεύτηκε η εξής μαντινάδα μου.

Σε διαγωνισμό του Συλλόγου Στιχουργών του Ν. Χανίων, με θέμα την εξουσία βραβεύτηκε η παρακάτω μαντινάδα μου την 24-4-1913.

Η πιο χειρότερη μορφή είναι στην προδοσία
Όταν προδίνετε ο λαός από την εξουσία.

Ο Σύλλογος Στιχουργών Νομού Χανίων και ο Σύλλογος Οικοτρόφων Κρητικής Εστίας είχαν διαγωνισμό την 26-8-2017 στα Χανιά με θέμα το φιλότιμο και η παρακάτω μαντινάδα μου πήρε το τρίτο βραβείο.

Μπορείς με το φιλότιμο και με τσι φρονιμάδες
Να κάνεις ό,τι δεν μπορεί να γίνει με παράδες

Το Κέντρον Κρητικού Πολιτισμού έκανε την 14-5-2018 στο Πνευματικό Κέντρο Χανίων τιμητική εκδήλωση για 'μένα και τον Ανδρέα **Χατζηπολάκη** για την προσφορά τους στην λαογραφία.

Στις 24-9-2018 έδωσα συνέντευξη στον κ. Γεώργιο Βιτώρο για την «ΝΕΑ ΤΗΛΕΟΡΑΣΗ» Χανίων.

ΒΡΑΒΕΙΑ ΤΙΜΗΤΙΚΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΠΑΙΝΟΙ

1) Από τον στρατό Πολεμικό Σταυρό Γ΄ τάξεως, με το 4/1950 Β. Διάταγμα.

2) Από το περιοδικό «ΕΜΕΙΣ» την 10-9-1990 τιμητικό δίπλωμα από τη βράβευση σε διαγωνισμό ποίησης, στο ποίημα «Τεχνικός Πολιτισμός»

3) Από το Δήμο Χανίων και τον Σύνδεσμο Φιλολόγων Ν. Χανίων σε διαγωνισμό με μαντινάδα για τον Καζαντζάκη, δίπλωμα για βράβευση μαντινάδας μου την 30-10-1997.

4) Από τον Δήμο Χανίων και τον Σύνδεσμο Φιλολόγων Ν. Χανίων σε διαγωνισμό για τον Καζαντζάκη δίπλωμα και για σχετικό ριζίτικο την 30-10-1997.

5) Από το Κέντρον Κρητικού Πολιτισμού τιμητικό δίπλωμα σε σχετική τιμητική εκδήλωση.

6) Σε διαγωνισμό της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Χανίων, ο Δήμος Μουσούρων και η εταιρεία Ανάπτυξης Λάκκων την 27-7-2003 τιμητικό δίπλωμα για ομιλία στον Ομαλό.

7) Από τον Αγροτικό Αύγουστο αναμνηστικό δίπλωμα για την συμμετοχή μου στον Αγροτικό Αύγουστο του 2002.

8) Από το Πολυτεχνείο Κρήτης και το Καλλιτεχνικό Σωματείο «ΚΡΗΤΙΚΗ ΜΟΥΣΑ» την 8-12-1997 μου έδωσε τιμητικό δίπλωμα: «*Διά τις επιδόσεις του στην Κρητική στιχουργική Τέχνη»*.

9) Στο Πολεμικό μουσείο στην Αθήνα από το Κέντρο Κρητικού Πολιτισμού τιμητικό δίπλωμα την 26-11-2000. «Σε αναγνώριση της προσφοράς του στην Σφακιανή λαογραφία».

10) Από την Ένωση Σφακιανών του Ν. Χανίων τιμητικό δίπλωμα «Σε αναγνώριση της πολύχρονης προσφοράς του στην λαογραφία και στο πολιτιστικό γίγνεσθαι της επαρχίας Σφακίων» την 26-11-2000.

11) Από τον Δήμο Ακρωτηρίου την 12-8-2000, βραβείο από την συμμετοχή του σε διαγωνισμό μαντινάδας.

12) Από την Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Χανίων και τον Αγροτικό Αύγουστο αναμνηστικός έπαινος δια την δημοσίευση άρθρου του σχετικά με τον Αγροτικό Αύγουστο.

13) Έπαινος δια την συμμετοχή του στον διαγωνισμό της παροιμίας στο «Πολιτιστικό καλοκαίρι του Δήμου Αρκαδίου το 2006 στα Χαράκια».

14) Έπαινος από τη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Χανίων την 3,12-8-2007.

15) Από τον Λαογραφικό Όμιλο Χανίων την 26-7-2009, «Διά την διατήρηση, και διάδοση της Κρητικής Λαϊκής παράδοσης».

16) Από τον Ροταριανό Όμιλο, βραβείο την 15-11-2009 «Δια την πολύχρονη προσφορά του στη λαογραφία και λογοτεχνία…»

17) Από τον Σύλλογο Στιχουργών Χανίων τιμητικό δίπλωμα για την συμμετοχή του στην Επιτροπή κρίσεως στον διαγωνισμό για το νεοριζίτικο τραγούδι για την Μάχη της Κρήτης και στην επιτυχία της εκδήλωσής μας την 18-5-2009.

18) Από τον Σύλλογο Στιχουργών Ν. Χανίων τιμητικό δίπλωμα «Για την πολυετή προσφορά του στην παράδοση του τόπου μας.

19) Από τον Σύλλογο Στιχουργών του Ν. Χανίων διάκριση από τη συμμετοχή του σε διαγωνισμό ποίησης με θέμα την «προδοσία».

20) Πρώτος έπαινος από την Ακαδημία των Αθηνών για τα χειρόγραφα του βιβλίου «Περιπλοκάδια» Α.Π. 42558/23-6-1995.

21) Δεύτερος έπαινος από την Ακαδημία των Αθηνών στα χειρόγραφα του βιβλίου «Κρητική Λαϊκή Ποίηση» Α.Π. 42558/23-6-1995.

22) Από τον Δήμο Κισσάμου και τον Σύλλογο Στιχουργών Ν. Χανίων έπαινος για την συμμετοχή του στο διαγωνισμό Μαντινάδα, ρήμα, ριζίτικο την 13-8-1914 με θέμα «Τα Λαφονήσια».

23) Από τον Δήμο Σφακίων και τον Σύλλογο Στιχουργών Ν. Χανίων για τον διαγωνισμό μαντινάδα, ρήμα, ριζίτικο, αναμνηστικό τιμητικό δίπλωμα για την συμβολή του στην επιτυχία της εκδηλώσεώς μας.

24) Από τον Σύλλογο Στιχουργών Χανίων και τον Σύλλογο Οικοτρόφων της Κρητικής Εστίας την 26-8-2017 σε διαγωνισμό με θέμα το «φιλότιμο» το τρίτο βραβείο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄
ΟΜΙΛΙΕΣ ΣΕ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

ΣΥΝΕΔΡΙΟ Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ομιλία στο Καστέλι Πεδιάδος 6, 7, 8-7-2017

Η Κρήτη είναι ένα μικρό νησί στις διαστάσεις που έλαβε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Όμως και κατά την εκτέλεσή της, μα και στις επιπτώσεις της έλαβε πολύ σημαντικές διαστάσεις. Ο Χίτλερ υπολόγιζε σύμφωνα με το σχέδιο «ΕΡΜΗΣ», ότι στο πρώτο εικοσιτετράωρο θα καταλαμβάνονταν τα στρατηγικά μέρη της Κρήτης, στα πολεμικά του σχέδια ήτανε να χτυπήσουνε και τη Ρωσία κατά την επιχείρηση «Βαρβαρόσα» κατά τις 15 Μαΐου. Όμως τα πράγματα δεν ήρθανε όπως θα τα ήθελε και ο χρόνος και οι απώλειες που προκύψανε ήτανε πολύ περισσότερα απ' ότι υπολόγιζαν και αναγκαστήκανε να αναβάλουνε για τις 22 Ιουνίου το χτύπημα της Ρωσίας. Μα αυτό σήμαινε ότι πλησίαζαν κατά ένα μήνα στον Ρωσικό Χειμώνα (ο Στάλιν αποκαλούσε τον χειμώνα τους «μεγάλο σύμμαχο»).

Αφού οι Ναζί καταλάβανε την Ελλάδα, επόμενος στόχος τους ήτανε η Κρήτη. Από τις 14 Μαΐου 1941 άρχισαν να βομβαρδίζουνε με σφοδρότητα ειδικά την περιοχή των Χανίων. Την 20 Μαΐου λίαν πρωί άρχισε σφοδρότατος βομβαρδισμός στα Χανιά και στην περιοχή του Μάλεμε και κατά το μεσημέρι 1.300 αεροπλάνα οπλιταγωγά, καταδιωκτικά, βομβαρδιστικά και ανεμοπλάνα κατέκλεισαν τον ουρανό της Κρήτης και ρίξανε 23.000 αλεξιπτωτιστές και αλπινιστές, επίλεκτο τμήμα του ναζιστικού στρατού. Πρώτη τους προτεραιότητα ήτανε η κατάληψη του αεροδρομίου του Μάλεμε που το θέλανε για πύλη εισόδου στο νησί. Γι' αυτό γύρω από τα Χανιά και το Μάλεμε ρίξανε 4.320 αλεξιπτωτιστές, στο Ρέθυμνο 1.360 και στο Ηράκλειο 2.360. η δύναμη των συμμάχων αποτελείτο από Άγγλους, Αυστραλούς, Νεοζηλανδούς και συμμετείχανε λίγοι Κύπριοι και λίγοι Παλαιστίνιοι, ο Ελληνικός στρατός συμμετείχε με 8 τάγματα νεοσυλλέκτων, 2 τάγματα από έμπεδα της 5ης Μεραρχίας, 300 άντρες από τη σχολή Χωροφυλακής και 500 από τη Σχολή Ικάρων. Έλαβαν μέρος στην μάχη και από τον λαό της Κρήτης γέροι, γυναίκες και έφηβοι, διότι οι στρατεύσιμοι της Κρήτης βρεθήκανε στην κατεχόμενη Ηπειρωτική Ελλάδα εγκλωβισμένοι. Ήτανε ο συμμαχικός στρατός 40.000

Την πρώτη μέρα σκοτωθήκανε περί τους 1.700 από τους εισβολείς. Ήτανε καλά οργανωμένοι και κυριαρχούσανε στον αέρα, ενώ οι αμυνόμενοι υστερούσανε σε αεροπορία και σε αντιαεροπορική άμυνα. Την 21 Μαΐου καταφέρανε να καταλάβουνε το αεροδρόμιο του Μάλεμε. Στις 25 Μαΐου καταλάβανε την Κάντανο και άλλα χωριά δυτικά των Χανίων. Από την ηπειρωτική Ελλάδα επιτάξανε οι Ναζί βενζινάκατα και 2 ατμόπλοια και την 21 προς 22 Μαΐου επιχείρησαν να φέρουνε στρατό και εφόδια στην Κρήτη. Και με συνοδεία ιταλικού πολεμικού όμως τα πνίξανε τα αγγλικά πολεμικά και μόνο 1 έφτασε στην Κρήτη.

Την 27 του Μαΐου οι Ναζί καταλάβανε τα Χανιά. Ο Νεοζηλανδός στρατηγός Φραϊμπέργκ, διοικητής των εν Κρήτη συμμαχικών δυνάμεων ενημέρωσε τον στρατηγό Ουέλς, διοικητή των εν Μέση Ανατολή συμμαχικών δυνάμεων περί της κρισιμότητας της καταστάσεως στην Κρήτη και αυτός του έδωσε εντολή να εκκενώσει το νησί, όπου ο στρατός άρχισε να αποσύρεται προς τα Σφακιά με προορισμό να φύγουνε όσοι μπορούνε από Χώρα Σφακίων για Αφρική. Στις 28 του Μάη ο περισσότερος στρατός της δυτικής Κρήτης ήτανε από την δυτική πλευρά του φαραγγιού της Ίμβρου μέχρι τα παράλια της Χώρας Σφακίων.

Εγώ εκείνο τον καιρό εργαζόμουνα σε ένα ορεινό τυροκομείο, λίγες εκατοντάδες μέτρα από τα ανατολικά περίχειλα του φαραγγιού της Ίμβρου και περί τα 1.000 μέτρα από την δυτική πλευρά που ήταν ακριβώς φάτσα απέναντί μας και τρεις μέρες βλέπαμε την εξέλιξή στη Μάχη. Δίπλα μας ήτανε και ο Γερμανός παρατηρητής. Θα ήθελα να δώσω έμφαση σε όσα είδα και έζησα κατά την διεξαγωγή της Μάχης της Κρήτης.

Το φαράγγι της Ίμβρου σε μεγάλο του διάστημα αποτελείται από γκρεμνά και συνέπεια της μορφολογίας του φαραγγιού ήτανε απρόσφορο για τη χρησιμοποίηση ελαφρού οπλισμού, αφού μεσολαβούσε «νεκρά ζώνη». Κυρίως; Αντιπάλευε το πυροβολικό μεταξύ των αντιπάλων μα ο εχθρός που εξουσίαζε τον αέρα σφυροκοπούσε με σφοδρότητα βομβαρδίζοντας και πολυβολώντας. Έβλεπα τις βόμβες όταν τις άφηναν τα αεροπλάνα, έβλεπα την εναέρια διαδρομή τους, τις άκουγα που σφύριζαν σχίζοντας τον αέρα, έβλεπα και άκουγα όταν εκρύγνουνταν στο έδαφος. Τα αεροπλάνα ερχότανε συνήθως δύο – δύο ή τρία – τρία. Κάποια φορά ήρθανε δύο στούκας και το ένα το έβλεπα που με κάθετον εφόρμηση κατέβηκε στα 50 μέτρα και χτύπησε τρία αυτοκίνητα με πολυβόλο μα αυτά ήτανε φορτωμένα με πυρομαχικά και πήρανε φωτιά και για πολλές ώρες έβλεπα και άκουγα τις εκρήξεις. Άλλη φορά ήρθαν 4 μαζί μα φύγανε μόνο τρία γιατί το ένα το κτυπήσανε με μυδράλιο και έπεσε στη δυτική πλευρά του φαραγγιού. Το έβλεπα όταν χτυπημένο κάπνιζε πέφτοντας. Οι βόμβες ακολουθούσανε την κατεύθυνση που είχε το αεροπλάνο όταν τις άφηνε

και συχνά πέφτανε 1.000 μέτρα πιο πέρα. Η μορφολογία του εδάφους φαίνεται ότι διευκόλυνε τους αεροπόρους και τις περισσότερες φορές τις άφηναν όταν ήτανε πάνω από το κεφάλι μας.

Οι στρατιώτες φέρνανε τα αυτοκίνητα μέχρι τις τελευταίες στροφές δυτικά των Κομητάδων και σε πολλά άφηναν αναμμένες τις μηχανές και με ταχύτητα τα άφηναν και κατρακυλούσανε στα πλάγια σκορπώντας τα εφόδια που είχανε στις καρότσες. Το πρώτο που είδα και έπεφτε το θεώρησα δυστύχημα μα στη συνέχεια είδα που πέφτανε και άλλα και κατάλαβα.

Στη Χώρα Σφακίων 29, 30 και 31 Μαΐου πέσανε εκατοντάδες βόμβες όπου σκοτώσανε 10 Έλληνες και 37 συμμάχους στρατιώτες και χάλασαν 13 σπίτια.

Στις 28 Μαΐου φύγανε από Ηράκλειο 3 καταδρομικά και 6 αντιτορπιλικά πλοία και πήρανε πάνω από 4.000 άντρες. Τη νύχτα της 29ης Μαΐου φύγανε από Χώρα Σφακίων 8 πλοία και πήρανε 6.029 άντρες.

Στις 30 Μαΐου φύγανε πολλοί στρατιώτες με υδροπλάνα. Την 31 Μαΐου φύγανε από Χώρα Σφακίων, 1 καταδρομικά και 4 αντιτορπιλικά και πήρανε 3.710 άντρες. Γενικά φύγανε περί τους 15.000 αιχμάλωτους. συνελήφθησαν 12.254. Τους αιχμαλώτους τους περνούσανε από απέναντι μου με τα πόδια και τους πηγαίνανε προς την Ίμβρο. Τους έβλεπα και καθώς βαδίζανε στον άσφαλτο με πέτσινες σόλες ενώνετο ο ήχος και άκουγα το ποδοβολητό τους πάνω από 1000 μέτρα.

Την 1 Ιουνίου εδραιώθηκαν οι Ούνοι και αμέσως εξέδωσαν διαταγές:

1) Απαγορεύετο να έχομε όπλα και πυρομαχικά.
2) Απαγορεύετο να υποθάλπουμε στρατιώτες που δεν παραδοθήκανε.
3) Απαγορεύετο να έχομε ρούχα με χακί χρώμα.
4) Απαγορεύετο να φαίνεται φως τη νύκτα έξω από τα σπίτια μας.
5) Απαγορεύετο η κυκλοφορία τη νύχτα.
6) Απαγορεύετο να κυκλοφορούμε ομαδικά
7) Απαγορεύετο να κάνουμε συγκεντρώσεις
8) Απαγορεύετο να κυκλοφορούμε χωρίς να έχομε Γερμανική ταυτότητα.
9) Άμα είχαμε φιλοξενούμενο έπρεπε να το αναφέρομε στις Γερμανικές Αρχές.
10) Άμα βλέπαμε στρατιώτες που δεν παραδόθηκαν έπρεπε να το αναφέρουμε στις Γερμανικές Αρχές.

Η μη εφαρμογή των παραπάνω συνεπάγετο θάνατο.

Την 15ην του Ιουνίου, στον Βουρβουρέ ανάμεσα Ασή Γωνιάς και Καλλικράτη, στο εξοχικό του Ανδρέα Παπαδάκη, ο Ανδρέας Παπαδάκης από την Ασή Γωνιά, ο από το Ασκύφου κάτοικος Βρυσσών Ανδρέας Πολέντας, ο Ιωάννης Παΐζης από τα Χανιά, ο λοχαγός Αλεβιζάκης από το Ρέθυμνο, ο Τίτος Γεωργιάδης και ο Ζουδιανός από το Ηράκλειο και ο Ιωάννης Ιωαννίδης από το Λασίθι, ιδρύσανε την Ανωτάτη Επιτροπή Αγώνος Κρήτης που οργάνωνε σαμποτάζ και άλλες αντιστασιακές ενέργειες και για απόκρυψη και φυγάδευση συμμάχων.

Οι Νεοβάρβαροι του Χίτλερ μόλις εδραιωθήκαν στο νησί άρχισαν το μακάβριο έργο των εκτελέσεων, όπου συχνά ήταν ομαδικές εκτελέσεις και πολλές φορές περνούσανε τους εκατό τα θύματα. Συνέβαινε και περίπτωση που υποχρεώνανε αυτούς που θα τουφέκιζαν να σκάψουνε πρώτα οι ίδιοι τον λάκκο τους. Πολιτισμός ανάλογος με αυτόν των Τζιχαντιστών, όπως έγινε στο σχολείο των Κομητάδων στα Σφακιά.

Μόλις επικρατήσανε είχαμε αποκλεισμό και εξαφανιστήκανε τα πάντα. Τα είδη υποδήσεως και ενδύσεως, τα τρόφιμα κτλπ. Συχνά φάγαμε τα χορταράκια χωρίς ψωμί και άμα είχαμε λίγο αλεύρι από σιτηρά το νοθεύαμε με βελάνια του πρίνου που τα φουρνίζαμε και μετά τα αλέθαμε στον χειρόμυλο. Το νοθεύαμε και με χαρουπάλευρο και με τις κτηνοτροφές ροβί και ταή. Η ανάγκη και η αναρχία έκανε τους ανθρώπους να επιδίδονται σε κλεψιές και σε παρανομίες και σε μαύρη αγορά.

Άλλη πληγή ήτανε η αγγαρεία. Εργάστηκα για μία δεκαπενταμερία αγγαρεία στους Ναζί όταν κάνανε δρόμο από Μέλαμπες σε Αγία Γαλήνη που μας πηγαίνανε εκεί από τα παραλιακά χωριά των Σφακίων. Δεκαπέντε μέρες δεν βγάλαμε τα στιβάνια μας. Κοιμόμασταν στο ύπαιθρο.

Κάθε πρωί είχαμε τσάι και λίγο ψωμάκι, κάθε μεσημέρι κουκιά ή χόρτα ή λαθούρι και λίγο ψωμάκι και το βράδυ κουκιά, λαθούρι ή χόρτα μα όχι ψωμάκι. Είχανε ένα κάρο μα δεν είχανε άλογο, μας βάζανε 4-5 άντρες και το κινούσαμε. Κάποια φορά ήρθε ο Μπόκ στο συνεργείο μας μα δεν έμεινε ικανοποιημένος από την απόδοσή μας και βγήκε από τον δρόμο και πήρε το ραβδί του επιστάτη μας και τον έδειρε πρώτα αυτόν και μετά κατέβηκε στο συνεργείο όπου κρατώντας στο ένα χέρι το λούγκερ μα το άλλο κρατούσε το ραβδί και μας έδερνε με τη σειρά. Άλλη φορά που οδηγούσα καροτσάκι και όταν δεν ήτανε κοντά Γερμανός κι ακούμπησα λίγο στο καροτσάκι μου, φάνηκε ξαφνικά ο Φράνς και ήρθε και με έδειρε.

Στην επαρχία Σφακίων τέλειωσε η αντίσταση. Εκεί παραδόθηκαν όσοι κατάφεραν να φύγουνε, εκεί επέταξαν στο ύπαιθρο ότι είχανε μαζί τους στρατιωτικό ή προσωπικό τους είδος, μα βέβαια και τον οπλισμό τους, για να μην τα παραδώσουνε στον εχθρό. Ακόμα και τα χρήματα που κρατούσανε οι ταμίες των μονάδων τα πετάξανε στο ύπαιθρο. Δύο

χωριανοί μου βρήκανε πολλά λεφτά, ο ένας 50.000 δρχ. της εποχής εκείνης. Αυτά τα λάφυρα πάρα πολύ βοήθησαν στην άγονη επαρχία μας στα δύσκολα χρόνια, όχι μόνο για δική μας χρήση μα ανταλλάξαμε και πολλά σε άλλες επαρχίες με τρόφιμα μα και τα πολεμοφόδια που μαζέψαμε χρησιμεύσανε πάρα πολύ στην εθνική αντίσταση.

Οι αιχμάλωτοι κατά εθνικότητα έχουν ως εξής:

Αυστραλοί	3.883
Νεοζηλανδοί	6.151
Άγγλοι	1.179
Σύνολο	11.213

Οι υπέρ τους 1000 που υπολείπονται για να πάμε στον αριθμό 12.254 είναι από Έλληνες, Κύπριους και Παλαιστίνιους.

Απώλειες είχανε οι σύμμαχοι 1.571 νεκρούς, 1.731 τραυματίες και 12.254 αιχμαλώτους, όμως οι Άγγλοι στα 8 πλοία που τους βυθίσανε χάσανε και περί τους 2000 ναύτες. Από τους Έλληνες στρατιώτες είχαμε 426 νεκρούς και ανεξακρίβωτο αριθμό τραυματιών και αιχμαλώτων. Μα και από τη σημαντική συμμετοχή των αμάχων Κρητών δεν έχομε στοιχεία νεκρών και τραυματιών.

Από τους εχθρούς είχανε απώλειες: 1.915 νεκρούς, 1.739 τραυματίες και 1.678 αγνοούμενους. Είχανε και γύρω στους 500 νεκρούς με τα επιταγμένα πλοία. Στο γερμανικό νεκροταφείο στο Μάλεμε είναι θαμμένοι 4.465. έχασαν και 220 αεροπλάνα.

Η κατάληψη της Κρήτης ήτανε η πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας που εδώθη από αέρος μεγάλη μάχη. Βέβαια οι Ναζί πετύχανε τον στόχο τους όμως από πολλούς χαρακτηρίστηκε «πύρρειος» νίκη, διότι εστοίχισε πολύ σε έμψυχο και άψυχο υλικό και ούτε δεν ξαναέγινε, χρησιμοποίηση αλεξιπτωτιστών σε ευρεία κλίμακα.

Στις 8 Μαΐου του 1945 υπεγράφη συνθήκη ανακωχής του πολέμου στην Ευρώπη. Η Γερμανία ήτανε υπό την κατοχή των συμμάχων, όμως ο Γερμανικός στρατός που ήτανε στον θύλακα από Γεωργιούπολη μέχρι Ταυρωνίτη υπηρετούσε ακόμα το πεθαμένο Ράιχ του και μόνο στις 19 Ιουνίου 1945 παραδόθηκαν στους Άγγλους.

Την συνθήκη παραδόσεώς τους υπέγραψαν: για τους Γερμανούς ο στρατηγός Μπενάγκ, εκ μέρους των συμμάχων ο Ελληνοαμερικανός Τσικλητήρας και εκ μέρους της Κρήτης ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης.

ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΟ ΡΙΖΙΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ
Ομιλία την 2-7-2017 Λάκκους, 3-7-2017 Καράνου

Το ριζίτικο τραγούδι δημιουργήθηκε στη δυτική ορεινή Κρήτη και εκεί επιβιώνει ακόμη. Είναι σοβαρή και αξιοπρεπής λαϊκή ποίηση. Του πηγαίνει το χρώμα της φωνής του ορεσίβιου κρητικού. Δεν επιδέχεται παρεμβάσεις ούτε στο σκοπό, ούτε στα λόγια ούτε στο νόημά του, το κάθε ριζίτικο τραγούδι. Δεν ενδείκνυται να περιλαμβάνονται λόγιες λέξεις στο ριζίτικο τραγούδι. Μερικοί από τους οργανοπαίκτες που ηχογραφήσανε ριζίτικα τα κακοποιήσανε. Όχι όλοι. Πριν από λίγες δεκαετίες εκυριαρχούσε και ήτανε το βαρύ πυροβολικό στα γλέντια της ορεινής δυτικής Κρήτης. Οι δημιουργοί του ήταν αγράμματοι χωρικοί, μα όμως διακρίνομε εκεί και ποίηση και λογοτεχνία και ακόμα προσφέρει πάρα πολλά στην ιστορία, στην λαογραφία και γενικά στην πολιτιστική μας κληρονομιά. Πολλά από τα ριζίτικα τραγούδια θεωρούνται πνευματικά μνημεία. Δεν είναι μόνο εργαλείο για το γλέντι, είναι το μέσον για να περάσομε μηνύματα. Περιλαμβάνει και μεταβιβάζει από γενιά σε γενιά καταβολές και υποθήκες ανθρωπιάς, πατριωτισμού και ιστορίας. Αναφέρεται σε χαρές, σε λύπες, σε έρωτα και σε όλες τις φάσεις της ζωής. Στα μαύρα χρόνια της Τουρκοκρατίας, οι εχθροί ξεφυτρώνανε ακάλεστοι στα γλέντια των Χριστιανών, μα με τα αλληγορικά ριζίτικα τραγούδια ανταλλάζανε μηνύματα και επικοινωνούσανε μεταξύ τους οι Χριστιανοί για να τονώσουνε το ηθικό και να αναπτερώσουνε τις ελπίδες ότι κάποτε θα έλθει η πολυπόθητη ελευθερία. Τα τραγούδια της τάβλας τραγουδιούνται με 32 σκοπούς. Το κάθε τραγούδι τραγουδιέται με ορισμένο σκοπό και θα είναι κακοποίηση αν τραγουδιστεί με άλλο σκοπό.

Το παρακάτω αλληγορικό ριζίτικο μας παρουσιάζει την Κρήτη προσωποποιημένη που την κρατά δια της βίας γυναίκα του ένας εχθρός της, μα αυτή ονειρεύετο να έρθει ο φίλος της (η Ελλάδα) να σκοτώσει τον εχθρικό άντρα της.

Χριστέ και να ξεδήλιαινε τ' όνειρο που 'δα απόψε
Τον μπέλο μου είδα κυνηγό, τον άντρα μου είδα αγρίμι
Χριστέ και να το σκότωνε ο κυνηγός τ' αγρίμι
Να πάρω από το αίμα του να βάψω τα μαλλιά μου
Να φάω από το σκώτι του να γιάνει το δικό μου.

Μέχρι πρόσφατα δεν είχαμε μεγάλες αίθουσες για να χωρέσουνε τον γάμο και εμοιράζετο ο γάμος σε διάφορα δωμάτια ή και διάφορα σπίτια, όπου τα όργανα, και σε διαφορετικό χώρο παίζναε, μα και οικολογικά παίζανε τότε που δεν εκακοποιείτο η μουσική με την ηχορύπανση και οι

χαροκόποι ανενόχλητοι, σε άλλο χώρο γλεντίζανε με μαντινάδες και ριζίτικα.

Πάρα πολλά ριζίτικα τραγουδιούνται σε συγκεκριμένη φάση στο γλέντι. Όταν π.χ. μία παρέα θα πάει σε φιλικό σπίτι αρχίζει με το εξής ριζίτικο:

Χίλιες καλώς το βρήκαμε του φίλου μας το σπίτι
Του φίλου, του συντέκνου μας, του πλιά καλλιά μας φίλου
Και του καιρού να 'ναι καλά, τ' αντίκαιρου και πάντα
Να 'ρθομε πάλι με χαρά.

Ιδιαίτερα στην δυτική ορεινή Κρήτη, στην εστία του ριζίτικου τραγουδιού, είχανε σε υπόληψη την φιλοξενία. Σχετικό είναι το παρακάτω τραγουδάκι που μας παρουσιάζει ότι και στις τελευταίες του στιγμές είχε φιλοξενικό συναίσθημα αυτός ο ορεσίβιος.

Μάνα κι αν έρθου οι φίλοι μας, κι αν έρθουν οι γι-εδικοί μας
Μην τωνε πεις πως πόθανα να τσοι βαροκαρδίσεις
Στρώσε των τάβλα να γευτού και κλίνη να πλαγιάσουν
Στρώσε των παραπέζουλα ν' απλώσουν τ' άρματά ντων
Και το πρωί σαν φεύγουνε και σ' αποχαιρετούνε
Πε το ντο πως επόθανα.

Όταν κάποιος έχει πένθος, μα παρακινείται από την παρέα να τραγουδήσει, μα θέλει και να συμμετέχει, λέει το εξής τραγουδάκι:

Δε μου 'πρεπε να τραγουδώ, μούδε κρασί να πίνω
Σ' ένα σπηλιάρι σκοτεινό τα δάκρη μου να χύνω
Γιατ' έχω μαύρη την καρδιά, μαύρη σκοτεινιασμένη
Ο Χάρος μου την μαύρισε

Στη βάφτιση του παιδιού λέγανε το παρακάτω τραγουδάκι:

Σαν εβαφτίστην το παιδί κι εγίνει Χριστιανάκη
Να το χαρού οι γονέοι του και να το μεγαλώσου
Να το χαρεί και ο νονός και να το στεφανώσει
Να του βαφτίσει και παιδί.

Εσυνηθίζετο τότε να στεφανώνει ο νονός το φιλιότσο και να του βαφτίζει παιδί.

Πολλά ριζίτικα τραγούδια αφορούνε την ιστορία μας όπως το παρακάτω αρχαίο τραγούδι που μοιρολογά για τον Πατριάρχη Γρηγόριο τον Ε΄

Παιδιά κ' ίντα να γίνηκεν ο Πίσκοπος τση Πόλης;
Μούδε στσοι μέσες φαίνεται, μούδε στσ' αναμεσάδες,
Μουδέ στα μοναστήρια του τα πάνω και τα κάτω
Να ψάλει το χερουβικό.

Το ριζίτικο τραγούδι της τάβλας θα επιβιώσει, διότι και στην πράξη το συναντούμε κάπου – κάπου. Αυτό που πάει να χαθεί οριστικά είναι αυτό της στράτας το τραγούδι, διότι σήμερα καθένας πάει με το αυτοκίνητό του και δεν έχει συνοχή η κινούμενη παρέα και είναι φυσική συνέπεια να χαθεί το τραγούδι που τραγουδιέται μόνο βαδίζοντας, αφού ο κόσμος δεν βαδίζει πια με τα πόδια. Είναι όμως κρίμα να χάνεται η πολιτιστική μας κληρονομιά. Για κείνο θα ήθελα να δώσω έμφαση στο τραγούδι της στράτας και μ' αυτό θα συνεχίσω.

Το *τραγούδι της στράτας* είναι και αυτό ριζίτικο, μόνο που τραγουδιέται πάντα βαδίζοντας. Είναι πάντα δεκαπεντασύλλαβοι και τραγουδιούνται πάντα με τον ίδιο σκοπό όλα τα τραγούδια της στράτας. Το τραγούδι της στράτας μπορεί να είναι μακροσκελές σε αντίθεση με της τάβλας το ριζίτικο, που δεν ενδείκνυται να είναι μακροσκελές.

Στην *γαμήλια πομπή* πρώτα πάει η σημαία και ο παπάς και μετά, κεφαλή της πομπής ήτανε οι τραγουδιστάδες που τραγουδούσανε βαδίζοντας αγκαλιασμένοι τρεις – τρεις ή και τέσσερις – τέσσερις, αν είχε φάρδος ο δρόμος.

Πολλά και από τα τραγούδια της στράτας λέγονται σε συγκεκριμένες περιπτώσεις. Στην αρραβώνιαση π.χ. λέγανε το παρακάτω τραγουδάκι:

Ο Βασιλιάς τσ' Ανατολής κι ο πρίτζιπας τση Δύσης
Εξετελέψαν προξενιό, παντρεύουν τα παιδιά ντων.
Και παίρνει ο γιός του πρίτζιπα του βασιλιά την κόρη.
Κι ούλος ο κόσμος χαίρεται σ' ανατολή και δύση.

Όταν εγινότανε ο γάμος, συχνά επαίρναμε και τα προικιά μαζί με τη νύφη, όμως κάποιες φορές έστελνε ο γαμπρός 5-6 δικούς του με τα ζώα τους το Σάββατο, αφού ο γάμος εγινότανε τότε Κυριακή, και παίρνανε τα προικιά. Τους λέγαμε «προικολόγους». Λέγανε το ακόλουθο τραγουδάκι:

Επήραμεν τα τα προυκιά τα μορφοπλουμισμένα
Εξήντα τα πλουμίζανε κι εκατό δυο τα φαίναν
Κι απάνω εζωγραφίσανε τον ουρανό και τ' άστρα.
Τον ήλιο τον ολόχρυσο, τ' ασημωτό φεγγάρι
Τσοι Κάμπους με τα λούλουδα και τσ' ομορφιές του κόσμου

Χρυσά να ναι τα χέρια ντων που τα μορφοπλουμίζα
Να τα χαρεί και ο γαμπρός μαζί με την καλή του.

Τα προικιά αν δεν τα παίρνανε μαζί με τη νύφη, τα παίρνανε το Σάββατο. Ο γάμος κατά κανόνα γινότανε Κυριακή και κρατούσε τουλάχιστον 3 ημέρες, όχι 3 ώρες όπως γίνεται τώρα.

Όταν ο γάμος εξεκινούσε για να πάει να πάρει τη νύφη ελέγαμε το παρακάτω:

Δώσε μας μάνα την ευκή να ξεκινήσει ο γάμος
Η ευκή μου ομπρός κι οπίσω σας, δεξιά σας και ζερβά σας
Να πάτε να μου φέρετε την ακριβή μου νύφη.
Απού' ναι από ψηλή γενέ κι από καθάριο γαίμα.

Όταν ο γάμος επλησίαζε στο σπίτι της νύφης ελέγαμε το παρακάτω τραγούδι:

Ο νιός γαμπρός εμήνυσε του πεθερού μαντάτο
Να το κατέχεις πεθερέ την Κυριακή πως θα 'ρθω.
Να παρασύρετε τα' αυλές, ν' ασπρίσετε τσοι στράτες

Άμα γινόταν η στέψη (που συνήθως γινότανε τότε στο σπίτι, ή στην αυλή της νύφης) και ξεκινούσε ο γάμος να φύγει λέγαμε το παρακάτω τραγουδάκι:

Αποχαιρέτα νύφη μου ούλους τσοι συγγενείς σου
Μα πρώτα τσοι γονέους σου και τα γλυκιά σου αδέρφια
Μετά τσι φιλενάδες σου και τσοι γειτόνισσές σου.

Όταν ο γάμος με τη νύφη επλεισίαζε στο σπίτι του γαμπρού λέγαμε το παρακάτω τραγουδάκι:

Πρόβαλε μάνα του γαμπρού και πεθερά τση νύφης
Να δεις τον ακριβό σου γιο και τη χρυσή σου νύφη.

Της στράτας τα μακροσκελή τραγούδια τα λέγαμε ειδικά στην διαδρομή όταν ήτανε από μακρινό χωριό η νύφη και διασχίζαμε βαδίζοντας πολλά χιλιόμετρα, όπου έπρεπε να είναι αισθητό το πέρασμά μας και γεμίζαμε από ανδροπρεπή μελωδία και γραφικότητα τα βουνά και τα φαράγγια. Μα ήτανε και χάρμα οφθαλμών αν θα έβλεπε κανείς από κάποια μικρή απόσταση την κινούμενη χαρμόσυνη πομπή. Άσπρα, κόκκινα, μαύρα μουλάρια. Άσπρα, κόκκινα, μαύρα στιβάνια των ανδρών, με τις μαύρες βράκες, άμα ήσανε από καραμάντουλα και μπλε τα τσόχινα σαλιβάρια με τις κόκκινες μεταξωτές ζώνες. Μα ήτανε αξιόλογο στολίδι

της πομπής και οι «συνοπάρτουσες». Για τους άντρες σ' αυτή την πομπή ο αριθμός ήτανε απεριόριστος, όμως οι γυναίκες ήτανε μέχρι 15. Τις διαλέγανε από το περιβάλλον του γαμπρού και ήτανε νέες και όμορφες και με τα χτυπητά χρώματα στα φορέματά τους, αποτελούσαν το ωραίο μπουκέτο της πομπής. Τις λέγαμε «συνοπάρτουσες» και κάθε συνοπάρτουσα πήγαινε καβάλα σε ζώο όπου πάντα το έσερνε κάποιος δικός τους, ο «καβαλιέρος». Ένα ωραίο τραγουδάκι της στράτας ακολουθεί:

Κοράσιο στην Ανατολή έφαινε κι ετραγούδιε
μα ο συρρισμός του μασουριού κι ο χτύπος του πετάλου
κι ο αηδονισμός τση λυγερής εις τσ' ουρανούς εβγήκε
καραβοκύρης το γροικά π' αναμεσίς πελάγου
«Στέξετε ναύτες τα κουπιά, ρεϊζη το τιμόνι,
Ν' ακούσομε τη λυγερή ίντα τραγούδι λέει»
-Ίντα 'χεις κόρη και πονείς και τραγουδείς θλιμμένα;
-Μάνα και κύρην έθαψα κι αδέρφια και ξαδέρφια
κ΄ άντρας απού μου πήρανε εβγήκε βερεμιάρης.
Ξαρωστικό μου ζήτηξεν απού δεν το 'χει ο τόπος
Τσ' άγριας λαφίνας το τυρί και του λαγού το γάλα
Κυδώνι απ' την Ανατολή και μήλο από τη Δύση
Μα ώστε να πιάσω το λαγό, ν' αρμέξω τη λαφίνα
Να πάω στην ανατολή και να 'ρθω απού τη Δύση
Αρρώστησε, ξαρρώστησε, κι άλλη γυναίκα επήρε.

Ακολουθεί ένα ερωτικό τραγουδάκι της στράτας:

Κόρη και νιος επαίζανε σ' ώριο περιβολάκι
Μα με το παίξε γέλαξε και το πολύ το νάζι
Αποκοιμήθει ο νιός γλυκά στση λυγερής τσ' αγκάλες
Σιγά – σιγά τονε ξυπνά και σιγανά του λέει
«Ξύπνα το τρυγονάκι μου, ξύπνα γλυκό μου αηδόνι».

Το 1365 καταλάβανε οι Τούρκοι την Ανδριανούπολη μα τη χτυπήσανε και άλλες φορές από πριν. Το παρακάτω ιστορικό τραγουδάκι είναι από τα αρχαιότερα τραγούδια της στράτας.

Τα χελιδόνια τση Βλαχιάς και τα πουλιά τση Δύσης
Κλαίσιν αργά, κλαίσιν ταχιά, κλαίνε το μεσημέρι
Κλαίνε την Αδριανούπολη τη μαυροκουρσεμένη
Απού την εκουρσέψανε τσοι τρεις γιορτές του χρόνου
Τω Χριστουγέννω για κερί και τω Βαγιώ για βάγια
Και την ημέρα τση Λαμπρής για το «Χριστός Ανέστη».

Όταν μία παρέα αναχωρούσε από κάπου αποχαιρετούσε με τραγούδι της στράτας.

Έχετε για βασιλικοί και βιόλες ανθισμένες
Και κοπελιές ελεύθερες κι εσείς οι παντρεμένες.

Η παρέα που τους συναπόβγανε έλεγε το αντίστοιχο:

Αμέτε φίλοι στο καλό και στην καλή την ώρα
Και να γεμίσει η στράτα σας γαρέφαλα και ρόδα.

Άλλο τραγούδι της στράτας:

Κόρη γαϊτάνιν έπλεκε χρόνο και πέντε μήνες
Και δέκα πέντε Κυριακές και δεκαοκτώ Τετράδες
Μέσα έπλεκε τον ουρανό τ' άστρα και το φεγγάρι
Μέσα έπλεκε τη θάλασσα μ' ούλα τζη τα καράβια
Μέσα έπλεκε τη Βενεθιά μ' ούλα τζη τα παλάθια
Μέσα έπλεκε τον μπέλο τζη στ' άλογο καβαλάρη.

Σε πολλά από τα τραγούδια που αναφέρω υπάρχουνε και άλλες παραλλαγές και από κάποια άλλα που είναι πολύ μακροσκελή, εμείς ετραγουδούσαμε περικοπές.

Εγώ τα είδα και τα έζησα όλα αυτά και τραγούδησα το τραγούδι της τάβλας και της στράτας στην πράξη και πολλές φορές συμμετείχα σε χαρμόσυνες γαμήλιες φάλαγγες. Στο εξής όμως κάπου θα τα διαβάζομε, μα δε θα τα ξαναδεί κανείς στην πράξη γιατί αυτά εφύγανε ανεπιστρεπτί.

Την μέρα που έκανα την ομιλία για το ριζίτικο ήταν εκεί ο Αρχιεπίσκοπος της Κρήτης κ.κ.Ειρηναίος και με άκουσε και από την Αρχιεπισκοπή μου έστειλε συγχαρητήρια υπό ημερομηνία 7-9-2016, διότι εθεώρησε επιτυχημένη την ομιλία μου.

ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΓΙΑ ΤΑ ΚΡΗΤΙΚΑ ΜΟΙΡΟΛΟΓΙΑ
ΑΝΩΓΕΙΑ 13, 14, 15/11/2015

ΣΦΑΚΙΑΝΑ ΜΟΙΡΟΛΟΓΙΑ

ΤΑ ΜΟΙΡΟΛΟΓΙΑ, αποτελούνε μέρος της πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Διακρίνουμε στα μοιρολόγια και λαϊκή λογοτεχνία και λαϊκή ποίηση Φανερώνουνε αυτά σε ένα βαθμό τον τρόπο ζωής μιας εποχής.

Από την Ιλιάδα ξέρομε ότι η Εκάβη και η Ανδρομάχη εμοιρολογούσαν τον Έκτορα, όταν τον εσκότωσε ο Αχιλλέας. Από την Παλαιά Διαθήκη ξέρομε ότι η Σάρα εμοιρολογούσε τον Ισαάκ, όταν νόμιζε ότι τον έχανε. Από τον Επιτάφιο Θρήνο ξέρομε ότι η Παναγία εμοιρολογούσε τον Χριστό. Από την Ιστορία ξέρομε ότι η Σγουρομάλλινη εμοιρολογούσε τον Δασκαλογιάννη όταν τον αποχαιρετούσε, γιατί ήξερε ότι δεν θα τον ξαναδεί. Βέβαια, τα μοιρολόγια αυτά που διαβάζομε δεν είναι αυθεντικά, πάντως μας φανερώνουνε όμως ότι έτσι περίπου διαχειρίζονταν τότε οι άνθρωποι τα μεγάλα χτυπήματα της μοίρας.

Τα Σφακιανά Μοιρολόγια και τα μανιάτικα έχουνε απασχολήσει συχνά τους ερευνητές, γιατί παρουσιάζουνε ιδιαιτερότητες. Από τα περιώνυμα μανιάτικα μοιρολόγια, άκουσα το 1949 στο 401 Στρατιωτικό Νοσοκομείο στην Αθήνα μια τραγική μάνα Μανιάτισσα, η οποία μοιρολογούσε τον ταγματάρχη γιο της που πέθανε εκεί ως τραυματίας του Εμφυλίου πολέμου. Έλεγε οκτασύλλαβα μοιρολόγια και θυμάμαι ακόμα ένα με τον ήχο του:

Αγαπημένο μου παιδίίίίίίί
Που να με πιάσει συγκοπήήήήή

Τα Σφακιανά Μοιρολόγια, όπως τα θυμάμαι εγώ, ήταν πάντα ενδεκασύλλαβα, όταν η τελευταία λέξη του κάθε στίχου ετονίζετο στην παραλήγουσα και δωδεκασύλλαβα, όταν ετονίζετο στην προπαραλήγουσα. Έπρεπε να είναι ομοιοκατάληκτα και για να επιτυγχάνεται η ομοιοκαταληξία συνήθως ετελείωνε ο στίχος σε προσφώνηση και κτητική αντωνυμία α΄ προσώπου (*καλό μου, παιδάκι μου* κ.α.)

Τα πιο παλιά Σφακιανά μοιρολόγια που φτάσανε σ' εμάς είναι παράλληλα και ιστορικά. Κατά την Επανάσταση του Δασκαλογιάννη εσκοτώθηκε ένας Ζαμπέτης από την Ανώπολη και τον φέρανε και τον θάψανε στο χωριό του. Ήτανε αρραβωνιασμένος με μία Πατακοπούλα από την Νίμπρο. Η αρραβωνιάρα δεν πήγε στην κηδεία, έκοψε όμως τις

κοτσίδες της και τις έστειλε με τη μάνα της. Η διακεκριμένη μοιρολογήτρα μητέρα της είπε και τα παρακάτω μοιρολόγια σε δεκαπεντασύλλαβο.

Γιέ μου θλιφτή παραγγελιά σου φέρνω από τ' αγόρι,
χαιρετισμούς μιας άμοιρης που να 'ρθει δε εμπόρει.
Ξανθά μαλλιά π' ανάθρεψε, επά και χρόνια τόσα
να στρώσει προσκεφάλι σου κ' ειδέ πως αποδώσα!
Κάθε κλωνί κι απαντοχή και κάθε τρίχα ορπίδα
κι οψές ούλες τσ' απαντοχές τσ' έκοψεν η λεπίδα.
Ρωτώ τον καπετάνιο σου, το Δάσκαλο το Γιάννη,
όντεν ανθούσιν τα κλαδιά, πόλεμο γιάντα κάνει;
και παίρνει ο ήλιος πούλουδα και παλικάρια ο Χάρος
και τα παντέρμα τα Σφακιά διπλό το 'χουν το βάρος.

Το γύρισε μετά στα ενδεκασύλλαβα:

Γιέ μου Πολιό, άντρα Πολιό, καλέ μου,
ωριόθωρε και πρώτε του πολέμου.
Δεν τα θωρείς τα δάκρυα εμέ κι εκείνης;
Περνάς, δεν καταδέχεσαι να μείνεις
Πριχού να μπεις στο βουλισμένον Άδη,
πέρνα χαιρέτηξέ τηνε τη μαύρη.
Κι α' δεις τη συντερόπορτα κλεισμένη,
οπίσω στέκει εκείνη δακρυσμένη
και μελετά το δρόμο το μεγάλο
να ξεχωρίσει το δικό σου ζάλο.

Διασώθηκαν και από τη μητέρα του νεκρού παλικαριού λίγα μοιρολόγια:

Μαρμαρωμένο σε θωρώ, Πολιό μου,
αγρίμι τση Μαδάρας και δικό μου.
Μιλώ σου και δε μου μιλείς, κλωνάρι μου,
πιάνω σε και μου φεύγεις, παλικάρι μου.
Που πας με τέθοιαν άνοιξη, καλέ μου,
που πας με τέθοιον ήλιο, διαλεχτέ μου.

Όταν τρεις αδερφοί από το Ασκύφου αναλάβανε να εισπράττουνε φόρους για τους Τούρκους, τους θεώρησαν προδότες και τους σκότωσαν οι Σφακιανοί και τους τρεις. Διασώθηκαν δύο μοιρολόγια της μάνας τους.

Γερώνυμε με το ψηφί και Πώλο μ' αντρειωμένε
κι εσύ παιδί μου Σιλβερή στον κόσμο ξακουσμένε

Ποιανού να δώσω τα μαλλιά και ποιο να πρωτοκλάψω:
ποιο ν' ασπαστώ, ποιο να κρατώ και ποιο να πρωτοκράξω;

Αν και μη πατριωτικός ο θάνατός τους, των εβγάλανε το θρηνητικό ριζίτικο.

Χριστέ και να κατέβαινε νερό 'που τη Μαδάρα
να προχωρεί σιγά – σιγά, να τρέχει αγάλι -γάλι
να βρει τσι σκάφες αδειανές να μπει να τσι γεμίσει
να πλύνονται οι γι-ανύπλυτοι, να πιούν οι διψασμένοι
να πλύνει κ' η Κανάκαινα τα ματωμένα ρούχα.

Άλλη διακεκριμένη μοιρολογήτρα ήτανε μία Βίγλαινα από την Αγιά Ρουμέλη, που όταν ένας γιός της έπεσε από ένα γκρεμνό και σκάλιασε στη μέση του γκρεμνού σε ένα κυπαρίσσι, απ' όπου δεν μπορούσανε να τον πάρουνε να τον θάψουνε, αυτή από την άλλη πλευρά του φαραγγιού πήγαινε και μοιρολογούσε:

Έθαψα 'γω κι απ' αρρώστια, έθαψα κι από μπάλα
και πέντε μου ποθάνασι, ούλα, μιτσά, μεγάλα
Σαν τον δικό σου τον καημό άλλο καημό δεν είχα,
να σε θωρώ να κρέμεσαι, να λιώνεις μέρα νύχτα.
Πνιγμός, κρουμός του τσιφτελή, του τυχερού η σφαίρα,
μα 'σένα σου 'τονε γραφτό να λιώνεις στον αέρα.

Όταν μια μικροπαντρεμένη κόρη της πέθανε στη γέννα της, είπε αυτή το μοιρολόι:

Άχι ματζουρανόρριζα κι εβιάστηκες ν' ανθίσεις
και σε κατάλυσεν ο αθός και μπλιό δε θα μυρίσεις.

Ο Λιαποσήφης ήτανε κορυφαίος ήρωας και φλογερός πατριώτης. Η οικογένειά του ενεπλάκη σε βεντέτα και αυτός ήτανε ο τελευταίος αδελφός που σκοτώθηκε. Σε ποίημα που του βγάλανε ενσωματώσανε και το παρακάτω μοιρολόι της μητέρας του:

Ώφου παιδί μου Σήφη μου, χρυσό μου παλικάρι,
σε σένα 'χα τσ' ορπίδες μου και ούλα μου τα θάρρη.
Έξε υγιούς τσ' εγέννησα και τσ' έξε αντρειωμένους
και τσ' έξε μου τσοι φέρανε στην τάβλα σκοτωμένους.
Κι από τσοι Τσιριντάνηδες, αν είχα σου βαρούσι,
δε θα 'τονε παράξενο, γιατί κι αυτοί πονούσι
Μα 'να θεριό που το 'τρεμαν σ' ανατολή και δύση,
κρίμα 'τονε ένας κακουρές να μου το καταλύσει.

Οι Βαρδινογιάννηδες λόγω βεντέτας μετοίκησαν από τον Αϊ-Γιάννη Σφακίων στα Τσαλιαντά του Σελίνου, μα πήγανε και εκεί οι εχθροί τους και σκότωσαν μαζεμένους τρεις αδερφούς. Έχουμε τρία μοιρολόγια της μάνας τους:

Σήφη μου κανακάρη μου, Πολιό μου, τσελεπή μου,
Γιάννη μου, καπετάνιε μου και κοσμογυρευτή μου,
Γιάννη μου, δε σου το 'λεγα; Παιδί μου δε σου το 'πα;
πως είναι οι μπάλες δανεικές, δεν είναι εδά σαν πρώτα.
Γιάννη μου καπετάνιε μου, Σήφη μου ξακουσμένε,
Πολιό μου, άντρα ξακουστέ και πολυαγαπημένε.

Μέχρι εδώ αναφέρω μοιρολόγια που τα βρήκα γραμμένα σε διάφορες πηγές. Στη συνέχεια θα αναφέρω ό,τι είδα και ό,τι άκουσα στις μέρες μου. Δεν μπορούσα να με βλέπουνε να τα καταγράφω επί τόπου, εκατάφερα όμως να συγκρατήσω αξιόλογα αποσπάσματα. Δεν ήθελα να τα βγάλω στην επιφάνεια όταν ήτανε ακόμα εν ζωή αυτοί που μοιρολογούσαν, να τα γνωρίζουνε, διότι δεν ήθελα να θεωρηθεί εκμετάλλευση ξένου πόνου. Όταν είχανε φύγει αυτοί που θα μπορούσανε να τα θυμούνται, τα έγραψα και στα βιβλία μου και στις εφημερίδες και έδωσα σε άλλους. Εγώ όταν αναφέρομαι σ' αυτά τα μοιρολόγια συγχίζομαι, γιατί θυμίζομαι τραγικές στιγμές.

Στα Σφακιά, όταν πέθαινε κανείς νέος, οι συγγενικές του γυναίκες κόβανε τα μαλλιά τους και τα βάζανε στο στήθος του, ξεσκίζανε με τα νύχια τους τα μάγουλά τους και μοιρολογούσανε συνέχεια, όσο ήταν το λείψανο στο σπίτι τους. Άμα ήτανε γέρος, τα μοιρολόγια ήτανε λίγα και χλιαρά. Ακολουθεί μοιρολόι μητέρας στο μοναχογιό της. Εμοιρολογούσαν στον ίδιο ήχο πάντα.

Άχις ίντα μου γίνηκε, δροσιό μου
ξεγινωμούς δεν έχει, μάθια δυο μου.
Άχις και γιάντα το 'καμεν, καμάρι μου
ο κερατάς ο Χάρος, παλικάρι μου.
Και γιαντα δεν εδιάλεξε, καλό μου
την πόρταν απού πήγε, μοναχό μου.
Όπου είναι τρεις και τέσσερις, παιδάκι μου
να πάρει και να 'φήσει, λεβεντάκι μου.
Μονό 'βρηκεν κι απόβρηκε, βλαστάρι μου
το σπίτι το δικό μας, παλικάρι μου
Κι επήρεν το κορμάκι σου, βλαστέ μου

ό,τι είχα εγώ στον κόσμο, διαλεχτέ μου.
Ούλο τον κόσμο αγάπουνε, παιδί μου
μα 'δα πολλά φοβούμαι, τσελεπή μου
πως θα γενώ κακόγνωμη, αθέ μου
του κόσμου να ζηλεύω, καντιφέ μου.
Κι όμως κανείς δε μου 'φταιξε, παιδάκι μου
μα ούλοι με λυπούνται χρυσαφάκι μου.

Μια άλλη μητέρα, πάλι σε μοναχογιό, επήρε ένα δίστιχο από τον Βιτσέντζο Κορνάρο, που όταν η Αρετούσα νόμιζε ότι έχασε τον Ερωτόκριτο λέει:

Του Κορνάρου το δίστιχο:

Με τη ζωή σου είχα ζωή και με το φως εθώρου
και με το καϊρέτι σου επέρναν ως εμπόρου.

Η μοιρολογήτρα μας με τον κάθε έτοιμο στίχο έκανε δύο δικά της μοιρολόγια, αφού βέβαια εσυμπλήρωσε τις προσφωνήσεις. Και συνεχίζει με δικά της μετά:

Με τη ζωή σου είχα ζωή, παιδί μου
και με το φως σου εθώρου, να μην ήμουν.
Κει 'με το καϊρέτι σου, κλωνάρι μου
έπερνουν ως εμπόρου, παλικάρι μου.
Να 'χα μπορώ ν' αποκλειστώ, βλαστέ μου
όξω να μην πορίζω, διαλεχτέ μου.
Να μη θωρούν τα μάθια μου, δροσιό μου
να μη γροικούν τ' αυτιά μου, μοναχό μου.
Και τ' όνομά σου που 'τανε παιδάκι μου
το πλιά γλυκό του κόσμου, χρυσαφάκι μου
δε θέλω μπλιό να το γροικώ, παιδί μου
γιατί θα με πληγώνει, να μην ήμου.
Ίντα τη θέλω τη ζωή, χρυσό μου
να ζιω δίχως εσένα, φρόνιμό μου;
Πρέπει να δώσω τέλος μου, ζωή μου
να φύγω του καημού μου, τσελεπή μου.

Όταν ένας νέος εσκότωσε τον αδερφό του, εμοιρολογούσε η μητέρα τους:

Ό,τι κι αν πω για τον φονιά καλέ μου
δε γιαίνει ο σκοτωμένος, ακριβέ μου.
Το 'να παιδί, τ' άλλο παιδί μηλιά μου
έχασα τα παιδιά μου, σφακελά μου.
Εχάλασεν το σπίτι μου καημός μου
έχασα τα παιδιά μου, πληγωμός μου.

Από μία γυναίκα σε σκοτωμένο σύζυγο:

Άχις ο κακοθάνατος, χρυσέ μου
που πήρε τη ζωή σου, διαλεχτέ μου.
Ώφου κακό στο σπίτι μας, καημός μου
φωθχιά να τονε κάψει, πληγωμός μου.
Άχις ντουμάνι και φωθχιά ντελή μου
στο έρημό μας σπίτι, τσελεπή μου.
Άχις αβάσταχτος καημός, καλέ μου
άχις φωθχιά και λαύρα, διαλεχτέ μου.
Ώφου και τα κοπέλια μας, ντελή μου
χρέος απού θα βρούνε, τσελεπή μου.
Το αίμα του μπαμπά ντωνε, καλέ μου
πρέπει να γδικηθούνε, σύντροφέ μου.
Χίλιες φορές καλλιά τονε, ζωή μου
το δίκιο σου να χάσεις, τσελεπή μου.
Να βρίχνεσαι στο σπίτι μας, δροσιό μου
να λείπει ετούτη η μπόρα, μάθχια δυο μου.
Ώφου κακό που γίνηκε, λιοντάρι μου
στο έρημό μας σπίτι, παλικάρι μου.
Να 'χα μπορώ λεβέντη μου, ζωή μου
τα δίκια μας να κάμω, μερακλή μου
και με τα χέρια μου τα δυο, χρυσέ μου
Το χρέος μας να βγάλω, διαλεχτέ μου.

Από αδελφή σε σκοτωμένο αδελφό:

Να κόψω θέλω τα μαλλιά, καλέ μου
θα κουκλωθώ στα μαύρα, αδερφέ μου.

Μια άλλη μοιρολογήτρα σχολιάζει το παραπάνω μοιρολόγι ως ακολούθως:

Τα μαύρα, κοκκινίζουνε, μηλιά μου
και τα μαλλιά μακραίνουν, κοπελιά μου'
μα τα κορμιά που χάνονται, καλή μου
κι απού τα τρώνε οι μπάλες φρόνιμή μου
αυτάνα δεν ξανάρχουνται καημός μου
εις τον απάνω κόσμο, πληγωμός μου.

Από μάνα σε μοναχοπαίδι της:

Δεν ξαναπροσκηνώ Θεό, καλό μου
δεν πχιαίνω μπλιό στσ' αγίους, φρόνιμό μου.
Δεν έχω ίντα μου βλέπουνε, κλωνάρι μου'
ό,τι 'χα, μπλιό, δεν το 'χω παλικάρι μου.
Δεν έχω 'γω ίντα χάσω πλιό χρυσό μου'
έχασα ό,τι κι αν είχα, φρόνιμό μου.

Από άντρες δεν ήταν συνηθισμένο το μοιρολόι, μα γινότανε κάπου – κάπου. Το παρακάτω ήταν από πατέρα για μικρό παιδί του.

Και την περιουσία μου καλό μου
ήθελα την πουλήσω, διαλεχτό μου.
Να σε σπουδάξω, μάθχια μου, παιδί μου
και να σε ξεστραβώσω, να μην ήμου.
Μα πως θα μπαινοβγαίνω μπλιο, παιδάκι μου
στο έρημό μου σπίτι, λεβεντάκι μου;
Να λείπει το μπογάκι σου, καλό μου
και τα γλυκιά σου λόγια, φρόνιμό μου.
Να λείπει το κορμάκι σου, παιδάκι μου
η φέξη του σπιθιού μου, χρυσαφάκι μου.
Εσύ 'σουνε λυπητερό, καλό μου
γιάντα δε με λυπήθης φρόνιμό μου:
Παιδί μου δε σε μάλωνα, αθέ μου
γιάντα να μου το κάμεις, καντιφέ μου;

Συχνά η μοιρολογήτρα χρησιμοποιούσε υλικό από άλλες μοιρολογήτρες ή και από ποιήματα. Με όλο τον πόνο της, ήθελε καλά τα μοιρολόγια της διότι ήξερε ότι πολλές γυναίκες πηγαίνανε για να συλληπηθούνε, μα δεν παραλείπανε να σχολιάσουν και τα μοιρολόγια. Μία γυναίκα που της φέρανε νεκρό το παιδί της χρονιάρα μέρα, άρχισε το

μοιρολόγι της παίρνοντας υλικό από το ριζίτικο «*τούτες οι μέρες το καλούν, τούτες οι εβδομάδες, κι απού 'χει φίλο τον καλεί, δικό τον περιμένει…*».

Τούτες οι μέρες το καλούν, καλέ μου
τούτες οι εβδομάδες, διαλεχτέ μου,
Κι απού 'χει φίλο τον καλεί, κλωνάρι μου
δικό τον περιμένει, παλικάρι μου.
Και σε περίμενα κι εγώ, παιδάκι μου
τέθχοια καλήν ημέρα, λεβεντάκι μου
να 'ρθείς να μπεις στο σπίτι μας, δροσιό μου
να φέξεις σαν τον ήλιο, μάθχια δυο μου.
Μα δ' έτσι απού σε φέρανε, καημός μου
ώφου φωθχιά και λαύρα, πληγωμός μου.
Άχις αβάσταχτος καημός, παιδί μου
να ζω δίχως εσένα, να μην ήμου.

Πιστεύανε παλαιότερα ότι μπορεί ο πεθαμένος, σε σύντομο διάστημα από το θάνατό του, να γυρίσει να πάρει, αφανώς, κάποιο δικό του. Μια μάνα με το παρακάτω μοιρολόι παραγγέλλει στο νεκρό παιδί της να μη γυρίσει να βλάψει τα αδερφάκια του:

Άμε παιδί μου στο καλό, αθέ μου
και μην ξαναγιαείρεις, καντιφέ μου'
μη βλάψεις τ' αδερφάκια σου, καλό μου
φέξη των αμαθχιώ μου, μάθχια δυο μου.
Μα έκεια που πάεις, φέξη μου, κλωνάρι μου
θα βρεις καλή παρέα, παλικάρι μου'
θα βρεις και τον πατέρα σου, αητέ μου
και το μικρό σου αδέρφι, διαλεχτέ μου.
Πως δε με λυπηθήκετε, παιδάκι μου
τη μαυροκακομοίρα, χρυσαφάκι μου
κι αφήκετέ με στσι καημούς, λιοντάρι μου
και στσι βαριές φουρτούνες, παλικάρι μου.
Ώφου κι ας ήταν όνειρο, παιδί μου
να γνώσω και να σ' έχω μερακλή μου.

Σε κάθε στιγμή θα μπορούσε μία βαρυπενθισμένη γυναίκα ν' αρχίσει μοιρολόι. Ειδικά τα μνημόσυνα επικαιροποιούσανε το πένθος. Δεν είχαμε τότε συγκοινωνία και βράζανε τα κόλλυβα στο σπίτι του εκλιπόντος και το ξενυχτούσανε οι συγγενικές γυναίκες, όπου -αν ήτανε νέος-

εμοιρολογούσανε. Αν όμως ήτανε για κανένα γεροντάκι, το κάνανε και λίγο μαγαζάκι.

Από μνημόσυνο είναι το παρακάτω μοιρολόι:

Δεν ήσουνε για κόλυβα, αθέ μου
μουδέ για μαύρο Νάδη, διαλεχτέ μου'
μα για να ζεις, να χαίρεσαι, καλέ μου
τον κόσμο τον απάνω, διαλεχτέ μου'
να ζεις και να δημιουργείς, λιοντάρι μου
και σπίτι να στελειώσεις, παλικάρι μου.

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες εγκαταλείφτηκε και αυτό το έθιμο.

****

Το λείψανο στο «καδελέτο»

ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΛΑΪΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ
ΡΕΘΥΜΝΟ 8, 9, 10/12/2000

ΓΙΑΤΡΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΒΟΤΑΝΑ

Στο ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΛΑΪΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ, με καλέσανε για τις εμπειρίες μου σε γιατροσόφια, βότανα και δοξασίες, αφού βέβαια, δεν είχα σχέση με επιστήμες.

Μέχρι πριν από μερικές δεκαετίες δεν υπήρχε δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη. Όποιος δεν είχε να πληρώσει δεν πήγαινε στον γιατρό και δεν αγόραζε φάρμακα. Η οικονομική κατάσταση, μα και ακόμα η μεταφορά του ασθενούς, από χωριά που στερούντανε τη συγκοινωνία, εσυνηγορούσανε για πιο προσιτούς τρόπους αντιμετώπισης της κατάστασης. Η πρώτη ενέργεια, όταν αισθάνετο κανείς αδιαθεσία, ήτανε να ρωτήσει τους γείτονες τι θα του συνιστούσανε να κάνει και ειδικά κάποιους που είχανε τη φήμη ότι είχανε κάποια αντίληψη. Όταν ύστερα από την πρακτική ιατρική επέμενε η ασθένεια, εκαταφεύγανε στους Αγίους, όπου τους υπόσχονταν διάφορα τάματα, γιατί νομίζανε ότι και ο Άγιος θα δραστηριοποιηθεί καλύτερα άμα θα περιμένει το «λάδωμα». Ειδικά όταν δεν εύρισκαν το γεννεσιουργό αίτιο της παθήσεως το χρεώνανε στα κακά πνεύματα και λέγανε ότι ο παθών έχει «βιστήριγμα». Τον έπληξαν δηλαδή τα κακά πνεύματα που εδρεύανε στα δίστρατα, και τότε καταφεύγανε στους παπάδες για διαβάσματα και παρακλήσεις, γιατί σε αυτές τις περιπτώσεις, μόνο η δύναμη του Θεού μπορούσε να ωφελήσει. Συχνά καταφεύγανε και στη γητεύτρα όπου για κάθε πάθηση υπήρχε και σχετική γητειά.

Όταν απεδεικνύονταν αναποτελεσματικές όλες οι παραπάνω ενέργειες, επήγαιναν καμιά φορά τον άρρωστο στον γιατρό, συχνά όμως, όταν ήτο ήδη αργά. Πολλά χωριά απείχανε δεκάδες χιλιόμετρα από εκεί που σταματούσε το αυτοκίνητο. Έφτιαχναν λοιπόν ένα πρόχειρο φορείο με ξύλα και τον πήγαιναν 10-15 άντρες, για να εναλλάσσονται και υπολόγιζαν να βρεθούνε εκεί την ώρα του λεωφορείου. Δεν θυμούμαι ποτέ εκείνα τα χρόνια να κινηθεί έκτακτο αυτοκίνητο για να πάρει έναν άρρωστο. Εχάνονταν όμως κρίσιμες και πολύτιμες ώρες και ο ασθενής υφίστατο ταλαιπωρία μέχρι να τον μεταφέρουνε μέχρι και δεκάδες χιλιόμετρα, και εξετήθετο στα ρεύματα, περιμένοντας το λεωφορείο.

Για τις εγκύους γυναίκες είχανε κάτι χάντρες, όπως του κομπολογιού και τις κρεμούσανε στο λαιμό τους και πιστεύανε ότι προστατεύανε από την αποβολή («αναβαστηχτήρες»). Προστατεύανε από

την αιμορραγία («αιμοστάτες») και συντελούσανε για να κατεβάσουνε γάλα («γαλόπετρες»).

Τις αυτοδίδακτες μαίες τις λέγαμε «μαστόρισσες». Το μόνο εφόδιο της μαστόρισσας ήτανε που είχε την τόλμη να αναλαμβάνει την ευθύνη να ξεγεννάει τις γυναίκες. Όλη της η σπετσαρία ήτανε μία πάνινη σακκουλίτσα που είχε μέσα γλυκάνισο, απήγανο και χαμόμηλο, βότανα που εχρησιμοποιούσανε τότε για τα νεογνά. Τα μέσα και οι γνώσεις που διέθετε η μαστόρισσα δεν εγγυόνταν ούτε ένα ακίνδυνο, αλλά ούτε έναν ανώδυνο τοκετό. Στο δικό μου, το μικρό χωριό, θυμούμαι πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, τέσσερις θανάτους γυναικών που πέθαναν στην γέννα τους.

Η παιδική θνησιμότητα ήτανε κάτι το συνηθισμένο, καθώς και οι αποβολές των εγκύων γυναικών. Όταν πέθαινε στο χωριό κανένα μικρό παιδί ελέγανε ότι «έχει και ο Χάρος μοιράσι.» Οι πιο πολλές οικογένειες είχανε χάσει τότε ένα ή περισσότερα μικρά παιδιά. Λέγεται ό,τι οι άνθρωποι ήτανε πιο γεροί μια φορά. Δεν το αποκρούω, γιατί τότε γινότανε μία φυσική επιλογή. Τότε μόνο τα ανθεκτικά παιδιά επιβιώνανε. Σήμερα ένα καχεκτικό παιδί, δεν το αφήνει η επιστήμη να πεθάνει, όμως μπορεί να είναι μία ζωή ένα καχεκτικό άτομο.

Σε πολλές περιπτώσεις αντιμετωπίζανε την κατάσταση με σωστό τρόπο, αν και με πρωτόγονα μέσα. Όταν κανείς είχε πληγή που ήθελε ράμματα, βράζανε το ψαλίδι και τη βελόνα και τη μεταξωτή κλωστή, σε μία κατσαρόλα. Απολύμαιναν την πληγή. Έπλυναν με πολύ ρακή τα χέρια. Έκοβαν με το ψαλίδι τις τυχόν χαλασμένες σάρκες και μετά έκαναν τα ράμματα με την κεντιδοβελόνα και με μεταξωτή κλωστή. Για τοπική νάρκωση επιθέτανε φύλλα μανδραγόρα.

Όταν κανείς είχε καρβούνι (άνθρακα) έβαζαν ένα σίδερο στη φωτιά και κοκκίνιζε και μετά τον καίγανε αλύπητα στο μέρος που εκδηλώθηκε το καρβούνι. Αν δεν είχανε αρχίσει τα βακτηρίδια να κάνουνε μετάσταση εθεραπεύετο ο ασθενής, γιατί ξέρομε ότι αυτά τα βακτηρίδια δεν αντέχουν σε θερμοκρασία πάνω από 70 βαθμούς Κελσίου.

Σε περίπτωση κατάγματος έφερναν τα κόκκαλα στη θέση τους. Έβαζαν άβραστο πρόβειο μαλλί, για μαλακάδα και απ' έξω έβαζαν ίσια ξυλάκια και δένανε το σπάσιμο, αντί για γύψο. Το μαλλί έπρεπε να είναι άπλυτο, διότι ο μαλλόρυπος του προβάτου έχει μικροβιοκτόνον επίδραση, σε περίπτωση που υπήρχε πληγή, μα και δεν δημιουργείται κακοσμία με τον μαλλόρυπο.

Αυτή την ενέργεια την λέγανε «καλάμωμα». Είχε επιτυχία σε μεγάλο ποσοστό. Αν και γινότανε από ερασιτέχνες, συχνά επιτυγχάνετο

σωστό δέσιμο. Οι βοσκοί ήτανε ικανότατοι για να «καλαμώσουνε» τα κατάγματα, γιατί πολύ συχνά καλάμωναν τα ζώα τους και είχαν εμπειρία.

Για πονόδοντο δεν θυμάμαι ποτέ εκείνα τα χρόνια να πάει κανείς στον οδοντίατρο. Με μία τανάλια έβγαζε τα δόντια ο ένας του άλλου. Όταν το δόντι ήτανε πολύ γερό, μα όμως πονούσε πολύ, έβαζαν ένα σίδερο στη φωτιά και κοκκίνιζε και μετά, μέσα από ένα καλαμάκι (για να μην καούνε τα ούλα) το οδηγούσανε στο πονεμένο δόντι «για να ψοφήσει ο σκούληκας» που πιστεύανε ότι ήτανε μέσα στο δόντι και προκαλούσε τον πόνο.

Τον καρκίνο τον λέγανε «μουρνέ». Δεν θυμούμαι να του κάνανε θεραπεία. Θυμούμαι όμως που του λέγανε μια γητειά: «Στου Αδάμη τα πλευρά βγαίνουνε τρία δεντρά, μουρνέ και δάφνη και μηλιά. Η μηλιά κι η δάφνη αθεί μα η μουρνέ να ξεραθεί».

Όταν από έγκαυμα ή από άλλη αιτία, ήτανε καταστραμμένη μία έκταση από το δέρμα του ανθρώπου, του βάζανε απάνω νωπό δέρμα λαγού. Αν ήτανε δυνατό και ζεστό ακόμα, όπως βγαίνει από τον λαγό. Στο έγκαυμα εκάνανε και επάλειψη από κρούστα του γάλακτος. Την κρούστα του γάλακτος την χρησιμοποιούσανε και οι γυναίκες για καλλυντικό του προσώπου.

Όταν πιστεύανε ότι χρειάζεται κλίσμα, εκάνανε πυκνή σαπουνάδα και τη βάζανε σε ένα αραγό (δοχείο υγρών από δέρμα αρνιού). Στο στόμιο του αραγού εστερέωναν ένα καλαμάκι και το κλύσμα ήταν έτοιμο.

Όταν πίστευαν ότι χρειάζεται έμπλαστρο (μπλάστρι) που λέμε εμείς, εξύνανε σαπούνι και το ανακάτευαν με ασπράδι αυγού και ρακή και το κολλούσανε με χαρτί στο πονεμένο μέρος του αρρώστου.

Όπως έχομε τώρα την θερμοφόρα, τότε εζεσταίναμε πίτουρα στο τηγάνι και τα βάζαμε σ' ένα πανί και τα βάζαμε στο πονεμένο μέρος.

Όταν πονούσε το αυτί εβάζαμε σ' ένα πανί ζεστή στάχτη και την ακουμπούσαμε στο πονεμένο αυτί.

Όταν πονούσε το παχύ έντερο εζεσταίναμε ένα κομμάτι από σπασμένο πιθάρι που το λέγαμε «βίσαλο» και καθίζαμε επάνω.

Πάρα πολύ συχνά εβγάζαμε παλιότερα δοθιήνες στους μύες των ποδιών και των χεριών. Άμα βγαίνανε στη μασχάλη ήτανε πιο μεγάλοι και τους λέγαμε «απορροφές», τους άλλους τους λέγαμε «μαλαθράκους». Εψήναμε μισό κρεμμύδι στα κάρβουνα και μαζί με ζάχαρη, το δέναμε στο δοθιήνα. Τα τελευταία 40 χρόνια δεν φαίνονται δοθιήνες. Οφείλεται στην αλλαγή του τρόπου ζωής.

Όταν ο άνθρωπος είχε πνευμονία (που τότε τη λέγαμε «πούντα») του έκαναν βεντούζες απλές που τις λέγαμε «κουρφές». Όταν χάραζαν λίγο το δέρμα για να τραβήξει αίμα η βεντούζα, τις λέγαμε «κοφτές». Του

έδιναν βέβαια και βραστάρια, μα του έκαναν και σιναπισμό. Έβαζαν σιναπόσπορο στο τηγάνι, και τον ζέσταιναν για να ξεραθεί καλά και μετά τον σπούσανε με ένα μπουκάλι σε λεία επιφάνεια και μετά, με χαρτί ή με πανί τον βάζανε στο πονεμένο μέρος. Του έδιναν και βραστάρι κουτσουνάδας, με ορνιθοζούμι βρασμένο. Το σιναπισμο άφηναν λίγη ώρα διότι προκαλεί εγκαύματα.

Για την ρυζιπίλα (ερυσίπιλας) που είναι δερματική χρόνια πάθηση με επιπόλαια πληγή, πάλι εκάνανε σιναπισμό και τον βάζανε στην πληγή.

Για το σαριλίκι (τη χρυσή), έκοβαν ή έκαιγαν το χαλινό, τη μεμβράνη που είναι μεταξύ του πάνω χείλους και των κοφτήρων.

Όταν είχε κανείς πρόβλημα στη σπλήνα του, του έκαναν βραστάρι με σπληνόχορτο, ένα φυτό που βγαίνει στα τοιχώματα μερικών πηγαδιών.

Όταν θέλανε να μην κάνει άλλα παιδιά μία γυναίκα, έφερναν ένα βότανο που φυτρώνει στη Λειβάδα των Λευκών Ορέων και το έκανε βραστάρι και το έπινε και πιστεύανε ότι ήτανε αποτελεσματικό.

Για την ευκοιλιότητα έβραζαν χαρούπια και έπιναν το βραστάρι.

Για την δυσκοιλιότητα έκαναν βραστάρι από μολόχα και το έπιναν. Είναι ένα φυτό που δεν το βλέπουμε συχνά, έχει φαρδιά φύλλα και απλώνονται στο έδαφος. Δεν κάνει βλαστό και οι καρποί του είναι μπαλάκια κίτρινα είναι ο μανδραγόρας και τον απέθεταν για παυσίπονο.

Υπάρχει ένα ερπετό που εμείς το λέμε λιακόνι. Από το δέρμα του ιδρώνει ένα υγρό που προκαλεί εγκαύματα και σπυράκια στο ανθρώπινο δέρμα. Αυτό που εμείς λέμε «ανάδραμα». Κάποιες γυναίκες είχανε ένα σταυρουλάκι που λέγανε πως είναι από κέρατο του όφη και το ονομάζανε «λιόκουρνο». Το βάζανε στο νερό και αυτό το νερό εβρέχανε την πληγή και λέγανε πως θεραπεύει το ανάδραμα.

Όπως τώρα έχομε το φαρμακευτικό κιβώτιο, έτσι και τότε είχε το κάθε σπίτι μία σακούλα με διάφορα βότανα, μα και φτηνά φάρμακα. Ιώδιο, οξυζενέ, γάζες, βαμβάκι, καραμπάσι (δαφνόλαδο) και άλλα.

Δυστυχώς, δεν μου επιτρέπει ο χρόνος να σας απασχολήσω περισσότερο.

Σημ.: Δεν έγραψα τις γητειές που είπα στην ομιλία.

****

ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΚΡΗΤΙΚΟ ΠΑΡΑΜΥΘΙ

ΚΑΣΤΕΛΙ ΠΕΔΙΑΔΟΣ 25/9/2010
Το Κρητικό Παραμύθι

Η πρώτη συνειδητή επαφή του παιδιού με τη ζωή.

Δεν έχομε γραπτά στοιχεία από τη ζωή του πρωτόγονου ανθρώπου, όμως από τα βάθη της Προϊστορίας, από αιώνα σε αιώνα και από γενιά σε γενιά διεσώθησαν οι μυθολογίες που αποτελούνται από πραγματικά και από φανταστικά γεγονότα. Όλες οι ιστορίες ειδικά των αρχαίων λαών έχουνε σαν υπόβαση την μυθολογία τους. Ακόμα και σε θρησκείες είναι φανερό ότι έχουνε βάθρο τη θρησκευτική τους μυθολογία. Παρατηρούμε ότι σε πολλά μυθιστορήματα βλέπομε ότι έχουνε σκελετό κάποια πραγματικά γεγονότα. Μα και σε ιστορίες διακρίνομε κάπου – κάπου μυθιστορικές φράσεις.

Οι μυθολογίες αποτελούνται από μεγάλους μύθους, μα και το κάθε παραμύθι είναι ένας μικρός μύθος. Ενώ όμως στις μυθολογίες υπάρχει κάπου – κάπου και ίχνος πραγματικότητας, το παραμύθι είναι εξ' ολοκλήρου φανταστικό και δεν έχει φραγμούς και όσο περισσότερο έχει απίθανα, υπεράνθρωπα στοιχεία τόσο έχει περισσότερη χάρη… Άνετα κατασκευάζει βασιλιάδες, θηρία βρικόλακες, γυρισμούς από τον Άδη, γίγαντες, νεράιδες, μάγισσες κλπ. ο παραμυθάς.

Δεν υπάρχουνε στο παραμύθι αξεπέραστες καταστάσεις. Ο παραμυθάς βάζει μιλιά και λογική και στα ζώα και στα φυτά μα και συναισθήματα.

Πατέρας του παραμυθιού θεωρείται ο αρχαίος Έλληνας Αίσωπος που γεννήθηκε στη Φρυγία της Μικράς Ασίας και δολοφονήθηκε στους Δελφούς. Έζησε στον έβδομο αιώνα π.Χ. Οι Μύθοι του Αισώπου είναι για την αιωνιότητα. Είναι γραμμένοι με γλαφυρότητα και διαβάζονται πολύ ευχάριστα μα περικλείουν και πολύτιμα επιμύθια συνδυάζεται το τερπνό μετά του ωφελίμου. Μοιάζουνε λίγο με τις παραβολές του Χριστού.

Υπάρχουνε όμως και άλλες εκδοχές για την προέλευση του παραμυθιού.

1) Κατά την άποψη του Μπεμφάυ το παραμύθι αρχικά δημιουργήθηκε στις Ινδίες. Όντως φαίνεται ότι στις ανατολικές χώρες άρχισε η παραμυθολογία πιο πρώιμα από ότι στην Ευρώπη όπου μετά από τον Αίσωπο περάσανε δύο χιλιετίες μέχρι να ενδιαφερθεί σχετικά η δύση. Είναι αλήθεια ότι στην Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και στη Βυζαντινή

αυτοκρατορία δεν φαίνεται να είχε αισθητή παρουσία το παραμύθι, όμως και δεν πρέπει να προϋπήρξε το ινδικό παραμύθι από τον Αίσωπο.

2) Κατά τον δημιουργό της ψυχαναλύσεως Σίγμουντ Φρόυντ, το παραμύθι κατάγεται από το όνειρο. Βέβαια κοινό χαρακτηριστικό και στο όνειρο και στο παραμύθι, δεν υπάρχουνε φραγμοί ούτε εμπόδια. Τολμώ να έχω διαφορετική άποψη από αυτόν τον γίγαντα της ψυχαναλύσεως.

3) Έχομε και άλλη εκδοχή για την προέλευση του παραμυθιού από τους Άγγλους ανθρωπολόγους Έντουαρντ Τέιλορ και Άντριου Λάνγκ που υποστηρίζουν ότι η προέλευση του παραμυθιού πρέπει να ζητηθεί στην ψυχική διανοητικότητα του πρωτόγονου ανθρώπου ο οποίος όπως το παιδί έβλεπε τον ήλιο, τα άστρα, την φύση, τους ανέμους σαν να είχανε ψυχή και πάνω σε αυτές τις αντιλήψεις βασιζόταν οι μύθοι του. Κατά την ταπεινή μου άποψη ούτε αυτή η εκδοχή δεν έχει ισχυρά ερείσματα.

4) Οι Γερμανοί αδελφοί Γκρίμ για τους οποίους θα μιλήσομε στη συνέχεια, είχανε την άποψη ότι «Τα παραμύθια είναι κατάλοιπα αρχαίων λαών».

Κατά τον 17ο αιώνα ο Γάλλος Σάρλ Περώ έγραψε τα παραμύθια «της μαμάς χήνας». Αρχές του 19ου αιώνα οι Γερμανοί αδελφοί Γιακιόμπ και Βιλχέλμ Γκριμ ασχοληθήκανε επισταμένως με το παραμύθι και γράψανε τις συλλογές τους σε τρείς τόμους το 1812, το 1815 και το 1822 που τα μάζεψαν από τη Γερμανία μα και από άλλες χώρες. Στις συλλογές αυτές είναι και τα διεθνώς γνωστά παραμύθια, της «Σταχτοπούτας», «Η Χιονάτη» και η «Κοκκινοσκουφίτσα» κ.α. Αξιόλογα παραμύθια έχομε και από τον Μπογιάρντ «Ο ερωτευμένος Ολλανδός», από τον Σαίξπηρ «Όνειρο θερινής νυχτός» και «Τρικυμία», από τον Φιλανδό λαογράφο Αντ Αρνε, από τον Αμερικανό Έντιθ Τόμσον και από τον Γερμανό Τεοντόρ Μπενφάν που μετέφρασε και από τα Ινδικά στα Γερμανικά την πιο παλιά ινδική συλλογή «Παντσατάντρα».

Ακόμα είναι διάσημο το ανατολίτικο παραμύθι «Χίλιες και μία νύχτες». Έχουνε διασωθεί αξιόλογα παραμύθια από εκείνα που λέγανε στα γαλλικά πλοία οι ναύτες για να σπάσουνε την ανία στα μεγάλης διάρκειας ταξίδια τους.

Αναμφισβήτητα είναι ο σπουδαιότερος παραμυθάς των τελευταίων αιώνων ο Δανός Χανς Κρίστιαν Άντερσεν που έγραψε εκατοντάδες παραμύθια και που τα μεταφράσανε στις περισσότερες γλώσσες του κόσμου.

Το παραμύθι βασικά είναι αντικείμενο που αφορά τα παιδιά, μα αγγίζει αρκετά και την πολιτιστική μας κληρονομιά και είναι και για τους μεγάλους εργαλείο πολλαπλής χρήσεως.

Α) Όσο και αν στην εποχή μας φαίνεται παράξενο, στις δεκαετίες 1930 – 1950, τα χρόνια ήτανε πολυτάραχα και το παραμύθι ήτανε η προσιτή ψυχαγωγία και όποιος ήξερε παραμύθια ήτανε ευπρόσδεκτος στην παρέα. Ούτε ραδιόφωνα, ούτε μαγνητόφωνα ούτε τηλέφωνα. Είχαμε όμως συνειδητοποιήσει ότι δεν υπήρχανε δυνατότητες και δεν είχαμε απαιτήσεις και αντιμετωπίζαμε τα πάντα με καρτερικότητα.

Β) Συμβαίνει καμιά φορά να γίνει μία ερώτηση και ο ερωτηθείς ως απάντηση να φέρει ως παράδειγμα ένα παραμύθι ειδικά του Αισώπου όπου περιλαμβάνουν χρήσιμα επιμύθια. «Με παραβολή συχνά ομίλησεν ο Κύριος».

Γ) Μα το παραμύθι, εν πολλοίς, είναι εργαλείο για παιδιά και προ πάντων ήτανε, τότε που δεν είχανε τα παιδιά στη διάθεσή τους τα έξυπνα ηλεκτρονικά παιχνίδια και τα παιδικά βιβλία. Τότε μόνο η γιαγιά υπήρχε και με το παραμύθι: α)το απασχολούσε, β)το οδηγούσε σε καλή ανατροφή, γ)το διασκέδαζε και δ)δαμάζει την παιδική τους, πολλές φορές αρνητική δραστηριότητα. Η γιαγιά αποτελούσε το προ, προνήπιο και φρόντιζε να συντελεί στην διαμόρφωση του καλού χαρακτήρα, καθώς το παιδί μοιάζει με το ζυμάρι που άμα είναι νωπό του επηρεάζεις το σχήμα του, όχι όμως άμα θα στραγγίσει.

Η γιαγιά μπορεί να ξέρει πολλά παραμύθια, μα γίνεται συχνά και παραμυθοποιός και τα κατεβάζει από την φαντασία της. Συχνά επίσης έφερνε το παιδάκι προ εκπλήξεως όταν με το δήθεν παραμύθι ζωγραφίζει το οικογενειακό τους περιβάλλον: «Μία φορά κι έναν καιρό ήτανε μία γιαγιά που την λέγανε (το όνομά της) και είχε (έλεγε τον αριθμό που είχανε τα εγγονάκια της και έλεγε και τα ονόματά τους). Είσανε καλά παιδάκια. Αγαπούσανε τον παππού, τη γιαγιά, τους γονείς τους και ήτανε αγαπημένα. Ο Καλός Θεός τα αγαπούσε, τα βοηθούσε και αφού ήσανε τόσο καλά, είχε στο νου του άμα θα μεγαλώσουνε να τα κάνει τους καλύτερους ανθρώπους στον κόσμο».

Το παιδί δεν διαθέτει κρίση δική του και τα παραμύθια τα ακούει σαν πραγματικές ιστορίες. Το παραμύθι αποτελεί για το παιδί μία εισαγωγή και μία προετοιμασία για τη ζωή.

Όμως στην εποχή μας που τα πάντα αναποδογυριστήκανε και τα πάντα νοθευτήκανε, αντικατέστησε και τη γιαγιά η πλασματική γιαγιά, η τηλεόραση, μα αντιθέτως εμβάλει στο παιδικό μυαλουδάκι αμαρτωλές

εικόνες. Με το παραμύθι η γιαγιά φέρνει τα παιδάκια σε επαφή με τη ζωή και με τον κόσμο σφυρηλατώντας συγχρόνως τον χαρακτήρα τους.

Από τότε που ήμουνα παιδί μέχρι σήμερα, δεν είναι χρονικά τεράστια η απόσταση, όμως πολιτιστικά, κοινωνικά, οικονομικά, ηθικά και εθιμικά η απόσταση είναι τεράστια και μοιάζει (αφού θυμάμαι την ζωή και πριν ακόμα από τον πόλεμο) σαν να ήρθα από ένα τελείως άλλο κόσμο.

****

Στους Λάκκους Κυδωνίας 5 Σεπτεμβρίου 2015

ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ
Ο 16ος ΑΙΩΝΑΣ ΣΤΗΝ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗ ΚΡΗΤΗ

Η Κρήτη βρίσκεται γεωγραφικά σε πολύ στρατηγική θέση και όλες οι χώρες που αποκτήσανε δύναμη στην περιοχή της Μεσογείου επιδιώξανε την κατοχή της και δυστυχώς πολλοί τα καταφέρανε και είχε την ατυχία να διατελέσει υπό διαφόρους κατακτητές: Αχαιοί, Δωριείς, Ρωμαίοι, Άραβες, Ενετοί, Τούρκοι και τελευταία για μικρό διάστημα οι Γερμανοί που από όλους οι πιο βάρβαροι ήτανε οι Τούρκοι και οι Γερμανοί και φυσικά οι Άραβες.

Το 824 καταλάβανε την Κρήτη οι «Σαρακινοί» (Άραβες) και την απελευθέρωσε το 961 ο Νικηφόρος Φωκάς ως Στρατηγός που αργότερα έγινε αυτοκράτορας. Στα 137 χρόνια που διετέλεσε υπό την κατοχή του επίσης πολύ βάρβαρου αυτού λαού επεκράτησε αναρχία, αταξία, πειρατεία και για να αποφύγουνε τις κακοποιήσεις και τις ταπεινώσεις πολλοί Κρήτες εξισλαμίσθηκαν και ακόμα μετά από ένα αιώνα από την απελευθέρωσή της, ο λαός δεν είχε επανέλθει στα όριά του και το 1182 ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου Αλέξιος Κομνηνός έστειλε 12 αρχοντόπουλα του Βυζαντίου στην Κρήτη υπό την ηγεσία του υιού του Ισαάκιου για να επαναφέρουνε στη θέση του τον λαό της Κρήτης. Σε κάθε αρχοντόπουλο εχορηγήθη τιμάριο και προνόμια, μα και η υποχρέωση να εργαστεί για τον επιδιωκόμενο σκοπό. Στην περιοχή των Σφακίων ήρθε τιμαριούχος το αρχοντόπουλο Μαρίνος Σορδύλης με πολλούς δικούς του. Το φέουδο του έφτανε από Αγιά Ρουμέλη, Κουστογέρακο (που τότε ήτανε Χριστογέρακο) και που ηπήγετο στην επαρχία Σφακίων. Εσυνεχίζετο στα Λευκά Όρη, ότι γέρνουνε τα νερά προς νότο και από το Ασκύφου κατέληγε στο Λυβικό στη θέση Ρουσολιμιωνάρι ή στης Φράγκισας το Σπηλιάρι. Το 1204 που άλωσαν και διαμοίρασαν το Βυζάντιο οι «Σταυροφόροι», η

Κρήτη έπεσε στο μερίδιο του Βονιφάτιου του Μομφερατικού μα την πούλησε στους Ενετούς. Στα 465 χρόνια που κρατούσανε την Κρήτη οι Ενετοί, κάνανε οι Κρητικοί 27 επαναστάσεις, όπου στις 8 ήτανε οι Σκορδύληδες πρωταγωνιστές ή συμπρωταγωνιστές.

Στις αρχές του 16ου αιώνα ζούσε στο Κουστογέρακο ο άρχοντας Γεώργιος Καντανολέων ή «Λυσσογιώργης» (κλάδος των Σκορδυλών). Αυτή την εποχή οι Ενετοί κάνανε σκληρές αυθαιρεσίες εις βάρος των Ελλήνων της Κρήτης φορολογικές και διοικητικές. Οι αγγαρείες για την κατασκευή φρουρίων, μα και στα κάτεργα ήτανε ανυπόφορες. Ειδικά όσοι πηγαίνανε στα κάτεργα, συνήθως δε γυρίζανε ζωντανοί. Εξαιρούνταν όσοι ισχυρίζονταν ότι κατάγονται από Βυζαντινή οικογένεια και θεωρούνταν «Αρχοντορωμαίοι». Εκείνον τον καιρό η αντίσταση των Κρητών κατά του κατακτητού ήτανε περιορισμένη μα οργιάζανε οι ζωοκλοπές και λεηλασίες σε βάρος των Ενετών. Από το 1515 μέχρι το 1523 Κεραμιανοί και Σφακιανοί εδημιούργησαν κάποια προβλήματα στους Ενετούς. Οι Ενετοί είχανε στην υπηρεσία τους πολλούς Κρήτες που τους λέγανε «Βιλάνους» και τους θεωρούσανε ιδιοκτησία τους. Μα η σκληρή ζωή που τους κάνανε τους ώθησε σε αντίσταση.

Σε αυτά τα δεδομένα ο Καντανολέων αποφάσισε να ξεσηκώσει την Κρήτη σε επανάσταση και συνεργάστηκε στενά με τους άλλους κλάδους των Σκορδυλών Πάτερους, Κόντηδες και με τους Αρχοντορωμαίους, τους Φωτεινούς κ.α. και με αρχηγό τον Γεώργιο Καντανολέων, έκαναν κατανομή αξιωμάτων και ευθυνών. Ο αρχηγός των Πατέρων ήτανε αρχηγραμματέας. Ο αρχηγός των Φωτεινών στρατιωτικός διοικητής. Ο αρχηγός των Μουσούρων καγκελάριος. Οι Κόντηδες ανέλαβαν τον δικαστικό τομέα. Οι μάχες άρχισαν τον χειμώνα του 1527 στα Σφακιά, στο Σέλινο και στην ορεινή Κυδωνία. Στον Αποκόρωνα εκινήθηκε δραστικά ο Αλίκαμπος όπου εκεί ήτανε οι Κόντηδες. Οι επαναστάτες υποχρέωναν τους άλλους Κρήτες για συμμετοχή στην επανάσταση. Το Συμβούλιο των 10 στις 27 Απριλίου 1527 με έγγραφό του ζητά από τον καπετάνιο Γενεράλ της Κρήτης την καταστολή και την αντιμετώπιση των «ταραχοποιών», «όπως αποκαλούσανε τους επαναστάτες και χαρακτηρίζανε την επανάσταση «ληστρικές επιδρομές» από άτακτα σώματα και αναφέρουνε μόνο μία μάχη στην περιοχή των Λάκκων. Τα χωριά στα οποία έγιναν ταραχές και μάχες είναι κυρίως στο Σέλινο, στην ορεινή Κυδωνία και στον Αλίκαμπο Αποκορώνου. Στα έγγραφα της Ενετίας χαρακτηρίζονται οι επαναστάτες Σφακιανοί. Είναι που συμμετείχανε πολλοί Σφακιανοί στην επανάσταση μα και επειδή το Κουστογέρακο, το χωριό του αρχηγού ήτανε τότε Σφακιά. Μα και τα πολλά μέρη που παρουσίασαν ταραχές, Σφακιά τα αποκαλούσανε. Η

οικογένεια των Φούμηδων έλαβε ενεργό μέρος και από τα μεμονωμένα άτομα που δράσανε αναφέρεται και ο Λέων Θεοτοκόπουλος. Ενώ ο φεουδάρχης Ανδρέας Καλλέργης έδρασε υπέρ των Ενετών και αυτοπροσώπως αφού και ο καπιτάνο είχε σύζυγον μία ανιψιά του. Στις 20 Οκτωβρίου 1527 ο καπιτάνο Κόρνε Γενεράλ της Κρήτης με ενετικά στρατεύματα κατευθύνθηκε προς τα δυτικά. Πολλοί Κρητικοί βοηθήσανε τον Κόρνερ στην εκστρατεία του ακολουθώντας τον στρατόν του, μα και οικονομικά εβοήθησαν ειδικά ο φεουδάρχης Ανδρέας Καλλέργης. Μα και επικηρυγμένοι συμπαραστάθηκαν για να τους δοθεί χάρη συνετέλεσαν σ' αυτή την εκστρατεία. Πρώτα χτύπησαν οι Ενετοί το χωριό Αλίκαμπος που μένανε οι Κόντηδες. Δεν βρήκανε τους κατοίκους γιατί πιάσανε τα βουνά, μα τους διαμηνύσανε ότι αν παρουσιαστούνε θα τους δωθούνε ανταλλάγματα και εγγυήσεις για τη ζωή τους και για τα υπάρχοντά τους. Επείσθησαν οι Αλικαμπιώτες και παρουσιάσθησαν μα τους συνέλαβαν και τους οδήγησαν στα Χανιά για τα περαιτέρω. Στη συνέχεια προχωρήσανε στα ατίθασα χωριά Κεραμιά, Μεσκλά, Λάκκους, Κουστογέρακο και Αγία Ειρήνη. Με προκήρυξή τους καλλούνε τους επαναστάτες να παρουσιαστούνε και δεν θα θιγούνε τα υπάρχοντά τους ενώ αν δεν παρουσιαστούνε οι περιουσίες τους θα δημευθούνε και τα γυναικόπαιδά τους θα τιμωρηθούνε. Τελικά παρουσιαστήκανε οι Κεραμιανοί όπου τους μεταφέρανε στα Χανιά όπως τους Αλικαμπιώτες. Μετά προχωρήσανε στα Μεσκλά όπου όταν παρουσιαστήκανε και αυτοί τους πήγανε στα Χανιά που είχανε όλοι την ίδια τύχη. Πήγανε και στο Κουστογέρακο που το κάνανε ολοκαύτωμα για χάρη του Γεωργίου Καντανολέων.

Στις 17 Νοεμβρίου έκανε νέα προκήρυξη ο Κέρνερ και σε λίγες μέρες τρεις από τους άντρες του «Λυσσογιώργη» τον παρέδωσαν στον εχθρό όπου καθένας του εισέπραξε 500 υπέρπυρα. Μόλις τον συνέλαβαν τον σκότωσαν οι Ενετοί.

Μετά κάψανε το χωριό Λάκκους και απέλυσε ο καπιτάνος 700 άντρες. Το χωριό Φωτεινιάκο το πυρπόλησε και 12 από τους άντρες του, τους απαγχόνισε και τις έγκυες γυναίκες τις σχίζανε και βγάζανε τα έμβρυα από τις κοιλιές τους. Από τα Σφακιά και από τις άλλες επαρχίες των Χανίων, εδιατάξανε να παρουσιαστούνε οι επαναστάτες, μα οι Παπαδόπουλοι, οι Πάτεροι και οι Μουσούροι και οι κλάδοι των Σκορδυλών, Νομικοί, Φοινοκάλες, Καψοκαλύβες και Ψαρομήλιγκες δεν παρουσιάστηκαν μα συνέχισαν την ανταρσία όπως και οι Σφακιανοί. Μα στους κατοίκους των Σφακίων ύστερα από την απειθαρχία επιβάλλεται ερήμην η ποινή του απαγχονισμού. Απαλλάσσονταν όσοι θα φέρνανε στις αρχές το κεφάλι ενός στενού συγγενούς τους. Γράφουνε λοιπόν ότι ένας παπάς επήγε στις αρχές πέντε κεφάλια συγγενών του. Φυσικά αυτό το

πράγμα δεν θα μπορούσε ποτέ να γίνει και ούτε θα μπορούσε κανείς να το πιστέψει. Από τους κατοίκους του Αλίκαμπου ο Καπιτάνο Γενεράλ της Κρήτης, πολλούς εσκότωσε, πολλούς ακρωτηρίασε και άλλους εξόρισε στην Κύπρο ο Κόρνερ. Είπε ότι μόνο Σφακιανούς εξόρισε 200 από τους Λάκκους πολλούς εξόρισε στο Ηράκλειο και στα νησιά. Μόνο από άντρες των Κόντηδων εξόρισε 1050. Σε έκθεση του Κόρνερ αναφέρεται Κουστογέρακο, Λάκκους, Αλίκαμπος, Κεραμιά, Μεσκλά, Καράνου, Αγία Ειρήνη, Ορθούνι και σε άλλα χωριά μικρότερες καταστροφές. Στον Αλίκαμπο, πέραν της καταστροφής απαγόρεψε και την κατοίκησή του. Μα και τις περιουσίες των επαναστατών εδήμευσαν. Ο Αλίκαμπος για κάποια χρόνια ενοικιάστηκε από τον Μαρίνο Ζανε όταν οι κάτοικοί του ήτανε σε εξορία.

Μετά την καταστολή της επανάστασης εδιατάχθηκαν οι επαναστάτες να παρουσιαστούνε στις κατοχικές αρχές και πολλοί υπάκουσαν και παρουσιάστηκαν. Από τα Σφακιά δεν υπάκουσε τα ενετικά κελεύσματα κανείς, όπως και αρκετοί από τις άλλες επαρχίες. Τέσσερις ευγενείς Ενετοί, Φρατζέσκος, Βιτζαμάνης, Μόρμορης και Μακόβρης Καλλέργης, Ασάνης, Ευδαιμονογιάννης και Εμμανουήλ Μόρμωρης με τέσσερις δικούς μας ιερείς, καλέσανε τους Σφακιανούς να παρουσιαστούνε στις αρχές και αφού τους έπεισαν ότι δεν θα τους πειράξουνε παρουσιαστήκανε.

Η επανάσταση του Καντανολέων δεν ήτανε μεγάλη σε διάρκεια μα ήτανε μεγάλη σε συνέπειες και σε καταστροφές.

Σχετικά με την επανάσταση αυτή έχει γράψει ο Σπύρος Ζαμπέλιος ένα βιβλίο το 1871 μα αυτό είναι μυθιστορία. Γράφει π.χ. ότι η επανάσταση αυτή έγινε το 1570 ενώ από επίσημα χαρτιά της Ενετίας φαίνεται ότι έγινε το 1526-1528 μα και ο Β. Ψιλάκης, αντιγράφοντας από τους «ΚΡΗΤΙΚΟΥΣ ΓΑΜΟΥΣ» του Ζαμπελίου γράφει στην Ιστορία της Κρήτης, τ. Β΄ σελ.1042 ότι: «*Συνήλθον κατά πρόσκληση μυστική, προ πάντων του Σκορδύλου Καντανολέου τη 25 Μαρτίου 1570»*, για την κήρυξη της επαναστάσεως, ενώ ο Θ. Δετοράκης γράφει στην Ιστορία της Κρήτης σελ. 195 ως χρονολογία της επαναστάσεως το έτος 1527. Γράφει ακόμα ο Ζαμπέλιος για το θάνατο του Καντανολέου ότι του έστησε παγίδα ο Ενετός Φραντζέσκος Δαμολίνο, διοικητής των Χανίων προτείνοντάς του (δήθεν) να συνεργαστούνε οι Έλληνες και οι Ενετοί της Κρήτης να αποσπαστούνε από την Ενετία και να γίνει αυτόνομη η Κρήτη και ότι του πρότεινε ακόμα να συμπεθεριάσουνε και να πάρει ο γιος του Καντανολέου Πέτρος την κόρη του Δαμολίνο Σοφία και (κατά ζαμπέλιον) κατεβήκανε οι γαμουλιώτες του Καντανολέου μα τους βάλανε υπνωτικό στο κρασί και τους κοιμήσανε όπου τους σφάγιασαν όλους.

Μετά την καταστολή της επανάστασης οι Ενετοί προέβησαν σε επικηρύξεις αυτών που δεν παρουσιάστηκαν και το μέτρο ήτανε αποτελεσματικό και θα αναφέρομε 2-3 περιπτώσεις. Οι επικηρύξεις είχανε ημερομηνία 17-11-1527:

1) Ο Τζώρτζη Τζαγαρουάλ και Λορέτζο Πολάνι παρέδωσαν στις βενετικές αρχές τον Νικόλα Βεργή από το Καράνου.

2) Ο Μπουσλίν, ο λεγόμενος Ζανγαρουόλ παρέδωσε στις βενετικές αρχές μαζί με τον Κλβανίν τον Μανώλη Τσερβά και τον γιο του Κωνσταντίνο από το Ροδοβάνι όπου τους απαγχώνησαν.

3) Ο Ζαν Καρουόλ και ο Πολάνι συνέλαβαν και παρέδωσαν στους Βενετούς τους Αντώνιο και Σταμάτη Βερυβάν.

4) Ο Τζελαΐτης παρέδωσε στους Ενετούς τον Ανδρόνικο και Γεώργιο Κοτάτση και Λέοντα Θεοτοκόπουλο από τους Λάκκους.

Επειδή στο συνέδριό μας περιλαμβάνεται και το επίθετο Θεοτοκόπουλος επιτρέψετέ μου να αναφέρω ενδεικτικά στοιχεία ότι οι ρίζες του Θεοτοκόπουλου είναι από την δυτική Κρήτη:

1) Ο πατέρας του Δομενίκο υπάρχουν ενδείξεις ότι γεννήθηκε στους Λάκκους Κυδωνίας και ο παππούς του ήτανε ο Λέοντας Θεοτοκόπουλος.

2) Στα αρχεία της Ενετίας βρέθηκε χαρτί που αναφέρει ότι κατόπιν προδοσίας συνελήφθη ο Λέοντας Θεοτοκόπουλος και τον σκότωσαν.

3) Στον τοίχο της εκκλησίας του Αγ. Γεωργίου στο Κουστογέρακο είναι γραμμένο το όνομα της Μάρθας Θεοτοκοπουλίνας και μπορεί να ήτανε γιαγιά της η μητέρα του Δομενίκου που και αυτή ήτανε Μάρθα.

4) Ο Δομενίκος είχε αδελφό που τον λέγανε Μανούσο όπου είναι βαφτιστικό της ορεινής δυτικής Κρήτης. Ο αδελφός του Δομενίκου, Μανούσος Θεοτοκόπουλος έλαβε μέρος στην ναυμαχία της Ναυπάκτου το 1571 και αργότερα πήγε κοντά στον αδελφό του και πέθανε στο Τολέδο της Ισπανίας. Μα το όνομα Μανούσος είναι τοπικό της Δυτικής Κρήτης.

Λάκκοι Κυδωνίας 30 Ιουνίου 2013

ΗΜΕΡΙΔΑ «ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ»
Επαναστατικές δράσεις στην επαρχία Σφακίων

Τα Λευκά Όρη καθιστούσανε την επαρχία Σφακίων ένα εκτεταμένο φρούριο. Λόγω Λευκών Ορέων, μα βέβαια και λόγω φιλοπατρίας των κατοίκων και μαχητικότητας, ποτέ δεν κατοίκησαν εκεί Τούρκοι ούτε δεν εδρεύανε κατοχικές υπηρεσίες.

Τα Σφακιά, μαζί με τα όμορα χωριά από τις άλλες επαρχίες, αποτελούσανε μία επαναστατική ενότητα, που τις πιο πολλές φορές, εκεί ήτανε το ορμητήριο και η εστία των εξεγέρσεων.

Οι κάτοικοι των πόλεων και των κάμπων δεν υστερούσανε σε ηρωισμό και σε φιλοπατρία, μα υστερούσανε σε προϋποθέσεις και δεν δράσανε όσο οι ορεινοί. Μόλις βάλανε στο χέρι οι Αγαρινοί την Κρήτη, κατά πάγια τακτική, τους μαλακούς ραγιάδες τους εκτουρκίζανε μα τους ζόρικους τους φυλακίζανε, τους εξορίζανε και τους σκοτώνανε για να μην τους αντιστέκονται.

Το δεύτερο μισό του δεκάτου εβδόμου αιώνα ζούσε στα Σφακιά ένας μεγάλος οικονομικός και πνευματικός παράγοντας. Ήτανε γιός του Βλαχαντρουλή μα επειδή ήτανε πολύ μορφωμένος ακούγετο Δασκαλογιάννης και μ' αυτό το όνομα πέρασε στην ιστορία.

Στον τόπο του δεν υπήρχανε Τούρκοι, μα επειδή έβλεπε τι γινότανε στην υπόλοιπη Κρήτη πονούσε η ψυχή του και έλεγε ότι αν δεν αντιδράσομε αποτελεσματικά στις επόμενες δεκαετίες, θα πάψει να υπάρχει στην Κρήτη εθνική συνείδηση και εθνικό φρόνημα.

Το καλοκαίρι του 1769 εσυναντήθηκε στην Τεριέστη με τους αδελφούς Ορλώφ ναύαρχους της Ρωσίας στην Μεσόγειο και αφού η Ρωσία είχε πόλεμο με την Τουρκία, για να δημιουργήσουνε αντιπερισπασμό παροτρύνανε τον Δασκαλογιάννη να ξεσηκώσει επανάσταση στην Κρήτη, και όταν θα πολιορκούσανε οι Κρήτες την κάθε πόλη από την ξηρά, θα την χτυπούσανε και αυτοί με τα κανόνια τους από τα πλοία τους και είπανε ακόμα ότι μιλούσανε εκ μέρους της Μεγάλης Αικατερίνης.

Την Άνοιξη του 1770 ο Δασκαλογιάννης με δύο χιλιάδες Σφακιανούς εκατέβηκε στην Μαλάξα περιμένοντας τους Ρώσους όπως είχανε εξηγηθεί μα αυτοί δεν ήρθανε ποτέ. Όπως ήτανε φυσικό, σε λίγες μέρες τα Σφακιά γίνανε ολοκαύτωμα και τον Δασκαλογιάννη τον γδάρανε ζωντανό στο Ηράκλειο.

Δεν έχει εκτιμηθεί όμως ότι η αποτυχημένη επανάσταση του Δασκαλογιάννη είχε σημαντικότατες επιπτώσεις και αποτέλεσε βάθρο για την μετά 50 χρόνια επανάσταση του 1821.

Το 1774 έληξε ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος με νικήτρια δύναμη τη Ρωσία και στην συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή η Μεγάλη Αικατερίνη για να εξομαλύνει τις εντυπώσεις από την προδοσία επί Δασκαλογιάννη α)Στο πρώτο άρθρο της συνθήκης απαιτούσε να αποφυλακισθούνε οι Έλληνες που έχει φυλακισμένους στην Κρήτη η Τουρκία και να επιτραπεί στους απελαθέντες να επιστρέψουνε στις βάσεις τους β)Επιτρεπότανε στα Ελληνικά καράβια να υψώσουνε ρωσική σημαία, μα αυτό είχε τεράστια σημασία διότι δεν τολμούσανε οι Τούρκοι να τα ενοχλούνε και αναπτύχθηκε η Ελληνική Ναυτιλία και το εμπόριο της ανατολικής Μεσογείου πέρασε εν πολλοίς σε Ελληνικά χέρια. γ)Επέτρεπε σε όσους Έλληνες το επιθυμούσανε, να εγκατασταθούνε σε ρωσικά εδάφη, όπου πολλοί Έλληνες πήγανε και πλουτίσανε ειδικά στην περιοχή της Οδησσού. Εκεί αναδειχτήκανε εθνικοί ευεργέτες και το σπουδαιότερο εκεί εδημιουργήθηκε η Φιλική Εταιρεία και εκεί είχε την έδρα της.

Το 1774, με νωπές ακόμα τις μεγάλες πληγές από την επανάσταση του Δασκαλογιάννη οι Σφακιανοί από μόνοι τους εξοντώσανε τον πανίσχυρο γενίτσαρο Αληδάκη και απαλλάξανε τον τόπο από τον φοβερό αυτό δυνάστη.

Μετά την επανάσταση του Δασκαλογιάννη ακόμα περισσότερο εξετραχύνθησαν οι γενίτσαροι και το 1812 εστείλανε τον Οσμάν πασά για να τους περιορίσει και απαγχόνισε εκατοντάδες.

Από το 1815 η Φιλική Εταιρεία που ίδρυσαν οι: Ξάνθος, Σκουφάς και Τσακάλωφ άρχισε να πιάνει σάρκα και οστά. Από τους πρώτους που μυήθησαν στην Κρήτη, ήτανε και ο Αναγνώστης Μανουσογιαννάκης με τον βαθμό του «αιδέσιμου». Τον όρκο που έδωσε ο Μανουσογιαννάκης τον έχει γραμμένο ο Β. Ψιλάκης στην Ιστορία της Κρήτης.

Όταν εξεράγει η επανάσταση του 1821 οι Σφακιανοί καραβοκύρηδες εφέρανε το νέο και εκαλέσανε στις 7 Απριλίου τους προύχοντες και τους καπετάνιους της επαρχίας για να μελετήσουνε την κατάσταση και αυτοί ορίσανε συγκέντρωση στο Λουτρό την 15-4 με συμμετοχή και από την άλλη Κρήτη. Εκεί αποφάσισαν ότι αυτή η μεγάλη απόφαση είναι και μεγάλη ευθύνη και πρέπει να τύχει ευρύτερης αποδοχής του λαού και ορίσανε την Κυριακή 29 Μαΐου του ίδιου έτους στη Θυμιανή Παναγία όπου την μέρα εκείνη εμαζεύτηκαν πάνω από 1500 άτομα από όλη την Κρήτη όπου με ενθουσιασμό αποφάσισαν την συμμετοχή της Κρήτης σ' αυτή την επανάσταση. Εκάναν κατανομή αξιωμάτων και ενέκριναν την Καγκελαρία Σφακίων από τους: Πρωτόπαπα Σφακίων Γ. Μωράκη, Χατζή Ιωάννη Πωλιουδάκη, Ιωσήφ Παπαδάκη, Ρ. Βουρδουμπά, Ανδρέα Κριαρά και Αναγνώστη Ψαρουδάκη. Πολλοί Σφακιανοί

αρχηγεύανε σε άλλες επαρχίες ή συναρχηγεύανε με εντόπιους καπετάνιους.

Στα Σφακιά δεν υπήρχανε κάτοικοι Τούρκοι ούτε δεν εδρεύανε κατοχικές υπηρεσίες και από τα 1200 όπλα που βρεθήκανε στα χριστιανικά χέρια στην Κρήτη τα 800 βρεθήκανε στα Σφακιά όπου ένας Σφακιανός καπετάνιος θα μπορούσε να πάρει 50-100 έμπειρους τυφεκιοφόρους να πάει να ηγηθεί μιας άοπλης επαρχίας και συχνά θέλανε οι άλλες επαρχίες Σφακιανό καπετάνιο, όπως γράφει ο Ψιλάκης στην Ιστορία της Κρήτης τόμος Γ΄ σελ. 635. Αργότερα και καπετάνιοι αναδειχτήκανε παντού και από όπλα τα βολεύανε ειδικά από λάφυρα που πέφτανε στα χέρια τους από τις μάχες. Αρχικά στην επαρχία Ρεθύμνου είχαμε αρχηγούς τον Αναγνώστη Μανουσέλη από τον Καλλικράτη και τον Γεώργιο Δεληγιαννάκη από το Ασφένδου, Επαρχία Αμαρίου Ρούσος Βουρδουμπάς από Χώρα Σφακίων και Πωλογιωργάκης από τη Νίμπρο, επαρχία Κυδωνίας (δεν το γράφει ο Ψιλάκης μα από άλλες πηγές το ξέρουμε) ήταν ο Αναγνώστης Παναγιώτου Παναγιωτάκης, συναρχήγευε με τους Χαληδες. Ο Γ. Δασκαλάκης (Τσελεπής) στις επαρχίες Σελίνου και Κισάμου. Από την Ανώπολη, Κωσταρός Βολουδάκης από τη Νίμπρο αρχηγός Αποκορώνου. Αρχηγός Μαλεβιζίου ο Παύλος Ντεντιδάκης από τις Κομητάδες. Αρχηγός Πεδιάδος ο Αντώνης Ξανθουδίδης – Ζωγράφος από την Αράδαινα. Αρχηγός Μεραμπέλου ο Κωνσταντίνος Σφακιανάκης, εγγονός του Μιχελιουδόπαπα από τον Άγιο Ιωάννη Σφακίων.

Στα χωριά των Σφακίων Αρχηγεύανε: Αναγνώστης Ψαρουδάκης, Ν. Ανδρουλακάκης, Ανδρέας Φασούλης, Πολιός Μωράκης Μανουσάκης Στρατής Μπελιβάνης, Μανώλης Μανουσογιαννάκης, Ανδρέας και Πέτρος Μανουσέληδες, Σήφης και Στρατής Δεληγιαννάκηδες, Μπουζομάρκος, Θεόδωρος και Ρούσος Χούρδοι, Αναγνώστης Κουσκουμπές, Σήφης Καυκαλάς κ.α.

Έδρα της Καγκελαρίας ορίστηκε το Λουτρό. Από την αρχή του Αγώνα ο Αναγνώστης Παναγιωτάκης ήτανε αρχηγός 120 Λακκιωτών. Ήτανε Ανωπολίτης μα η μητέρα του ήτανε από τους Λάκκους. Η πρώτη μάχη εδόθηκε στον Λούλο των Κεραμιών και οι επαναστάτες την κερδίσανε.

Ιούνιο του 1821 εβγήκε ο Λατίφ Πασάς με 5000 στρατό για να χτυπήσει τους Λάκκους μα αναγκάστηκε να κάνει άτακτον υποχώρηση και είχε απώλειες σε άντρες ενώ εγκατέλειψαν πολύτιμο πολεμικό υλικό που τόσο το είχανε ανάγκη οι επαναστάτες. Στις 19 Ιουνίου απαγχονίσανε στην Σπλάτζια τον επίσκοπο της Κισάμου Μελχισεδέκ και τον Βεροιαίο διάκο Καλλίνικο. Στο Ηράκλειο την ίδια εποχή εσφάξανε τον Μητροπολίτη και 5 επισκόπους.

Στις 15 Ιουλίου εισέβαλε ο Καούνης στα Σφακιά με 12.000 στρατό. Έκαψε τον Καλλικράτη, έκαψε το Ασφένδου και διανυκτέρευσε στο Ασκύφου. Την επομένη 16-7 ξεκίνησε να φύγει από του Κατρέ τον Λαγκό μα εκεί του είχανε καρτέρι οι Σφακιανοί και τον χτύπησαν και γράφει ο Ψιλάκης στην Ιστορία της Κρήτης ότι είχε απώλειες «υπέρ τους δις χιλίους» και ο Πρακτικίδης γράφει ότι τα λάφυρα που εγκατέλειψαν αξίζανε πάνω από 500.000 γρόσια. Στις 20 Ιουλίου έφτασε στα Σφακιά και ο Ομέρ Γερλί Αγάς με 960 άντρες. Είδε καμένο τον Καλλικράτη, καμένο το Ασφένδου μα δεν πρόλαβε να μάθει για την τύχη του Καούνι, διότι στην Άμπελο μεταξύ Ασφένδου και Ασκύφου τον περιμένανε και αυτόν οι Σφακιανοί και δεν άφησαν κανένα στην ζωή.

Τον Αύγουστο του 1821 ο Οσμάν πασάς και ο Σερίφ πασάς εισβάλανε στον Αποκόρωνα και μόνο αμάχους εσκοτώσανε περί τους 3.000 οι κάτοικοι του Βαφέ εκρύβονταν στον σπήλιο Κρυονερίδα και τους ανακαλύψανε και τους σφαγιάσαν όλους.

Τον Μάιο του 1822 εφτάσανε στη Σούδα 114 αιγυπτιακά πλοία με στρατό με εφόδια και πολεμοφόδια υπό τον Χασάν πασά. Στις 14 Ιουνίου καταλάβανε την Μαλάξα. Τον Νοέμβριο του 1822 καταλάβανε το Λασίθι.

Στο σπήλαιο της Μιλάτου τον Φεβρουάριο του 1823 πιάσανε πάνω από 1000 άτομα και όσους δεν σφάγιασαν επί τόπου, τους πούλησαν για δούλους.

Τον Γενάρη του 1824 είχανε καταφύγει σε σπήλαιο στο Μελιδόνι Μυλοποτάμου 370 γυναικόπαιδα και 30 οπλοφόροι και τους κάψανε όλους με εύφλεκτες ύλες και δε γλίτωσε κανένας. Υπολογίζεται ότι το 1824 εξεπατρίσθησαν περί τους 60.000 Χριστιανοί από την Κρήτη μη αντέχοντες τις καταπιέσεις και ταπεινώσεις του βάρβαρου δυνάστη.

Το Μάρτη του 1823 έπεσε από το άλογό του και σκοτώθηκε ο Χασάν Μπέης. Τον Φεβρουάριο του 1824 εισέβαλε ο Χουσείν πασάς στα Σφακιά και έφτασε μέχρι το Λουτρό που οι επαναστάτες είχανε κάψει τις αποθήκες για να μην πέσουνε στα χέρια του εχθρού. Επροκαλέσανε φοβερές ζημιές στην επαρχία Σφακίων.

Το 1825 οι επαναστάτες καταλάβανε το φρούριο της Γραμπούσας. Ύστερα από τις επιτυχίες του Χουσείν η επανάσταση στην Κρήτη ήτανε αρκετά συρρικνωμένη και στείλανε από την Ελλάδα τον Χατζή Μιχάλη Νταλλιάνη με 600 πεζούς και 70 ιππείς για αναζωπύρωση του αγώνα. Ήρθε στο Φραγκοκάστελλο, μα ενώ ήτανε φλογερός πατριώτης και φοβερός ήρωας, ήτανε και αγύριστος ισχυρογνώμων και δεν δέχτηκε τις απόψεις των Σφακιανών καπετάνιων που του υπέδειχναν να παρασύρουνε τον εχθρό στα φαράγγια και στους ατραπούς των βουνών

όπου και γνώστες του εδάφους ήτανε αυτοί μα και δεν θα μπορούσε ο Μουσταφά πασάς να χρησιμοποιήσει εύκολα τον όγκο των δυνάμεών του και ότι δεν θα μπορούσανε να ελπίζουνε σε νίκη αν θα αναμετριώνταν σε κάμπο με πολλαπλάσιο στρατό καλώς εξοπλισμένο και οργανωμένο. Τελικά με την επιμονή του Χατζή Μιχάλη έγινε η μάχη στο κάμπο του Φραγκοκάστελλου με τις τραγικές συνέπειες. Από την πρώτη μέρα είχαμε 338 νεκρούς. Τελικά όμως τον καταδίωξαν οι επαναστάτες τον στρατό του Μουσταφά και του σκοτώσανε, κατά τον Παπαδοπετράκη, 1902 άνδρες, ενώ είχε χάσει και 800 στον κάμπο του Φραγκοκάστελλου.

Κατά τον εννιάχρονο αγώνα στην επανάσταση του 1921 έπεσαν στο πεδίον της Μάχης με τον βαθμό του 500ρχού 14 Σφακιανοί: ο Γ. Δαιμονάκης από τον Καλλικράτη στην Βλαχιά, ο Κωστόπουλος από την Ίμβρο ανάμεσα Ασφένδου και Καλλικράτη, ο Γ. Δασκαλάκης (Τσελεπής) από την Ανώπολη στο Σέλινο Αναγνώστης Πρωτοπαπαδάκης από το Ασκύφου στην Κίσαμο, ο Γ. Δεληγιαννάκης από το Ασφένδου στους Αρμενοκάμπους Ρεθύμνου, ο Θεόδωρος Χούρδος από το Ασκύφου στο Μαλεβίζι, ο Αναγνώστης Κουσκουμπές από το Ασκύφου στο Ριζώ, ο Μπουζομάρκος από το Ασκύφου στη Γραμπούσα, ο Χατζή Γιώργης Κελαϊδής από το Μουρί στο φαράγγι της Σαμαριάς, ο Ν. Ανδρακός από το Ασκύφου στο Ναυαρίνο, ο Σταύρος Ανδρακός από το Ασκύφου στο Μυλοπόταμο, ο Χατζιδονικηφόρος στο Σέλινο, από την Ανώπολη. Μα και ο Μανουσάκης από το Ασκύφου ετραυματίστηκε στη μάχη στου Γάλλου Ρεθύμνης και πέθανε σε λίγο καιρό από το τραύμα του αυτό. Όπως γράφει ο Παπαδοπετράκης στην Ιστορία των Σφακίων, σ' αυτό το διάστημα από όλη την Κρήτη δεν έπεσε στο πεδίον της μάχης με αυτό τον βαθμό. Περιληπτικά αναφέρομαι σ' αυτές τις -επαναστάσεις, μα δεν έχω χρόνο να αναφερθώ στη μεγάλη επανάσταση 1866-1869.

ΕΣΠΕΡΙΔΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΒΟΣΚΟΥΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ
ΟΙ ΒΟΣΚΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΟΡΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΟΥΣ

Ομιλία στον Αλικιανό 30-9-2012 στο Ίδρυμα του Καψωμένου, σε ημερίδα.

Στην οικονομία και στη ζωντάνια της υπαίθριας Κρήτης εδέσποζε πάντα ο βοσκός. Σε πολεμικές και ειρηνικές δραστηριότητες πάντα ήτανε μπροστάρης ο βοσκός και η προσφορά του στην κοινωνία, ήτανε και είναι πολύ μεγάλη. Όμως και η κοινωνία και η πολιτεία υποτιμούνε την προσφορά του αυτή. Στην κατ' εξοχή κτηνοτροφική επαρχία Σφακίων ήτανε πάντα οι κτηνοτρόφοι η δεσπόζουσα δύναμη. Όποιος ήθελε να πουλήσει μία περιουσία τους βοσκούς έψαχνε για αγοραστές. Όταν φεύγανε οι Τούρκοι πολλοί ορεσίβιοι κτηνοτρόφοι αγοράσανε τις περιουσίες τους σε τιμή ευκαιρίας, διότι τα πρόβατα είναι και περιουσία μα και ρευστό ευέλικτο κεφάλαιο. Ο κτηνοτρόφος ήτανε πάντα εις θέση να διαθέσει κάποιο κεφάλαιο, διότι είχε έστω 250 πρόβατα, θα μπορούσε να διαθέσει π.χ. 100-150 και στα επόμενα χρόνια τα ξαναέκανε 250 όμως ο ζευγάς δεν θα μπορούσε εύκολα να πουλήσει ούτε το χωράφι του, ούτε τα βόδια του. Αν θα ρίξομε μία ματιά στην ιστορία θα δούμε ότι οι πιο πολλοί καπετάνιοι αναδεικνύονταν από τις κτηνοτροφικές οικογένειες, διότι το περιβάλλον και οι συνθήκες υπό τις οποίες ζούσε ο κτηνοτρόφος και ο τρόπος της ζωής που έκανε παλεύοντας με τα στοιχεία της φύσεως, με τις αντιξοότητες και με τον ανταγωνισμό με άλλους κτηνοτρόφους του δημιουργούσανε ένα ζωντανό αγέρωχο χαρακτήρα και τον κάνανε άτομο παντός καιρού. Αν επαρουσιάζετο ανάγκη επήγαινε εθελοντικά να πολεμήσει για την πατρίδα κρατώντας σταθερά και ψύχραιμα το τουφέκι του, πιο καλά από άλλους επαγγελματίες. Εγώ εργάστηκα σε μητάτα και πριν την κατοχή και κατά την κατοχή και μπορώ να πω ότι τότε εδιαχειριζόμαστε την κτηνοτροφία με ημιπρωτόγονο τρόπο και θα αναφέρω εντυπώσεις και παρατηρήσεις από καταστάσεις που τις έζησα.

Μέχρι τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες τα πιο πολλά κοπάδια ήτανε συνεταιρικά. Κάποιοι είχανε ορισμένες ευκολίες. Μητάτα, θερινούς και χειμερινούς βοσκότοπους και ποτιστήρια. Αυτοί εύκολα βρίσκανε «συζευτάδες» να βόσκουνε τα πρόβατά τους. Τους άγραφους όρους που συμφωνούσανε τους θεωρώ κτηνοτροφικό δίκαιο και βάση αυτών των όρων συμφωνούσανε την «συζεψιά».

Πρώτον «Μαξουλοσημίσιακα». Έδινε ο νοικοκυραίος ένα κοπάδι πρόβατα στον βοσκό και από την ίδια ώρα εμοιράζανε το εισόδημα που το λέγαμε τότε «μαξούλι» το εισόδημα. Μετά από 7-8 χρόνια φεύγανε τα παλιά πρόβατα που είχε παραλάβει αρχικά ο βοσκός και τώρα όλο το

κοπάδι ήτανε από τα αρνιά που είχε αναθρέψει ο βοσκός. Ήτανε μαξούλι κεφαλαιοποιημένο και ανήκανε τα μισά στον καθένα τους. Αν ήθελε ο βοσκός μοιράζανε και έπαιρνε τα μισά πρόβατα. Όμως μπορούσανε να συνεχίσουνε να είναι συζευτάδες γιατί ο βοσκός έβλεπε τα πρόβατα του νοικοκυραίου μα και τα δικά του πρόβατα εβολεύονταν στις ευκολίες και στους βοσκότοπους που αυτός δεν είχε.

Δεύτερος τρόπος συζεψιάς, «ξεχαρτζιστά» (ξεχαρτζίζω = ξεχρεώνω). Υπολογίζανε την αξία του κοπαδιού, εμοιράζανε το εισόδημα και όταν ο βοσκός θα επλήρωνε όλη την αξία του κοπαδιού στον νοικοκυραίο εδικαιούτο τα μισά πρόβατα. Εκ πρώτης όψεως φαίνεται άδικο μα ο βοσκός χωρίς κεφάλαιο, χωρίς προϋποθέσεις πηγαίνει και βολεύεται εκεί κάμποσα χρόνια και βγάζει από το κοπάδι τα χρήματα που θα δώσει και μετά φεύγει με ένα κοπάδι πρόβατα.

Τρίτος τρόπος συζεψιάς. Χρονιές. Είναι περίπου όπως τα μαξουλοσυμμισιακά. Από την ίδια ώρα μοιράζουνε το εισόδημα και ύστερα από όσα χρόνια θα συμφωνήσουνε δικαιούται τα μισά πρόβατα ο καθένας τους.

Από το χειμαδιό στο μητάτο

Εκείνα τα χρόνια δεν είχανε ούτε υπόστεγα, ούτε κτηνοτροφές και τα πρόβατα έπρεπε να πάνε στο χειμαδιό το χειμώνα γιατί ο τόπος μας βγάζει λίγα χόρτα. Οι προβατίνες έπρεπε να γεννήσουνε άμα θα πηγαίνανε στο χειμαδιό, διότι αν θα γεννούσανε στη διαδρομή θα δημιουργείτο πρόβλημα. Γι' αυτό από τον Απρίλιο μάζευε ο «κριαράς» τους επιβήτορες κριγιούς και τους έβοσκε μακριά από τις προβατίνες. Για πληρωμή έπαιρνε μία οκά τυρί από τον κάθε κριγιό και το μαλλί του που τότε είχε αξία το μαλλί.

Στο χειμαδιό πηγαίνανε τα πρόβατα μετά τα Χριστούγεννα και γυρίζανε τέλη Μαρτίου. Μόλις γυρίζανε από το χειμαδιό οι κτηνοτρόφοι αρχίζανε τις διαβουλεύσεις για να στελιώσουνε τα μητάτα. Όποιος δεν είχε συζευτεί και δεν είχε δικό του μητάτο, ήθελε να δει σε ποιο μητάτο θα δεχτούνε και τα δικά του πρόβατα. Μα θα έπρεπε να συμφωνήσουνε για την κατανομή των υπηρεσιών που θα αναλάμβανε καθένας. Όσοι αποτελούσανε το κάθε μητάτο τους λέγαμε «μαλισαπίδες». Στο μητάτο κεντρικό πρόσωπο ήτανε ο τυροκόμος. Είχε θέση διευθυντού. Από αυτόν εξαρτάτο αν θα έβγαινε καλό το τυρί. Αυτός κρατούσε τους λογαριασμούς για το τι εδικαιούτο καθένας. Η πληρωμή του τυροκόμου ήτανε που του δικαιολογούσανε ένα εικονικό πρόβατο για κάθε δέκα πρόβατα ή αίγες που βγάζανε γάλα στο μητάτο. Τα εικονικά πρόβατα, με τα οποία επληρώνονταν οι προσφερόμενες υπηρεσίες στο μητάτο τα λέγαμε «ανεμικό» και προσετήθονταν στα πραγματικά με ίσα δικαιώματα. Δεύτερος ρόλος στις υπηρεσίες του μητάτου είναι αυτός του

«Γκαλονόμου», αυτός που έβοσκε το «γγαλομάντρι» (έγγαλα πρόβατα) και η πληρωμή του ήτανε ένα εικονικό πρόβατο για κάθε δέκα πρόβατα που βγάζανε γάλα στο γγαλομάντρι του. Τρίτο ρόλο χαρακτηρίζω αυτόν που έβγοσκε τις «εγγαλόγες» γιατί οι αίγες στα σφακιανά μητάτα ήτανε πάντα πολύ λιγότερες από τα πρόβατα. Η πληρωμή και του γιδάρη με τους ίσιους όρους όπως του γγαλονόμου. Είχανε ακόμα στο μητάτο τον «μαντρατζή». Ένα παιδί για να φέρνει τα ξύλα, να φέρνει το νερό, να πλύνει τα σκεύη, να πλησιάζει τα πρόβατα στους αρμεχτάδες στη μάντρα και να βοηθεί τον τυροκόμο στην επεξεργασία του γάλακτος. Σ' αυτόν εδικαιολογούσανε 8-12 εικονικά πρόβατα. Εδίνανε ακόμα δέκα εικονικά πρόβατα για το καζάνι και πέντε για το «αρμεγάρι» (το καζανάκι που αρμέγανε τα πρόβατα). Εδικαιολογούσανε ακόμα εικονικά πρόβατα σ' αυτούς που βόσκανε τα στείρα πρόβατα και τις στειρόγες. Η πληρωμή σ' αυτούς δεν ήτανε ανάλογα με τα στείρα που βόσκανε, μα ανάλογα με τα έγγαλα του κοπαδιού που ανήκανε αυτά τα στείρα.

Στο μητάτο

Το 1943 ήμουνα μαντρατζάκι και μιλώ εξ' ιδίας αντιλήψεως. Τέλη Μαρτίου – αρχές Απριλίου αρχίζαμε το μητάτο. Γύρω στα 400 έγγαλα και εγγαλόγες είχε το κάθε μητάτο. Κάθε πρωί αρμέγαμε τα πρόβατα και τις αίγες και αμέσως βάζαμε στο πάτωμα ένα τεσσαράτικο πήλινο τσικάλι με οκτώ κιλά γιαούρτι περίπου και καθίζαμε γύρω – γύρω σε πέτρες αντί για καθίσματα και τρώγαμε τέσσερα άτομα από το ίδιο τσικάλι χωρίς ψωμί. Αμέσως ο γγαλονόμος και ο γιδάρης παίρνανε το «γγαλονομικό» τους στο σακούλι τους και πηγαίνανε στη βοσκική τους. Γκαλονομικό λέγαμε ένα αθοτυράκι που έφτιαχνε ο τυροκόμος κάθε βράδυ και το πρωί, μετά την αρμεγιά και το γιαούρτι, έπαιρνε το μισό ο γγαλονόμος και το άλλο μισό ο γιδάρης που θα το τρώγανε το μεσημέρι στη βοσκική τους (χωρίς ψωμί στην κατοχή).

Ο τυροκόμος έπηζε το γάλα που έπρεπε να είναι χλιαρό όταν του βάζανε την πητιά. Δε βρίσκαμε πητιά στο εμπόριο στην κατοχή και όταν σφάζαμε αρνάκι ή ριφάκι πριν αρχίσει να τρώει χόρτα, παίρναμε το κοιλιδάκι του με το περιεχόμενο και το κρεμούσαμε στον καπνό μέχρι να στραγίσει καλά και μετά διέλυε ο τυροκόμος λίγο με νερό και το έβαζε στο γάλα και έπηζε. Αυτή την πρωτόγονη πητιά τη λέγαμε «αγαστέρα». Άμα έπηζε το γάλα το χτυπούσε με τον «ταράχτη». Ένα ξύλο περίπου 1,20μ. επί του οποίου είχανε στερεωμένα τσαταλωτά ξυλάκια όπου με το χτύπημα διαχωριζότανε τα υγρά από την στερεά ύλη του γάλακτος. Την στερεά ύλη που την λέγαμε «μαλάκα», τη βάζαμε σε ένα πανί που το λέγαμε «τσαντίλα» και με το πανί τη βάζαμε στο καλούπι που ήτανε πλεμένο με

βέργες και το λέγαμε «τουπί». Δεν είχαμε πιεστήριο και το πιέζαμε βάζοντάς του απάνω πέτρες. Το γυρίζαμε στο καλούπι δύο φορές και μετά το «ξετουπίζαμε» και το αλατίζαμε από έξω τις πρώτες μέρες και μετά το βάζαμε στην αποθήκη που φροντίζαμε να έχει χαμηλή θερμοκρασία αλλά και κάποια υγρασία και το βάζαμε πάνω σε μαλακούς θάμνους και το γυρίζαμε συχνά. Είπαμε πως βγάζαμε τη μαλάκα από το καζάνι. Από το γάλα είχε φύγει η τυρίνη ουσία μα τα υγρά που είχανε μείνει είχε ακόμα τη μυζηθρίνη που άμα θα το βράσομε θα διαχωριστεί και θα επιπλεύσει η μυζήθρα μα για να γίνει περισσότερη και καλύτερη μυζήθρα στα υγρά που μένανε μετά τη μαλάκα που τα λέγαμε «νουρό» επροσθέταμε ακόμα κάμποσο γάλα, το «ανάχυμα» και μετά το βράζαμε για να γίνει η μυζήθρα που τη βάζαμε σε πλεκτά καλούπια τα «τσιφίδια» για να κάνομε τους αθοτύρους.

Τρώγαμε όμως και μυζήθρα όπως βγαίνει από το καζάνι και τη λέγαμε «σύχουμη» επειδή είχε λίγο «χουμά» τα λήμματα του γάλακτος. Στη μεσημεριανή «αναζεματέ» (επεξεργασία του γάλακτος). Τρώει σύχουμη ο τυροκόμος και ο μαντρατζής, ενώ οι γγαλονόμοι για μεσημέρι τρώνε το γγαλονομικό τους, το βράδυ όμως μόλις αρμέξουνε τρώνε όλοι μαζί πάλι το γιαούρτι και άμα αναζέσουνε τρώνε όλοι μαζί από το ίδιο λεκανάκι και τη συχουμή τους.

Διαρκούσης της σαιζόν του μητάτου εκάναμε την κουρά των προβάτων. Μπορούμε να πούμε ότι η κουρά είναι η γιορτή των προβάτων. Ήρχονταν οι φίλοι και οι συγγενείς των «μαλισαπίδων» και για να βοηθήσουνε, μα και για συμμετοχή. Μετά την κουρά με άφθονα κρέατα, πιλάφια και κρασιά γινότανε γλέντι και συχνά σκοποβολή. Στα χρόνια της κατοχής όμως έλλειπε το πιλάφι γιατί το ρύζι είχε εξαφανιστεί.

Το μοίρασμα του τυριού

Κάθε 20 πρόβατα, πραγματικά ή ανεμικό, αποτελούσανε ένα «καυκί» και όσα κουκιά ήτανε τόσες ντάνες κάνανε. Πρώτα βάζανε τα μεγαλύτερα τυριά από ένα σε κάθε ντάνα και μετά τα δευτερότερα μέχρι να τελειώσουνε και μετά τα ζυγίζανε για να μην αδικηθεί κανείς.

Στο μητάτο αν ήτανε π.χ.400 πραγματικά πρόβατα, εμοιράζετο το τυρί μαζί με τα ανεμικά περίπου σε 600, επληρώνανε και τη «μαδάρα» (τον βοσκότοπο του μητάτου) περίπου 200 οκάδες τυρί. Επληρώνονταν τα έξοδα του μητάτου. Εκαταναλώνετο πάρα πολύ για τροφοδοσία των «μητατάρων», ειδικά στην κατοχή που σπάνια είχαμε ψωμί και τελικά το κάθε πρόβατο εδικαιούτο μια έως μιάμιση οκά τυρί και μία οκά ανθότυρο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄
ΕΚΠΟΜΠΕΣ ΣΕ ΤΗΛΕΟΡΑΣΕΙΣ

ΤΑ ΣΙΤΗΡΑ ΣΤΑ ΣΦΑΚΙΑ
Από τη σπορά μέχρι το φούρνο
****

(εκπομπή στο ΚΡΗΤΗ TV1 4-2-1998)

Τα Σφακιά και εις ότι αφορά την γεωργία εδιαφέρανε από την άλλη Κρήτη. Άγονη επαρχία την είπανε πολλές φορές και αυτό είναι αλήθεια ειδικά σε πολλά χωριά των Σφακίων. Σε μέτρια χρονιά ο σπόρος με τη σοδειά επήγαινε ένα προς έξι ή εφτά, ειδικά στα παραλιακά χωριά, ενώ ο Τούρκος, ιστορικός Ελβιά Τσελεμπή τον 17ο αιώνα επαινώντας τη γη της Κρήτης, λέει ότι ο σπόρος στην Κρήτη αποδίδει ένα προς εκατό και ο Ηρόδοτος λέει για τη Μεσοποταμία ότι αποδίδει ένα προς διακόσια έως ένα προς τρακόσια.

Οι κλιματολογικές και οι εδαφολογικές συνθήκες στα Σφακιά είναι διαφορετικές από την άλλη Κρήτη μα και οι βροχοπτώσεις είναι πάντα λιγότερες εκεί και κατά φυσική συνέπεια ήτανε και μικρότερη η απόδοση της σποράς. Επειδής οι συγκοινωνιακές και οι επικοινωνιακές συνθήκες μέχρι τον περασμένο αιώνα εκαθιστούσανε την επαρχία μία χωριστή γεωγραφική ενότητα επικρατούσανε και μερικά διαφορετικά έθιμα από την άλλη Κρήτη. Θα ασχοληθώ εδώ σχετικά με την γεωργία, όπως την έζησα και όπως την ξέρω κυρίως με δική μου αντίληψη.

Πρώτα – πρώτα πιστεύω ότι σε πολλά σημεία δεν άλλαξε τίποτα από την αρχαιότητα μέχρι που μπήκε ο αιώνας μας στο δικό μας τόπο. Το αλέτρι όπως το περιγράφει ο Ησίοδος τον 8ο π.Χ. αιώνα, τέτοιο αλέτρι έφτιαξα εγώ ο ίδιος και εξευγάριζα. Το αλώνεμα γινότανε και αυτό όπως μας το περιγράφουν ο Θεόφραστος τον 4ο π.Χ. αιώνα και ο Θεόκριτος τον 3ο π.Χ. αιώνα. Μόνο που μερικοί γεωργοί είχανε βολόσυρους, που δεν θα ήτανε παλιά.

Από ενωρίς το φθινόπωρο ο ζευγάς ετοίμαζε τα «ζυγάλετρα» και τα «γινόλουρα» του. Έπρεπε να ρωτήσει τον «συζευτή» του αν θα συνεχισθεί και αυτό τον χρόνο η συνεργασία τους ή να ψάξει για άλλο συζευτή. Να δει, αν δεν τον φτάνανε τα δικά του χωράφια, να ρωτήσει αυτούς που δεν σπέρνανε τα χωράφια τους, να εξασφαλίσει όσα χωράφια του ήτανε απαραίτητα ακόμα, να τα ενοικιάσει. Ενοίκιο για τα ξένα χωράφια που σπέρνανε δίνανε όσο σπόρο έπαιρνε το χωράφι για να το σπείρουνε και αυτή τη πληρωμή τη λέγανε «χωραφοσκέπαση». Ακόμα έπρεπε να

εξασφαλίσει τροφές για τα ζώα του. Αν δεν ήτανε σίγουρος ότι έχει αρκετά άχυρα, έκοβε συκόφυλλα και τα ξέραινε και τα φύλαγε για τα βόδια. Ακόμα στα φαράγγια μαδούσανε τις αγριοσυκιές και αποθηκεύανε τα φύλλα τους. Μα και τον καιρό που ζευγαρίζαμε ενισχύαμε την τροφή τους με κλαδιά κυρίως ελαιόκλαδα, και ακόμα όταν εζευγαρίζαμε σε χωράφια που βγάζουνε απουράνους (ένα αγκάθι που έχει σαρκώδη ρίζες) τις μαζεύαμε τις ρίζες και τις πλύναμε για να φύγει το χώμα και τις δίναμε στα βόδια και τις τρώγανε. Όσοι είχανε μουλαροζεύγαρα, αν θέλανε να ενισχύσουνε την ποσότητα των κτηνοτρόφων τους δεν φύλαγαν συκόφυλλα, μα αυτοί βγαίνανε στη μαδάρα και κόβανε μάζες και φορτώνανε τα μουλάρια τους και τότε που τις δίνανε στα μουλάρια για να τις φάνε τις κόβανε με το τσεκούρι ή σκεπάρνι πάνω σε ένα ξύλο και τις κάνανε κομματάκια όπως τα άχυρα. Ακόμα στα μουλάρια δίνανε χαρούπια αφού τους κόβανε το ντένι, και τα σπούσανε σε μικρά κομματάκια.

Στα Σφακιά τα πιο πολλά ζευγάρια ήτανε συνεταιρικά. Είχε ο ένας ένα βόδι ή ένα μουλάρι και είχε και ένας άλλος, άλλο ένα και τα ζεύανε μαζί και ζευγαρίζανε και εύστοχα τον συνεταιρισμό τους αυτό το λέγανε «συζεψιά» και αυτοί λεγόντουσαν «συζευτάδες» και τη λέξη αυτή τη δανειστήκανε όσοι αγρότες είχανε συνεταιρικά πρόβατα, ή μέλισσες και λέγονταν και αυτοί συζευτάδες. Μαζί εβάζανε τα χωράφια τους μαζί, φυσικά και τον κόπο και βέβαια στο τέλος της χρονιά μοιράζανε τον καρπό. Συνέβαινε όμως καμία φορά ένας χωρικός να έχει δικό του ζευγάρι και χωράφια μα για κάποιο λόγο να μην μπορεί, ή να μην θέλει να ζευγαρίζει αυτός. Τότε έβαζε αυτός τα χωράφια, τα βόδια και τον σπόρο και ο άλλος μόνο τον κόπο του, όπου για τον κόπο του αυτό έπαιρνε το ένα τρίτο της παραγωγής και αυτόν τον λέγαμε «τριτάρη».

Στα ορεινά χωριά της επαρχίας, που πέφτουνε περισσότερες βροχοπτώσεις, άμα έκανε οψιμόνερα εκάνανε καμιά φορά και «καλουριές» εζευγαρίζανε δηλαδή μερικά χωράφια (από αυτά που θα τα σπέρνανε το φθινόπωρο) για να μην τα εξαντλούνε τα χόρτα, για να «ψήνει» το χώμα ο ήλιος το καλοκαίρι μα και για να γίνεται το χωράφι καλύτερα όταν θα το σπέρνανε.

Εκεί στα ορεινά χωριά των Σφακίων και τα χώματα ήτανε πιο γόνιμα μα και οι βροχοπτώσεις ήτανε πλουσιότερες και κατά συνέπεια είχαμε και πιο καλύτερες σοδειές από αυτές που βγάζανε τα παραλιακά χωριά αυτής της επαρχίας.

Τον Οκτώβριο μήνα αρχίζανε τα ζευγάρια. Στα παραλιακά χωριά που έχομε λιγότερες βροχοπτώσεις, πολλές φορές δεν είχε πιάσει τα χωράφια το νερό και αρχίζαμε Νοέμβριο.

Προσπαθούσαμε πάντα να σπέρνομε πρώιμα σπαρτά και η παροιμιακή φράση «το πρώιμο είναι πρόθυμο» αυτό μας επισημαίνει. Η φακή ιδιαίτερα έχει την απαίτηση να σπαρθεί πρώιμα λέγανε και σχετικά με τη φακή την παροιμιακή φράση: «ως τ' Αγίου Νικόλα, γη φακή σπαρμένη, γη ξεφυτρωμένη». Το ρόβι το σπέρναμε όψιμα, μπορούσε να σπαρθεί και μέχρι του Αγίου Χαραλάμπη (10 Φεβρουαρίου). Κατά την εορτή των Εισοδείων (21 Νοεμβρίου) ελέγανε ότι ο ζευγάς πρέπει να έχει ρίξει στην γη τον μισό του σπόρο. Και λέγαμε πως είναι η μέρα της «Μεσοσπορίτησσας». Ότι αφορά στην πυκνότητα του σπόρου λέγανε: «*Στον βουγιού την πατηχιά 2 και 3 τα κουκιά, μα στ' αγόρι 6 και 7»* (όταν λέγανε κουκιά εννοούσανε κόκκους κριθαριού όχι τα κουκιά που είναι όσπρια).

Νύχτα εσηκωνόμαστε για να ετοιμαστούμε να βρεθούμε πολύ πρωί στο χωράφι. Προσωπικά ασχολήθηκα με το ζευγάρι μερικά χρόνια και στην κατοχή (παιδί ακόμα εγώ, μα τότε συμμετείχανε και τα παιδιά εις τον αγώνα για επιβίωση) εζευγαρίζαμε με ένα θείο μου στο χωριό μου στον Βουβά και τρώγαμε το πρωί στο σπίτι μας κάτι και στο σακούλι μας βάζαμε μόνο χαρούπια και νερό για μεσημεριανό φαΐ. Το βράδυ τρώγαμε πάλι κάτι στο σπίτι μας. αυτό γινότανε σε όλο τον καιρό.

Στα μέρη μας συνηθέστατα εσπέρναμε «μιγάδι» (σταυροκρίθαρο), σπάνια καθαρό κριθάρι ή καθαρό σιτάρι. Εσπέρναμε ακόμα φάβες και φακές που τα λέγαμε «μαγερέματα».

Έσπερναν και κτηνοτροφές για τα βόδια ρόβι (ένα ψυχάνθες που ο καρπός του είναι σαν την φακή μα πιο στρογγυλός και που το ρόβι που θα ταΐζομε το βάζαμε λίγες μέρες προηγουμένως στο νερό για να το δώσομε μαλακωμένο στα βόδια. Πολλές φορές όταν το δίναμε στα βόδια είχε πετάξει φύτρα.

Όσοι είχανε μουλαροζεύγαρα εσπέρνανε βρόμη, που εμείς τη λέγαμε «ταή».

Τα σπαρμένα φυτρώνουνε σε λίγες μέρες άμα σπαρθούνε, δεν αναπτύσσονται όμως τον χειμώνα, μα τον Απρίλη, μέσα σ' ένα μήνα γίνονται και μεστώνουνε και γι' αυτό λέγανε για τα σπαρμένα: «Πέντε μήνες ένα γρόθο, κι ένα μήνα πέντε γρόθους».

Μέσα στο μήνα Μάη εθερίζαμε και αλωνεύαμε τις φακές και τις φάβες και τις σοδεύαμε και μετά αρχίζαμε τον θέρο στα σιτηρά. Στον θέρο συμμετείχανε και οι δύο οικογένειες «συν γυναιξί και τέκνοις». Ακόμα, ασαράντιστα μωρά συμμετείχαν, όχι βέβαια αυτά στον αγώνα, μα, κατ' ανάγκη συμμετείχαν στην ταλαιπωρία, γιατί τα παίρναμε και αυτά στον κάμπο, όταν θερίζαμε και όπου δεν ήτανε κοντά ίσκιος, εβάζαμε πολύ κοντά δύο δεμάτια στάχυα και απάνω ένα άλλο και κάναμε ένα είδος

γεφυράκι στον ίσκιο του οποίου εβάζαμε το μωρό εκτεθημένο στα ερπετά και στα έντομα, επίστευαν πάντως, ότι κατά τις ώρες του θέρους τα μωρά «τα έβλεπε η Παναγία», όπου και στη χάρη της τα εμπιστεύονταν, ενώ τα μεγαλύτερα παιδιά εβοηθούσανε κατά δύναμη αφού τα εξανάγκαζαν.

Όσα στάχυα μπορούσανε να συγκρατήσουνε τα δύο χέρια τα δέναμε και τα λέγαμε πιάσματα ή και χερόβολα. Είκοσι πέντε πιάσματα τα δένανε μαζί και τα λέγαμε «δεμάτι» ή και «αγκαλέ». Τα «δεματικά», που δένανε τα δεμάτια, τα κάνανε από κλαδιά ευλήγιστων θάμνων ή και από ένα φυτό που το λένε «ακόκλαστρο» και που το κάνανε και ρόκα οι γυναίκες. Τέσσερις αγκαλιές εφορτώναμε στο γάιδαρο και τις πηγαίναμε στο αλώνι και κάναμε τη θυμωνιά. Και λέγαμε ότι κάθε 4 αγκαλιές, κάθε φορτίο δηλαδή του γαϊδάρου, είναι ένα «γομάρι» και τη λέξη «γομάρι» ετυμολογικά δεν την δανειζόμαστε από τους Μακεδόνες που λένε «γομάρι» τον γάιδαρο μα τη δανειζόμαστε από την αρχαία ελληνική που λέγανε «γόμο» το φορτίο του πλοίου.

Πριν αρχίσει ο θέρος, ο γεωργός είχε φτιάξει τον πάτο του αλωνιού του. Επήγαινε και μάζευε χλωρά περιττώματα βοδιών «Βουτσές», όπως τις λέγαμε, και τις ανακάτευε με αργυλόχωμα και έκανε τον πάτο που κρατούσε μόνο για μία χρονιά. Αν δεν έκανε πάτο θα ανακατευότανε ο καρπός με χώματα.

Άμα τέλειωνε ο θέρος άρχιζε το αλώνεμα. Και οι δύο οικογένειες, με όλα τα μέλη τους μαζεύονταν και στο αλώνεμα. Εδώ, επειδή είναι για πολλές μέρες η εργασία στο ίδιο μέρος, αν δεν ήτανε ίσκιος, κοντά, φτιάχνανε ένα πρόχειρο καλυβάκι για να τους προστατεύει από τον καυτερό ήλιο του Ιουνίου.

Τέσσερα πέντε «βουϊδογαϊδουρα» δένανε πολύ κοντά μεταξύ τους και τα λαλούσανε γύρω – γύρω και με τα πόδια τους θρουλούσανε τα στάχυα, όπως περιγράφουν και ο Θεόφραστος και ο Θεόκριτος, ότι γινότανε τον 4ο και 3ο π.Χ.αιώνα.

Στα πιο πολλά χωριά είχανε τους «βολόσυρους». Ένα χοντρό πλακέ ξύλο που ήτανε από μπροστά κυρτό προς τα πάνω και κάτω είχε οδοντωτά λαμάκια για να κόβει τα στάχια. Ενώ άλλο είδος βολόσυρου είχε κυλίντρους που είχανε στερεωμένα μικρά και κοντά λαμάκια για να κόβουνε τα στάχυα.

Στο χωριό μου ποτέ δεν ήρθε βολόσυρος. Όπου είχανε βολόσυρο εβάζανε δύο βόδια με ζυγό και τον σέρνανε ή ένα άλογο που τον έσερνε με κάσο στον λαιμό του. Τα ζώα στο αλώνι ένας τα λαλούσε και λέγαμε πως κάνει τη «δούλα» του (την βάρδια του). Άμα ήτανε βολόσυρος ήτανε απάνω, όποιος έκανε τη δούλα, όρθιος ή καθιστός. Όποιος λαλούσε τα ζώα στο αλώνι κρατούσε ένα δοχείο στα χέρια του και όταν έβλεπε ότι το ζώο

σηκώνει την ουρά του, ένδειξη ότι θα αποβάλει τα κόπρανά του, έβαζε από κάτω το δοχείο για να τα παραλάβει να μην πέσουνε και ανακατευτούνε με τα στάχυα.

Κάθε κάμποση ώρα αλλάζανε στροφή στα ζώα γιατί δεν κουραζότανε το ίδιο αυτά που ήτανε στην έξω μεριά. Κάθε κάμποση ώρα άλλαζε και αυτός που έκανε τη δούλα γιατί οι μέρες και οι ώρες που αλωνεύανε ήτανε οι πιο ζεστές του χρόνου.

Δεν αρχίζανε πρωί το αλώνεμα γιατί τα στάχυα ήτανε «αναπαλιασμένα» με τη δροσούλα της νύχτας και δεν κόβονταν. Επίσης δεν συνεχίζανε όταν πλησίαζε το βράδυ. Είναι που πάλι άρχιζαν λίγο να αναπαλιάζουνε τα στάχια, μα θέλανε και να ξεκουραστούνε τα ζώα. Παρόλον ότι το αρχαίο ελληνικό ρητό μας λέει «Αλωώντα βουν, ου φιμώσεις» (αυτό βέβαια μεταφορικά αφορά στους ανθρώπους) εμείς τα φιμώναμε τα ζώα που αλωνεύανε και το φίμωτρο το λέγαμε «μουρίδα» και την Πλέκαμε με βρούλα, αλλά και με χοντρό σύρμα.

Την ώρα που αλωνεύαμε, ένας με ένα τριχαλωτό ξύλο όπου και το λέγαμε «τριχάλι» ανακάτευε τα αλωνεμένα στάχυα για να τα βρίσκουνε τα πόδια των ζώων ή ο βολόσυρος. Κάθε τόσο ελύναμε και βάζαμε στο αλώνι λίγα δεμάτια και άμα αλωνεύονταν αυτά εβάζαμε και άλλα, μέχρι να τελειώσουν.

Τα αλωνεμένα στάχυα τα λέγαμε «μάλαμα» και άμα ήτανε όλα αλωνεμένα, σειρά είχε το λίχνισμα. Δύο σωρούς κάνανε το μάλαμα και ένας άντρας στεκότανε μπροστά από τον κάθε σωρό με ένα ξύλινο εργαλείο που είναι ακριβώς όπως το φτυάρι μόνο που η μισή παλάμη είναι δόντια όπως του πιρουνιού. Το λέγαμε «θρινάκι» η λέξη θρινάκι πρέπει να παράγεται από την τρίαινα του Ποσειδώνα επειδή μοιάζει, μόνο που η τρίαινα έχει 3 δόντια και το θρινάκι 4. Το λέγαμε και «λιχνάκι».

Στην άκρη του αλωνιού στους «τραλίκους» εστηρίζανε ένα ξύλο περίπου ένα μέτρο και στο πάνω του μέρος δένανε με ένα σπαγκάκι δύο – τρία χορταράκια, συνήθως αγριοβρώμη, το «ανεμούρι» για να βλέπουνε την κατεύθυνση του αέρα. (τραλίκους λέγαμε τις πέτρες που σχηματίζανε τον κύκλο του αλωνιού). Όταν λοιπόν ο αέρας φυσούσε ευνοϊκός, από ένταση και κατεύθυνση, επετούσανε και οι δύο λιχνιστάδες το μάλαμα με τα θρινάκια τους.

Το πετούσαν ψηλά και κόντρα του αέρα και ο καρπός, που έχει κάποιο βάρος επήγαινε προς την κατεύθυνση που του δίνανε μα τα άχυρα τα πήγαινε ο αέρας προς την «αλωνιάστρα».

Μία γυναίκα με τη σκούπα της ήτανε στο αλώνι και απόσερνε τα «σκύβαλα», όπως λέγαμε τα άσπαστα στάχυα που πήγαιναν με λίγο καρπό γιατί είχανε βάρος μα είχανε και άχυρο. Ήτανε δηλαδή λίγα κομμάτια από

τον καρπό του σταχυού που τα λέγαμε «ξεκούκουνα» όταν ήτανε στο στάχυ. Όταν ξεκαθάριζε ο καρπός και ήτανε στη μέση του αλωνιού αυτό τον σωρό τον λέγαμε «λαμνί».

Τώρα έκαναν έναν σταυρό στο λαμνί με το θρινάκι και λέγανε: «καλοξόδευτο να 'ναι Χριστέ μου».

Σε άλλα χρόνια το πρώτο κόσκινο του καρπού το βγάζανε για τον παπά της ενορίας, γιατί οι παπάδες τότε εσυντηρούνταν από τα τυχερά τους και από ένα ποσοστό που τους δίνανε από τα εισοδήματα των εκκλησιών. Πριν αρχίσει η μοιρασιά έβγαζαν και την χωραφοσκέπαση, αν είχανε σπείρει και σε ξένα χωράφια.

Και φτάσαμε στην ευλογημένη ώρα της μοιρασιάς. Τόσοι αγώνες χρειαστήκανε για να φτάσουμε ως εδώ. Η μοιρασιά γινότανε με το κόσκινο. Ένα κόσκινο έπαιρνε ο ένας και ένα ο άλλος, όμως για να μοιράζουνε ακριβοδίκαια εσέρνανε το χέρι του θρινακιού πάνω από το κόσκινο και λέγανε πως είναι στριγγλιαστό ενώ άμα έκανε τρουλί λέγανε πως είναι «τρουλιαστό».

Είχανε ζυγίσει πόσο καρπό βάζει το κόσκινο και έτσι ξέρανε πόσο εβγάλανε. Είχανε όμως και ένα κόσκινο που ήτανε ογκομετρικό δοχείο και είχε χωρητικότητα 13 οκάδες κριθάρι ενώ στάρι που έχει μεγαλύτερο ειδικό βάρος έπαιρνε 15 οκάδες και συχνά λέγανε ότι ο τάδε γεωργός έβγαζε τόσα μουζούρια καρπό και δεν λέγανε πόσες οκάδες έβγαλε. Επίσης και για τα χωράφια λέγανε «είναι τόσων μουζουριών» καμιά φορά και δεν λέγανε οκάδων και εννοούσανε ότι τόσα μουζούρια σπόρο παίρνει για να το σπύρουνε.

Ακόμα δε, εχρησιμοποιούσανε την λέξη για να συμβολίσουνε μία μεγάλη ποσότητα. Θα μπορούσες να ακούσεις τη φράση: «*Ο τάδε ήρθε και μας είπε ένα μουζούρι ψόμματα*». Ή θα μπορούσε ο άλλος να πει: «*Ένα μουζούρι ποντικοί είναι στον κήπο μου και δεν μ' αφήνουνε να φάω κουκί για κουκί».*

Από τα μικρά μου χρόνια στο χωριό μου, ήδη είχανε εγκαταλείψει τα μουζούρια σαν ογκομετρικά δοχεία όμως τ' αναφέρανε συχνά.

Συχνά συνέβαινε να έχει τελειώσει το εισόδημα της προηγούμενης χρονιάς και να δυσκολεύεται το σπίτι να αγοράσει μία «ζυμωματέ» αλεύρι και θερίζανε λίγο σπαρμένο και το αλωνεύανε και πήγαιναν στο μύλο και έκαναν ψωμί για να περάσουνε τον καιρό του θέρους και του αλωνικού.

Ακόμα θα πρέπει να πούμε ότι οι μισοί Σφακιανοί είχανε δύο χωριά, τα θερινά που τα λέγανε «αγόρια» και τα χειμερινά που τα λέγανε «γιαλιές». Πολλοί από τους γεωργούς εσπέρνανε και στα αγόρια και στις γιαλιές, μα επειδή, λόγω υψομετρικής διαφοράς, οι γιαλιές πηγαίνουν ένα μήνα μπροστά, προλαβαίνανε, όσοι είχαμε σπαρμένα και στις γιαλιές και

στα αγόρια και εθέριζαν, αλώνευαν και έβαζαν μέσα τον καρπό της γιαλιάς ως που να έρθει ο καιρός για θέρος στο αγόρι.

Άμα βγάζαμε τον καρπό τον καθάριζαν οι γυναίκες από τυχόν ξένες ύλες και η εργασία αυτή λεγότανε «αλεσμάτισμα» ένα φορτίο του ζώου καρπό που είναι για να πάει στο μύλο το λέγαμε «ένα άλεσμα» και για τον λόγο αυτό την εργασία για να καθαριστεί αυτός ο καρπός την λέγαμε «Αλεσμάτισμα».

Στο μύλο, από τα ανατολικά Σφακιά, τον χειμώνα επηγαίναμε στον Φοινικιά και στην Μύρτιο του Αγ. Βασιλείου, ενώ παλιότερα κατά τους χειμερινούς μήνες εδούλευε ο μύλος στον Τζιέρη κοντά στον Αργουλέ. Από Ασφένδου και Καλλικράτη πηγαίναμε στην Αργυρούπολη. Πιο συχνά πηγαίναμε τη μια μέρα, μέναμε στο μύλο και γυρίζαμε την άλλη μέρα. Αν θέλαμε να μην μείνομε εκεί εξεκινούσαμε για τον μύλο αρκετές ώρες πριν ξημερώσει.

Τώρα ήταν η σειρά της νοικοκυράς για να φτιάξει το ψωμί. Από το προηγούμενο ζυμωτό εφύλαγε ζύμη, όσο είναι ο γρόθος του ανθρώπου, το «προζύμι». Την έβαζε σε ένα δοχειάκι, της εχάραζε με τον δάχτυλό της το σημείο του σταυρού και της έβαζε απάνω λίγο λάδι για να μην ξεραθεί. Τώρα λοιπόν, όταν επρόκειτο να ζυμώσει έπρεπε από το προηγούμενο βράδυ να είχε «αναπήσει». Εζέσταινε νερό σε θερμοκρασία περίπου 43-44 βαθμούς Κελσίου και εζύμωνε τρεις – τέσσερις οκάδες αλεύρι μαζί με το προζύμι και μετά το σκέπαζε με ρούχα καθαρά για να διατηρηθεί ζεστό, αφού πρώτα του έκανε το σημείο του σταυρού απάνω με το δάχτυλό της. Την άλλη μέρα εκοίταζε αν είχε πάρει «Ανέβαση», αν είχε πάρει δηλαδή ζύμωση, και αυτό φαινότανε διότι με την ζύμωση φουσκώνει γι' αυτό λέγεται και ανέβαση.

Αν είχε λοιπόν ανέβαση έβαζε πάλι γύρω στις 10-15 οκάδες αλεύρι και το ζύμωνε καλά – καλά μαζί με το αναπητό και πριν αρχίσει να βγάζει τις πίτες έκανε και πάλι στη ζύμη το σημείο του σταυρού. Και το νερό που χρησιμοποιούσαν για το ζυμωτό έπρεπε να γίνει καλά χλιαρό. Δεν έπρεπε να καίει γιατί θα κατάστρεφε τους μικροοργανισμούς που προκαλούνε τη ζύμωση, μα και δεν έπρεπε να είναι κρύο γιατί δεν θα τους ενεργοποιούσε τους μικροοργανισμούς αυτούς. Το νερό αυτό το λέγανε «θερμό». Άμα ετύχαινε να μην πάρει ανέβαση το ζυμωτό λέγανε πως ήτανε «λειψό» και του βάζανε απάνω «Αγιο-Κωνσταντινάτο» για να ανέβει (βυζαντινά νομίσματα που ήτανε κοίλα και είχανε την εικόνα του Αγίου Κωνσταντίνου και της Αγίας Ελένης και που πιστεύανε ότι είναι θαυματουργά). Τώρα η γυναίκα έκοβε τις πίτες μία – μία και τις πήγαινε στην «ψωμοσανίδα» που απάνω ήτανε η «Ψωμομαντήλα» (ένα καθαρό

πανί) που τις σκεπάζανε με την μαντήλα και με άλλα ρούχα από πάνω για να πάρει και πάλι ανέβαση.

Επαρακολουθούσανε τώρα την ανέβαση και όταν ήτανε σε ορισμένο στάδιο άναβαν τον φούρνο, που για να είναι πυρωμένος έπρεπε να ασπρίσει ο πόρος του λιγάκι, να καούνε δηλαδή οι μουτζούρες. Τότε με το «πάνιστρο» (μία βρεμένη λινάτσα δεμένη στην άκρη ενός μακρύ ξύλου) σέρνανε τα κάρβουνα στην «παθινίστρα» του φούρνου (μπροστά δηλαδή) Μετά φουρνίζανε το ψωμί. Αμέσως καίγανε δύο τρεις θάμνους για να ροδίσει το ψωμί, όπως λέγανε, και μετά κλείνανε τον πόρο του φούρνου με ένα τενεκέ.

Τότε κάνανε κυρίως πίτες. Κάτι μεγάλα ψωμιά πάνω από δύο οκάδες, εκάνανε όμως και παξιμάδια γιατί, αν το κάνανε όλο πίτες, όπως επάλιωνε τότε, και επειδή έκανε πολύ, έπιανε μούχλα, μα και μουχλιασμένο το τρώγανε και μάλιστα λέγανε πως η μούχλα του ψωμιού «κάνει καλό στο σκώτι».

Όσο ψωμί θέλανε να κάνουνε παξιμάδι, έκαναν μακρουλά ψωμάκια, πιο λίγο από μισό κιλό, και το έκαναν 4-5 εγκοπές. Όταν έβγαζαν τις πίτες έβγαζαν και τα ψωμάκια αυτά και τα χώριζαν από τις εγκοπές και τα ξαναβάζανε στον φούρνο για να ξεροψηθούνε να μην κρατήσουνε υγρασία, επειδή θέλουνε να αντέξουνε στην πολυκαιρία. Μία «φουρνιά» ψωμί ήταν 25 οκάδες περίπου, και κρατούσε μέρες και αν ήτανε όλο πίτες δεν θα άντεχε. Όταν δεν χωρίζαμε τα ψωμάκια αυτά από τις εγκοπές, τα λέγαμε «παύλους», τα χωρισμένα τα λέγαμε «ντάκους». Ήτανε γνωστά και ως «διπυρίτης».

Αν υπολογίσουμε τις διάφορες φάσεις που μεσολαβούσανε από την σπορά μέχρι το φούρνο θα δούμε ότι το μεροκάματο 12-13 ωρών σκληρής εργασίας του χωρικού, ειδικά στα δικά μας φτωχά χώματα, δεν του γέμιζε πολλές φορές πάνω από 3 οκάδες ψωμί. Ήτανε όμως καταναγκαστική προσγείωση. Δεν υπήρχε διέξοδος. Ούτε μετανάστευση, ούτε καράβια ούτε ένα μεροκάματο βρισκότανε εύκολα, οι δε πόλεις ήτανε τόσο πολύ πιο αφιλόξενες.

Για τον λόγο αυτό το ψωμί το είχανε σε μεγάλη υπόληψη. Άμα έπεφτε από απροσεξία από τα χέρια του ανθρώπου ένα κομμάτι ψωμί, το έπιανε με ευλάβεια, το φιλούσε και έλεγε «*Μπέψε το Θέ μου όπου το λείπουνται»*. Ήτανε τότε που μία καλή ευχή για το παιδί ήτανε να του πεις: «*Καλομοίρης να γενείς και το στάρι να πουλείς*». Του εύχονταν δηλαδή να έχει άφθονο στάρι. Ήτανε «αμαρτία» να πατήσει κανείς ή να δρασκελίσει ένα θρύψαλο ψωμί. Ήτανε τότε που λέγανε ότι ένα σπίτι που είχε λάδι και ψωμί δεν ήτανε φτωχό.

Μα μπορούμε να παρατηρήσομε και από την αρχαιότητα ότι το αλφάβητο που χρησιμοποιούμε είναι αυτό που οι αρχαίοι Έλληνες το δανειστήκανε από τους φοίνικες. Τα πρώτα γράμματα λοιπόν των φοινίκων αντιστοιχούσανε σε πράματα πρώτης προτεραιότητας. Άλεφ ελέγανε το Άλφα και αντιστοιχούσε στο βόδι που παρήγαγε το στάρι. Μπέτ ελέγανε το βήτα και αντιστοιχούσε στο σπίτι. Γκιμ ελέγανε το γάμα και αντιστοιχούσε στην καμήλα.

Ακόμα ο Χαμουραμπή πριν σχεδόν 4000 χρόνια στη Νομοθεσία της Βαβυλώνας, είχε ένα νόμο που προέβλεπε ότι όποιος κλέψει βόδι, αν αυτό ανήκει στον βασιλιά της χώρας θα πληρώσει το τριακονταπλάσια της αξίας του και αν αυτό ανήκει σε ιδιώτη θα πληρώσει το δεκαπλάσιο. Είναι και αυτό μία απόδειξη ότι είχανε τα βόδια σε υπόληψη, γιατί παρήγαγαν το ψωμί.

Μα ακόμα στις Ινδίες το βόδι θεωρείται ιερό ζώο, διότι, όχι μόνο παλιότερα, μα και τώρα ακόμα χρησιμοποιούνε βόδια για την παραγωγή γεωργικών προϊόντων. Φυσικά από πολύ παλιά έχουνε χαρακτηριστεί ιερά ζώα από τότε που ήτανε σημαντικότατος παράγοντας της γεωργίας. Η Ίντηρα Γκάντη έκαμε κάποτε τη σκέψη να τα αποχαρακτηρίσει, μα έκανε πίσω όταν διαπίστωσε πως, αν επέμενε θα εκινδύνευε η θέση της.

Ο βασιλιάς Παύλος το 1964, επισκέφθηκε τις Ινδίες και του έκαμε εντύπωση ότι είδε να ζευγαρίζουνε με «Ισιόδιο άροτρο», όπως το περιέγραφε ο Ισίοδος πριν 2.400 χρόνια. Μα ακόμα το 1964 είχαμε την Ελλάδα αρκετά «ισιόδεια» άρωτρα.

****

Ο ζευγάς με το άρωτρο όπως αυτό που περιγράφει ο Ησίοδος τον 8^{ο} π.Χ. αιώνα

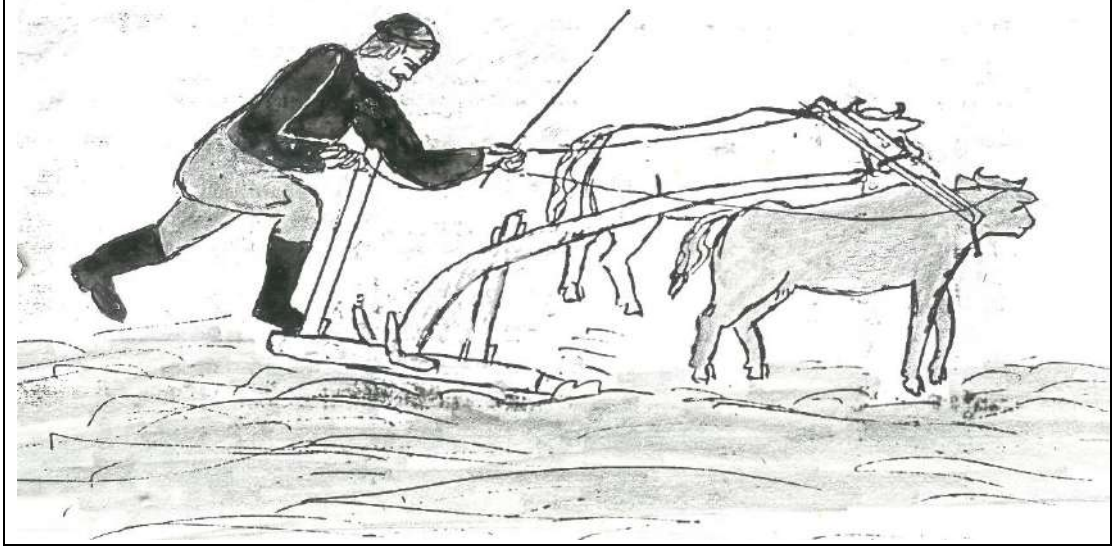

ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΣΤΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ

(εκπομπή στο Κρήτη 1 TV 9-10-1998)

Εμείς που βρισκόμαστε σήμερα στην τρίτη ηλικία, έχομε το προνόμιο να μπορούμε να συγκρίνουμε την ζωή του παρελθόντος με αυτή του παρόντος με δική μας αντίληψη. Και οι αλλαγές που γινήκανε στην πολυτάραχη εποχή μας ήτανε τόσο πολλές και τόσο μεγάλες σε τόσο λίγες δεκαετίες.

Εμπειρικά θα περιγράψω μερικά πράματα και οι εμπειρίες μου είναι βέβαια από την περιοχή που έζησα τα μικρά μου χρόνια, μα περίπου ανταποκρίνεται στα δεδομένα και της περισσότερης υπαίθρου της άλλης Κρήτης εκείνης της εποχής. Στη συνέχεια όμως που θα αναφερθώ στα σημερινά δεδομένα θα αφορά γενικότερα τον σημερινό κόσμο. Πικρές, πικρότατες αναμνήσεις κουβαλάμε από την τρυφερή παιδική μας ηλικία, μα ακόμα και από την πρώτη μας νεότητα.

Ο απόηχος της Μικρασιατικής καταστροφής, η Κρίση της δεκαετίας του τριάντα, λόγω κραχ του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης, μα και η προετοιμασία για τον Β΄ Παγκόσμιο που ήτανε ορατός στον ορίζοντα. Ο πόλεμος, η κατοχή, ο εμφύλιος, ήρθανε στην συνέχεια.

Ας αρχίσουμε την περιγραφή μας από τη γέννηση του παιδιού. Γέννα. Τις μέρες που η «βαρεμένη» (έγκυος) «εγδέχετο» (περίμενε πως θα γεννήσει) προειδοποιούσε τη «μαστόρισσα» (μαμή) να μην απομακρυνθεί από το χωριό. Όταν παρουσιάζονταν τα πρώτα συμπτώματα φέρνανε τη μαμή και αυτή ερχότανε με τη «σπετσαρία» της, που ήτανε μία «καρνιέρα» (πάνινη σακκουλίτσα) που μέσα είχε απήγανο, γλυκάνισο και χαμόμηλο. Η μαστόρισσα ήτανε απλά μία γυναίκα τολμηρή που διέθετε και κάποια καπατσοσύνη και αναλάμβανε να «πιάσει» το παιδί. Άμα γεννιότανε το παιδί, συνήθως η μητέρα δεν έβγαζε αμέσως γάλα. Μέχρι να «κατεβάσει» γάλα η «λουχούνα» το βύζανε μερικές φορές κάποια άλλη «βυζανόμενη», ενώ στη λουχούνα έκαναν «θολόσταση». Έναν πολύ αραιό πολτό με αλεύρι και για να είναι εύγευστος του βάζανε ζάχαρη και μπαχαρικά, που πιστεύανε ότι η θολόσταση βγάζει πολύ γάλα. Όλες οι γυναίκες βύζαιναν τότε τα παιδιά τους ενάμιση, δύο χρόνια. Αν μιας μάνας το γάλα δεν ήταν κατάλληλο για το παιδί, λόγω παθήσεως της εύρισκαν μία γαϊδούρα που βύζανε γαϊδουράκι και της το σκοτώνανε, αν ήταν πολύ μικρό ή το «σακάζανε» αν ήταν μεγαλύτερο για να δίνουν το γαϊδουρόγαλο στο παιδί. Μπορεί να είχανε γάλατα από αίγες ή πρόβατα, μα το γαϊδουρόγαλο ήταν πιο κατάλληλο. Στην ανάγκη κάποτε έπαιρναν και «ευρωπαϊκό γάλα», όπως λέγανε το γάλα του κουτιού.

Στο παιδί άμα γεννιόταν, το πρώτο βρασταράκι που του δίνανε ήταν από απήγανο που είναι ένα θαμνώδες φυτό με αποκρουστική μυρωδιά. Επίσης του δίνανε βρασταράκι μία κουταλίτσα από γλυκάνισο και χαμόμηλο. Το χαμόμηλο το έκαναν σκόνη και το έβαζαν και στο κοιλιδάκι του μωρού μαζί με λάδι από το λύχνο.

Σήμερα βέβαια έχουν τη δυνατότητα οι γυναίκες να πηγαίνουνε να γεννούν στα μαιευτήρια με πολύ μεγάλη ασφάλεια και η παιδική θνησιμότητα επεριορίστηκε στο ελάχιστο, ενώ μέχρι πριν λίγες δεκαετίες, συχνά επεθαίνανε στη γέννα και μάνα και παιδί και πολύ συχνότερα πέθαιναν τα παιδιά τις πρώτες ώρες ή τις πρώτες μέρες της γέννησης. Δεν ήταν σπάνιο να πεθάνει η μητέρα και να ζήσει το παιδί.

Όμως είναι πολύ κακό που σήμερα υστερούνε τα νεογνά οι μητέρες, από το αναντικατάστατο το μητρικό γάλα. Και ακόμα χειρότερο είναι που σήμερα τα νεαρά ζευγάρια κάνουνε ένα ή δύο παιδιά μόνο. Μα ειδικά το μοναχοπαίδι, πρώτα - πρώτα άμα του συμβεί κάτι χάνεται το παν και, ένα ίσον κανένα, μα ακόμα το μοναχοπαίδι από πολύ μικρό αντιλαμβάνεται την μεγάλη αδυναμία των γονιών του και την εκμεταλλεύεται με αποτέλεσμα να γίνει τύραννος για τους γονείς, και αυτό να διαμορφώνει κακό χαρακτήρα που μελλοντικά θα του είναι επιζήμιος. Ακόμα πολύ ανάγκη στο παιδί είναι να έχει αδελφάκια.

Η κούνια: Από τι πρώτες μέρες το παιδί το βάζανε στην κούνια. Του βάζανε ένα πουκαμισάκι και μετά το τύλιγαν με το «φασκιώνι» μια ταινία 1,5 μέτρου πλάτους, 10 πόντους από διπλό κάμποτ πανί, μετά του βάζανε τα «κωλόπανα» και στη συνέχεια το τύλιγαν με τη «φασκιά». Μια ταινία από μαλλί προβάτου μήκους 2 μέτρα και πλάτους 25 πόντους, άσπρη με μαύρα σιρίτια από άβαφο μαλλί μαύρου προβάτου. Δύο σκοινιά στερεωμένα παράλληλα σε δύο αντικριστούς τοίχους και στη μέση βάζανε την κούνια ενώ από τις δύο μεριές έβαζαν ένα ξυλάκι για να βαστά σε απόσταση τα δύο σκοινιά. Ένα τρίτο σκοινάκι δεμένο από την κούνια, ήταν για να το τραβούνε από ‘κει που κάθονταν και να κουνιέται το παιδί. Όταν η μητέρα είχε τα χέρια απασχολημένα, επειδή έκλωθε ή εμπάλωνε παλιά ρούχα, έδενε το σκοινί της κούνιας στα δάκτυλα του ποδιού της και το κουνούσε χωρίς να χάνει την άλλη της δουλειά. Το μωρό όμως, από τις πρώτες μέρες της γέννησής του συμμετείχε στις ταλαιπωρίες της οικογένειας, γιατί το παίρνανε στα έξω βάσανα. Όταν λοιπόν ήταν δέντρα κοντά στον τόπο της εργασίας έκαναν κούνια μεταξύ δύο κλάδων και βάζανε το παιδί. Όταν όμως θερίζανε σε ανοιχτό κάμπο και δεν ήτανε δέντρα, έβαζαν κοντά, σε 40 πόντους, περίπου δύο δεμάτια στάχια και απάνω ένα τρίτο δεμάτι, που σχηματίζανε γεφυράκι και στον ίσκιο του

έβαζαν το παιδί, όπου πιστεύανε πως η Παναγία το έβλεπε από έντομα και από ερπετά και από τα κακά πνεύματα. Όταν γινότανε μερικών μηνών δεν του είχανε παρκάκι ούτε στρατάρα, μα έβαζαν κάτω μια καρέκλα με τα πλευρά προς το πάτωμα όπου και έβαζαν μία βαριά πέτρα απάνω στα πλευρά για να σταθεροποιείται και μέσα έβαζαν το παιδί. Όταν ήτανε πολύ μικρό το έδεναν με ένα «τσεμπέρι» (γυναικείο κεφαλομάντηλο). Για να μην πέφτει στο εσωτερικό της καρέκλας, το έδεναν στις πάνω περόνες της καρέκλας. Από κοντά σε μία άλλη καρέκλα έβαζαν διάφορα αντικείμενα αντί για παιχνίδια, που δεν υπήρχαν τότε παιχνίδια στην διάθεση των φτωχών. Τα χτυπητά χρώματα προκαλούσαν την εντύπωση του παιδιού και για την περίπτωση ελέγανε την παροιμία: «*Του κουζουλού τ' αμάτι στο κόκκινο πανάκι»*. Του βάζανε κύπελα, κουτάλια κ.α. αντί για παιχνίδια.

Συνήθως μέχρι τα 3-4 χρόνια βάζανε στο παιδί φορεματάκι και στα αγόρια και στα κορίτσια. Μετά τα 5-6 του χρόνια, το παιδί, άρχιζε να συμμετέχει στα βάσανα για την επιβίωση. Θα μπορούσε να το βάλουνε να κάθεται στην άκρη του σπαρμένου για να απαντά τα πρόβατα να μην το φάνε. Θα μπορούσε να το στείλουνε να λύσει τα οικόσιτα για να τα φέρει στο σπίτι, και γυρίζοντας αν εύρισκε ξυλαράκια τα κρατούσε, αν έβλεπε χοχλιούς τους μάζευε. Είχε αρχίσει να συμμετέχει συνειδητά στον αγώνα για την επιβίωση. Ακόμα από 5-6 χρόνια το παιδί το βάζανε να μαζεύει ελιές και να τις βάζει σε ένα κουτάκι. Άλλοτε με το καλό και άλλοτε με τη βία.

<u>Στο σχολείο</u>. Στο Σχολείο πολλά παιδάκια ήτανε ξυπόλυτα. Τα αγόρια κρατούσαν σάκες με ιμάντα μακρύ και τις κρεμούσαν στον ώμο τους. Οι κοριτσίστικες τσάντες κρατούνταν στα χέρια. τότε και στις σχολικές τσάντες υπήρχε διάκριση στα δύο φύλα. Οι τσάντες ήταν υφαντές. Όταν ξέρανε ότι το παιδί θα πήγαινε σύντομα στο σχολείο, κάποια δική του που είχε φασίδι του έφτιαχνε την τσάντα.

Τα πιο παλιά παιδιά δεν είχανε βοηθητικά βιβλία. Ένα αναγνωστικό, που συχνά ήτανε από μαθητή που την προηγούμενη χρονιά επήγαινε σε αυτή την τάξη (τότε δεν άλλαζαν κάθε χρόνο τα αναγνωστικά). Ένα τετράδιο για κάθε ένα από τα βασικά μαθήματα, μία πλάκα (ήτανε μία μαύρη πλάκα λεπτή σε ξύλινο πλαίσιο που γράφαμε με το κοντύλι και σβήναμε και ξαναγράφαμε, για να μην χαλούμε χαρτιά), και κοντύλι για την Πρώτη και Δευτέρα και μολύβι και γομολάστιχα, ενώ οι μεγαλύτερες τάξεις, είχανε μελανομπούκαλο και πενολόγο γιατί γράφαμε με μελάνι. Συχνά εχύναμε τα μελάνια και κάναμε μουτζούρες. Αργότερα μας φέρανε «κουκουμάδες» που δεν χυνότανε εύκολα έξω το μελάνι. Σχολείο είχανε δύο φορές την ημέρα, πρωί και απόγευμα.

Όταν η οικογένεια εργαζόταν κοντά (λιομάζεμα, θέρος κ.λ.π.), τα παίρνανε τα παιδιά μαζί τους και όταν χτυπούσε το «σημαντήρι» (σήμαντρο) πήγαιναν από τη δουλειά στο σχολείο, από το σχολείο στη δουλειά και το απόγευμα πάλι από τη δουλειά στο σχολείο. Όταν η δουλειά της οικογένειας ήταν μακριά άφηναν τα παιδιά στο σπίτι μέχρι να χτυπήσει το σημαντήρι.

Ρολόγια δεν είχαμε τότε και για να ξέρομε πότε πλησίαζε η ώρα του σχολείου είχαμε εντοπίσει την σκιά ενός σταθερού σημείου (ηλιακό ρολόι). Πολύ συχνά τα παιδιά τα παίρνανε από το σχολείο για να τα χρησιμοποιήσουν βοηθούς σε διάφορες δουλειές και κάνανε απουσίες. Όσα είχανε την τύχη να πάνε σε γυμνάσια, τα κορίτσια φορούσανε μία σκούρα μπλε ποδιά με άσπρο γιακά, ενώ τα αγόρια φορούσανε σκούρο μπλε καπέλο με γείσο και με σήμα μία μεταλλική κουκουβάγια. Συχνά διασχίζανε με τα πόδια μία ώρα δρόμο, για να πάνε στο Γυμνάσιο. Μα και του Δημοτικού τα παιδιά βάδιζαν μία ώρα δρόμο, όπου δεν είχε σχολείο το χωριό τους.

Παιχνίδι. Δεν μπορούσανε τα φτωχαδάκια να έχουνε αγοραστά παιχνίδια. Επαίζαμε με τα άγγουρα φρούτα, ειδικά με τα σύκα και τα καρύδια, έκαναν ωραία «γαϊδουράκια» καρφώνοντάς τους ξυλάκια για πόδια και άλλα για σαμάρι. Επαίζαμε ακόμα με τα κούμαρα των κυπαρισσιών και με τα κέρατα των ζώων. Τοπάκια έφτιαχαμε τα αγόρια από κουρέλια και τα κοριτσάκια επίσης, από κουρέλια έφτιαχναν «κουτσούνες» (πάνινες κούκλες που συχνά ήταν καλλιτεχνικές). Και βέβαια παίζαμε αμπάρα, αμάδες, ξυλίκι, πινακωτή, μελισσάκι, γκαίο-βαγκαίο και άλλα παιχνίδια που δεν απαιτούσανε αντικείμενα. Εφτιάχναμε σπιτάκια, «μητάτα», «φάμπρικες» κ.λ.π. Πολύ συχνά όμως μας παίρνανε από το παιχνίδι για να βοηθήσουμε σε ανάγκες του σπιτιού. Όμως εγώ πιστεύω ότι επαίζαμε καλύτερα και τα παιχνίδια αυτά, που τα κατασκευάζαμε εμείς μας έκαναν να νιώθουμε δημιουργοί και αυτό μας ευχαριστούσε περισσότερο, και είμαστε «κυβερνήτες» στο παιχνίδι μας, αντίθετα με τα σύγχρονα ηλεκτρονικά που λειτουργούνε από μόνα τους και το παιδί, συχνά, είναι θεατής και ουσιαστικά δεν συμμετέχει.

Συνοχή στην οικογένεια. Οικογενειακώς πηγαίναμε στην εκκλησία. Οικογενειακώς πηγαίναμε, πολύ συχνά για να βεγγερίσουμε σε ένα συγγενικό ή φιλικό σπίτι. Η καλύτερη παρέα ήτανε τα παιδιά με τους γονείς. «*Ανάθεμα που 'χει εδικούς και προπατεί με ξένους*», ελέγαμε τότε. Σήμερα δεν έχουμε επαφή οι μεγαλύτεροι με τους μικρότερους και η οικογένεια όταν θα βγει από το σπίτι παίρνουνε άλλο δρόμο τα παιδιά και άλλο οι γονείς. Τότε συχνά πηγαίνανε αδιάβαστο το παιδί στο Σχολείο

επειδή το απασχολούσανε για να βοηθήσει στον αγώνα για την επιβίωση. Τώρα πολλές φορές θυσιάζουνε τα παιδιά την ώρα που θα διαβάζανε για να παρακολουθήσουν τηλεόραση, η οποία τηλεόραση, αντεκατέστησε τη γιαγιά που έλεγε με τις ώρες τα παραμύθια της, μα τα παραμύθια της γιαγιάς ήτανε διδακτικά. Ήτανε η πρώτη διαπαιδαγώγηση του παιδιού. Πολλές φορές με αυτοσχέδια παραμύθια η γιαγιά «ζωγράφιζε» το παιδί και την οικογένειά του. Αντίθετα η τηλεόραση βάζει στο αγνό μυαλουδάκι του παιδιού τις πιο πολλές φορές, απάνθρωπες και αμαρτωλές εικόνες και το προετοιμάζει για να μπει σε στραβό δρόμο.

Αντιμετώπιση του παιδιού: Από μικρό το παιδί υστερείτο και το παιχνίδι του και τα στοιχειώδη παιδικά του δικαιώματα: π.χ. από είκοσι μερών το σηκώνανε και πριν φέξει η μέρα το παίρνανε μαζί τους στο θέρος ή στο λιομάζεμα. Ήτανε ξυπόλυτο, ήτανε πεινασμένο και γδούρικο. Έμπαινε στη ζωή και είχε συνειδητοποιήσει ότι ζωή σημαίνει σκληρός αγώνας και έκανε το συμβιβασμό και τη δεχότανε όπως είναι. Τώρα με τον υπερπροστατευτισμό το παιδί προσαρμόζεται και δεν θέλει να αγωνιστεί και όταν θα βρεθεί, ολοκληρωμένος άνθρωπος πια, αντιμέτωπος με τις υποχρεώσεις του φαίνονται αξεπέραστο τοίχος και τραβά προς την παρανομία. Μέχρι την προηγούμενη γενιά οι άνθρωποι έκαναν τον συμβιβασμό και υπέβαλλαν τον εαυτό τους σε σκληρούς κόπους και αιματηρές υστερήσεις για χάρη της δημιουργικότητας, διότι βέβαια, υπό τις συνθήκες εκείνες, ήτανε επιτακτική ανάγκη να βελτιωθεί, με τοτινές θυσίες, η ζωή της επόμενης γενιάς. Αντίθετα τώρα ο κόσμος επέρασε στην υπερκατανάλωση και, παρά την σημαντική βελτίωση του οικονομικού και βιοτικού επιπέδου, υστερείται και σήμερα ο άνθρωπος γιατί ξοδεύει περισσότερα από όσα παράγει. Ενώ παλιότερα στόχος ήτανε η δημιουργικότητα, τώρα είναι η καταναλωτικότητα.

Οι έφηβοι στην πιάτσα: Τα αγόρια μέχρι και 15 περίπου ετών φορούσανε χειμώνα καλοκαίρι δρίλινα ρούχα «ρετσινόπανο». Τα παντελονάκια επίσης χειμώνα καλοκαίρι, ήτανε κοντά. Από αυτή την ηλικία περίπου έβαζαν κυλοτάκια (ενώ παλιότερα έβαζαν βρακάκια) έβαζαν «κρουσαλιδάτο» κεφαλομάντηλο και γίνονταν «αντράκια». Ο πατέρας έπαιρνε τον γιο και τον πήγαινε στα γειτονικά χωριά για να τον γνωρίσει με τους φίλους και τους συγγενείς του σπιτιού. Από αυτή την ηλικία αρχίζανε οι νεαροί να ζευγαρίζουνε, να βόσκουνε πρόβατα και να κάνουνε άλλα βάσανα στο σπίτι όσο κάνει τώρα ο εικοσάρης νέος, ενώ μέχρι τα 15 περίπου, μόνο βοηθητικά δουλεύουνε τώρα. Τα κοριτσάκια από τα δώδεκά τους χρόνια μαθαίνανε να κλώθουνε και να ξένουνε κι ακόμα να ζυμώνουν και να υφαίνουν, λίγο αργότερα.

Χάος ανάμεσα στις ηλικίες: Η παρέα τότε απαρτιζότανε από έναν αριθμό ατόμων που δεν έβλαφτε τη συνοχή της η διαφορά των ηλικιών. Εμείς οι νεότεροι επιδιώκαμε την παρέα των μεγάλων. Από αυτούς εμαθαίναμε πολλά χρήσιμα πράγματα και μεταξύ των άλλων μαθαίναμε να τραγουδάμε τα ριζίτικα τραγούδια. Σήμερα τα παιδιά δεν θέλουνε να κάνουνε παρέα ούτε τους γονείς τους. Γνωστός μου κάτοικος πόλεως μου έλεγε ότι όταν είναι ανάγκη να πάνε κάπου μαζί με τον γιο του, ο νεαρός δεν αισθάνεται άνετα άμα θα τους βλέπει ο κόσμος κοντά και ή θα προχωρήσει μια δεκαριά μέτρα μπροστά ή θα μείνει πίσω ώστε να δίνουνε την εντύπωση ότι είναι άσχετοι.

Απόσταση ανάμεσα στα δύο φύλα

Από πολύ μικρά τα παιδιά παίζανε χωριστά τα αγοράκια από τα κοριτσάκια. Όσο μεγαλώνανε προσέχανε ιδιαιτέρως να μην δοθεί δικαίωμα στις «κακές γλώσσες». Τα προξενιά τα κάνανε οι προξενητάδες με τους δικούς των παιδιών. Ειδικά την κοπέλα, πάρα πολλές φορές, την ενημερώνανε άμα τελείωνε το προξενιό και πάρα πολλές φορές στεφανωθήκανε αντρόγυνα που ειδωθήκανε, ακόμα και φατσικά, πρώτη φορά την ημέρα του γάμου. Δεν ήταν δεκτό από τα έθιμα της εποχής εκείνης να πάει ο νέος να δει την κοπέλα του, και, αν δεν τη γνώριζε «εψώνιζε με ξένα μάτια».

Τα ήθη και τα έθιμα. Εγώ παρομοιάζω έναν λαό με ένα δέντρο. Όπως το δέντρο στις ρίζες του κρατιέται όρθιο και από τις ρίζες του αντλεί δυνάμεις για την επιβίωση και την ανάπτυξή του, την ίδια σχέση έχει και ένας λαός με τις ρίζες του μα, ο κόσμος σήμερα δεν δίνει την δέουσα σημασία.

Δεν άλλαξε η φύση των ανθρώπων μέσα σε λίγες δεκαετίες. Αλλάξαν οι συνθήκες και άλλαξαν πολλά προς το χειρότερο και είμαστε υπεύθυνοι εμείς που είμαστε σήμερα μεγάλοι. Εμείς ευθυνόμαστε για την διαμόρφωση του χαρακτήρα των παιδιών μας σε μεγάλο βαθμό. Ένα κακό προηγούμενο είναι ο υπερπροστατευτισμός. Μην το δει ο ήλιος το παιδί, μην βραχεί, μην κουραστεί, μην ξυπνήσει, μην στερηθεί. Εμάς τα βάσανα και οι στερήσεις μας σκληραγώγησαν ψυχικά και σωματικά και νομίζω ότι γίναμε καλύτερη ποιότητα ανθρώπων από αυτούς που δημιουργήσαμε εμείς. Η πείνα ήτανε φρένο που μας συγκρατούσε από τον κατήφορο.

Αυτές οι αλλαγές του τρόπου ζωής, οι αλλαγές της νοοτροπίας, η βελτίωση του βοιωτικού επιπέδου και η τεχνολογική εξέλιξη επαρουσιάσανε παρενέργειες.

Χουλιγκανισμός, γεγεδισμός, αντιεξουσιαστές, αντικρατικοί, εμπρηστές, ληστείες, αυτοκτονίες, καινούργιες αρρώστιες, σωματεμπορία,

είναι φρούτα που άλλα δεν υπήρχανε παλιότερα και άλλα δεν είχαν τέτοια έξαρση που έχουνε σήμερα.

Γλώσσα: Ένα ακόμα φαινόμενο είναι ο εκχυδαϊσμός της γλώσσας. Πρόσφατα ταξίδεψα στην Αθήνα. Όταν γυρίσαμε, ενώ είχε πλευρίσει το πλοίο στη Σούδα, όπως καθόμουνα εγώ, τέσσερα νεαρά παιδιά στεκότανε όρθια μπροστά μου. Σε διάστημα λίγων λεπτών άκουσα δέκα φορές και αποκάλεσε «μαλάκα» ο ένας τον άλλον τους. Όνομα δεν άκουσα Ήτανε και οι 4 «μαλάκες», φαίνεται. σαν εβγήκαμε από το πλοίο, ένας νεαρός εκρατούσε δύο βαλίτσες και πήγαινε για το λεωφορείο. Ένας φίλος του, του είπε: «*Έλα θα σε πάρω με το αμάξι μου*», και αυτός του είπε «*Να 'σαι καλά ρε μαλάκα, με γλύτωσες την ταλαιπωρία»*. Η λέξη αυτή έγινε γενικής χρήσεως και φιλοφρονητική είναι, και υβριστική είναι και βέβαια προσφώνηση. Μα ακόμα και η «αργκό» και οι ξένες λέξεις που εισβάλανε στην καθημερινή χρήση, εγώ νομίζω ότι είναι κακοποίηση της γλώσσας μας απαράδεκτη.

Ναρκωτικά: μα το πιο ανησυχητικό είναι ότι ένα σημαντικό ποσοστό της νεολαίας έχει εθιστεί στα ναρκωτικά και επίσης ένα ποσοστό έχει τάση στην παιδική εγκληματικότητα και άλλαξε σήμερα η συμπεριφορά των νέων μας. παλιότερα π.χ. άμα γινότανε ένα συλλαλητήριο γινότανε πολιτισμένα. Σήμερα σε κάθε συλλαλητήριο εισχωρούνε ένα ποσοστό βαρβάρων και βανδάλων νέων και καταστρέφει τις περιουσίες του κόσμου που δεν χρωστά τίποτα, ενώ στις καταλήψεις των σχολείων καταστρέφουν τα πάντα. Την επόμενη τα γυρεύουνε.

Παλαιότερα, όταν ένας νέος θα ήθελε να φτιάξει καλά ρούχα ή ακριβά στιβάνια δεν είχε το θάρρος να ζητήσει από τον πατέρα του τα χρήματα που χρειαζόταν. Ήθελε να τα δουλέψει ο ίδιος. Σήμερα, πολλοί νέοι που μπορεί να είναι είκοσι πέντε ετών, έχουν την απαίτηση, και αν δεν εργάζονται, να τους έχουνε οι γονείς τους βάρος και το μεσημέρι που ξυπνούνε θέλουνε καλό φαγητό και χαρτζιλίκι.

Μα στην αλλαγή του τρόπου ζωής έχομε προσαρμοστεί και εμείς οι μεγάλοι. Όχι μόνο βιολογικά δεν θα μπορούσαμε να αντέξουμε μία ζωή όπως αυτή που ζούσαμε στα νιάτα μας (λόγω φθοράς της αντοχής μας), μα και ψυχολογικά δεν μπορούσαμε να αντέξουμε, γιατί εξεμάθαμε

Στην εποχή μας ο υλικός κόσμος έκαμε άλματα προς τα μπρος μα ηθικά η κοινωνία έκαμε άλματα προς τα πίσω.

Στο φαγητό μας: Τότε, ειδικά στην ύπαιθρο εκαταβάλλετο κάθε προσπάθεια για να βολευτούμε από δική μας παραγωγή. Από τον κήπο, από τα οικόσιτα, από το βουνό και τον κάμπο και βέβαια από τα γεωργικά

και κτηνοτροφικά προϊόντα τα βολεύαμε. Χοχλιούς, χόρτα, μανίτες λαδόψωμο με σκόρδο, ψάρεμα κυνήγι κ.λ.π.

Αποκλειστικά τρόφιμα ανόθευτα και υγιεινά, όπως τα έδινε η φύση. Ακόμα στην πόλη ήτανε εστιατόρια που και εκεί ήτανε φαγητά όπως τα έδινε η φύση. Όλα ήτανε πιο υγιεινά από τις σημερινές τροφές. Μπορεί να μην χορταίναμε φαγητό μα ότι τρώγαμε ήτανε ανόθευτο και υγιεινό.

Η ψυχαγωγία: Είπαμε ότι οικογενειακώς πηγαίναμε και βεγγερίζαμε τότε οι άνθρωποι στα φιλικά και συγγενικά σπίτια. Εκεί με αστεία με αινίγματα, με ιστορίες, περνούσε η βεγγέρα τους και αυτό ήτανε της εποχής η ψυχαγωγία. Σε μεγάλα γλέντια τώρα, οι μεγάλοι γάμοι κρατούσανε μία εβδομάδα, οι μικροί οπωσδήποτε τρεις μέρες. Επίσης οι βαφτίσεις κρατούσανε τρεις μέρες και σπανιότερα δύο. Τα πανηγύρια δύο μέρες. Μα τότε γινότανε τα ωραία τα γραφικά γλέντια με τα ριζίτικα τραγούδια με τις μαντινάδες με την αντιπαράθεση ριμαδόρων, που πάνω στις ρίμες για να προκαλέσουνε γέλιο στην παρέα, μα βέβαια και για να εντυπωσιάσουνε μπορούσε να «βρίσει» ή να «βλαστημήσει» ο ένας τον άλλο χωρίς αυτό να είναι παρεξηγήσιμο. Η λύρα έπαιζε αργά και όχι ηχορύπανση.

Και δεν νοθεύανε τα μεγάφωνα που τα βάζουνε τώρα στην διαπασών και αποδιώχνει τον κόσμο. Οι πυροβολισμοί επαίζονταν σε συγκεκριμένες στιγμές, και βγαίνανε έξω και τους ρίχνανε και βέβαια όχι πολλούς. Τώρα πας στο γάμο και ξέρεις ότι θα περάσεις από την ευχή και από το τραπέζι και αυτό είναι. Τα εκκωφαντικά μουσικά όργανα ικανοποιούνε ένα μικρό ποσοστό της παρέας που χορεύει. Ένα ποσοστό ακόμα μπορεί να τα ακούει ευχάριστα μα το μεγαλύτερο μέρος της παρέας ενοχλείται από την έντασή τους. Ευτυχώς έχουνε περιοριστεί οι πυροβολισμοί τελευταία που είχανε καταντήσει, επικίνδυνο ενοχλητικό και βάρβαρο έθιμο.

****

ΣΦΑΚΙΑΝΑ ΘΥΜΟΣΟΦΙΚΑ

(Εκπομπή στο ΚΡΗΤΗ 1 TV 15-9-1999)

Πολλές φορές έπεσαν στην αντίληψή μου, άμεσα ή και από μεταδιήγηση περιστατικά που τα θεωρώ ότι κρύβουνε μία δόση θυμοσοφίας και παράλληλα αποτελούνε, λαογραφικό υλικό και εθεώρησα καλό να τα καταγράψω. Ένας λόγος που τα προκαλούσε αυτά ήτανε για να «κάνει πνεύμα» ο άλλος. Ένας δεύτερος λόγος για να φέρει δεύτερο τον συνομιλητή του και ένας τρίτος λόγος για να προκαλέσει κέφι και να καλύψει λίγο την ψυχαγωγία που τόσο έλειπε από τα χωριά. Μα ακόμα και μία επιτυχημένη απάντηση, και αν δεν οφείλεται στους παραπάνω λόγους την κατατάσσομε στην θυμοσοφία. Παραθέτω παρακάτω μερικά περιστατικά:

Οι Ζερβοί πάντα ήτανε πνευματώδεις.

Μία φορά ένας Ζερβός επήγε να δει τον αδερφό του που ήτανε άρρωστος.

-Πως πάεις εδά, αδέρφι; Ίντα αιστάνεσαι;

-Δεν είμαι καθόλου καλά. Δεν μπορώ να πάρω την αναπνοή μου!!

-Ε, α δε μπορείς να πάρεις την αναπνοή σου, μην τηνε παίρνεις. Επά ότι δεν μπορεί να κάμει κιανείς τ' αφήνει ακάμωτο. Βέβαια δεν ήτανε η κατάσταση δύσκολη και εσήκωνε αστείο.

- Στο κίνημα εναντίο του Μεταξά ήτανε και ένας Ζερβός ανακατεμένος. Ήτανε από αυτούς που επροτοστάτησανε και αφού απέτυχε το κίνημα, ο Ζερβός επιάστηκε και πέρασε από δίκη. Την ώρα που καθότανε στο σκαμνί του κατηγορουμένου, ο Πρόεδρος του Δικαστηρίου τον απεκάλεσε προδότη. Αυτός, όμως δεν εδέχτηκε το χαρακτηρισμό. «*Δεν είμαι προδότης»,* του είπε, «*απλώς δεν επέτυχε ο στόχος μας διαφορετικά θα ήμουν εγώ στη θέση που είσαι εσύ, και θα ήσουν εσύ στη θέση που είμαι εγώ»*.

- Ένας Ζερβός κατέθεσε μία φορά στο Δικαστήριο. Οι δικαστές είχανε επιφυλάξεις, σε όσα υπεστήριζε ο Ζερβός και την ώρα που έβαζε το χέρι του για να πάρει όρκο, ένας δικαστής του λέει:

«-Κύριε Ζερβέ, ξέρεις τις συνέπειες του όρκου;

-Πως δε τις ξέρω. Όποιος πάρει όρκο κερδίζει τη δίκη»

Σε ένα τραπέζι καθότανε ένας Ζερβός δικηγόρος μαζί με χωριανούς του. Ένας από τους χωριανούς αυτούς, που ήτανε κλάδος της οικογένειας Παττακού, αλλά τώρα γραφότανε με διαφορετικό επίθετο, έκανε την

ερώτηση στο Ζερβό, με ποιο τρόπο θα ξαναγραφότανε πάλι Παττακός όπως οι προγόνοι του.

Ο Ζερβός που δεν έφτανε από τη θέση του το ψάρι είπε στον συνομιλητή του:

-Σίμωσέ μου το ψάρι να το φτάνω κι εγώ θα σε γράψω και Γαλιβαρδινό αν το θέλεις!!

****

- Ο Μανώλης Νταμπάκης είχε λεωφορείο και έκανε γραμμή Χανιά – Σφακιά.

Μια φορά, όπως έμπαινε στο λεωφορείο, είδε μέσα ένα χωριανό του που ηθέλησε να τον αστειέψει. Γυρίζοντας λοιπόν προς τον γιό του Σπύρο που ήτανε βοηθός (όπως λέγαμε τότε τον εισπράκτορα) του λέει:

«*Δε σου λέω μωρέ να μη βάνεις γαϊδάρους στο αυτοκίνητο;»*

Άλλον είχε στο στόχαστρο μα ένας δεύτερος που ενόμιζε πως ήτανε για κείνον ή «τορπίλη» άρχιζε να αντιδράσει. Δεν τον άφησε όμως ο Νταμπάκης να προχωρήσει «*Να με συγχωρείς,* του είπε *αυτή τη φορά μιλούσα για άλλο γάιδαρο».* Δεν του υστερούσε δηλαδή κι εκείνου τον «τίτλο» του γαϊδάρου.

- Ένας ταχυδρόμος πριν από πολλές 10ετίες, έκανε την πορεία του στον Καλλικράτη. Όταν έδωσε στο πρόεδρο την κοινοτική αλληλογραφία του είπε:

-Ορίστε κύριε πρόεδρε την αλληλογραφία σας.

-Αν δεν κάνεις λάθος, είπε ο πρόεδρος αστειεύοντας και εννοώντας στο σημείο που τον είπε κύριο.

-Εγώ δεν κάνω λάθος. Μπορεί να κάμανε λάθος αυτοί που σε ψηφίσανε.

Εύστοχα και έξυπνα ο ταχυδρόμος αντέδρασε. Ένας πρόεδρος κοινότητας δικαιούται το «κύριος». Αν δεν το αξίζει φταίνε οι ψηφοφόροι που τον ψήφισαν.

- Ο Μεταξάς είχε μία φορά διατάξει να δηλώνονται οι μέλισσες. Πίστευε ότι αυτό συντελούσε για να παταχτεί η μελισσοκλοπή. Ένας Νιμπριώτης δεν τις δήλωσε και τον περάσανε από δίκη. Όταν κατέβηκε στη Χώρα Σφακίων, πριν αρχίσει το Δικαστήριο, είδε το χωριανό του Ν. Μανουσογιάννη που ήταν στη Χώρα Σφακίων και του είπε την υπόθεσή του. «*Θα πεις πως επήγες να τις μετρήσεις μα δεν μπόρεσες*». Να τους πεις ότι ενόμιζες πως θέλουνε να δηλώσεις πόσα έντομα έχει και όχι κοφίνια», του υπέδειξε ο Ν. Μανουσογιάννης. Αυτό έκαμε λοιπόν, ο άνθρωπός μας. όταν ήρθε η σειρά του για να απολογηθεί άρχισε: «*Επήγα, κύριε πρόεδρε, κι εξαναπήγα για να τσι μετρήσω μα που να πιάσω λογαριασμό. Άλλες εμπαίνανε άλλες εβγαίνανε κι εβαγιέστουνε κι έφευγα κάθε φορά».*

Δεν άργησε ν' ακούσει «*αθώος ο κατηγορούμενος».*

Ένας Ασκυφιώτης είχε κλεμμένο ένα αρνί. Τον υποψιαστήκανε όμως (γιατί είχε κλέψει πολλές φορές). Και επήγε το απόσπασμα της χωροφυλακής για να το ερευνήσει.

Από μακριά είδε το απόσπασμα και κατάλαβε πως θα πάνε στο σπίτι του και φυσικά, ήξερε ότι θα κάνουνε έρευνα. Η γυναίκα του έλλειπε από το σπίτι και είχε μαζί της το νήπιο παιδί της. Η κούνια ήτανε κενή αυτή που κοιμίζουνε το παιδί.

Έβαλε στα γρήγορα το κλεμμένο αρνί στην κούνια, το σκέπασε με ρούχα και αυτός έπιασε το σκοινί και το κουνούσε.

Σε αυτή τη στάση τον βρήκανε οι χωροφύλακες όταν φτάσανε και του είπανε πως έχουν εντολή να κάνουνε έρευνα.

«*Να κάμετε καλόπαιδα έρευνα, να κάμετε. Να δείτε πως ο καθαρός ουρανός αστραπές δε φοβάται, να φύγει και η γ-υποψία του χωριανού μου. Εγώ μωρέ κοπέλια, να λυσιάξω να φάω εκείνο απού κουνώ* (κι εκούνιε το κλεμμένο αρνάκι) *αν εγ-κατέω έργο γη βουλή.*

Το απόσπασμα, αφού έκαμε συστηματική έρευνα (εκτός από την κούνια) εζήτησε συγγνώμη και έφυγε και αμέσως ο πονηρός ασκυφιώτης έβαλε σε ενέργεια για να ψήσει το κλεμμένο αρνάκι.

****

- Ένας νεαρός σε ένα χωριό των Σφακίων ήτανε και νέος στην τέχνη του χτίστη. Έχτιζε λοιπόν κάποτε μία στέρνα στους Κομητάδες και, όταν πέρασε από 'κει ένας ηλικιωμένος Κομιτιανός, που εγνώριζε βέβαια τον νεαρό, μα δεν τον ήξερε χτίστη και είχε επιφυλάξεις αν έχει τις απαιτούμενες τεχνικές ικανότητες ο νεαρός χτίστης και, ο άνθρωπός μας, απευθυνόμενος στον εργοδότη λέει:

«*Που τον ευρύκες μωρέ αυτό ν-το μάστορα και τον εκουβάλησες επά;»*

Και συνεχόμενα αποτεινόμενος στον μάστορα λέει και σ' αυτόν:

«Να 'ρθεις μωρέ μάστορα να μου χτίσεις και εμένα ένα σπίτι».

Ο μάστορας βέβαια ήξερε ότι ειρωνικά τον καλούσε να του χτίσει σπίτι, και από το ύφος του μα και από την κατάσταση του (πολύ ηλικιωμένος, χωρίς οικογένεια και με ωραία σπίτια) και του είπε: «*Ευχαρίστως, μπάρμπα Γιώργη, θα σου το σιάξω το σπίτι σου, μόνο πες μου σε ποια εκκλησία το θέλεις».* Εννοούσε ο μάστορας ότι δε χρειάζεται ο μπάρμπα Γιώργης σπίτι, μα χρειάζεται τάφο στην εκκλησία που είναι το νεκροταφείο.

- Ένας νεαρός από τα Σφακιά επήγε στην Αθήνα άρρωστη μια αδερφή του το 1957. Όταν οι γιατροί του είπανε ότι είναι ανάγκη να

καθίσει η ασθενής απροσδιόριστο διάστημα αναγκάστηκε να νοικιάσει δωματιάκι και ακόμα να πιάσει δουλειά στην «Ασβεστοποιία Τζεδάκη – Πατρικαλάκη» στην Πετρούπολη. Εξασφάλισε ένα σημείωμα από τον διευθυντή του Λαϊκού Νοσοκομείου και περνούσε όποια ώρα ήθελε για να δει την άρρωστή του.

Εργαζότανε όλη μέρα στην Ασβεστοποιία και το βράδι καθαριζότανε, έτρωγε, επήγαινε στο Νοσοκομείο και κάθιζε κάμποση ώρα και μετά πήγαινε στο καμεράκι του

Φεύγοντας από το νοσοκομείο για να πάει στο καμεράκι του, άλλαζε συγκοινωνία από το Ζάππειο: Ήτανε καλοκαίρι και, εκεί στο Ζάππειο, σε ένα κέντρο ετραγουδούσανε και χορεύανε ημίγυμνες κοπέλες. Οι καρέκλες ήτανε απλωμένες, μα από εκεί που τέλειωναν οι καρέκλες άρχιζε δημόσιος χώρος και εκεί στέκανε αλήτες, άφραγκοι και τσιγκούνηδες και παρακαλουθούσανε δωρεάν «εκ του ορθίως». Εκεί σταμάτησε και ο νεαρός μας. η τσέπη δεν του επέτρεπε να καθίσει μα και η κούραση δεν του επέτρεπε να στέκει. Για μία στιγμή, ίσως ασυναίσθητα, εκάθισε στην τελευταία καρέκλα μα αυτομάτως, φτάνει το γκαρσόν και του λέει: «*Τι προτιμά ο κύριος; Προτιμώ να φύγω»* είπε ο νεαρός μας.

****

- Ο κύριος Καγιαδάκης από τον Βουβά είχε διαφορές με κάποιον Γιανναράκη από τον Καλλικράτη. Ο Γιανναράκης πήγε ένα βράδυ και του έκλεψε μερικά πρόβατα. Αυτός έδωσε μήνυση και, με τα στοιχεία που κατέθεσε, θα έπρεπε να δικαστεί ο Γιανναράκης.

Στο διάστημα που μεσολάβησε από την κατάθεση της μήνυσης μέχρι τη δίκη, η διαφορά τους διευθετήθηκε, τα πρόβατα πληρώθηκαν, μα η δίκη εκκρεμούσε απειλητική σε βάρος του κατηγορουμένου και δημιουργούσε αδιέξοδο.

Όταν ο Γιανναράκης καθότανε στο σκαμνί του κατηγορουμένου, ο Καγιαδάκης, σαν ενάγων, άρχισε με προσποιητικά νεύρα:

-Ίντα τονε φέρετε ετούτο ντον άνθρωπο επά; Ίντα σχέση έχει αυτός με τη γ-κλεψιά των οζώ μου εμένα;

Εμένα τα 'ζα μου, μου τα κλέψανε ο Γιαννακάκης και εγώ έδωκα μήνυση του Γιαννακάκη, μα άλλα σασε λένε και άλλα εσείς γράφετε. Δε με γνοιάζει κι αν τονε κρεμάσετε και τούτο, μα 'γω μούδε μήνυση του 'δωκα, μούδε φταίχτη τονε κατέω στα ζά μου.

Φυσικά η υπόθεση απορρίφτηκε και, φυσικά δεν εξαναδώθηκε μήνυση στον φτιαχτό ένοχο Γιαννακάκη.

-Ένας Ανωπωλίτης επροκάλεσε αγροζημία με το γάιδαρό του.

Ο αγροφύλακας τον κατάγγειλε και, όταν απολογείτο στον αγρονόμο είπε:

«*Ας πούμε κ. Αγρονόμο πως είσαι ο γάιδαρός μου. Επαγέ σ' έχω δεμένο* (και δείχνει με το χέρι του) *και εκειγέ φέρνουνε και δένουνε μία γαϊδούρα* (και ξαναδείχνει με το χέρι του). «*Εσύ θωρείς τη γαϊδούρα και τανύζεις και γκανίζεις και ξανατανύζεις, ώστε να σπάσει το σκοινί και πάεις στη γαϊδούρα κι ύστερα πάεις και κάνεις και την εζημιά, εγώ ίντα φταίω;»*

Το έπαιξε, ο πονηρός Ανωπολίτης, σαν ταλαίπωρος και σαν αφελής και επέτυχε την αθώωση του.

Όταν ο αγρονόμος είπε και έγραψε «*αθώος ο κατηγορούμενος»* ηθέλησε να διαπιστώσει, αυτός ο «αφελής» σε ποιο βαθμό είναι και βλάκας και του υποβάλει μία ερώτηση:

-Δεν μου λες, έξι και έξι πόσα μας κάνουνε;

-Μα, εξάρες μασε κάνουνε κ. Αγρονόμε.,

(Το παραπάνω περιστατικό το έχω ακούσει με παραλλαγές. Δεν ξέρω αν ανταποκρίνεται σε όλα τα σημεία στην πραγματικότητα δεν είναι όμως εξ' ολοκλήρου φιαχτό).

****

- Μία μικρή παρέα βεγγερίζανε μία φορά στη Νίμπρο. Ένας από την παρέα ενύσταξε και «αποτσάκισε» τον ύπνο στην καρέκλα του. Ένας φίλος της παρέας του είπε:

-Ενύσταξες Γιάννη;

-Δεν ενύσταξα, είπε αυτός που δεν ήθελε να το παραδεχτεί.

-Κι αμέ γιάντα κλεις τα μάθια σου;

-Για να μη σασε θωρώ, είπε ο θυμόσοφος Γιάννης κι έκαμε τους άλλους να σκάσουνε στα γέλια.

****

- Στα δύσκολα χρόνια της κατοχής, ένας Ασκυφιώτης, σε μία χειμωνική μέρα, που ήτανε καλοσύνη είπε στη γυναίκα του:

-Να πάεις, μπρε, να βγάλεις κάμποσα χόρτα, σήμερο απού 'ναι καλοσύνη. Αύριο μπορεί να βρέχει.

-Έχομε μπρε, και ψημένα κι άψηστα απ' οψές.

-Κατέω το πως έχομενε, μα 'γω ήθελα να φύγεις μια ουλιά ώρα να μη σε θωρώ.

Δεν ήξερε ο άντρας ότι υπάρχουνε χόρτα. Άμα πληροφορήθηκε ότι υπάρχουνε, είπε το αστείο του και γελάσανε και οι δύο.

****

- Μία χήρα, καλοστεκούμενη και ομορφούλα, επήγε και παρακαλούσε το γέρο Θεοδωρούλη (αρχές του αιώνα μας ή τέλη του περασμένου) να της σκάψει το αμπέλι της. Αυτός της είπε: «*θωρώ τη εγώ*

την ανάγκη σου, μα δεν έχω ίντα σου κάμω. Ο Θεός το κατέει πως το πράμα μου άφηκα 'γω και ερήμαξενε. Κοπέλια να βρεις όπου μπορούνε να σ' ευχαριστήσουνε». Αυτά τα πονηρά και υπονοούμενα άκουσε η χήρα.

- Πάλι ο γέρο Θεοδωρούλης. Ήτανε «μεταπράτης» που λέγανε τότε. Είχε δύο μουλάρια και αγόραζε τυριά, λάδια, μέλια κ.λπ. και τα πήγαινε στα Χανιά και Ρέθυμνο και τα πωλούσε και αγόραζε άλλα είδη και τα 'φερνε στ' Ασφένδου.

Μία φορά είχε δύο φορτία τυρί για τα Χανιά. Ήτανε καλοκαίρι και, στον Αποκόρωνα, βρήκε μια καλαμιά και ξεφόρτωσε, έδεσε τα μουλάρια και αυτός κοιμήθηκε. Όπως ήταν κουρασμένος βαροκοιμήθηκε και τη νύχτα που του κλέψανε τα μουλάρια και το τυρί δεν άκουσε τίποτα.

Άμα ξύπνησε και είδε πως έκαμαν φτερά οι κόποι του, επήγε στον Βάμο και εβρήκε τον επικεφαλή των ζαφτιγέδων (Τούρκων χωροφυλάκων) και εζήτησε συμπαράσταση για να τα γυρέψουνε.

-Γιάντα, μωρέ γκιαούρη, εκοιμήθηκες και σε κλέψανε;

-Εγώ εκοιμήθηκα γιατί εχάντουνε πως εσύ δε γ-κοιμάσαι.

Εννοούσε ότι πίστευε πως η εξουσία αγρυπνά και καλύβει το λαό.

****

- Μα και πάλι ο γέρο Θοδωρούλης.

Επήγε μία φορά τυρί στο Ρέθυμνο σε ένα Τούρκο έμπορο. Ήξερε ότι το τυρί του, όχι μόνο ήτανε κακό, μα είχε και σκουλήκους. Όταν είχε πολλούς σκουλήκους λέγανε πως έχει «Ασκέρι».

Μόλις εξεφόρτωσε το τυρί, λοιπόν, βιαζότανε να ζυγιάσει να παραδώσει, να πληρωθεί και να φύγει, πριν κάμουνε την εμφάνισή τους οι σκουλήκοι και του χαλάσουνε τη δουλειά. Το είπε καθαρά στον Τούρκο έμπορο, μα με τη σιγουριά πως άλλα αυτός θα νιώσει:

«*Κάνε ογλήγορα, όσο μπορείς, γιατί θα βγει όξω τ' ασκέρι και δε θα μπορώ να κάμω τσι δουλειές μου».*

Ο Θοδωρούλης εννοούσε ασκέρι τους σκουλήκους, μα ήξερε ότι ο Τούρκος ασκέρι εννοούσε τον Τουρκικό στρατό και θα θεωρούσε πως ο πελάτης του φανταζότανε εμπόδιο αυτό το ασκέρι που θα ξεχυνότανε στους δρόμους.

«ΙΔΙΩΜΑΤΙΚΕΣ ΛΕΞΕΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ»

(Εκπομπή στο ΚΡΗΤΗ 1 TV
12 Απρίλιος 1994)

Μέχρι πριν από σαράντα χρόνια στα χωριά μας, έπρεπε να χρησιμοποιεί κανείς λέξεις που να μην πλησιάζουνε την καθαρεύουσα, γιατί αυτές τις λέξεις τις λέγανε «Ελληνικούρες» και αν κανείς έλεγε καμία τέτοια λέξη του λέγανε τη μαντινάδα: «*Η ψείρα με την κόνιδα επήγανε στη χώρα κι έμαθα γ- και το δηλαδή κι έμαθα γ- και το τώρα».* Υπήρχανε, όμως και τότε λέξεις, που θεωρούνταν «ντε μοντέ» και όπου τις λέγανε «χωριατάδες». Μέσα από αυτές τις «χωριατάδες» εντόπισα τις πιο πολλές από τις δεκάδες λέξεις της αρχαίας Ελληνικής που αναφέρω παρακάτω. Οι λέξεις αυτές χρησιμοποιούνταν καθημερινά στα χωριά μας τότε, μα σιγά – σιγά αποβάλλονται και πολλές από αυτές δεν τις καταλαβαίνουνε όσοι γεννήθηκαν μετά την απελευθέρωση, διότι ώσπου να νιώσουνε αυτοί τον κόσμο, άλλαξε και ο τρόπος της ζωής (που μερικές λέξεις ήτανε σχετικές), μα περισσότερο άλλαξε ο τρόπος της ομιλίας. Επειδή το κείμενο είναι σχετικό με τη γλώσσα, θα ήθελα να μου επιτραπεί μία παρένθεση: θέλω να εκφράσω τον αποτροπιασμό μου με όλη τη μικρή μου δύναμη, για την κακοποίηση που υφίσταται η ελληνική γλώσσα τις τελευταίες δεκαετίες.

Είναι δε λυπηρό το ότι κακοποιείται κυρίως από εκείνους που έχουνε την ηθική υποχρέωση να την προστατέψουν. Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης του ελληνικού λαού, ξένες ονομασίες έχουνε. Ξένους τίτλους έχουνε οι εκπομπές τους και ξένες λέξεις, σε απαράδεκτο ποσοστό, περιλαμβάνουνε τα κείμενά τους. Μα η γλώσσα μας και η πολιτιστική μας κληρονομιά γενικότερα, θα έπρεπε να έχει ανάλογο σεβασμό με την εδαφική μας ακεραιότητα. Οι Γάλλοι αναμφισβήτητα είναι ένας ευγενικός λαός, αν όμως τους ρωτήσει κανείς κάτι στον τόπο τους στα αγγλικά δεν θα τον εξυπηρετήσουν.

Μα επιτέλους σε ποιους απευθύνονται; Όταν μία εκπομπή ή ένα κείμενο απευθύνεται στον ελληνικό λαό πρέπει να είναι στα Ελληνικά. Είναι μικρό το ποσοστό των Ελλήνων που ξέρει ξένες γλώσσες, μα και αυτοί που δεν ξέρουνε παρά μόνο ελληνικά, έχουνε την αξίωση και το δικαίωμα να καταλαβαίνουν τι τους λένε. Αδρανεί όμως η πολιτεία, που θα μπορούσε με πολλούς τρόπους να ευαισθητοποιήσει τον κόσμο στο σοβαρό αυτό θέμα.

Και τώρα στο θέμα μας.

Παρούτια: Είναι ένα ξύλο, από κάθε μεριά στη βάση του αλετριού στερεωμένο και εξέχει για να ανοίγει την αλετρέ. Είναι «παρώτια». Στην αρχαία ελληνική ώτα είναι τα αφτιά. Αυτά μοιάζουνε σαν αφτιά.

Καματέρεμα των βοδιών: Όταν πρωτοβάζανε το νέο βόδι στο αλέτρι του έκαναν πρώτα «προπόνηση» και λέγανε ότι το «καματερεύανε». Κάματος στην αρχαία ελληνική σημαίνει μόχθος. Το συνηθίζανε στον μόχθο.

Βρούχος = Θόρυβος. Στην αρχαία ελληνική βρυχάται = δημιουργεί θόρυβο.

Ανηφοράς = Καπνοδόχος. Από την αρχαία ελληνική λέξη ανωφέρεια.

Κατέχω= Ξέρω, γνωρίζω. Από την αρχαία ελληνική κατέχω = είμαι κάτοχος.

Σπολάιτη σου = Εις πολλά έτη σου. Είναι σύνθετη λέξη, όπως φαίνεται καθαρά. Στα χωριά της Κρήτης που την λέγανε σαν ευχή δεν ξέρανε να αναλύσουνε τις λέξεις που την απαρτίζανε.

Ματσαοίς: Μα τοις Αγίοις. Είναι και αυτή σύνθετη λέξη. Την χρησιμοποιούσανε σαν επιπόλαιο όρκο. Δεν μπορούσανε κι εδώ να αναλύσουνε τις λέξεις που την συνθέτανε.

Καταλύω = Διαλύω κάτι. Μεταφορικά και σκοτώνω. Από την αρχαία ελληνική η πρόθεση «κατά» και το ρήμα «λύω».

Αμπώθω = Σπρώχνω. Στην αρχαία ελληνική απωθώ = σπρώχνω.

Φανισιμιός= Ωραίος, κορμάτος. Είναι από λέξη εμφανίσιμος.

Έγγαλα = Τα πρόβατα που βγάζουνε γάλα (εν.γάλα).

Εργώ = κρυώνω. Όταν πολύ κρυώνομε είναι σαν να μας τινάζει ρίγος. Η λέξη ρίγος είναι της αρχαίας ελληνικής κατά παραφθορά του «ριγώ» γίνεται «εργώ».

Χοχλιός = Σαλιγκάρι. Στην αρχαία ελληνική κοχλίας είναι η βίδα. Το κέλυφος είναι σαν βίδα κοχλιοφόρο.

Απής= Μετά. Είναι από την αρχαία ελληνική σύνθετη λέξη (αφ'ης) που κατά παραφθορά, παρ' όλον ότι ακολουθεί δασυνόμενη λέξη, το «π» δεν έγινε «φ».

Απόης = Μετά. Συνηθέστερα ακούγεται «κι απόης» είναι σύνθετη λέξη «από ής».

Έπα = Εδώ. Πιστεύω ότι το τοπικό αυτό επίρρημα είναι σύνθετη λέξη και αποτελείται από την πρόθεση «επί» και από το «α» που έχει εδώ θέση αντωνυμίας ουδετέρου τρίτο πληθυντικού «επί α».

Εδά = Τώρα. Είναι το χρονικό επίρρημα, όπως χρησιμοποιείται σήμερο από την Κρητική διάλεκτο, μα νομίζω ότι έχει υποστεί μια παραφθορά και μία μετατόπιση. Από «εδώ» του παρόντος χώρου, έγινε «εδά» της παρούσης στιγμής.

Πίσπυρα = Υπέρπυρα (Βυζαντινά νομίσματα) «Που πάρει χίλια πίσπυρα και κακουριά γυναίκα τα πίσπυρα θα φύγουνε μα η κακουριά θα μείνει», μας λέει μία παροιμία.

Τσικίνια = Βενέτικα νομίσματα. «Τα πρόβατα είναι πρόβες κ' οι μέλισσες κοφήνια. Μα οι παντέρμες οι ελιές βενέτικα τσικίνια». Συχνά παλιότερα αναφέρονταν στην συζήηση τα τσικίνια, τα πίσπυρα, τα ναπολεόνια και τα λουδοβίκια, που πέρασαν στην αφάνεια μαζί με άλλες λέξεις που έπρεπε να επιζήσουν.

Όρθα = Κότα. Στην αρχαία ελληνική όρνιθα.

Όφκαιρο = Άδειο. Στην αρχαία ελληνική εύκαιρο, διαθέσιμο.

Χώνομαι = Κρύβομαι. Στην αρχαία ελληνική χωστός – κρυφός.

Βούι = Βόδι. Στην αρχαία ελληνική βους.

Μνόγω = Ορκίζομαι. Στην αρχαία ελληνική ομνύω. «*Σ'εκκλησιδάκιν όμορφο, μολυβοσκεπασμένο, εκειά με βάλαν κι έμνοξα…*» μας λέει το ριζίτικο.

Ανοβριά = Όταν αργεί να βρέξει λέμε ότι κάνει ανοβριά. Όμβριος στην αρχαία ελληνική σημαίνει βροχερός.

Ζευλιά = Στον ζυγό για κάθε βόδι είναι δύο ξύλα που το δεσμεύουνε από τον λαιμό. Στην αρχαία ελληνική τα έλεγαν ζεύλια.

Έσω = Όταν ήθελε ο ζευγάς να γυρίσουνε τα βόδια τους έλεγε έσω (μέσα).

Παραβολή = Όταν ήθελε ο ζευγάς να ακολουθήσουνε τα βόδια τον γύρω ή την άκρη στο χωράφι, τους έλεγε «παραβολή» να παραβάλλουνε δηλαδή την άκρη και να την ακολουθήσουνε. Λέξη που δεν τη χρησιμοποιούσε στην κουβέντα του.

Κράτει = Όταν θέλανε στο αλώνι να κάμουνε στροφή τα βόδια, που ο χώρος ήτανε λίγος τους έλεγαν «κράτει», να σταματήσουνε, για να γυρίσουνε.

Θρινάκι = Στο λίχνισμα χρησιμοποιούσανε ένα εργαλείο που έμοιαζε με την τρίαινα του Ποσειδώνα. Και το έλεγαν «θρινάκι».

Σκύβαλα= Όταν τελείωνε το λίχνισμα έμεναν μερικά χοντρά άχυρα που είχανε κρατήσει και λίγο καρπό. Τα έλεγαν «σκύβαλα» Σκύβαλα στην αρχαία ελληνική σημαίνει απομεινάρι.

Μουζούρι = Καμιά φορά ακούμε, «ένα μουζούρι χωράφι». Μουζούρι ήτανε παλιότερα ένα κόσκινο που έβαζε 15 οκάδες στάρι ή 13 οκάδες κριθάρι, (το κριθάρι έχει λιγότερο ειδικό βάρος). Δεν χρησιμοποιείτο στα δικά μου χρόνια, μα πάλι θέλω να το εξηγήσω. Ένα μουζούρι χωράφι είναι αυτό που αν σπαρθεί βάζει 15 οκάδες στάρι. Με το μουζούρι μοιράζανε τον καρπό όταν υπήρχε συζεψιά (συνεταιρισμός) και για να γίνεται δίκαιη μοιρασιά, σέρνανε το χέρι του θρινακιού πάνω από το γεμάτο μουζούρι.

Γομάρι. Ένα φορτίο στάχυα (τέσσερα δεμάτια) στο γαϊδουράκι τα λέγαμε ένα γομάρι. Ένα δεμάτι ξύλα, ένα φορτίο ενός άντρα, τα λέγανε ένα γομάρι. Το φορτίο του πλοίου στην αρχαία ελληνική λεγόταν «γόμοι».

Ομπιστέ. Τα πίσω λουριά στο σαμάρι του ζώου τα λένε «ομπιστέ» από το επίρρημα της αρχαίας ελληνικής όπισθεν.

Λουβί. Ο καρπός στα όσπρια, όταν έχει το φλούδι εδώ λέγεται «Λουβί». Στην αρχαία ελληνική λεγότανε «λοβός».

Κεντινάρι. Τα εκατό πρόβατα τα λέγανε πως ήτανε «ένα κεντινάρι». Στο Βυζάντιο, κεντινάρι λέγανε την εκατοντάδα και τους εκατόνταρχους τους λέγανε «κεντινάριους».

Ορχιούνται τα αρνιά. Ιδιαίτερα τα θηλαστικά, όταν είναι στους πρώτους μήνες της ζωής τους και εφόσον είναι χορτασμένα γάλα και ειδικά άμα είναι καλοσύνη (καλοκαιρία), τρέχουνε δεξιά και αριστερά και κάνουνε αυτοσχέδιους χορούς. Τότε λέμε ότι «ορχιούνται». Όρχιση στην αρχαία ελληνική είναι ο χορός «…με τ' αγριμάκια εβόσκουμου, με τσοι λαγούς ορχιούμου…» μας λέει το ριζίτικο.

Λάσω. Για να μπούνε οι αίγες στην κούρτα (μάντρα) τους λένε «λάσω» (έλα έσω).

Στήσω. Για να μπούνε τα πρόβατα στην μάντρα τους λένε διαφορετική λέξη. Φαίνεται ότι έχουνε άλλη γλώσσα από τις αίγες «Στήσω» τους λένε «στη έσω).

Νόμι. Το τυρί που δίνουμε από το μιτάτο για πληρωμή του βοσκότοπου (που εδώ το θερινό βοσκότοπο τον λένε μαδάρα) το λένε

«νόμι». Η έκταση που πληρώνεται με μία οκά τυρί τη λένε «μία οκά μαδάρα». Στην αρχαία ελληνική η χορτονομή λέγεται «νομή».

Αναζεματέ. Η διαδικασία για να βράσει το γάλα και η μυζήθρα λέγεται «αναζεματέ». Στην αρχαία ελληνική αναζέω = βράζω.

Τσίμαρος. Το νέο τράγο τον λέμε «τσίμαρο». Στην αρχαία ελληνική τον έλεγαν χίμαρο και τον «μπροστάρη» τράγο, τον «προϊστάμενο» του κοπαδιού τον έλεγαν «χίμαρχο».

Τραχηλάτο. Το ζώο που έχει στο λαιμό διαφορετικό χρώμα από το άλλο του σώμα, το λένε «τραχηλάτο». Στην αρχαία ελληνική τράχηλος = λαιμός.

Άβια. Η κατσίκα και η προβατίνα που δεν γεννά την λένε «άβια». Υποθέτω ότι το «α» είναι στερητικό και σημαίνει ότι δεν μπορεί να ανταποκριθεί αυτό το ζώο στην διαιώνιση του βίου.

Μουσταρέ. Τα βυζιά των ζώων τα λέμε «μουστάρες». Στην αρχαία ελληνική μαστός = βυζί.

Μαρόλυπος. Η ακαθαρσία που έχει το μαλλί του προβάτου λέγεται εδώ «μαρόλυπος». Είναι μετατοπισμός γραμμάτων και θα έπρεπε να είναι «μαλλόρρυπος». Στην αρχαία ελληνική ρύπος = ακαθαρσία.

Έρι. Η λέξη αυτή της αρχαία ελληνικής επαυξάνει τη λέξη που ακολουθεί ή την λέξη της οποίας μπορεί να αποτελεί πρώτο συνθετικό (ερίτιμος).

Νάμα. Έτσι λένε το νερό που τρέχει από την πηγή. Μα και την Αγία Κοινωνία. Στην αρχαία ελληνική νάμα = νερό της πηγής.

Πόδε. Προς τα εδώ. Στην αρχαία ελληνική = ώδε.

Αποπίδι. Το νερό που μας έμεινε στο ποτήρι. Στην αρχαία ελληνική έχει την ίδια σημασία αυτή η λέξη.

Απόπλυμα. Το νερό με το οποίο πλύναμε κάτι. Στην αρχαία ελληνική έχει την ίδια σημασία.

Αρτυσιά. Έτσι λέμε το τυρί που δίνει γεύση στο ψωμί μέσα στο στόμα μας. Στην αρχαία ελληνική άρτυμα = κάτι που δίνει γεύση στα φαγητά.

Γλυκιός. Γλυκός. Στην αρχαία ελληνική γλύκιος.

Αναρράφτω. Μπαλώνω. Στην αρχαία ελληνική αναρράπτω.

Διάω. Συχνάζω, διαμένω. Στην αρχαία ελληνική διάγω = διαμένω.

Εικασία. Υποψία. Στην αρχαία ελληνική ίδια σημασία.

Πινίκεια. Όταν κανείς κάνει πολύ θόρυβο επειδή είναι πολύ θυμωμένος λέγανε ότι κάνει «πινίκεια». Ύστερα από κάθε νίκη, μεγάλος σαματάς γίνεται με τα επινίκεια. (Ιστορικά μείναμε τα επινίκεια όταν η Κωνσταντινούπολη σώθηκε από την πολιορκία των Αράβων). Πινίκεια, λοιπόν χωρίς να ξέρανε πως παράγεται η λέξη, όπως συμβαίνει και με τις περισσότερες που αναφέρουμε εδώ.

Μεταγνώθω. Μετανιώνω. Στην αρχαία ελληνική ίδια λέξη, ίδια σημασία.

Οφτό. Ψητό. Στην αρχαία ελληνική οπτό και εφτό = ψημένο κρέας.

Γόζυομαι. Γογκύζω, διαμαρτύρομαι. Στην αρχαία ελληνική γογκύζω με την ίδια σημασία.

Αναλείχει. Τρέχει πολύ λίγο νερό. Στην αρχαία ελληνική αναλείχω = γλείφω.

Δείμα. Δείγμα. Όταν οι άνθρωποι νόμιζαν ότι άκουσαν τη μιλιά ή ότι είδαν την εικόνα κάποιου δικού τους, ενώ αυτός ήτανε μακριά, αυτό ήτανε προμήνυμα ότι αυτός θα πεθάνει σύντομα. Αυτό το έλεγαν δείμα. Στην αρχαία ελληνική δείμα = δείγμα.

Απογεννήματα. Τα παιδιά. Στην αρχαία ελληνική ίδια λέξη, ίδια σημασία.

Αττός σου, αττή σου. Όταν θέλανε να μιλήσουνε με σεβασμό σε ένα άτομο, ούτε στον πληθυντικό μιλούσανε μα ούτε και το «Κύριε» είχε εισαχθεί ακόμα. Έλεγαν «απαττός σου» ή «απαττή σου». Αυτή είναι σύνθετη λέξη με πρώτο συνθετικό την πρόθεση «από» μέχρι τα μικρά μου χρόνια, πολλοί γέροι και γριές έλεγαν «αττός σου» ή «αττή σου». Στην αρχαία ελληνική ο σεβασμός προς τους μεγαλούτερους απαιτούσε την προσφώνηση «άττος, αττή».

Χαΐνης. Είναι γνωστό ότι αυτοί που δεν άντεχαν τους Τούρκους στον σβέρκο τους έβγαιναν κλέφτες στο βουνό, ζούσαν με τα αγριμάκια γιαυτό τους έλεγαν «χαΐνηδες». Στην αρχαία ελληνική το ελάφι των δύο χρόνων το έλεγαν «αχαΐνη».

Βούλομαι. Κάνω τη σκέψη «*Βούλομαι μία, βούλομαι δύο, βούλομαι τρεις και πέντε…*» μας λέει το ριζίτικο. Στην αρχαία ελληνική ίδια λέξη, ίδια έννοια.

Βέλανος. Καθυστερημένος ακοινώνητος. Οι Βενετοί έλεγαν «βιλάνους» αυτούς που δούλευαν στα φέουδα τους. Όταν πουλούσανε μία

έκταση, πουλούσανε και τους βιλάνους σαν εξάρτημα της γης. Φυσικά αυτοί, οι δυστυχείς, ήτανε καθυστερημένοι και ακοινώνητοι.

Αλουσιά. Νερό που έχει βράσει με «άθο» (στάχτη) για την μπουγάδα ή για λούσιμο. Για λούσιμο ήτανε καλό να είναι η στάχτη από κλίματα. Στην αρχαία ελληνική αλουσιά εσήμαινε απλυσία. Εδώ η αλουσιά είναι για να εξουδετερώσει την απλυσία.

Ψεγάδι. Ελάττωμα. «Κάλεσμα το 'χουν το φτωχό σε γάμο εις τον Άδη κι άφες να καλοστολιστεί να μην του βρουν ψεγάδι» λέει η Σάρα όταν ετοίμαζε τον Ισαάκ για να πάει να θυσιαστεί. Στην αρχαία ελληνική ίδια λέξη, ίδια έννοια.

Αλληλομαχία. Είναι φανερή η έννοια της λέξης η οποία είναι της αρχαίας. Είναι σε χρήση και στην κρητική διάλεκτο.

Χόλιασμα. Παθητική αντίδραση. Αρνείται το δικαίωμα του σε ένδειξη διαμαρτυρίας. Στην αρχαία ελληνική χόλος σημαίνει οργή, μίσος.

Αναγαίρνω. Ανακατεύω. Στην αρχαία ελληνική ίδια λέξη, ίδια έννοια.

Φοίνο κόκκινο. Πολύ κόκκινο. Στην αρχαία ελληνική φοίνο σημαίνει κόκκινο. Οι αρχαίοι Έλληνες, όπως κάπου εδιάβασα έλεγαν Φοίνικες τον λαό αυτό της Μέση Ανατολής, διότι τους εύρισκαν κόκκινους.

Όντε. Στην αρχαία ελληνική ότε = όταν.

Το ευτύς. Αμέσως. Στην αρχαία ελληνική ευθύς = αμέσως.

Παστός. Το μέρος που κάθιζαν οι νεόνυμφοι όταν γύριζε ο γάμος και που ήτανε στολισμένο με γιρλάντες από βάτους. Στην αρχαία ελληνική παστός εσήμαινε νυφικός θάλαμος.

Αναβρυτός και Αναβρυτή. Τοπωνύμια στα Σφακιά, μα και αλλού τα έχω συναντήσει. Στην αρχαία ελληνική αναβρυτός = νερό που αναβλύζει.

Τανύζω. Τραβώ, τεντώνω. Στην αρχαία ελληνική τανύζω – τεντώνω.

Αλιάδα. Πολύ ψιλό. Στην αρχαία Ελληνική Αλιάδα λέγανε το γουδί που τρίβανε το αλάτι για να το κάμουνε ψιλό.

Αγίδα. Βοήθεια στην Αρχαία Ελληνική, αιγίδα λέγανε την ασπίδα του Δία. Στην καθαρεύουσα αιγίδα σημαίνει κάλυψη, προστασία. Στην Κρήτη αγίδα σημαίνει βοήθεια. «*Αϊδαρετέ με οι φίλοι μου κι εσείς οι*

γιεδικοί μου…» μας λέει το ριζίτικο που λένε ότι το τραγουδούσε ο Βενιζέλος όταν έκανε το κίνημα του Θερίσσου.

Πνέει τα ολίστια. Είναι στις ύστερές του στιγμές. Πνέει τα λοίσθια είναι στην αρχαία ελληνική. Εδώ λέγονται παραφθαρμένες οι λέξεις, στην χρήση τους από τους χωρικούς, μα είναι στη σωστή τους θέση.

Αφουρκάζομαι. Ακούω, μα και υπακούω. Στην αρχαία ελληνική, ακροάζομαι ακούω με προσοχή.

Κλαίει και οδύρεται. Είναι σε απελπιστική θέση και κλαίει τη μοίρα του. Στην αρχαία ελληνική οδυρμός = θρήνος.

Αμόι. Σύγκριση ανάμεσα σε δύο πρόσωπα ή δύο καταστάσεις. «*Ε, μωρέ πολιτικούς τσ' έχομεν εδά, αμόι ο Βενιζέλος»*! στην αρχαία ελληνική αμόι= σε κάποιο μέρος.

Άγκουρος. Έφηβος. Στην αρχαία ελληνική κούρος = έφηβος.

Γαίμα. Αίμα. Στην αρχαία ελληνική πολλές δασεινόμενες λέξεις ακούγονται με αρχικό γράμμα το «γ». Γαίμα λοιπόν θυμούμαι που λέγανε το αίμα οι γέροι και οι γριές εκείνου του καιρού. Φυσικά ήτανε κατάλοιπο της αρχαίας ελληνικής που απεβλήθη μαζί με πολλές άλλες λέξεις.

Πάσα εις. Καθ' ένας. Άνθρωποι που δεν έζησαν έξω από το χωριό τους, που περνούσανε χρόνια να μπούνε σε πόλη άκουγες να λένε τις λέξεις «Πάσα εις». Μα αυτός που τις έλεγε δεν ήξερε ότι περιλαμβάνονται στον χώρο της καθαρεύουσας, γιατί θα φοβότανε και πως θα κατηγορηθεί ότι λέει «ελληνικούρες». Τις λέγανε αρκετοί γέροι τις λέξεις αυτές και αυτό σημαίνει ότι ήτανε κατάλοιπα της αρχαίας ελληνικής.

Κετές. Κι έπειτα. Είναι το είτα της αρχαίας ελληνικής (που και σήμερα το ξέρομε σαν έπειτα γιατί έγινε σύνθετη λέξη με την πρόθεση επί). Στο κετές, πάλι έγινε σύνθετη με τον σύνδεσμο και έμεινε το κ. αρχικό και από παραφθορά έγινε «κετές».

Λαχτίζω. Κλωτσώ. Στην αρχαία ελληνική ίδια λέξη, ίδια έννοια.

Μίτος. Ένα εξάρτημα του αργαλειού που είναι φτιαγμένο από σπάγκους. Στην αρχαία ελληνική μίτος = σπάγκος.

Ντοξάρι. Ένα εργαλείο που ξαίνανε τα μαλλιά και που είχε το σχήμα του τόξου. Την ονομασία πήρε από το σχήμα του τόξου.

Ξαίνω. Επεξεργάζομαι μαλλιά. Στην αρχαία ελληνική ίδια λέξη ίδια έννοια.

Αγγρίζω. Το λέμε κυρίως για παιδιά. Τα κάνομε να κλαίνε. Στην αρχαία ελληνική αγγρίζω = ερεθίζω

Ζώποιος Σταύρος. Συχνά ακουγότανε οι λέξεις αυτές κυρίως σε όρκο. «*Μα το ζώποιο μου Σταυρό, δε σου λέω ψόματα»*. Αυτός που έλεγε Ζώποιο τον Σταυρό ήξερε πως με τη λέξη αυτή αποδίδει σεβασμό. Δεν ήξερε όμως ότι είναι σύνθετη λέξη και ότι δεν είναι Ζώποιος ο Σταυρός μα έχει ζωοποιόν δύναμη.

Ξόδι. Τα μοιρολόγια που λέγανε στο λείψανο πριν φύγει από το σπίτι (μοιρολόγια εξόδου).

Θωρώ. Βλέπω. Στην αρχαία ελληνική ορώ.

Όχτος. Τοπωνύμιο της Κοινότητας Ασφένδου. Στην αρχαία ελληνική όχθος = άκρη γκρεμού, όχθος.

Πινάκι. Η σκάφη του ζυμωτού, μα και αυτή του πλυτού. Στην αρχαία ελληνική πινάκιον = πιάτο.

Πάταχος. θόρυβος. Στην αρχαία ελληνική ίδια λέξη, ίδια σημασία.

Σαφής. Ολότελα. Στην αρχαία ελληνική ίδια λέξη, ίδια σημασία.

Δυσοδία. Δυσοσμία. Στην αρχαία ελληνική δυσοσμία.

Κοίτομαι. Είμαι ξαπλωμένος στο κρεβάτι μου. Στην αρχαία ελληνική κοίτη = κρεβάτι. Για τον πολύ άρρωστο λέγαμε: «*Κοίτεται».*

Κουστωδία. Πολύς κόσμος και ανάμιχτος. Στην αρχαία ελληνική κουστωδία = φρουρά.

Μιαρά. Κατσαρίδες. Στην αρχαία ελληνική μιαρά = ακάθαρτα.

Λα. Βεβαιωτικό μόριο. «Ετελείωσε. Λα, να παντρευτείς και δεν το κάτεχα». Στην αρχαία Ελληνική ήτανε επιβεβαιωτικό μόριο της επιτακτικής φωνής.

Γε. Επιβεβαιωτικό μόριο και αυτό, της αρχαίας ελληνικής που επιβίωσε στην Κρήτη σαν δεύτερο σύνθετο σε μερικά επιρρήματα: ετουτογέ, εκεινογέ, επαγέ, ετσιγέ.

Συντριμμάς. Ψημένο χοιρινό κρέας. Τα Χριστούγεννα κάθε σπίτι, αν ήτανε και φτωχό, φρόντιζε να έχει ένα χοίρο «θροφάρη». Ένας τρόπος για να το συντηρήσουνε ήτανε όταν το ψήνανε μικρά κομματάκια και το έβαζαν στο λίπος του. Πιστεύω ότι η λέξη παράγεται από τη λέξη συντρίμμια της αρχαίας ελληνικής.

Αρκετές από τις λέξεις που αναφέρω είναι «νεκρές» λέξεις γιατί δεν τις άκουσαν ποτέ οι νεότεροι και δεν τις καταλαβαίνουνε. Άλλες πάλι είναι «κλινικά νεκρές» διότι τις καταλαβαίνουν, μα δεν τις χρησιμοποιούν πια.

Πολλές από τις λέξεις που αναφέρω είναι παραποιημένες και σε άλλες βλέπομε, κάπως μετατοπισμένη την έννοια από αυτή που είχανε αρχικά.

Από χρόνια έχω εντοπίσει την ύπαρξη πολλών λέξεων της αρχαίας ελληνικής στην Κρητική διάλεκτο και ίσως μάλλον σίγουρα, επιβιώσανε πολλές λέξεις στα Σφακιά, στην επαρχία μου, που είχανε αποβληθεί πολύ πιο πριν από την υπόλοιπη Κρήτη, διότι, όπως τα Σφακιά αποτελούσανε μία χωριστή ενότητα, οι επιρροές, θετικές και αρνητικές, εκεί πήγαιναν τελευταία. Εσημείωνα λοιπόν όσες και όπου συναντούσα τις λέξεις αυτές και αναμόχλεψα στην μνήμη μου και θυμήθηκα όσες άκουγα από τότε που ήμουν παιδί και που δεν ακούγονται πια.

Ότι έχω ευαισθησία στον τομέα αυτό αποδεικνύεται και από το ότι έχω γράψει δύο βιβλία λαογραφικής φύσεως «Σφακιανή Λαογραφία» και «Τα νάκλια της Κρήτης» και έχω ακόμα έτοιμα άλλα δύο που είναι στην κρητική διάλεκτο γραμμένα και θα τα εκδώσω όταν θα μου είναι εύκολο.

Η επεξεργασία που έκαμα στις παραπάνω λέξεις είναι εμπειρική. Πιστεύω ότι τους άξιζε επεξεργασία από άλλον, πιο ειδικό.

Πάνω από τις εκατό λέξεις εντόπισα που θεωρώ ότι είναι της αρχαίας ελληνικής γλώσσας μα όμως θεωρούνται ιδιωματικές της Κρήτης. Αναμφισβήτητα είναι και πολλές άλλες που δεν πέσανε στην αντίληψή μου.

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ ΣΕ ΣΦΑΚΙΑΝΕΣ ΟΙΚΟΔΟΜΕΣ

Εκπομπή στο ΚΡΗΤΗ 1 TV
Φεβρουάριος 2004

Η επαρχία Σφακίων μέχρι που φύγανε οι Τούρκοι μα ακόμα μέχρι που ήρθε το αυτοκίνητο και εκεί, αποτελούσε χωριστή γεωγραφική ενότητα από την άλλη Κρήτη με συνέπεια να έχει διαφορετικά ήθη και έθιμα σε σημαντικό βαθμό και διαφορετικές νοοτροπίες ακόμα και στους ανθρώπους εντόπισε διαφορετικά ανθρωπολογικά γνωρίσματα ο διακεκριμένος ανθρωπολόγος Άρης Πουλιανός σε έρευνα του το 1965.

Έτσι και στα κτίρια υπήρχε διαφορετική τεχνοτροπία. Μα και μέσα στην επαρχία η τεχνοτροπία εδιέφερε από χωριό σε χωριό.

Στη Χώρα Σφακίων π.χ. υπήρχανε αρχοντόσπιτα. Εκεί ήταν έμποροι, εμποροπλοίαρχοι και καραβοκύρηδες και είχανε λεφτά και όπου είναι τα λεφτά φαίνονται. Μάλιστα ήτανε και λεφτάδες που δανείζανε λεφτά με τόκο και με ενέχυρο περιουσία. Είχε ωραία σπίτια ακόμα το Λουτρό όπου και εκεί είχε εμποροπλοίαρχους. Στις Κομητάδες επίσης είχε από παλιά αρχοντόσπιτα. Εκεί είχε γυρολόγους λιανέμπορους. Μου λέγανε οι γέροι όταν εγώ ήμουνα νεαρός ότι οι Κομητιανοί είχανε 70 μουλάρια και πηγαίνανε για λιανεμπόριο μέχρι την Μεσσαρά και μόνο κατά τα Χριστούγεννα και το Πάσχα βρισκόντουσαν όλοι στο χωριό τους ενώ στη συνέχεια πάλι εκινούνταν στη Νότια Κεντρική Κρήτη.

Μάλιστα, επειδή κυριαρχούσανε εκεί οι Σφακιανοί γυρολόγοι λέγανε τη μαντινάδα:

Φαρμάκι να πουλιώτανε
στου Σφακιανού τη βούργια
Θα το 'παιρνα για χάρη σου
αγάπη μου καινούρια

(Βούρια είναι ένα μεγάλο σακούλι που βάζαμε τα εμπορεύματα όπου ήτανε εύχρηστο). Στα άλλα χωριά ήτανε τα πιο πολλά κακόσπιτα. Για το Ασκύφου π.χ. γράφει ο Παπαδοπετράκης στην Ιστορία των Σφακίων ότι: «*πέριξ του οροπεδίου ευρίσκονται πενιχραί οικίαι εκτισμέναι»*. Μα στα πιο πολλά χωριά της επαρχίας τότε ήτανε «*πενιχραί οικίαι».*

Η τεχνοτροπία του σφακιανού σπιτιού είπαμε ότι εμπεριείχε ιδιατερότητες. Γι' αυτό ο Κωνσταντίνος Λασιθιωτάκης Νομομηχανικός Χανίων στη δεκαετία του 1950 εντόπισε αυτές τις ιδιαιτερότητες και έγραψε ένα βιβλίο με τον τίτλο «Σφακιανά Σπίτια» όπου τώρα το

βρίσκουμε στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Χανίων. Θα περιγράψω εδώ τον ιδανικό τύπο σφακιανού σπιτιού. Πρώτα – πρώτα για την επιλογή του οικοπέδου εφροντίζουνε να μην σπαταλήσουνε γόνιμη γη. Μήκος 12-15μ. πλάτος 6 – 6,50μ. ύψος 4 - 4,50 μέτρα. Από την μέση κάθε «κούτελου» εσωτερικά ξεκινούσε ένας «μεσότοιχος» και προχωρούσανε μέχρι που άφηναν άνοιγμα της καμάρας περίπου 6 μέτρα. Οι μεσότοιχοι χωρίζουνε δύο «σπάλες» σε κάθε κούτελο. Η μία σπάλα γινότανε «καμινάδα» (κουζίνα). Εκεί ήτανε η παραστιά και τα κουζινικά σκεύη. Εκεί ήτανε και ο φούρνος. Κάποιες φορές όλος μέσα, και κάποιες άλλες φορές ήτανε έξω το κουφάρι μα είχε τον πόρο του μέσα και φουρνίζανε από μέσα. Στην περίπτωση που ήτανε έξω το κουφάρι, κάνανε «κούμο» από κάτω και βάζανε χοίρους ή κότες. Την «καμινάδα» την χωρίζανε με τοίχο ως απάνω και μάλιστα ήτανε υπερυψωμένη από το άλλο σπίτι για να μαζεύει τον καπνό. Εκεί στην καμινάδα τους χειμώνες εμαζεύετο η οικογένεια, και ακόμα τυχόν άλλη οικογένεια που πήγαινε για να τους βεγγερίσει και βάζανε όρθια κούτσουρα για να βγάλουνε πολύ φωτιά να τους ζεσταίνει. (Εκείνα τα χρόνια οι οικογένειες είχανε συνοχή και πηγαίνανε βεγγέρα όλοι μαζί «συν γυναιξί και τέκνας»). Οι άλλες τρεις σπάλες εγίνονταν «σαφάδες» (κάθε σπάλα ένα μικρό ονταδάκι) και κάτω εχωρίζετο με τάβλες και γινότανε ένα καμεράκι που αποθηκεύανε τα λάδια, τα κρασιά, τους καρπούς, τα εργαλεία κ.α. Αυτό το καμεράκι το λέγανε «μπουλμέ». Ο ένας σοφάς ήτανε για το αντρόγυνο, οι άλλοι δύο για τα παιδιά, ο ένας για τα αγόρια και ο άλλος για τα κορίτσια που τότε συνήθως οι οικογένειες ήτανε πολύτεκνες. Άμα είχανε φιλοξενούμενους τους κοιμίζανε στον καναπέ ή την πεζούλα που ήτανε στο μέσα τοίχο και το καναπεδάκι που ήτανε δεξιά ή αριστερά μόλις μπαίνουμε μέσα. Η πόρτα ήτανε στη μέση του «μάκρωνα» μα και στην μέση του ανοίγματος του σπιτιού. Το άνοιγμα της κάμαρας ήτανε η σαλοτραπεζαρία. Πολλοί Σφακιανοί είχαμε θερινά μας χωριά (τα αγόρια) και χειμερινά (τις γιαλίες).

Στα σπίτια που ήτανε το χειμώνα εγκαταλελειμμένα (στα αγόρια) δεν μπορούσανε να τα απαλλάξουνε την υγρασία και η ξυλεία σάπιζε. Δεν έκαναν εκεί σοφάδες, ούτε καναπέδες. Πετροπέζουλες για κρεβάτια και το συζυγικό κρεβάτι ήτανε ο «πέζουλος». Μία πολύ φαρδιά πεζούλα σε μία σπάλα.

Όταν ήτανε κόσμος, σε καλό ή σε κακό, στο σπίτι μαζεμένοι, οι άντρες ήτανε στο άνοιγμα της καμάρας. Οι γυναίκες και τα παιδιά «αποθηκεύονταν» στους μπουλμέδες και βγαίνανε στους σοφάδες και αν το επέτρεπε ο καιρός καθόντουσαν και στις αυλές.

Η θέση της γυναίκας τότε στα Σφακιά ήτανε παράξενη. Την είχανε σε υπόληψη. Δεν καταδέχονταν να την στείλουνε στα πρόβατα. Δεν

καταδεχόντουσαν να την αφήσουνε να σκάβει. Στον γάμο έπρεπε να πάει καβάλα σε μουλάρι μα επί πλέον τιμητικά να σέρνει το μουλάρι ένας δικός της, ο «καβαλιέρος», όμως στην παρέα πήγαινε με τα παιδιά στην αποθήκη. Όπως διαβάζουμε, και στο Βυζάντιο δεν κάθιζαν οι γυναίκες στην παρέα μαζί με τους άντρες.

Βασικά την γυναίκα στα Σφακιά την θέλανε για μάνα και για σύζυγο, μα ήταν ανεπιθύμητη για θυγατέρα και για αδελφή, όμως άμα υπήρχε την προσέχανε. Ακόμα είναι αξιοσημείωτο ότι όταν στους γάμους κάθιζαν για φαΐ (στην «τάβλα» που λέγαμε) δεν κάθιζαν μαζί πολλές γυναίκες. Εκάθιζε η νύφη και οι συνοπάρτουσες» (αυτές που πήγανε με το γάμο και φέρανε τη νύφη) και ακόμα στη σπάνια περίπτωση που μπορεί να είχε γυναίκες η κουμπαροπαρέα ή η συντεκνοπαρέα καθίζανε και αυτές. Άμα ήτανε βέβαια γυναίκα ή κουμπάρα ή η συντέκνισσα ήτανε αρκετές γυναίκες «σέρτισες».

Πρωτοκουμπάρος είναι αυτός που αλλάζει τα στέφανα και πρωτοσύντεκνος αυτός που βαφτίζει το παιδί. Τους συγγενείς και φίλους που είχανε παρέα τους λέγαμε «σέρτες». Μα είναι σκόπιμο να αναφέρω πως χτίζαμε τότε στα Σφακιά.

Για μία δεκαετία ασχολήθηκα με την χτιστική και μπορώ από δική μου εμπειρία να περιγράψω τα πάντα για τον τρόπο που χτίζαμε τότε, που όταν λέγαμε μάστορας εννοούσαμε χτίστης.

Εκείνα τα μίζερα χρόνια ούτε δάνεια δεν λαμβάνουνταν εύκολα, μα ούτε τα λεφτά για ν' αρχίσει κανείς ένα σπίτι δεν τα συγκέντρωνε εύκολα. Χρόνια έπρεπε να υστερείται για να συγκεντρώσει ένα ποσό. Πολλά σπίτια θυμούμαι που χρειαστήκανε χρόνια αρκετά για να τελειώσουνε. Άμα είχανε ένα ποσό το διαθέτανε και προχωρούσανε ως εκεί που έφτανε το ποσό και μετά ξαναχτίζανε μία δόση άμα ξαναμαζεύανε πάλι ένα ποσό και, πάλι σε άλλη δόση, αν χρειαζότανε.

Πολλά πάλι σπίτια από παλιά φαινότανε ότι δεν τα χτίσανε μαστόροι, μα τα χτίζανε ερασιτεχνικά τα αφεντικά τους, όμως τα «πελέκια» (την πόρτα και την καμάρα, που τότε τα πιο πολλά σπίτια, ειδικά στα Σφακιά ήτανε «καμαρόσπιτα», υποχρεωτικά τα πελεκούσανε μα και τα χτίζανε μαστόροι.)

Όταν είχε κανείς κάποια χρήματα, που του επιτρέπανε να αρχίσει κτίριο, έσκαβε τα θεμέλια, συγκέντρωνε τις πέτρες. Αν δεν υπήρχανε κοντά, τις κουβαλούσε με τα φορτηγά ζώα. Επίσης, με τα ζώα κουβαλούσε την άμμο. Τον ασβέστη, αν δεν είχε από πριν, έπρεπε να βρει συντρόφους να φτιάξουν ασβεστοκάμινο. Έπρεπε ακόμα από τώρα να κόψει και να φέρει και τα δοκάρια για να τα χρησιμοποιήσει και για σκαλωσιές των μαστόρων.

Συνήθως αρχίζαμε Δευτέρα τα καινούργια σπίτια. Πριν αρχίσουμε ερχότανε ο παπάς και έκανε αγιασμό.

Ένα κόκορα εσφάζανε, κατά προτίμηση μαύρο, και βάζανε την κεφαλή του κάτω από τον «θεμέλιο λίθο». Αυτούς που μας βοηθούσανε, μας φέρνανε πέτρες και χαλίκια, μας φτιάχνανε και μας φέρνανε τη λάσπη, τους λέγαμε «υπουργούς». Τις βαριές πέτρες βάζαμε στα θεμέλια. Τις γωνίες που φροντίζαμε να είναι μεγάλες, μα και άλλες βαριές πέτρες, άμα τις βάζαμε ψηλά, τις βγάζαμε κυλιστές σε δοκάρια. Μια γωνιά βάζαμε προς τα δεξιά και μια προς τα αριστερά κ.ο.κ. Επειδή η γωνία ήτανε μεγάλη πέτρα και άφηνε λίγο περιθώριο, βάζαμε μία πλακερή πέτρα «κόνισμα» για να συμπληρώσει το φάρδος του τοίχου και στερεωνότανε γιατί φυτευότανε όπως γώνιαζε ο τοίχος. Αυτή την πλακερή πέτρα την λέγαμε «λεζένα».

Όταν σταθεροποιούσαμε τη μία γωνιά και βάζαμε απάνω της αντίθετα την άλλη, βάζαμε να πατήσει στην κάτω γωνιά μια μεγάλη πέτρα από έξω και μετά μία άλλη μεγάλη πέτρα από μέσα. Το φάρδος του τοίχου το συμπληρώναμε με «χαλικωσιά» στις μεγάλες πέτρες. Όπου κόβαμε τον τοίχο για τα πορτοπαράθυρα, βάζαμε μία πέτρα στο φάρδος του τοίχου όρθια που την λέγαμε «ρομπάτι» και απάνω σ' αυτή βάζαμε δύο μακρουλές πέτρες για να συμπληρώνυμε το φάρδος του τοίχου μα και να δένουμε το κτίριο που αυτές τις λέγαμε «λατσέζια». Άμα φτάναμε στο ύψος του πόρου ρίχναμε τσιμεντένιο το «ανώφιλιο» ενώ πιο παλιά το κάναμε «πελεκιτό» και, επειδή δεν έφτανε στο φάρδος του τοίχου, το συμπληρώναμε με το «ρετζεβάτι» από μέσα που μπορούσε να είναι καμαράκι ή και ξύλινο.

Πιο παλιά, το ανώφλιο το κάνανε πελεκιτό, ημικυκλικό. Μεταπολεμικά το θέλανε ίσιο και πολλές φορές μας βάζανε να χαλάσουμε τα ημικυκλικά και κάναμε ίσια τσιμεντένια. Για σκαλωσιές αφήναμε τρύπες στον τοίχο και περνούσαμε ξύλα τους «μπεράτες» που κρατούσανε δοκάρια για σκαλωσιές και από μέσα και από έξω και κάθε μάστορας στέλειωνε την δική του μεγάλη πέτρα μα συμπλήρωνε το πάχος του από την άλλη μεριά ο άλλος με χαλικωσιά.

Άμα τέλειωνε το «αργαστήρι» (όλοι οι τοίχοι στο ύψος του σπιτιού) έβαζαν τα δοκάρια και τελείωνε το ύψος με «ματσιπέτια» (μία σειρά μεγάλες πέτρες με πρόσωπο προς τα έξω, το τελικό ύψος). Μετά έπρεπε να βρεθούνε τα «φιαλώματα» ξύλα, συνήθως σκίζες, που άγγιζε το ένα στο άλλο και πάνω σε αυτά βάζανε «φουντώματα» πυκνούς θάμνους ή σφάκες ή βρύα της θάλασσας και πάνω στα φουντώματα βάζανε ένα στρώμα χώμα, το «ρόδωμα», που έκανε ότι χώμα ήταν πιο κοντά. Αν είχαμε νερό θα μπορούσε το ρόδωμα να το κάνουμε λάσπη για να μην ρίχνει σκόνες.

Τώρα είχε σειρά η «χωμάτιση» που βοηθούσανε οι χωριανοί με τα γαϊδουράκια τους.

Στη χωμάτιση, βάζαμε ειδικό χώμα που το φέρναμε με γαϊδουράκια, ίσως από 1000 μέτρα ίσως και ακόμα πιο μακριά. Έπρεπε να γίνει στρώμα γύρω στους 20 πόντους. Το ισιώναμε το χώμα και μετά βάζαμε έναν κύλιντρο γύρω στα 100 κιλά και τον πηγαινοφέρναμε με τις ώρες ώσπου εμαρμάρωνε το χώμα και γινότανε αδιαπέραστο από το νερό. Άμα δεν είχαμε κύλιντρο κάναμε μία «κοπάνα». Ένα ξύλο γύρω στις 10 οκάδες σε σχήμα αβλίας γωνίας. Το ένα σκέλος του δεν ήτανε χοντρό και το χρησιμοποιούσαμε για λαβή. Το άλλο σκέλος ήτανε χοντρό και πεπλατισμένο ίσια από κάτω. Με αυτό χτυπούσαμε πάλι με τις ώρες για να μαρμαρώσει το χώμα.

Τον παραπάνω τρόπο στέγασης τον έφτασα, τον έζησα, μα ώσπου να αρχίσω εγώ να χτίζω συνηθέστερα εβάζαμε τσιμεντένιες ταράτσες, όμως και αυτές τις φτιάχναμε εντελώς διαφορετικά από τον τρόπο που γίνονται σήμερα. Έπρεπε να κουβαληθούνε με τα γαϊδουράκια τα τσακίλια, μα δεν υπήρχανε τότε σπαστήρες και έπρεπε να τα φέρουμε από όπου τα είχε η φύση και μπορεί να μην τα βρίσκαμε πιο κοντά από ένα χιλιόμετρο. Έπρεπε να κουβαλήσουμε την άμμο πάλι με τα γαϊδουράκια.

Στον Βουβά τη φέρνανε από τη θάλασσα που οδικά είναι πάνω από 2 χλμ. Τα τσιμέντα και τα σίδερα και αυτά τα φέρναμε με τα γαϊδουράκια από το κοντινότερο μέρος που μπορούσε να φτάσει το αυτοκίνητο. Τα σίδερα τα φέρναμε κουλούρες και τα δουλεύαμε εμείς στο χωριό. Την άμμο όπου δεν ήτανε κοντά η θάλασσα την βρίσκαμε ορυκτή. Για να γίνει μία ταράτσα εκείνα τα χρόνια συμμετείχε όλο το χωριό. Οι γυναίκες με τα σταμνιά τους κουβαλούσανε το νερό τα υλικά με γαζοντενεκέδες. Στο «μουχτάρι» εβάζανε 8 τενεκέδες τσακίλι, 4 τενεκέδες άμμο και ένα σακί τσιμέντο. Από τη μία και από την άλλη μεριά στο μουχτάρι από ένας άντρας με το φτυάρι και το γυρίζανε για να ανακατευτεί. Μετά το ξαναγυρίζανε μα τούτη τη φορά ένας άλλος έβαζε νερό και γινότανε το μπετό. Το ξαναγυρίζανε για να δουλευτεί καλά και μετά το βάζανε σε τενεκέδες και με τη ράχη το βγάζανε από σκάλες στη στέγη. Ένας άντρας το έπαιρνε από τον ώμο τους και το πήγαινε στον μάστορα. Άμα τελείωνε η ταράτσα είχε σειρά το φαγοπότι όπου συχνά γινότανε και γλέντι.

Στη συνέχεια χτίζανε και το «παράσπιτο» για τα «ζευτικά» (τα βόδια) και τα φορτηγά ζώα, μα και για να αποθηκευτούνε τα άχυρα, την ελαιοπυρίνα (που ήτανε τότε τροφή για χοίρους και κότες) κ.α. Συχνά ακουμπούσε στο μεγάλο σπίτι το παράσπιτο και μία πορτούλα, η «παρτέλα» έβγαινε στο δώμα του, από τον πάνω όροφο όπου το λέγαμε «λότζια».

Το φτιάξιμο της ταράτσας

Τα τσιμέντα ήρθανε τέλη 19ου με αρχές 20ου αιώνα σε εμας. Φυσικά αλλάξανε καθεστώς στις οικοδομές, μα ιδίως στις υδατοδεξαμενές. Οι ευκολίες όμως για τη δούλεψή τους ήρθανε αργότερα. Το σκίτσο μας, μας δίνει μία γεύση πως κάναμε τότε τις ταράτσες.

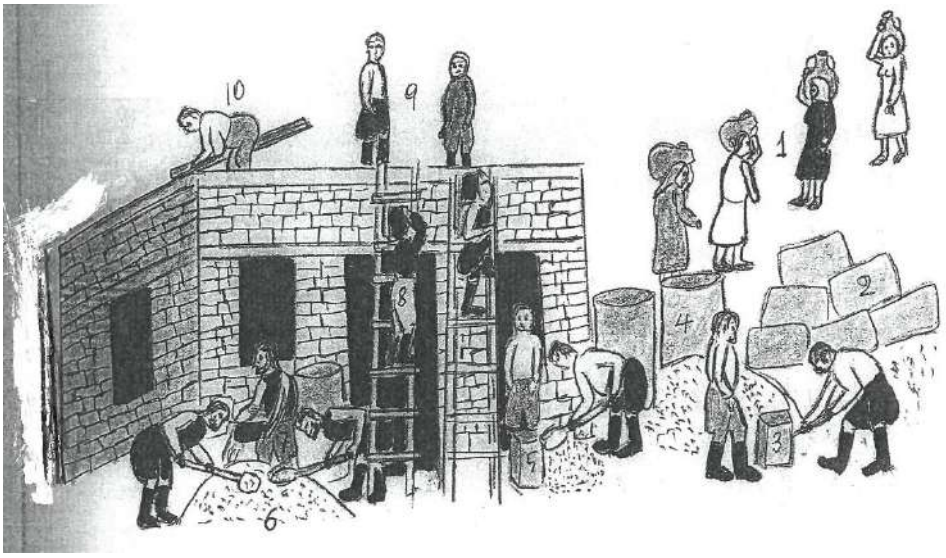

1.Όλες οι γυναίκες του χωριού με τα σταμνιά κουβαλούσανε το νερό. Έστω και αν η δεξαμενή ήταν ψηλότερα, δεν είχαμε λαστιχένιες σωλήνες να το φέρνομε με απορρόφηση. 2. Τα τσιμέντα. 3.Μετρούνε το τσακίλι. Ένα τενεκέ τσιμέντο, 4 τσακίλι και δύο άμμο. 4.Τα βαρέλια με το νερό. 5.Μετρούνε την άμμο. Ένα τενεκέ τσιμέντο, δύο άμμο. 6.Μαλάζουνε με τα φτυάρια το τσιμέντο. 7.Αυτός τους βάζει νερό. 8.Από τις σκάλες με τενεκέδες, βγάζανε το υλικό. 9.Δύο άντρες το παίρνανε από τον ώμο τους. 10.Ο μάστορας. Ένα σακί τσιμέντο λέγαμε πως κάνει ένα «μουχτάρι» υλικό.

Όταν ήλθε το τσιμέντο, άλλαξε το στεγαστικό καθεστώς. Οι ευκολίες όμως για την δούλεψή του ήρθανε πολύ αργότερα.

Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΤΟΥ ΔΑΣΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗ
και το σπίτι του στην Ανώπολη

Εκπομπή στο ΚΡΗΤΗ 1 TV

Ο Δασκαλογιάννης ο μεγαλομάρτυρας της Κρήτης και αναμφισβήτητα ήτανε «η κορυφή της Κρητικής θυσίας», όπως είπε ο Παλαμάς.

Ο Δασκαλογιάννης ήτανε από την οικογένεια των Βλάχων, επειδή όμως ήξερε πολλά γράμματα πέρασε στην ιστορία ως Δασκαλογιάννης. Η οικογένεια των Βλάχων γράφει ο Π. Κελαϊδής στο βιβλίο του «Η επανάσταση του Δασκαλογιάννη» σ.37 ότι είχε Γενάρχη έναν Ανωπολήτη που είχε φύγει τον 17ο αιώνα άμα ήρθαν οι Τούρκοι και πήγε στην Βλαχιά και όταν γύρισε τον λέγανε Βλάχο και τελικά του έγινε επώνυμο.

Η γυναίκα του Δασκαλογιάννη, Σγουρομάλλινη ήτανε από την πόλη της Ρεθύμνης όπως είπε ο Σταυρινίδης σε λόγο που εξεφώνησε κατά την αποκάλυψη της προτομής του Δασκαλογιάννη στο Ηράκλειο, δυστυχώς όμως δεν καταφέραμε να μάθομε από ποια οικογένεια ήτανε.

Αδελφούς είχε ο Δασκαλογιάννης τον Παύλο, τον Γιώργη, τον Μανούσο, τον Νικολάκη (που ακούγετο και Χατζή Σγουρομάλλης) όπου και κάποιοι ιστορικοί παρουσιάζουν σαν άλλο πρόσωπο τον Νικολάκη και άλλο τον Σγουρομάλλη. Είναι αυτός που ο τουρκικός πολιτισμός τον οδήγησε πιστάγκωνα δεμένο και παρακολούθησε τη σκηνή που γδέρνανε τον αδελφό του και παραφρόνησε. Είχε ακόμα ο Δασκαλογιάννης και μία αδελφή την Κατίκω. Απόγονος του Παύλου, αδερφού του Δασκαλογιάννη, ήτανε ο Ανδρέας Αναγνωστάκης που γεννήθηκε στα Αντικύθηρα το 1826 και πέθανε στην Αθήνα το 1897. Την αδελφή του Δ.Ι.Κατίκο την πήρε ο Α. Κριαράς. Ήτανε προσωπικότητα. Ο Α. Αναγνωστάκης ήτανε οφθαλμίατρος καθηγητής και Πρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Παιδιά του Δασκαλογιάννη όπως γράφει ο Γρ.Παπαδοπετράκης στην Ιστορία των Σφακίων σελ. 139, έκδοση 1971. Ο Δασκαλογιάννης είχε δύο γιους, τον Ανδρέα και τον Νικολάκη και τέσσερις κόρες, την Μαρία, την Ανθούσα, την Ελευθερούσα. Για την τέταρτη κόρη γράφει ο Βαρδής Βαρδινογιάννης σε βιβλίο του, ότι την λέγανε Χρυσή, ότι την παντρεύτηκε ένας Μιχελιούδης στον Άγιο Ιωάννη Σφακιων και ότι μία κόρη της πήρε ένας Βαρδινογιάννης που τον παρανομιάζανε «Πασαραμαντή».

Μεταξύ Κελαϊδή και Παπαδοπετράκη βρίσκομε τη διαφορά ότι, ενώ ο πρώτος γράφει ότι ο Δασκαλογιάννης έχει μόνο ένα γιο τον Ανδρέα και μόνο τρεις κόρες (αυτές που αναφέρει ονομαστικώς) ενώ ο Παπαδοπετράκης μας λέει ότι είχε και δεύτερο γιο τον Νικολάκη, και ότι

οι κόρες του ήτανε τέσσερις και όταν άρχισε την επανάσταση έστειλε τις δύο μικρότερες στα Κύθηρα.

Η Μαρία του Δασκαλογιάννη συνελήφθη αιχμάλωτη και την είχανε μαζί με τον πατέρα της μέχρι τότε που τον γδάρανε. Μετά την πήρε γυναίκα του ο Αμπλού Αχμέτ πασάς Διευθυντής των οικονομικών υποθέσεων στην Κρήτη και αργότερα υπασπιστής του σουλτάνου.

Χωρίς να θέλει αυτή, την πήρε μα της επέτρεπε να λατρεύει τη θρησκεία της και της παραχώρησε μάλιστα ένα δωμάτιο για να έχει χριστιανικές εικόνες. Ο Αχμέτ πέθανε το 1816 και μετά από δύο χρόνια πεθάνανε και τα δύο παιδιά τους και αυτή πήγε στην Τήνο καλόγρια με το μοναστικό όνομα Πελαγία. Στην επανάσταση του 1821, παρακίνησε τον άλλοτε υπηρέτη της, Ζερβονικόλα να κατέβει στην Κρήτη να βοηθήσει τον αγώνα, όπου και τον βοήθησε οικονομικά. Αυτός προήχθη σε 500αρχο.

Η Μαρία πέθανε το 1823.

Η Ελευθερούσα εδώθηκε και αυτή όπως και η Μαρία σε Τούρκο αξιωματούχο, γιατί και αυτή είχε συλληφθεί αιχμάλωτη. Αυτή την πήρε ο Γκαλί Χουσεΐν Μπέης, βαλής της Σμύρνης, μα και αυτός πέθανε γρήγορα και τους δύο γιους τους, τους έκανε αυτή Χριστιανούς και Έλληνες.

Την Ανθούσα όπως γράφει ο Π. Κελαϊδής στο βιβλίο «Επανάσταση του Δασκαλογιάννη», στη σελίδα 56 την παντρεύτηκε ο Γεώργιος Δασκαλάκης στις Δάφνες Μαλεβυζίου και επειδή ήτανε παχύς ακούγετο και Παχυνάκης όπου ο αγωνιστής του 1821 Ανδρέας Παχυνάκης ήτανε γιος της.

Αν είχε τέταρτη κόρη ο Δασκαλογιάννης δεν έχομε στοιχεία της. Πιστεύω ότι είχε γιο Νικολάκη ο Δασκαλογιάννης όπως λέει ο Γρ. Παπαδοπετράκης, όμως δεν έχομε στοιχεία. Ποιο ήτανε το τέλος του;

Ο Ανδρέας, γιος του Δασκαλογιάννη πήρε γυναίκα από τους Σειμένηδες και απόκτησε τέσσερις γιους **1**)ο Γεώργιος (που ακούγεται και Τσελεπής για την λεβεντιά του) το σημαντικό στέλεχος του Αγώνα του 1821, εσκοτώθηκε στην Κάντανο τη 6-12-1821 από τους Τούρκους που είχε πολιορκήσει. Ήτανε 30 χρονών και αρραβωνιασμένος με την Ηρακλεία κόρη, κατά τον Παπαδοπετράκη της οικογένειας Καρατζά ενώ κατά τον Ψιλάκη της οικογένειας Μουρούζη, πάντως συμφωνούνε και οι δύο ότι είναι σημαντικής οικογένειας η κόρη και άμα σκοτώθηκε ο Τσελεπής την παντρεύτηκε ο αδελφός του Νικολάκης. **2**)ο Γιάννης του Ανδρέα ακούγετο και Βέργας. Αυτό τον πήρε ο Μεγάλος Ναπολέων μαζί με άλλους Σφακιανούς. Τον είχε αρχηγό της αυτοκρατορικής φρουράς. Αργότερα εκπαίδευε Γάλλους στα όπλα, ήλθε και πέθανε στην Ελλάδα. **3**)Ο Μανούσος Α. Δασκαλάκης επήρε γυναίκα από τους Μόρους από το Ασκύφου. Αυτός ακούγετο και αητός και απέκτησαν δύο γιους, τον

Γεώργιο Δασκαλάκη, τον δεύτερο Τσελεπή που ήτανε αρχηγός της Δυτικής Επαρχίας Σφακίων και που σκοτώθηκε σε μάχη στο Λιμνί της Ανώπολης στην επανάσταση του 1866 την 5-5-1867 και κατ' άλλους την 11-7-1867 και είχανε ακόμα γιο τους τον Νικόλαο που διαδέκτηκε τον φονευθέντα αδελφό του στην αρχηγία των δυτικών Σφακίων.

Αυτός απέκτησε παιδιά τον Ανδρέα και τον Γιώργη.

Είχε και τρεις θυγατέρες ο Ανδρέας Βλάχος ή Δασκαλάκης. Δεν έχομε στοιχεία για τις δύο, την τρίτη όμως ξέρομε ότι την πήρε γυναίκα ο Γιωργακομάρκος από την Καλλικράτη και γιοι της ήτανε ο Γεώργιος που σκοτώθηκε στο Γαλάτσι της Μολδοβλαχίας σαν αρχηγός 150 ανδρών το 1821 μαχόμενος εναντίον των Τούρκων και ο Χαϊδεμένος, που ακουγόταν Δασκαλιανοί μα και Δαιμονάκηδες, γιατί οι Τούρκοι τους έλεγαν Σεϊτάν Τακιμί επειδή τους έκαναν πολύ κακό.

Ο Γεώργιος Δασκαλάκης του Νικολάου και της Ηρακλείας, όπου και αυτός ακούγετο και Τσελεπής ήτανε φοιτητής της ιατρικής, στην επανάσταση του 1866 προσέφερε τις υπηρεσίες του στους πολεμιστές σαν επίκουρος γιατρός.

Ετραυματίστηκε σοβαρά στην μάχη των Λειβαδίων. Επέθανε το 1902.

Μπορεί να δοθεί το όνομά του Δασκαλογιάννη στο αεροδρόμιο των Χανίων, (και με ευχαριστεί ιδιαίτερα γιατί είμαι ο πρώτος που εξέφρασε αυτή τη γνώμη με επιστολή μου στα «Χανιώτικα Νέα», την 3-9-1997) μπορεί ακόμα να γίνεται κίνηση για να γίνει άγαλμα του Δασκαλογιάννη στα Χανιά μα στον γίγαντα αυτό της παλικαριάς, της φιλοπατρίας και της αυτοθυσίας, χρωστούμε απεριόριστη ευγνωμοσύνη, γιατί, αν δεν κατάφερε τότε να ελευθερώσει την Κρήτη, εκατάφερε να ρίξει τον σπόρο της ελευθερίας όπου εβλάστησε και εκαρποφόρησε αργότερα με την θυσία του.
Το σπίτι του Δασκαλογιάννη στην Ανώπολη πρέπει να ακριβοπληρωθεί να αγοραστεί να γίνει μουσείο Δασκαλογιάννη να πηγαίνουμε εκεί για προσκύνημα όσοι μπορούνε και εφ' όσον έχουνε εθνική συνείδηση. Είναι εντελώς απαράδεκτο αυτό, είναι ασυγχώρητο το να χαρακτηρίζομε διατηρητέα μνημεία τα δέντρα και τις πέτρες και να μην χαρακτηρίσομε ΙΣΤΟΡΙΚΟΤΑΤΟ διατηρητέο μνημείο το σπίτι του Δασκαλογιάννη. Όχι απλώς ιστορικό μα ιστορικότατο.

Ο ΜΑΛΙΚΙΑΝΑΓΑΣ ΤΟΥ ΕΜΠΡΟΣΝΕΡΟΥ ΑΛΗΔΑΚΗΣ

(Εκπομπή *στο ΚΡΗΤΗ 1 TV 18-8-1998)*

Ο ξακουστός για την δύναμη, τον πλούτο και την σκληρότητά του Ιμπραήμ Αληδάκης, ήτανε ο μεγαλύτερος τιμαριούχος στο νησί της Κρήτης. Για τον λόγο αυτό, επειδή ήτανε μεγάλος φεουδάρχης, ακούγετο και «Μαλικιαναγάς». Οι ιδιοκτησίες του φτάνανε από τον ποταμό Μουσέλα (σύνορα νομών Χανίων και Ρεθύμνης) μέχρι τα Κεραμιά και της βορεινάδες των Λευκών Ορέων και φτάνανε στα Σφακιά κοντά στα χωριά Καλλικράτης και Ασκύφου. Είχε και καλλιεργήσιμες εκτάσεις στα χωριά μέχρι και τα Τσικαλαριά και ακόμα είχε ακίνητα στα Χανιά.

Ο λαϊκός ποιητής μας λέει για τον Αληδάκη:

«*...που ΄χε κοπάδια αλάλητα και κάμπους και λιβάδια*
και μιτατοκαθίσματα και βρύσες και πηγάδια
Δάση βουνά και χειμαδιά, στέρνες και ποτιστήρια
Κουράδια τ'αγγριγιόβουϊδα, κουράδια τα μπεγίρια.
Λιόφυτα και λετριβιδιά, χαλέπες και χωράφια
και στω Χανιώ το Τοπαλτί μετόχια και κονάκια
Περβόλια μελισσόκηπους, αμπέλια, πατητήρια
αλώνια και ζευγόσπιτα και χόρτα και τσαΐρια
Μιτάτα εικοσιτέσσερα έστενε στην αράδα
συγκατηχτά 'που τη Γωνιά να φτάξουν στη Λιβάδα...»

Είχε φρουρά πάντα γύρω στους διακόσιους άντρες και είχε μόνιμο προσωπικό γύρω στους εκατό πενήντα άντρες για εργάτες και υπαλλήλους στις μεγάλες περιουσίες του, που έβαζε αγγαρεία οικογενειακώς τους χριστιανούς και του δουλεύανε και τους αντιμετώπιζε με ιδιαίτερη σκληρότητα. Τους έβραζε καλοσύκια και τα τρώγανε, ένα χόρτο με πολύ αποκρουστική μυρουδιά. Όπως άκουσα από γέρους, όταν ήμουν παιδί, έδινε ψαλίδια στους Χριστιανούς, όταν ήτανε ανθισμένοι οι αγκαράθοι και τους υποχρέωνε να ψαλιδίζουνε τα άνθη του φυτού αυτού για να φτάνει η προβοσκίδα των μελισσών του, να απορροφούν το νέκταρ. Αγγάρευε και κακοποιούσε τους κατοίκους του Αποκόρωνα και της ανατολικής Κυδωνίας. Όμως αυτούς τους Σφακιανούς τους έλεγε «κακούς γειτόνους» γιατί του κλέβανε τα βόδια και τα άλλα ζώα του και ειδικά μετά την επανάσταση του Δασκαλογιάννη που βρεθήκανε σε μεγάλη ένδεια, όπου κλέβανε και από ανάγκη.

«*Ίντα να κάμουν οι φτωχοί τα έχει των αποκάμα*
και που θε να χτυπήσουσι για να γυρεύου πράμα
δεν έχουσι να βόσκουσι να σπέρνουν να θερίζουν

πολλά κακά τσ' ευρίκασι, πολλά τσοι τριγυρίζουν
καράβια μπλειό δεν έχουσι να τονε κουβαλούσι
κι' α δε στριφογυρίζουντα κακά θελά περνούσι
Μ' αυτοί δεν ήσαν κουζουλοί να πάσι να ζαρώσου
στα ρημασμένα τα Σφακιά τση πείνας να καρώσου
Αποκρεμούντα χαμηλά τσ' αγάδες κι ετρυγούσα
βούγια και γιδοπρόβατα απάνω εκουβαλούσα
Βούγια και γιδοπρόβατα εκάναν ίσια πάνω
και γιαννιτσάρους δεν ψηφού, πασά μουδέ σουλτάνο
κι απούλους εκεντρώνασι αυτό τον Αληδάκη
που 'ταν στον Αποκόρωνα ακούνιστο χαράκι…»

Μα και ο Αληδάκης είχε δώσει εντολές στους ανθρώπους του να «αποσκυλακούνε» τους Σφακιανούς*:*

«*…μούδε και δεν εντρέπεντο να λέει τω βοσκώ ντου*
να μπιζικάρου Σφακιανούς να κάμει το σκοπό ν-του»
«…κι εμπλέκουντα τσοι Σφακιανούς σαν ήθελα τσοι σμίξου
στον πόλεμο επιάνουντα σαν ήθελα απαντήξου
γιατί απού τον αγά τωνε ήσα δασκαλεμένοι
να μην αφήνουν Σφακιανό στον τόπο του να μπαίνει
κι αυτούνους και τα ζα τωνε να τσ' αποσκυλακούσι
στον ειδικό του το ναγιέ πόδα να μην πατούσι».

Τόσον ο Αληδάκης, όσο και οι Σφακιανοί δεν αισθάνοντο άνετα και συχνά εσκέφτετο η μία μεριά πως να βρει τρόπο να εξαφανίσει την άλλη. Μια φορά τα πρόβατα του παπά Σήφη από τον Καλλικράτη εμπήκανε στην Μαδάρα του Αληδάκη και οι βοσκοί του δεύτερου τα πήρανε «συγκούραδα» και τα πήγανε στον Εμπρόσνερο του αφέντη τους. Ήτανε πριν εκραγεί η επανάσταση του Δασκαλογιάννη και ο πονηρός Αληδάκης εκαταλάβαινε ότι τα πρόβατα αυτά ήτανε «κακοχώνευτο» και έδωκε εντολή να τα επιστρέψουνε. Πάλι, όμως ο παπά Σήφης το θεώρησε προσβολή και μάζεψε τους χωριανούς του και πήγανε στη Ροδαρέ, σ' ένα μητάτο του Αληδάκη πολύ κοντά στον Καλλικράτη και σκοτώσανε όσους βοσκούς αντιδράσανε έντονα, δείρανε όσους αντιδράσανε λιγότερο και τους άλλους διώξανε και αυτοί πήρανε τα τυριά, τις μυζήθρες, τα σκεύη του μητάτου και όλα τα πρόβατα και εκατοχέψανε τις μαδάρες όπου δεν ξαναπατήσανε άνθρωποι ή ζώα του Αληδάκη. Ακολουθούντες το παράδειγμα των Καλλικρατιανών και οι Ασκυφιώτες εκατοχέψανε μαδάρες του Αληδάκη, στου Δεσκού, στο Κλίμα κ.λ.π. Μεγάλη προσβολή και μεγάλη ζημιά για το «ακούνιστο χαράκι του Αποκόρωνα» μα οι

Σφακιανοί ήτανε αδάμαστοι τότε και έκανε υπομονή ώσπου να δει αν θα εύρισκε κάποια ευκαιρία για να δράσει εναντίον τους.

Λαϊκός ποιητής μας λέει για την περίπτωση:

«…και μιά ημέρα τα σφαχτά του παπά -Σήφη φεύγου
και μέσα στη Μαδάρα του επήγασι και μπαίνου
κι αρπούσιν τα συγκούραδα, κιανένα δεν αφήκα
πεσκέσι του Μπραϊμαγά στο Μπρόσνερο τα πήγα
Μα εσηκώθη κι ο παπάς στη Ροδαρέ και βγαίνει
και το μιτάτο του Αγά στον Καλλικράτη πχιαίνει
ούλα τουπιά, ξεπορταρές, λαβέτζια κι αρμεγάρια
καυκιά, μυζήθρες και τυριά και όσα βράσι κουράδια…»
«….χαλούν και τα μητάτα του και πέτρα δεν αφήκα
Του παπά-Σήφη τα σφαχτά πολλά ξυνά του βγήκα»

Μετά την επανάσταση του Δασκαλογιάννη και ύστερα από την τεράστια φθορά της επαρχίας, εθεώρησε ο Αληδάκης ότι οι Σφακιανοί έγιναν ευάλωτοι και ζήτησε από τον Βεζίρη ενισχύσεις για να εισβάλει στα Σφακιά να τα αποτελειώσει μα αφού δεν του υποσχέθηκε αυτός βοήθεια, άρχισε να στρατολογεί από όλη την Κρήτη Τούρκους για τα όπλα και χριστιανούς για «σακκουλιέρηδες» αλλά και τρόφιμα και πολεμοφόδια και ετοιμάζετο για πόλεμο. Οι Σφακιανοί εμάθανε τις διαθέσεις του κακού γειτόνου και μαζευτήκανε όλοι οι προύχοντες και καπεταναίοι στ' Ασκύφου και, κάτω από τη σκιά ενός πρίνου, επήρανε την απόφαση ομόφωνα υπό την ηγεσία του Μανούσακα να μην αφήσουνε τον Αληδάκη να κουραστεί να βγει στα Σφακιά να τους γυρεύει, μα να κατεβούνε αυτοί να τον συναντήσουν στο Εμπρόσνερο και εκεί να λύσουνε τις διαφορές τους. Μία αυγή λοιπόν της άνοιξης του 1774, τέσσερα χρόνια μετά την καταστροφή των Σφακίων στην Επανάσταση του Δασκαλογιάννη πριν φέξει η μέρα, οι Σφακιανοί είχανε πολιορκημένο τον Πύργο του Αληδάκη στον Εμπρόσνερο. Μαζί τους είχανε δέκα οκτώ γυναίκες και δέκα τέσσερις παπάδες. Ξέρανε την συνήθεια του σύμφωνα με την οποία, λίαν πρωί άνοιγε αυτό το θηρίο το παράθυρο για να δώσει διαταγές και οδηγίες στο προσωπικό και είχανε τοποθετήσει δύο καλούς σκοπευτές σε κατάλληλη θέση για να ξεκινήσει το πατιρντί με το θάνατο του Αγά, μα κατά κακή σύμπτωση δεν πήρανε φωτιά ούτε του ενός, ούτε του άλλου σκοπευτή το όπλο και όχι μόνο δεν τον σκότωσαν μα τους πήρανε και χαμπάρι και άρχισε κανονική μάχη. Και λέει ο ποιητής:

«… Τρεις χρόνοι μόνο πέρασαν στσοι τέσσερις απάνω
που τα Σφακιά τα ρήμαξε τ' ασκέρι του Σουλτάνο
που κι Αληδάκης σκέφτηκε ασκέρι ν' αρματώσει

κι οσ' απομείνα Σφακιανοί να τσ' αποτελειώσει
Στο Μπρόσνερο εις το χωριό κάνει τσ' ετοιμασίες
κι ασκέρια γράφει διαλεκτά πεζούς και ατιλήδες.
Ψωμιά, μπαρούθα κι άρματα τον πύργο του γεμίζει
κι ουλημερνίς τσοι Σφακιανούς στέκει και φοβερίζει
πως στα Σφακιά σαν τσοι χοχλιούς θα βγει να τσοι μαζώνει
Στη Σβουριχτή κι αν ανεβού, κιανείς δεν του γλυτώνει
Ζημιό αποφάσισαν κι αυτοί να τονε φοβερίσου
να κατεβού στο Μπρόσνερο να τονε ξεφτυλίσου
για δεν τονε βαστούσι μπλειό, σα σκύλους τσοι μπαχίζει
να τσοι μαζώνει από παντού και να τσοι τριγουνίζει»
«…να ξανακάνουν πόλεμο είν' αποφασισμένοι
στ' Ασκύφου πρεμαζώνουνται στραθιώτες αντρειωμένοι»
«…Στ' Αρχοντικό στο σόχωρο εις το δροσιό του πρίνου
καλοί κακοί μονομεριού να ειδούν ίντα θα γίνου
Γυναίκες, γέροντες παιδιά, ούλοι μικροί μεγάλοι
εκειά μονομερίζουσι να κάμουν ένα χάλι…»
«…λέει των κι ο Μανούσακας με τη χοντρή φωνάρα
και με την ποκαμίσα του και την πλατέ ζωνάρα
απού 'τανε κι' η γι αφορμή για να πρεμαζωχτούσι
κι εδά σαν του πνεματικού τα λόγια του γροικούσι
-Μωρέ παιδιά γροικήσετε κι εμένα τη βουλή μου
απού σε τέθοια βάσανα άσπρισε η κεφαλή μου
δε κρίνω ν' ανημένομε, μούδε να καρτερούμε
τον Αληδάκη γλήγορα επά να τον δεχτούμε.
Μετρήσετέ το γνωστικά το πως δεν μας συμφέρει
εις τα Σφακιά να ξαναβγεί το Τούρκικο ασκέρι.
Θα κάψουν την καλύβα μας, σαν την εξανακάμα
κι ούλη η φτώχεια μας θα χαθεί κι αν έχομε και πράμα.
κι όσοι γλιτώσουν ύστερα θα μείνουν δίχως βράκα
και σπίθια και νοικοκυριά θα αρχίσουν που την άκρα
γιατ' Αληδάκης το σκυλί ειν' αποφασισμένος
γη εμείς να ξεκληρίσαμε γη εκείνος ξεβγαρμένος
Μον' ας αποφασίσουμε κάτω να κατεβούμε
στον Μπρόσνερο στον πύργο του να πάμε να τον βρούμε
Να μην αφήσουμε καιρό τ' ασκέρι να σηκώσει
και κάμει ούλες τσι δουλειές να 'ρθει να μας πλακώσει
και σαν τονε ξεκάμομε γλυτώνουν τα παιδιά μας
γλυτώνουμε τα έχει μας και τα νοικοκυριά μας
Κι οι Τούρκοι δεν αποκοτού, κιανένας δε σημώνει

γιατ' κι αν ελιγάναμε μασε φοβούνται ακόμη…»
«…Ο Μπενοδασκαλόπαπας, λέει κι άλλοι παπάδες
μέσα από την Ανώπολη κι από τσοι Κομητάδες
ο παπά Σήφης Σκορδαλής κι ο Χαζιδογιωργάκης
Μπουρδούνης, Σηφοδάσκαλος και ο παπά Μωράκης.
Βλάχοι και Μαυροπάτεροι είπασι τη βουλήν τω
να πα να βρούσι τον αγά ήταν η γι-αφορμήν τω
κι εμείναν ούλοι σύμφωνοι, απόφασιν εκάμα
στο Μπρόσνερο να κατεβού δίχως κιανένα πράμα
Μα είπε κι η Πατσουροζαμπιά κι εμείς θ' αρματωθούμε
κι η Νικολέτα κι η Χρυσή θε να σας ακλουθούμε
Μαζί θα πολεμήσομε, μαζί κι ανε χαθούμε
κι εμείς εβαρεθήκαμε τσοι Τούρκους να γροικούμε.
Ούλες μαζί σας θα 'ρθουμε φωνιάζει η γι' Αρχοντούλα
με τη Λουπασοκετεργιά κ' η Παπαδοσοφούλα…»
«…Κι ως τα γλυκοχαράματα το Μπρόσνερο κυκλώνου
και δύο παιγνιώτες διαλεκτοί στον πύργο αποσώνουν.
Ο Καραβάνος ειν' ο γης κι άλλος που τσοι Μπουζήδες
κι αυτούς τσοι δυό εβάλασι γιατ' είν' καλοί αγουτζήδες…»
«…Μα τ' αρκομπούζια τ' άτιμα του κάμασι χατήρι
γαιτ' ως εφάνην το ταχύ απού το παραθύρι
του μονοπαίξασι κι οι δύο μα κείνα δεν επήρα
βάσανα άλλη λοής σ' αυτόν εφύλαγεν η μοίρα…»

Εσυνεχίστηκε λοιπόν ο πόλεμος και ο Αληδάκης έμεινε μόνος με τη φρουρά του και τους εσκότωσον οι Σφακιανοί μέχρι τον τελευταίο και ο απολογισμός ήτανε από την πλευρά του Αληδάκη εκατόν πενήντα Τούρκοι και πενήντα Έλληνες και από την πλευρά των Σφακιανών δέκα οκτώ άντρες και δύο γυναίκες. Ούτε οι Τούρκοι από τα άλλα χωριά δεν τον βοηθήσανε, μα ούτε και οι Τούρκοι κάτοικοι του Μπρόσνερου, μα φύγανε κι από το χωριό τους.

«…Σαν είδαν τέτοιο χωρατό την ράχην εγυρίσα
σπίθια κι οζά και πράματα, ούλα τα παραιτήσα
Κι επήγασιν εις το Βαφέ, στο Νίπος και στου Βάμου
κι εβλέπασι τσοι Σφακιανούς στο Μπρόσνερο πως διάχνου…»
«… κι αφήκασιν τον έρημο το δόλιον Αληδάκη
κι εφάγαν τον οι Σφακιανοί ως το κολατσιδάκη…»
«…κι αυτόνο και τσ' ανθρώπους του ούλους τσ' εκαταλύσα
Μέσα στον πύργο ζωντανό κιανένα δεν αφήσα…»

Μα στη συνέχεια ο λαϊκός ποιητής αναφέρει τους Σφακιανούς που δώσανε την ζωή τους για να απαλλάξουνε την περιοχή από αυτό το αιμοβόρο θηρίο.

Μα κλαίουσι κι οι Σφακιανοί καμπόσους αντρειωμένους
λιοντάρια στην παλικαριά στον πόλεμο αξιωμένους
κλαίσιν το Μπουζοθόδωρο που 'χε μεγάλο νάμι
και το Φλεφλέ το Σταβιανό και τον Πατερογιάννη
τον κανακογερώνυμο απού 'ταν αντρειωμένος
κι' ήταν και νιός, μοναχογιός περίσσια χαϊδεμένος.
Κλαίσιν το Σκορδαλοντρουλή τον όμορφο παιγνιώτη
μαζί με τον παπά – Βαρδή και τον παπά το Χιώτη
και τον Σπαντιδοκωνσταντή και το Σηφομανώλη
το Μριλογιαννοθόδωρο που τον παινούσαν όλοι
και το Νικόλα Μαλαντρή, τον Ρούσιο απού το θόλος
καημένος ο Βαφόκωστας κι ο Μπίργερος ο Πόλος
Κλαίν τη Μπουρμπαχοκατσουλή με την χοντρή πλεξούδα
απού επολέμα αντρείστικα κι ας ήταν κοπελούδα
Κλαίσιν και την Σγουροφιλιά που 'κανε τα λαγούμια
κι έκανε τα παιδιά 'ρφανα χηράδες τα χανούμια
απού την ηύρε η μπαλωτέ κι έπεσεν εις το δώμα
κι επήρε η μπόρμπερη φωθιά και τη 'νε κάνει λιώμα.

Για την Σγουροφιλιά, έμαθα από τον 100χρονίτη Μ. Καγιαντάκη που πέθανε πρόσφατα, ότι ήταν από τους Μανουσάκους.

Γρήγορα θε να κλάψουσι και το Ζαμπετογιώργη
και το Μιχελιουδόπουλο και το Βαρδοκοκόλη
και το Μπουνατομιχελή κι έχου μεγάλη πρίκα
κι αυτοί βαρέ στον πόλεμο περίσσια εβαρηστήκα.

Εχάσανε τόσα και τέτοια παλικάρια μα δεν μπορούσε να γίνει διαφορετικά. Τώρα είχε σειρά ο αναίμακτος αγώνας της μεταφοράς ότι μπορούσε να μετακινηθεί στο Ασκύφου στο λιβάδι όπου τα φύλαγε φρουρά και τα μεταφέρανε δύο μέρες με τα άλογα και τα μουλαρογάιδουρα του Αληδάκη, με δικά τους ζώα, μα και με τη ράχη. Όχι μόνο τον πύργο του Αληδάκη ελεηλατήσανε μα και τα σπίτια των Τούρκων του Μπρόσνερου. Μέχρι και τις πόρτες εβγάλανε και τις πήρανε. Μόνο καζάνια γράφει ο λαϊκός ποιητής ότι πήρανε σαράντα εφτά ακόμα ότι ο Μανούσακας εκουβαλούσε με τη ράχη του και ότι εζυγίσανε ένα φορτίου του Μανούσακα και ήταν ογδόντα οκάδες και ήταν «λαβέτζια και καζάνια».

Στο Μπρόσνιερο εκάτσασι κι εκάμασινε δείπνο
και τα σπιτάκι των Τουρκώ τα κάμασινε λύχνο
Καλά τα συγυρίσασιν εβγάλαν και τσι πόρτες
κατοικηριό τα κάμασι σπουργίτες και οι σκλώπες
και πως τα κουβαλήσουσι τα τόσα κελεπίργια
μουδέ γαϊδάροι φτάνουσι, μουλάρια ουδέ μπεγίρια.
Γίνουνται χτήματα κι αυτοί, στη ράχη τα σκώνουν
κι ότι κι αν εσηκώνετο στ' Ασκύφου τ' αποσώνουν.
Περίσσια εκουραστήκασι δύο μέρες να τα γδύσου
κι ότι των σηκώνετο πράμα να μην αφήσου
Ούλα τα κουβαλήσασι στ' Ασκύφου στο λειβάδι
η κάψα δεν τσ' αμπόδιζε μουδέ και το σκοτάδι…»
«…και τα μπαρούθια παίρνουσι, παίρνουν και τα μολύβια
και τα μουλαρογάιδουρα φοράδες και μπεγίρια…»
«…Η στράτα από το Μπρόσνερο να πάει στο λειβάδι
ήτονε μία μελιντακιά, συγκρατιχτό κοπάδι
Οι γι-όφκαιροι κατέβαινα κι' οι φορτωμένοι εβγαίνα
κι αφήνουν το γομάριν τω και πάλι εγιαέρνα.
Όπως το κάνουν οι μέρμιγκες όντεν εις την φωλιά των
το καλοκαίρι κουβαλού τροφή για την χρονιά των
Στ' Ασκύφου μονομέριασαν ούλα τα κελεπίργια
κι απόκειας τα μοιράσασιν ούλα δίχως χατήργια
Μα για ψηφίν εις τσ' άρχηγούς εδίδασι δύο πάρτες
κι αυτοί καλά σηκώνασι και κάμασινε στράτες…»

Παρά το ότι οι Σφακιανοί ήτανε με πληγωμένες καρδιές για τους ήρωες που χάσανε και αυτοί, δεν μπορούσανε και να μην πανηγυρίσουνε την σημαντικότατη νίκη τους. Άμα κουβαλήσανε, αναμφισβήτητα όλα τα κινητά υπάρχοντα από το χωριό Μπρόσνερος, έμειναν στο Ασκύφου και άμα κάμανε την διανομή, ετοιμάσανε και πλουσιότατο δείπνο.

Μα σαν απομοιράσασι το στρώνου στο Λειβάδι
εκεί για να ξεκουραστοού εμείνασι το βράδυ
Εσφάξαν βούγια και σφαχτά και στείρες και κριγιάρια
και μερτικά γεμίζουσι λαβέτσια και αρμεγάρια
Εψήσα βούγια και σφαχτά, κριγιάρια σουβλισμένα
να φάσι, να ξεκουραστού τα βαρυκουρασμένα..»
«… Ούλοι εχαροκοπήσανε, ήπιαν κι ετραγουδίσα
κι εκείνους που σκοτώθηκαν τσοι συχνομακαρίσα
Εδέτσι τον εδιάξασι το δόλιον Αληδάκη
που ήτο στον Αποκόρωνα ακούνιστο χαράκι

κι ήτονε κι ο πλουσιότερος τω γιαννιτσαραγάδω
κι ακόμη δυνατότερος των αλλωνών πασάδω
και δεν επρόλαβε ο φτωχός τ' ασκέρι να σηκώσει
να πάει να βρει τσοι Σφακιανούς ούλους να τσοι σκοτώσει…»
«…Ασκέργια εμονομέργιαζε εις τα Σφακιά να βγάλει
να μην αφήσει στα βουνά πέτρα απάνω σ' άλλη
Ασκέργια εμονομέριαζε εις τα Σφακιά να ρίξει
Τσοι Σφακιανούς εις τα γκρεμνά ούλους να τσοι γρεμίσει
γιατί τσοι ρήμαξε η Τουρκιά τσ' άζουδους κι επινούσα
και πότες γεροντόβουϊδο, πότες σφαχτά τ' αρπούσα…»
«…Αυτόνος ο Μπραϊμαγάς, με τον αγά μπαμπά του
τα γονικά των άρπαξε και τα 'καμε δικά του.
για 'κείνο δα στο Μπρόσνερο κατέβηκαν με τ' άστρα
κι αυτόνο και τσ' ανθρώπους του, ούλους τσ' εκάμα πάστρα.
Τον πύργον εχαλάσασι και μέσα στ' επετρώσα
στην απονιά του την πολλή καλά τονε πλερώσα
Καλά τον επλερώσασι για την παλιανθρωπιά του
κι επήραν και τα έχη του και τα νοικοκυριά του.
Παίρνου και τσι μαδάρες του που 'στενε τα μητάτα
που 'κανε τα καλά τυριά τση Ροδαρές τ' Αφράτα

Ο Αληδάκης ήτανε απόγονος Ενετών Φεουδαρχών που, άμα ήλθανε οι Τούρκοι εξισλαμιστήκανε για να διατηρήσουνε τα φέουδα και τα προνόμοιά τους. Αυτός πρέπει να γεννήθηκε στο πρώτο τέταρτο του 18ου αιώνα. Αυτός και ο πατέρας του εκαταπιέζανε σκληρά τους κατοίκους των χωριών που ήτανε κοντά τους και καταπατούσανε τις περιουσίες τους. Από τους Σφακιανούς εκαταπατήσανε μαδάρες από το Ασκύφου και τον Καλλικράτη, μα τις κράτησε για λίγα χρόνια. Αυτός έχτισε τον πύργο στον Εμπρόσνιερο. Αυτός έφτιαξε το πηγάδι της Κράπης για να ποτίζονται τα πρόβατά του.

Το τραγούδι του Αληδάκι μας δίνει πολύτιμα ιστορικά στοιχεία. Πολλοί πιστεύουνε ότι είναι και αυτό έργο του Μπάρμπα Ματζελιού γιατί έχει συντακτικές και λεκτικές ομοιότητες. Μια ανακρίβεια εντοπίζουμε στο τραγούδι αυτό. Μας λέει ότι ο παπα – Σήφης συμμετείχε στην απόφαση για την εκστρατεία εναντίον του Αληδάκη και φαίνεται ότι κάνει σύγχυση με την πρωτοβουλία όταν του πήρανε τα πρόβατα, διότι ο Παπαδοπετράκης αναφέρει ότι ο παπά Σήφης εσκοτώθηκε στην επανάσταση του Δασκαλογιάννη.

Πριν λίγα χρόνια γράφτηκε στα «Χανιώτικα Νέα», μία εργασία για τον πύργο του Αληδάκη και ο συγγραφέας της εκφράζει την απορία γιατί δεν αναφέρεται συνδρομή προς τους Σφακιανούς από Αποκορωνιώτες.

Επειδή μπορεί και άλλοι ακόμα να έχουν αυτή την απορία θέλω να αναφέρω ότι άκουσα από γέρους όταν ήμουν παιδί, όπου και αυτοί το άκουσαν από γέρους προηγούμενης τους γενιάς. Λέγανε λοιπόν ότι οι Σφακιανοί ποντάρανε πολύ στο αιφνιδιασμό και δεν ζητήσανε βοήθεια για να μην διαρρεύσει το μυστικό.

Αξίζει να προσέξουμε την συμμετοχή των γυναικών. Πολλές φορές έλαβαν μέρος γυναίκες σε αμυντικές μάχες μα εδώ δέκα οκτώ γυναίκες έλαβαν μέρος σε εκστρατευτική επιχείρηση και από αυτές δύο σκοτωθήκανε.

ΠΡΩΤΟΚΑΠΕΤΑΝΙΟΙ ΤΩΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΩΝ ΑΓΩΝΩΝ

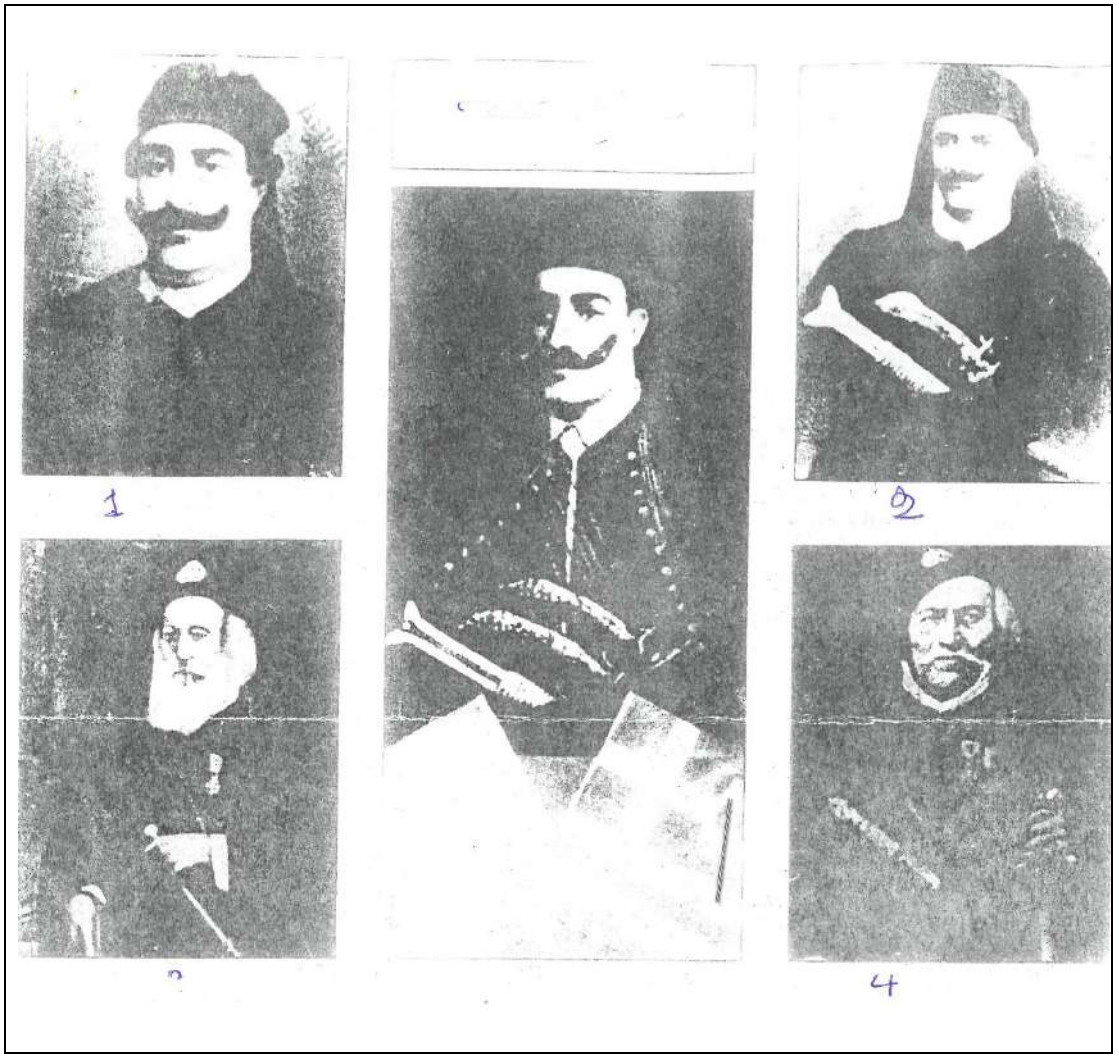

Στο κέντρον Νικόλαος Δεληγιαννάκης.

Ο οπλαρχηγός του Δασκαλογιάννη με τους 4 γιους του

Πάνω αριστερά Γεώργιος Δεληγιαννάκης, εσκοτώθηκε σε μάχη με τους Τούρκους στους Αρμενοκάμπους Ρεθύμνου ως 500αρχος.

Πάνω δεξία Γιάννης Δεληγιαννάκης, εσκοτώθηκε το 1822 όταν απελευθέρωσαν το Αρκάδι ως οπλαρχηγός.

Κάτω αριστερά Σήφης Δεληγιαννάκης χιλίαρχος Αντισυνταγματάρχης της Β.Φάλαγκας.

Κάτω δεξιά Στράτης Δεληγιαννάκης 500αρχος αντισυνταγματάρχης της Β. φάλαγκας. Ο ήρωας του Φραγκοκάστελλο

ΤΟΥ ΚΑΤΡΕ Ο ΛΑΓΚΟΣ

(*Εκπομπή στο ΚΡΗΤΗ Τ.V.)*

Για του Κατρέ τον Λαγκό έγραψε ο φίλος Γεώργιος Αθήτης από το Σικάγο ένα άρθρο στην εφημερίδα «ΤΑ ΣΦΑΚΙΑ» στο φύλλο Μάρτης – Απρίλης – Μάης. Παρακινούμαι να ξαναμιλήσω για τον Κατρέ.

Πριν από πολλά χρόνια έγραφα στα «Χανιώτικα Νέα» ότι ο Λαγκός του Κατρέ, τα Δερβενάκια της Κρήτης, είναι ιερός χώρος και δικαιούται τον σεβασμό μας. Την 10-5-1999 σε εκπομπή που έκαμα στο «Κρήτη 1 Τ.V.», σχετικά με τα Σφακιανά φαράγγια είπα ότι «*Του Κατρέ ο Λαγκός είναι τα Δερβενάκια της Κρήτης κατ' επανάληψη. Νομίζω ότι δεν έπρεπε να κακοποιείται αυτός ο ιερός χώρος με διάφορες δραστηριότητες. Ακόμα και τα οδικά έργα έπρεπε να γίνονται με διακριτικότητα.»*. Την ομιλία της εκπομπής έγραψε ο «Αγώνας της Κρήτης» στις 13-5-1999.

Μέχρι πριν από 100 χρόνια ο Κατρές ήτανε κατάφυτος από πρινάρια και ασφεντάμους. Τα πολλά δέντρα έγιναν κάρβουνα μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, και μετά την κατοχή έκοψαν τα υπόλοιπα.

Από τότε που αυτός ο χώρος είναι καθαγιασμένος από τα ανδραγαθήματα των προγόνων μας, θα έπρεπε να το σεβόμαστε. Ούτε τα δέντρα δεν έπρεπε να κοπούνε και ο δρόμος έπρεπε να περάσει από του Δέσκο και ας απαιτούνταν κάποια χρήματα επί πλέον. Και τα λατομεία θα μπορούσανε να γίνουνε παραέξω. Έπρεπε να απαλλοτριωθεί ο χώρος και να ανήκει στο δημόσιο. Τώρα πιά, περνώντας από εκεί, μπορούμε να λέμε «*Εδώ ήτανε του Κατρέ ο Λαγκός».* Εδώ γίνανε μεγάλες μάχες, μα για τα χάλια δεν φταίνε οι φτωχοί άνθρωποι που κόψανε τα δέντρα, ούτε αυτοί που άνοιξαν δουλειές εκεί, που δε σκεφτήκανε ότι διαπράττουνε κακοποίηση που ισοδυναμεί με ιεροσυλία. Μα δεν υπήρχανε Νομάρχες; Δεν υπήρχανε πνευματικοί άνθρωποι; Δεν υπήρχανε δημοσιογράφοι; Δεν υπήρχανε άνθρωποι με ιστορική και πολιτιστική ευαισθησία; Για να δούνε ότι η καταστροφή του Κατρέ είναι απαράδεκτη και να την προλάβουνε;

Τώρα ας μη γίνει καμία ενέργεια. Η καταστροφή του Κατρέ είναι γεγονός, τετελεσμένο. Ας μην ενοχλήσουνε πια τους ανθρώπους που έχουν εκεί εγκαταστήσει τις δραστηριότητές τους. Όμως ας συγκρίνομε το ντόρο που γίνεται για της Καντάνου το φαράγγι. Καλά κάνουν οι άνθρωποι, ενώ πολύ κακώς αφήσαμε να κακοποιηθεί ο Κατρές και δεν ενδιαφέρθηκε κανείς προτού επέλθει η καταστροφή. Όπως στο Αρκάδι πάμε για προσκύνημα, έτσι και στου Κατρέ μόνο για προσκύνημα έπρεπε να πηγαίνομε. Εκεί δύο φορές εκρίθηκε η τύχη των εθνικών αγώνων για το νησί μας.

Μα τι είναι ο Λαγκός του Κατρέ;

Είναι ένα φαράγγι μόλις δύο χιλιομέτρων και αρχίζει από το Ξυλόδεμα 500 μέτρα. Βορειοανατολικά από τις Καρές του Ασκύφου και είναι το μοναδικό, από τα πολλά φαράγγια των Σφακίων, που κατευθύνεται προς βορρά.

Συνεχίζοντας πλαταίνει λίγο και δημιουργεί το μικρό οροπεδιάκι του Βατέ και πιο κάτω το οροπέδιο της Κράπης. Το όνομα Κατρές οφείλεται στο γιο του Μίνωα Κατρέ απου, κατά μίαν εκδοχή της μυθολογίας, ήτανε πρωτεύουσα του βασιλείου του η Κάτρη που μετά από παραφθορά έγινε Κράπη. Εδώ λέγεται ότι είχε φιλοξενούμενο τον Μενέλαο (που ήτανε γιος της αδελφής του Αερόπης). Όταν ο Πάρης του απήγαγε την Ωραία Ελένη το 1200 π.Χ.

Του Κατρέ ο Λαγκός ήτανε και είναι η κεντρική πύλη της επικοινωνίας των Σφακίων με τον υπόλοιπο κόσμο. Εδώ ήτανε και το μέρος που θα περνούσε τις δυνάμεις του ο εχθρός που θα επιχειρούσε να εισβάλει στα Σφακιά.

Ο Κατρές στην Ιστορία

1) Την άνοιξη του 1770, στην Κρήτη δόθηκαν οι πρώτες μάχες μεταξύ των επαναστατών του Δασκαλογιάννη και των Τούρκων. Μέσα και γύρω από τον Κατρέ σκοτωθήκανε κατ' άλλους 1.200 Τούρκοι, κατ΄ άλλους 800. Σκοτωθήκανε και πολλοί δικοί μας. Αντισταθήκανε σθεναρά οι Σφακιανοί μα ήτανε γύρω στις 2.000, αυτοί ενώ οι εχθροί ήτανε 40.000 και κατά φυσική συνέπεια υποχωρήσανε.

2) Το 1821, εισέβαλε ο Καούνης με 12.000 στρατό στα Σφακιά. Την 15-7-1821 μπήκε στον Καλλικράτη και κατέστρεψε τα πάντα. Την 16-7-1821 πήγε στο Ασφένδου και έκανε τα ίδια. Την 17-7-1821 διανυκτέρευσε στο Ασκύφου. Δεν τόλμησε να προχωρήσει στα ενδότερα της επαρχίας, μα την 18^{η} του μηνός πήρε το ασκέρι του και ετοιμάστηκε να φύγει δια του Κατρέ τον Λαγκό για τα Χανιά. Εκεί όμως του είχανε καρτέρι οι Σφακιανοί υπό τους Α. Μανουσέλη, Γ. Δεληγιαννάκη, Α. Μανουσογιαννάκη, Ρ. Βουρδουμπά, Πωλογιωργάκη και Πρωτοπαπαδάκη και κρατούσανε τα δυτικά περίχειλα του Κατρέ, όπου μόλις έφτασε το ασκέρι, τους άρχισαν με τα όπλα, μα τους κατρακυλούσανε και βράχους και οι Τούρκοι επέλεξαν την άτακτον φυγή και όχι την αντίσταση. Δεν κράτησε πολλή ώρα η μάχη γιατί ο εχθρός έτρεχε. Ο Β. Ψιλάκης στην Ιστορία της Κρήτης σελ. 1678 τ. Γ΄ γράφει ότι οι απώλειες του εχθρού ήτανε «υπέρ τους δισχιλίους» και, όπως γράφει ο Πρακτικίδης, τα λάφυρα

που άφησαν ήτανε αξίας άνω των 500.000 γροσίων, μεταξύ των οποίων 7 σημαίες, 3 κανόνια, και πολλά όπλα και πυρομαχικά. Ο Robert Pasley στο βιβλίο του «Ταξίδια στην Κρήτη» γράφει ότι το 1834, (13 χρόνια αργότερα), έβλεπε εκεί ακόμα τα λευκά κόκκαλα των Τούρκων. Ο δε Μουρέλος στην Ιστορία της Κρήτης γράφει στη σελ.384 ότι τόσα πολλά λάφυρα που άφησαν εκεί οι Τούρκοι ήτανε πρωτοφανή για τα πολεμικά χρονικά της Κρήτης. Σχετικά με τη μάχη εκείνη, άκουσα από τον πολέμαρχο και βουλευτή της Κρητικής Πολιτείας Πολέντα «Σισανέ» το 1940 ότι, άμα φυσούσε βοριάς έφερνε την δυσοσμία μέχρι το Ασκύφου από τα 2.000 κουφάρια των Τούρκων και ότι οι Σφακιανοί περνούσανε από του Δέσκο για να πάνε προς τον Αποκόρωνα, γιατί η δυσοσμία ήτανε ανυπόφορη. Τη χρονολογία θυμάμαι εξ' αιτίας άλλου περιστατικού. (τότε που το άκουσα).

3) Στις αρχές Αυγούστου του 1863 ο Χακίμ Ισμαήλ πασάς διοικητής της Κρήτης, εκάλεσε 80 παράγοντες της Κρήτης, Τούρκους και Χριστιανούς και των ανακοίνωσε ότι του έστειλε ο σουλτάνος 10.000 στρατό «για να εξολοθρεύσει τους κακούργους της Κρήτης Σφακιανούς» και ζητούσε την κατανόησή τους. Οι Τούρκοι ευχαρίστως δε φέρνανε αντίρρηση. Από τους Χριστιανούς, ο Κ. Σφακιανάκης όμως είπε πως δεν είναι δίκαιο να καταστραφεί μία περιοχή επειδή μπορεί να είναι εκεί και μερικοί κακούργοι. Ο πασάς του είπε ότι έχει αντίρρηση επειδή και εκείνος είναι απ' αυτούς, μα αυτός είπε: «Ναι, είμαι απ' αυτούς και θα παίρνω το μέρος τους πάντα, εφόσον αυτοί θα έχουνε δίκιο» (Ο Σφακιανάκης ήτανε εγγονός του Μιχελιουδόπαπα από τον Αγ.Ιωάννη Σφακίων). Ο Χακίμ ήθελε πρώτα να εξολοθρεύσει τους Σφακιανούς, σαν αποκεφάλισμα της αντιστάσεως της Κρήτης, και στη συνέχεια να κάνει ακόμα δυσκολότερη τη ζωή των ραγιάδων. Ακόμα κάποιες ελαφρύνσεις που προέβλεπε το χάτι χουμαγιούν το 1856 τις κατήργησε ο Χακίμ πασάς. Έτσι μαζευτήκανε οι καπεταναίοι της Κρήτης στης Σκιάς το Βουνό κοντά στον Κουρνά και αποφασίσανε να κηρύξουνε πάλι επανάσταση. Την συγκέντρωσή τους ονόμασαν «Γενική των Κρητών Συνέλευση» και σύνθημά τους: «Ένωση ή θάνατος». Στις 4 επαρχίες των Χανίων ορίστηκε αρχηγός ο Ιωάννης Ζυμβρακάκης. Στα Σφακιά, αρχικά κάθε χωριό είχε τον αρχηγό του μα στη συνέχεια ορίσανε γενικό αρχηγό των Σφακίων, το Σταμάτη Χιονιουδάκη. Στις 4 επαρχίες του Ρεθύμνου ορίσανε αρχηγό τον Πάνο Κορωναίο και στις 11 επαρχίες του Ηρακλείου τον Μιχαήλ Κόρακα. Στις 17 Αυγούστου έγιναν δύο μικρομάχες. Στις 26 Αυγούστου Σφακιανοί και Αποκορωνιώτες

επολιόρκησαν στις Βρύσες 4.500 Τούρκους. Από 18 Αυγούστου κηνυγούσανε οι επαναστάτες τους Τούρκους από Βρύσσες μέχρι Καλύβες και γράφει ο Παπαδοπετράκης στην Ιστορία των Σφακίων: «*Πλείονες των δισχιλίων πτωμάτων έκειντο από Βρύσες μέχρι Καλυβών εις ταύτας τας δύο μάχας. Ισάριθμα δε όπλα, 3 σημαίαι και πολλοί αιχμάλωτοι αξιωματικοί περιήλθον εις χείρας των Ελλήνων. Παράλληλα άλλη σημαντική μάχη έγινε στο Βρύσινα μεταξύ Σφακιανών και Ρεθυμνιωτών από τη μία και Τούρκων από την άλλη».*

Βλέπουσα η πύλη τις αποτυχίες του Ισμαήλ πασά στον στρατιωτικό και τον πολιτικό τομέα, τον ανακάλεσε και έστειλε στην Κρήτη τον γνωστό για τους Κρητικούς από το Φραγκοκάστελλο, Μουσταφά πασά. Έφτασε στην Κρήτη στις 4-9-1866 με την εντολή να προσπαθήσει με κάποιες δωρεές και με υποσχέσεις να συμβιβάσει τους επαναστάτες και αν αυτός ο τρόπος δεν θα φέρει αποτέλεσμα, να το φέρει το αποτέλεσμα δια πυρός και σιδήρου. Πρώτα πήγε να προστατέψει τους Καντανιώτες Τούρκους που τους είχανε πολιορκημένους. Γύρισε για λίγο στα Χανιά και περί τα τέλη Σεπτεμβρίου βγήκε και αστρατοπέδευσε στο Νίπος. Από εκεί έγραψε στους Σφακιανούς να πάνε να του δηλώσουνε υποταγή γιατί διαφορετικά θα τον δεχτούνε με τους 20.000 στρατιώτες του. Ύστερες Σεπτεμβρίου δόθηκε μάχη στο Βάμο και σκοτωθήκανε 300 Τούρκοι μα και αρκετοί δικοί μας. 12 Οκτωβρίου έδωσε μάχη στο Βαφέ ο Ζυμβρακάκης μα είχε 32 νεκρούς και 3 αιχμαλώτους. Μεταξύ των 3 αιχμαλώτων ήτανε ο Μανώλης Βαρδίδης από το Σφακιανό Μουρί. Ήτανε και τραυματίας όπου του έμεινε αναπηρία. Με καιρό εκατάφερε να δραπετεύσει από τις φυλακές της Κωνσταντινούπολης και πήγε στην Αθήνα και εξέδιδε την εφημερίδα «ΛΕΥΚΑ ΟΡΗ» και συνέχισε τον αγώνα με την πένα.

Ο Μουσταφάς επέμενε να πάνε οι Σφακιανοί να του δηλώσουνε υποταγή διαφορετικά θα εισέβαλε στα Σφακιά. Μα ήτανε 25.000 γυναικόπαιδα στα Σφακιά και αναγκαστήκανε να στείλουνε ολιγομελή επιτροπή και εδήλωσαν ανειλικρινή υποταγή, όπως απεδείχθη αργότερα.

Από εκεί ο Μ.Πασάς πήγε για λίγο στην Αρκούδαινα και μετά πήγε και έκανε το Αρκάδι ολοκαύτωμα την 8-11-1866 και μετά γύρισε στα Χανιά και στη συνέχεια στον Λιβαδά Σελίνου. Εμάθαινε αυτός περί τις κινήσεις των Σφακιανών και από τον Λιβαδά τους έστειλε γράμμα την 6-12-1866 και απαιτούσε: **1)**Να πάνε, από κάθε χωριό των Σφακίων 2 άντρες, για να δηλώσουνε ειλικρινή υποταγή. **2)**Να του παραδώσουνε από κάθε χωριό των Σφακίων κατάσταση που να γράφει τους φιλήσυχους και τους

αντάρτες του χωριού, **3)**Να του παραδώσουνε 200 όπλα, **4)**Να διώξουνε τους επαναστάτες από τα Σφακιά και **5)**Να πάει επιτροπή στην Κωνσταντινούπολη για την κατάρτιση νέου πολιτεύματος στην Κρήτη. Οι Σφακιανοί δεν ανταποκριθήκανε και ο Μουσταφάς των έστειλε άλλο γράμμα από τη Σούγια στις 18-12-1866. Μα αφού πάλι δεν ανταποκριθήκανε, εφόρτωσε τον στρατό του στα καράβια και τον αποβίβασε στον Βάταλο δυτικά του Φραγκοκάστελλου στις 3-1-1867 και με τα πόδια πήγανε στην Χώρα Σφακίων και καθίσανε λίγε μέρες.

Στη Χώρα Σφακίων επείσανε το Μ. πασά ότι οι Σφακιανοί δεν θα τον ενοχλήσουνε. Αυτός ειδοποίησε τον Αλή Μπέη, διοικητή των Χανίων ότι οι Σφακιανοί εμουτίσανε και αυτός ενημέρωσε τις Ευρωπαϊκές Πρεσβείες.

Στις 16-1-1867 ο Μ. πασάς με το ασκέρι του βγήκε και διανυκτέρευσε στο Ασκύφου. Πριν καλοξημερώσει ξεκίνησαν να πάνε στα Χανιά μέσω Κατρέ, στις 17 του Γενάρη, μα εκεί τον περιμένανε οι Σφακιανοί και επαναλάβανε την ιστορία της 18-7-1821. Ο Κατρές έγινε για δεύτερη φορά Δερβενάκια και ο Μουσταφάς έγινε Δράμαλης. Για τους Τούρκους και αυτή τη φορά ήτανε λύση η άτακτος φυγή.

Ο Γάλλος γιατρός Βομ που ακολουθούσε το τουρκικό στράτευμα, ανάφερε ότι είχανε οι Τούρκοι 1.200 νεκρούς και πολύ περισσότερους τραυματίες, ενώ ένας Αρμένης γιατρός που ακολουθούσε και αυτός το στράτευμα ανέφερε 1014 νεκρούς και πολλούς τραυματίες.

Ο Αμερικανός πρόξενος Στίλμαν έγραψε ότι αυτή η μάχη ήτανε η καταστροφικότερη όλου του πολέμου για τους Τούρκους.

Ύστερα από αυτή την ταπείνωση του Μ. Πασά τον ανακάλεσαν και τον αντικατέστησε ο Κροάτης εξωμότης Ομέρ πασάς.

Πηγές

1) Β. Ψιλάκης Ιστορία της Κρήτης.
2) Ι. Μουρέλος Ιστορία της Κρήτης
3) Γρ. Παπαδοπετράκης Ιστορία των Σφακίων.
4) Π. Κελαϊδής Αρχαίες πόλεις στα Σφακιά
5) Ζ. Πρακτικίδης απομνημονεύματα.

Στα «Χανιώτικα Νέα» 3-7-2008

ΝΟΜΟΙ ΣΤΑ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΟΥΜΕΝΑ ΣΦΑΚΙΑ ΟΤΑΝ Η ΚΡΗΤΗ ΗΤΑΝΕ ΥΠΟ ΞΕΝΗ ΚΑΤΟΧΗ

(*Εκπομπή στο ΚΡΗΤΗ TV 28-11-1991)*

Όλοι ξέρουνε ότι στα Σφακιά δεν εδρεύανε οι κατά καιρούς κατακτητές της Κρήτης. Λίγοι όμως ξέρουνε ότι τα Σφακιά είχανε διοικητική αυτοτέλεια. Ήτανε «κράτος» τα Σφακιά με δικούς τους νόμους. Δεν υπήρχε εξουσία εκεί από τους Τούρκους. Ούτε διοικητική, ούτε δικαστική, ούτε αστυνομική, ούτε στρατιωτική. Τους νόμους τους ψηφίζανε οι Σφακιανοί δημογέροντες με τους καπετανέους και τους στέλνανε στα Χανιά για τυπική επικύρωση στο Αντιβασιλικό Συμβούλιο και από εκεί στέλνανε στα δώδεκα μεγαλύτερα χωριά των Σφακίων από ένα αντίτυπο επικυρωμένο και δύο κρατίζανε εκεί.

Την εφαρμογή των νόμων παρακολουθούσανε αυτοί που τους ψηφίζανε. Από τότε έχει μείνει η φράση: «*Άντρες τα 'ρίζουν τα Σφακιά»*. Πολλές φορές επιβλήθηκε φόρος και στα Σφακιά μα δεν πληρωνότανε. Πολλά φιρμάνια βρήκε ο Σταυρινίδης στα τουρκικά αρχεία στο Ηράκλειο, σχετικά με τη μη πληρωμή φόρων από τους Σφακιανούς προς την τουρκική διοίκηση.

Στην ιστορία των Σφακίων Γρ. Παπαδοπετράκη σελ.91 γράφει: «Διατελούντες δ' ούτω μεμονωμένοι και όλως ακοινόνητοι του κόσμου επί των ορέων των ηναγκάσθησαν να αναπτύξωσιν αρκούντως τους πόρους της χώρας των προς ιδίαν συντήρησιν και να εξεύρωσιν τρόπους του αυτοκυβερνάσθαι. Η ανάγκη αυτή εσχημάτιζεν αυθορμήτως εν εκάστη κώμη διαιτησίαν εκ των προκρίτων αυτής. Όλων δε των χωρίων οι προκριτοί ομού απετέλουν αμφικτυονικώς την ανωτάτην αρχή εν πάση περιπτώσει της χώρας των.

Όταν το 961 ο Νικηφόρος Φωκάς απελευθέρωσε την Κρήτη από τους Σαρακινούς, οι Σφακιανοί τον βοήθησαν αποτελεσματικά και γράφει ο Παπαδοπετράκης στην παραπάνω Ιστ. Σφακίων σελ. 95-96: «*….καθ' α δε προείπομεν, ο στρατηγός Φωκάς, υπεραγαπήσας τους Λευκωρείτας εχαρίσατο αυτοίς πολλάς δωρεάς… κατ' αίτησιν τους δε τοις παρεχώρησεν και το δικαίωμα του αυτοκυβερνάσθαι εν τη ορεινή αυτών χώρα… εντεύθεν ήρξατο η χώρα αυτή των Λευκών Ορέων, ούσα προνομιούχος αχρί των ημερών μας…».* Μα όντως ήτανε προνομιούχος, λόγω Λευκών Ορέων.

Ο Γενικός Προβλεφτής της Κρήτης Μπενέτο Μόρο το 1602, επί Ενετών, γράφει στην κυβέρνησή του: «*Τα Σφακιά είναι τόπος οχυρός, όχι*

μόνο επειδή είναι τόπος ορεινός και χωρίς λιμάνια, μα και γιατί οι κάτοικοί τους είναι άγριοι και τραχείς. Στην περιφέρεια των Σφακίων είναι 10 χωριά με 600 περίπου σπίτια και 2.500 κατοίκους από τους οποίους γύρω στους 700 είναι ικανοί για στράτευση. Από αυτούς 500 είναι γραμμένοι στις ορδινάντσες. Κανένας από αυτούς δεν υποχρεώνεται να πάει αγγαρεία στα κάτεργα, γιατί περνούνε όλοι σαν προνομιούχοι Αρχοντορωμαίοι, επειδή θεωρούνται απόγονοι των ευγενών εκείνων οικογενειών που έστειλε σαν αποικία σ' εκείνο το νησί ο Βυζαντινός αυτοκράτορας».

Βλέπουμε λοιπόν ότι και η «καλοσειράδα» των Σφακίων έβαλε το δάκτυλό της για να ενισχύσει τα προνόμιά τους.

Ακόμα μία απόδειξη ότι οι ιδιαιτερότητες των Σφακίων έκαναν τους κατακτητές να τους θεωρούν χωριστή ενότητα και να τους αντιμετωπίζουν με ειδική μεταχείριση, είναι η εξής: Ο πάπας Ουρβάνος το 1368 και ο πάπας Γρηγόριος Ι΄ το 1375, οι άμεσοι αυτοί του Χριστού εκπρόσωποι «*...εξεσφενδόνησαν φρικώδεις κεραυνούς κατά της εν Κρήτη Ορθόδοξης εκκλησίας.... Όθεν ουδείς ορθόδοξος αρχιερεύς έμεινεν εν Κρήτη ή ο μόνος των Λευκωρειτών» ιστορία των Σφακίων Γρ. Παπαδοπετράκης σελ.114 επανέκδοση 1971). 17 επισκοπές και την Αρχιεπισκοπή Κρήτης καταργήσανε και αφήσανε μόνο την Επισκοπή Φοίνικα στα Σφακία....»* με τον επίσκοπο Λέοντα.

Την επαρχία και οι κατακτητές την βλέπανε σαν χωριστή ενότητα, μα και οι Ευρωπαίοι: Ο Γάλλος γιατρός και ιστορικός Φραγκίσκος Πουκεβίλ στην «Ιστορία αναγεννήσεως της Ελλάδος», γράφει για τους Σφακιανούς μεταξύ άλλων: «*...Κατά την εν Γαλαξίω της Βλαχιάς μάχη έπεσαν πολλοί Σφακξιανοί άξιοι τοις αυτοίς γενναιότητος και φήμης, όντες εκ της Δημοκρατίας των Σφακίων ένθα η ελευθερία αρχαιοτάτη του Μίνωως...»*

Επίσης ο Ζαμπέλιος στην «Ιστορία των Επαναστάσεων της Κρήτης» γράφει: «*....Αναμφισβήτητον είναι ότι οι Τούρκοι άφησαν τους Σφακιανούς να κυβερνώνται κατά τα πάτρια και τους εξήρεσαν τους φόρους....»*

Στην εφημερίδα «Εθνική φωνή» των Χανίων της 29-2-1969, η τότε διευθύντρια του Ιστορικού Αρχείου Κρήτης, από έγγραφο του αρχείου που, όπως γράφει αυτή είναι γραμμένο στα Ελληνικά και στα τούρκικα, έγραψε ένα άρθρο με τίτλο «Το κληρονομικό δίκαιο στα Σφακιά» και με υπερτίτλο «Ένας νόμος επί τουρκοκρατίας». Απόσπασμα του

επικυρωτικού εγγράφου του Αντιβασιλικού Συμβουλίου των Χανίων έχει ως εξής:

Π ρ ο ς
Τους καπετανέους, προεστούς και λοιπούς κατοίκους
της επαρχίας Σφακίων

Το Αντιβασιλικόν Συμβούλιον της Κυδωνίας έλαβε την αναφορά σας υποσημειουμένη από 60 υπογραφάς, καθώς και τον Νόμον που αποβλέπει τας κληρονομίας της επαρχίας σας επικυρωμένα και τα δύο από τον Διοικητήν σας Αλή Εφέντην. Παρετήρησεν εις την ειρημένην αναφοράν σας ότι από παλαιόν καιρόν η επαρχία σας έχει ξεχωριστόν Νόμον.

Α΄ Όταν αποθάνει ένας της επαρχίας Σφακίων και αφήσει παιδιά αρσενικά ή θηλυκά, να κληρονομούν αυτά όλον το πράμα του πατρός των, χωρίς να ημπορεί να εμβαίνει κανένας άλλος συγγενής εις την κληρονομίαν.

Β΄ Άμα υπανδρεύση ένας πατέρας τη θυγατέρα του ή ένας αδελφός την αδελφή του, οι οποίοι να είναι και οι δύο εις νόμιμον ηλικίαν, ήγουν ο αδελφός και η αδελφή, πρέπει να ευχαριστηθεί, τόσον η θυγατέρα, όσον και η αδερφή με την προίκα που των δίνεται τον καιρόν της υπανδρείας των, και μετά ταύτα να μην εμπορούν να ζητήσουν άλλην κληρονομίαν από εκείνην όπου επήραν δια προίκαν. Αν όμως η αδελφή ή ο αδελφός όπου την υπανδρεύσει δεν είναι εις νόμου ηλικίαν, τότε, αν θελήσει η αδελφή, έχει το δικαίωμα να ζητήσει και άλλη κληρονομίαν έξω από εκείνην όπου επήρεν δια προίκαν.

Γ΄ Όταν αποθάνει ένας άντρας και αφήσει την γυναίκα του αυτή πρέπει να ζωοτρέφεται με τα εισοδήματα του ανδρός της όσον καιρό θέλει να καθίσει εις το σπίτιον του, αν όμως υπανδρευτεί, δεν δικαιούται να παίρνει τίποτα από την κληρονομίαν του ανδρός της, ούτε να ζωοτρέφεται από τα εισοδήματά του. Το ίδιον και όταν αποθάνει μια πλούσια γυναίκα και αφήση τον άνδρα της. Αυτός έχει στην εξουσία του τα εισοδήματα του πράγματος της όσον καιρόν μένει ανύπαντρος, αν όμως θελήσει να υπανδρευτεί να αποξενώνεται ολοσδιόλου από το πράγμα και το εισόδημα.

Δ΄ Όταν ένας πατέρας έχει δύο ή τρία αρσενικά παιδιά και υπανδρεύσει το ένα ή δύο τα οποία να κάμουν και αυτά παιδιά. Αν αποθάνουν οι πατέρες των πριν τον παππού των να κληρονομούν ώσαν και τα άλλα του παιδιά.

Ε΄ Όταν ένας κάμει διαθήκην με σώας τας φρένας του, και έμπροσθεν μαρτύρων, να ενεργείται αυτή η διαθήκη καθώς ορίζει.

ΣΤ΄ Όσαι κρισολογίαι αποβλέπουν κληρονομίας όπου να μην αναφέροντια εις προειρημένα άρθρεα να θεωρούνται και να αποφασίζονται εις το Συμβούλιο της Κυδωνίας και να δίδεται το δίκαιον εις όποιον ανήκει.

Επειδή εις την ειρημένην αναφορά σας ζητείτε να σας δοθεί νέον διάταγμα δια να ενεργείται και στο εξής ο ειρημένος νόμος ο οποίος ανεγνώσθη εις το Συμβούλιον της Κυδωνίας παρόντων πολλών από τους καπετανέους και προεστούς των Σφακίων, οι οποίοι έμειναν όλοι σύμφωνοι εις αυτόν και απεδείχτη ότι δεν διαφέρει διόλου από εκείνο όπου εδόθη από μέρους της Α.Υ. του Αντιβασιλέως παρά μόνον ότι εξεκαθαρίστει καλύτερα, δια τούτο η Α.Ε. ο Σερασκέρης της Κρήτης διατάττει να δωθεί η άδεια εις τους κατοίκους των Σφακιων να ενεργούν τον ειρημένον νόμον όταν καλέσει η χρειά, μόνον εις την επαρχίαν σας έως όπου κρατούν τα σύνορά της, δια πράγματα κινητά και ακίνητα και δια να έχει το κύρος και την ισχύν του να δωθεί ένα αντίγραφον επικυρωμένον από την Α.Ε. τον Σερασκέρην εις καθένα από τα δώδεκα χωριά της επαρχίας σας τυπωμένον εις τουρκογραικικήν γλώσσαν και έτερον εις τον Μεχμεταγάν και Αλή Εφέντην προς ειδησήν των.

Εκ του Συμβουλίου Χανίων
Την 21 Ρεμπούλ – Ζβιδ 1256 (1839)

Το παραπάνω έγγραφον, όπως γράφει η αρθρογράφος της «Εθνικής Φωνής» υπογράφτηκε και σφραγίστηκε με δύο τουρκικές σφραγίδες.

Τα Σφακιά λοιπόν είχανε κακούς γειτόνους και ισχυρούς (τους Τούρκους στις όμορες επαρχίες) μα επειδή η θέση τους ήτανε ισχυρή, η γη τους άγονη και οι ίδιοι έτοιμοι να πεθάνουν, αν το καλούσε η ανάγκη, καταφέρναν να μην έχουν στο σβέρκο τους κατακτητές και να εφαρμόζουνε δικούς τους νόμους.

Επί Κρητικής Πολιτείας, υπήρχε έννομο κράτος, όμως και τότε η δικαστική εξουσία ασκείτο από τους δημάρχους. Δεν ξέρω αν αυτό συνέβαινε και σε άλλες επαρχίες. Ξέρω από τους γέρους όταν εγώ ήμουν παιδί ότι, τότε που η επαρχία Σφακίων ήτανε χωρισμένη σε ανατολικό και δυτικό Δήμο, που ήτανε Δήμαρχος του Ανατολικού Δήμου ο Σταύρος Πολέντας, έκανε μεταβατικό δικαστήριο και κατέβαινε και δίκαζε στο κελί της Αγίας Ζώνης στα Νομικιανά, για να μην κουβαλά τον κόσμο στο Ασκύφου, που ήτανε η έδρα του.

Ακόμα έχω αντίγραφο αποφάσεως του Δημαρχείου Καλλικράτη, τότε που ήτανε δήμαρχος ο Εμμανουήλ Μανουσέλης του έτους 1907. Χαρακτηρίζεται ακριβές αντίγραφο μα φαίνεται καθαρά πως είναι απόσπασμα. Ακόμα παρατήρησα ότι η ημερομηνία της αντιγραφής είναι προγενεστέρα από την ημερομηνία της αποφάσεως. Λάθος του γραμματέα που πέρασε απαρατήρητο.

Η απόφαση του Δημάρχου Καλλικράτη:
Εν ονόματι του Υπάτου Αρμοστού
Το
Δημαρχείον Καλλικράτους Σφακίων
Συγκείμενον κτλπ
Συνεδρίασαν κτλπ

Διά ταύτα, ιδόν και τας σχετικάς διατάξεις του περί αγροφυλακής Νόμου υποχρεοί τους εναγομένους Ρούσιον Φρυσούλην και Γεώργιον Ρ.Φρυσούλην, να πληρώσωσιν προς τον ενάγοντα Παναγιώτη Σποντή κάτοικον Κολοκασίων δρχ. 3,20 και Εμμανουήλ Δαμουλάκην 1,30 δια την εν τω ιστορικώ της, δε αναφερομένης εισπρακτέας και δια μηνιαίας αυτών κρατήσεως.

Εν Καλλικράτη τη 24 Σεπτεμβρίου 1907

Εκρίθη και απεφασίσθη

Ο Δήμαρχος	*Ο Γραμματεύς*
Τ. Σ.Υ. Εμμ. Μανουσέλης	*Γ. Μανουσέλης*

Κυρίσσομεν εκτελεστήν την απόφασιν ταύτην και παραγγέλομεν προς εισαγγελείς, προς κλητήρας, προς αξιωματικούς της Χωροφυλακής και προς πάντα δημόσιον υπάλληλον να ενεργήσει έκαστος συμφώνως προς τα καθήκοντά του, πάντα τα προς εκτέλεσιν.

Εν Καλλικράτη αυθυμερόν

Ο Δήμαρχος	*Ότι ακριβές αντίγραφον*
Τ.Σ.Υ. Εμμ. Μανουσέλης	*Εν Καλλικράτη τη 2 Αυγούστου 1907*

Ο Γραμματεύς
Γ. Μανουσέλης

Εγράφτηκε στα «*Χανιώτικα Νέα*» *28-11-1990*

ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

(Εκπομπή στο ΚΡΗΤΗ 1 TV)

Μετά από την οριστική επικράτηση των Τούρκων στην Κρήτη το 1669 εδιαμοιράστηκαν τη γη οι καινούργιοι κατακτητές εκαθιέρωσαν συν τοις άλλοις και εντελώς απάνθρωπα φορολογικά συστήματα. Στην «*Ιστορία της Κρήτης*» του Βασιλίου Ψιλάκη τόμος Γ΄ σελ. 1294 διαβάζομε:

«*...Μόνοι δε εκ πάντων των νησιωτών οι Λευκωρείται Σφακιανοί εξηρέθησαν κατά τινά τρόπο της καταστάσεως ταύτης.... Ώστε και τον εκ 5.000 φόρον, τον επιβληθέντα εις τα Σφακιά υπό του Δελή Χουσεΐν και αφιερωθέντα υπ' αυτού διά της Βαλιδέ Σουλτάνας το 1646 εις τας ιεράς πόλεις Μέκα και Μεδίνα κατήργησαν διά των όπλων αυτών.... Μόνον επί της επαναστάσεως του Δασκαλογιάννη κατά το 1770 ... εδέησεν και οι Σφακιανοί να υποταχθώσιν εις την αυτήν σχεδόν ως και οι άλλοι νησιώται τύχην αποβαλόντες τας πλείστας των προτέρων αυτών προνομίων.*

Ούτω λοιπόν πλην των Σφακίων το έδαφος της νήσου, καθό δωριαλώτου, ου μόνον στο τέως δημόσιον, αλλά και το ανήκον εις ιδιώτας εγχωρίους. Δια διαφόρων δε απαύστως καταπιέσεων και εκ βιασμών αρπαγέν περιήλθεν το μεν εις την κυριότητα του σουλτάνου, το δε εις τους κατακτητάς πασάδες, αγάδες και βέηδες αποτελέσαντες εισοβίως εκ τούτου τας προειρημένας μεγάλας και μικράς κληρουχίας, τα φεούδα αυτών κιαμέτια και τιμάρια ... Τις περιουσίες που άρπαξαν οι κατακτητές τις καλλιεργούσαν οι πρώην ιδιοκτήτες τους μα οι αγάδες απολάμβαναν τα εισοδήματα... Επέβαλαν εις τους μη μουσουλμάνους υπηκόους τους το κεφαλικόν φόρον το «ζερί» και τους κατάταξαν εις τρεις κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία επλήρωνε 48 δράμια ασήμι τον χρόνο, η δεύτερη 24 και η τρίτη 12 δράμια. Το δράμι ήτανε 14 κεράτια και το κεράτιο όσο βαρούνε πέντε σπόροι κριθάρι ή ένας χαρουπόσπορους. Νόμισμα είχανε τα άσπρα «αχτζέδες» και άξιζε 14 άσπρα το ένα δράμι ασήμι.»

(σελ. 1310 και εντεύθεν του ίδιου τόμου του Β. Ψιλάκη). Εκτός του κεφαλικού φόρου, οι μη μουσουλμάνοι επλήρωναν και το ένα πέμπτο από τα εισοδήματα που παρήγαγαν. «Ο κεφαλικός φόρος είναι το «Χαράτζ» και είναι «εις αποφυγήν δουλείας και θανάτου». Είναι κατά τον ιερόν νόμο «σεριέτ» διότι οι χριστιανοί είναι βεβαρυμένοι με την υποχρέωση του χαράτζ «άνευ του οποίου δεν έξουσιν λόγον υπάρξεως…» «…όποιος δεν πληρώνει κανονικά τους φόρους έξει τας άρας του Θεού, του βασιλέως και συμπάσης της ανθρωπότητας…» (σελ. 1312).

Το 1705 ο Σουλτάνος Αχμέτ ο Γ΄ έκανε φορολογικές ελαφρύνσεις ως εξής:

1) Για κάθε τζερίπ αμπελιού (ορισμένη έκταση) επλήρωνε ο ιδιοκτήτης 102 άσπρα ενώ πριν επλήρωνε 140.
2) Το κάθε δέντρο, καλό ή κακό, επλήρωνε ο ιδιοκτήτης 1 άσπρο το χρόνο.
3) Για το εισόδημα των ελαιοδένδρων και του μεταξιού επλήρωνε το 1/7.
4) Τα πρόβατα τα μετρούσανε κάθε χρόνο και πληρώνανε ανάλογο χαράτζ.
5) Ο κεφαλικός φόρος έμεινε όπως έχει.
6) Επεβλήθη ειδικός φόρος επί των προβάτων, των λαχανοκήπων, των επιτηδευμάτων και για τα άχερα.

Τελωνιακούς φόρους επλήρωναν 25 τοις χιλίοις οι μουσουλμάνοι, 50 τοις χιλίοις οι μη μουσουλμάνοι υπήκοοι της Τουρκίας και 100 τοις χιλίοις οι ξένοι. Στην επαρχία Σφακίων δεν έδρευε καμία υπηρεσία, ούτε τελωνείο και τα κέρδιζαν οι εμπορευόμενοι.

Δεν είχανε το δικαίωμα οι μη μουσουλμάνοι να διατηρούνε ελαιουργεία. Τα είχανε οι Τούρκοι και παίρνανε από 10 οκάδες λάδι τις 4. Στα Σφακιά είχανε οι ντόπιοι τα ελαιουργεία και παίρνανε από 10 οκάδες τις 2. Μα όπου είχανε οι Τούρκοι τα ελαιουργεία, γράφει ο Ψιλάκης: «… απέδιδον εις αυτόν το ήμισυ του εκπιεσθέντος ελαίου, αν ο αγάς ή ο σούμπασης (επιστάτης) ή ο επίτροπος αυτού είναι λίγο καλός ή διακριτικός, άλλως ούτε το τρίτον απελάμβανε και εκ τούτου πάλιν όφειλε να πληρώνει ο δείλεος εις τον πασάν «τεκλίφια» ως έλεγον και εις συντήρησην της κουζίνας αυτού και άλλα έκτακτα … Πολλάκις οι Χριστιανοί επώλησαν 100 μίστατα λάδι (μίστατο 10 οκάδες) προς 21 γρόσια το όλον μίστατο. Μα προσφέρανε και αγκαρείες: «Πλην των κατά αγέλας εις επισκευήν οχυρωμάτων και τεμένων (τζαμιών) αλλεπαλλήλως εκ των διαφόρων χωρίων συνελαυνομένων αγροτών και εργαζομένων αμισθί και μετά βίας και μαστιγώσεως. Κάθε Οθωμανός ή κάθε εξωμότης είχε το δικαίωμα να βάζει αγγαρεία τους χριστιανούς. Στον «μουκαταγασί» (αυτόν που ενοικιάζει την είσπραξη των φόρων) 4 μέρες εργασίας όπου και όπως τις ήθελε. Και εις πάντα δε Οθωμανόν όφειλεν (ο ραγιάς) να προσφέρει αγγαρεία άνευ αντιρρήσεως. Ώστε εδαπάνα τοιουτρόπως υπερδεκαπενθήμερον κατά μέσον όρον τον μήνα. Εις

τοιαύτας αγγαρείας, όχι μόνον ο ανήρ αλλά και η σύζυγος και τα τέκνα αυτού και δη και άνευ τροφής.

Πολλοί αγάδες και μπέηδες έκαναν απάτες ουχί μόνον εις βάρος των ραγιάδων μα και εις βάρος του σουλτάνο. Το 1728 εθανάτωσαν τον Οσμάν εφέντη γιατί ως δευτεντάρης (ανώτερος οικονομικός υπάλληλος) είχε κάνει απάτες.

Συχνά καταλογίζανε εντελώς αδικαιολογήτως έξοδα στους ραγιάδες. Ο Σίβερ γράφει ότι της Τούρκος εσκότωσε ένα άλλο Τούρκο στην περιοχή της Μονής Τοπλού. Καμιά ευθύνη εκ μέρους της Μονής, μα επειδή έγινε το έγκλημα στην περιοχή της υποχρεώθηκε να πληρώσει 12.500 γρόσια.

Σημ. Θεωρώ τον <u>πιο</u> αξιόπιστο κρητικό ιστορικό της Κρήτης τον Β.Ψιλάκη. Οι ελάχιστες ανακρίβειες που υπάρχουνε της 2.552 σελίδες της ιστορίας του δεν είναι κακοπροαίρετες, όμως μου φαίνεται υπερβολή ότι εδαπανούσε υπερδεκαπενθήμερο αγγαρεία κατά μέσον όρον τον μήνα ο ραγιάς.

Γράφτηκε και στα «*Χανιώτικα νέα» 26-5-2005*

ΤΑ ΦΑΡΑΓΓΙΑ ΤΩΝ ΣΦΑΚΙΩΝ

Ήταν επικίνδυνα περάσματα για τους εχθρούς

Τα άγρια βουνά που περιβάλλουν την επαρχία Σφακίων και που καλύπτουν το μεγαλύτερο μέρος του εδάφους της, μα και τα επίσης άγρια, όσο και όμορφα, φαράγγια της, ενώ την καθιστούσαν άγονη, υπήρξαν εποχές που αποτελούσανε ευλογία Θεού. Αυτά τα βουνά την κάνανε μια χωριστή ενότητα και έμοιαζε να είναι ένα νησί χωριστό. Αυτά τα βουνά την έκαναν ένα εκτεταμένο φρούριο. Οι κατά καιρούς κατακτητές, μην μπορούντες να απασχολούν όσον στρατό χρειαζόταν για να κρατούν υποτεταγμένους τους γενναίους Σφακιανούς, προτιμούσαν να τους αφήνουν εκτός της επιρροής τους θεωρώντας τους αμελητέα ποσότητα απέναντι σε μία πανίσχυρη «**Γαληνοτάτη Δημοκρατία**» της Βενετίας, ή την επίσης πανίσχυρη **Οθωμανική Αυτοκρατορία** αργότερα.

Όμως «ουκ εν τω πολλώ το ευ». Οι Σφακιανοί ανέπτυξαν εμπόριο. Είχαν καράβια, είχαν οικονομική οντότητα, φιλοπατρία και θάρρος και η επαρχία τους εξελίχθηκε σε κακοήθη όγκο στον οργανισμό της εκάστοτε κατοχικής διοικήσεως.

Δεν εδρεύανε στον τόπο τους πολιτικές, στρατιωτικές, διοικητικές ή αστυνομικές, αρχές του εχθρού. Δικούς τους νόμους είχαν για να υπάρχει κάποια τάξη, αφού δεν έφτανε σε αυτούς κρατική εξουσία.

Οι Βενετσιάνοι είχανε επανδρωμένο φρούριο στη **Χώρα Σφακίων** μέχρι το **1319**. Τότε, Καστελλάνος (διοικητής της φρουράς) ήτανε ο Καπουλέτο. Στον δρόμο συνάντησε την πεντάμορφη «**Χρυσομαλλούσα»** θυγατέρα του **Σκορδύλη.** Δεν κρατήθηκε από την έλξη της ομορφιάς της και της έδωσε ένα φιλί. Αυτή τον χαστούκισε. Αυτός της έκοψε με το ξίφος του την μία από τις ολόξανθες κοτσίδες της.

Οι Σκορδύληδες εσκότωσαν τον Καπουλέτο και όλη την φρουρά και κατεδάφισαν το φρούριο, όπου επακολούθησε η επανάσταση των Σκορδυλών μα το φρούριο δεν επανδρώθηκε ποτέ πια.

Πολλές φορές όμως στις επαναστάσεις καταφέρανε να εισβάλλουν στα Σφακιά οι εχθροί. Καταστρέφανε, καίγανε, στρατοπεδεύανε για λίγο, και μετά φεύγανε. Χτίσανε και φρούρια οι εχθροί, μα στην πράξη είδανε πως δεν ήτανε εύκολη η διαμονή τους στα Σφακιά, ούτε στα φρούρια. Πολλές φορές οι Σφακιανοί εχρησιμοποίησαν, για να αμυνθούν, τα φρούρια που έφτιαξαν οι εχθροί για να τους υποτάξουν.

Όπως και τώρα, πάντα υποχρεωτική διέξοδος της επαρχίας προς τα Χανιά, ήταν το πέρασμα από τα φαράγγια. Μα σ' αυτά τα φαράγγια οι Τούρκοι είχαν πληρώσει, πολλές φορές πανάκριβα «διόδια».

Για να περάσουν προς τον **Αποκόρωνα για Χανιά** οι Τούρκοι, αν έφευγαν από **Φραγκοκάστελο** (συνήθης τόπος στρατοπεδεύσεώς των), έπρεπε να περάσουνε από το Ασφενδιώτικο φαράγγι. Αν πάλι έφευγαν από **Χώρα Σφακίων** περνούσαν από το Νιμπριώτικο Φαράγγι.

Μα αυτοί θέλανε να περνούν από ανοιχτούς χώρους για να μπορούν να χρησιμοποιούν τον όγκο των δυνάμεών τους. Εφτιάξαν λοιπόν ένα δρόμο βατό πολύ καλό, (σε πολλά σημεία του είχαν κάνει και καλντερίμι) από **Κομητάδες και** έβγαινε από τον **Αρμό**, (εκεί που είναι οι στροφές στα κυπαρίσσια), και πήγαινε στον **Καλό Λάκκο** και κατέβαινε στο **Ασκύφου** συνεχίζοντας προς Αποκόρωνα. Αυτό το άκουσα από παλιότερους, μα είναι και αυταπόδεικτο, γιατί δεν εξυπηρετεί καμία σκοπιμότητα του ντόπιου πληθυσμού αφού λίγα σπίτια παραθέριζαν στον Καλό Λάκκο από Χώρα Σφακίων. Από τους επιζώντες υπερήλικες, ο **Χρήστος Νικηφοράκης**, κάτοικος Νίμπρου μου είπε ότι και αυτός θυμάται που το έλεγαν οι παλιότεροι, πως τον έφτιαξαν οι Τούρκοι αυτό το δρόμο. Στα φαράγγια της Νίμπρου, της Αράδαινας και της Σαμαριάς χιλιάδες Τούρκοι είναι σκοτωμένοι, μα ιδιαίτερα «εκοπρίσανε» του Κατρέ τον Λαγκό. Αν υπάρχουνε τα Δερβενάκια στον Μωριά, ο Λαγκός του Κατρέ έγινε πολλές φορές Δερβενάκια:

1) Στου Δασκαλογιάννη την επανάσταση, από τους 6.000 Τούρκους που σκοτώθηκαν, οι 1050 έπεσαν στου Κατρέ τον Λαγκό, μα και στον Πάνω Παράλαγκο στο Φαράγγι της Ίμβρου τους στέξανε για λίγο τους Τούρκους και σκοτώσανε εκεί 300 σ' αυτή την επανάσταση.

2) Τον Ιούλιο του **1821** εμπήκε ο Καούνης με 12.000 «ασκέρι» στον Λαγκό μα βγήκε μόνο με **10.000** Οι 2.000 έπεσαν στον Λαγκό. Μετά από 13 χρόνια περιηγήθηκε την Κρήτη ο **Πάσλεϊ** και είδε στίβα εκεί τα τουρκοκόκαλα, ενώ ο **Περό** σε συζήτηση που είχε με γέρο Οθωμανό, δεν έκρυψε την έκπληξή του, ο δεύτερος: Πως καταφέρανε **700** Σφακιανοί αντάρτες να κατατροπώσουνε **12.000** στρατό οργανωμένο και καλώς εξοπλισμένο.

3) Τον Νοέμβριο του **1866** ο Μουσαφά πασάς εδημιούργησε την τραγωδία στο Αρκάδι. Το Γενάρη του 1867 μπήκε στα Σφακιά και δεν άφησε πέτρα σε πέτρα, φεύγοντας όμως άφησε στου Κατρέ 1013 νεκρούς. Ο Μ. Πασάς που εδέσποζε στην Κρήτη επί δεκαετίες, ύστερα από αυτή την ταπεινοτική ήτα, τον ανακαλέσανε στην Κωνσταντινούπολη. Για μένα του Κατρέ ο Λαγκός είναι ιερός χώρος, όμως στα χρόνια μας και αυτός κακοποιείται και αλλοιώνεται. Μπορούσε να αποφευχθεί η τόση αλλοίωση που γίνεται τώρα. Ας επήγαινε ο σπαστήρας παραπέρα να μην κακοποιείται καθαγιασμένος τόπος.

ΚΟΙΝΟΤΗΣ ΑΣΦΕΝΔΟΥ

Απρίλιος 1968

(*Ομιλίες σε Βουβά και Άγιο Γεώργιο στα Δημοτικά Σχολεία*)

Το 1968 επί δικτατορίας διαταχτήκαμε οι γραμματείς των κοινοτήτων να κάνομε ομιλίες στα σχολεία. Εγώ εμίλησα και στα δύο σχολεία της κοινότητας Ασφένδου (στον Βουβά και στον Άγιο Γεώργιο) με θέμα «Η κοινότητα Ασφένδου».

Η Κοινότητα Ασφένδου βρίσκεται νοτικά εις το κέντρο περίπου της επαρχίας Σφακίων. Συνορεύει προς Ανατολικά με τα χωριά Πατσιανός και Καλλικράτης, προς Βορρά με τα χωριά Ασκύφου και Ίμπρος, προς Δυτικά με το χωριό Βρασκάς και προς Νότο βρέχεται από το Λιβυκό πέλαγος. Αποτελείται από τους συνοικισμούς:

Τα χωριά της Κοινότητας

α)Ασφένδου, θερινή έδρα της κοινότητας και θερινή διαμονή των κατοίκων. Έχει σήμερα 67 οικογένειες και περί τους 280 κατοίκους. Έχει υψόμετρο περίπου 750 μ.

Το όνομά του πρέπει να οφείλεται εις το δέντρο ασφένδαμος που αφθονεί εκεί. Εντός του χωριού ευρίσκονται αμπέλια, αχλαδιές, συκιές, καρυδιές κλπ. οπωροφόρα δέντρα. Πέριξ του χωριού λειτουργούν κατ' έτος 4-5 τυροκομεία. Σήμερον η Κοινότης έχει περί τις 4.500 αιγοπρόβατα (οι αίγες είναι γύρω στις 200) και όλα ευρίσκονται τον καιρό του γάλακτος εις Ασφένδου ενώ τον χειμώνα βρίσκονται χαμηλά. Εις Ασφένδου είναι μία εκκλησία. Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού και κοιμήσεως της Θεοτόκου. Το καλοκαίρι εργάζονται εις Ασφένδου 3-4 καφενεία. Το θέρος εις το χωρίον τούτο είναι πολύ δροσερό δεδομένου ότι ποτέ δεν λείπει ο αέρας από εκεί. Πολλές φορές όμως όταν είναι βοριάς, φυσάει πολύς και είναι ενοχλητικός.

β) Ο Βουβάς, Χειμερινή έδρα της κοινότητος και διαμονή των κατοίκων. Απέχει από την θάλασσα περίπου 1.500 μέτρα. Έχει 50 οικογένειες εκ των οποίων 9 είναι Δημόται Ίμπρου και παραθερίζουν εις Ίμπρον. Ο Βουβάς εκατοικήτο κατά το πλείστον από Ιμπριώτες μέχρι τον περασμένο αιώνα. Οι περισσότεροι εκ των απογόνων της οικογενείας Παττακών (Λιάπηδες είχαν την οικίαν Εμμανουήλ Μαρινάκη, Βελήδες οικίαν Γεωργίου Μπολιώτη, Ζερβοί οικίαν Γ. Πωλοσηφάκη. Πωλογιάννηδες οικίες Πρ. Μπολιώτη και Γεωργίου Μαρινάκη Βολουδάκηδες η οικία του Σταύρου Μ. Περράκη ήτο του αρχηγού του Αποκορώνου Κωσταρού Βολουδάκη) έμεναν εις Βουβά: Ως εκ τούτου και

οι εκκλησίες που έχει ο Βουβάς ανήκουν εις την ενορία της Ίμπρου μέχρι σήμερον. Ο Βουβάς έχει περί τους 200 κατοίκους, 5 καφενεία, 1 υδραυλικό ελαιουργείο με διαχωριστήρα, Δημοτικό Σχολείο και εκκλησίες: α)εντός του χωριού την Αγία Παρασκευή, η οποία είναι παλιά εκκλησία με σπουδαίες τοιχογραφίες, δυστυχώς όμως ημικατεστραμμένες, β)Ο Χριστός 500 μέτρα νότια του χωριού. Είναι πολύ παλαιά διότι προϋπήρχε από την εγκατάλειψιν του χωριού που ήτο εκεί και που εγκατελείφθη επί Σαρακινών. Έχει σπουδαίες τοιχογραφίες ημικατεστραμμένες.

γ) Νομικιανά: Έχει 17 οικογένειες και 70 κατοίκους. Είναι χειμερινή διαμονή. Απέχει από τη θάλασσα περίπου 1.500 μέτρα. Έχει ένα υδραυλικό εργοστάσιο με διαχωριστήρα. Έχει μία εκκλησία της Τιμίας Ζώνης και Αγίου Γεωργίου. Της Τιμίας Ζώνης η Δύναμις θεωρείται μεγάλη και θαυματουργός. Γιορτάζει στις 31 Αυγούστου και έρχονται πολλοί προσκηνητές και από ξένα χωριά.

δ) Ο Άγιος Γεώργιος. Παλαιότερον ονομάζετο Κολοκάσια αλλά, κατόπιν ενεργειών της Κοινότητος, διά του από 28-8-1940 Β.Δ. ΦΕΚ Α.270/40 μετονομάσθη εις Άγιος Γεώργιος. Έχει 22 οικογένειες και 76 κατοίκους. Απέχει από την θάλασσα περίπου 1.500 μέτρα. Έχει ένα Δημοτικό Σχολείο. Εκκλησίες έχει α)η Παναγία, β)Ο Χριστός, γ)ο Άγιος Ιωάννης, δ)ο Άγιος Αντώνιος και ε)ο Άγιος Νικόλαος και στ)Άγιος Γεώργιος. Τοιχογραφίες έχει μόνον του Αγίου Νικολάου η οποία όπως και ο Χριστός του Βουβά, υπήρχε από την εποχή των Σαρακινών, όπου εγκατελείφθη και εδώ το χωρίον. Διά το χωρίον τούτο γίνονται ενέργειες να μεταφερθεί πλησίον του αμαξωτού δρόμου αποφεύγοντας και τον κίνδυνον που παρουσιάζουν οι ογκόλιθοι που βρίσκονται πιο πάνω από το χωριό. Οι Σφακιανοί ήταν στην Κρήτη από 824 – 961 π.Χ.

Η Κοινότητα Ασφένδου απέκτησε συγκοινωνία εις Ασφένδου το έτος 1957 και εις Βουβά και Νομικιανά το έτος 1959. Ηλεκτρικό ρεύμα απέκτησαν τα χωριά Βουβάς και Νομικιανά την 21-9-1968.

Τα χωριά που αποτελούν σήμερα την κοινότητα Ασφένδου κατά το έτος 1880 είχαν 102 οικογένειες, 430 κατοίκους και ανήκαν εις τον Δήμο Νίμπρου Στατιστική Σταυράκη (Ιστορικό Αρχείο Κρήτης).

Κατά το 1645 εις κατάλογον των Τούρκων δια τα χωριά της Κρήτης δεν αναφέρεται το Ασφένδου. Αναφέρεται ο Βουβάς και τα Κολοκάσια. Τα Νομικιανά επίσης δεν αναφέρονται.

Το 1888 ο Γρ. Παπαδοπετράκης Ιστ. Σφακίων» σελ. 31 λέγει διά το Ασφένδου. «*…Ανέρχονται και ώδε τους θερινούς μήνας από Κολοκάσια Βουβά και Αναμικιανά περί τας 80 οικογενείας…»* Αυτό μας δείχνει ότι οι Ιμπριώτες από τα τέλη του περασμένου αιώνος αποτελούσαν μειονότητα

εις Βουβά, διότι όπως είδαμε το 1880 τα 3 χωριά είχαν 102 οικογένειες και μέχρι το 1888 που δεν θα επήλθε μεγάλη μεταβολή στον αριθμό, μόνον 20 οικογένειες, περίπου δεν βγαίνουν εις Ασφένδου.

Τα χωριά της Κοινότητας Ασφένδου αποτέλεσαν τμήμα του δήμου Καλικράτους και αργότερον του Δήμου Ίμπρου. Δεν κατορθώσαμε να βρούμε όμως χρονολογίες. Το έτος 1897 ήτο Δήμαρχος ο Σταύρος Πολέντας εις τον Ανατολικό Δήμο της επαρχίας και είχε και δικαστική εξουσία. Εδίκαζε εις κελί Τιμίας Ζώνης (πληροφορίες Εμμανουήλ Σπ. Χιωτάκη.)

Τα χωριά της Κοινότητας Ασφένδου μαζί με την Ίμπρον και τον Βρασκά απετέλεσαν κατά το 1925 την Κοινότητα Ασφένδου 26-1-1925 ΦΕΚ Α 27/1925 αλλά το 1926 απεσπάσθη η Ίμπρος και ο Βρασκάς και αποτελέσαντα την Κοινότητα Ίμπρου Δ.2-3-26 ΦΕΚ 81/26)ΣΤ.ΤΥΣ και ΕΞ.Δ.Κ.Ν.

Το όνομα Ασφένδου εις όλα τα λεξικά φέρεται ως αρσενικού γένους. Οι κάτοικοι, όμως, το χρησιμοποιούν σαν άκλητον λέξη και στην κοινοτική αλληλογραφία από παλιά και μέχρι σήμερον βλέπομε «Εν Ασφένδου…» και όχι «εν Ασφένδω….» ως θα έπρεπε.

Α ξ ι ο θ έ α τ α

Αξιοθέατα στην κοινότητα Ασφένδου είναι:

1) Ο Ακονές είναι μία κορυφή ύψους περίπου 1.200 μ. από την οποία φαίνεται μέγα μέρος της Κρήτης (Ψηλορείτης, Μεσσαρά, Ρεθυμιώτικα, Αποκόρωνας, Σούδα, Λευκά Όρη κλπ). εκεί το 1941 οι Γερμανοί εγκατέστησαν μέγα ασύρματον και έκαναν φυλάκιο οχηρό. Την 26 Ιουλίου 1943 τους κτύπησε από αεροπλάνο και διά μυδραλιοβόλου ο Κελαϊδής, ο αργότερον πτέραρχος, και εφώνευσε έναν και ετραυμάτησε δυο. Ευρέθηκα αυτόπτης μάρτυρας και οι κάλυκες του μυδράλιου πέφτανε γύρω – γύρω μου. Όταν έφυγαν οι Γερμανοί, φθινόπωρο 1944, ανατίναξαν τας εγκαταστάσεις, φαίνονται όμως τα ερείπια.

2) Έχει 3 φαράγγια: **α**)το Ασφενδιώτικο ξεκινά από την ιστορική Άμπελο, και μετά από 2 περίπου χλμ. Πλαταίνει δημιουργεί μία κοιλάδα επί της οποίας είναι το χωρίον Ασφένδου. Εν συνεχεία εξελίσσεται σε απόκρημνο. **β**)Ο Κάπνης ξεκινά από τον Ακονέ και έχει πολλά γκρεμνά. **γ**)των Τρυπών το Λαγκό ξεκινά από το ύψωμα βώθωνες και είναι κατάφυτο από κυπαρίσια, ενώ τα άλλα φαράγγια (Καπνής και Ασφενδιώτικο) έχουν μόνο λίγα πρινάρια και ασφενδάμους από τα πυκνά δάση που είχαν προ 50ετίας και που τα έκαναν κάρβουνα.

3) Δυτικώς του Ασφένδου περί τα 2 χιλιόμετρα είναι το σπήλαιον ο Φαλαγκάρης. Είναι πλούσιο από σταλακτίτες και σταλαγμίτες, έχει νερό τον πιο πολύ χρόνο, αποτελείται από συνεχόμενες στοές και χωρίς φως δεν μπορεί κανείς να το επισκεφθεί.

4) Τα ακρογιάλια δεν υστερούνται ενδιαφέροντος εις την περιοχή της Κοινότητος Ασφένδου. Έχουν όρμους και αμμουδιές αλλά και σπήλαια γεμάτα πρωτοτυπίες, ειδικά το σπήλαιον του Αναράψη όπου η θάλασσα εισέρχεται από μικράν είσοδον και από την ξηρά επίσης είναι μικρά και απόκρυφη η είσοδος και εχρησιμοποιήθη ως κρυψώνας κατά τας επαναστάσεις. Μέσα έχει μεγάλον χώρο και από την αντάκλασιν του νερού της θαλάσσης έχει σχετικόν φωτισμό. Ήταν κρησφύγετο και για τους πειρατές. Την ονομασία σαν οφειλή στον πειρατή Αναράψη που πέθανε εκεί.

5) Το πιο αξιοθέατο είναι οι βραχογραφίες του Ασφένδου που υπολογίζεται ότι έγιναν την ύστερη παλαιολιθική εποχή.

Π ρ ο ϊ ό ν τ α

Οι κάτοικοι της κοινότητας Ασφένδου ασχολούνται κυρίως με την ελαιοκομία και την κτηνοτροφία. Παλαιότερον, οι πιο γέροι λένε ότι το Ασφένδου είχε 60 ζευγάρια (από βόδια κυρίως αλλά και από μουλάρια) και ότι έβγαζε πάνω από 100.000 οκ. σιτηρά. Τώρα από τα πρώτα χρόνια που έφυγαν οι Γερμανοί μπορεί να θεωρηθεί τελείως ανύπαρκτη ή γεωργία. Αιγοπρόβατα έχει η Κοινότης γύρω στις 4.500 και βγάζει τυροκομικά προϊόντα, γύρω στους 14 τόνους. Ελαιόδενδρα ο Βουβάς, τα Νομικιανά και ο Άγιος Γεώργιος έχουν περίπου 13.000 και κατά μέσον όρον εις την διετίαν βγάζουν 150 τόνους ελαιόλαδο. Χαρουπιές τα 3 αυτά χωριά έχουν περί της 3.500 και βγάζουν γύρω από 60.000 κιλά χαρούπι. Μέλισσες έχει η Κοινότης περίπου 700 και βγάζει 5-6 τόνους μέλι εξαιρετικής ποιότητας. Από τα αμπέλια της Κοινότητος τα εισοδήματα είναι ασήμαντα.

Διατελέσαντες Πρόεδροι Κοινότητος

Από της ιδρύσεως της Κοινότητος μέχρι σήμερον Πρόεδροι διετέλεσαν οι εξής: Εμμ. Ι.Χιωτάκης, Νικ. Εμμ. Χατζιδάκης, Νικ. Ξ. Ξηρουχάκης, Ιωαν. Πωλοσηφάκης, Ιωσ. Ι.Χιωτάκης, Ιωσ. Π. Καγιαυτάκης, Προκόπιος Μπολιώτης, Ευάγγελος Μαρινάκης, Μανούσος Μαρινάκης, Ανδρέας Σ. Χιωτάκης, Δαμουλής Μ. Μπολιώτης Γεώργιος Π. Μπολιώτης και Μανούσος Ξηρουχάκης.

Κληρικοί από την Κοινότητα Ασφένδου

Το Ασφένδου πάντα έκανε εξαγωγή από κληρικούς. Ο αρχαιότερος παπάς από το Ασφένδου που έπεσε στην αντίληψή μας ήτανε ο παπά-Χιώτης που σκοτώθηκε κατά την επιχείρηση εξόντωσης του Αληδάκη το 1774 στον Εμπρόσνερο.

Μετά απ' αυτόν ήτανε ο παπά Διαμάντης που όταν πέθανε κατά το έθιμο δεν θα έπρεπε να βάζουνε φανταχτερά ρούχα μα μία κοπέλα παραβίασε το έθιμο και πήγε με τα ακριβά ρούχα στην εκκλησία και της βγάλανε το τραγουδάκι:

Δεν το κάτεχες μωρή……πούλα κουτρουλή
Πως είναι θλίψη στο Βουβά και δεν τα βάνουν τα πλεχτά
Μούδε τα μεταξωτά γιατ' επόθανεν επά ο Διαμαντής ο παπάς;

Μετά από αυτόν έγινε παπάς ο προπάππος μου Σήφης Γερωνυμάκης που πέθανε το 1858 σχετικά νέος. Μετά έγινε παπάς ο παπά-Μανώλης Μαυρορράσης (κλάδος των Μαρινάκηδων). Ζώντας του παπά Μανώλη έγινε παπάς ο γιός του Νικολάκης Μαυρορράσης που είχε ενορία 15 χρόνια τον Καλλικράτη μα όταν πέθανε ο πατέρας του ήρθε στην ενορία του Ασφένδου. Το 1920 έγινε παπάς ο π.Σπύρος Μαρινάκης που πέθανε το 1962. Το 1960 έγινε παπάς ο Νικόλαος Θ.Γιαννουλάκης και το 2.014 έγινε παπάς ο Σήφης Χ. Περάκης.

Εκτός από τους παπάδες που υπηρέτησαν στην ενορία Ασφένδου έδωσε κληρικούς και σε άλλες περιοχές: ο Γρηγόριος Χρυσουλάκης ήτανε Αρχημανδρίτης στον Οικουμενικό θρόνο και πέθανε το 1939. Ο τελευταίος καλόγερος της Θυμιανής Παναγίας Μελέτιος Μαυρορράσης ήτανε από την κοινότητα Ασφένδου, πέθανε το 1934 και τον θάψανε στην Αγ.Ζώνη στα Νομικιανά. Ο Πρωτοπρεσβύτερος της Ελευσίνας Γεώργιος Πιρουνάκης, ήτανε από το Ασφένδου. Ο παπά Παναγιώτης Χιωτάκης στην ενορία Ασκύφου και μετά Κορακιές από το Ασφένδου. Ο παπά Μιχάλης Δαμανάκης στην ενορία Σκαλωτής από Ασφένδου. Ο παπά Μανώλης Καγιαυτάκης, στην ενορία Νίκαια Πειραιώς από Ασφένδου. Ο παπά Γιώργης Χιωτάκης στην ενορία Αγ.Ρουμέλης από Ασφένδου. Πέθανε το 2016. Ο παπά Σπύρος Μανταδάκης στην ενορία Αγ.Μαρίνα Ηλιουπόλεως από Ασφένδου. Ο Σπύρος Δαμανάκης στην ενορία Σκαλωτής από Ασφένδου. Ο Φιλάρετος Μανταδάκης Ιερομόναχος εις Άνδρος. Επίσης είναι καταγόμενος από το Ασφένδου.

Ι σ τ ο ρ ί α

Περί ιστορίας της Κοινότητος δυστυχώς δεν διεσώθησαν πολλά πράγματα προ της επαναστάσεως του Δασκαλογιάννη. Ο ιστορικός Παπαδοπετράκης, «Ιστορία Σφακίων», σελίς 24 λέγει ομιλών δια τα Κολοκάσια: «*...προς Νότον του χωρίου υπέρ το μήλιον ίσταται και το ιστορικό κωνιώδες όρος (είναι μικρός λόφος) του Αγίου Θεοδώρου όπου και αι εκκλησίαι αυτού. Επί του λόφου τούτου οι Σφακιανοί συγκροτήσαντες συνέλευσιν απεφάσισαν τον κατά των Ενετών ορνιθοπόλεμον....»*

Κατά την επανάστασι του Δασκαλογιάννη το λαϊκό σάλπισμα:

«*Δασκαλιανοί στον Πατσιανό και Πατακοί στην Νϊμπρο*
οι Βλάχοι στην Ανώπολη κι οι Μοριανοί στ' Ασκύφου
στ' Ασφέντου Δεληγιάννηδες κι εις τα Σφακιά Στρατήκοι
Ελάτε στον Ομπρός Γιαλό...»

Βλέπομε και καλεί τους Δεληγιάννηδες ως προεξέχουσα οικογένεια των Ασφενδιωτών, κατά την μάχη, όμως βλέπομεν ως πρώτον αρχηγόν των Ασφενδιωτών τον Βούρβαχη τον Στρατή. Αυτό ενισχύει την πληροφορίαν που άκουσα κάποτε από τον Γεώργιον Δασκαλάκη που απεβίωσεν εις Χανιά προ διετίας ότι οι Βούρβαχοι ήσαν πρωτοεξάδελφοι του Δασκαλογιάννη, ήταν οι μητέρες τους αδερφές θυγατέρες του Σκορδυλόπαπα και ως πρωτοξάδελφος του Γενικού Αρχηγού ο Βούρβαχης ηυνοήθη διά την αρχηγίαν εις το χωριό του. Μα όπως γράφει ο υποστράτηγος Ηλίας Δεληγιαννάκης, και ο Νικόλαος Δεληγιαννάκης ήτανε πρωτοξάδερφος του Δασκαλογιάννη. Κατά την είσοδον των Τούρκων στα Σφακιά, άμα υπεχώρησαν οι Σφακιανοί ο Βούρβαχης εμάχετο μαζί με άλλους αρχηγούς εις Τυροκλάστη Σκάλα (Ανατολ. Ασφένδου) στας 28-4-1770 όταν εφωνεύθησαν 100 Τύρκοι και πήρανε πολλά λάφυρα οι Σφακιανοί (Παπαδοπ.Ιστ.Σφακίων). Υπό τον Δεληγιάννη Νικ. εμάχοντο άλλοι Ασφενδιώτες εις Ξυλόδεμα όπου εμάχοντο οι Δασκαλογιάννης, Βολουδάκης, Μοράκης, κ.λ.π. (Ν.Αγγελής, ο Δασκαλογιάννης» σελ.73). «Όταν οι Τούρκοι επροχώρησαν σε μία μάχη στην Αράδαινα εφωνεύθηκε ο Βούρβαχης και λέγει ο Παπαδοπετράκης Ιστ.Σφ. σελ. 134 «… *έπεσαν περί του 30 άνδρες, εν οις και ο οπλαρχηγός των Ασφενδιωτών Βούρβαχης, ο σημαιοφόρος του Δ.Ιωάννου Σηφοδασκαλάκης....»* Ο δε λαϊκός ποιητής λέγει:

«*...Στο πλάι στην Αράδαινα που ειν' ο μεγάλος πεύκος*
έπεσε ο Μπουρμπαχοστρατής και ο Διγενής ο Πέτρος...»

Και ο σημαιοφόρος ήτο από το Ασφένδου διότι οι Σηφοδασκαλάκηδες ήσαν Ασφενδιώτες.

Κατά την είσοδον των Τούρκων εις τα Σφακιά εκάησαν και όλα τα χωριά της Κοινότητος Ασφένδου.

Το 1821 ο Σήφης Δασκαλάκης εξ' Ασφένδου και ο Αναγνώστης Μανουσέλης εκ Καλλικράτους, ως πρόκριτοι των Σφακίων, επήγαν εις την Αμπαδιάν επιδιώκοντες συμμαχίαν μετά των Αμπαδιωτών τους οποίους εχώριζεν φυλετική διαφορά από τους άλλους Τούρκους Παπαδοπετράκης «Ιστ.Σφ.» σελ.174.

Την 29-5-1821, ημέραν της συνελεύσεως εις Θυμιανή Παναγίαν, ορίσθησαν οπλαρχηγοί Ασφένδου οι αδελφοί Γεώργιος και Σήφης Δεληγιαννάκηδες, ο Σηφοδασκαλάκης και ο Σφηνιαδομανούσος. (Παπαδ. «Ισ.Σφ.σελ.187»)

Υπό την αρχηγίαν του Γ. Δεληγιαννάκη υπήγετο και η επαρχία «Αμαρίου. Κατά τον Ιούνιον του έτους 1821 ο Γ. Δεληγιαννάκης και Α. Μανουσέλης συνήψαν μάχην με τους Τούρκους εις το Ζουρίδι και αφού των έκαμαν μεγάλη φθορά, έπεσαν εις χείρας των 100 όπλα και 3 σημαίες. Κατόπιν εκτύπησαν την Αμπαδιά (που δεν δέχτηκε την προταθείσα συμμαχία) και εφώνευσαν 300 Οθωμανούς μεταξύ των οποίων και τον περίφημο αρχηγό τους Κουντουροσμαΐλη την 16-6-21 (Παπαδ. Σελ. 202). Την 3-7-21 ο Δεληγιαννάκης και Μανουσέλης εκτυπήθησαν από 1.500 Τούρκους εις το χωριό Γάλλου αλλά έφθασαν προς ενίσχυσιν οι Πρωτοπαπαδάκης, Κωστόπουλος και Τσουδερός. Η μάχη κράτησε 3 ημέρες. Εσκοτώθηκαν 100 Τούρκοι και 7 Έλληνες. Συνέλαβαν Τούρκο σημαιοφόρο ζωντανό και πολλά λάφυρα (Παπαδόπετρ.σ.207).

Οι Τούρκοι των δυτικών νομών επιέζοντο και εξεστράτευσεν κατά των Σφακίων ο Καούνης με 12.000 Τούρκους. Κατά τον ποιητή τραγουδούσαν:

«*…Πάμε εμείς οι Καστρινοί απούμεστα παιγνιώτες*
να τς' απελευτερώσωμε τσοι Ρεθεμνοχανιώτες…»

Ο Καούνης εισήλθε στα Σφακιά από τον Καλλικράτη όπου τον κάψανε. Στου Τυροκλάστη την Σκάλα (γνωστή από την επανάσταση Δασκαλογιάννη τοποθεσία) συνήφθη μάχη κατά την οποίαν εφωνεύθησαν 100 Τούρκοι. Εφωνεύθησαν όμως και 4 δικοί μας μεταξύ των οποίων και ο οπλαρχηγός Κωστόπωλος. Ο Καούνης επροχώρησε και την 16-7-21 έκαψε το Ασφένδου. Την 17-7-21 τα στρατεύματά του ευρίσκοντο εις Ξυρόκαμπο και Στραβόρραχη του Ασκύφου. Εκεί τους εκτύπησαν οι Σφακιανοί υπό τους αρχηγούς: Δεληγιαννάκη, Μανουσέλη, Μανουσογιαννάκη, Βουρδουμπά, Πωλογιωργάκη και Πρωτοπαπαδάκη.

Στου Κατρέ οι Σφακιανοί σύναψαν μεγάλη μάχη όπου χτύπησαν τον εχθρό και οι Τούρκοι έπαθαν πανωλεθρία μεγάλη εις έμψυχον και άψυχον υλικόν. Ο Ζ.Πρακτικίδης υπελόγισε τα λάφυρα εις 500.000 γρόσια. Ο Γάλλος ιστορικός Περρώ γράφει ότι σε διάλογό του με γέρο Οθωμανό, ο δεύτερος του εκφράζει την έκπληξίν του (όπως γράφει ο Παπαδοπετράκης σελ.224) πως 700 Σφακιανοί σχεδόν άοπλοι στην μάχην αυτή κατεδίωξαν 12.000 καλώς εξοπλισμένου και οργανωμένου Στρατού. Ο Ψιλάκης υπολογίζει τη φθορά των Τούρκων υπέρ τους δις χιλίους.

Την πανωλεθρία των Τούρκων του Ηρακλείου υπό τον Καούνη δεν πρόλαβαν να πληροφορηθούν, διότι δεν έζησαν, οι υπό τον περιβόητον Γερλή Αγά 960 Τούρκοι επίσης Ηρακλειώτες οι οποίοι ακολούθησαν την ίδια πορεία με τον Καούνη αλλά χειρότερη τύχη. Εισήλθαν από τον Καλλικράτη και προχωρούσαν προς Ασκύφου. Εις την Άμπελον, μικρόν οροπέδιον Βορείως του Ασφένδου περί τα 2 χλμ. Προσέτρεξαν οι Σφακιανοί υπό τους αρχηγούς Γ. Δεληγιαννάκη, Μανουσέλη, Βουρδουμπά, Μανουσογιαννάκη, Πρωτοπαπαδάκη και Πωλογιωργάκη με δύναμι 350 άνδρες. Από τους 960 Τούρκους 1 μόνο διεσώθη προσποιηθείς τον νεκρόν και έφυγε την νύκτα

«….*Στην Άμπελο ο Γερλή Αγάς έκατσε τυροκόμος,*
και χάλασεν του το τυρί και βρώμεσεν ο κόσμος…»

Από τον Γεώργιον Δασκαλάκη ο οποίος απεβίωσεν εις Χανιά προ διετίας, και από τον Εμμανουήλ Σπ. Χιωτάκη και άλλους γέρους έμαθα ότι μόλις προβάλλομεν να μας φανεί η Άμπελος, πηγαίνοντας από το Ασφένδου εκεί έπεσε μία γυναίκα κατά την μάχη της αμπέλου. Την γυναίκα αυτή την λέγανε «Τέντα» και ήτο από το Ασφένδου. Τώρα η τοποθεσία λέγεται «Της Τέντας το Σελί». Δεν άκουσα ποτέ επώνυμο τέτοιο στο χωριό μας, ίσως όμως το «Τέντα» να ήτο και παρανόμι. (Αποδείξεις ότι συμμετείχαν γυναίκες στην μάχη).

Την 1-8-21 ο Γ. Δεληγιαννάκης συμμετέχει σε μάχην μαζί με άλλους Σφακιανούς και Αποκορωνιώτες εις τον Αποκόρωνα, εις την οποίαν μάχονται 15.000 τούρκοι κατά την 6-8-21, συνεχίζονται ακόμα οι μάχες και φωνεύονται 500 Τούρκοι και 90 Έλληνες. Τέλος υπεχώρησαν οι Τούρκοι εγκαταλείποντες 180 μουλάρια, διάφορα άλλα ζώα, 3 σημαίες, τις αποσκευές τους και 200 νεκρούς μεταξύ των οποίων και ο περιβόητος Καούνης. Αρχηγοί των Τούρκων στην επιχείρησιν αυτήν ήσαν οι Καούνης και Οσμάν και Καούρης (Παπαδοπετράκης «Ιστ.Σφακίων» σελίς 239-241.

Στας 9-11-21 ο Γ. Δεληγιανάκης προάγεται πεντακοσίαρχος υπό του Αφεντουλιέφ.

Ο διακεκριμένος Τούρκος Γετήμ Αλής με 70 παλικάρια του, τέλη του 1821 αρχάς του 1822, καταλαμβάνει το Αρκάδι. Ο Γ.Δεληγιαννάκης με 40 άνδρες κατά τον Παπαδοπετράκην και με 60 κατά τον Μουρέλλον ανακαταλαμβάνει το Αρκάδι αλλά σκοτώνονται 15 άνδρες μεταξύ των οποίων και ο αδελφός του Γ.Δεληγιαννάκη, οπλαρχηγός Ιωάννης Δεληγιαννάκης. Ο Μουρέλλος στην «Ιστορία της Κρήτης» τομ. Α΄ σελ. 550 γράφει: «*...μέσα στην βοή των τουφεκιών και τις βρισιές που λέγαν οι Τούρκοι των «Ταυλόπιστων» ξεπετιούνται τα 60 παλικάρια του Δεληγιαννάκη με τα μαχαίρια τους και ρίχνονται απάνω τους……. εβδομήντα αρματωσιές εστόλισαν την νίκη των επαναστατών μα την νίκη αυτή την πλήρωσαν με 15 θανάτους και με τον χαμό ενός εξαιρέτου ήρωως, του Ιωάννου Δεληγιαννάκη, αδελφού του αρχηγού Γιώργη Δεληγιαννάκη. Η απώλεια αυτή η τόσον σημαντική διά τον Κρητικόν αγώνα, προς τον οποίον ο εκλεκτός ήρως είχε προσφέρει και θα προσέφερε ακόμη σοβαρές υπηρεσίες έκαμε τους Χριστιανούς να μη χαρούν την τόσον σοβαράν νίκην τους. Αν δεν έχαναν τον Δεληγιαννάκη ο πανηγυρισμός τους για τον σκοτωμό τόσων Γενιτσάρων και προ παντός του τρομερού και αιμοβόρου Γετίμ Αλή θα 'χε ενυθουσιαστικές συνέπειες....*»

Ο Γλημίδ Αλής ορκίστηκε να εκδικηθεί για τον χαμό του Αρκαδίου και των 70 παλικαριών που χάθηκαν μαζί με τον Γετίμ Αλή. Συγκέντρωσεν λοιπόν 2.000 μαχημότατους άνδρες και την 26-1-1822 δίνει μάχη μετά των Γ. Δεληγιαννάκη, Π. Μανουσέλη και Τσουδερού εις θέσιν Ακώνια εις την οποίαν εφωνεύθησαν 100 Τούρκοι μεταξύ των οποίων και ο Γλημίδ Αλής συνελήφθησαν δε ο Μουζούρ Αγάς, ο σημαιοφόρος του και δύο άλλοι Τούρκοι οι οποίοι εστάλησαν εις Λουτρό και αργότερον αντηλλάγησαν με Κρήτες αιχμαλώτους. Δικοί μας εφωνεύθησαν 14 (Παπαδοπ.σ.260). Συνενωθέντες εν συνεχεία οι ίδιοι μαχητές μετά των Χούρδου, Μεληδόνη και Αυλοποταμητών κατεδίωξαν τους Τούρκους, μέχρι του φρουρίου των εις Αυλοπόταμο. Οι Τούρκοι εγκατέλειψαν και εδώ 150 πτώματα και πολλά λάφυρα. Δικοί μας νεκροί 17.

Κατά τα μέσα Απριλίου 1822, κατόπιν υποκινήσεως του Γάλλου φιλέλληνος Βαλέστρα οι Μανουσογιαννάκης, Πωλογιωργάκης, Τσουδερός, Βαλέστρας Μανουσέλης και Δεληγιαννάκης επιχειρούν πολιορκία του Ρεθύμνου πλην όμως αποτυγχάνουν και φωνεύουν 125 άνδρες μεταξύ αυτών δε και ο Βαλέστρας.

Κατά την 18-7-1822 ο Δεληγιαννάκης μαζί με άλλους Σφακιανούς και με τον Τσουδερόν κατεδίωξεν τον Σερίφ Πασσά που λεηλατούσε τις Α. Επαρχίες και τον ανάγκασαν να καταφύγει εις Ηράκλειον. Μετ' ολίγας ημέρας επιχειρεί και πάλιν ο Σερίφ Πασσάς εξόρμησιν αλλά, οι ίδιοι αντίπαλοι πισθομαχόντες τον παρέσυραν μέχρι τον Κρουσώνα όπου

κατόπιν φοβεράς μάχης δύο μόνο Τούρκοι διεσώθησαν (Παπαδοπ. «Ιστ.Σφ.287»).

Την 1-8-22 από τον Δεληγιαννάκην και άλλους αρχηγούς δίνεται μάχη 12 ημερών προς τας Ρίζας κατά του Αιγυπτίου Χασάν Πασσά κατά την οποίαν μας εφωνεύθησαν 60 (Παπαδοπετράκης σελ.281).

Αρχές Φεβρουαρίου 1823 ο Σήφης Δεληγιαννάκης και άλλοι αρχηγοί έτρεξαν με τους άνδρες τους προς βοήθεια των 3.300 χριστιανών που ευρίσκοντο πολιορκημένοι εις το σπήλαιον της Μηλάτου.

Στις 4-2-1823 ο Σ. Δεληγιαννάκης, ο Αναγνώστης Ιερωνυμάκης και άλλοι 13 αρχηγοί εκ μέρους των Σφακίων και ένας αρχηγός εξ' εκάστης των άλλων επαρχιών του Νομού υπογράφουν εις Αγ. Μαρίνα απόφασιν διά την τάξιν του πολέμου, διά την διανομή στα λάφυρα κλπ. (Παπαδ.305)

Περί «Α. Γερωνυμάκη αναφέρει και ο Ζαφείριος Βάος «Κρήτες αγωνισταί ιδρυταί του Αδάμαντος Μήλου» σελ. 179.

«*…Κατόπιν αποφάσεως του ιδίου γενικού επάρχου, την 6ην Νοεμβρίου 1822 εξελέγησαν Έφοροι και επιστάται της Καγκελαρίας εις τα Σφακιά. Οι Χατζή – Στρατής Βουρδουμπάκης, Χατζή – Στρατής, Μπεληβανάκης, Χατζή – Αντωνίου Γιαλεράκης, Κωνσταντίνος Μαρογιαννάκης, Καπετάν Αναγνωστάκης Γερωνυμάκης, Χατζή – Αναγνώστης Γρηγοράκης και Χατζή – Σταυριανός Γιαλεράκης. Οι ανωτέρω θα προέβαιναν εις την συγκέντρωσιν χρημάτων και θα διενήργουν διαφόρους αγορές….»* Γεν. έπαρχον εννοεί τον Αφεντούλιεφ.

Τον Φεβρουάριον του 1823 ο Σήφης Δελιγιαννάκης μαζί με άλλους σφακιανούς Κισσαμήτες και Σελινιώτες εκστρατεύει κατά των Τούρκων Κισσάμου και Σελίνου. Εις Σέμπρονα σε φονικωτάτη μάχη εφονεύθησαν κατ' άλλους μεν 700 Τούρκοι κατ' άλλους δε 1.000 δικοί μας εφωνεύθησαν 30 εκ των οποίων 8 Σφακιανοί.

Εις Αρμενοκάμπους κατά τον Νοέμβριον του έτους 1823 εφωνεύθη ο Γεώργιος Δεληγιαννάκης σε νυχτερινή μάχη μαζί με 12 άλλους Σφακιανούς «*…Απεθρήνησαν λοιπόν τα Σφακιά, ως και όλη η Κρήτη, και τούτον τον πολύτιμον άνδραν, μικρόν προ του θανάτου του Θ.Χούρδου, τους αμφοτέρους ετίμησεν η πατρίς με τον ανώτατον βαθμόν του πεντακοσιάρχου εξ' αρχής του αγώνος διά τας μεγάλας αυτών στρατιωτικάς αρετάς και την φιλοπατρίαν. Ο Γ. Δεληγιαννάκης ην γέννημα και θρέμμα του ορεινού Ασφένδου Σφακίων, ανήρ φιλότιμος, προς πάντας περιποιητικώς και ευπροσήγορος εις άκρον ο ένθερμος θιασώτης του αγώνος και μαχητής εκ των σπανίων. Ήγον δ' αμφότεροι το 30ον έτος της ηλικίας των και ήσαν εκ των διακεκριμένων στρατηγών της Κρήτης. Τον διεδέχθη με τον αυτόν βαθμοί ο αδελφός αυτού Σήφης….»* (Παπαδοπετράκης σ. 300.

Όταν ήλθε ο Χ΄΄Μιχάλης εις Κρήτην, αρχάς 1828, στην διοίκησιν Σφακίων ήταν ο Α. Παναγιωτάκης, ο Π. Βολουδάκης και ο Σήφης Δεληγιαννάκης. Την 8-5-28 ο Χ΄΄ Μιχάλης Νταλιάνης, ο Μανουσέλης, ο Μανουσογιαννάκης και ο Δεληγιαννάκης έκαμαν μία επιδρομήν εις την περιοχήν Ρεθύμνου και εφώνευσαν 40 τούρκους και συνέλαβαν αιχμαλώτους μεταξύ των οποίων τον «επισημότατον εν Ρεθύμνη Ικιντζή Αγάν αφήρπασαν δε και εξ' χιλιάδας διάφορα ζώα…» (Παπαδ.382) οι άνδρες του Μουσταφά την 13 Μαΐου ήλθαν από τις Βρύσσες εις Ασκύφου με 8.000 πεζούς και 400 ιππείς την 15ην του μηνός μεταβαίνει εις Καλλικράτην και την 16ην εις Καψοδάσοι. Οι Σφακιανοί καπετάνιοι επέμεναν του Χ΄΄Μιχάλη να δοθεί η μάχη εις τα βουνά και όχι στον κάμπο δια να πλεονεκτούν ως γνωρίζοντες τους ατραπούς, αλλά αφού ο Χ΄΄.Μιχάλης ήτο ανένδοτος και βλέποντες βέβαια την καταστροφήν, οι Σφακιανοί, σε περίπτωσιν κατά την οποίαν θα γινότανε αναμέτρησις 600 ανδρών του Χ. Μιχάλη και 700 Σφακιανών αφ' ενός και 12.000 εχθρών αφ' ετέρου, εις τον κάμπον, δεν εθεώρησαν ότι ήτο σκόπιμο να θυσιασθούν. «*…Μόνος, ο εκ των Σφακιανών ο Στρατής Δεληγιαννάκης ανθίστατε και επέμενε να μη ενοχλώσιν τοσούτον τους ανθρώπους εις τα σχέδιά των δι ο και αυθορμήτως προσήλθεν μετά 60 ανδρών…. Η μόνη δε δύναμις δι' ην εμεγαλοφρόνει τοσούτον ο Χ. Μιχάλης και ηξίου να αντιταχθή αποτελεσματικώς επί τοσαύτην κολοσσιαίαν δύναμιν του πολεμίου, συνέκειτο εκ 530 ανδρών πεζών και 70 ιππέων εκτός των ανδρών του Δεληγιαννάκη…»* (Παπαδοπετρ.σ.387). Ο Δεληγιαννάκης με τους 60 άνδρες εκλείστηκε στο φρούριο. Ο Χ. Μιχάλης από τις πρώτες μάχες εξουδετερώθηκε τελείως η δύναμις του. Από τις 18-5-28, εξολοθρεύθη ο Χ. Μιχάλης, μα οι 60 άνδρες του Δεληγιαννάκη ευρίσκονται πολιορκημένοι μέχρι τις 24/5 και ο Παπαδοπετράκης λέγει σελ.390: «*…είπομεν ανωτέρω ότι ην ευδοκία Θεού να προσέλθη ο Στρατής Δεληγιαννάκης εις το φρούριον. Ούτος ην άριστος, σκοπευτής, αδύνατον η σφαίρα του να αποτύχη. Είχε παρ' αυτώ άνδρας τινάς και τω εγέμιζαν τα τουφέκια, αυτός δε μόνον έριπτεν εις τα σώματα των εχθρών και επροξένει φθοράν ακαταλόγιστον. Τα πλείστα των εν τω κάμπω πτωμάτων έρριψεν αυτός, ουκ ολίγα δε και οι από τα έξω των τοιχών. Αυτός εν ενί λόγω έσωσεν το φρούριον και δεν εκυριεύθη υπό του μανιώδους πολεμίου….»*

«…Τοιαύτη ην εν Φραγκοκαστέλλω γενομένη φρικώδη μάχην καθ' ην έπεσεν εν βραχύτατω χρόνω 338 Έλληνες και 800 Τούρκοι, ων τους πλείστους εφώνευσεν ο Δεληγιαννάκης…»

Την 24ην του Μαΐου έγινε σύμβασις και αντηλλάγησαν αιχμαλώτοι, ο δε Δεληγιαννάκης εξήλθεν του φρουρίου με τα παλικάρια του και τον οπλισμόν τους. Ο Μουσταφάς φεύγοντας εκυνηγήθη από τους Σφακιανούς

οι οποίοι ευρίσκοντο εις τους πρόποδας των βουνών και συνενωθέντες με τους άνδρες του Δεληγιαννάκη, έδωσαν την πρώτη μάχη στην Ακασταρέ, Νοτίως της Σκαλωτής. Έδωσαν και φωτιά στον τότε δασωμένον κάμπο και εβοήθησε το έργο τους. Οι Τούρκοι ετράπησαν εις άτακτον φυγήν και οι Σφακιανοί τους επετσόκοβαν. Στον Κόρακα πλεισίον του Ροδακίνου τους έκαμαν μακελειό. Η καταδίωξις εσυνεχίστηκε μέχρι Απάγκου. Ο Παπαδοπετράκης μεταξύ των αριστευσάντων αναφέρει τον Σήφη Δεληγιαννάκη και τον Ανδρέα Βούρβαχη από το Ασφένδου και τον απολογισμόν της εκστρατείας του Μουσταφά παρουσιάζει ως εξής «*εις Ασκύφου 1 νεκρόν εις Καλλικράτη, 24, εις Πατσιανόν 50 εις Φραγκοκάστελλο 800 και εις την καταδίωξιν από Ακασταρέ μέχρι Απάγκου 1902 (Παππαδοπ.σελ.400) Ο Κριτοβουλίδης αριθμεί τους φονευθέντας Τούρκους όλους μόνον 1.700 και ο Γερβίνος μόνον 1.000. Σφακιανοί αναφέρονται μόνον 6 νεκροί».*

Την 22-1-1830 διά του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου η Ελλάς μεν αναγνωρίζεται ελεύθερον βασίλειον αλλά η Κρήτη στερείται του δικαιώματος να αποτελέσει επαρχία αυτού. Και γράφει ο Παπαδοπετράκης εις την σελίδα 432 *«…επειδή δε και μετά την επίσημον δήλωσιν της καταδίκης των οι τλήμονες Κρήτες δεν έπαυον ούτω διαμαρτυρόμενοι διά γραφίδος και διά των όπλων κατά της γενομένης αδικίας και δεν άφηνον πλέον τους Ευρωπαίους τούτους μετά των Τούρκων να καθεύδωσιν επί τούτου, απέστειλαν πλοία πολεμικά ίνα εμποδίζωσι την εις Κρήτην εισαγωγήν όπλων και πολεμοφοδίων…»* Οι Ευρωπαίοι τότε Άγγλοι, Γάλλοι και Ρώσοι «*περισφίγκωσι τας αλύσεις περί τον τράχηλον του Κρητικού λαού*». Αλλά το θέλημα των Μεγάλων Δυνάμεων τότε εθεωρείτο θέλημα Θεού και πολλοί επίστεψαν ότι η Κρήτη κατεδικάστηκε τελεσίδικα αλλά ο Παπαδοπετράκης σελ.433 λέγει: «*….Μόνος δε ο εκ Σφακίων Στρατής Δεληγιαννάκης μετά και άλλων Σφακιανών απεπειράθη και τότε ίνα άρωσιν αύθις τα όπλα και αποθάνωσι με αυτά εις χείρας αλλ' η αυθάδεια αυτών ετιμορήθη διά της ισοβίου φυγής εις την αλλοδαπήν…»*. Οι αδελφοί Σήφης και Στρατής Δεληγιαννάκηδες εν όψει αυτής της καταστάσεως έφυγαν εις Μήλον το έτος 1830. Δεν έπαψαν όμως να ενδιαφέρονται διά την Κρήτη και όταν το 1841, οι εις Αθήνας ευρισκόμενοι Κρήτες απεφάσισαν να επιχειρήσουν και πάλιν εξέγερσιν της νήσου, ήλθαν προς τούτο εις Κρήτην ο Στ. Δεληγιαννάκης, ο Πατερόπωλος, ο Β.Χάλης, ο Κουμής και ο Δεικτάκης, δεν επετεύχθη όμως η εξέγερσις διότι δεν ήτο κατάλληλο το κλίμα και δεν υπήρχαν ευοίωνες προοπτικές.

Από το βιβλίον του Ζαφειρίου Βάου σελίς 257 πέρνομεν νεκρολογίαν η οποία εδημοσιεύθη εις την εφημερίδαν της Σύρου

«Ερμούπολις» έτος ΙΑ αριθ.φυλ.509 της 12-10-1874. Τίτλος βιβλίου του Βάου «Κρήτες αγωνιστές Ιδρυτές του Αδάμαντος Μήλου».

«Νεκρολογία Ιωσήφ Δεληγιαννάκη»

«*Την πρώτην οδεύοντος μηνός απεβίωσεν εν Μήλω ο υπερεκατονταετής Ιωσήφ Δεληγιαννάκης αντισυνταγματάρχης της φάλαγκος ένδοξον λείψανον του ιερού αγώνος, βλαστός εκ του χωρίου Ασφένδου των Σφακίων της Κρήτης, οικογενείας τα μάλιστα συναινεγκούσης κατά τον ιερόν αγώνα. Επτά ο μακαρίτης είχεν κατά την επανάστασιν του 1821 αδελφούς, άπαντας ασχολουμένους εις τε τας στρατιωτικάς και πολιτικάς υπηρεσίας της πατρίδος, τρεις εις τον βομόν αυτής εθυσιάσθησαν κατά διαφόρους μάχας εκ των επιζησάντων, δύο μετέβησαν εν τη ελευθέρα Ελλάδι, ο προ ολίγων μηνών αποβιώσας, εν Μονεμβασία Στρατής Δεληγιαννάκης Συνταγματάρχης και ο μακαρίτης Ιωσήφ. Μίαν και μόνη καθ' όλην την ζωήν είχεν ενασχόλησιν εις τον χειρισμόν των όπλων γυμναζόμενος και γυμνάζων άλλους, έναν και μόνον πόθον, την απελευθέρωσιν της πατρίδος του ην ως αναπόφευκτον επερίμενεν ότι θέλει απολαύσει, αλλά δυστυχώς φευ: περίλυπος επί τη στερήσει ταύτη κατέβη εις τον τάφον.*

Κατά τας ανάγκας της πατρίδος του και εις μεγάλας πολιτικάς υπηρεσίας. Υπηρέτησεν μέλος της Κυβερνήσεως της Κατζηλερίας τότε λεγόμενης αναδειχθείς, και ως στρατιωτικός εις πολλάς μαχάς διέπρεψεν ως αρχηγός επί ετοιμότητι πνεύματος και ευταξίας κατά την κλαγήν των όπλων, ως στρατιώτης δε επί καρτερία και ωκήπτητι.

Γνωρίζων απάσης τας περιπέτειας και λεπτομερείας του αγώνος της πατρίδος του δεινήν ησθάνετο θλίψιν να μένωσι ανιστόριτοι αι ηρωϊκαί πράξεις των αποδήμων εκείνων ανδρών διότι τα μάλιστα εθεώρει ελλειπείς τας υπαρχούσας ιστορίας του Κρητικού αγώνος, ας συχνότατα ήθελε να ακούει υπαγορεύν τας αναγκαίας σημειώσεις. Είχεν δε ο μακαρίτης σπανίας οικογενειακάς αρετάς, στοργήν προς άπαντα τα μέλη της οικογενείας του, αριθμόν δε περί τους ογδοήκοντα κατηόντας πολύν ησθάνετο χαράν επί τη γεννήσει ετέρου απογόνου του σεμνυνόμενος διά το πολυάριθμόν αυτών.

Καίτοι δε είχεν ηλικίαν περίπου εκατόν δέκα ετών διετήρει ουχ ήττον πάσας τας σωματικάς και νοεράς αυτού αισθήσεις, γαλήνιος δε πλήν με τον στεναγμόν ότι την πατρίδαν του αφήνει δούλην απέθανεν γαίαν έχον ελαφράν…..».

Νεκρολογία 1874, για τον Στρατή Δεληγιαννάκη

Από την εφημερίδα «Ραδάμανθης» που εξεδίδετο στην Αθήνα το 1874.

Επικήδειος εκφωνηθείς από τον Αγάπιο Ιωαννίδη στο ναό του «Ελικομένου Χριστού» στη Μονεμβασιά στις 11-1-1874.

Καίτι εις άκρον συγκεκινημένος επί της λύπης δια τον αιφνίδιον θάνατον του σεβαστού μου φίλου, καίτι αισθάνομαι την αδυναμίαν μου προς λόγους επικηδείους δια πρόσωπα μάλιστα πεπροικισμένα, με στρατιωτικάς αρχάς και μεγάλα ανδραγαθήματα υπέρ της φίλης πατρίδος μ' όλα ταύτα, θαρρόν εις την επιείκειαν του αξιοτίμου ακροατηρίου μου, λαμβάνω το θάρρος να εκφωνήσω ολίγας λέξεις ως φόρον οφειλόμενων εις παρομοίους άνδρας.

Ο προκείμενος νεκρός, Στρατής Δεληγιαννάκης εβδομήκοντα πενταετής την ηλικίαν, γεννηθείς και ανατραφείς εις τα ηρωικά Σφακιά της αναξιοπασχούσης Κρήτης, μόλις η σάλπιγξ της ελευθερίας ήχησεν εις τα ώτα του και πάραυτα ως λέων ανατινάξας την χαίτην του και υπό την αρχηγίαν του πατρός του επετέθη κατά των εχθρών του Χριστιανισμού, ως αρχηγός των όπλων της επαρχίας Ρεθύμνης, με την απόφασιν ή να ελευθερώσει την πατρίδα του ή να πέσει ενδόξως υπέρ αυτής. Έδραμε λοιπόν όπου η ανάγκη το εκάλει και εν τω μεταξύ απείρων κακουχιών και στερήσεων, εδείχθει ήρως εις πολλάς και σπουδαίας μάχας αιματηράς τας οποίας η αλάνθαστος ιστορία εξύμνησε και οι συμπατριώται του ακριβώς γιγνώσκουσι. Και εις τας οποίας έλαβεν ουκ ολίγας πληγάς.

Εν τούτοις ο πατήρ του ενδόξου νεκρού έπεσε μαχόμενος, ο δε άξιος αυτού υιός έχων τότε ηλικίαν ετών μόλις 25 αναγνωρισθείς ως εις εκ των ικανών αρχηγών της Κρήτης, επικεφαλής ισχυρού σώματος ανδρείων, απέστειλεν εκατοντάδας Αγαρινών εις τον Άδην εκδικούμενος ούτω το αίμα του πρωτομάρτυρα Οικουμενικού Πατριαρχίου Γρηγορίου, των σεβασμιωτάτων συνοδικών του ιεραρχών του πατρός του και συμπατριωτών του.

Ποιος εξ' υμών των γιγνωσκόντων την ιστορίαν της Κρήτης δύναται να αρνηθεί την ανδρείαν την τόλμην και τα τεράστια έργα των μαχητών της Κρήτης ως εκ των οποίων οι αρειμάνιοι εκείνοι Τούρκοι ηναγκάσθησαν, ένεκα των αλλεπάλληλων καταστροφών των να κλεισθώσιν εις τα φρούριά των και ούτω να μείνωσι της όλης γης εκείνης οι Έλληνες Κρήτες. Και όμως σκληρά και αδίκος απόφασις των δυνατών της γης κατεδίκασεν την ωραίαν εκείνην νήσον, την επί εννέα όλα έτη

αγωνισαμένην υπέρ της ελευθερίας της και ποτισθείσαν με τα αίματα των τέκνων της όπως μη συμπεριληφθεί εις την μητέραν Ελλάδα!

Έν δακρυς αγωνιών και διαμαρτυρόμενος ενώπιον του βασιλέως των βασιλευόντων, αποχαιρέτησεν τότε μόνον την πατρίδαν του ο ήρως Δεληγιαννάκης, επιφυλασσόμενος, να επανέλθει εις αυτήν και πάλιν εις ευνοϊκοτέρας περιστάσεις.

Κατοίκησε λοιπόν εις την γειτνιάζουσα Μήλον, όπου απολαμβάνων σπουδαίας υπολήψεως και αγάπης, χάριν των προτερημάτων του ενυμφεύτη την ώδε ισταμένη και θρυνούσαν, αξιότιμον και σεβαστήν Μαρίαν Ιωαννίδου κόρην μίας εκ των επισημοτέρων οικογενειών της νήσου.

Εν τούτοις ο Στρατής Δεληγιαννάκης, ο οδηγήσας επί εννέα έτη τους συμπολίτας του εις τας μάχας κατά του εχθρού, δεν ήτο δυνατόν να μην αποβλέψοσιν εις αυτόν και εν καιροίς κρησίμοις πολιτικών περιπετειών. Δι ο κατά το έτος 1843, ότε επήλθεν η ένδοξος του πολιτεύματος της πατρίδος μεταβολή, οι απανταχού Κρήτες εξέλεξαν τον αυτόν μετά των Δ. Καλέργη, Ρενιέρη, Ζερβουδάκη, Κουμή και Χρυσαφόπουλον, μέλος της εν Αθήναις Εθνικής συνελεύσεως και κατόπιν βουλευτήν. Ως τοιούτος δε εξεπλήρωσεν τα καθήκοντά του πάντοτε επί τιμιότητι και ευθύνη, σωφρόνως και ενόρκως ως ήρμοζεν εις άνδραν τίμιον και ελεύθερον.

Απέναντι των μεγάλων θυσιών και εκδουλεύσεών του προς την πατρίδα ο μακαρίτης ετιμήθη με το βαθμό αντισυνταγματάρχου της Φάλαγγας, εκλεχθείς δε και μέλος της επί των θυσιών και εκδουλεύσεων του αγώνος επιτροπής υπό του μακαρίτου Όθωνος. Τελευταίως δε βαρυνθείς την Αθηναϊκήν Τύρβην, από αίσθημα ομολογουμένου πατριωτισμού, ομοίου του αρχαίου Φωκίωνος ήρθε και κατοίκησεν προ δεκαπενταετίας εις τον τόπον τούτον και εν τη ακροπόλει, όπως καθωρών τα υψηλά όρη της υπό των Τούρκων δεσποζομένης πατρίδος του, επιδράμει και πάλιν υπέρ της ελευθερίας της. Ήτο ήδη ο ατρόμητος Στρατής Δεληγιαννάκης βεβλαμένος στον πόδαν μέχρι χωλότητος εκ της πληγής πολέμου και όμως όταν κατά το 1866 η πατρίς του εστασίασεν κατά των τυράννων στις, η καρδιά του ανδρείου ηλεκτρίσθη ενθουσιωδώς. Δι ό και δράξας τα ιερά όπλα του έτρεξεν στις υπεράσπισην στις, τεθείς επικεφαλής πολλών συγγενών και συμπατριωτών του επολέμησεν όλαις στις δυνάμεσι, μη λαβών ποσώς υπόψην μήτε στις σουλτανικούς αυτοκρατορικούς και απτόητους στρατούς, μήτε εκείνους του αντιβασιλέως στις Αιγύπτου εις 70 χιλιάδων συγκείμενων μήτε τον κατά θάλασσαν αποκλεισμόν στις νήσου υπό 30 πολεμικών ατμοπλοίων.

Δυστυχώς πλην και κατά την περίπτωσην ταύτην οι ολίγοι επαναστάται στις Κρήτης έπαθαν ήτταν διότι η πολιτική στις Ευρώπης δεν ενέκριναν την ανεξαρτησίαν στις πατρίδος των. Επομένως ο τουρκοφάγος Στρατής Δεληγιαννάκης επανήλθεν ώδε στενάζων και καταρώμενος στις αίτιους του έθνους του συμφοράς.

Αφ' στις όθεν αι κακουχίαι του πολέμου, αφ' εταίρου αι περιπέτειαι στις τύχης του ιδιωτικού βίου και προ πάντων η μη απελευθέρωσι στις πατρίδος του, εβασάνιζον και κατεβίβροσκον την καρδίαν του φιλοπάτριδος Δεληγιαννάκη υπέρ τον ήμισυ αιώνα. Κατά δε την παρελθούσαν νύχτα, πληρωθέντος του χρόνου στις ζωής του, ο Ύψηστος τον ανακάλεσεν επί την αιώνιον μακαριότητα εν πλήρη αυτού αταραξία και γαλήνη, ως έχοντος την συνείδισην ελευθέραν ενώπιον του Πλάστου, διότι και ως στρατιώτης τον ιερόν και δίκαιον αγώνα ηγωνίσθη επ' αρετή και ανδρείαν και ως πολίτης έζησεν βίον άμεμπτον και αξιοπρεπή.

Τοιούτος εν ολίγοις υπήρξεν ο Στρατής Δεληγιαννάκης του οποίου την υστέρησην ημείς δε δικαίως θρυνούμεν σήμερον ως αγωνιστήν και συνδημότην, οι συναγωνισταί του στις οπλαρχηγοί, Σηφάκηδες, Χάληδες, Ζερβοί, Κουμήδες, Βαρδουλομανούσοι, Δρακονινοί, Τζελεπήδες και λοιποί τον ασπάζονται μετά χαράς εις στις ουρανούς. Η δε ευτυχής άλλοτε, ήδη δε δυστυχής και έρημος εις την ξένην ταύτην γην χήρα του μακαρήτου νοήμων, κάτοχος χριστιανικών αρετών, στις δίκαιον και δίκαιον μέγα να θρηνείς την υστέρηση του αγαπητού και πιστού σου συζύγου. Αλλ' όταν μνησθείς ότι προορισμός του ανθρώπου είναι ο θάνατος και ουδείς θέλει να τον αποφύγει αφού ήλθε στη ζωή ο μακαρίτης αφήνει ένδοξον όνομα εις την ιστορίαν στις πατρίδος στις καύχημα στις οικογενείας και των φίλων του, τότε ευρίσκεις εις ταύτα παρηγορίαν και ανακούφισην εις την θλήψην σου.

Δεήθητι λοιπόν και ημείς μετά του συρρεύσαντος κόσμου περί στις αναπαύσεως στις ψυχής του εις σκηναίς δικαίων και εκφωνήσατε συν ημίν τρεις «*ο Θεός συγχωρήσει αυτόν, γαίαν έχει ελαφράν».*

Δια την αντιγραφήν Κανάκης Γερωνυμάκης

«Χανιώτικα Νέα» 5-1-1991

Εις το σημείον όπου η εφημερίς «Ερμούπολις» γράφει το όνομα του χωρίου Ασφένδου, ο Βάος έχει παραπομπή και στο κάτω μέρος στις σελίδας εξηγεί «*Εκ του αυτού χωρίου κατήγετο και ο διαπρεπής Κρητικός Μήλος Ιωσήφ, Χατζηδάκης, συγγραφέας στις Ιστορίας στις νήσου Μήλου»,* εγγονός του Ιωσήφ Δεληγιαννάκη. Εκ του ως άνω βιβλίου του Βάου συνάγομεν την πληροφορία ότι εις την νήσον Μήλο μόνον κατέφυγαν φεύγοντες εκ Κρήτης, 223 οικογένειες αι πλείσται των οποίων ήσαν Σφακιανοί. Οι Σφακιανοί έβλεπαν εις εαυτούς ηύξημένη ευθύνη διά την υπόθεσιν στις ελευθερίας, ως έχοντες πάντοτε το προβάδισμα και την πρωτοβουλίαν εις στις αγώνες. Διά τούτο, όταν εξ' αιτίας του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου επίστεψαν ότι το παιχνίδι χάθηκε αντιτηθέμενων των Δυνάμεων, πολλοί εξεπατρίσθησαν. Το 1830 και ο αγωνιστής Χατζή – Σταυράκης ή Χατζή – Σταυρούλιας Μπαρδάς κατέφυγεν εις Σόκια Μ. Ασίας όπου επεδόθη στο εμπόριο και απέκτησε μεγάλη περιουσία. Ήτο από το Ασφένδου. Αργότερο πήρε κοντά του τον συγγενή του Σταύρον Ιερωνυμάκη ο οποίος επεδόθη εις εισαγωγάς όπλων (σεσαπώ, γιαταγάνια και γκρά). Ο υιός του Σ. Γερωνυμάκη Γεώργιος εφονεύθη από στις Τούρκους το 1922 περί Χ.Σταύρακα κλπ. πληροφορία Στ. Ιερωνυμάκης, συνταξιούχος στις Εθνικής Τραπέζης.

Ο Αναγνώστης Γερωνυμάκης επήγε πρώτα στο Καστελόριζο και μετά στη Γαλλία. Ήτανε τρακοσίαρχος, και στην επαναστατική Κυβέρνηση ήτανε φροντιστής πολέμου (υπουργός).

Εκ στις οικογένειας των Δεληγιαννάκηδων του Ασφένδου είναι και οι Δεληγιαννάκηδες στις Αργυρουπόλεως ο Ιωάννης Δεληγιαννάκης εγενήθη εις Ασφένδου το 1816. Ήτο αρχηγός στις Δυτικής επαρχίας του Ρεθύμνου κατά τας επαναστάσεις 1866-69 του 1889 και 1896-97 ούτος εγκατεστάθη τελικώς εις Αργυρούπολην, Ρεθύμνης. Συλληφθείς υπό των Τούρκων εβασανίσθη και κατεδικάστη εις ισόβιον εξορίανκαι δήμευσιν στις περιουσίας του αλλά η απόφαση αυτή δεν εξετελέσθη τη επεμβάση των Μεγάλων Δυνάμεων και στις Ελληνικής Κυβερνήσεως. Κατά τας τελευταίας Επαναστάσεις του 1896-97 υπηρέτησεν ως πληρεξούσιος στις επαρχίας υπογράφων εκθέσεις και διαταγάς. Ο υιός του Κανάκης Δεληγιαννάκης, γνωστός διά την ανδρείαν του κατά τας εξεγέρσεις 1896-97 ήτο αρχηγός του Δ. Ρεθύμνου διευθύνων επιχείρησιν υπό ιδίαν πολεμικήν σημαίαν βοηθούμενος από στις αδελφούς του Γεωργίου Μάρκου και Ηλίαν. (από εφημερίδα «……..» φύλλα 11 Νοεμβρίου 1968).

Η Μεγάλη Επανάσταση του 1866-1869

Εις τας προετοιμασίας διά την επανάστασιν του 1866 αντιπρόσωπος των Ασφενδιωτών ήτο ο Ν. Σφηνιαδάκης. (Παπαδοπατρ.206).

Κατά τας επαναστάσεις από 1866 και μέχρι του 1897, αρχηγός των Ασφενδιωτών ήτο ο Μανούσος Μπολιώτης βαθμοφόρους είχε τον Νικόλαον Δεληγιαννάκη, Γεώργιον Γερωνυμάκη. (Ο Γεώργιος Γερωνυμάκης ήτανε ο παππούς μου. Στις από έγγραφο που φυλάγεται στον φάκελλον του στο Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, μαθαίνομε ότι στις 14-5-1868 προήχθει σε διακοσίαρχον. Επολέμισε στην Κρήτη και στην Ηπειρωτική Ελλάδα), Ευστράτιον Χιωτάκην και Εμμανουήλ Μαρινάκην.

Στις 16-1-67, ο Μουσταφάς κινούμενος από Ασκύφου εις Αποκόρωνα εις θέση Φαζού κτυπάται από Ασκυφιώτες, Ασφενδιώτες, Καλλικρατιανούς.

Μακεδονικός Αγώνας

Έντονη και σημαντική ήτανε η παρουσία της κοινότητας Ασφένδου στον Μακεδονικό Αγώνα.

Γ ε ώ ρ γ ι ο ς Π έ ρ ρ ο ς

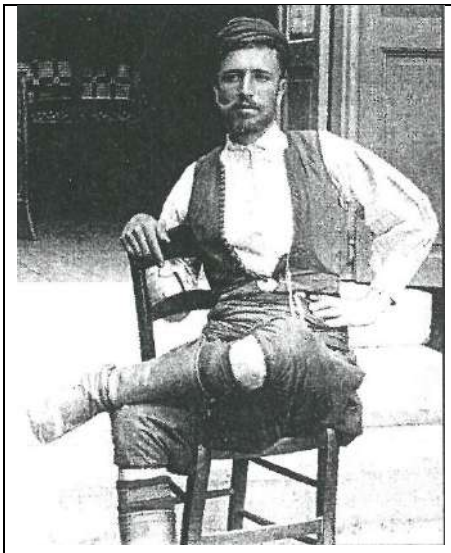

Ο Γεώργιος Πέρρος στο σπίτι του Παύλου Μελά στην Κηφισιά. Αρχές Απριλίου 1903

Βέβαια ο σημαντικότερος Μακεδονομάχος από την κοινότητά μας ήτανε ο Γεώργιος Πέρρος, διότι ήτανε από τα σημαντικότερα και αποτελεσματικότερα στελέχη του Μακεδονικού Αγώνα. Από τα πρώτα στάδια του Αγώνα εγνωρίστηκε με τον Παύλο Μελά ο οποίος τον προσλαμβάνει σωματοφύλακά του. Το 1903 του αναθέτει ειδική αποστολή και επικεφαλής των Γ. Δικόνιμου – Μακρή, Ευθ. Καούδη και Νικ.Βρανά (όλοι Σφακιανοί) μεταβαίνουνε στην Μακεδονία όπου, ερχόμενος σε επαφή με τους ντόπιους πρόκριτους έπρεπε να δώσει και να πάρει επιστολές και μηνύματα. Ήξερε την Τουρκική γλώσσα και παρίστανε τον ζωέμπορο. Τον συλλάβανε οι Τούροι, εκατάφερε όμως να τον αφήσουνε ελεύθερο και κατάφερε ακόμα να συναντήσει τους επισκόπους Καστοριάς και Φλώρινας και η αποστολή

του επέτυχε. Αμέσως του αναθέτουν τη συγκρότηση του πρώτου ανταρτικού σώματος που αποτελείτο από 10 Σφακιανούς και έδρασε μαζί με τον Μακεδόνα αρχηγό Καραβαγγέλη κατά των Βουλγάρων.

Το 1904, μετέχει στον αγώνα σαν υπασπιστής του Π.Μελά. το 1912 ο Βενιζέλος του αναθέτει τη συγκρότηση αντάρτικου σώματος και επικεφαλής 150 αντρών μετέχει στον αγώνα απελευθερώσεως της Χίου. Την 11η Νοεμβρίου 1913, εσκοτώθηκε στο Πυθί της Χίου. Ο Δήμος Χίου έδωσε το όνομά του σε ένα κεντρικό δρόμο της Χίου. Στην Αγ.Ζώνη είναι το καλλιμάρμαρο κενοτάφιό του. Στο βιβλίο του Π.Κ. «Κρητ.Εθελ. τους Απελευθ.Πολ. 1912-13» σ.157, 158, 159 γράφει για τον Γ. Πέρρο πολλά.

Στην κηδεία του Γ. Πέρρου, ο Γυμνασιάρχης Χίου εξεφώνησε τον παρακάτω επικήδειο.

Γενναίε οπλαρχηγέ Γεώργιε Πέρρο!

Στους Μακεδονικούς Αγώνες έλαβαν μέρος ακόμα οι εξ' Ασφένδου Σταύρος Μαρινάκης του Ιωσήφ, Σταύρος Μαρινάκης του Εμμανουήλ και Ιωάννης Βούρβαχης του Νικολάου. Ο Σ. Μαρινάκης του Εμμ. Επολέμησεν εις Βερντέ της Γαλλίας υπό τον Παύλον Γύπαρην, μετά επολέμησεν εις Μακεδωνίαν και κατόπιν, υπηρέτησε, εις τον Στρατόν εφονεύθη εις την Σάμον ως λοχίας. Ο έτερος Σ. Μαρινάκης και ο Ι. Βούρβαχης επολέμησαν υπό τον αρχηγόν Καμηλάκην, αλλά το Σώμα τους ολόκληρο συνελήφθη εις Μοναστήριον και δικάστηκαν υπό των Τούρκων 105 χρόνια φυλακή έκαστος. Όταν άλλαξε το Σύνταγμα της Τουρκίας ο Κεμάλ αφέθησαν ελεύθεροι. Ο Α. Μόσχοβης και Μ. Πέρρος ήσαν ακόμα Μακεδονομάχοι. Μανόλης Σ. Χιωτάκης, Ιωάννης Φρισούλης, Μανώλης Φρισούλης.

Ο Προκόπιος Μπολιώτης επομέλησεν, όπως και πολλοί άλλοι χωριανοί, εις τους Βαλκανικούς πολέμους και εις την Μικρασιατική Εκστρατεία. Αυτός όμως απελύθη με τον βαθμό του υπολοχαγού και πήρε τις προαγωγές από τον βαθμόν του λοχίου και άνω επ' ανδραγαθίαις, ετραυματίσθη δε εις την Μικρά Ασία. Κατά την υποχώρησιν των Γερμανών ήτο Διοικητής λόχου 160 περίπου ανδρών εις την μάχη που έγινε εις Παναγιά Κυδωνίας. Επέδειξε άριστο θάρρος και τραυματίσθη από έκρηξη οβίδος, τον Νοέμβριο του 1944 κατά την εξόρμηση των Γερμανών.

Κατά την μάχη του Δεμίρ – Σαρ ετραυματίσθη ο Ιωάννης Μαρινάκης ο οποίος επέδειξε εις όλους τους Βαλκανικούς πολέμους και εις την Μικρά Ασία εξαιρετικήν ανδρείαν.

Στην Μικρασιατικήν Εκστρατίαν, συνεπεία κακουχιών ησθένησε και επέθανε ο Ι. Χατζιδάκης. επίσης συνέπεια κακουχιών της ίδιας εκστρατείας πέθανε ο Γεώργιος Θ. Γερωνυμάκης.

Εις την Αλβανία εφονεύθη ο Μιχαήλ Μανταδάκης και ο Μανούσος Βολουδάκης (ο τελευταίος ήτο κάτοικος Βουβά τον χειμώνα και Ίμπρου το καλοκαίρι) επίσης συνεπεία κακουχιών της Αλβανίας επέθαναν ο Ιωάννης Μ. Μπολιώτης και ο Γεώργιος Γ. Βρετουδάκης.

Κατά την κατοχή οι Γερμανοί στην Κοινότητά μας δεν έμεναν. Πρώτη φορά ήλθαν την 1-6-1941 όταν παρεδόθησαν και οι τελευταίοι Άγγλοι στην Κρήτη. Έμειναν ένα βράδυ και έφυγαν μετά ερχόντανε καμιά φορά όταν είχαν δουλειά. Από την Κοινότητά μας εσκότωσαν οι Γερμανοί τον Εμμανουήλ Τζουγάνον την 4-10-1942, διότι συνελήφθη ολοφορών τον εξετέλεσαν εις Αγιάν, εφόνευσαν τον Στυλιανόν Χιωτάκη εις θέσιν Μαύρες του Ασφένδου διότι τον είδαν να οπλοφορεί και τον Δαμουλή Μπολιώτη που τον βρήκανε να κρατά περίστροφο τον πήρανε στην Γερμανία όμηρο και έκανε δύο χρόνια στο στρατόπεδο του Ματχάουζε.

Μ π ο λ ι ώ τ η δ ε ς

Μανούσος Θ. Μπολιώτης
Αρχηγος Ασφενιδωτών 1830-1918

α) Οι Μπολιώτηδες είναι κλάδος των Σφηνιάδων όπου και οι Σηνιάδες είχανε έντονη παρουσία στην ιστορία του Ασφένδου. Ο Μανούσος Μπολιώτης ήτανε οπλαρχηγός των Ασφενδιωτών κατά την μεγάλη επανάσταση του 1866-1867 και ο γιος του Προκόπης Μπολιώτης έφτασε στον βαθμό του λοχαγού επανδραγαθίες στους νεότερους πολέμους. Επολέμησε Ηρωικά στην μικρασιατική εκστρατία, μα και στη μάχη της Παναγιάς το 1944, μήνα Νοέμβριο κατά των Γερμανών, όταν αυτοί κάνανε εξόρμηση, ήταν διοικητής του Σφακιανού λόχου ο Προκόπης

Μπολιώτης όπου και ετραυματίστηκε και ο λόχος των Σφακίων έκανε τους επιτηθέμενους Γερμανούς να γυρίσουνε πίσω με «σπασμένα μούτρα».

β) Άλλη οικογένεια που ήκμασε και αναδείχθηκε στο Ασφένδου κατά το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα ήτανε οι Σηφοδασκαλάκηδες. Κατά την Επανάσταση του Δασκαλογιάννη, ήτανε καπετάνιος ένας Σηφοδασκαλάκης μα και ο σημαιοφόρος του που σκοτώθηκε εκεί ήτανε Σηφοδασκαλάκης από το Ασφένδου.

Κατά την εξόντωση του Αληδάκη ήτανε αρχηγός των Ασφενδιωτών ο Α. Σηφοδασκαλάκης το 1774.

γ) Δευτερότερη παρουσία είχαν στην ιστορία οι παρακάτω οικογένειες: οι Γερωνυμάκηδες. *Ο Αναγνώστης Γερωνυμάκης* στην επανάσταση του 1821 ήταν 300αρχος για τις μάχες μα ήτανε και στην προσωρινή επαναστατική κυβέρνηση φροντιστής (υπουργός) πολέμου. *Ο Γεώργιος Ι. Γερωνυμάκης*, όπως γράφει ο φάκελός του που βρίσκεται στο Ιστορικό Αρχείο Κρήτης) το 1868 προήχθει στο βαθμό του 200αρχου. Είχε πολεμήσει στις επαναστάσεις της Κρήτης μα και στη Βόρειον Ελλάδα όπου όταν γύρισε στην Κρήτη υπό τον Μανούσο Μπολιώτη.

δ) Οι Μαρινάκηδες είχαν παρουσία στην επανάσταση. Ο Β. Μαρινάκης ήτανε στέλεχος του Μανούσου Μπολιώτη.

ε) Ο Νικόλαος Α. Δεληγιαννάκης, σαν στέλεχος του Μανούσου Μπολιώτη εσκοτώθηκε στη μάχη στην Κάναβο (Ήτανε αδελφός της γιαγιά μου).

στ) Ο Ε. Χιωτάκης ήτανε στέλεχος του Μ.Μπολιώτη και όταν χτυπήσανε τους Τούρκους στου θυμέ το αρμί ετραυματίστηκε αυτός ο Β.Χιωτάκης.

ε) Όταν προετοιμάζανε οι Κρήτες την Επανάσταση του 1866 οι Ασφενδιώτες είχαν πληρεξούσιό τους τον Νικόλαο Σφηνιαδάκη.

ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Κατά τον εμφύλιο πόλεμο είχαμε 2 θύματα από την Κοινότητα Ασφένδου. 1)Γεώργιος Γερωνυμάκης του Ιωσήφ. Μετά την απελευθέρωση κατετάγη στην χωροφυλακή, ο Γεώργιος Γερωνυμάκης για τριετή θητεία το 1945, όμως εξεράγει ο εμφύλιος πόλεμος το 1946 και σκοτώθηκε από συμμορίτες την 22 Δεκεμβρίου 1946 στην …τονίκη Χαλκιδικής στα 22 του χρόνια. 2)Ο Μιχάλης Δεληγιαννάκης του Μάρκου καταγόμενος από Ασφένδου μα κάτοικος Ασκύφου εσκοτώθηκε από αριστερό αντάρτη στις 1-Ιουλίου του 1948 στα Μεσκλά Κυδωνίας.

Γεώργιος Γερωνυμάκης

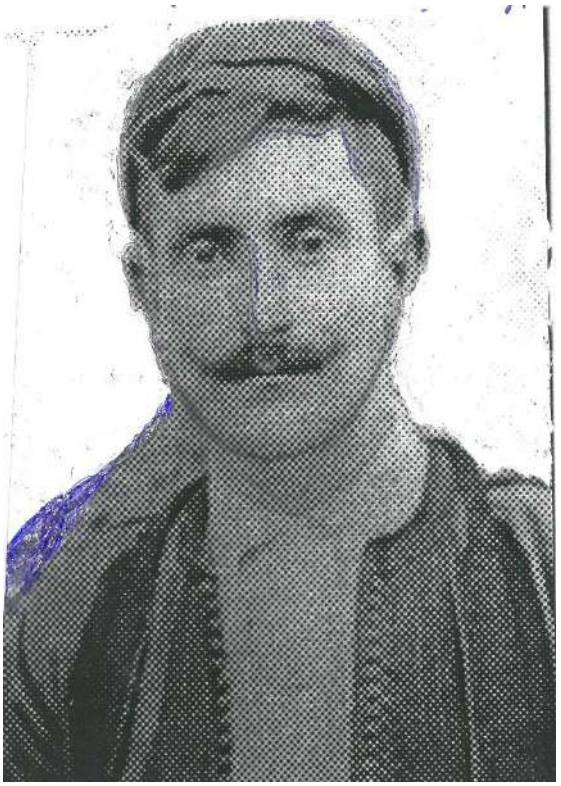

Μιχάλης Δεληγιαννάκης

Ασφενδιώτικες οικογένειες που προσφέρανε περισσότερο στους απελευθερωτικούς αγώνες

α) Αναμφισβήτητα η πιο ιστορική οικογένεια της τέως κοινότητας Ασφένδου είναι οι Δεληγιαννάκηδες που για 250 χρόνια αρχηγεύανε στο Ασφένδου. Στο μνημείο των Δεληγιαννάκηδων στον Βουβά είναι 17 ανάγλυφες προτομές ηρώων Δεληγιαννάκηδων. Σημαντικότατες προσφορές μα και αρκετό αίμα δώσανε οι Δεληγιαννάκηδες στον απελευθερωτικούς αγώνες.

β) Σημαντικότατη οικογένεια, σε προσφορά στους απελευθερωτικούς αγώνες, είναι οι Βούρβαχοι. Στην Επανάσταση του Δασκαλογιάννη εσκοτώθηκε ο Μπουρμπαχοστρατής σαν αρχηγός Ασφενδιωτών. Στην εξόντωση του Αληδάκη εσκοτώθηκε μαχόμενη η Μπουρμπαχοκατσουλή και στην μάχη του Φραγκοκαστέλλου διακρίθηκε ο Ανδρέας Βούρβαχης ηγούμενος με τους Νοταράδες 2.000 Κεφαλίνων ενώ ο γιος του ως άνω Διονύσιου, Κάρολος, έφτασε στρατάρχης της Γαλλίας.

ΟΙ ΒΟΥΡΒΑΧΟΙ ΑΠΟ ΤΟ ΑΣΦΕΝΔΟΥ

Κατά την επανάσταση του Δασκαλογιάννη εσκοτώθηκε στην Αράδαινα ως αρχηγός Ασφενδιωτών ο Μπουρμπαχοστρατής. Ο αδελφός του Σωτήρης επήρε το Καράβι του και έφυγε από τα καραστρεμένα Σφακιά και πήγε στην Κεφαλονιά. Τότε οι Γάλλοι είχανε Πόλεμο στην Αίγυπτο και όταν υέλανε να στείλουνε μήνυμα στον Μ. Ναπολέων μέσα από την μπλοκαρισμένη από Άγγλους Μεσόγειο στείλανε τον Σωτήρη Βούρβαχη και αφού έφερε εις πέρας την σημαντική αυτή αποστολή εσπούδασε τα παιδιά του η γαλλική κυβέρνηση. Ο Διονύσης Βούρβαχης σπούδασε στη στρατιωτική Σχολή και όταν ήτανε συνταγματάρχης του γαλλικού στρατού εξεράγει η επανάσταση του 1821 και ήρθε στην Ελλάδα να πολεμήσει, όπου εσκοτώθηκε στο Καματερό σαν αρχηγός 2.000 Κεφαλίνων μαζί με τους Νοταράδες. Ο γιος του Κάρολος Βούρβαχης έκανε καριέρα στον γαλλικό στρατό και έφτασε στον βαθμό του στρατάρχου, όπως γράφει ο Ψυλλάκης στην Ιστορία της Κρήτης τ.Α΄σελ.754.

Διονύσιος Βούρβαχης

Κάρολος Βούρβαχης

Σκόρπια στοιχεία για την Κοινότητα Ασφένδου

Α) Το χωρίον Βουβάς κατά τα χρόνια των Σαρακινών ήτο στο μέρος που λέγεται τώρα του «Δαμανού τα Καταλύματα». Κατάλυμα στην διάλεκτό μας σημαίνει ερειπωμένο σπίτι. Δεν ξέρομε την ονομασία που είχε το χωριό στην πρώτη του θέση. Τα ερείπια φαίνονται ακόμα. Η εκκλησία του Χριστού ήταν κτισμένη οπωσδήποτε πριν φύγει το χωριό από εκεί. Το εγκατέλειψαν το χωριό για να απομακρυνθούν από την θάλασσα, από όπου ήρχοντο οι Σαρακινοί. Εκεί κάτω είχε αρκετό και καλό νερό. Η εκκλησία είναι σε καλή κατάσταση. Είχε και τοιχογραφίες σπουδαίες αλλά τώρα είναι ημικατεστραμένες.

Β) Διά όποιον δεν γνωρίζει τι εστίν ορνιθοπόλεμος αντιγράφομεν από την «Ιστορίαν Σφακίων» του Παπαδοπετράκη σελ.97. «….*εκάστη οικογένεια υπεχρεούτο να προσφέρη δι' εκάστην πρωτομηνίαν εις έναν «Άρχονται όρνιν παχείαν και καλήν. Ο απειθήσας κατεδικάζετο εις τρίμηνον εξορίαν. Του φόρου τούτου των ορνίθων ούδε τους Σφακιανούς απήλλαξαν, που η χώρα τους δεν είναι εύφορος κριθής, δια να παχύνωσι τας όρινιθας ίνα μη παραπονώνται οι τρώγοντες αυτάς»*

Πολλάς εποίησαν οι ορεινοί αποπείρας ίνα απαλλαγώσι ειρηνικώς τοιούτου οχληρού φόρου, αλλ' ουδέν κατώρθωσαν.

«Όθεν κατά το έθος των οι Σφακιανοί προσελθόντες εις συνέλευσιν επί τον ωραίον λόφον του Αγ.Θεοδώρου απεφάσισαν οριστικώς ου μόνον τον επιβληθέντα φόρου των ορνίθων να μην δεχθώσιν….»

Επειδή ένας από τους λόγους που ώθησαν εις επανάστασιν τους Σφακιανούς ήτο ο φόρος των ορνίθων ονομάστηκε «Ορνιθοπόλεμος».

Ο λόφος του Αγίου Θεοδώρου είναι νοτίως των τότε Κολοκασίων.

Γ) Από επιστολήν που διαβάζομεν εις την σελ.432 «Ιστ.Σφακίων» Παπαδοπετράκη αποτινομένην εις τον Αντιπρόσωπον της Κρήτης εις την Γραμπούσαν Ρενιέρην εκ μέρους της Δημογεροντίας Σφακίων, βλέπομε ότι το 1830 (αναφέρει σχετικά για το Πρωτόκολλο του Λονδίνου) υπογράφεται παρά των Σήφη Δεληγιαννάκη, Χ.Σ.Βουρδουμπά και Στρατή Δεληγιαννάκη.

Δ) Το 1867 εφονεύθη υπό των Τούρκων ο Ανδρέας Μπολιώτης εις Βελονάδω Ρεθύμνης εις αντίποινα οι συγγενείς του έφεραν και εφώνευσαν 4 Τούρκους. Εκεί που εσκοτώθη ο ένας που λεγότανε Σκαντάλης, ένα πρινάρι που ήτανε κοντά, λέγεται ακόμα στου Σκαντάλη τον Πρίνο.

Ε) Και το χωριό Άγιος Γεώργιος ήτο κτισμένο εκεί που είναι σήμερον η εκκλησία του Αγίου Νικολάου. Φαίνονται και εκεί τα ερείπια του χωριού και πήγαν και αυτοί στην νέα θέση διά να απομακρυνθούν από την θάλασσα λόγω των Σαρακινών.

ΣΤ) Όλοι οι γέροι στο χωριό μας ξέρουν ότι ο Μέγας Ναπολέων επήρε έναν Βούρβαχη και τον έκανε στρατηγό του. Ο Μ. Περράκης που απεβίωσε προ 45 έτη και είχε πάει στην Αμερική έλεγε ότι του στρατηγού Βούρβαχη έχουν άγαλμα στην πόλη Νάνση οι Γάλλοι μαζί με 2 άλλων στρατηγών. Ο Κελαϊδής στο βιβλίο του «Ένας Γερω-παπάς» σ.72 γράφει ότι ο Μεγάλος Ναπολέων κάποτε πηγαίνοντας για την Αίγυπτο προσέγγισεν εις Λουτρό και παρέλαβεν 100 περίπου άνδρες διότι του έκαμε εντύπωσι η ικανότης αυτών στην σκοποβολή και πολλοί εξ' αυτών έλαβαν ανώτερα αξιώματα στην στρατιωτικήν ιεραρχίαν».

Ζ) Στην παραλία του Βουβά στα Χαλαρά είναι ένας μεγάλος σπήλιος, 80 μ. μήκος, 50 μ. πλάτος και 15 μ. ύψος. Από 2 πόρους μπαίνει μέσα νερό σε 10 μ. και με αντανάκλαση κάνει ημίφως. Από την ξηρά η είσοδός του είναι μικρή και χαμηλή. Μπαίνεις σκυφτός και προχωράς κάποια μέτρα ελικοειδώς μέχρι να φτάσεις μέσα. Ήτανε κρισφύγετο για επαναστάτες και για πειρατές. Εκεί καταφεύγαμε κι εμείς επί της γερμανοκατοχής πολύ συχνά. Μπροστά στην είσοδό του μπορεί να είσαι και δεν μπορείς να φανταστείς την ύπαρξή του.

Η) Κάποια φορά στη δεκαετία του 1930 βγαίναμε στο Ασφένδου από το φαράγγι άντρες γυναίκες και παιδιά. Η γριά Βεναντώναινα μας έδειξε ένα σκίσμα στο ανατολικό μέρος του φαραγγιού και μας είπε ότι το 1866 εκρύβονταν εκεί χωριανοί και όταν μιας γυναίκας έκλαιγε το παιδί

της και γύρευε νερό, ενώ περνούσανε από κοντά Τούρκοι, «ετσίρησε» στο «καλίκι» της και του το έδωσε για να μην κλαίει.

Θ) Πιο πάνω στον Πηγαδόλακα μας έδειξε ο Πυροβολοσήφης στο γύρω ενός βράχου και μας είπε ότι εκεί το 1866 είχανε σκοτώσει οι Τούρκοι ένα καλό γέρο και όταν τον βρήκανε ήτανε σε προχωρημένη σήψη και του πέταξαν πάνω του χώματα και αυτό ήτανε το μνήμα του.

Ι) Όταν ο Υψηλάντης επέρασε τον Προύθο εμάχονταν μαζί του 150 κρήτες με αρχηγό τους τον Γεώργιο Δαιμονάκη από τον Καλικράτη και με πολλούς Σφακιανούς μεταξύ των οποίων ήτανε τρεις αδελφοί Βούρβαχοι από το Ασφάνδου οι Βαρδής, Μανόλης και Τζουάνος.

Τα διοικητικά όρια της Κοινότητας

Τα διοικητικά όρια της κοινότητας Ασφένδου καθορίστηκαν το 1956. Την 22η Απριλίου έγινε η πρώτη έκθεση με πρόεδρο της Επιτροπής τον Ιωάννη Διαλυνά, Ειρηνοδίκη Χώρας Σφακίων και μέλη αυτής από πλευράς Ασφένδου τον Πρόεδρο της Κοινότητας Ευάγγελο Μαρινάκη και τον Κ. Σ. Δαμουλή Μπολιώτη και από πλευράς της Κοινότητας Ασκύφου Ιωσήφ Τρουλάκη, Πρόεδρο κοινότητας και Στ. Καπριδάκη Κ. Σύμβουλο.

Ύστερα από διαλογική συζήτηση αποφασίστηκε ότι τα όρια των κοινοτήτων Ασφένδου και Ασκύφου είναι η νοητή γραμμή από **Φαρδύκωλου, Τσούρδο Κούμο μέχρι Μακρέ Ασφένταμο.**

Η δεύτερη έκθεση αφορά τα όρια με την Κοινότητα Ίμπρου και από πλευράς Ασφένδου είναι τα ίδια μέλη, όπως παραπάνω, από πλευράς Ίμπρου ο Πρόεδρος Εμμανουήλ Κατσανέβας και ο Κ.Σ.Μάρκος Ζερβός και βέβαια Πρόεδρος της Επιτροπής και πάλι όπως παραπάνω ο Ειρηνοδίκης Χ. Σφακίων. Τα όρια με την Κοινότητα Ίμπρου είναι τα εξής: Α**πό του Χριστού το Λαγκό, Βουβιανόλαγκο, Τρυπών τον Λαγκό Κορφή Κροποκεφαλιού, Άμπελος, Πετραδοκέφαλο, Κορφή Βρεμένου Αυλόχα, Τέντας Σελί, Φαρδύκωλου**. Η έκθεση για τα όρια με την Ίμπρο έγινε την 24-9-1956.

Τρίτη έκθεση ήτανε για τα όρια με την κοινότητα Πατσιανού. Από πλευράς Ασφένδου ήτανε και πάλι τα ίδια άτομα και πρόεδρος της επιτροπής πάντα ο Ειρηνοδίκης. Από πλευράς Πατσιανού ήτανε ο Πρόεδρος της κοινότητας Μιχ. Μανουσέλης και ο Ιωσήφ Παπαδάκης Κ.Σ. ύστερα από διαλογική συζήτηση καθόρισαν τα όρια της Κοινότητας Πατσιανού με Ασφένδου ως εξής: **Από Φράγκισας το Σπήλιο, Αμυγδαλέ, Ασβεστοκάμινο, ανατολική άκρη Λουσόγρεμνου, Αγκαλωνιδές, Κεφάλα, Μεγάλη Πέτρα στον Απάνω Λάκκο του**

Περισυνακιού, Κορφή Περισυνακιού, Κακό Κεφάλι, Τυροκλάστη Σκάλα, Τυροκκλάστη Κορφή Ξεροκαμπιού, Κάτω Πόρος Μακρύλακκου, Βορεινάδα Γαϊδαρέ, Γαϊδαρέ Σελί, Κυπαρίσσια, Κορφή Γρε Κίμπη, Αβοραντολάκκουδο, Κουρτουρέ, Μακρέ Ασφεντάμους.

Η έκθεση με Πατσιανό έγινε την 19-8-1956.

Τοπωνύμια της κοινότητας Ασφένδου

1.Βρασκιανή γιάλα, 2.Κρέμασμα, 3.Του Χριστού ο Λαγκός, 4.Κατρίκης, 5.Σκαλεθέρια, 6.Βουβιανόλαγκο, 7.Αρμί του Μοσκοναριού, 8.Μοσκονάρι, 9.Λουριά, 10.Κουλούρες, 11.Σταλαϊτός, 12.Της Στράτας το Λουρί, 13.Της Λιάπαινας το Σόχωρο (Ήτανε η Λιάπαινα η μητέρα του ιστορικού Λιαποσήφη), 14.Σεράφης, 15.Του Μήτρο η Λούρα, 16.Μεσοσφήνι, 17.Του Λωμού το Λακκούδι, 18.Οι Πλακούρες, 19.Του Κώστα το Σόχωρο. (Ήτανε του Κώστα Βολουδάκη, αρχηγού του Αποκόρωνα), που εδώ είχε τον Βουβά χειμερινό χωριό, πριν εγκατασταθεί στο Βαφέ), 20.Περβολέ, 21.Βρυσάλι, 22.Σπηλέ, 23.Σκωτεινή, 24.Λειβάδια, 25.Ι.Ν.Αναλήψεως του Χριστού, 26.Του Χριστού τ' Αρμί, 27.Πίσω λιβάδια, 28.Του Ντουρμά το Σόχωρο, 29.Του Μπίρη το Σόχωρο, 30.Κεφαλάκια, 31.Του Πωλογιάννη ο Αυλήμωνας, 32.Βρουλόλακκας, 33.Καθαρόφτης, 34.Ξηρουχιανή, 35.Σωχώρες. 36.Λειβαδάκι, 37.Χαλασές, 38.Φαρδαλάτσος, 39.Αρκαλές, 40.Του Δαμανού τα καταλύματα (Εδώ ήτανε η θέση του χωριού πριν από τους Σαρακηνούς. Διακρίνονται ακόμα τα ερείπια), 41.Του Βελή το Σωχωράκι, 42.Σκάλες, 43.Αυλήμωνας, 44.Αχτένιστος, 46.Του Κουρκουλού η Σωχώρα, 46^{α}.Της Μεσκίνισσας το Σπηλιάρι (εδώ έμενε μία «μεσκίνισσα» =λεπρή) Σιοπάτι, 47.Πάνω Ποταμίδα, 48.Θρυμποκέφαλο, 49.Κουμπάς, 49^{α}.Γεώτρηση, 50.Κάτω Ποταμίδα, 51.Ποταμίδα, 52.Φαβέ, 53.Κομμάτα, 54.Πάπουρο, 55.Του Βελή το Σώχωρο, 56.Κοντολιός, 57.Νεραγδόσπηλιος, 58.Λεπέτρινο, 59.Το Δώμα της Σπηλές, 60.Κάμπος της σπηλιές, 61.Βίγλα, 62.Του Χριστού ο Σπήλιος, 63.Κούτελος, 64.Του Κούτελου η Μουτσούνα, 65.Πάτελα, 66.Βορόσκια, 67.Ο Σπήλιος του Αναράψη (Εδώ ήτανε κρησφύγετο πειρατών και επαναστατών. Την ονομασία λένε ότι οφείλει σε ένα πειρατή που πέθανε εδώ με αυτό το όνομα), 68.Χάλαρο, 69.Φωκόσπηλιος (εδώ γεννούνε οι φώκιες), 70.Μούρη των Αλικιδιών, 71.Τηγάνια, 72.Ρουσολιμιονάρι, 73.Καλογερές, 74.Φωκιές, 75.Πλατέ Πόρος, 76.Του Μπίκο το Σπηλιάρι, 77.Χωστός Σπήλιος, 78.Μεσοδόκι, 79.Της Παπαδιάς το Ρούμα. (Στη θέση αυτή εσκότωσε ο Λιάπης 3 Τούρκους το 1878 και τον Σεπτέμβριο του 1944 εσκότωσαν δύο Γερμανούς), 80.Ψαράς, 81.Του Ψαρά το Κεφάλι, 82.Ασπροχώματα,

83.Φραχτά, 84.Τουρκόλακκας, 85.Μπνημάτσια, 86.Μακρέ Σκιές, 87.Κάτω Απιδές, 88.Πλάτες, 89.Βερβελίδια, 90.Άσπες, 91.Του Αψή ο Σπήλιος, 92.Του Καστρακιού, 93.Πετεινάρης, 94.Βρυσί, 95.Φαραγκούλια, 96.Μελιτής, 97.Μεγάλη παραβολή, 98.Του Σιγανού η Ρίζα, 99.Καμπίνα, 100.Πατεριανές, 101.Τα Κοινοτικά σφαγεία, 102.Χαλασές, 103.Σκάφη των Αργουλιδών, 104.Παρόκαπνα, 105.Ραχολίδι, 106.Του Λομού το Λακκούδι, 107.Μανώλιος, 108.Γαϊδαρόσπηλιος, 108^{α}.Οι Τραολές, 109.Αλώνια, 110.Κεφάλι, 111.Αλετριγουδιό, 112.Ποντισκιά, 113.Σκοτεινή, 14.Αστυβιδωπό, 115.Καθαράδι, 116.Παλιός Κάψαλος, 117.Πρινοσέλι, 118.Τ' Αϊ-Γιωργιού η Σκάλα, 119.Μαύρο Σπηλιάρι, 120.Ρούσια Σπήλια, 121.Κόκκινο γκρεμνό, 122.Κουρεύτρες, 112^{α}.Αμύγδαλος, 123.Μαγλυνό Σπηλιάρι, 124.Πεντοβόλακας, 125.Τσιτσιρίδα, 126.Μελισσόκηπος, 127.Αμμουτσόσπηλιος (σπήλιος εδημιουργήθηκε, γιατί από εδώ έβγαζε το χωριό ορυκτή άμμο για τα κτήριά του), 128.Παχουνταριό, 129.Χωματόλακκας (από εδώ παίρνανε χώμα και σκεπάζανε τα σπίτια τη λεγόμενη «λεπίδα»), 130.Καβαλανίτσα, 131.Ι.Ν.Αγίου Ιωάννη, 132.Το Αρμί τ' Αϊ-Γιαννιού, 133.Του Ορφανού οι Κούμοι, 134.Άσπρος Λάκκος, 135.Των Τρυπών ο Λαγκός, 136.Μεσάρμι, 137.Τα Τσουνιά του Κουτσούλου, 138.Η Πλάτη του Κουτσούλου, 139.Του Ποντικού το Τσουνί, 140.Του Κουτρούλη τ' Αλώνι, 141.Τ' Αγίωργιού η Πατέ, 142.Αγκαραθόλακκας, 145.Βασιλοχώραφα. 146.Του Θελοντή το Μνήμα, (εδώ το 1866 σκοτώθηκε στη μάχη ένας εθελοντής), 147.Δαμάκοι, 148.Τσουνιά, 149.Τ'Αγιαννιού ο Λάκκος, 150.Μαυροχάρακα, 151.Φράμα, 152.Τσούνος (εδώ οι Γερμανοί, στη μάχη της Κρήτης είχανε παρατηρητήριο). 153.Αρχοντικός Λάκκος. 154.Του Κουλίζα το σπίτι, 155.Του Κουλίζα τα Λακκούδια, 156.Των Μαυροχαράκων το Λακκούδι, 157.Στρογγυλό Λακκούδι, 158.Κουτσαχλαδιάρης, 159.Του Κουβαρέ η Κόρδα, 160.Του Λιά οι Πεζούλες, 161.Του Κουβαρέ τα Λακκούδια, 162.Του Κουβαρέ η Σκάλα, 163.Αγκάλη, 164.Μπατσινέλα, 165.Αναβρυτή, 166.Αμυγδαλοκέφαλο, 167.Της Παρασιάς ο Λάκκος, 168.Ντάμπια, 169.Άμπελος, 170.Του Γαβιώτη ο Λάκκος, 171.Χαλικιάρης, 172.Αντιλάρες, 173.Ανεμόσπηλιος, 174.Κυλιστρήδια, 175.Βαθέ Αυλήμωνας, 176.Κεφάλα, 177.Σιόπατα Κεφάλας, 178.Του Πωλογιάννη ο Αυλήμωνας, 179.Τα Κούτελα της Κεφάλας, 180.Του Γαβιώτη ο Γύρος, 181.Πλατέ Αυλήμωνας, 182.Η Κόρδα, 183.Τρισούλι, 184.Πλευρά της Κεφάλας, 185.Αλεξομανώλης, 186.Πατσιανός Λάκκος, 187.Του Ανεμόμυλου η Παπούρα, 188.Πλευρά του Ακονέ, 189.Τ΄Ακονέ το Λακκούδι, 190.Καθάριο Πλάι, 191.Ακονές (εδώ οι Γερμανοί είχανε φρούριο και ένα μεγάλο ασύρματο. Εδώ τους χτύπησε με αεροπλάνο το 1944 ο Κελαϊδής. Εδώ τώρα έχει εγκαταστάσεις

ο ΟΤΕ), 192.Βορεινάδα του Ακονέ, 193.Πηγαδούλι, 194.Πετραδοκέφαλο, 195.Παπούρια, 196.Χιονίστρα, 197.Δρακόνα, 198.Καημένο Σελί, 199.Διμηνήτης, 200.Βρεμένος, 201.Του Βρεμένου το Κουμάρι, 202.Του Πυροβόλη το Μητάτο, 203.Βρουλολάκι, 204.Αυλόχα, 205.Ο Λάκκος του Παιγνιώτη, 206.Απουρανές, 207.Λουμπινές, 208.Πνήχτια, 209.Μεσοσκυά, 210.Βατωπό. 211.Του Λουμπινέ η Μούρη, 212.Του παπά η Στέρνα, 213.Νιόνερο, 214.Βούλισμα, 215.Του Λουμπινέ το Σελί, 216.Το γυριστό, 217.Των Πηγαδιών οι Πάτοι, 218.Το Μιτατούλι, 219.Φράτσια (Εδώ γράφει η ιστορία ότι το 1867 μαζεύτηκε 73.000 Τούρκικος στρατός), 220.Αντιλάρες, 221.Βρασκοπαπούρα, 222.Κροποκεφάλι, 223.Κάτω Κροποκεφάλι, 224.Της Σέλης ο Λαγκός, 225.Σέλη, 226.Φαλαγκάρης (Σπήλιος με σταλακτίτες), 227.Δαφνόσπηλιοι, 228.Δαφνολάκκοι, 229.Κηπάρια, 230.Ξεράρμι, 231.Μικρή Σέλη, 232.Όρνιο, 232^{α}.Αναβρυτός, 233.Κάτω Λέσκα, 234.Αμολοχιάς, 235.Τση Αχλάδας ο Λάκκος, 236.Πάνω Λάκκος, 237.Βουκολέ, 238.Κάτω Λάκκος, 239.Καλαμαύκα, 240.Βιτσιλές, 240^{α}.Του Σκαντάλη ο Πρίνος. (Εδώ σκότωσαν Τούρκους τον ένα τον λέγανε Σκαντάλη), 241.Χώνος, 242.Ο σπήλιος που στάζει, 243.Κέραμος, 244.Πλατέ χαλασές, 245.Της Καλογράς ο Χώνος, 246.Λιδομούρι, 247.Πεζούλα, 248.Κοντογονατέ, 249.Μαυροχάρακα, 250.Φαραγκούλια, 251.Σκαπεταρέ, 252.Πορόκαπνα, 255.Κούτσουλος, 254.Καστρακιού ο Λαγκός, 255.Ροβέ, 256.Κεφαλά, 257.Αγκαραθόλακκας, 258.Κεράτηδω, 259.Του ψηλό το Ρούμα, 260.Κολοκασιανές Αλικές, 260^{α}.Του Σαρακηνού ο Βόλακας (πολύ πιθανό να σκοτώθηκε εδώ κανείς Σαρακηνός). 261.Της Φράγκισσας ο Σπήλιος, 262.Βάταλος, 263.Αμυγδαλές, 263^{α}.Καμπλιδέ, 264.Λουσόγρεμνο, 265.Ι.Ν.Αγίου Θεοδώρου (εδώ γράφει ο Παπαδόπετρος ότι συναθροιστήκαν οι Σφακιανοί και αποφάσισαν την κήρυξη του «Ορνιθοπολέμου» κατά των Ενετών), 266.Κουλούρες (εδώ ήτανε το χωριό πριν των Σαρακηνών), 267.Γεώτρηση, 268.Ι.Ν.Αγίου Νικολάου, 269.Κέραμος, 270.Πορόλαγκο, 271.Πατελούρα, 272.Ι.Ν.Αγίου Αντωνίου, 273.Κολοκάσια, 278.Πορτί, 279.Καμπούρο, 280.Βιγλί, 281.Μπατσινέλα, 282.Κατρουλάς, 283.Μπαμπακίδια, 284.Ι.Ν.Αγίου Ιωάννου, 285.Πάνω νερό, 286.Καστρί (ερείπια παλιού κάστρου), 287.Περισυνάκι, 288.Κάτω Λάκκος, 289.Ψιακές, 290.Διγενής 291.Του Καβρουδάκι ο Βόλακας, 292.Πετραρολίθοι, 293.Καθές. 294.Βρούλινο. 295.Σκαμνάκια, 296.Βάρκα, 297.Τρικουκιά, 298.Κυνηγού οι Βόλιτες, 299.Κυνηγός, 300.Ανάγυρος, 301.Γλίστρες, 301^{α}.Αναβρυτός, 302.Βρυσί, 303.Πηγαδόλακκας, 304.Κουκόλακκας, 305.Βλατοί, 306.Ανατολικό, 307.Της Κιοχρές ο Λαγκός, 308^{α}.Λιμνολάκκουδο, 309.Του Τυροκλάστη η Σκάλα (εδώ κατά την επανάσταση του Δασκαλογιάννη σκοτωθήκανε 100

Τούρκοι και τον Ιούλιο του 1821 σκοτωθήκανε πάλι 100 Τούρκοι μα και ο αρχηγός των Νιμπριωτών Κωστόπωλος), 310.Λάμπρωνας, 310α.Φούσκης, 311.Μακρύλακκος, 312.Βραχογραφίες (Προϊστορικές), 313.Κορφή του Γουρνάρη, 314.Γαϊδαρές, 315.Γουρνάρης, 316.Λουράκια, 317.Λούρα, 318.Μπούρμπαχος, 318α.Του Τζιτζίφη ο γύρος, 319.Μούρη, 320.Του Δέτη το Πλάι, 321.Η Ρίζα του Κισσού, 322.Μαύρες, 322α.Αρκαλοκεφάλι, 323.Κούκουρος, 324.Κόλυμπος, 325.Χαρακάκια, 32.Κεφάλα, 327.Μέσα Στέρνες, 328.Πολυκοντύλου, 329.Τυροκόμου, 330.Μάχα, 331.Τσακισμένος, 332.Βρασκιά, 333.Της Φοράδας ο Λάκκος, 334.Στερνάκι, 335.Της Τέντας το Σελί (λέγεται ότι εδώ, κατά τη μάχη της Άμπελου σκοτώθηκε μία γυναίκα που είχε το παρατσούκλι «Τέντα». Ενώ δε ξέρομε τα άλλα στοιχεία της), 336.Αυλόχα, 337.Άμπελος (εδώ το 1821 σκοτωθήκανε 900 Τούρκοι, 338.Φαρδίκωλος, 339.Του Τσούρδου ο Κούμος, 340.Μακρέ Ασφέναμος, 341.Της κορφής ο Αυλήμωνας, 342.Κουρτουρέ, 343.Αγκαθέ, 344.Μουρμπαδόβουνο, 345.Γρε Κίμπη.
Ακολουθεί χάρτης της Κοινότητας Ασφένδου. Τον χαρτογράφησε ο Κανάκης Γερονυμάκης, αφού βγήκε στις κορφές για να υπολογίζει τις εκτάσεις και τις αποστάσεις.

Ο Χάρτης της Κοινότητας Ασφένδου που ακολουθεί, για να τον φτιάξει ο Κανάκης Γερωνυμάκης εβγήκε σε όλες τις γύρω κορφές.

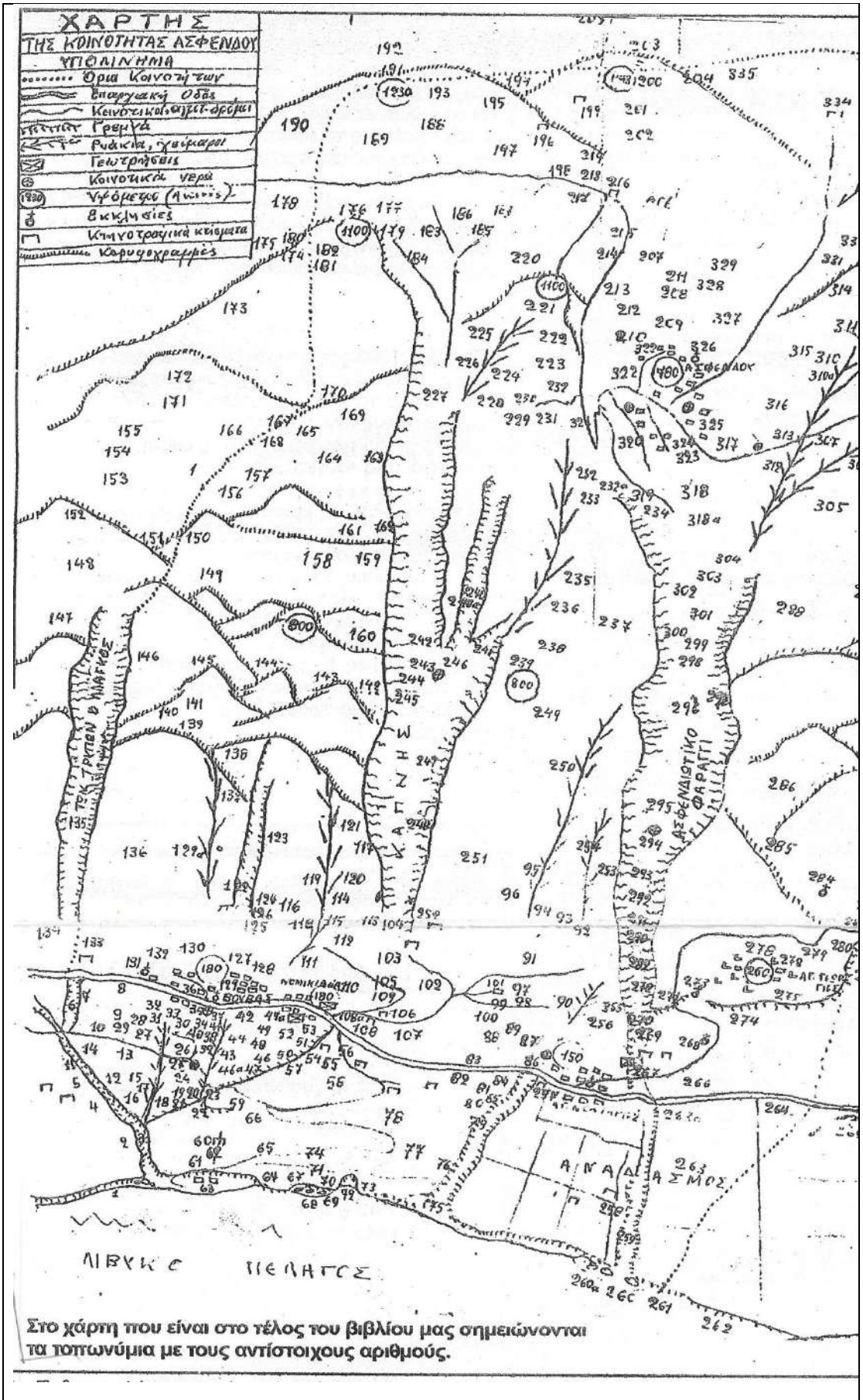

Στο χάρτη που είναι στο τέλος του βιβλίου μας σημειώνονται τα τοπωνύμια με τους αντίστοιχους αριθμούς.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Γ΄
ΟΜΙΛΙΕΣ ΣΕ ΤΕΛΕΤΕΣ ΚΑΙ ΕΠΕΤΕΙΟΥΣ

Γεώργιος Ξενουδάκης
Ίμπρος 30-10-2003

Σήμερα βρεθήκαμε εδώ για να αποτίσομε φόρο τιμής και ευγνωμοσύνης σε έναν φλογερό πατριώτη, σε έναν μεγάλο της Κρήτης, σε μία μοναδικότητα για τα Σφακιά. Ήρωες έβγαζαν πάντα τα Σφακιά και βέβαια σεβόμαστε και τιμούμε την μνήμη τους, όμως ο Γεώργιος Ξενουδάκης ήτανε και ήρωας της πατρίδας μας μα και για την ιδιαιτέρα του πατρίδα τα Σφακιά ήτανε παράλληλα και μέγας ευεργέτης, και το ευεργέτημά του γίνεται ακόμα πιο μεγάλο γιατί ο μεγάλος αυτός διανοούμενος επέλεξε σωστά το αντικείμενο στο οποίο το επένδυσε. Στην παιδεία των Σφακίων. Έτσι μπορούμε να τον χαρακτηρίσουμε και μεγάλο και μοναδικό τον Ξενουδάκη.

Εγενήθηκε στην Ίμπρο των Σφακίων. Η ληξιαρχική πράξη θανάτου, την οποία έχω στο αρχείο μου, γράφει ότι ο Γ. Ξενουδάκης πέθανε την 30η Αυγούστου 1888 ημέρα Τρίτη και ώρα 11:00 μ.μ. ετών 65. Εγώ όμως υποθέτω ότι η ηλικία αυτή εγράφτηκε με επιπολαιότητα γιατί αυτός που δήλωσε τον θάνατο δεν ήξερε πολλά πράματα και ούτε όνομα πατρός δεν έδωσε.

1) Από την ληξιαρχική πράξη βγαίνει ότι γεννήθηκε το 1823. Μα αφού το 1824 τον πήρανε αιχμαλωτάκι, δεν μπορεί να ήτανε βρέφος.

2) Ο Πάρις Κελαϊδής γράφει στο βιβλίο του «ΚΛΗΡΟΔΟΤΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΑ ΣΦΑΚΙΑ» ότι ο Ξενουδάκης όταν περιόδεψε το 1880 στα Σφακιά ήτανε εβδομηντάρης.

3) Ο Χ. Πωλογιώργης στον επικήδειο που ξεφώνησε την 15-9-1888 στο Ναό των Εισοδείων στα Χανιά μόλις τον φέρανε νεκρό από το πλοίο λέει ότι τότε που σκοτώσανε τον πατέρα του και αυτό το πήρανε σκλαβάκι ήτανε 8 χρονών παιδί.

4) Οι φωτογραφίες του Ξενουδάκη τον παρουσιάζουνε πάνω από εβδομηντάρη.

Επομένως εγώ πιστεύω ότι γεννήθηκε τη Β΄ Δεκαετία του 19ου αιώνα.

Διασταυρώνοντας όσα στοιχεία πέσανε στα χέρια μου πιστεύω ότι το 1824, όταν εισέβαλε ο Χουσεΐν στα Σφακιά εσκότωσαν τον πατέρα του και τον κακοποίησαν νεκρό οι βάρβαροι, μπροστά στα παιδικά μάτια του

μικρού τότε Ξενουδάκη ενώ αυτόν τον πήρανε σκλαβάκι στην Αίγυπτο. Ότι αφορά στο ποιος επλήρωσε τα λύτρα για την απελευθέρωσή του και εδώ υπάρχουνε διιστάμενες απόψεις. Ο Π. Φαφουτάκης σε έμμετρω που διάβασε την 1-9-1888 στην Αθήνα, μπροστά στον νεκρό, λέει ότι «*υπό του Κυβερνήτου μας ελλύτρως απελύθει»* ότι δηλαδή επλήρωσε τα λύτρα ο Κυβερνήτης.

Όμως ο Βουλευτής Χ. Πωλογιώργης σε επικήδειο λόγο που εδιάβασε και αυτός μπροστά στον νεκρό στο Ναό των Εισοδείων στα Χανιά την 15-9 μόλις τον φέρανε από το πλοίο λέει ότι τα λύτρα για να απελευθερωθεί το παιδί τα πλήρωσε ο πλούσιος Γάλλος Μερσιέ.

Και ο Φαφουτάκης ήξερε από κοντά τον Ξενουδάκη, μα ευσταθούν και αυτά που λέει ο Πωλογιώργης, γιατί και άλλα ελληνόπουλα απελευθέρωσαν πλούσιοι Γάλλοι πληρώνοντας τα λύτρα, μα και η Γαλλική Κυβέρνηση επί Καρόλου του 10ου επλήρωσε τα λύτρα και απελευθέρωσε 107 ελληνόπουλα μαζεμένα.

Τα έξοδα των σπουδών του Ξενουδάκη επλήρωσε ο Καποδίστριας και πήρε με άριστα το πτυχίο του από το νεοσύστατο τότε Πανεπιστήμιο των Αθηνών, που λειτούργησε πρώτη φορά το 1837 από την Νομική Σχολή.

Στη Μήλο εγκαταστάθηκε σε πρώτο στάδιο ο Ξενουδάκης με την μητέρα του, κοντά σε συγγενείς του. Εκεί εδικηγόρευσε και από εκεί τον κάλεσαν και κατέβηκε στην Κρήτη για να εργασθεί σαν γραμματέας της Επανάστασης του 1841.

Όταν εξελίσσετο σε μεγαλοδικηγόρος εγκαταστάθηκε στην Αθήνα όπου παράλληλα με την δικηγορική ασχολείτο με εμπορικές επιχειρήσεις, όπου βέβαια εργάζονταν υπάλληλοι και εργάτες αφού ένας μεγαλοδικηγόρος δεν είναι δυνατόν παράλληλα να εργάζετο και ως έμπορος ο ίδιος.

Εμεσουρανούσε στην δικηγορική, επλούτιζε, αγόραζε μετοχές εταιρειών, αγόραζε σπίτια, αγόραζε ακίνητα στα Μέγαρα. Ανέβαινε οικονομικά και κοινωνικά, μα ποτέ δεν έπαψε να εργάζεται με την πέννα, με το όπλο, με την διπλωματία και με οικονομικές εισφορές για την αγαπημένη του Κρήτη. Εκτός από την Επανάσταση του 1841 που προσέφερε τις υπηρεσίες του ως γραμματέας και στις επαναστάσεις 1858, 1866-69 και 1877-78 κατέβαινε στην Κρήτη και λάβαινε μέρος στον αγώνα.

Το 1880 ήρθε στην Κρήτη και περιόδεψε σε όλα τα χωριά των Σφακίων. Από τότε εντόπισε την αναγκαιότητα να υποστηριχτεί η παιδεία σ' αυτή την επαρχία.

Το 1881 έγιναν εκλογές και ο Ξενουδάκης ήτανε υποψήφιος των εκεί εγκατεστημένων Κρητών και εβγήκε σχεδόν παμψηφεί, ύστερα όμως από

την ένσταση του εταίρου Βουλευτού της Μήλου, Νοστράκη, ακυρώθηκε η εκλογή του.

Το 1883 περιόδευσε στις πρωτεύουσες της Ευρώπης για δύο μήνες για να επηρεάσει την διεθνή κοινή γνώμη υπέρ της Ελλάδος. Άφησε τις δουλειές του και με δικά του έξοδα πήγε στη Γερμανία, Βαβαρία, Πρωσία, Σαξωνία, Βέλγιο, Ιταλία και Γαλλία. Άμα γύρισε έστειλε μία επιστολή στο Δήμαρχο της Αθήνας, ενημερώνοντάς τον για τις επαφές που είχε και για τις εντυπώσεις που απεκόμισε. Φωτοαντίτυπο αυτής της χειρόγραφης επιστολής έχω στο αρχείο μου. Επικοινώνησε με αρχηγούς κρατών και άλλους παράγοντες.

Το 1885 ξαναγίνανε εκλογές και ξαναβγήκε βουλευτής ο Ξενουδάκης και αυτή τη φορά επικυρώθηκε η εκλογή του. Αυτό ήτανε μεγάλη υπόθεση για την Κρήτη να έχει μία δική της αγωνιστική και μαχητική φωνή μέσα στο Ελληνικό Κοινοβούλιο. Ήτανε βουλευτής των Κρητών του Αδαμάντα Μήλου μα και βουλευτής εκπρόσωπος της Κρήτης. Μάλιστα, όταν ο Νοστράκης, ο έτερος βουλευτής της Μήλου τον προκάλεσε μέσα στη βουλή λέγοντάς του: «*Εγώ είμαι βουλευτής 2.500 ψηφοφόρων μα εσύ μόνο 200»*, ο Ξενουδάκης του είπε: «*Εσύ αντιπροσωπεύεις τους 2.500 ψηφοφόρους σου, μα εγώ αντιπροσωπεύω τους Κρήτες του Αδάμαντα, μα και τους 250.000 Χριστιανούς της Κρήτης».* Και τότε σείστηκε η Βουλή από τα χειροκροτήματα επιδοκιμασίας υπέρ του Ξενουδάκη. Σημειωτέων ότι ο κόσμος είχε τότε ευαισθησία για το Κρητικό ζήτημα.

Όταν το 1886 ο Πρωθυπουργός της Αγγλίας Γλάδστων μα και ο πολιτευτής της Αγγλίας Τσάμπερλεν υποστηρίζανε ότι η Κρήτη δεν επιθυμεί την ένωση μα επιζητεί καλύτερη διακυβέρνηση, ο Ξενουδάκης τους απέκρουσε λέγοντάς τους ότι οι Κρήτες στις επαναστάσεις τους έχουνε σύνθημα «*Ένωση ή Θάνατος»* και έλεγε ακόμα πως η Κρήτη μέχρι να απελευθερωθεί δεν θα γεννά πολίτες, μα θα γεννά πολεμιστές.

Η Διαθήκη του Ξενουδάκη

Το καλοκαίρι του 1888, ο Ξενουδάκης εκατάλαβε πως τον εγκαταλείπανε οι δυνάμεις του και πήγε την 20-8-1888 και έκανε την διαθήκη του στον συμβολαιογράφο Παπαδιαμαντόπουλο. Αποσπάσματα της διαθήκης αυτής ακολουθούν: «*...Εγκαλώ γενικήν και μερικήν κληρονόμον μου εφ' όλης της περιουσίας μου, κινητής και ακινήτου, την επαρχία της γεννήσεώς μου εν Κρήτη, τα Σφακιά της Κρήτης, υπό τον όρο να συγκεντρωθεί η περιουσία μου εις μετοχάς της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος και εκ του εισοδήματος αυτών να ανεγερθεί δημοτικό κατάστημα εις όλους τους Δήμους της Επαρχίας Σφακίων (... ήτοι καταστήματα Σχολείων....). Να συντηρεί εκ του εισοδήματος αυτών τα Σχολεία αυτά,*

πληρώνοντας τακτικώς η κληρονόμος μου τους μισθούς των δασκάλων. Εις δε το χωρίων μου Ίμβρος όπου εγεννήθην να διατηρεί, όχι μόνο δημοδιδάσκαλον, αλλά και ελληνοδιδάσκαλον. Εκ της περιουσίας μου να δωθώσιν 5.000 δρχ. εις την εκκλησία της Παναγίας του αυτού χωριού Ίμβρος της γεννήσεώς μου δια να αυξηθεί. Ο τάφος μου να ανεγερθεί πλησίον εις το Σχολείον το οποίον ο ίδιος ανήγειρα… Ο νεκρός μου, μετά το κοιμητήριον, να φροντίσει ο εν Αθήνας Ανδρέας Κορδέλας, τον οποίον ορίζω εκτελεστή της παρούσης μου, να αποσταλεί καταλλήλως εις την Κρήτη δια να μεταφερθεί εις τον τόπο της γεννήσεώς μου και πλησίον του Σχολείου μου ως άνω ερήθει… τα μνημόσυνα εκ της περιουσίας μου. Ο δε Νικόλαος Ταμβακάκης να φροντίζει δια τα μνημόσυνά μου… Τα μερίσματα της Εθνικής Τραπέζης, άτινα ως άνω θα αγορασθούν, ως και των υπαρχουσών τεσσαράκοντα τεσσάρων (44) ονομαστικών μετοχών μου, παρά της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος θα στέλνονται εις την επαρχία Σφακίων, εις τους κατά καιρούς αρμοδίους δια τα Σχολεία διαχειριστάς, όπως χρησιμεύωσι δια τους ως ανωτέρω εκτεθέντας σκοπούς ιδρύσεως των Σχολείων και της συντηρήσεως αυτών. Αυτή είναι η τελευταία μου επιθυμία και θέλω να εκτελεστεί κατά γράμμα και μετά πάσης ακριβείας…».

Θάνατος – Μεταφορά νεκρού – Κηδεία

Στις 20-8 είπαμε ότι έκανε τη διαθήκη του ο Ξενουδάκης. Στις 29-8 εισήλθε στο Νοσοκομείο «Ευαγγελισμός» από τυφοειδή πυρετό και την 30-8 έπαψε να χτυπά αυτή η μεγάλη καρδιά.

Ο Διευθυντής της εφημερίδας του Ρεθύμνου «Αρκάδιον» επαρακολούθησε την κηδεία του Ξενουδάκη, μα είχε και ανταπόκριση από την Αθήνα και μας δίνει στο φύλλο της 22-9-1888 λεπτομερή περιγραφή, μα συμπληρώνομε το κείμενό μας και από άλλες πηγές.

«Τρείς βαρυσήμαντους στεφάνους κατέθεσαν. Τον ένα ο Μηνάς Ζωγράφος εκ μέρους των Σφακίων. Άλλο στέφανο κατέθεσεν ο Εμμανουήλ Βαρδίδης εκ μέρους των κατοίκων του Αδάμαντα Μήλου και τον άλλο ο οπλαρχηγός Νικολούδης εκ μέρους των Κρητών Αθηνών και Πειραιώς.

Την 1-9 εψάλει η κηδεία του Ξενουδάκη στη Μητρόπολη των Αθηνών. Στη συνέχεια επήγανε το λείψανο στο νεκροφυλάκιο όπου το ταριχεύσανε και του έκαναν μολύβδινο φέρετρο 180 οκάδων. Φεύγοντας από το «Ευαγγελισμό» την πομπή εσυνόδευσε, μέχρι την πλατεία των Στηλών απόσπασμα μηχανικού με τη μουσική της φρουράς, αποδίδοντας τιμές και στο Παράσημο του Σωτήρος με το οποίο είχε τιμηθεί ο Ξενουδάκης. Τη νεκρώσιμο πομπή συνοδεύανε, ο Υπουργός Παιδείας Μανίνας, ο Μάρκος Ρενιέρης Διευθυντής της Τράπεζας της Ελλάδος,

βουλευτές Διευθυντές διαφόρων πιστωτικών και ασφαλιστικών καταστημάτων, γιατροί, δικηγόροι, στρατιωτικοί και πλήθος απλού λαού.

Την 12-9 τα Δημοτικά Συμβούλια των Σφακίων, όλα αποφασίσανε εκτάκτως να πάνε όλοι οι άντρες της επαρχίας να τιμήσουνε και να υποδεχτούνε τον μεγάλο νεκρό πατριώτη τους και να κατατεθεί μεγαλοπρεπής στέφανος. Την 14-9 ετηλεγράφησαν από την Αθήνα ότι έφυγε για Χανιά από Πειραιά ελληνικό ατμόπλοιο και φέρνει τον νεκρό Ξενουδάκη.

«*Αμέσως δ' έσπευσαν οι Σφακιώται Σελίνου, Κισάμου, Κυδωνίας, Αποκορώνου και Ρεθύμνης, εκ δε της πόλεως της Ρεθύμνης οι επίσκοποι Ρεθύμνης Ιερόθεος, και Λάμπης και Σφακίων Ευμένιος, μετά των κυρίων Μανούσου Μαυραζάκη, Γεωργίου Χατζηγρηγοράκη, Δαμουλή Τσιριντανάκη και άλλων.*

Την 15-9 παρέλαβαν από το πλοίο τον νεκρό ο Πρωτοσύγγελος του Αγίου Κυδωνίας και επιτροπή εγκρίτων Σφακιανών και το μετέφεραν στον Ναό των Εισοδείων, όπου οι Σφακιανοί Δήμαρχοι κατέθεσαν μεγαλοπρεπή στέφανον, όπου και εψάλει κηδεία από 3 αρχιερείς και πλήθος ιερέων. Επικήδειων εξεφώνησεν ο Βουλευτής Χ.Πωλογιώργης. Ήταν παρόντες μεταξύ των επωνύμων: Οι Αντιπρόεδροι του Συνδέσμου Σφακιωτών κ.κ.Βουρδουμπάς και Ιωσήφ Χατζιγρηγοράκης, Έπαρχος Σφακίων, ο εν Ρεθύμνης, ζάμπλουτος Σφακιώτης Μανούσος Μαυρατζάκης, ο βουλευτής Σφακίων Χαράλαμπος Πωλογιωργάκης, ο διοικητικός σύμβουλος παρά τη Γενική Διοικήσει Ρούσσος Χριστοδουλάκης, ο κ. Ρούσσος Κουνδουράκης, ο Εισαγγελεύς Εφετών κ. Ταζεδάκης και ο κ. Πωλιουδάκης, ιατρός. Ηκολούθουν δε την κηδεία οι κ.κ. Πρόξενοι Ρωσίας, Αγγλίας, Γαλλίας, ο υποπρόξενος της Ρωσίας κ. Βουλγαρίδης, ο υποπρόξενος της Ελλάδος κ. Ζυγομαλάς, γιατροί, δικηγόροι και πλήθος λαού»

«Άπασα η προκυμαία και ο λιμήν παρίστον θέαμα μαγευτικότατον και μεγαλοπρεπές. Τα εν τω λιμένι πλοία έφεραν τας σημαίας μεσιστίως, εμβρύθον δε τα καταστρώματα αυτών, κόσμου καθώς και οι εξώσται και τα παράθυρα των οικιών πάσης τάξεως, φύλλου, ηλικίας και θρησκεύματος».

Από τα Χανιά η νεκρώσιμος πομπή ξεκίνησε από το νεκροταφείο με αρχιερείς, ιερείς και με ενόπλους Σφακιανούς, τιμητική φρουρά και πολλούς καπεταναίους. Πολλοί πήγανε με ζώα στις Καλύβες. Ο νεκρός και πολύς κόσμος πήγε με πλοιάρια στις Καλύβες.

Οι Καλυβιανοί, τιμητικά, αυτοί παρέλαβαν το νεκρό, και τον πήγανε για λίγο στην εκκλησία τους. Στο Ασκύφου έφτασε η πομπή, βασιλεμένος ο ήλιος. Μόλις πρόβαλε η πομπή στο Ξυλόδεμα χαιρέτησαν με πυροβολισμούς το νεκρό μα και με κανονιές, αφού είχανε ένα κανονάκι,

λάφυρο από τους Τούρκους. Ο νεκρός και αρκετός κόσμος διανυκτέρευσαν στον Τίμιο Σταυρό στις Καρρές.

Την 17 Σεπτεμβρίου έφτασαν οι Ιμπριώτες στο Ασκύφου «*συν γυναιξί και τέκνοις»* και με την πολεμική σημαία του Στρατάρχου Μανουσογιαννάκη.

Στις 18 Σεπτεμβρίου έγινε η κηδεία στην Ίμπρο σύμφωνα με την παραγγελία που είχε δώσει ο νεκρός. Όταν τον εκατέβαζαν στον τάφο εχαιρέτησαν με ομοβροντίες πυροβολισμών και η σημαία του Στρατάρχη κυμάτιζε μεσίστια.

Ο Διευθυντής της εφημερίδας «*Αρκάδιον*» γράφει στο φύλλο της 22-9: «*Το θέαμα υπήρξε μαγευτικότατον, ωραιοτέραν πομπή ουδ' είδον, ουδ' εφαντάσθην πώποτε…» «…είτα δε εδιαλύθει το πλήθος μετά παραδειγματικής τάξεως και ησυχίας ανερχόμενοι εις επέκεινα των τρισχιλίων ψυχών…»*

Την προτομή του Ξενουδάκη που βλέπουμε εδώ την έφτιαξε ο γλύπτης Φωκίων Ρωκ. Είναι ο ίδιος που έφτιαξε το μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη στην Αθήνα. Στοίχησε 40.000 δρχ. της εποχής εκείνης. Τα αποκαλυπτήρια έγιναν την 15-8-1930 και εσυνδιάσανε και έγινε μαζί και η τελετή για την εκατονταετηρίδα, από το Πρωτόκολλο του Λονδίνου που έγινε το 1830 και αναγνωρίζετο η ύπαρξη ελεύθερου Ελληνικού Κράτους. Την τελετή τιμήσανε με την παρουσία τους ο Γενικός Διοικητής Κρήτης, Κατεχάκης, προϊστάμενοι εκκλησιαστικών, στρατιωτικών, εκπαιδευτικών και διοικητικών αρχών, καπετάνιοι και άλλες προσωπικότητες και πολλής λαός. Κύριος ομιλητής ήταν ο δικηγόρος Σταύρος Κελαϊδής.

Απλά μνημόσυνα εγίνονταν πολλά για το μεγάλο μας ευεργέτη. Πιο επίσημα, αρχιερατικά μνημόσυνα με την παρουσία υπηρεσιακών παραγόντων και προσωπικοτήτων έγιναν στα 50 χρόνια από το θάνατο του Ξενουδάκη, το 1938 με κύριο ομιλητή τον Γυμνασιάρχη Χώρας Σφακίων Ι. Μαυρακάκη, και στα 100 χρόνια των 1988 με κύριο ομιλητή τον Πάρι Κελαϊδή. Το 1938 μας πήγε στο μνημόσυνο ο δάσκαλός μας Γ. Μανταδάκης.

Άμα πέθανε ο Ξενουδάκης εφύτρωσαν κάποιοι συγγενείς και άνοιξαν αγωγές διεκδικώντας κληρονομιά και προκάλεσαν πολύχρονους δικαστικούς αγώνες, μα δεν κατάφεραν να προσβάλλουν τη διαθήκη.

Θα πρέπει να αναφέρουμε ότι και η Λουκία Κορβάτζη Ζαμπελίου παρακινηθείσα από τον Αρχιμανδρίτη Παρθένιο Κελαϊδή άφησε κληροδότημα για την παιδεία των Σφακίων μα βέβαια πολύ μικρότερο από αυτό του Ξενουδάκη.

Από το κληροδότημα έγιναν 13 Δημοτικά Σχολεία και ένα Γυμνάσιο. Πληρωνόταν σε πρώτη φάση οι καθηγητές και οι δάσκαλοι.

Εγίνετο συσσίτιο στα γυμνασιόπαιδα. Εδίδετο επιχορήγηση στα Σφακιανάκια που φοιτούσαν σε ανώτερες και ανώτατες σχολές και είναι ακόμα αξιόλογος αριθμός μετοχών, το προϊόν των οποίων διατίθεται για τις ανάγκες της παιδείας στην επαρχία μας.

Το κληροδότημα του Ξενουδάκη έβαλε πολλούς Σφακιανούς στο λούκι των γραμμάτων και πολλοί φτάσανε σε ανώτατα αξιώματα και αξιοποίησαν εαυτούς μα προσέφεραν και στην κοινωνία, ενώ θα ήταν διαφορετικά στην αφάνεια και θα ζούσανε γεωργοί ή κτηνοτρόφοι.

Αυτός ήταν αγαπητοί μου ο Γεώργιος Ξενουδάκης. Ο Δήμος της Αθήνας αναγνωρίζοντας την αξία του, έδωσε το όνομά του σε μία οδό, ανάμεσα στις οδούς Ταϋγέτου και Κυθαιρώνος.

Φαίνεται ότι και ο Δήμος Χανίων αποφάσισε να δώσει το όνομά του σε μία οδό των Χανίων. Μένει να δούμε αν η οδός αυτή θα είναι ανάλογη με το όνομα που θα φέρει.

Αιωνία η μνήμη του μεγάλου αυτού τέκνου της Ίμπρου.

Εύχομαι να ξαναβγάλει ο τόπος μας μορφές
όπως τον Γεώργιο Ξενουδάκη

ΠΑΠΑ – ΓΙΩΡΓΗΣ ΧΙΩΤΑΚΗΣ

(Ομιλία στα Περβολάκια Κισσάμου,
σε εκδήλωση για τον παπα-Γιώργη 7-8-2016)

Ο παπά-Γιώργης Χιωτάκης γεννήθηκε σε δύσκολα και πολυτάραχα χρόνια και σε φτωχή οικογένεια. Δεν τελείωσε ούτε το δημοτικό σχολείο, διότι ακόμα από την σχολική του ηλικία συμμετείχε στον αγώνα για την επιβίωση. Υστερούσε σε γραμματική και ορθογραφία και το είχε παράπονο, που δε μπορούσε γραπτώς να διαδίδει τις ιδέες του. Προφορικά όμως ήτανε άριστος και σοφός ομιλητής και χρησιμοποιούσε σωστά και ισχυρά επιχειρήματα για να υποστηρίξει την άποψή του. Μέχρι τα 50 του χρόνια ασχολείτο με την κτηνοτροφία και την ελαιοκομία. Μα και τότε δεν παρέλειπε να ενδιαφέρεται για τους έχοντες ανάγκη. Όταν και όσο μπορούσε εσυμπαρίστατο.

Το 1974 έφυγε ο παπάς της Αγίας Ρουμέλης που εξυπηρετούσε και το γραφείο της Κοινότητας, και η Νομαρχία μου ανέθεσε να υπηρετώ και αυτή την Κοινότητα παράλληλα με την δική μου. Όταν ο Πρόεδρος της Κοινότητας μου είπε ότι ποτέ δε θα ξαναβρούνε παπά, γιατί κανείς δεν σπουδάζει για να αναλάβει αυτή την προβληματική ενορία. Εγώ του είπα ότι διάβασα στα «Χανιώτικα Νέα», πως μπορεί να χειροτονηθεί παπάς σε παραμεθορίους περιοχάς και άτομο με γραμματικές γνώσεις του δημοτικού και είπα ακόμα ότι μπορούσαμε να χαρακτηρίσομε «παραμεθώριον περιοχή» την Αγία Ρουμέλη (καθώς τότε ήτανε περίπου σαν νησί). Όταν μετά από τις κατάλληλες ενέργειες λάβαμε πράσινο φως, υπέδειξα και για τον Γεώργιο Χιωτάκη ως θρησκευόμενον, ιεροψάλτη και ακέραιον χαρακτήρα όπου τα καταφέραμε, και όπου απεδείχθη ότι ήτανε το κατάλληλο πρόσωπο για τη θέση αυτή.

Μόνο ο παπά – Γιώργης με καρτερικότητα αντιμετώπιζε τις δυσκολίες στην προβληματική αυτή ενορία με 4-5 μικρά χωριά απλωμένα σε δεκάδες τετραγωνικά χιλιόμετρα και να διασχίζει με τα πόδια βουνά και φαράγγια, μέρες και νύκτες, με τις βροχές του χειμώνα και τους καύσωνες του καλοκαιριού για να ανταποκρίνεται στις ανάγκες της ενορίας του. Ο παπά-Γιώργης ήτανε γεννημένος για κληρικός. Εμπνεότανε από Χριστιανικές, ανθρωπιστικές και κοινωνικές ευαισθησίες. Αφού διέθετε ικανότητες, διορατικότητα, και αντλώντας κύρος από την ιεροσύνη του, και αφού ήτανε διατεθειμένος για θυσίες, αναλάμβανε πρωτοβουλίες για εκτέλεση προοδευτικών έργων, όπως τα παρακάτω:

1) Ήτανε εμπνευστής και πρωτουργός για να συρματοπλέξομε τα λυόφυτα της Κοινότητας Ασφένδου. Εδιαχωρίσαμε τις κτηνοτροφικές από τις ελαιοκομικές περιοχές. Μα προστατέψαμε και τους βοσκούς και τους

ελαιοκόμους και προλάβαμε ζημιές και καβγάδες με απρόβλεπτες συνέπειες.

2) Πρωτοστάτησε ο παπά-Γιώργης για τη δημιουργία του Γεωργικού Πιστωτικού Συνεταιρισμού Ασφένδου και επί πλέον διέθεσε δωρεάν οικόπεδα και φτιάξαμε τις αποθήκες. Μα τότε δεν είχαμε Ι.Χ. φορτηγάκια και ήτανε μεγάλη εξυπηρέτηση να παραλαμβάνουνε οι χωρικοί μας τις κτηνοτροφές και τα λιπάσματα στην αυλή τους.

3) Στα δυτικά Σφακιά το φαράγγι της Αράδαινας αποτελούσε αξεπέραστο εμπόδιο για τη μεταφορά των κτηνοτρόφων με αμάξι και η μεταφορά με φορτηγά ζώα στοίχιζε όσο και η αγορά τους. Μόνο ο παπά Γιώργης εσκέφτηκε ότι πρέπει να δικαιωθούνε οι κτηνοτρόφοι των Δ.Σφακίων. επήγε επί τούτου στην Αθήνα και βρήκε τον διοικητή της ΑΤΕ Αδαμάντιο Παπελάση και κατάφερε να βγάλει επιδότηση για τη διακίνηση των κτηνοτροφών.

4) Ο παπά Γιώργης είχε ένα κήπο με ελιές στα Νομικιανά και μας δήλωσε ότι τον διαθέτει για να γίνει κοινοτική πλατεία. Εμείς δεν δεχτήκαμε. Του είπαμε ότι πρέπει να τον αφήσει να έχουν τα παιδιά του ένα οικόπεδο.

5) Έμπνευση του παπά Γιώργη ήτανε η ίδρυση του Συλλόγου των Σφακιανών Παπάδων, που σε μία παρέμβασή τους για το Κυπριακό τους σχολίασε ο ραδιοφωνικός σταθμός της Μόσχας.

6) Όταν κάποτε ερχόμενος από του Αγίους Τόπους, ύστερα από 16 μέρες απουσία, επήγε πρώτα από την ενορία του και όταν εγύριζε είδε στο αυτοκίνητο κάποιον ασθενή που πήγαινε ασυνόδευτος στον γιατρό και δεν πήγε στο σπίτι του μα συνόδευσε τον ασθενή αυτό μέχρι στα Χανιά στον γιατρό.

7) Ανακάλυβε ο παπά Γιώργης τις οικογένειες που δυστυχούσανε και τους συμπαραστεκότανε ηθικά απεριόριστα και υλικά όσο μπορούσε, όχι μόνο στο περιβάλλον του μα και στην Αθήνα, και στην Ιεράπετρα, και στην Εύβοια συμπαραστάθηκε σε οικογένειες που το είχανε ανάγκη.

8) Είχε υπόψη του την ρίση του Ευαγγελίου που λέει: «*Μακάριοι οι Ειρηνοποιοί ότι αυτοί υιοί Θεού κληθήσονται» και αγωνίστηκε κατ' επανάληψη* και πρόλαβε διάλυση οικογενειών, μα και όταν υπήρχε ρήξη μεταξύ χωριανών.

9) Είχε ιδιαίτερες σχάσεις με τον Άγιο Παΐσιο και με τον Άγιο Πορφύριο, διότι με αυτούς ήτανε στα ίδια μήκη κύματος.

Είχε δικαιολογημένες ανησυχίες ο παπά Γιώργης για την υπογεννητικότητα του λαού και είχε αγωνιστεί στους συλλόγους των πολυτέκνων.

Ένα τραγουδάκι μου για τον παπά Γιώργη

Αυτοφυής, αυτόφωτος, σαν τον μετεωρίτη
Ο παπά Γώργης φύτρωσε μοναδικός στην Κρήτη
Δεν σπούδασε εις τις σχολές και στη θεολογία
Μα είχε μέσα στην καρδιά Χριστό και Παναγία
Το ράσο δεν το φόρεσε σαν επαγγελματίας
Μα υπηρέτης ήτανε λαού και εκκλησίας
Ήτανε ιεροπρεπής, φιλάνθρωπος λευίτης
Κι ακόμα πριν γίνει παπάς, μα σαν απλός πολίτης
Έφτανε στη Ιεράπετρα η συμπαράσταση του
Σ' Αθήνα και σε Εύβοια με ευχαρίστησή του
υπόδειγμα σαν κληρικός, υπόδειγμα ανθρώπου
Στο πέρασμά του έκανε πολύ καλό του τόπου
Τέτοιους ανθρώπους να 'χαμε πολλούς στην κοινωνία
πιο λίγο άγχος θα 'χαμε, πιο λίγη αγωνία
Δυσαλλαπλήρωτο κενό άφησε στο φευγιό του
Ήταν τιμή του τόπου μας, καυχημε των παιδιών του
Θερμά συλλυπητήρια στην οικογένειά του
Αιωνία η μνήμη του, άγιο το όνομά του.

Ο παπά – Γιώργης Χιωτάκης

ΤΟ ΑΝΑΜΜΑ ΤΗΣ ΦΛΟΓΑΣ ΤΟΥ 1821 ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ ΚΑΙ Η ΘΥΜΙΑΝΗ ΠΑΝΑΓΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ 1821

(ομιλία Θυμιανή Παναγιά 23-5-1998)

Από το 1669 που έγιναν κύριοι της Κρήτης οι **βάρβαροι δυνάστες Τούρκοι** και για 100 χρόνια δεν έγινε αξιόλογη αντίσταση κατά του κατακτητή. Υπήρχανε οι «**Χαΐνηδες**» που εδημιουργούσανε κάποια φθορά στις περιουσίες **των εχθρών του Έθνους** και παράλληλα δημιουργούσανε και το αίσθημα της ανασφάλειας σ' αυτούς, γιατί καμιά φορά εσκοτώνανε και κανένα που διεκρίνετο για την σκληρότητά του.

Η λέξη *«Χαΐνης»* σημαίνει αγρίμι, όπως φαίνεται στο «Μέγα Λεξικό» Δημητράκου τ.Α. σ.1263. δεν μπορούμε όμως να χαρακτηρίσουμε επανάσταση την δραστηριότητα των Χαΐνηδων.

Εκατό χρόνια μετά την **οριστική επικράτηση των Τούρκων στην Κρήτη** και πενήντα χρόνια πριν να υψωθεί η επαναστατική σημαία στα **Καλάβρυτα, το 1770**, ύψωσε τη σημαία της επανάστασης ο **Δασκαλογιάννης,** στο χωριό **του, την Ανώπολη την 25 Μαρτίου**, όπου λίγες μέρες αργότερα, στις 2 Απριλίου, **δύο χιλιάδες Σφακιανοί**, με την ελπίδα ότι θα τύχουνε βοηθείας από την Ρωσία, μα και με την εντύπωση ότι θα ξεσηκωθεί και η άλλη Κρήτη, εκατεβήκανε στην Κράπη για να χτυπήσουνε μία πανίσχυρη **Οθωμανική Αυτοκρατορία**. Ευτύχημα πάντως ήτανε ότι η υπόλοιπη Κρήτη δεν ακολούθησε το παράδειγμα των Σφακιανών, γιατί φυσικά θα ακολουθούσε και την τύχη τους και το ολοκαύτωμα θα ήτανε Παγκρήτιο. Στον Δασκαλογιάννη είχε υποσχεθεί «**αμέριστη συμπαράσταση» ο Αλέξιος Ορλώφ, που με τον αδερφό του Θεόδωρο ήταν ναύαρχοι του ρωσικού στόλου στη Μεσόγειο. Δεν φάνηκαν όμως πότε οι Ρώσοι και οι Τούρκοι εισβάλανε στα Σφακιά και τα κάνανε ολοκαύτωμα.**

Η φιλική εταιρία δεν εδραστηριοποιήθηκε στην Κρήτη εγκαίρως και δεν είχε προετοιμαστεί ο κόσμος για την επανάσταση.

Στην Κρήτη το 1821 η επανάσταση άργησε λίγο να αρχίσει σε σχέση με τον Μωριά, μα οι Κρήτες πολύ πριν, είχανε μπει στον αγώνα.

Ακόμα όταν την 21 Φεβρουαρίου 1821 επέρασε ο Υψηλάντης τον Προύθο ήτανε μαζί του 150 Κρήτες, οι πιο πολλοί Σφακιανοί, υπό την

αρχηγία του Γεωργίου Δαιμονάκη, όπου και σκοτώθηκε στο Γαλάτσι, αυτός και πολλοί από τους άνδρες του. Είναι χαρακτηριστικό ότι μεταξύ των ανδρών αυτών ήτανε τρία αδέλφια ο **Βαρδής**, ο Μανώλης και ο **Τζοάνος Βούρβαχοι**, από το Ασφένδου.

Παρά το γεγονός ότι, όπως είπαμε η Φ.Ε. δεν είχε στρέψει το ενδιαφέρον της στην Κρήτη, **οι Κρήτες εκινηθήκανε αποτελεσματικά και μας λέει ο Διον.Κόκκινος στην «Ελληνική Επανάσταση»** τόμος Β΄σελ.22. «*Το φαινόμενο της επανάστασης στην Κρήτη κατά το 1821 είναι μοναδικό εις όλην την ιστορία του Ελληνικού αγώνος. Ήτο μία έγερση εγκαθέτου και αλυσοδέτου Τιτάνος με μόνη δύναμη την Ελληνική του συνείδηση και ζωτικότητα…»*

Η συγκέντρωση στα Γλυκά Νερά

Την 7η Απριλίου εκαλέσανε τους καπετάνιους των Σφακίων και τους προεστούς, στην θέση Γλυκά Νερά, ανάμεσα **στο Λουτρό και την Χώρα Σφακίων,** για να κάμουνε μία πρώτη συζήτηση για το πως η Κρήτη θα προχωρήσει στην **επανάσταση μα και ότι πρέπει να** είναι απόφαση όλης της Κρήτης, γιατί ξέρανε ότι πριν 50 μόλις χρόνια εσηκώθηκε στην Επανάσταση του Δασκαλογιάννη **η Επαρχία Σφακίων** από μόνη της και από 11.100 άτομα που είχε πριν την Επανάσταση, μετά βρέθηκε μόνο με 4.000!! **Άλλοι σκοτωθήκανε, άλλοι πεθάνανε από τις** κακουχίες, άλλοι πιάστηκαν αιχμάλωτοι και άλλοι φύγανε, γιατί δεν **είχανε ούτε σπίτι, ούτε πρόβατα, ούτε ελιές. Και μόνο αποκαΐδια ήτανε στον τόπο τους.**

Η συγκέντρωση στο Λουτρό.

Ύστερα από προσκλήσεις που εστείλανε οι Σφακιανοί σε σημαντικούς παράγοντες σε όλα τα διαμερίσματα της Κρήτης, στις 15 Απριλίου 1821 μαζευτήκανε **στο Λουτρό** ότι καλύτερο είχε η Κρήτη και αποφασίσανε την κήρυξη της επανάστασης. **Μυημένοι στην Φιλική Εταιρεία** και ικανοί να πληροφορήσουνε και να προετοιμάσουνε τον κόσμο κυρίως οι Σφακιανοί εμποροπλοίαρχοι **Αναγνώστης Παναγιώτου, Ανδρέας Φασούλης, Αναγνώστης Ψαρουδάκης, Αναγνώστης Χ΄ Ιωάννου που είσανε μημένοι στη Φιλική Εταιρεία μα και που είχανε ταξιδέψει πρόσφατα στη Μαύρη Θάλασσα** και είχανε έρθει σε επαφή με κεντρικά πρόσωπα της Φιλικής Εταιρείας. Ειδικά και ο Αναγνώστης Μανουσογιαννάκης που ήτανε από τους πρώτους Κρήτες που μυηθήκαν στην Φιλική Εταιρεία και είχε και το αξίωμα του αιδέσιμου, σημαντικός βαθμός στην ιεραρχία των Φιλικών.

Αμέσως άρχισε ο αγώνας επί τόπου με την μορφή των προσφορών. **Ο Ανδρέας Φασούλης προσέφερε επί τόπου 40 βαρέλια πυρίτιδα, 360 οκάδες,** και ανάλογη ποσότητα μολύβι.

Και από άλλους πλοιάρχους προσφερθήκανε πυρίτιδα και άλλα εφόδια μα και χρήματα. Επίσης **ο Μιχάλης Κουρμούλης από τη Μεσσαρά και ο Βασίλης Χάλης** από το Θέρισσο επροσφέρανε σημαντικά ποσά και πολλοί άλλοι επρόσφεραν το κατά δύναμη.

Αμέσως μετά την μεγάλη αυτή και ιστορική απόφαση για τον ξεσηκωμό, εστείλανε καράβια να ενημερώσουνε και τις άλλες επαναστατικές εστίες προς γνώσιν, μα και για να έχουν υπόψη ότι και η Κρήτη **είναι δικαιούχος για κάθε είδους ενίσχυση** και ιδίως υλική, που ερχότανε συχνά από το εξωτερικό διάφορες βοήθειες, μα δυστυχώς ούτε από τα διάφορα δάνεια που συνάψανε για τον αγώνα, στην Κρήτη δεν βγάλανε μερτικό. Από δε τους εράνους, όπως γράφει **ο Ανδρέας Μάμουκας στο βιβλίο του «τα κατά της αναγέννησης της Ελλάδος» σελ.25, από τα 13.000.000 γρόσια που μαζευτήκανε, τα μισά προσέφερε η Κρήτη. Μα και ο Παπαρηγόπουλος στην «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους»** τ. 7σ. 98 γράφει: «***Εστάθησαν οι Κρήτες αντιμέτωποι της Τουρκικής αυτοκρατορίας δι' εράνων των προυχόντων και δια της εκποιήσεως των αναθημάντων των Ναών».*** Την Επιτροπή Εράνου αποτελούσαν: **1)Ο αναγνώστης Παναγιώτου, 2)Ο Γ.Παπαδάκης ή Ξέπαπας και 3)Ο Στρατής Μπελιβάνης** και με τα χρήματα που μαζευτήκανε εστείλανε αμέσως καράβια για να αγοράσουνε πολεμοφόδια.

Προσωρινή Κυβέρνηση όρισαν από τους: **Πρωτόπαπας Σφακίων, Γεώργιος Μωράκης, Χατζή Ιωάννης Πωλιουδάκης, Ιωσήφ Παπαδάκης, Βουρδουμπάς, Ανδρέας Κριαράς και Αναγνώστης Ψαρουδάκης, Γραμματέας ορίστηκε ο Δ. Φλαμπουριάρης από το Ηράκλειο.**

Την επαναστατική αυτή Κυβέρνηση ονομάσανε «Καγκελαρία Σφακίων» και στην σφραγίδα τους είχανε την εικόνα της Παναγίας του Λουτρού και κυκλοτερώς έγραφε «*Παναγία του Λουτρού».*

Στη Θυμιανή Παναγία

Μετά τη συνάθροιση του Λουτρού εθεωρήθηκε σκόπιμο να γίνει **στη Θυμιανή Παναγία ένα είδος Λαϊκής συνέλευσης για να εγκριθεί και από τον λαό της Κρήτης** η μεγάλη, η τολμηρή και ηρωική απόφαση. Ορίσανε λοιπόν να **γίνει η συνάθροιση αυτή** την ύστερη Κυριακή του

Μάη που ήτανε η 29η (**αν και Ι. Μουρέλος** στην ιστορία του γράφει την 27 Μαΐου). Ένας λόγος ακόμα ήτανε η κατανομή αξιωμάτων στους διάφορους καπετάνιους. **Η Θυμιανή Παναγία ήτανε ενδεδειγμένος τόπος για τέτοιες συγκεντρώσεις όπου και πριν και μετά εγίνονταν εκεί διότι :**

α) Ήτανε πιο εύκολη η πρόσβαση από ότι προς το Λουτρό. β)Ήτανε το εκτεταμένο Αρμί του Θυμέ για να δέσουνε τα ζώα τους που ήτανε τα μέσα συγκοινωνίας τότε, **γ)**Ήτανε τα κελιά διαθέσιμα για να φιλοξενήσουνε αρκετό κόσμο, **δ)**Είναι κέντρο της Επαρχίας και **ε)Ήτανε εύκολη η παρασκευή και διάθεση φαγητού.**

Απλός λαός εμαζεύτηκε πολύς, κυρίως από τα Σφακιά και τις ομοορές επαρχίες. Παράγοντες όμως για την περίσταση, επώνυμα πρόσωπα, μαζευτήκανε από την μία μέχρι την άλλη άκρη της Κρήτης. Τους επώνυμους τους γράφει ο Β. Ψιλάκης χωριστά **τους Σφακιανούς**

Σφακιανοί: Χατζή Ιωάννης Πωλιουδάκης, Ανδρ. Κριαράς, οι αδελφοί Αναγνώστης και Ανδρέας Παναγιωτάκηδες, (οι Παναγιωτάκηδες γράφονται και Παναγιώτου) Ανδρουλακάκης Ανδρέας, Φασούλης, Γεώργιος Δασκαλάκης (εγγονός του Δασκαλογιάννη) Αναγ.Πρωτοπαπαδάκης, (Μώρος) οι αδελφοί Πωλιός και Μανούσος Μανουσάκηδες, Πρωτοπαπάς Σφακίων Γεώργιος (και οι τρείς τελευταίοι είναι κλάδοι των Μώρηδων), Γεώργιος Πωλογιαννάκης, Στρατής Μπελιβάνης, Κωστόπωλος, Αναγνώστης Μανουσογιαννάκης, Χαζή Χιονιάς, οι αδελφοί Αναγνώστης Πέτρος και Ανδρέας Μανουσέληδες, Ιωσήφ Δασκαλάκης, Μπουζομάρκος, οι αδελφοί Θ. και Ρ. Χούρδοι, Αναγνώστης Κουσκουμπές, οι αδελφοί Γεώργιος, Σήφης και Στρατής Δεληγιαννάκηδες, Ιωσήφ Καυκαλάς, οι αδελφοί Ρούσσος και Στρατής Βουρδουμπάς και άλλοι.

Από την άλλη Κρήτη ήτανε: από το Θέρισσο οι τρείς αδελφοί **Βασίλης, Ιωάννης και Στέφανος Χάληδες, οι Πρωίμηδες, οι Παρασκευήδες, οι Σαρρήδες και οι Πλάζιοι, από τους Λάκκους και τα Μεσκλά, ο Παπανδρέας από τα Κεραμειά, ο ηγούμενος της Χρυσοπηγής Άνθιμος, ο Νεόφυτος Οικονόμος από το Μαλεβίζι, ο Ιωάννης Παπαδογιωργάκης ή Γερανιώτης (που βρέθηκε πρόσφυγας στα Σφακιά μα μελλοντικά ήτανε στέλεχος στον αγώνα), από το**

Μελιδόνι ο Ιωσήφ Κωνσταντουδάκης, ή Σήφακας, με τους αδελφούς του, από τον Κεφαλά ο Ιωάννης Τσακίρης, από τον Τζιτζιφέ ο Γεώργιος Παπαδάκης ή Ξέπαπας, από τον Αλίκαμπο ο Γ.Βελεζίνης, από τον Εμπρόσνερο ο Γ.Γιάνναρης και ο Ξενοθόδωρος ή Μπροσνερίτης, από Λευκόγεια ο Μελχισεδέκ Τσουδερός, ηγούμενος της Μονής Πρέβελη, και οι αδελφοί του Γεώργιος και Ιωάννης από το Ρέθυμνο ο Γ.Σακόρραφος, ο Χατζή Ιωάννης Δαμβέργης και ο Ιωάννης Δρουλίσκος, από το Μυλοπόταμο ο Γ. Καλλέργης, οι αδελφοί Στυλ. Και Μ. Χιονάκηδες από το Αμάρι οι αδελφοί Τζωρτζάκης και Γρηγ.Σουνάτσοι, από τη Μεσσαρά οι αδελφοί Μιχάλης και Γεώργιος Κουρμούληδες.

Οι πιο πολλοί από τα παραπάνω ονόματα ήτανε και στην συνάθροιση του Θ.Παναγιάς μα απέφυγα να τους γράψω από δύο φορές. Εδώ αποδείχτηκε η ευρύτερη αποδοχή της απόφασης των καπετάνιων για κήρυξη της επανάστασης και εδώ έγινε και η κατανομή των αξιωμάτων ως ακολούθως:

Ο Αναγνώστης Παναγιώτου, ο Γεώργιος Δασκαλάκης («Τσελεπής») και ο Ανδρέας Φασούλης με τους Ανωπολίτες και τους άλλους δυτικοσφακιανούς με τους Χάληδες, τον Γερανιώτη και τον Σήφακα και τους άντρες των βέβαια, είχανε τον τομέα Κυδωνία, Κίσσαμο και Σέλινο. Ο Αναγνώστης Μανουσογιαννάκης με τους Νιμπριώτες του και ο Αναγνώστης Πρωτοπαπαδάκης με τους Ασκυφιώτες του, είχανε τον τομέα του Αποκόρωνα μαζί με τους Ιωάννη Σακίρη Γ.Βελεζίνη και Ξενοθοδωρή και τους Αποκορωνιώτες τους. **Ο Γ. Δεληγιαννάκης και ο Αναγνώστης Μανουσέλης με τους Ασφενδιώτες και τους Καλλικρατιανούς, είχανε τον τομέα του Ρεθύμνου μαζί με τους Τσουδερούς τον Δρουλίσκο και τους Ρεθυμνιώτες τους. Ο Ρούσσος Βουρδουμπά και ο Πωλογιωργάκης με τους Χωρασφακιώτες και τους Κομιτιανούς** μαζί με τους Κουρμούληδες και τον **Αντ. Μελιδόνη** είχανε τον τομέα του Ηρακλείου. Στην πορεία του αγώνα αναδειχτήκανε και άλλα σημαντικά στελέχη που παίξανε σημαντικό ρόλο στην επανάσταση. Αυτές οι τρεις συναθροίσεις που γενήκανε στα Σφακιά σε τρεις διαφορετικούς τόπους ήτανε η αφετηρία του αγώνα που συνεχίστηκε σχεδόν ένα αιώνα μέχρι να επιτευχθεί ο αντικειμενικός σκοπός της Ένωσης της Κρήτης με την μητέρα Ελλάδα. **Στη Θυμιανή Παναγιά υπολογίσανε τα όπλα που διαθέτανε οι Κρητικοί και τα βρήκανε σύνολο 1.200. από αυτά τα 800 τα είχανε οι Σφακιανοί και τα 400 η άλλη Κρήτη. Τα Λευκά Όρη**

αποτελούσανε ένα προστατευτικό τείχος για τα Σφακιά. Απλώνονται όμως στην μεγαλύτερη έκταση και στο εσωτερικό της επαρχίας και την καθιστούνε άγονη. Σήμερα βέβαια μετρούνε αρνητικά για τα Σφακιά τα Λευκά Όρη, όμως όταν στην Κρήτη είχαμε ξένους δυνάστες τα Λευκά Όρη ήτανε ευλογία του Θεού και για τους Σφακιανούς, μα και για όλους τους Κρήτες. Σε όλη την Κρήτη ήτανε πάντα και πατριώτες και παλικάρια, μα «*τα 'σκιαζε η φοβέρα και τα πλάκωνε η σκλαβιά…*». **Στα Σφακιά δεν υπήρχε μόνιμη Τουρκική παρουσία** και για τον λόγο αυτό στις πιο πολλές επαναστάσεις είχανε ορμητήριο τα Σφακιά. Εγώ νομίζω ότι αν ελείπανε τα Λευκά Όρη η τύχη της Κρήτης ολοκλήρου θα ήταν διαφορετική προς το πολύ χειρότερο.

Στις 14 Ιουνίου έγινε η πρώτη μάχη στο Λούλο της Κυδωνίας. Η επανάσταση κράτησε δέκα χρόνια με διακυμάνσεις μα πάντως οι επαναστάτες είχανε την πρωτοβουλία τις πιο πολλές φορές, και συνήθως οι Τούρκοι ήτανε κλεισμένοι στα αστικά κέντρα.

Τον Γενάρη του 1830, που υπογράφηκε το Πρωτόκολλο του Λονδίνου, με το οποίο αναγνωρίζονταν τα σύνορα του νεοσύστατου τότε Ελληνικού Κράτους, οι Μεγάλες Δυνάμεις, για δικές τους σκοπιμότητες, άφησαν και πάλι στα νύχια του σουλτάνου την Κρήτη, αν και ήτανε και τότε κλεισμένοι μόνο στα μεγάλα αστικά κέντρα οι Τούρκοι. **Οι Κρήτες δεν συμβιβάστηκαν ούτε με την απόφαση των Μεγάλων Δυνάμεων μα συνέχισαν και με μία μεγάλη σειρά επαναστάσεων** και ύστερα από πολλές δεκαετίες ήρθε κατ' αρχήν η «τυχερή επανάσταση» του 1897 με την οποία έφυγε ο τουρκικός στρατός, έγινε η αυτονομία και την 1-12-1913 είχαμε την πολυπόθητη Ένωση.

Δεν θα εξιστορήσω τις πάμπολες μάχες που γενήκανε στην δεκαετία του 1821 – 1830 ούτε θα αναφερθώ στις δεκάδες χιλιάδες νεκρούς που είχαμε στις επαναστάσεις.

Ενδεικτικά θα αναφέρω ότι μόνο στον «φιλόξενο» για τα τουρκικά κουφάρια φαράγγι του Κατρέ εσκοτωθήκανε «υπέρ τους δισχιλίους» Τούρκοι την 18-7-1821 ενώ δύο μέρες μετά, την 20-7-1821, στην Άμπελο μεταξύ Ασφένδου και Ασκύφου έπεσαν ακόμα 960. (Στον Κατρέ και κατά την επανάσταση του Δασκαλογιάννη σκοτωθήκανε 1.050 Τούρκοι και το 1866 σκοτωθήκανε 1.014).

Θυμιανή Παναγιά

Για την Θυμιανή Παναγιά να ξέρει κάθε Κρητικός μερικά πράγματα γιατί από το 1821 ιδιαίτερα ανήκει σε όλους τους Κρήτες. Πρώτη φορά η Θυμιανή Παναγιά εχτίστηκε τον 15ο αιώνα, μα επειδή επί πάπα Ουρβάνου β΄ είχανε καταργήσει οι Ενετοί όλες τις Επισκοπές της Κρήτης, πλην αυτής του Φοίνικα στα Σφακιά, το νεόχτιστο τότε μοναστήρι της Θυμιανής Παναγιάς δεν ήτανε σταυροπηγιακό, δεν χτίστηκε με άδεια **του Πατριαρχείου** και γι' αυτό δεν εμνημονεύετο το **όνομα του Πατριάρχου**, μα το όνομα του τοπικού επισκόπου. Πρώτη φορά χτίστηκε με ένα κλίτος, μα στην επανάσταση του Δασκαλογιάννη την κάψανε και την χαλάσανε οι Τούρκοι και ύστερα από λίγα χρόνια την ξαναχτίσανε μεγαλύτερη, καλύτερη και το νέο κλίτος που προσετέθη αφιερώθηκε στην Αγία Τριάδα. Μεγάλο μέρος από τα χρήματα που διατέθηκαν για να ξαναχτιστεί η Θυμιανή Παναγιά λένε πως ήτανε από τα λάφυρα που **φέρανε οι Σφακιανοί όταν σκοτώσανε τον πανίσχυρο Αλιδάκη στον Εμπρόσνιερο** με τους 200 άντρες της φρουράς του και διαμοιράσανε όλα τα πλούτη του, το έτος 1774.

Θυμιανή Παναγία λέγεται αυτή η Εκκλησία επειδή η τοποθεσία που χτίστηκε λέγεται του Θυμέ το Αρμί. Κατά μία άλλη εκδοχή πήρε αυτό το όνομα, επειδή ο καλόγερος που έφερε την εικόνα, όταν χτίστηκε για πρώτη φορά λεγόταν Θυμιανός. Εγώ πιστεύω περισσότερο στην πρώτη εκδοχή.

Η Θυμιανή Παναγία ήτανε μοναστήρι και παλιότερα λέγανε οι γέροντες όταν εγώ ήμουν παιδί πως είναι «κοινόβια εκκλησία». Είχε πιο παλιά από 3-5 καλόγερους. Εγώ θυμούμαι τον τελευταίο καλόγερο τον Μελέτιο Μαυρορράση που τον λέγαμε Χατζή Πατέρα. Πέθανε το 1934 και τον θάψανε στον Βουβά που ήτανε το χωριό του.

Η Θυμιανή Παναγία δεν άνηκε στην ενορία των Κομητάδων, μα στην Επαρχία Σφακίων, και εδιοικείτο από Επιτροπή που την απαρτίζανε από κάθε χωριό της επαρχίας και ένας επίτροπος, όπως γράφει και ο συνταξιούχος τώρα, Δάσκαλος Γεώργιος Μανταδάκης σε μελέτη που γράφτηκε στην εφημερίδα των Χανίων «Εσπερινός Ταχυδρόμος» στο φύλλο 5703 τον Γενάρη του 1938. **Μέχρι το 1821 λοιπόν, η Θυμιανή Παναγία ανήκε στην επαρχία Σφακίων από τότε όμως κι έπειτα ανήκει στην Κρήτη** λόγω της συνάθροισης που έγινε τότε εκεί και λόγω της μεγίστης εθνικής σημασίας απόφαση που ελήφθη εκεί. Εκτός όμως από

την σημαντικότατη αυτή συνάθροιση, πολλές φορές ορίζανε τόπο συγκεντρώσεως **στη Θυμιανή Παναγία, οι Σφακιανοί, διότι είναι περίπου το Κέντρο των Σφακίων. Ο Γρηγόριος Παπαδοπετράκης γράφει το 1888 στην «Ιστορία των Σφακίων»: «…..*Το μονύδριο της Θυμιανής Παναγίας, όπου οι Σφακιανοί δια την προς αυτήν ευλάβειαν και το κεντρικόν του τόπου, συγκροτούσι συνήθως τας συνελεύσεις των, εν αις και το 1821»***

Περιουσιακά στοιχεία της Θυμιανής Παναγίας

Η σεβαστή περιουσία της Θυμιανής Παναγίας ήτανε κυρίως ελιές, πρόβατα και μέλισσες. Τις ελιές τις μαζεύανε με «μαζωχτικό» ενώ στα πρόβατα και τις μέλισσες είχε «συζευτάδες» (συμμησάτορες). Τα πρόβατα διατηρούνταν γύρω στα 500, οι μέλισσες γύρω στις 300, ελιές είχε μόνο στην επαρχία, πάνω από 1.000, ενώ είχε και αμπελοχώραφα.

Το 1914 ο Καλόγερος της Θυμιανής Παναγίας Μελέτιος, έστειλε αναφορά στον Επίσκοπο Λάμπης και Σφακίων στην οποία καταγράφονται τα περιουσιακά στοιχεία του μοναστηρίου σε ακίνητη περιουσία: α)Από ελαιόδενδρα, χωράφια, περιβόλιον και αγριάδας εις την περιφέρεια του χωριού Κομιτάδες αξίας 10.500 δρχ., β)Από ελαιόδενδρα και χωράφια στην περιοχή του συνοικισμού **Βρασκά αξίας 220 δρχ., γ)Όμοια στην περιφέρεια του χωριού Βουβάς αξίας 5.000 δρχ., δ)Από χωράφια στην περιφέρεια του χωριού Κολοκάσια αξίας 230 δρχ., ε)Από χωράφια στην περιφέρεια του χωριού Ίμβρος αξίας 250 δρχ., στ)Από όμοια στο χωριό Ασκύφου αξίας 2.200 δρχ. ζ)Από ελαιόδενδρα στο χωριό Σίβα Πυριωτίσσης αξίας 700 δρχ. και η)Από χωράφια καλλιεργήσιμα της περιφέρειας Εμπρόσνερο Αποκορώνου αξίας 2.000 δρχ. Συνολική αξία κτημάτων της Θυμιανής Παναγίας το 1914 21.000 δρχ.** Για να κατανοήσουμε την πραγματική αξία της ακινήτου περιουσίας αυτής θα είναι χρήσιμο να πούμε ότι το 1914 η χρυσή λύρα ήτανε 25 δρχ. η μία.

Η Θυμιανή Παναγία είχε ακίνητη περιουσία και στους Αγίους Δέκα και στην Ιεράπετρα μα αυτές τις αλαργινές ιδιοκτησίες τις πουλήσανε γύρω στο 1895 και διαθέσανε τα χρήματα για την ανακαίνιση της Μονής. Ακόμα στις διάφορες επαναστάσεις εκποιήσανε, όπως μας λέγανε οι γεροντότεροι όταν ήμουν μικρός, πολλά κινητά και ακίνητα για ενίσχυση του αγώνα.

Την εικόνα της Θυμιανής Παναγίας την ξέρανε θαυματουργή για τον λόγο αυτό ετάζανε περιουσίες ολόκληρες για να βοηθήσει σε δύσκολες ώρες αρχικά **κυρίως στα Σφακιά,** μα αργότερα μετά το 1821 που έγινε περισσότερο γνωστή της αφιερώνανε απ' όλη την Κρήτη. Για τον ίδιο λόγο «εξεκαθαρίζονταν» για ζωοκλοπές σ' αυτή την εικόνα. Όποιον υποψιάζονταν δηλαδή ότι έκανε μία ζωοκλοπή, απάλλάζετο πάσης υποψίας αν επήγαινε να πάρει όρκο σ' αυτή την εικόνα ότι «***δεν κατέχει έργο γη βουλή»***. Ένας λόγος, κατά περίπτωση, που γίνονταν συγκεντρώσεις εκεί ήτανε και που, άμα χρειαζότανε, εδεσμεύονταν με όρκο στην θαυματουργή εικόνα ότι θα σεβαστούνε τους συμπεφωνημένους όρους. **Το 1930 π.χάρη εμαζευτήκανε οι άντρες της επαρχίας στην Θυμιανή Παναγία για να αντιμετωπίσουνε το σημαντικό τότε πρόβλημα της ζωοκλοπής.** Για τα Σφακιά ήτανε σημαντική μάστιγα μα και γενεσιουργό αίτιο για βεντέτες η ζωοκλοπή και μία Κυριακή του **Ιουνίου 1930 ήρθανε στην Θυμιανή Παναγία ο Νομάρχης Χανίων, ο Εισαγγελέας, ο Δεσπότης Λάμπης και Σφακίων, Σφακιανοί βουλευτές και άλλοι παράγοντες από** το εσωτερικό της επαρχίας μας και από άλλα μέρη της Κρήτης και από την Αθήνα και ύστερα από ομιλίες σχετικές, όρκισε ο δεσπότης όλους τους άντρες ότι δεν θα διαπράξουνε ζωοκλοπή για τέσσερα χρόνια.

Η Θυμιανή Παναγία και η Παιδεία

Η Θυμιανή Παναγία το 1820 είχε σημαντική οικονομική οντότητα και με εισοδήματα του μοναστηριού ιδρύθηκε «**Ελληνικό Σχολείο**». Αυτή την εποχή, στον Ελλαδικό και Κρητικό χώρο, τα παιδιά μαθαίνανε λίγα γράμματα στα «Κρυφά Σχολεία». **Στα ιδιόρρυθμα Σφακιά, που δεν υπήρχε ούτε τουρκικός πληθυσμός μα ούτε και τουρκικές αρχές**, όταν λέμε ότι ιδρύθηκε Ελληνικό Σχολείο, δευτεροβάθμια σχολική βαθμίδα δηλαδή, εξυπακούεται ότι προϋπήρχε πρωτοβάθμια, σε μερικά χωριά και συγκεκριμένα, **φαίνεται ότι είχανε Δημοτικό Σχολείο η Χώρα Σφακίων, το Ασκύφου, ο Πατσιανός, η Ανώπολη και το Μουρί. Στις 25 Οκτωβρίου 1820 υπογράψανε συμφωνητικό εκπρόσωποι της Επαρχίας Σφακίων με τον Ζαχαρία Τσιριγώτη, τον ιδρυτή αυτού του Ελληνικού Σχολείου, που αργότερα ήτανε γνωστός ως Πρακτικίδης και που έγραψε μετά την επανάσταση απομνημονεύματα. Το συμφωνητικό ακολουθεί** με την αρχική του

ορθογραφία, όπως το γράφει ο συγγραφέας – δημοσιογράφος Παρής Κελαϊδής το 1995 στο 81 φύλλο της εφημερίδας «Τα Σφακιά».

1830 Οκτωβρίου 25

Την σήμερον εσυμφωνήσαμε εμείς η κάτωθεν υπογεγραμμένοι ότι εσυμφωνήσαμεν και εκάμαμεν παζάρι του διδασκάλου του Ζαχαρία δια να διαβάζει τα παιδιά μας να του δίνομεν το χρόνο γρόσια χίλια νούμερον γρ.1.000 να του το ευχαριστήσομεν εμείς οι κάτωθεν υπογεγραμμένοι χωρίς καμίαν εναντιότητα και διαβεβαίωσιν της αλήθειας του δίνομεν το παρόν εις ασφάλιαν το παζάρι μας είναι δια να καθίσει στο Καστέλι μας απάνω.

Ελάβαμε απού το Μουρί το γράμμα του παπά Ανδρέα του παπά Αντρούλι Ξηρουχάκη Κωσταντή Ψιλάκη ότι πως υπόσχοντε τα άνωθεν:

«σταβριανός περάκις υπόσχομε στα άνοθεν.
σίφις Κουκουτζάκης υπόσχομε στα άνοθεν.
Υοσήφ Υερείς σακελάριος βολουδάκις
από χωριό ίμπρος υπόσχομε στα άνοθεν
μιμήκος βολουδάκης υπόσχομε στα άνοθεν.
ρούσος πουρουδουπάκης υπόσχομαι έχομεν και το λόγο του Χατζί μιχέ
μανώλις Σκλαβάκις υπόσχομε
μανόλις παπά Γερβασάκις υπόσχομε.
αντρούλις λουλουδάκις ηπόσχομε.

Στο παραπάνω συμφωνητικό, όχι μόνο ανορθογραφία και κακή σύνταξη διαπιστώνομε μα και είναι ελλειμματικό αφού ούτε το βαφτιστικό του Τσιριγώτη δεν περιλαμβάνει και ακόμα δεν βγαίνει από αυτό ότι η πληρωμή θα γινότανε από τα έσοδα της Θυμιανής Παναγίας μα το ξέρομε από άλλες πηγές. Δεν διατυρήθηκε όμως επί πολύ το Ελληνικό Σχολείο στα Σφακιά, γιατί τον άλλο χρόνο εξέσπασε η επανάσταση και ήρθανε άλλα ζοριλίκια.

Ακόμα με ένα επεισόδιο εκπαιδευτικής φύσεως έχει σχέση η Θυμιανή Παναγία: Το 1888 επέθανε ο μεγάλος ευεργέτης της επαρχίας Σφακίων Ιμπριώτης, Γεώργιος Ξενουδάκης και με διαθήκη του άφησε την τεράστια κινητή και ακίνητη περιουσία του για την παιδεία των Σφακίων και το 1890 επίσης ένα σημαντικό κληροδότημα άφησε η Λουκία

Ζαμπελίου από τη Λευκάδα πάλι για την παιδεία των Σφακίων. Το 1908 ακόμα ήτανε μπερδεμένα τα δύο αυτά κληροδοτήματα σε πολύπλοκα γκρανάζια και την 1-5-1908 εκάμαν στην **Θυμιανή Παναγία ένοπλο συλλαλητήριο και με ψήφισμα τους αξιώνανε την επίσπευση ενεργοποίησης και αξιοποίησης των δύο κληροδοτημάτων.**

Αποτέλεσμα της κινητοποιήσεως αυτής ήτανε να ψηφιστεί ο **785 νόμος της Κρητικής Πολιτείας με τον οποίο κατηρτίζετο** 15μελές διαχειριστική επιτροπή και τα αμέσως επόμενα χρόνια εχτίστηκαν στα Σφακιά 13 Δημοτικά Σχολεία και Γυμνάσιο και από τα χρήματα που μείνανε έκαναν συσσίτιο στα γυμνασιόπαιδα και πλήρωναν τους καθηγητές, γιατί σε πρώτη φάση δεν είχε υιοθετηθεί το Γυμνάσιο από το Δημόσιο. (Στη Γαύδο και το Βατουδιάρι έγιναν Σχολεία. Ήτανε τότε Σφακιά εκεί).

Η Θυμιανή Παναγίας γιορτάζει την 8η Σεπτεμβρίου, θρησκευτική γιορτή για την γέννηση της Θεοτόκου και την τελευταία Κυριακή του Μαΐου εθνική γιορτή για την επέτειο της επαναστάσεως στην Κρήτη, μα και στις δύο αυτές γιορτές και ακόμα όποιος βρεθεί στην Θυμιανή Παναγία ή έστω και από απόσταση όταν την αντικρύζει αισθάνεται συγχρόνως και εθνική και θρησκευτική έξαρση.

Παλιά αφιερωτικά σημειώματα

Ο Συνταξιούχος σήμερα, δάσκαλος Γεώργιος Μανταδάκης, σε επιστολή του στην εφημερίδα των Χανίων «Εσπερινός Ταχυδρόμος» της 14-1-1938 γράφει μεταξύ άλλων και κάτι που βρήκε γραμμένα για αφιερώματα στην Θυμιανή Παναγία.

1) Την 9-9-1883 ο Εμμανουήλ Κονταξάκης από τον Εμπρόσνιερο αφιέρωσε στην Θυμιανή Παναγία **23 εργατών αμπέλι (ενός εργάτη αμπέλι όσο σκάφτει ένας εργάτης σε μία μέρα**)
2) **Το 1821 ο Βαρδής Λαμπαρδάκης αφιέρωσε το αμπέλι που έχει στον Γονή του Ασκύφου.**
3) **Το 1870, ο Εμμανουήλ Φοβάκης έδωσε στο ταμείο της Θυμιανής Παναγίας 3 Οθωμανικές λίρες.**

Συμμετοχή της Θυμιανής Παναγίας στις Επαναστάσεις.

Η Θυμιανή Παναγία συμμετείχε σε εθνικές και κοινωνικές ανάγκες, με την φιλοξενία των συναθροίσεων, με τις προσφορές της σε κάθε επανάσταση, για την αγορά πολεμοφοδίων, με την προσφορά της στην Παιδεία, μα συμμετείχε και στον πόνον του τόπου και μάλιστα προκαταβολικά. **Όπως λέγανε τότε, όταν επρόκειτο να επέλθει τοπική ή γενικότερη μεγάλη συμφορά, «εδάκρυζε» η εικόνα της.**

Η διάλυση του Μοναστηριού της Θυμιανής Παναγίας

Η Θυμιανή Παναγία ήτανε στο απόγειο της οικονομικής της οντότητας στις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Από το 1821, άρχισε σταδιακά η καθοδική της πορεία γιατί από τότε άρχισαν να φεύγουνε περισσότερα από όσα ερχότανε. Στο βιβλίο του Ν. Παπαδάκη «Αι εκκλησίαι της Κρήτης», 1936 γράφει ότι στον «Διοργανισμό των Μονών αναφέρεται: «**Θυμιανή Παναγία: Μονή διαλελυμένη προ του 1870. Υφιστάμενην νυν ως εξωκκλήσιον». Αιτία της διάλυσης:**

α) Η διάθεση παντιοτρόπως χρημάτων για τις επαναστάσεις μεγάλων προσφορών.

β) Το 1895 περίπου έγινε ανακαίνιση της μονής και πουλήθηκαν τα ακίνητα στην Ιεράπετρα, μα ακόμα και άλλα σε απομεμακρυσμένα μέρη.

γ) Με το Νόμο 533/1903 της Κρητικής Πολιτείας οριζότανε ότι μοναστήρι μπορεί να διατηρηθεί μόνο αν έχει πάνω από έξι καλογέρους, ενώ η Θυμιανή Παναγία ίσως ποτέ δεν είχε έξι και όσα μοναστήρια δεν πληρούσαν αυτόν και άλλους όρους εσυγχωνεύτηκαν με άλλα γειτονικά. Η Θυμιανή Παναγία εσυγχωνεύτηκε με την Μονή Πρέβελη και το 1905 εμεταφέρθηκε στο Πρέβελη όλη σχεδόν η κινητή της περιουσία.

δ) Το 1925 το Εφεδρικό Ταμείο εκποίησε σχεδόν όλα τα ακίνητα της Θυμιανής Παναγίας:

Η Θυμιανή Παναγία σήμερα

Η Θυμιανή Παναγία σήμερο δεν έχει κελιά, δεν έχει καλόγερους, δεν έχει ακίνητα, δεν έχει πρόβατα και μέλισσες. Δεν αντιστοιχεί όμως εδώ «το απέσβετο το λάλον ύδωρ» των Δελφών. Εδώ θα είναι αιωνίως καθαγιασμένος τόπος προσκυνήματος με θρησκευτική και ιστορική

ακτινοβολία και το άστρο της Θυμιανής Παναγίας θα μεσουρανεί αβασίλευτα στο ιστορικό στερέωμα του Έθνους.

Το 1934 μας πήγε ο δάσκαλός μας εκδρομή στη Θ.Παναγία, είχε ακόμα τον τελευταίο της καλόγερο, είχε διώροφα κελιά. Ο καλόγερος μας πρόσφερε λουκούμια και κέρασε όλα τα παιδιά.

<u>Πηγές</u> που βρέθηκαν τα στοιχεία:

1) **«Θυμιανή Παναγία στα Σφακιά» Παρθενίου Κελαϊδή.**
2) **«Μέγα Λεξικό» Δημητράκου**
3) **«Τα κατά την αναγέννηση της Ελλάδος» Α. Μάρουκα**
4) **«Ελληνική Επανάσταση» Δ. Κόκκινος.**
5) **«Ιστορία του Ελληνικού Έθνους» Παπαρηγόπουλος**
6) **«Ιστορία των Σφακίων» Γρ. Παπαδοπετράκης**
7) **«Ιστορία της Κρήτης» Β. Ψιλάκη**
8) **«Ιστορία της Κρήτης» Ι. Μουρέλος**
9) **«Εσπερινός Ταχυδρόμος» Εφημερίδα των Χανίων**
10) **«Τα Σφακιά» Εφημερίδα των Σφακίων.**
11) **Διηγήσεις γερόντων πριν από πολλές δεκαετίες. Κυρίως από τον Εμμανουήλ Χιωτάκη «Μπογιατζομανώλη».**

ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΟΥ ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗ ΤΟ 1943

(Ομιλία στην επέτειο του Ολοκαυτώματος 9-10-2011)

Δεν είχανε φυλάκιο οι νεοβάρβαροι του Χίτλερ στον Καλλικράτη όταν ζούσαμε τη μαύρη κατοχή τους και οι Καλλικρατιανοί αισθάνονταν σαν ημιελεύθεροι, όμως για να κάνουνε το χωριό ολοκαύτωμα βρήκανε τα παρακάτω αίτια:

1)Στο Φραγκοκάστελλο, που ήτανε ίδια κοινότητα είχαν φυλάκιο οι Γερμανοί και κάποια φορά θέλανε κάθε βράδυ δύο άντρες μαζί τους ως όμηρους για ασφάλειά τους. Όταν είχανε τον Δημήτριο Καούδη του δώσανε ένα δοχείο για να πάει να τους φέρει νερό. Αυτός όμως δεν τους έφερε νερό μα πέταξε το δοχείο και δραπέτευσε. Για να υποτάσσεται απόλυτα ο κόσμος στις εντολές τους, κάψανε το σπίτι του στον Καψοδάσο και αφού ξέρανε πως είχε στον Καλλικράτη θερινό σπίτι πήγανε να το κάψουνε και αυτό. Μα ο αδελφός του Δημήτρη Αθανάσιος Καούδης τους άρχισε στους πυροβολισμούς πριν βάλουνε φωτιά και αυτοί τρομοκρατημένοι το βάλανε στα πόδια και εγκαταλείψανε στην αυλή τα όπλα τους, τα πηλήκιά τους και τα κιάλια τους. Ο τότε Πρόεδρος της Κοινότητας πήγε και τα μάζεψε και τους τα παράδωσε στο Φραγκοκάστελλο. Δεν έκαναν τότε κακό. **2)**Πολύ κοντά στον Καλλικράτη είναι το σπίτι του Α. Παπαδάκη στον Βουρβουρέ που εκεί κάνανε την πρώτη επαναστατική οργάνωση Α.Ε.Α.Κ. (Ανωτάτη Επιτροπή Αγώνος Κρήτης). Το μάθανε οι Γερμανοί και τορπιλίσανε το σπίτι αυτό. **3)**Κοντά στον Καλλικράτη είναι τα Τσιλίβδικα, το μέρος που συνεπλάκισαν οι Γερμανοί με το αντάρτικο του Παντουβά και **4)**Οι νέοι του Καλλικράτη συχνά κάνανε σκοποβολή στο Καλλικρατιανό Δάσος μα οι πυροβολισμοί ακούγονταν από το φρούριο του Ακονέ και στις 6 Οκτωβρίου του 1943 εισβάλλανε στον Καλλικράτη 2000 Γερμανοί. Φτάσανε την ίδια ώρα από 4 διαφορετικά σημεία. Από του Σταυρού το Σελί, από το Ασφένδου, από το Καλλικρατιανό φαράγγι και από τις Χορεύτριες από μεριά του Ασκύφου. Την πρώτη μέρα φτάσανε απόγευμα και δημιουργήσανε πανδαιμόνιο με πυροβολισμούς, πολυβολισμούς και με βολές όλμων για να τρομοκρατήσουνε τον κόσμο. Απαγορεύσανε την έξοδο από το χωριό και δηλώσανε πως όποιον δούνε να επιχειρεί να φύγει θα τον σκοτώνουνε. Οι άντρες φεύγανε κρυφά και πηγαίνανε στο δάσος μα επειδή είχανε ανάγκες ξαναμπαίνανε και ξαναβγαίνανε κρυφά. Την επόμενη μέρα 7 Οκτωβρίου συνεχίσανε να πυροβολούνε μα παράλληλα αρχίσανε τις λεηλασίες και παίρνανε ότι πολύτιμο βρίσκανε. Ακόμα και τρόφιμα (τυριά, μέλια κ.α.) Με φορτηγά ζώα μεταφέρανε 50 φορτία στα Μυριοκέφαλα που ήτανε το πιο κοντινό μέρος που ερχότανε αυτοκίνητο.

Ούτε τις εκκλησίες δεν σεβάστηκαν, και του παπά τα άμφια τα σκόρπισαν στο βουνό και πήρανε το άγιο δισκοπότηρο της εκκλησίας.

Την 8η του μηνός άρχισαν να σκοτώνουν όπου σκοτώσανε δύο άνδρες που τους είχανε βρει στην επισκοπή και τους πήρανε για οδηγούς. Ο ένας από τους δύο ήτανε από το Ασκύφου, για τον άλλο ποτέ δε μάθαμε τα στοιχεία του. Στη συνέχεια μαζεύανε τους άντρες χωριστά από την κάθε γειτονιά, μα τελικά τους μαζέψανε όλους στην Πάνω Ρούγα στην Παναγία.

Είχανε εκεί 17 άντρες για εκτέλεση, μα τον ένα τον απαλλάξανε επειδή ήτανε ανάπηρος του Αλβανικού μετώπου και μετά πηγαίνανε τους υπόλοιπους στην συνοικία Πιππιλίδα για τουφέκισμα. Στη διαδρομή ένας άντρας κατάφερε εκεί που διακλαδίζεται ο δρόμος και χώθηκε χωρίς να τον πάρουνε χαμπάρι. Δέκα πέντε άντρες τουφεκίσανε σε ένα ερείπιο στην Πιπιλίδα, ενώ είχανε σκοτωμένους σποραδικά άλλους πέντε. Στις οκτώ Οκτωβρίου σκοτώνανε λεηλατούσανε και καίγανε τα σπίτια. 120 σπίτια είχε το χωριό και μόνο 20 διαφύγανε τον εμπρησμό, όχι όμως και την λεηλασία. Όταν φεύγανε οι Ναζί στο Καλλικρατιανό Φαράγγι τους πυροβόλησαν ο Σπύρος Γιάνναρης, ο Στρατής Μανουσέλης και ο Μανώλης Μπελιβάνης μα δεν σκότωσαν κανένα.

Στις εννέα του μηνός ξαναγύρισαν οι Γερμανοί στον Καλλικράτη. Βρήκανε μόνο γυναίκες και παιδιά και τουφεκίσανε εννέα γυναίκες. Μία γυναίκα κρατούσε τα χρυσαφικά της και αφού δεν τα έδινε με προθυμία την σκοτώσανε και όταν ο σκύλος της έγλυφε το αίμα τον σκοτώσανε και τον σκύλο. Τελικά σκοτώσανε 20 άντρες και 9 γυναίκες.

Είκοσι άτομα ήτανε υπολείμματα από τους σκοτωμούς και από την απομάκρυνση των κατοίκων και τους πήρανε και τους πήγανε με τα πόδια στο Ασκύφου και από εκεί στα Χανιά με αυτοκίνητα, όπου στέγασαν τους μισούς στου Παΐζη την Κλινική και τους άλλους στις φυλακές της Αγιάς και ανέθεσαν την επιτήρησή τους στην Ελληνική χωροφυλακή. Ύστερα από λίγο καιρό τους επελευθέρωσαν.

Για πολλούς από τους κατοίκους του Καλλικράτη, η μόνη ιδιοκτησία που τους έμεινε ήτανε τα ρούχα που φορούσανε όταν το σκάσανε από το χωριό τους. Τους ανθρώπους τους σκοτώσανε, τα σπίτια τους πρώτα τα λεηλατήσανε και μετά τα κάψανε και από τα ζώα τους πήρανε 20 βόδια και 30 χοίρους. Επιβιώσανε από δικούς και φίλους στα γειτονικά χωριά.

Στα γειτονικά χωριά δεν σκοτώσανε ανθρώπους μα τα σπίτια τα λεηλατήσανε σε ικανό βαθμό.

Με όλον ότι ο Καλλικράτης έπαθε πανωλεθρία σε έμψυχο και σε άψυχο υλικό, στο περιοδικό του «ΈΘΝΟΥΣ», «ΙΣΤΟΡΙΑ», της 24-2-2011, που αναφέρονται εκατοντάδες μαρτυρικά χωριά δεν αναφέρεται καθόλου.

Φυσικά δεν φταίει το «ΕΘΝΟΣ», μα οι Καλλικρατιανοί και γενικότερα οι Σφακιανοί, που δεν ξέρουν την παροιμία ότι *«Όποιος δε μιλά τον «θαύουνε».*

Εκτελεσθέντες άντρες στον Καλλικράτη στην εξόρμηση του 1943

Γεώργιος Μιχ. Μανουσέλης (τ. ενοματάρχης)
Μανώλης Γ. Μανουσέλης (γιος του προηγούμενου)
Μανούσος Ν. Μανουσέλης
Μανούσος Γ. Μανουσέλης
Ευστράτιος Γ. Μανουσέλης
Ρούσος Γ. Γανταδάκης
Σπύρος Χρ. Χαιρέτης
Νικόλαος Εμμ. Χαιρέτης
Ευστράτιος Μιχ. Χαιρέτης
Μανούσος Αναγν.Βουγιούκαλος
Ιωάννης Ευστρ. Σηφοστρατουδάκης
Εμμανουήλ Κωνσταντουδάκης
Αλέξανδρος Βουγιούκαλος
Νικόλαος Χοιρογιαννάκης
Γεώργιος Καντήρος (Μουστάκος)
Μανούσος Γ. Βουγιούκαλος
Παύλος Εμμ. Πολάκης
Ιωάννης Λυκάκης
Μάρκος Μαρκουτσάκης

Ένας ξένος που τον πήρανε από την Επισκοπή οι Γερμανοί του οποίου αγνοούμε τα στοιχεία του, τον τουφεκίσανε και αυτόν.

Γυναίκες εκτελεσθείσες από τους Γερμανούς στον Καλλικράτη την 9-10-1947.

Ζαμπία Ιωσήφ Παπαδόσηφου
Ελένη Πωλάκη
Ξανθίππη Καντήρου
Αγγελική Γανταδάκη
Αθηνά Τσιβολεδάκη
Μαρία Χαιρέτη
Αικατερίνη Γιαννακάκη
Ευαγγελία Τσιβολεδάκη
Φανή Βλαχάκη.

Η Φανή Βλαχάκη ήτανε 80 χρονών ανάπηρη, μα οι νεοβάρβαροι του Χίτλερ δεν της κάνανε χάρη.

Ομαδικές εκτελέσεις από τους Ναζί στα Σφακιά

Εκτελέσεις εις Χώρα Σφακίων

Επειδή βορειοανατολικά της Χ. Σφακίων, στο Σφακιανόλαγκο σκοτωθήκανε περί τους 40 Γερμανούς και επειδή πιστεύανε ότι πολλοί Άγγλοι που δεν πιαστήκανε αιχμάλωτοι υποθάλπτονταν από κατοίκους της περιοχής μα και για να τρομοκρατήσουνε τον κόσμο, εκτελέσανε την πρώτη εβδομάδα του Σεπτεμβρίου τους ακόλουθους 25 άντρες:

1) Σήφης Δουρουντάκης από Χώρα Σφακίων
2) Ιωάννης Ν. Φουντουλάκης από Κομητάδες
3) Δημήτριος Θ. Γιουκάκης από Κομητάδες
4) Γεώργιος Ν. Δουρουντάκης από Χώρα Σφακίων.
5) Ανδρέας Ν. Αθητάκης από Ανώπολη.
6) Άγγελος Ρουκουνάκης από Χάρακα Μονοφατσίου
7) Στυλιανός Κουμακάκης από Λειβαδά Σελίνου
8) Γεώργιος Ι. Τζάτζιμος από Αγία Ρουμέλη
9) Μανώλης Γ. Τζάτζιμος από Αγία Ρουμέλη
10) Ανδρέας Κρητικός από Ποτιστήρια Κυδωνίας
11) Γεώργιος, Μ. Καντουνάτος από Λειβανιανά
12) Ιωάννης Κουφάκης από Βαρύπετρο Κυδωνίας
13) Ανδρέας Ν. Ζαχαρίας από Ανώπολη
14) Γεώργιος Μ. Κοντορίνης από Ανώπολη
15) Γρηγόριος Μ. Αθητάκης από Ανώπολη
16) Νικόλαος Α. Γλυμένος από Ανώπολη
17) Μανώλης Α. Σαβιολής από Ανώπολη
18) Στυλιανός Ι. Μαυρίγιαννης από Ανώπολη
19) Στυλιανός Ι. Σαβιολής από Ανώπολη
20) Νικόλαος Δ. Παπαδερός από Ανώπολη
21) Γιάννης Ν. Κριαράς από Ανώπολη
22) Γιάννης Γ. Κριαράς από Ανώπολη
23) Νικόλαος Ι. Αθητάκης από Ανώπολη
24) Σπύρος Δ. Παπαδερός από Ανώπολη
25) Γεώργιος Ν. Κατσιάς από Χώρα Σφακίων (Πρόεδρος Κοινότητας Χ. Σφακίων)

Όμηροι που πήραν από τα Σφακιά οι Ναζί

1) Δαμουλής Μ. Μπολιώτης από Ασφένδου
2) Γιάννης Καντίρος από Καλλικράτη

3) Δημοκράτης Νανάκης από Ασκύφου
4) Σταύρος Ι. Γλυνιάς από Ασκύφου
5) Σήφης Γλυνιάς από Ασκύφου
6) Γεώργιος Γιανναράκης από Άγιο Ιωάννη Σφακίων.
7) Ξενοφών Τζατζιμάκης από Αγία Ρουμέλη
8) Στρατής Τζατζιμάκης από Αγία Ρουμέλη
9) Γεώργιος Τζατζιμάκης από Αγία Ρουμέλη
10) Γεώργιος Θ. Τζατζιμάκης από Αγία Ρουμέλη
11) Ματθαίος Σταυρουδάκης από Αγία Ρουμέλη
12) Αντώνης Σταυρουδάκης από Αγία Ρουμέλη
13) Θεοχάρης Σταυρουδάκης από Αγία Ρουμέλη.

Από τους παραπάνω ομήρους εγύρισαν μετά την απελευθέρωση: **α**)ο Δαμουλής Μπολιώτης, **β**)ο Γιάννης Καντίρος και **γ**)ο Ξενοφών Τζατζιμάκης. Για τους υπόλοιπους αγνοείται η τύχη τους.

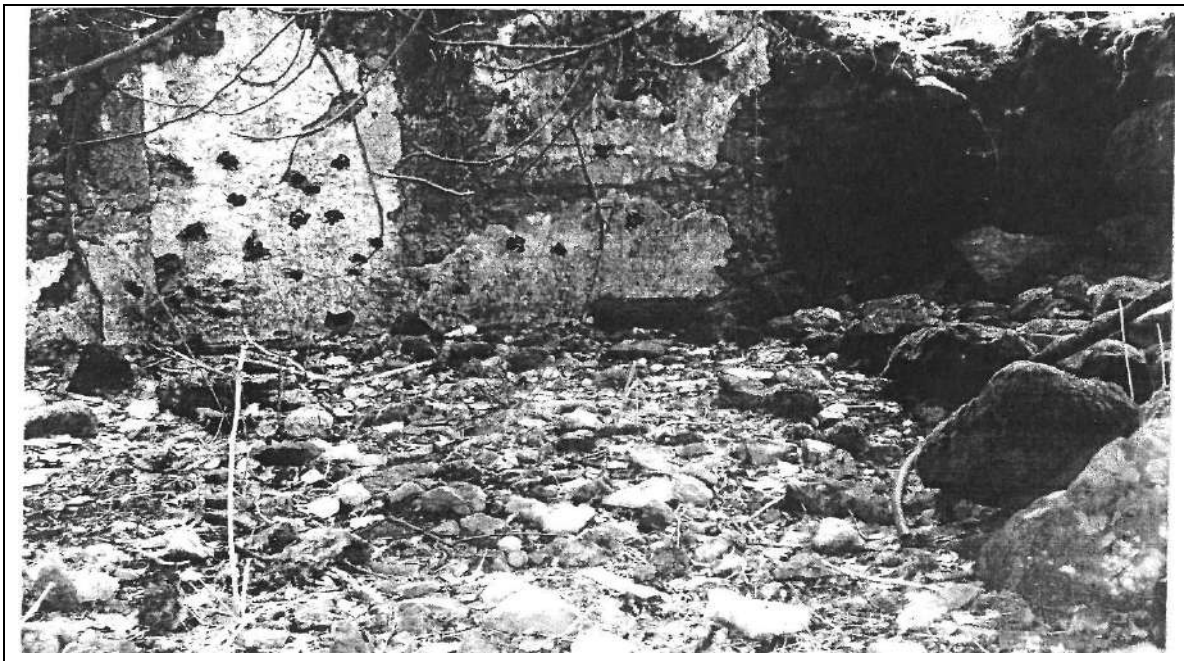

Σε λίγο σουβά που είχε μείνει στο ερείπιο διακρίνονται τα λακκούδια από τις σφαίρες που περνούσανε από τα αθώα ηρωικά κορμιά όταν τουφεκίσανε τους Καλλικρατιανούς

Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΦΡΑΓΚΟΚΑΣΤΕΛΛΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΔΡΟΣΟΥΛΗΤΕΣ

Ομιλία του ΚΑΝΑΚΗ ΓΕΡΩΝΥΜΑΚΗ την 27-5-2000
Στο Φραγκοκάστελλο σε εκδήλωση

Αιδεσιμότατοι, κύριε Νομάρχη, κύριε Δήμαρχε του Δήμου Σφακίων, κύριοι εκπρόσωποι του Δήμου Δελβινακίου, κυρίες και κύριοι

Αυτό το χώμα που πατούμε σήμερα είναι καθαγιασμένο από το αίμα εκατοντάδων ηρώων, που χύθηκε για να ποτίσει το πολύτιμο δέντρο της ελευθερίας.

Αυτό το φρούριο που βλέπουμε το έχτισαν οι Ενετοί κατά τα έτη 1371 έως 1374. Εθεωρήθει απαραίτητο να κατασκευαστεί εδώ ένα φρούριο, διότι και η απειλή των Τούρκων είχε αρχίσει να είναι σημαντικά αισθητή, μα και οι Σφακιανοί συχνά κλέβανε τα ζώα των Ενετών φεουδαρχών στην στεριά και ληστεύανε τα ενετικά καράβια στη θάλασσα και ακόμα είχανε πάντα διάθεση για επαναστατικές εξεγέρσεις. Ένα φρούριο εδώ πιστεύανε ότι θα τους συγκρατούσε. Πέτρες πήρανε από τα ερείπια της αρχαία Νικήτα, που την λέγανε και Ξηρούπολη μα έβαλαν και ανθρώπους στη σειρά από το βουνό μέχρι το εργοτάξιο και έδινε τις πέτρες ο ένας στον άλλο και τρέχανε σαν ποτάμι.

Όταν το χτίζανε, ότι εχτίζετο από τα συνεργεία την ημέρα το χαλούσανε τη νύχτα τέσσερις αδελφοί Πατσοί μα τελικά τους ανακαλύψανε και τους κρεμάσανε, από έναν σε κάθε γωνιακό πύργο του φρουρίου.

Κατ' άλλη εκδοχή ήτανε 6 Πατσοί. Δεν ήτανε πάντα επανδρωμένο από τους κατακτητές και άλλοτε χρησίμευε στους κατακτητές άλλοτε στους επαναστάτες όπως και το 1828 το χρησιμοποίησαν οι επαναστάτες.

Κατά την επανάσταση του 1821, στα πρώτα χρόνια είχανε στριμώξει οι επαναστάτες τους Τούρκους στις μεγάλες πόλεις του νησιού, μα το 1824 ο Χουσεΐν Πασάς, έπνιξε στο αίμα της την επανάσταση.

Το 1827 θεωρήθηκε αναγκαίο να ενισχυθεί ο επαναστατικός αγώνας των Κρητών από εθελοντές της ηπειρωτικής Ελλάδας, και για αναζωπύρωση της επανάστασης, μα και για να υπάρχουνε ελπίδες ότι θα μπορεί και η Κρήτη να συμπεριληφθεί μεταξύ των υπό απελευθέρωση ελληνικών περιοχών, εν όψει και της συνθήκης του Λονδίνου. Έγινε

πρόταση στον Κώστα Μπότσαρη και στο Νικόλαο Κριεζώτη να ηγηθούνε σχετικού σώματος μα δεν δεχτήκανε.

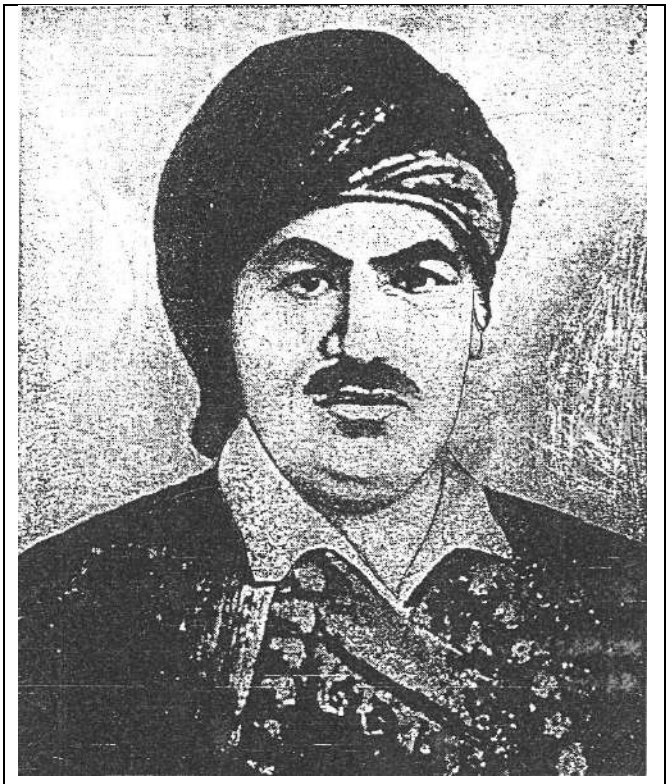

Ο Χατζη Μιχάλης Νταλιάνης

Την ηρωική και επικίνδυνη αυτή αποστολή την δέχτηκε ο φλογερός πατριώτης ο γενναίος πολεμιστής Χατζή Μιχάλης Νταλιάνης. Είχε γεννηθεί το 1775 στο Δελβινάκι της Ηπείρου. Ο πατέρας του λεγότανε Χρήστου, όμως επειδή επήγε στους Αγίους Τόπους τον λέγανε Χατζή και επειδή αγόραζε και διέθετε στον αγώνα όπλα τύπου νταλιάνι, του κόλλησαν και το όνομα Νταλιάνης και στην ιστορία πέρασε σαν Χατζή Μιχάλης Νταλιάνης.

Σπούδασε στη Βενετία. Ασχολήθηκε με το εμπόριο. Ήτανε επιτυχημένος επιχειρηματίας και ότι κέρδιζε το διέθετε στον αγώνα του έθνους. Ήτανε μυημένος στην Φιλική Εταιρεία και το 1818 εγκατέλειψε τις εμπορικές δραστηριότητες για να επιδοθεί ολοκληρωτικά στον αγώνα. Επολέμησε στην Πελοπόννησο και στην Στερεά Ελλάδα κατά του Ιμπραήμ πασά και κατά του Ομέρ Πασά με σώμα που είχε οργανώσει και συντηρούσε με δικά του χρήματα.

Στους ύστερους μήνες του 1827 οργάνωσε στο Ναύπλιο την αποστολή για την Κρήτη, βοηθούμενος από τον Εμμανουήλ Αντωνιάδη και άλλους Κρήτες. Στις 4 του Γενάρη του 1828 έφτασαν στην Γραμπούσα 670 εθελοντές με αρχηγία τον Χατζή Μιχάλη, όπου περίπου οι 70 ήτανε ιππείς (ήρθανε με το πλοίο του Τομπάζη «Λεωνίδα). Στις δύο του Φλεβάρη είχαν μεταφερθεί όλοι στο Λουτρό Σφακίων. Στις 8 του Μάη άφησε ο Χ. Μιχάλης 100 από τους άντρες του στα Σφακιά και με τους υπόλοιπους μαζί και με Σφακιανούς κατεβήκανε στο Ρέθυμνο και χτυπήσανε τον Οσμάν πασά όπου σκοτώσανε 40 εχθρούς, συνέλαβαν πολλούς αιχμαλώτους και

πήρανε 6.000 τούρκικα πρόβατα και πολλά μουλαρογάιδουρα φορτωμένα τρόφιμα και τα φέρανε στα Σφακιά.

Αρχές του Μάη ο Μουσταφά πασάς, εστρατοπέδευσε στις Βρύσες με 8.000 πεζούς και 400 ιππείς. Από εκεί έγραψε στο Χ΄ Μιχάλη, αν θέλουνε οι εθελοντές του να πάνε να κατατακτούνε στον δικό του στρατό, ή αν θέλουνε να πάνε να παρουσιαστούνε στα Χανιά και αυτός με δικά του πλοία, θα τους πήγαινε όπου θα θέλανε αυτοί.

Τους έδωσε 10 μέρες προθεσμία ο Χατζή Μιχάλης του έδωσε την ηρωική απάντηση:

«*Ήλθα στην Κρήτη για να πολεμήσω Τούρκους και όπου θέλει ο Θεός ας δώσει τη νίκη*». Παράλληλα έγραψε και στους Σφακιανούς ο Μουσταφάς έχοντας την εντύπωση ότι ίσως να τους καταστήσει κάπως αδιάφορους:

Ο φοβερός Μουσταφά Πασάς

Στις 13 του Μάη ο Μουσταφάς εβγήκε και διανυκτέρευσε στο Ασκύφου. Στις 14 διανυκτέρευσε στον Καλλικράτη και στις 15 έφτασε στο Καψοδάσο όπου εδώ άφησε 3 ημέρες τον στρατό του να ξεκουραστεί. Αυτές τις τρεις μέρες εγίνονταν πυρετώδεις διαβουλεύσεις μεταξύ των Σφακιανών καπεταναίων και του Χ΄΄ Μιχάλη. Ξέρανε οι Σφακιανοί ότι ο Χ΄΄ Μιχάλης ήτανε αποφασισμένος να δώσει τη μάχη στον κάμπο του Φραγκοκάστελλου.

Εκείνοι όμως είχανε διαφορετική άποψη και στις 15 του Μάη του γράψανε ότι δεν θα ήτανε δυνατό να ελπίζουνε σε νίκη αν επρόκειτο να αναμετρηθούνε στον κάμπο με έναν στρατό πολλαπλάσιο και καλώς οργανωμένον και εξοπλισμένος και επρότειναν να παρασύρουνε τον εχθρό στα βουνά και στους ατραπούς τους που και εμπειρία είχανε σε τέτοιες μάχες και γνώστες του εδάφους ήτανε και ακόμα δεν θα μπορούσε ο

εχθρός να χρησιμοποιεί όλο τον όγκο των δυνάμεών του, μα ο Χ΄΄ Μιχάλης δεν άλλαζε γνώμη και όταν επήγε και ο Στρατής Δεληγιαννάκης και ο Γεώργιος Τσουδερός για να τον μεταπείσουνε αυτός ήταν αμετάπειστος. Κάθε πλευρά ήτανε ανυποχώρητη στις απόψεις της και τελικά οι Σφακιανοί είπανε ότι δεν το θεωρούνε σκόπιμο να πεθάνουνε σίγουρα και ανώφελα γιατί και η πατρίδα και οι οικογένειες τους, τους χρειάζονται ζωντανούς και ενώ είναι πρόθυμοι να πουλήσουνε την ζωή τους για την πατρίδα δεν θα θέλανε να την χάσουνε ανώφελα. Ο αρχηγός των Ασφενδιωτών όμως Στρατής Δεληγιαννάκης είπε ότι, όσο και να είναι σίγουρη και ανώφελη θυσία αφού θα πεθάνουνε ξένοι άνθρωποι στον τόπο μας, είναι υποχρέωσή μας να πεθάνουνε και ντόπιοι στο πλευρό τους και εμπήκε αυτός στο φρούριο με 60 παλληκάρια όπου όπως απεδείχτει το Φραγκοκάστελλο έγινε Χάνι της Γραβιάς και ο Δεληγιαννάκης αναγνωρίστηκε κυριολεκτικά ο ήρωας του Φραγκοκάστελλου.

Στις 18 του Μάη, χαράματα άφησε ο Μουσταφάς 3.000 άντρες στον Καψόδασο για να αντιμετωπίσουνε τους Σφακιανούς, που κρατούσανε τα ριζοβούνια και με τους υπόλοιπους επροχώρησε στον Κάμπο. Άρχισε από τα δυτικά, όπου από το μέρος της Αγίας Πελαγίας ήταν ο ανιψιός του Χ΄΄ Μιχάλη, Κυριακούλης Αργυροκαστρίτης επικεφαλής 123 ανδρών. Σε λίγη ώρα και οι 123 ήτανε νεκροί. Στην συνέχεια χτυπήσανε την υπόλοιπη δύναμη του Χ΄΄ Μιχάλη, όλο το ασκέρι του Μουσταφά.
Μέσα σε λίγες ώρες, ακόμα 215 άντρες του Χ΄΄ Μιχάλη ήτανε νεκροί.

Ο Χ΄΄ Μιχάλης ήτανε ακόμα μεταξύ των επιζώντων και πήγε για να μπει στο φρούριο από την ανατολική πύλη, μα ήτανε συσσωρευμένα πτώματα και δεν μπορούσε να περάσει και εμάχετο μέχρι που σκοτώθηκε το άλογό του. Έσπασε το σπαθί του και αυτός έπεσε χτυπημένος από τους εχθρούς. Οι Τούρκοι έκοψαν το κεφάλι του και το πήγανε του Μουσταφά στη θέση Θυμέ, ανατολικά του Καψοδάσου μα δεν ευχαριστήθηκε γιατί τον ήθελε ζωντανό. Από τους υπόλοιπους άνδρες του Χ΄΄ Μιχάλη, μερικοί καταφέρανε να μπούνε στο φρούριο από τη νότια πύλη. Μερικοί καταφέρανε να απομακρυνθούνε από την μάχη και 20 παραδοθήκανε στον Μουσταφά. Δυστυχώς οι προβλέψεις, των Σφακιανών επαληθευτήκανε. Τώρα πια στόχος του Μουσταφά ήτανε οι πολιορκημένοι στο φρούριο. Από τις 18 μέχρι τις 24 Μάη εκράτησε η πολιορκία. Τα τρόφιμα το αλάτι και τα ξύλα για το μαγείρεμα εξαντλήθηκαν. Οι αναθυμιάσεις από τα πτώματα ανθρώπων και αλόγων δημιουργούσανε ανυπόφορη κατάσταση. Ο Μουσταφά επρότεινε στους πολιορκημένους να παραδοθούνε μα, μ’

όλον ότι ευρίσκοντο σε απελπιστική κατάσταση επουδενί δεν δεχόντουσαν να παραδοθούνε. Ο Στρατής Ντιλιντάς βγήκε νύκτα από το Κάστρο και έτρεξε κι έπεσε στη θάλασσα όπου κολυμπητός βγήκε πιο πέρα και ανέφερε στους Σφακιανούς πως έχει η κατάσταση. Στην ίδια νύχτα ήρθε με βάρκα κοντά στον πύργο και φώναξε: «*Σφακιανοί, αντέξετε, έρχονται Αποκορωνιώτες και πολλοί άλλοι και θα σας σώσουνε»*. Αυτό, αν και δεν ήτανε αλήθεια, ετόνωσε το ηθικό των πολιορκημένων και εκλόνισε το ηθικό των πολιορκητών και ο Μουσταφά αναγκάστηκε να δεχτεί τους όρους του Δεληγιαννάκη και του επέτρεψε να φύγει με τους άντρες του και με τον οπλισμό τους. Όλες οι ιστορίες της Κρήτης μα και η «Γενική Εφημερίδα της Ελλάδας» στην Αθήνα την 13-6-1828, εκθειάζουνε τον ηρωισμό και τον ρόλο του Στρατή Δεληγιαννάκη σ' αυτή τη μάχη. Στην συνέχεια ο Μουσταφά αφού εδιάταξε και γκρεμίσανε τους 2 βόρειους πύργους του φρουρίου, επήγε και στρατοπέδευσε στην Ακασταρέ, νοτίως στης Σκαλωτής.

Ο Δεληγιαννάκης επήγε και ενώθηκε με τους άλλους Σφακιανούς και πήγανε στην Ακασταρέ και δώσανε γύρω – γύρω φωτιές και στη συνέχεια χτυπούσανε τους Τούρκους. Αυτοί ετράπησαν σε άτακτην φυγή. Κατά διαταγή του Μουσταφά, ότι πολύτιμο κρατούσανε το πετούσανε για να ψάχνουνε οι διώκτες για λάφυρα να κερδίζουνε οι διωκόμενοι πολύτιμο χρόνο. Ο ίδιος ο Μουσταφάς κινδύνεψε να σκοτωθεί ή να συλληφθεί αιχμάλωτος. Τον έσωσε ένας αράπης όπου για ανταμοιβή τον έκανε στο Ρέθυμνο επιστάτη των αχθοφόρων.

Αξίζει να πούμε για τον Μουσταφά πασά ότι από το 1822 ήρθε στην Κρήτη νεαρός αξιωματούχος και ήταν στην Κρήτη σχεδόν συνεχόμενα μέχρι το 1867. Ήτανε πρωταγωνιστής στο Φραγκοκάστελλο, όπου η καταστροφή του Χ΄΄ Μιχάλη και η δική του ταπείνωση. Ήταν πρωταγωνιστής επίσης και κατά το ολοκαύτωμα του Αρκαδίου το 1867. Οι Τούρκοι τον απεκαλούσανε Κιριτλή, δηλαδή Κρητικό.

Τελικός απολογισμός της μάχης ήτανε: Τούρκοι νεκροί, σε μικροσυμπλοκές κατά τη διαδρομή Βρύσες Καψοδάσος 50. Στον Κάμπο του Φραγκοκάστελλου 800 και κατά την καταδίωξη μέχρι του Αγίου Αντώνη τα Χάλαρα 1902. Σύνολον 2.727 ο Κρητοβουλίδης περιορίζει τους νεκρούς Τούρκους σε 1.700. Από τους άντρες του Χ΄΄ Μιχάλη νεκροί 338 και από Σφακιανούς 50.

Μετά την μάχη η μοναχή του Αγ. Χαραλάμπου, Μαγδαλινή εμάζεψε το ακέφαλο πτώμα και το κεφάλι του Χατζή Μιχάλη και το έθαψε

στον Άγιο Χαράλαμπο και τα πτώματα των στρατιωτικών που σκοτωθήκανε στον κάμπο έβαλε ανθρώπους και τα κουβάλησαν και τα πέταξαν σε ένα σκίσμα προς την παραλία ανατολικά του φρουρίου ανακατεμένα Τούρκων και Ελλήνων.

Οι Δροσουλίτες

Όπως είπαμε και στο ιστορικό μέρος της ομιλίας μας, σ' αυτόν εδώ τον τόπο που είμαστε τώρα το 1828 περί τους 1.200 νέοι άνθρωποι έχασαν την ζωή τους μόνο γύρω από το φρούριο. Στον ίδιο αυτό τόπο μα και στην ίδια εποχή παρουσιάζεται ένα φαινόμενο που δεν κατέστη δυνατό μέχρι σήμερο να του δοθεί μία επιστημονική εξήγηση.

Είναι οι Δροσουλίτες που την ονομασία τους οφείλουνε στο γεγονός ότι παρουσιάζονται το πρωί με την δροσούλα.

Μα τι είναι οι Δροσουλίτες;

Είναι ασπρόμαυρες, ανθρωπόμορφες, κινούμενες σιλουέτες σαν στήλες από καπνό, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο ανθρωπόμορφες. Άλλοτε σε φάλαγγα κατ' άντρα και άλλοτε σε φάλαγγα κατά δυάδες και τριάδες. Πολλοί επιμένουνε ότι διακρίνουν τον οπλισμό τους και άλλοι ότι διακρίνουνε στην φάλαγγα καβαλαρέους.

Παρουσιάζονται σε μέρες που υπάρχει άπνοια, όταν δεν είναι συννεφιά και στην ώρα που αρχίζει να φέγγει καλά η μέρα. Όταν όμως φανεί ο ήλιος αυτοί εξαφανίζονται. Φαίνονται από απόσταση 250-1000 μέτρων και άμα πλησιάσει κανείς κοντά αυτοί απομακρύνονται ή εξαφανίζονται. Κινούνται από τα ανατολικά προς τα δυτικά και η αγαπημένη τους θέση είναι ανατολικά του φρουρίου. Ο κόσμος εδώ παλιότερα, που τους έβλεπαν και συχνότερα, είχε εξοικειωθεί με το φαινόμενο. Επιστεύανε ανεπιφύλακτα ότι είναι οι ψυχές των ανθρώπων που είχανε την ατυχία να πεθάνουν εδώ, και που έρχονται κάθε χρόνο στον τόπο και στην εποχή της μεγάλης τους θυσίας. Ο Δικηγόρος Ανδρέας Μπιράκης, από τους Κομητάδες που χρημάτισε και Υπουργός έχει γράψει μία επιστολή στην εφημερίδα «Κρητικός Αστήρ» για τους Δροσουλίτες.

Ο Μπιράκης ήτανε αξιόλογο και αξιόπιστο πρόσωπο και μεταξύ άλλων γράφει για τους «Δροσουλίτες» «*….Έχουν ενδυθεί ενδύματα μελανά. Φέρουν όπλα επ'όμου με τα λόχων απαστραπτουσων. Ποιούν διαφόρους ελιγμούς οσί εγκυμναζόμενοι… πλην της εκπλήξεως των κατοίκων δια το φαινόμενον τούτο αναφέρεται και μας διηγήθει τούτο …. Αξιοπρεπές πρόσωπον, όπερ υπήρξεν αυτόπτης μάρτυς»* και το εξής

αστείον: «*Πρωίαν δηλαδή τινά οι αξιωματικοί των εκεί κατά το 1889 στρατοπεδευμένων Τούρκων παρετήρησαν από τον Πύργον τους Δροσίτας. Δεν εδύστασαν να εκλάβωσιν αυτούς ως «γκιαούρ ασκέρι» και να διατάξουν δια σαλπίγγων τον στρατόν να καταλάβει τα προχώματα…*»

Άκουσα όμως εγώ πως οι Γερμανοί τους είδανε στην κατοχή και βάρεσαν συναγερμό.

Κατά την δεκαετία του είκοσι ένας περιηγητής από την Αγγλία είδε ο ίδιος τους Δροσουλίτες και το έκανε γνωστό στην Εταιρεία Ψυχικών Ερευνών του Λονδίνου και την άνοιξη του 1928 έστειλαν δικούς τους επιστήμονες, τον Ουάυλς και τον Μπενέτ και καθίσανε μερικές μέρες στο Φραγκογκάστελλο μα δυστυχώς δεν ήτανε ευνοϊκές οι καιρικές συνθήκες και δεν είδανε τους Δροσουλίτες. Μα η κίνηση αυτή των Άγγλων κίνησε το ενδιαφέρον και του ιδρυτού της εταιρείας Ψυχικών Ερευνών της Ελλάδας, Αγγέλου Τανάγρα όπου και αυτός ήλθε στο Φραγκοκάστελλο τον άλλο χρόνο το 1929 και κάθισε μερικές μέρες μα δυστυχώς και αυτόν δεν τον ευνόησαν οι καιρικές συνθήκες και δεν είδε τίποτα. Δεν καταφέρανε οι Άγγλοι και ο Τανάγρας να δούνε τους Δροσουλήτες, καταφέρανε όμως και κάνανε επίκαιρο για τα χρόνια εκείνα το θέμα των Δροσουλητών και ο 5ος τόμος του περιοδικού «Ψυχικές Έρευνες» το 1929 εφιλοξένησε μερικές σχετικές με το θέμα επιστολές.

Στη σελίδα 61 δημοσιεύτηκε επιστολή του Διευθυντού του Υπουργείου Γενικής Διοίκησης Κρήτης Μανώλη Ψυλλάκη που ήτανε από το χωριό Κολοκάσια κοντινό στο Φραγκοκάστελλο. Ακολουθεί απόσπασμα της επιστολής αυτής.

«*…Ήταν το πρώτον δεκαήμερον του Μαΐου ή του Ιουνίου του 1904 ή του 1905 ότε λίαν πρωί και προ της ανατολής του ηλίου ευρέθην εις Φραγκοκάστελλον, κατά την στιγμήν της ανατολής του ηλίου αντελήφθην εις μεγάλη έκτασην της προ του φρουρίου σχηματιζομένης πεδιάδας, σκιάς διαφόρων σχημάτων κινουμένας και σαν ιπτάμενας εκ του εδάφους προς τον ουρανόν. Αι σκιαί αυταί ήσαν ασθενέσταται και όμοιαι προς εκείνας αίτινες σχηματίζονται υπό των αντικειμένων εντός δωματίου υπό του συνήθους φωτός της ημέρας (όχι του ηλιακού).*

Δεν παρατήρησα σκιάς ανθρώπων ή ζώων, αλλά διαφόρων σχημάτων, μικρών ή μεγάλων σχηματιζομένα απέναντι του ανατέλλοντος ηλίου επί της πεδιάδος.

Κατά την γνώμην μου, χωρίς να δύναμαι και επιστημονικώς να την υποστηρίξω, δεν πρόκειται ούτε περί αντικατοπτρισμού, ούτε περί

σχεδιαγραφήσεως των κορυφογραμμών των ορέων, αλλά περί σκιών υδρατμών αίτινες αναπτύσσονται εκείνη την ώραν εις την περί ην πρόκειται πεδιάδος.

Μετ' εξαιρέτου τιμής
Εμμ. Ψυλλάκης.

Στρατής Δεληγιαννάκης

Ο στρατηγός Χατζημηχάλης (απόγονος του ηρωικού Ναλιάνη) γράφει στην ίδια σελίδα ότι εσυνάντησε τον Εμμανουήλ Ψυλλάκη και εσυζήτησε μαζί του την περίπτωση και συνεπέρανε ότι τους Δροσουλίτες τους είδε όταν εδιαλύονταν και για τον λόγο αυτό είδε συγκεχυμένες σκιές. Όντως είναι πιστευτό ότι εδιαλύονταν, γιατί όπως γράφει ο ίδιος ο Ψυλλάκης τότε έβγαινε ο ήλιος, ώρα δηλαδή που αυτοί εξαφανίζονται. Γι' αυτό «*αι σκιαί ήταν ασθενέσταται*» όπως γράφει.

Στην σελίδα 62 του περιοδικού αυτού δημοσιεύεται επιστολή του Μανούσου Κούντουρου, του γνωστού μας αρχηγού της τυχερής επανάστασης 1895 – 1898 και γράφει στη διαδρομή από Ασκύφου προς την Ασή Γωνιά, από Χορεύτρες και Μαυρόχι, είδανε ένα ανάλογο φαινόμενο και γράφει «…*Προφανώς πρόκειται περί αντικατοπτρισμού ατμοσφαιρικού και ότι τα αντικείμενα, μακράν από τον ορίζοντα της νήσου, εν Αφρική, μας εκπέμπουσι τας εικόνας των, όταν η ατμοσφαιρική κατάσταση το επιτρέπει*.

Την επιστολή γράφει για παράδειγμα ότι δηλαδή συμβαίνει και αλλού.

Ο Νέαρχος Κοκκαράκης, γιατρός από το Ζαρώ Ηρακλείου, γράφει στην σελίδα 74 του ιδίου περιοδικού.

«*…φαινόμενα όμοια προς τους Δροσουλήτες συμβαίνουν και στο χωρίον Χάρακας Μονοφατσίου, απέχοντα της διαμονής μου 25 περίπου χιλιόμετρα. Κατά τας αρχάς του θέρους και κατά τας πρωινάς ώρας, εις δύο τοποθεσίες του χωριού παρατηρούνται σκιαί ανθρωπόμορφαι παριστάνουσι στρατόν γυμναζόμενον ή μαχόμενον. Και εις τας τοποθεσίας όμως αυτάς αναφέρεται ότι προ 100 περίπου ετών συνέβησαν πολύνεκραι μάχαι…*»

Ο περιηγητής Παυσανίας κάπου γράφει ότι είδε ένα ανάλογο φαινόμενο στον Μαραθώνα. Βλέπομε την περίεργη σύμπτωση να παρουσιάζονται ανάλογα φαινόμενα σε χώρους όπου έγιναν πολύνεκρες μάχες.

Το φαινόμενο του αντικατοπτρισμού παρουσιάζεται όντως σε πολλά μέρη. Ειδικά στη Σαχάρα, πολύ συχνά τα καραβάνια εβλέπανε μπροστά τους οάσεις και διάφορα πράματα που όσο τα πλησιάζανε χανόντουσαν. Στη γέφυρα της Κορίνθου κάποιες φορές παρουσιάζεται αντικατοπτρισμός μα πιο συχνά παρουσιάζεται στην Fata Morgana στο στενό της Σικελίας.

Σε άρθρο της στην *«Παραψυχολογική Επιθεώρηση»* του Όσλο της Νορβηγίας, η Σοφία Were, κορυφαίο μέντιουμ της χώρας της έγραφε με διάφορα επιχειρήματα που ήθελε να αποδείξει την ύπαρξη τέτοιων υπερφυσικών φαινομένων.

Ο ποιητής Γεώργιος Ζαλοκώστας που πέθανε το 1858, Ηπειρώτης την καταγωγή, είχε γράψει το έμμετρο.

«*Κι έρχονται στο λημέρι σας με βάγια με θυμάρι κατά το γλυκοχάραμα οι τουρκόμαχοι Κρήτες λέγοντας «καλώς ήρθατε και φέτος Δροσουλίτες.»*

Ο Σήφης Εμμανουήλ Χιωτάκης, αξιόπιστο πρόσωπο, είδε τους Δροσουλίτες την άνοιξη του 1975 και έγραφε σχετική επιστολή στην εφημερίδα «Εθνική Φωνή» των Χανίων την 9η Μαΐου 1975. «*Τους είδανε και άλλα αξιόπιστα πρόσωπα σε επόμενα χρόνια μα απλώς δεν τα γράψανε στην εφημερίδα»*

Οι Δροσουλίτες παρουσιάζονται οπωσδήποτε σπανιότατα τα τελευταία χρόνια. Ίσως η δημιουργία δρόμων και οικοδομών διαταράξανε αυτούς τους συντελεστές που δημιουργούσανε το φαινόμενο.

Για το φαινόμενο των Δροσουλιτών δεν υπάρχει επιστημονική εξήγηση, υπάρχουνε μόνο επιστημονικές υποθέσεις.

Αφήνεται λοιπόν καθ’ ένας και βάσει των παραπάνω στοιχείων να βγάλει δικά του συμπεράσματα και να πιστεύει ότι αυτός νομίζει.

Γράφτηκε και στα «*Χανιώτικα νέα»* 12-9-2001

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Δ΄
ΟΜΙΛΙΕΣ ΣΕ ΣΧΟΛΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΛΛΕΣ ΑΙΘΟΥΣΕΣ

ΟΙ ΚΟΥΛΕΔΕΣ ΤΟΥ ΑΣΚΥΦΟΥ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ ΤΗΣ ΑΠΟΚΡΙΑΣ
(Στο κόψιμο της πίτας του Πολιτιστικού Νότου στο Ασκύφου 15-4-1999)

Μετά από την επανάσταση του 1866-69 που νομίζω ότι περιληπτικά θα πρέπει να αναφερθούμε στην επανάσταση αυτή.

Το 1866 επί σουλτάνου Αμπτούλ Αζιζ και επί διοικητού της Κρήτης Χακίμ Ισμαΐλ πασά, η ζωή των Χριστιανών ήτανε ανυπόφορη από τις καταπιέσεις και από την αβάστακτη φορολογία του βάρβαρου ασιάτη δυνάστη.

Στις 21 Αυγούστου του 1866 στο Ασκύφου υπεγράφη η επίσημη κήρυξη της επανάστασης. Στις 14-9-1866 έστειλαν στον βασιλιά της Ελλάδος Γεώργιο τον Α΄ ανακοίνωση ότι αποκηρύττουνε την τουρκική κυριαρχία και κηρύσσουνε την Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, ενώ από τις 26-8-1866 έγινε η πρώτη μάχη στις Βρύσες Αποκορώνου όπου προκαλέσανε στους Τούρκους σημαντική φθορά και επακολούθησε άλλη μάχη στου Σαμονά με ίδια αποτελέσματα. Την 8-11-1866 επροκάλεσε ο Μουσταφά Πασάς, το δράμα του Αρκαδίου. Ήτανε ο ίδιος που επρωταγωνίστησε από πλευρά των Τούρκων το 1828 στη μάχη του Φραγκοκαστέλλου. Στις 1-1-1867 αποβίβασε 25.000 στρατό στα Σφακιά. Προκάλεσε κάποιες ζημιές και στις 16-7-1867 διανυκτέρευσαν στο Ασκύφου μα στις 17-1 όταν φεύγανε από του Κατρέ τον Λαγκό και, όπως γράφει ο Ψιλάκης είχε απώλειες ο στρατός του 1.100 άντρες και ύστερα από την ήττα του αυτή τον ανακάλεσαν στην Κωνσταντινούπολη. Τον αντεκατέστησε ο Κροάτης εξωμότης Ομέρ πασάς όπου μαζί με τον Ρεσίτ πασά, τον Σουλεϊμάν και τον Μεχμέτ συγκεντρώσανε 55.000 στρατό στα Σφακιά. Τόση πολύ φθορά προκαλέσανε στα Σφακιά ώστε ο Ν. Ψήχας έγραφε: «*Δεν υπάρχει πλέον εν Σφακίοις κατάλυμα ή ναός, αμπελών ή φυτεία, κτήνος ή πρόβατον. Δεν εφώνησεν αλέκτωρ. Πανταχού τέφρα και ερημία φρικώδης*». Διαρκούσης της επαναστάσεως φύγανε από τα Σφακιά πολλά γυναικόπαιδα πρόσφυγες στην Κέρκυρα.

Τότε με έμπνευση του Βακίμ πασά και με σχέδια του Γάλλου μηχανικού Μονταλαμπέρ έγιναν 80 πύργοι στην Κρήτη για να ελέγχουνε την κρητική ύπαιθρο και ειδικά τις κινήσεις των επαναστατών. Φρόντισαν να είναι κατά το δυνατόν οπτική αλυσίδα και όταν προέκυπτε ανάγκη να

αλληλοενημερώνονται μεταξύ τους, με φωτιές και με τρομπέτες. Τότε έγιναν οι κουλέδες του Ασκύφου, ο κουλές στο Ξυλόδεμα, ο κουλές στης Ίμβρου το Σελί και στην Αγία Ρουμέλη 4 κουλέδες.

Έθιμα των Απόκρεω

Ότι αφορά σε έθιμα των Απόκρεω στα παιδικά μου χρόνια ήταν τόσο δύσκολα και τόσο μίζερα που δεν είχαμε περιθώριο για πολλά πράγματα.

Στοχοδιάγραμμα είχαμε τότε μόνο την επιβίωση. Για να γίνομε τότε μασκαράδες, ούτε στολή ειδική δεν είχαμε μα βάζαμε ρούχα των μεγάλων και για μάσκες κάναμε με μία κόλλα χαρτί ή με προβιά λαγού ή άλλων ζώων. Ήμαστε όμως φορτωμένοι λέρια και κουδούνια και όπου περνούσαμε κάναμε πολύ θόρυβο. Πηγαίναμε και σε γειτονικά χωριά τα μεγαλύτερα παιδιά βάζανε σαλβάρια των μεγάλων και φορούσαν ασημωτά μαχαίρια στη μέση τους.

Τότε ο κόσμος ετηρούσε τις νηστείες και πολλές εκδηλώσεις γίνονταν την Κυριακή των Αποκρεώ γιατί δεν βόλευε την σαρακοστή που ο κόσμος ενήστευε. Εν πολλοίς στα μίζερα χρόνια και οι απόκριες περνούσανε αθόρυβα.

Το έγραψε και ο «*Αγώνας της Κρήτης» 10-2-95*

Από το προξενειό μέχρι το γάμο σε παλιούς καιρούς

(Ομιλία στο Λύκειο Χώρας Σφακίων την 4-8-2001)

Από την αρχή της δεκαετίας του 1930, θυμούμαι καλά την ζωή. Ήμουνα παιδί και δεν είχα κρίση, μα τα κρίνω τώρα, άμα χρειαστεί, εκείνα τα γεγονότα που τα έζησα και που τα είδα πριν πάνω από 80 χρόνια. Σήμερα θα ασχοληθώ με τα προξενιά και με τους γάμους.

Κατά την δεκαετία του 1930 υπήρχε διαχωριστική νοητή γραμμή ανάμεσα στα δύο φύλλα. Βέβαια η καρδιά και των δύο φύλων, και ειδικά των νέων, ήτανε στην ίδια θέση και χτυπούσε στον ίδιο ρυθμό όπως πάντα, όμως τα ταμπού και τα βάρβαρα έθιμα ξεπερνούσανε κατά πολύ την λελογισμένη ηθική συμπεριφορά. Ακόμα όταν εγώ πέρασα στην εφηβεία αποφεύγαμε να συχνάζουμε όπου ήτανε ξένες κοπέλες για να μην προκαλέσουμε υποψίες και σχόλια. Όταν φτάναμε σε ηλικία και σε στάδιο γάμου, έστω ένας νέος ελιγουρεύετο μία κοπέλα, δεν τολμούσε να συχνάζει όπου ήτανε, ούτε να την συναντήσει κάπου να της εξομολογηθεί για τα αισθήματά του. Μπορεί και η κοπέλα να αισθανότανε περίπου έτσι, μα ήτανε θέμα τάξεως να πάει ο νέος μας να βρει ένα «ιστάμενο» άνθρωπο (ώριμο και λογικό) να τον στείλει να διαχειριστεί την υπόθεση του προξενιού.

Ο προξενητής πήγαινε και εύρισκε τον πατέρα ή τον όποιο προστάτη της κοπέλας και επροσποιείτο ότι ήτανε δική του σκέψη και πρωτοβουλία, διότι εθεωρείτο ταπεινωτικό όταν ζητούσε ένας νέος μία κοπέλα και δεν τον δεχόντουσαν, ενώ ήτανε διαφορετικά αν ένας τρίτος έκανε αυτή τη σκέψη. Όταν και από την μεριά της κοπέλας ήτανε δεκτό, πιο παλιά ο γαμπρός έστελνε αρραβώνα, δώρα και κουφέτα μα ο ίδιος δεν πήγαινε.

Από την δεκαετία του 1930 εγίνονταν κανονικοί αρραβώνες. Πήγαινε ο γαμπρός με 15-20 δικούς του στο σπίτι της κοπέλας. Μετά από το κέρασμα της υποδοχής εσηκώνετο ο πατέρας του γαμπρού και φώναζε τον πατέρα της νύφης: «*έλα πα συμπέθερε απού θέλω να σε ρωτήξω. Το κοπέλι μας έφερε τση κοπελιάς σας ένα δαχτυλιδάκι, είναι με τη βουλή σας να το κρατίξει;»* και ο συμπέθερος έλεγε: «*Με τη βουλή μας και με την ευκή μας συμπέθερε»*. Τότε έβγαινε ένας έξω και έριχνε χαρμόσινους πυροβολισμούς για να ρωτήσει και να μάθει ο κόσμος για το μεγάλο γεγονός. Οι «αρραβωνιαστάδες» σηκώνονταν και χαιρετούσανε τη νύφη και βάζανε τα «χαρίσματα». Συνήθως χρυσά, μα και χρήματα. Στη συνέχεια χαιρετούσανε το ζεύγος όλοι οι παρευρισκόμενοι και παρουσιάζανε και τα δώρα του γαμπρού. Το γλέντι της αρραβώνιασης εκρατούσε Σάββατο, Κυριακή, Δευτέρα. Όλοι την παρέα την τραπεζώνανε

στα συγγενικά σπίτια της νύφης, ενώ στα πολύ μικρά χωριά σε όλα τα σπίτια του χωριού. Όταν φεύγανε η νύφη έδινε από μία πετσέτα σε όλους, ενώ στον γαμπρό δίνανε και ένα υφαντό σακούλι με παξιμαδάκια, αστραγκαλοφύντικα και ένα μερό κρέας. Σε καθένα δίνανε και από ένα «πατητό» (κουλούρα σε σύμπλεγμα από ειδική ζύμη με μπαχαρικά).

Μετά από τον αρραβώνα ο γαμπρός μπορούσε να πηγαίνει στης αρραβωνιάρας του. Μπορούσε ακόμα να την πάρει να πάνε μαζί σε ένα πανηγύρι ή σε ένα γάμο, όχι όμως οι δύο μόνοι. Πάντα ήτανε μαζί και ένας δικός της κοπέλας ο «βλεπάτορας» (όπως τον λέγαμε χαριτολογώντας), διότι τότε και το απλό φιλί και στους αρραβωνιασμένους ήτανε «απαγορευμένος καρπός».

Όταν ορίζετο ο γάμος. Οι μεγάλοι γάμοι τότε κρατούσανε συνεχόμενα μέρα και νύκτα μία εβδομάδα. Άλλοι πηγαίναμε για ύπνο, άλλοι γυρίζανε. Οι μικροί γάμοι άρχιζαν Σάββατο και τελειώνανε Δευτέρα. Οι μεγάλοι αρχίζανε την Παρασκευή και τελείωναν την Πέμπτη. Δεν ήτανε τότε αυτοκίνητα και δεν μπορούσαμε να πάμε στα μεγάλα κέντρα να γίνει ο γάμος. Γινότανε στα σπίτια μας. μα τα δωμάτιά μας ήτανε μικρά. Ο γάμος γινότανε σε διάφορα δωμάτια, ή και ο γείτονας μπορούσε να διαθέσει το σπίτι του. Στο κεντρικό δωμάτιο ήτανε το ζεύγος, οι κουμπάροι, οι συνοπάρτουσες, τα όργανα, οι 2-3 δικοί της νύφης που ήρθανε μαζί της και όσοι άλλοι χωρούσανε. Εκεί γινότανε και ο χορός. Τα όργανα τότε ήτανε αγνά και δεν τα είχανε κακοποιήσει με τα μεγάφωνα που τα κατέστησαν απωθητικά. Επαίζανε οικολογικά και δεν προκαλούσανε ηχορύπανση σε όλο το χωριό. Σε άλλα δωμάτια οι χαροκόποι τραγουδούσανε με ριζίτικα και με μαντινάδες ανενόχλητοι.

Στην γαμήλια πομπή που πήγαινε να πάρει τη νύφη μπορούσανε να πάνε όλοι οι καλεσμένοι άντρες όμως από τις γυναίκες πηγαίνανε μέχρι 15. Από το περιβάλλον του γαμπρού ορίζανε ποιες θα πηγαίνανε. Τις λέγαμε «συνοπάρτουσες». Κάθε συνοπάρτουσα ήτανε καβάλα σε ζώο και αυτό το ζώο πάντα το έσερνε τιμητικά κάποιος δικός της. Ξεκινούσαμε με το τραγούδι της στράτας:

-Δώσε μας μάνα την ευκή να ξεκινήσει ο γάμος
-Η γι-ευκή μου ομπρός κι οπίσω σας, δεξιά σας και ζερβά σας
Να πάτε να μου φέρετε τη νύφη του παιδιού μου
Απού 'ναι από ψηλή γενέ κι από καθάριο γαίμα.

Μπροστά ήτανε ο σημαιοφόρος, ο παπάς και στη συνέχεια οι τραγουδιστάδες αγκαλιασμένοι τριάδες και τετράδες που τραγουδούσανε τα τραγούδια της στράτας. Συχνά πηγαίναμε να πάρομε τη νύφη από

μακρυνό χωριό και όταν περνούσαμε από ενδιάμεσα χωριά φίλοι και γνωστοί του ζεύγους βγαίνανε με κρασιά, ρακές και ανάλογους μεζέδες και κερνούσανε όλο το γάμο. Άμα φτάναμε στο σπίτι της νύφης κάνανε τραπέζι σε όλο το γάμο. Μετά εγίνετο η στέψη, συνήθως μέσα στο σπίτι ή στην αυλή και μετά λέγαμε το τραγούδι της στράτας:

Αποχαιρέτα νύφη μου ούλους τσοι συγγενείς σου,
Μα πρώτα τσοι γονέους σου και τα γλυκά σου αδέρφια
Μετά τσι φιλενάδες σου και τσι γειτόνισσές σου.

Αντιλαλούσανε τα βουνά και τα φαράγγια που τα γεμίζαμε ανδροπρεπή μελωδία με τα μακροσκελή τραγούδια της στράτας, μα επίσης τα βουνά και τα φαράγγια τα κάναμε ολόπλουμα. Άσπρα, κόκκινα, μαύρα άλογα. Άσπρα κόκκινα μαύρα τα στιβάνια. Μπλέ τα σαλβάρια με τις κόκκινες ζώνες και οι συνοπάρτουσες με την ομορφιά τους και με τα πολύχρωμα φορέματά τους.

Όταν πλησιάζαμε στο σπίτι του γαμπρού λέγαμε τα παρακάτω τραγουδάκι της στράτας.

Πρόβαλε μάνα του γαμπρού και πεθερά της νύφης
Να δεις τον ακριβό σου γιο και τη χρυσή σου νύφη

Η μητέρα του γαμπρού αν φορούσε μαύρα, έβαζε στο κεφάλι της μία άσπρη πετσέτα και αγκαλιάζονταν και φιλιόντουσαν (συνήθως στην προχωρημένη ηλικία φορούσανε μαύρα οι γυναίκες, διότι για μεγάλα πένθη βάζανε μαύρα εφ' όρους ζωής). Τη θέση που κάθιζε το ζεύγος την λέγανε «παστό» και ήτανε στολισμένη με γιρλάντες από τριανταφυλλιά ή με βάτο (Παστό λέγανε στην αρχαιότητα το νυφικό κοιτώνα).

Όταν φεύγανε οι γαμηλιώτες σαν τελείωνε ο γάμος, δίνανε σε όλους από ένα πατητό. Η νύφη έδινε από μία πετσέτα στους στενούς συγγενείς του γαμπρού, σε όλους τους κουμπάρους, ενώ στον πρωτοκουμπάρο δίνανε ένα υφαντό σακούλι με παξιμαδάκια, στραγκαλοφύντικα και ένα μερό κρέας. Επίσης έδινε πετσέτες σε 2-3 δικούς της που ήρθανε μαζί της με την γαμήλιον πομπή για να την βοηθήσουνε ψυχολογικά να συνειδητοποιήσει και να προσαρμοστεί στο νέο της περιβάλλον.

Την πρώτη φορά που θα ερχότανε παρέα από τους δικούς της νύφης στο νέο της σπίτι την λέγαμε «αντιχαρά» όμως θα μπορούσανε να έρθουνε το βράδυ της Κυριακής να καθίσουνε λίγο να τους περιποιηθούνε και μετά να φύγουνε. Μπορούσε να γίνει όμως και άλλη φορά.

Συνηθέστατα εγίνονταν τα αντρόγυνα από προξενιά. Συμβαίνανε όμως και βίαιες απαγωγές, όπου σύμφωνα με τις αντιλήψεις της εποχής, αν είχε για ένα βράδυ ο απαγωγέας την κοπέλα, ή κανείς δεν θα την ήθελε, ή θα έπαιρνε άχρηστο άνθρωπο και συνήθως συμβιβάζετο να ζήσει με

ανεπιθύμητο άνθρωπο για μικρότερο κακό. Είχαμε ακόμα και εκούσιες απαγωγές, όταν ο νέος με την νέα αγαπιόντουσαν μα οι δικοί τους είχανε αντιρρήσεις.

Είχαμε ακόμα μία παράξενη σύζευξη του αντρόγυνου. Τότε που προξενεύανε και παντρεύανε αντρόγυνα που δεν γνωριζόντουσαν μεταξύ τους μα και δεν επέτρεπαν τα βάρβαρα έθιμα να ιδωθούνε τα παιδιά. Επήγαινε ο προξενητής και έβλεπε την κοπέλα και ο γαμπρός «ψώνιζε» με ξένα μάτια. Τότε υπήρξανε περιπτώσεις που άλλη δείξανε στον προξενητή, και άλλη παρουσιάσανε για νύφη στον γάμο.

Ξέρω συγκεκριμένη περίπτωση που ο προξενητής είδε την κοπέλα και όπως όντως ήτανε καλή, έτσι την περιέγραψε στον γαμπρό, όμως στον γάμο η νύφη δεν ήτανε καλή. Έγινε σούσουρο και ένας γαμηλιώτης του γαμπρού τόλμησε και είπε την μαντινάδα:

Κουκιά και παξιμάδι και παστές ελιές
Τραβάγια θα μας κάνουν αυτές οι κοπελιές

Ένας δικός της νύφης, που ήτανε βέβαια πιο ισχυρή οικογένεια είπε:

Βάλε κρασί, βάλε ρακή εράισεν η κούπα
Θέλεις, δε θέλεις θα γίνει ο λόγος απού σου 'πα.

Οι γαμηλιώτες του γαμπρού τον πείσανε να γίνει η στέψη για να μην δημιουργηθεί κατάσταση και μετά ας κάνει ότι νομίζει, όπου και έγινε η στέψη. Πολλοί που τους προξενεύανε, μα δεν γνωριζόντουσαν, κάνανε μία φτιαχτή ευκαιρία, έστω σε ένα πανηγύρι και πηγαίνανε και εβλέπονταν από απόσταση τέλη της δεκαετίας του 1930. Αργότερα πήγαινε ο γαμπρός στο σπίτι της νύφης να ειδωθούνε και μετά τελείωνε το προξενιό.

Το έγραψε και *«Αγώνας της Κρήτης» 4-8-2001*

Γαμήλια πομπή

ΣΦΑΚΙΑΝΗ ΤΟΠΟΛΑΛΙΑ

(*Ομιλία στο Λύκειο Χώρας Σφακίων με Μ. Αλιφιεράκη 29-1-2003)*

Η διαφορετικότητα της σφακιανής τοπιολαλιάς από αυτή της άλλης Κρήτης οφείλεται, πρώτον στο ότι εδώ επιβιώσανε πολλές λέξεις της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και πολλές της ιδιωματικής κρητικής διαλέκτου, και δεύτερο στο ότι οι Σφακιανοί είχανε μία διαφορετική προφορά. Γενεσιουργό αίτιο της διαφορετικότητας αυτής, και στις δύο παραπάνω περιπτώσεις είναι το γεγονός ότι τα Σφακιά τα απομόνωναν, το Λιβυκό Πέλαγος από νότο και τα Λευκά Όρη από τα τρία άλλα σημεία του ορίζοντα και αποτελούσανε μία χωριστή γεωγραφική ενότητα, και αυτό καθιστούσε πολύ δύσκολη την εισβολή ακόμα και των κατά καιρούς κατακτητών, μα και των διαφόρων επιδράσεων.

Δεν μένανε στα Σφακιά, ούτε έποικοι κατακτητές, μα ούτε καν υπηρεσίες δεν διατηρούσανε.

Δεν είχανε πολλές επαφές οι Σφακιανοί, ούτε με τους άλλους Κρητικούς, ούτε με τους κατακτητές, μα βέβαια ούτε και επιμιξίες. Για τους λόγους αυτούς εξελίσσετο διαφορετικά η διάλεκτός τους, μα ακόμα και ανθρωπολογικά. Σε ανθρωπολογική έρευνα που έκανε ο Άρης Πουλιανός το 1965 στην Κρήτη γράφει «*ότι μπορούμε να κατατάξουμε τους Σφακιανούς σε διαφορετική ανθρωπολογική ποικιλία της Κρήτης*.»

Πολλές από τις λέξεις που επιβιώσανε στα Σφακιά και που θεωρούνται τοπικές τις βλέπουμε στον Ερωτόκριτο του Βιτσέντζου Κορνάρου που γράφτηκε στο άλλο άκρο της Κρήτης, μα και σε πολλές άλλες, περιπτώσεις αν προσέξουμε, θα δούμε ότι είναι ατόφιες, ή παράγωγα της αρχαίας Ελληνικής γλώσσας.

Πολύ λίγοι από ‘σας, π.χ. ξέρουνε την λέξη «έρι», εγώ όμως θυμούμαι γέρους που την χρησιμοποιούσανε σαν αυξητικό, όπως λέμε πολύ. Είναι αυξητικό μόριο της αρχαίας ελληνικής.

Στην καθαρεύουσα το συναντούμε, σαν πρώτο συνθετικό σε κάποιες λέξεις όπως στο «ερίτιμος».

Ακόμα και σήμερα μπορεί να ακούσεις στα Σφακιά το επιφώνημα πόνου ή κινδύνου «εγώι μου». Είναι αντίστοιχο και παράγωγο του αρχαίου ελληνικού «ωοιμέ» και σχετικό με την λέξη «οιμάζω» που σημαίνει «θρηνώ».

Το «ματσαοίς» που εχρησιμοποιείτο σαν επιπόλαιος όρκος και που δεν ξέρανε να το ετυμολογήσουνε αυτοί που το χρησιμοποιούσανε (γιατί τώρα ελάχιστα ακούγεται), είναι ένας όρκος Στην αρχαία ελληνική «Μα τοις Αγίοις».

«Σπολάητή σου» μπορείς να ακούσεις ακόμα και σήμερα σαν ευχή, μα αυτός που το λέει δεν ξέρει ότι συντίθεται από τις λέξεις «εις πολλά έτη σου».

Η λέξη «πίζηλο» σημαίνει ευαίσθητο, ευπαθές. Την θεωρούμε ιδιωματική μα είναι της αρχαίας ελληνικής.

Όταν κατακόβουμε κρέας λέμε ότι το «μελίζομε». Είναι και αυτή της αρχαίας ελληνικής. Τη συναντούμε στην καθαρεύουσα ειδικά σαν δεύτερο συνθετικό στο ρήμα «διαμελίζω» μα την χρησιμοποιεί και το Ευαγγέλιο.

Το επιβεβαιωτικό μόριο «γε» της αρχαίας ελληνικής ακούγεται ακόμα κάπου – κάπου, ενσωματωμένο στην λήγουσα σε κάποιες αντωνυμίες και επιρρήματα, κυρίως τοπικά ή δεικτικά (ετούτογε, εκείνογε, έπαγε, έτσιγε, εκειγέ).

Το τελικό σίγμα το αποφεύγανε παλιότερα. Ειδικά στα δυτικά Σφακιά, θα μπορούσες ν' ακούσεις «ο καλό άνθρωπο» αντί «ο καλός άνθρωπος».

Όταν η πολυσύλλαβη λέξη ετονίζετο στην παραλήγουσα, συχνά επερικόπτετο η λήγουσα ειδικά στον Καλλικράτη. Θα μπορούσες ν' ακούσεις «Καλλικρά», χωρίς την λίγουσα.

Το τελικό «ν» σε κάποιες περιπτώσεις δεν το βάζαμε εκεί που το θέλει η γραμματική, σε κάποιες άλλες περιπτώσεις όμως, το βάζαμε εκεί που δεν το θέλει η γραμματική. Στη γενική π.χ. του πληθυντικού λέμε: «*τω Σφακιώ, τω γαϊδάρω, τω θαλασσώ»*. Δεν το βάζαμε ούτε στο άρθρο, ούτε στο ουσιαστικό. Βάζουμε το τελικό «ν» όταν η λέξη που ακολουθεί αρχίζει από φωνήεν ή από τα σύμφωνα κάπα, ταύ και πι και από το δίψηφο «τσ». Μα πάλι το βάζομε σαν αρχικό της λέξης που ακολουθεί και όχι σαν τελικό της προηγούμενης. Έτσι όταν η λέξη που ακολουθεί αρχίζει από ταύ ν+τ=ντ (Τα παιδιά ντου). Όταν η λέξη που ακολουθεί αρχίζει από κάπα το «ν» μεταβάλλεται σε «γ» όπου γ+κ=γκ (τω γκοπελιώ).

Όταν η επόμενη λέξη αρχίζει από «πι», το «νι» μεταβάλλεται σε «μ» όπου μ+π=μπ (τω μπαιδιώ). Και όταν η επόμενη λέξη αρχίζει από το δίψηφο «τσ» μεταβάλλεται το «σ» σε «ζ» όπου τ+ζ=τζ (τα παιδιά τζη). Παρατηρούμε ότι συχνά βάζομε το τελικό «ν» και αν δεν προβλέπεται ανάλογα με το αρχικό της επόμενης λέξης.

Όταν μία λέξη τελειώνει σε φωνήεν και η επόμενη λέξη αρχίζει επίσης από φωνήεν και ειδικά αν είναι ομόηχα, για να αποφύγουμε την χασμοδία βάζομε ένα «γι». «Η γι-Ελένη» οι «γι-Έλληνες». Αυτό είναι ιδιαίτερα αισθητό στα άρθρα «η» του ενικού στα θηλυκά, και στο όμικρον γιώτα «οι» του πληθυντικού, όταν το ουσιαστικό έχει αρχικό φωνήεν. Όμως ο γλωσσοπλάστης λαός, για να εξουδετερώσει αυτή τη χασμωδία παρεμβάλει ένα «γι» ανάμεσα στο άρθρο και στο αρχικό φωνήεν του

ουσιαστικού (η γι-ελιά, η γ-ιστορία, οι γι-ανθρώποι). Επίσης, επειδή τα δύο φωνήεντα άμα αποτελούνε δύο ολόκληρες συλλαβές, ειδικά στην ποίηση, για να επιτύχομε καλύτερη αρμονία βάζομε «ποιητική άδεια» ένα τελικό «ν» και ας μην το προβλέπει η γραμματική. «….πουλάκιν είχα στο κλουβί…», «….κάθετεν αητός…» (από ριζίτικα τραγούδια), μα και η παροιμία βάζει το τελικό «ν» για ποιητικότητα «Καλλιά πουλίν εις το κλαδί παρά πουλίν εις το κλουβί».

Συχνά συναντιόνται το γιώτα με το άλφα και δεν κάνουνε δύο σωστές συλλαβές. Λέμε την περίπτωση αυτή «συνιζημένη» από το συνιζάνω της αρχαίας που σημαίνει κατακαθίζω. Εμείς βάζομε έντονα πριν από το «ια» ένα «θχ» ή μόνο ένα «χ» (αφθχιά ή και αφχιά, σπίθχια, μάθχια, παρασχιά, ευχαρισθχιούμαι).

Πολλά ρήματα στον ενεστώτα πρώτου προσώπου πληθυντικού τα κάνουμε διτονιζόμενα (ξεκουράζομέστανε, βολεύομέστανε)

Τα ουσιαστικά θηλυκού γένους που τελειώνουνε σε «ια» εμείς κάνουμε τη λήγουσα «ε» (απηδέ, κερασέ, ραβδέ, καλαθέ).

Σε κάποιες περιπτώσεις παρεμβάλλουμε στην συλλαβή πριν από το άλφα ένα «ι» Αθηνιά, κιανείς, φωνιάζω).

Το ρήμα «είναι» το διαχωρίζουμε από τον ενικό στον πληθυντικό και το κάνουμε είνιε (επαγέ είναι ένα γ-κοπέλι, μα ατουδά είνιε δύο κοπέλια).

Επίσης, η διαφορετικότητα της γλώσσας των Σφακιανών ήτανε έντονα αισθητή και στην προφορά. Ειδικά το λάμδα το προφέραμε πολύ παχύ όταν κάνει συλλαβή με το άλφα, το όμικρον και το ωμέγα μέχρι πριν λίγες δεκαετίες. Για να ακουστεί το λάμδα σωστά στην καθομιλούμενη, εφάπτεται η γλώσσα στην βάση των άνω κοπτήρων όμως για να ακουστεί σφακιανά δεν αγγίζει εκεί η γλώσσα.

Η γλώσσα του κάθε λαού αποτελεί μεγάλο μέρος από το βάθρο επί του οποίου κρατιέται. Σαν Έλληνες πρέπει να σεβόμαστε την ελληνική γλώσσα και σαν Κρήτες πρέπει να ξέρουμε την κρητική διάλεκτο.

Σ.Σ. Το παραπάνω κείμενο, είναι η ομιλία την οποία εξεφώνησε ο κ. Κανάκης Γερωνυμάκης, στους μαθητές Γυμνασίου και Λυκείου Χώρας Σφακίων, στις 29 Ιανουαρίου 2003.

Ομιλία στο Φραγκοκάστελλο μαζί με τον Σ.Μιχελογιάννη 28-6-2017

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ

Ο Νικόλαος Καζαντζάκης γεννήθηκε το 1883. Σπούδασε νομικά στην Αθήνα και φιλοσοφία στο Παρίσι. Ήταν φίλος με τον Παντελή Πρεβελάκη και με τον Άγγελο Σικελιανό. Ήταν θαυμαστής του Λένιν και του Νίτσε. Ήταν ο πιο πολυταξιδευμένος σύγχρονος Έλληνας. Ταξίδεψε στην Αγγλία, στη Γαλλία, στην Ιταλία, στη Γερμανία, στην Αμερική, στη Ρωσία, στην Κίνα, στις Ινδίες, στην Αίγυπτο κ.α. Έμεινε για διαστήματα στην Βιέννη, στο Βερολίνο, στις Κάνες, στο Παρίσι, στο χωριό της Τσεχοσλοβακίας Γκοτεσκάμπ. Έχει γράψει πολλά μυθιστορήματα. Πρώτο του αφήγημα ήτανε «Ο όφης και ο κρίνος» το 1906. Έγραψε: «*Ο Χριστός ξανασταυρώνεται», «Ο Καπετάν Μιχάλης», «Οι αδερφάδες», «Αναφορά στον Γκρέκο», «Ο τελευταίος πειρασμός», «Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά»* και πολλά άλλα που έχουν μεταφραστεί το καθένα σε 30-40 γλώσσες. Έχει μεταφράσει την Οδύσσεια με τις 33.333 στίχους. Έχει μεταφράσει έργα του Δάντη. Το 1919 σαν διευθυντής του Υπουργείου Περιθάλψεως συνετέλεσε στην μεταφορά στην Ελλάδα των Ελλήνων που βρέθηκαν εκεί στον Καύκασο σε εντελώς έκρυθμη κατάσταση, εκείνο τον καιρό.

Το έργο του Καζαντζάκη και η προσφορά του αναγνωρίστηκε και εκτιμήθηκε πρώτα από το εξωτερικό, γιατί στον τόπο μας δεν κατάφερε να τον χαλιναγωγήσει ούτε το πολιτικό, ούτε το εκκλησιαστικό κατεστημένο.

Αυτός μαρτυρούσε τα πράγματα όπως τα έβλεπε και όπως τα ένιωθε και συχνά καυτηρίαζε τη στάση της εκκλησίας σε κάποια σημεία που δε συνάδανε με τη διδασκαλία του Χριστού. Γιαυτό τον αφορέσανε. Γιαυτό η εκκλησία δεν ήθελε να δώσει άδεια να του ψάλουνε χριστιανική κηδεία και για τον ίδιο λόγο, επειδή βρέθηκε σε ρήξη με την εκκλησία της Ελλάδος, μα κατ' επέκτασην και με την κυβέρνηση της Ελλάδος, το 1952 που ο Σύνδεσμος Σουηδών Λογοτεχνών αρχές Φεβρουαρίου, που προτείνανε τον Καζαντζάκη για να τιμηθεί με το βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας, δεν το πήρε.

Ο Καζαντζάκης έλεγε ότι συχνά οι άνθρωποι δεν λένε αυτό που νιώθουνε, μα λένε αυτό που θέλει το κατεστημένο μα ο ίδιος ανήκε σε άλλη κατηγορία πνευματικών ανθρώπων.

Ο Καζαντζάκης είναι από τα μεγαλύτερα πνεύματα που γέννησε η Ελλάδα κατά τους τελευταίους αιώνες.

Τότε που θα έπαιρνε το Νόμπελ για να τιμήσει πιο πολύ την Ελλάδα, αντί συμπαραστάσεως βρέθηκε σε διωγμό εξ' οικίων τα βέλη.

ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΙΑΤΙΚΑ ΕΘΙΜΑ ΤΩΝ ΣΦΑΚΙΩΝ
Ομιλία στο δημοτικό μέγαρο των Χανίων
12 Δεκεμβρίου 1996

Τα Λευκά Όρη καθιστούσανε την επαρχία Σφακίων μία χωριστή γεωγραφική ενότητα στην Κρήτη. Μα και η μορφολογία του εδάφους συνεπάγετο διαφορετικό τρόπο ζωής, αλλά και οι ασχολίες αφού η περιοχή ήτανε τότε κατ' εξοχήν κτηνοτροφική. Οι παραπάνω συντελεστές διαμόρφωναν διαφορετικούς χαρακτήρες και συνεπώς ποικίλες ιδιαιτερότητες. Ήτανε φυσικό σε κάποια σημεία να επικρατήσουνε διαφορές και στα Χριστουγεννιάτικα έθιμα.

Το θέμα μας θα το ξεκινήσομε από το σαρανταήμερο. Ο κόσμος τότε ετηρούσε σχολαστικά τη νηστεία του και όχι μόνο στις σαρακοστές μα και τα «Τετραδοπάρασκα» και σε όσες άλλες γιορτές θεωρούνται νηστήσιμες. Ήτανε για μας τα παιδιά εκείνης της εποχής ένας λόγος να ανυπομονούμε να φτάσουμε τα Χριστούγεννα, για να δούμε «καλή μπουκιά» στο τραπέζι μας. Δεν περιμέναμε να μας πάρουνε καινούργια ρουχαλάκια διότι ξέραμε ότι δεν ήταν τέτοια στον προϋπολογισμό της οικογένειας, ούτε δεν περιμέναμε να μας αγοράσουνε παιχνίδια.

Σχεδόν όλα τα σπίτια διατηρούσανε χοίρους για τα Χριστούγεννα και όσα σπίτια είχανε και άλλους οικόσιτους χοίρους, στον «θροφάρη» κάνανε ξεχωριστή περιποίηση. Σ' αυτόν δίνανε τα πύτερα που βγάζανε από το ζυμωτό μα και το απόπλυμα που επλύνανε τη σκάφη του ζυμωτού και ακόμα από τα πρινοβέλανα του δίνανε πολλά. Τον δρομιάζανε και αυτόν μαζί με τους άλλους στον κάμπο να φάει χοχλιούς και χόρτα.

Δυο τρεις μέρες πριν τα Χριστούγεννα 4-5 σπίτια κάνανε κοινό σφαγείο για να φτιάξουνε τους χοίρους τους. Εβράζανε νερό σε μεγάλα καζάνια και σφάζανε τους χοίρους και μετά τους βάζανε πάνω σε ένα πάγκο και τους βάζαμε το βραστό νερό για να μαδίσομε τις τρίχες και βγάζανε πρώτα την προβιά που τη λέγαμε «πετσαλίδα» την κάνανε λουρίδες και την κρεμούσανε που κρατούσε καιρό και την ψήναμε με πατάτες, με τραχανά κ.α. φαγιά. Μετά βγάζανε ένα στρώμα υποδούριο λίπος και από το κόκκινο κρέας: **α**)Κάνανε τα σύγγλινα που τα καπνίζανε πρώτα με αρωματικούς θάμνους και μετά τα ψήνανε με το λίπος του χοίρου που το λέγαμε «γλίνα». **β**)Κάναμε μικρά κομματάκια το κρέας και μετά το ψήναμε στην γλίνα όπου για να διατηρηθεί καιρό πρέπει να τα βάλομε να καλύβονται στη γλίνα όπως και τα σύγγλινα διατηρούνται στη γλίνα. Το κρέας που ψήναμε χωρίς να το καπνίσομε το λέγαμε «συντριμά» **γ**)Το κόβαμε το κρέας λουρίδες του κάναμε και χαρακιές και του βάζαμε πάρα πολύ αλάτι και το λέγαμε «σαλαμουράδο», όπως το βακαλάο. Όταν

θέλαμε να ψήσομε το πλέναμε καλά να φύγει η άλμη, **δ**)Την κεφαλή του χοίρου την ψήναμε με το δέρμα μαζί και τα αφτιά βέβαια μικρά κομμάτια και τα βράζαμε και μετά τα βάζαμε σε ένα δοχείο να καλύβεται σε ένα μέρος ξύδι και δύο μέρη ζουμί. Τη λέγαμε «πηχτή» και ήτανε και αυτή ωραία λιχουδιά. **ε**)Το λίπος του χοίρου και το υποδούριο μα και αυτό που παίρναμε από τους νευρούς το ψήναμε για να βγάλομε τη γλίνα μα τελικά κάτι έμενε από το κάθε κομματάκι και αυτά τα λέγαμε «τσιγαρίδες». Αυτά ήτανε ωραία ξηρά τροφή για το σακούλι του βοσκού ή του ζευγά. Σε κάθε περίπτωση το χοιρινό κρέας που φυλάγαμε απαιτούσε αρκετά μπαχαρικά. Συνέβαινε καμιά φορά να βρεθεί ο θροφάρης «χαλαζιάρης». Είχε τριχινίαση που εμείς τη λέγαμε «χάλαζη» και ήτανε το κρέας γεμάτο φουσκαλίτσες άσπρες και άμα είχε πολλή τον πετούσαμε όπου αυτό στα φτωχά σπίτια ήτανε μία μικρή συμφορά. Υπήρχε η αλληλεγγύη και του πηγαίνανε από τα άλλα σπίτια πολλοί από λίγο κρέας. Δεν αναφέραμε παραπάνω ότι κάναμε με τα έντερα του χοίρου «ομάτες» που τις γεμίζανε με ρύζι, σταφίδες, κομματάκια συκώτι και βέβαια μπαχαρικά. Ακόμα φούσκωναν τα έντερα και τα στεγνώνανε και μετά τα γέμιζαν με κιμά κομμένο με τα χέρια και κάνανε τα λουκάνικα. Με τη γλίνα κάναμε τις «γλινόφτες» όπου το γέμισμα ήτανε ζυμάρι που το ανακάτευαν με γλίνα.

Ήτανε φτωχά και μίζερα χρόνια. Δεν κάναμε «ρεβεγιόν». Δεν είχαμε και δεν κάναμε μεγάλα έξοδα. Γίνονται κάποιες εκδηλώσεις και κάποια γλέντια. Εμείς τα τότε παιδιά είχαμε τη χαρά ότι θα λέγαμε τα κάλαντα να πιάσομε δικά μας λεφτά, που δεν ήτανε σίγουρα ότι θα μένανε δικά μας. Ξέρω περίπτωση που ο πατέρας είπε του παιδιού του για το προϊόν από τα κάλαντα: «Δως μου τα κακορίζικο να σου πάρω ένα παντελονάκι» Αγαπούσανε και τότε οι γονείς όπως πάντα, μα η ανάγκη είναι ισχυρότερη από το καθήκον.

Την ημέρα των Χριστουγέννων νύχτα, γυρίζανε στο σπίτι τους οι άνθρωποι και πριν βάλουνε στο στόμα τους κάτι ρίχνανε έξω συμβολικά ένα ψυχουλάκι κρέας και λέγανε: «*Φάτε ψύλλοι και κοριοί, όφηδες και ποντικοί κι ούλα τα μιαρά τση Γης να πασκάσετε κι εσείς»*. Αυτό στα πλαίσια της διδασκαλίας του Χριστού συμβολίζει την αγάπη, την ελεημοσύνη μα και την συγχώρεση στους εχθρούς μας, αφού η «προσφορά» γίνεται προς εχθρούς του ανθρώπου. (αυτά τα ζωάκια).

Η νοικοκυρά του σπιτιού, αν είχε πρόσφατο πεθαμένο πρώτη προτεραιότητα είχε να κάνει το «θυμιατό». Έβαζε στο τραπέζι ένα πιάτο καλό φαΐ ένα ποτήρι κρασί και ένα αναμμένο κερί. Στο θυμιατήρι έβαζε συμβολικά ένα κομματάκι κρέας, λίγο ψωμάκι και μία σταγόνα κρασί όπου τα θύμιαζε σταυρωτά και μετά το πήγαινε σε κανένα φτωχό σπίτι, όπου σε εκείνα τα δεδομένα ήτανε ευπρόσδεκτο. Στη συνέχεια καθίζανε

για φαΐ. Την παραμονή του Αγίου Βασιλείου λέγαμε εμείς τα τότε παιδιά τα κάλαντα, που ήτανε διαφορετικά από αυτά που λένε σήμερα. Ήτανε τα ακόλουθα, που τα λέγαμε και με διαφορετικό σκοπό:

Αρχημενιά κι αρχή χρονιά κι αρχή του Γεναρίου
Αύριο ξημερώματα τ' Αγίου Βασιλείου
Κι αρχή που βγήκεν ο Χριστός στη γη να πορπατίξει
Κι εβγήκεν κι εδιαλάλησεν ούλους τσοι ζευγολάτες
Μα ο πρώτος που τ' απάντιξεν ήτον Αγιός Βασίλης
-Άγιε Βασίλη Δέσποτα, καλό ζευγάριν έχεις;
-Καλό το λέω αφέντης μου καλό κι ευλογημένο
Γιατί το βλόησε ο Χριστός με το δεξιό του χέρι
Με το δεξιό, με το ζερβό, με το στεφάνο χέρι
Πιάσε βαγίτσα το κερί και πιάσε το δευτέρι
Και πιάσε και λογάριασε ίντα θα μασε φέρεις
Απάκι γη λουκάνικο γη από πλευράς κομμάτι
Γη από τη μαύρην όρθα σας κιανένα αυγουλάκι
Γη κι απού το πυθάρι σας κιαμιά σταλιά λαδάκι
Κι αν είναι με το θέλημα χρυσή μου πελιστέρα
Ανοίξετε την πόρτα σας να πούμε καλησπέρα.

Φεύγοντας λέγαμε:

Επά που καλαντίσαμε πέτρα να μη ραΐσει
Κι ο νοικοκύρης κ' η κερά χρόνια πολλά να ζήσει
Να ζήσει χρόνια εκατό και να τα αντισπεράσει
Κι απάνω εις τα εκατό ν' ασπρίσει να γεράσει.

Την ημέρα του Αγίου Βασιλείου πολλοί ζευγάδες ζευγαρίζανε διότι τον ξέρανε συνάδελφο τούτο τον Άγιο, αφού και τα κάλαντα τον λένε «ζευγολάτη», μα ξέρανε και την παροιμία που λέει «Σκάλη και καματερή, δούλευε φτωχέ να ζεις» σε μας τα τότε παιδιά μας δίνανε καμιά δραχμούλα «ελευθέρας χρήσεως» και μ' αυτή μας κάνανε την «καλή χέρα». Μας φωνάζανε και οι γειτόνισσες και τους κάνανε το ποδαρικό. Παίρναμε μία πέτρα από έξω και καθίζαμε απάνω της και ευχόμαστε για καλή χρονιά. Μας δίνανε σύκα, σταφίδες και καραμέλες που τότε τις λέγαμε μαντινάδες αφού το φύλλο τους έγραφε μία μαντινάδα.

Την παραμονή των φώτων λέγαμε τα φώτα που το μισό ποίημά τους ήταν σε ενδεκασύλλαβους στίχους και το υπόλοιπο σε δεκαπεντασύλλαβους και είναι τα ακόλουθα:

Ήρθανε τα Φώτα και οι Φωτισμοί
Κι οι καλές ημέρες κι οι Αγιασμοί
Ήρθε κ' η κυρά μας η Μαγδαλινή
Σπάγκαλον εβάστα και βαγί κερί
Ήρθε να βαφτίσει του Θεού παιδί
Να βαφτιστούν τα αβάφτιστα, να μυρωθούν τα μύρα
Κάτω στ' Ιεροσόλυμα εις του Χριστού τον τάφο
Εκεί δεντρί δεν ήτανε, δεντρί εφανερώθη
Στη μέση καθετ' ο Χριστός στην άκρα η Παναγία
Και στ' αποκλωναράκια του αγγέλοι κι αρχάγγελοι
Εκειά που πάει ο δίκαιος είναι καλά στρωμένα
Ανθή και τριαντάφυλλα είναι ξεφουντωμένα
Μα εκειά που πάει αμαρτωλός οφύδια και λιακόνια
Ως τ' άκουσεν αμαρτωλός έδερνε το κοσμί του
Με πέτρες και με σίντερα ώστε να βγει η ψυχή του
Μα η Παναγιά Δέσποινα, αυτή τον παρηγόρα
«Μη δένεσαι αμαρτωλέ, μη δέρνεις το κορμί σου
Μα γω 'χω γιον ευσπλαχνικό να σώσει την ψυχή σου».

Τη μέρα των Θεοφανείων πηγαίναμε όλοι οικογενειακώς στην εκκλησία. Κάποιος από το κάθε σπίτι κρατούσε ένα μπουκάλι και παίρναμε αγίασμα που βάζαμε λίγο σε κάθε γωνία του σπιτιού, μα και σε κάθε γωνία στις βασικές μας περιουσίες. Οι κτηνοτρόφοι κρατούσανε από ένα λεράκι και το βάζανε στο τραπέζι που γινότανε ο αγιασμός για να καθαγιαστεί όλο τους το κοπάδι. Μετά τη θεία λειτουργία ο παπάς γύριζε σε όλα τα σπίτια και έκανε αγιασμούς όπου κρατούσε και αγίασμα που με δενδρολίβανο έραινε τους πάντες. Έσαιρνε και ένα άνθρωπο ο οποίος κρατούσε ένα ασκί και του βάζανε λάδι, γιατί τότε δεν ήτανε μισθωτοί οι παπάδες. Το μπουκαλάκι με το αγίασμα το κρεμούσανε στα εικονίσματα.

Τα κάλαντα
«Επτά που καλαντίσαμε πέτρα να μην ραΐσει
ο νοικοκύρης κ' η κερά χρόνια πολλά να ζήσει.

ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΣΦΑΚΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΦΑΚΙΑΝΩΝ

(*Ομιλία στο Δημοτικό Μέγαρο των Χανίων 5-11-1997*)

Γεωγραφικά έχει ιδιαιτερότητες η επαρχία μα και ανθρωπολογικά.

Ο άγονος από εισοδήματα ορεινός όγκος των Λευκών Ορέων, όχι μόνο γόνιμος μα και θαυματουργός ήτανε σε δύσκολους καιρούς. Δεν μπορούμε να πούμε ότι μόνο στην παληκαριά των Σφακιανών οφείλεται το γεγονός ότι στα Σφακιά δεν εδρεύανε ποτέ οι κατά καιρούς κατακτητές, μα ούτε υπηρεσίες τους δεν υπήρξανε ποτέ, ούτε στρατοί τους δεν μένανε ούτε στα φρούρια που φτιάξανε, μόνιμα. Το πιο μεγάλο διάστημα που έμεινε εχθρικός στρατός στα Σφακιά ήτανε κατά την επανάσταση του 1866-69 που κάνανε μήνες. Ούτε οι Ενετοί δεν είχανε μόνιμα επανδρωμένο το Φραγκοκάστελλο μα και για τους Τούρκους είναι ιστορικά αποδεδειγμένο ότι στην μάχη του Φραγκοκάστελλου το 1828 εχρησιμοποίησαν το φρούριο οι επαναστάτες και όχι οι κατακτητές.

Για τα Λευκά Όρη γράφει ο Ψιλάκης στην Ιστορία της Κρήτης τόμος Γ΄σελ.1374 «*...Ο κολοσσιαίος και εκτεταμένος όγκος τούτων επεσωρεύθει εκεί σαν Ακρόπολη και σαν ασπίδα όλης της νήσου και σαν απόρθητο φρούριο οικοδομημένο σε απόρθητα γκρεμνά και βράχους....»* και στη σελ. 1375 γράφει ότι «*δεν είναι μόνο το θεόπλαστο οχύρωμα, μα και ο μοναδικός λαός της επαρχίας αυτής... ο κληθείς προς υπεράσπιση εαυτού και των δικαιωμάτων της όλης πατρίδος...»*. Και ο Τούρκος ιστορικός Ναϊμά γράφει για τους Σφακιανούς: «*Βασιζόμενοι εις το ορεινόν και δύσβατο της επαρχίας τους δεν διήγουν φιλησύχως και επί της εποχής των απίστων Ενετών»*.

Μα όπως για τους εχθρούς αποτελούσανε τα Λευκά Όρη ένα προστατευτικό τείχος, έτσι και μεταξύ των άλλων Κρητών και των Σφακιανών ήτανε πάλι διαχωριστικό τείχος, με συνέπεια οι διάφορες επιδράσεις να μην περνούνε εύκολα στα Σφακιά από την άλλη Κρήτη και λαμβανομένου υπόψην ότι σπάνια παίρνανε γυναίκες οι Σφακιανοί από άλλες επαρχίες, εύκολα γίνεται δεκτό το γεγονός ότι εκεί στην απομόνωσή τους και με το διαφορετικό τρόπο ζωής που κάνανε, με το πέρασμα των αιώνων εδημιουργηθήκανε στους Σφακιανούς διαφορετικοί χαρακτήρες από αυτούς των άλλων Κρητών, μα ακόμα και διαφορετικά ανθρωπολογικά γνωρίσματα, όπως θα δούμε παρακάτω.

Ακόμα θα πρέπει να δεχτούμε ότι είχε επίδραση η τραχύτητα του φυσικού περιβάλλοντος και το διαφορετικό μικροκλίμα της περιοχής τους. Αναμφισβήτητα όμως έπαιξε ρόλο και το γεγονός ότι οι Σφακιανοί δεν ήρχοντο σε επιμειξία με πληθυσμό άλλης περιοχής και βέβαια ούτε με

κατακτητές και σ' αυτούς τους λόγους οφείλονται τα διαφορετικά ανθρωπολογικά γνωρίσματα

Ο χαρακτήρας των Σφακιανών

Ο χαρακτήρας των Σφακιανών ήτανε κατά πλειονότητα αγέρωχος, ατίθασος, υπεροπτικός, τραχύς, εγωιστικός. Ειδικά ο εγωισμός του Σφακιανού ξεπερνούσε τα καλώς εννοούμενα όρια και πολλές φορές τους οδηγούσε σε επιτυχίες, ακόμα και σε μεγαλουργίες, όμως κάποιες φορές και στην καταστροφή. Πιστεύω ότι, αν οι Σφακιανοί παίξανε ένα σημαντικό ρόλο στην ιστορία της Κρήτης οφείλεται στο πατριωτικό τους φιλότιμο και στην παλικαριά τους, μα και στον εγωισμό τους, που υπό μορφή ευγενούς άμιλλας επεστράτευε όσους ήτανε ικανοί να κρατούνε όπλο σε κάθε πολεμική επιχείρηση. Με ποια μάτια θα αντίκρυζε ένας νέος τους άλλους που θα γύριζαν από τη μάχη φορτωμένοι δόξες, αν αυτός θα καθότανε μέσα σαν το γυναικάκι;

Η Βεντέτα στην Δυτική Κρήτη

Η λέξη βεντέτα είναι ιταλική και σημαίνει εκδίκηση και συγκεκριμένα αυτοδικία.

Στον τόπο μας την βεντέτα τη λέγαμε «οικογενειακά». Τη λέγαμε οικογενειακά, γιατί δεν ήτανε εμπλεκόμενοι μόνο οι πρωταγωνιστές, μα ήταν όλοι όσοι είχανε το ίδιο επίθετο, από τη μία και από την άλλη πλευρά. Όταν κανείς θεωρούσε τον εαυτό του προσβεβλημένο ή υλικά αδικημένο, συχνά προτιμούσε την οδό της αυτοδικίας, από αυτή του δικαστηρίου και ειδικά αν ήταν ηθικά προσβεβλημένος, ήταν ικανός και να σκοτώσει και να σκοτωθεί και να διαλύσει τα πάντα, μα όχι να συμβιβαστεί.

Εθεωρείτο η κατεξοχήν περιοχή της βεντέτας η επαρχία Σφακίων, μα η γεωγραφία της βεντέτας δεν περιορίζεται στα διοικητικά όρια των Σφακίων, μα προεκτείνονται γενικά στην ορεινή δυτική Κρήτη. Εκεί ο τρόπος ζωής, το περιβάλλον, οι ασχολίες και ειδικά για τα Σφακιά και το γεγονός ότι ήταν απαλλαγμένος ο τόπος από τη μολυσματική παρουσία του βάρβαρου κατακτητή, αυτά ήταν προϋποθέσεις που διαμορφώνανε αγέρωχους, εγωιστικούς και υπεροπτικούς χαρακτήρες και δεν δεχόντουσαν να καθίσει μύγα στο σπαθί τους. Εγώ θεωρώ ότι, και αν έγραψαν αξιόλογη ιστορία οι κάτοικοι της ορεινής δυτικής Κρήτης, δεν οφείλεται μόνο στον πατριωτισμό τους, μα εν πολλοίς και στον εγωισμό τους. Όταν γινόταν επανάσταση, με τον εγωισμό έπαιρνε διαστάσεις γενικής επιστράτευσης. Έστω αν ένας νέος από αυτή την περιοχή δεν θα ήθελε να πάει στη μάχη, θεωρούσε τον εαυτόν του υποχρεωμένο, σκεφτόμενος ότι οι άλλοι νέοι θα γυρίζουνε φορτωμένοι δόξες και με τι

μάτια θα τους αντίκρυζε αυτός που κάθιζε σαν γυναικάκι στο χωριό του; Ξεπερνούσε λοιπόν τις διαστάσεις της γενικής επιστράτευσης και λάμβανε διαστάσεις πανστρατιάς, γιατί και γέροι μα και γυναίκες πήγαιναν στη μάχη. Είναι γνωστό ότι, όταν οι Σφακιανοί πήγαιναν στον Εμπρόσνερο και εξολοθρεύσανε τον Αληδάκη, συμμετείχαν στην εκστρατεία 18 γυναίκες και δύο σκοτώθηκαν. Συχνά έπαιρναν μέρος γυναίκες σε μάχες αμυντικές, μα εδώ είχαμε εκστρατευτική επιχείρηση. Δεν ήτανε οι γυναίκες άσχετες με τη βεντέτα.

Γενεσιουργά αίτια της βεντέτας

Ότι αφορά στα Σφακιά σημαντικό γενεσιουργό αίτιο ήταν ότι κατά την εποχή της τουρκοκρατίας ήταν που δεν υπήρχε κρατική εξουσία. Ούτε καντής (δικαστής) ούτε ζαυτηγέδες (χωροφύλακες) δεν υπήρχαν, για να προστατέψει κανείς τα συμφέροντά του ή την υπόληψή του, είχε το θάρρος μόνο στο όπλο του. Βέβαια ψήφιζαν νόμους οι προύχοντες μαζί με τους καπεταναίους και τους έστελναν στα Χανιά στον πασά για επικύρωση, μα εφαρμόζονταν χαλαρά και κυρίως για μικροδιαφορές μόνο. Βασικά, τότε, ότι επιτρεπόταν από τη συνείδηση, δεν απαγορευόταν από το νόμο. Συχνά μία ρήξη φτάνει σε αδιέξοδο σημείο και όταν δεν υπάρχει εξουσία, ενώ υπάρχει εγωισμός, τότε πολύ πιθανόν είναι να καταλήξει σε βεντέτα. Έστω αν ένα κτήμα είναι διαφιλονικούμενο, ίσως και η μία και η άλλη πλευρά να νομίζει, ότι το δίκιο είναι με το μέρος της. Μπαίνει και εδώ ο εγωισμός. Δεν μπορεί ούτε ο ένας ούτε ο άλλος να υποχωρήσει, γιατί η κοινωνία θα μάθει ότι αυτός φοβήθηκε. Αν υπήρχε δικαστήριο θα έχανε βέβαια ο ένας μα θα έχανε αξιοπρεπώς. Σχετική είναι η παροιμία που μας λέει ότι «όποιο δαχτύλι κόψει η κρίση δεν πονά». Δηλαδή αυτός που θα χάσει τη δίκη, δεν φεύγει ηθικά μειωμένος, γιατί κανείς δεν θα πει ότι υποχώρησε από φόβο.

Άλλο σημαντικό γενεσιουργό αίτιο της βεντέτας ήταν η ζωοκλοπή. Η ζωοκλοπή στην περιοχή μας εθεωρείτο κατά την τουρκοκρατία παλικαριά και πατριωτική πράξη, γιατί κατέβαιναν στα καμπίτικα χωριά και έκλεβαν τα τούρκικα κοπάδια και τα έφερναν ολόκληρα στα Σφακιά, προκαλώντας στον εχθρό φθορά και το αίσθημα της ανασφάλειας. Άκουσα, παραδείγματος χάριν από τον Προκόπη Μπολιώτη ιστορικό και αξιόπιστο πρόσωπο και έλεγε ότι, κατέβηκαν κάποιοι αδελφοί Σφηνιάδες από Ασφένδου στην επαρχία του Αγίου Βασιλείου και πήραν από ένα μητάτο όλα τα πρόβατα και ακόμα όσα εργαλεία σήκωσε ένα μουλάρι που βρήκαν εκεί. Πήραν και τους βοσκούς μέχρι του Σταυρού το Σελί (κοντά στον Καλλικράτη) με τη βία. Δεν τους πήραν επειδή τους χρειαζόταν, αλλά για να μην πάνε να ειδοποιήσουν τα τουρκοαφεντικά τους. Εκεί τους απελευθέρωσαν.

Πολλοί ήταν συστηματικά ζωοκλέφτες και αυτό ήταν το προσοδοφόρο επάγγελμά τους. Άμα έφυγαν όμως οι Τούρκοι από την Κρήτη άλλαξαν τα πράγματα, αλλά δεν άλλαξαν επάγγελμα και τρόπο ζωής οι «μπάσι-κλέφτες» (οι συστηματικοί) υπήρχαν και οι «γρουσουζοκλέφτες» που αυτοί ήταν διαφορετικοί. Αυτοί δεν πήγαιναν από μακριά και έκλεβαν από λίγα. Ίσως και μόνο ένα. Μα η εκδικητικότητα υπήρχε κι εδώ. Όποιος έχανε δύο τρία πρόβατα, καταλάβαινε ποιος ήταν που το έκανε αυτό και για εκδίκηση αυτός έκλεβε πέντε – έξι. Για αντεκδίκηση ο πρώτος έκλεβε δέκα – δεκαπέντε. Έκλεβε ο ένας του άλλου. Μεγάλωνε το κακό. Μεγάλωνε η διαφορά. Ήταν φανερό πια ότι θα καταλήγανε στο φονικό. Η μία πλευρά έκανε το πρώτο φονικό και τώρα πια με τη σειρά σκοτώνονταν και πάντα είχε σειρά η μία πλευρά να σκοτώσει. Η ιστορική οικογένεια των Λιάπηδων ξεκληρίστηκε γιατί πιάστηκε σε βεντέτα με άλλες ισχυρές οικογένειες και το κακό ξεκίνησε από την κλοπή ενός κριού.

Το 1936, θυμούμαι ότι μας έλεγε ο δάσκαλος, ότι από δέκα φονικά που γίνονταν στα χρόνια εκείνα στα Σφακιά, τα εννιά ξεκινούσαν από τη ζωοκλοπή. Η Αράδαινα Σφακίων ήκμαζε από τα προϊστορικά χρόνια. Στα ιστορικά χρόνια ήταν μία από τις 30 κρητικές πόλεις της Κρήτης που το 183 π.Χ. υπέγραψαν συνθήκη με το βασιλιά της Περγάμου. Ευμένη όπως μας πληροφορεί επιγραφή που βρέθηκε στην Γόρτυνα. Υπήρξε και έδρα επισκοπής η Αράδαινα, όταν επί του πάπα Ουρβάνου, κατήργησαν οι Ενετοί όλες τις επισκοπές και την αρχιεπισκοπή της Κρήτης, για να πιέσουν τους Κρήτες να ασπαστούν τον καθολικισμό και άφησαν σε ενέργεια μόνο την επισκοπή της Αράδαινας που αργότερα μεταφέρθηκε στο Λουτρό. Αυτή η Αράδαινα με τα περασμένα μεγαλεία, επρόκειτο να διαλυθεί στον 20^{ο} αιώνα από βεντέτες που ξεκίνησαν από ζωοκλοπές. Η σημαντικότατη οικογένεια των Βαρδινογιάννηδων (που είναι σήμερα σημαντική για τα πλούτη της, μα και τότε ήταν σημαντική για την προσφορά της στους εθνικούς αγώνες) ξεριζώθηκε από τα Σφακιά εξαιτίας της βεντέτας.

Σχετικά με την εκδικητικότητα και τη βεντέτα στα Σφακιά, ο γενικός προβλευτής της Κρήτης Φοσκαρίνι, κατά τα τέλη του 16^{ου} αιώνα γράφει: «*...Ανθρώπου τινός φονευθέντος παρ' άλλου, ο πλησιέστερος εκείνου συγγενής, ώμωσε να μην αλλάξει ποτέ φορέματα και να μην αποχωριστεί του αιματοβαφούς ενδύματος μέχρις ότου εκδικηθεί... τα τοιαύτης φύσεως έθιμα αναπολούν εις ημάς την κατάσταση της υπό του Ομήρου περιγραφόμενης κοινωνίας...*» Όταν, λέει για αιματοβαφή ενδύματα, εννοεί ότι τότε που σήκωσε τον σκοτωμένο συγγενή του

κόλλησαν αίμα τα ρούχα του και ορκίστηκε να μην αλλάξει αυτά τα ρούχα ούτε και να μην πλυθούν από το αίμα μέχρι να εκδικηθεί.

Η εκδίκηση στη βεντέτα θεωρείται υποχρέωση όχι μόνο των αδελφών και πρωτοξαδέρφων του σκοτωμένου μα όλου του σογιού και συχνά κληρονομούνταν από γενιά σε γενιά. Ακόμα οι γυναίκες συντελούσαν με φανατισμό. Όταν σκότωσαν ένα νιόπαντρο άντρα και η γυναίκα του ήταν έγκυος, αυτή είπε στο μοιρολόι της: *«Μη μου πολυσκοτίζεσαι νεκρό μου κυπαρίσσι, μ' αυτός που θα σ' εκδικηθεί στα σπλάχνα μου σταλίζει»*. Οραματίζονταν δηλαδή η τραγική εκείνη γυναίκα να γεννήσει αγόρι που να μεγαλώσει και να εκδικηθεί τους φονιάδες του πατέρα του.

Ακόμα γενεσιουργό αίτιο της βεντέτας ήτανε η υπόληψη της γυναίκας η θέση της οποίας ήτανε λεπτή.

Άλλη γυναίκα που σκότωσαν τον άντρα της, ενώ είχαν μικρά αρσενικά παιδιά είπε και αυτή στο μοιρολόι της: «*Άχις και τα κοπέλια μας, χαρά μου, χρέος απού θα βρούνε. Σφάκελα μου. Το αίμα του μπαμπά ντωνε, καλέ μου, πρέπει να γδικηθούνε σύντροφέ μου»*.

Ένας φόνος πάντα και παντού είναι πολύ τραγικό κακό. Ειδικά όμως στη Δυτική Κρήτη είναι πολύ μεγαλύτερο κακό. Άμα πεθάνει με άλλο τρόπο ένας άνθρωπος, είναι κρίμα. Ειδικά στην περιοχή μας, άμα σκοτωθεί ένας άνθρωπος, άλλοι θα πάνε στο χώμα, άλλοι θα πάνε στη φυλακή, άλλοι θα εκπατριστούν, σε άλλους μένει το χρέος να εκδικηθούν και άλλοι περιμένουν ανά πάσα στιγμή ότι μπορεί να σκοτωθούν, γιατί ενώ ο αυτουργός είναι στη φυλακή, αυτούς που βρίσκουν μπορεί να τους σκοτώσουν. Άλλωστε τότε θεωρείτο εκδίκηση αν σκότωναν κάποιο από το σόι του φονιά τους και προτιμούσαν ιεραρχικά: 1)τον ίδιο τον φονιά του, 2)τους αδελφούς του φονιά τους, 3)τους πιο επικίνδυνους από το αντίπαλό τους σόι.

Κατά περίπτωση η ικανοποιητικότερη εκδίκηση ήταν να σκοτώσουν τον καλύτερο του αντίπαλου σογιού, να τους «κουτσοτρουλίσουνε».

Από πολύ παλιά είναι γνωστό ότι υπήρχε η βεντέτα στη Μάνη. Επίσης είναι γνωστό και ότι όταν οι Δωριείς ήρθανε στην Κρήτη γύρω στα 1.100 π.χ., οι πιο πολλοί τους εγκαταστάθηκαν στην ορεινή δυτική Κρήτη. Είναι ακόμα γνωστό ότι οι Λευκοορείτες δεν είχαν επιμιξίες ούτε με τους κατακτητές ούτε και με τους άλλους Κρήτες. Ακόμα και ανθρωπολογικές διαφορές σημαντικές, διαπίστωσε ο Άρης Πουλιανός το 1965, σε εκτεταμένη ανθρωπολογική έρευνα που πραγματοποίησε. Γράφει συγκεκριμένα στο βιβλίο του «Η καταγωγή των Κρητών», ότι βρήκε διαφορά, στο ανάστημα, στο χρώμα των μαλλιών και των ματιών. Εκτός

από τους Σφακιανούς κατονομάζει ριζίτες και ειδικά τους Λακιώτες ότι διαφέρουν.

Ακόμα βεντέτα υπάρχει στην Κορσική. Εκεί μετανάστευσαν πολλοί Λάκωνες και παρόλο που αποτελούσαν μειονότητα, ίσως επέδρασαν στο χαρακτήρα των ντόπιων.

Στα Σφακιά όπως αναφέραμε πιο πάνω ήταν κατ' εξοχήν η περιοχή της βεντέτας, σήμερα όμως δεν είναι σε χειρότερο βαθμό από τις άλλες επαρχίες της Κρήτης. Τώρα περίπου ένα αιώνα υπάρχει συγκοινωνία και καλή επικοινωνία σε όλα τα χωριά των Σφακίων με τον άλλο κόσμο και ο κόσμος δεν είναι καθυστερημένος. Ειδικά μετρά το γεγονός ότι τώρα θεωρούνται εμπλεκόμενα δύο σπίτια κυρίως, και όχι ένας μεγάλος αριθμός αντρών, στην απευκταία περίπτωση της βεντέτας.

Οι σχέσεις ανάμεσα στα δύο φύλα

Από το παρακάτω περιστατικό θα πάρετε μία γεύση για τις σχέσεις ανάμεσα στα δύο φύλα. Δεν το έζησα το άκουσα από αξιόπιστη ηλικιωμένη γυναίκα εκείνου του καιρού. Τα παιδιά, ιδίως τις κοπέλες, τα παντρεύανε οι γονείς και αν δεν γνωρίζονταν από πριν, δεν είχανε το δικαίωμα να συναντηθούνε ούτε με τα μάτια να ειδοθούνε. «Όταν παντρέψανε ένα αντρόγυνο που δεν γνωρίζονταν πριν, στη στεφάνωση δεν τόλμησε η νύφη να ρίξει μία ματιά στον γαμπρό. Ήτανε προτέρημα στην κοπέλα να είναι «χαμηλοβλεπούσα». Επήγανε με το γάμο στο καινούριο τους σπίτι. Καθίσανε μαζί στον «παστό» (έτσι λέγανε το μέρος που κάθιζε το ζεύγος). Η νύφη και πάλι δεν τόλμησε να κοιτάξει κατάματα τον γαμπρό. Τότε οι μεγάλοι γάμοι κρατούσανε μία εβδομάδα. Άρχιζαν Παρασκευή και τέλειωναν την Πέμπτη της άλλης εβδομάδας. Την Τετάρτη που λιγόστεψε ο κόσμος είδε ποιος μεταχειρίζεται με άνεση στο σπίτι και κατάλαβε ότι αυτός θα είναι γαμπρός που της στεφάνωσαν την περασμένη Κυριακή!!!!. Ώσπου να τελειώσει ο γάμος έπρεπε απαραιτήτως να είναι τουλάχιστον ο ένας από το ζεύγος στον παστό. Αν λείπανε και οι δύο θα εδημιουργώταν υποψίες.

Στα μικρά μου χρόνια ήδη είχε γίνει ένα μικρό βήμα προόδου στα προξενιά. Έστω οι συμπεθέροι συμφωνούσανε να παντρέψουνε τα παιδιά τους. Αν αυτά δεν γνωρίζονταν μεταξύ τους θα μπορούσανε να προγραμματίσουν μία στημένη «τυχαία» συνάντηση από απόσταση. Σε ένα πανηγύρι, σε ένα γάμο θα πήγαινε ο γαμπρός και θα πήγαινε και η νύφη με τους δικούς της και από απόσταση θα μπορούσανε να ειδωθούνε, δεν καθίζανε όμως στην ίδια παρέα για να μην προκαλέσουνε υποψίες. Ούτε αυτό όμως δεν μπορούσε επ'ουδενί να γίνει παλιότερα. Τη γυναίκα τη θέλανε σαν σύζυγο και σαν μάνα. Σαν κόρη και σαν αδελφή ήτανε

ανεπιθύμητη, αν όμως υπήρχε την είχανε σε υπόληψη. Δεν την στέλνανε να φέρει ξύλα, να ζευγαρίζει ή να βόσκει πρόβατα, και τη θέλανε καλοντυμένη και ας ήτανε κακοντυμένοι οι άντρες του σπιτιού. Όταν γεννιότανε αγόρι ρίχνανε χαρμόσυνους πυροβολισμούς και κάνανε γλέντια και δε συμβαίνανε αυτά αν θα γεννιότανε κορίτσι. Η διαφορά οφείλετο στο ότι: 1)το Κορίτσι δεν θα ανεδείκνυε την οικογένεια, 2)αν θα έκανε απογόνους θα μεγάλωνε ξένο σόι, 3)Αν η οικογένεια ερχότανε σε ρήξη με άλλη οικογένεια το κορίτσι δεν θα μπορούσε να παίξει ρόλο στην αναμέτρηση και 4)μία προσβολή σε γυναίκα είναι βαρύτερη για το σπίτι παρά αν συνέβαινε αυτό σε άντρα.

Συμπεριφορά στο πένθος

Άμα πέθαινε κανείς στα μίζερα εκείνα χρόνια δεν ήτανε απαραίτητο το φέρετρο. Ένα ειδικό φορείο είχε κάθε ενορία για τη μεταφορά των νεκρών και το λέγαμε «καδελέτο». Το έπαιρναν οι δικοί του νεκρού και τον πήγαιναν μ' αυτό στον τάφο όπου τον τύλιζαν με ένα σεντόνι και τον βάζανε στον τάφο. Οι πολύ δικές του γυναίκες χτυπούσανε το στήθος τους με τους γρόνθους τους, κόβανε τα μαλλιά τους και τα βάζανε στο στήθος του νεκρού, κλαίγανε και λέγανε έμμετρα μοιρολόγια και τραβούσανε τα μαλλιά που τους είχανε μείνει. Τα κόβανε τα μαλλιά για πένθος και στη αρχαία Ελλάδα, γιατί όταν πέθανε η Τιμάδα τον 6ο π.Χ. αιώνα μαθήτρια της Σαπφού στην Λέσβο οι φίλες της κόψανε τις κοτσίδες τους, όπως γράφει η Σαπφώ). Οι άντρες δεν κόβανε γένια ούτε μαλλιά. Ο προπάππος μου Ανδρέας Δεληγιαννάκης, όταν σκοτώθηκε ο γιος του στην επανάσταση του 1866, νεαρός καπετάνιος σε μάχη στην Κάναβο, δεν ξανάκοψε ούτε γένια ούτε μαλλιά. Το κεφάλι του ήτανε σαν θάμνος και τον λέγανε «Σκουλή» (Σκουλιά = μεγάλα μαλλιά). Μα και αυτό το έθιμο το συναντούμε στην αρχαία Ελλάδα (γιατί όταν πέθανε ο Ηφαιστίωνας, αγαπητός στρατηγός του Μεγάλου Αλεξάνδρου, για πολύ καιρό δεν ξυρίστηκε ο Αλέξανδρος). Αυτά γινότανε αν ο νεκρός ήτανε νέος και ακόμα στις μικρές κοινωνίες το πένθος, για τους νέους ήτανε τοπικό. Γάμοι αναβάλλονταν, πανηγύρια δεν γίνονταν και δεν βάζανε στο χωριό φανταχτερά ρούχα. Πριν από 150 χρόνια περίπου πέθανε στον Βουβά ένας παπάς. Μία κοπελίτσα έβαλε φανταχτερά ρούχα και πήγε στην εκκλησία και της βγάλανε τη ρίμα:

Δεν το κάτεχες μωρή Β……πούλα κουτρουλή
Πως είναι θλίψη στο Βουβά και δεν τα βάνουν τα πλεκτά
Μούδε τα μεταξωτά, γιατί επόθανεν επά ο Διαμάντης οι παπάς;

Ακόμα βάφανε τις πόρτες τα τραπεζομάντηλα, τα καναπελίκια και στα μαύρα ντύνανε ακόμα και τα νήπια. Δεν γίνονταν όμως όλα αυτά άμα πέθαινε κανένα γεροντάκι.

Ανθρωπολογικά γνωρίσματα

Έχουνε διαπιστωθεί και ανθρωπολογικές διαφορές ανάμεσα στους Σφακιανούς και τους άλλους Κρήτες. Όπως γράφει ο Παπαδοπετράκης στην Ιστορία των Σφακίων, (διάβασε σε παλιό χειρόγραφο), 4 αρχηγοί από τη Λακωνία νικημένοι από συμπατριώτες τους ήρθανε στα Σφακιά μαζί με 200 οπαδούς τους που το μέρος ήτανε τότε ακατοίκητο και με γυναίκες που αρπάξανε από καμπίτικα χωριά ήτανε οι πρώτοι οικιστές στα ορεινά Σφακιά. Μα και στη Λακωνία από την παράδοση λένε ότι Λάκωνες ύστερα από διωγμό συμπατριωτών τους φύγανε και κατοικήσανε στη Δυτική Κρήτη. Ο Χακίμ Ισμαήλ πασάς ανέπτυξε μία θεωρία που δεν ευσταθεί καθόλου μα την αναφέρομε επειδή και αυτός παρατήρησε ανθρωπολογικές ιδιαιτερότητες στους Σφακιανούς. Αυτός πίστευε ότι οι Σφακιανοί προέρχονται από την πόλη Σφαξ της Τυνησίας, όπου γι' αυτό ονόμασαν Σφακιά τη νέα τους πατρίδα και γιαυτό είναι καλοί πολεμιστές. Επρότεινε μάλιστα να φέρουν από την Τυνησία πληθυσμό να εγκαταστήσουνε γύρω από τα Σφακιά, για να υπάρχει αντίβαρο στους Σφακιανούς. Ο διακεκριμένος ανθρωπολόγος Άρης Πουλιανός, όταν έκανε συστηματική ανθρωπολογική έρευνα σε όλη την Κρήτη το 1965 και στο βιβλίο του «Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ» γράφει στην σελ. 62 ότι «στην ορεινή και απομονωμένη περιοχή» των Σφακίων ζουν οι πιο ψηλοί Κρητικοί και οι πιο ανοιχτόχρωμοι. Σε άλλη σελίδα γράφει ότι μπορούμε να κατατάξουμε σε διαφορετική ανθρωπολογική ποικιλία τους Σφακιανούς από τους άλλους Κρήτες και ότι ο μέσος όρος στο ανάστημα των Κρητών είναι 1,68 μα ο μέσος όρος του Σφακιανού είναι 1,71.

Το 1415 ο Μπουοντελμόντι επεριόδεψε στην Κρήτη και γράφει εντυπώσεις για τους Σφακιανούς: «*…είναι υψηλοί το ανάστημα, εξόχως ευσταλείς και δυνατοί, το σώμα επίφοβοι δε λίαν εν ταις μάχαις…*» Ο Μουρέλος στην Ιστορία της Κρήτης γράφει για τους Σφακιανούς «τεράστιοι άντρες».

Μα θα αναφέρω ακόμα ότι το 1942 ήρθε στο Ασφένδου ένα συνεργείο Ιταλών και έκανε ανθρωπολογική έρευνα. Δήλωσαν ότι θέλουνε 20 άντρες για ανθρωπολογική έρευνα, δεν θα ενοχλήσουνε κανένα. Επήγανε οι 20 άντρες μα ανάμεσά τους ήτανε και ένας ξενοτοπίτης που βρέθηκε στο χωριό και όταν τον εξετάζανε αυτό τον ρωτήσανε από που

είναι, γιατί τον βρήκανε διαφορετικό. Αυτό το ξέρω γιατί βρέθηκα εκεί που εξετάζανε, ως παιδί. Εμείς δεν διακρίναμε διαφορά στον ξένο.

Γλώσσα – προφορά

Η προφορά των Σφακιανών παλιότερα ήτανε γνωριστή. Δεν λέγανε το «κι» «τοι», όπως το λένε πολλοί Κρήτες μα ειδικά το «λ» το λέγανε πολύ παχύ. Όταν έκανε συλλαβή με το «α», το όμικρον και με το «ου». Ακόμα το «λ» πολλοί το λέγανε «ρ» π.χ. λέγανε «καρά» αντί για «καλά». Έτσι το έλεγε και ο Μανούσακας, ο ήρωας στην εξόντωση του Αληδάκη. Στα δυτικά Σφακιά, συχνά αποφεύγανε το τελικό «ς». Θα μπορούσες να ακούσεις «Ο καλό Θεό» αντί «Ο καλός Θεός». Στα ανατολικά Σφακιά συχνά παραλείπανε την τελευταία συλλαβή της λέξης. Μπορούσες να ακούσεις «Ο Καλλικρά…» και όχι «ο Καλλικράτης». Το τελικό «ν» συχνά το παραλείπομε και ακόμα λέμε «τω Σφακιώ» όχι «των Σφακιών». Το βάζομε όμως πολλές φορές το τελικό «ν» και όπου δεν το θέλει η γραμματική ειδικά και στη λαϊκή μας ποίηση π.χ. λέει το ριζίτικο: «*Πουλάκιν είχα στο κλουβί…*» για να γίνεται κανονικά ο ισοσυλλαβισμός μα και στον πεζό λόγο για να αποφεύγεται η χασμωδία. Επίσης πολλές λέξεις ιδιωματικές της Κρήτης, ενώ αποβληθήκανε από την άλλη Κρήτη επιβιώσανε στα Σφακιά και μέχρι σήμερα.

Φυσικές καλλονές

Δάση, βουνά, παραλίες, σπήλιους μα κυρίως φαράγγια είναι το χαρακτηριστικό των Σφακίων. 14 μεγάλα φαράγγια έχουνε τα Σφακιά και πιο πολλά μικρότερα. Κατά μίαν εκδοχή και η ονομασία των Σφακίων ετυμολογείται από τη λέξη «σφαξ» που σημαίνει εγκοπή. Ειδικά το φαράγγι της Σαμαριάς είναι στολίδι και καύχημα για όλη την Κρήτη, μα και πλουτοπαραγωγική πηγή για το νομό Χανίων, ειδικά.

Πανίδα και χλωρίδα

Και στα ζώα και στα φυτά των Σφακίων επέδρασε η μορφολογία του εδάφους γιατί διαμορφώνεται το μικροκλίμα και οι άλλες προϋποθέσεις που αποτελούνε τα εργαλεία της φύσεως. Πριν 2.300 χρόνια ο Θεόφραστος κάνει λόγο για την «κουριζομένη ταραία κυπάριττον». Είχε παρατηρήσει ότι διαφέρει από τα κυπαρίσσια της άλλης Κρήτης και ακόμα ότι μπορεί το κυπαρίσσι των Σφακίων άμα κοπεί από τη ρίζα να πετάξει βλαστούς που αυτό δεν συμβαίνει σε άλλα κυπαρίσσια, και τα ίδια γράφει ο Παυσανίας τον 2ο αιώνα μ.Χ. Τα κυπαρίσσια των Σφακίων μοιάζουνε λίγο με αυτά του Παρνασσού. Ο υπέροχος δίκταμος, η μαλοτήρα, η πιπερόριζα, η ματζουράνα, η μέντα, το χαμόμηλο, το θυμάρι, η

φασκομηλιά αυτοφύονται στα Σφακιά και είναι πολύτιμα βότανα. Από λουλούδια αυτοφύονται τα συνηθισμένα της Κρήτης μα και τα ψήφια, τα υπέροχα ψήφια που δεν μπορούνε να επιβιώσουν στα αρχοντικά περβόλια, γιατί αυτά γίνονται μόνο σε υψόμετρο πάνω από 750 μέτρα.

Από τα ζώα, μόνο στα Σφακιά υπάρχει το περήφανο αγριμάκι, που εκακοποιήσανε το όνομά του και το κάνανε «κρι-κρι». Ακόμα ο καναβός, ο κοκκαλάς, η βιτσίλα (είδη αητών), μόνο στα Σφακιανά βουνά και στον Ψηλορείτη υπάρχουνε υπολείμματα, ενώ πριν μισό αιώνα ήτανε πάρα πολλά από αυτά. Μα και τα εξημερωμένα ζώα στα Σφακιά, το πρόβατο ειδικά είναι αναγνωρισμένο από τη Γεωργική Υπηρεσία σαν εκλεκτή ράτσα το «Σφακιανό πρόβατο».

Ιστορία

Ότι αφορά την ιστορία ενδεικτικά θα αναφέρω λίγο περιστατικά των Σφακίων.

1) Ο Δασκαλογιάννης εκήρυξε επανάσταση το 170 όχι γιατί αισθανότανε στο σβέρκο του τον τουρκικό ζυγό, ούτε την επαρχία του δεν εκατοικούσανε οι Τούρκοι, μα την κήρυξε για την υπόλοιπη Κρήτη και όταν ο πασάς του είπε:

Οι Σφακιανοί δοσίματα, χαράτσια δεν εδίδα
πε μου ίντα' τον αφορμήκι έπεσες στην παγίδα;

Αυτός απάντησε:

Εγώ κι αν είμαι Σφακιανός, παιδί τση Κρήτης είμαι
και να θωρώ τσοι Χριστιανούς στα βάσανα πονεί μαι.

2) Οι Σφακιανοί πηγαίνανε και μάχονταν όπου είχε ανάγκη ο Ελληνισμός. 3 καράβια κατά τον Κριάρη, ή 4 κατά τον Ψιλάκη ενωθήκανε με το στόλο του Λάμπρου Κατσώνη μετά την επανάσταση του Δασκαλογιάννη για να μάχονται τους Τούρκους και γράφει ο Ψιλάκης στην Ιστορία της Κρήτης τ.Γ΄ σελ. 1597 για το στόλο αυτό: «*Εις δε εκ των ικανοτέρων και γεναιοτέρων αυτού πλοιάρχων, ο εξ' Ασκύφου Ανδρουλιός Μωράκης»* που όπως γράφει ο Μουρέλος το πλοίο που οδηγούσε ο Μωράκης ήτανε το «Αχιλλεύς».

3) Όταν ο Υψηλάντης επέρασε τον Προύθο ήτανε μαζί του 150 Κρήτες οι πιο πολλοί Σφακιανοί και είχανε αρχηγό τον Γεώργιο Δαιμονάκη από τον Καλλικράτη όπου και σκοτώθηκε εκεί στο Γαλάτσι και γράφει ο Γάλλος φιλέλληνας Πουκεβίλ για τη μάχη του Γαλαξίου: «*Κατά την εν Γαλαξίω μάχη έπεσαν πολλοί Σφακιανοί άξιοι της εαυτών*

γεναιότητος και φήμης, όντες εκ της δημοκρατίας των Σφακίων» (χαρακτηρίζει δημοκρατία τα Σφακιά).

4) Στους τελευταίους υπερασπιστές της Κωνσταντινούπολης ήτανε πολλοί Κρήτες και πολλοί Σφακιανοί και πήγανε εκεί με αρχηγό τον Μανούσο Καλλικράτη από τα Σφακιά όπου και από τα 5 πλοία τους τα τρία ήτανε του Καλλικράτη.

5) Στον Μακεδονικό αγώνα πήγανε εθελοντές 175 Σφακιανοί. 43 από αυτούς ανεδείχθησαν αρχηγοί σωμάτων, οπλαρχηγοί και καπετάνιοι. Γενικός αρχηγός του Μ. Αγώνα για 5 χρόνια ήτανε ο Γ. Τσόντος από το Ασκύφου, με το ψευδόνυμο «Βάρδας».

6) Κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1821, όπως γράφει ο Παπαδοπετράκης στην Ιστορία των Σφακίων στη σελ. 352, εσκοτωθήκανε στο πεδίο της μάχης 13 Σφακιανοί με το βαθμό του 500άρχου στο πεδίον της Μάχης. Δύο εσκοτωθήκανε στην επαρχία τους, εννιά σε άλλα μέρη της Κρήτης, ένας στο Γαλάτσι και ένας στο Ναυαρίνο. Μα και ο Ασκυφιώτης Μανουσάκης πέθανε από τραύμα που πήρε στην μάχη στην θέση Γάλλου.

7) Οι Σφακιανοί την επανάσταση των Σκορδυλών και τον «ορνιθοπόλεμο» έκαναν μόνοι τους, εναντίον των Ενετών και την επανάσταση του Δασκαλογιάννη εναντίον των Τούρκων. Οι πιο πολλές μάχες είχανε ορμητήριο τα Σφακιά και οι πιο πολλές μάχες είχαν πρωταγωνιστές τους Σφακιανούς.

8) Οι Σφακιανοί από μόνοι τους εξοντώσανε τον Αληδάκη στο Εμπρόσνερο.

Γνώμες ξένων για τους Σφακιανούς

1) Το 1320, όταν εγίνετο επανάσταση των Σκορδυλών, έστειλαν από τη Βενετία τον Αντρέα Βαλέριο για εξεταστική των πραγμάτων αποστολή και έγραψε στην κυβέρνησή του «*…οι Σφακιανοί δεν υπετάγησαν ποτέ στον ζυγό των ιπποτών της Ενετίας. Είτε η αγέρωχος αυτών ανδρεία αναχετίζει τους ημέτερους κατακτητές, είτε το άγονον της χώρας των απωθεί τούτους, αληθές είναι ότι ουδέποτε υπετάγησαν εις ημάς».*

2) Ο Ιούλιος Γαρζώνης γράφει: «Οι Σφακιανοί υπερέχουσι των άλλων Κρητών κατά την παράστασην και την ρώμην, πιστεύουσιν ότι κατάγονται από τους Βυζαντινούς και ουδέποτε υπέμειναν τον ενετικό ζυγό των φεουδαρχών.

3) Ο Μοτσενίγκο, γενικώς προβλεφτής της Κρήτης το 1602 γράφει στην έκθεσή του προς τον δόγη για τους Σφακιανούς: «*….Είναι γραμμένοι*

στις ορδινάτσες 700 άνδρες από τα Σφακιά μα κανείς δεν πηγαίνει στα κάτεργα και στις αγγαρίες γιατί ισχυρίζονται ότι όλοι κατάγονται από τα 12 αρχοντόπουλα του Βυζαντίου και θεωρούνται αρχοντορωμαίοι».

4) Αρχές του 17ου αιώνα γράφει ο Αντώνιος Τριβάν ότι εκκρεμούσανε 10.000 εντάλματα σε βάρος των Σφακιανών και φυσικά αυτοί δεν συγκινούνται και όταν πήγε ο γενικός προβλεφτής Τζερονίμο Καπέλο για διακανονισμό της εκκρεμότητας, έγραψε μετά στον δόγη του, έκθεση και αναφέρει ότι όταν τον περιποιηθήκανε στην Ανώπολη στο σπίτι ου Πατεροζάπα χρησιμοποιήσανε στο τραπέζι 300 ασημένια σκεύη.

5) Ο Γάλλος ελληνιστής Γ. Περώ που περιόδεψε την Κρήτη τον 19ο αιώνα γράφει: «Υπό τον βαρύ και καταθληπτικό όγκο της τουρκικής τυραννίας και τον εξ' αυτής αθλιοτήτων, ο κρητικός λαός αναμφιβόλως θα εξολοθρεύετο ολόκληρος επιτέλους και το όνομα Έλλην θα εξηλείφετο εκ της Κρήτης εάν όλοι οι ραγιάδες διετέλουν υποκείμενοι στον αυτόν ζυγό εις ον οι κάτοικοι των πόλεων και των πεδινών μερών. Ευτυχώς όμως εις τα υψηλά μέρη και ιδίως εις τα Λευκά Όρη, οι χριστιανοί διετήρησαν όλως διάφορον κατάσταση και θέσην ελληνοπρεπή».

Εντελώς διαφορετικό καθεστώς στα Σφακιά

1) Όταν οι Ενετοί βάλανε στο χέρι την Κρήτη, σε ένα χάρτη του νησιού γράφανε στην περιοχή των Σφακίων «*Σφακιώτι πόπουλι μπελικόζι*» που σημαίνει «*Σφακιανοί πολεμικός λαός*». Ο ζόρικος λαός, το δύσβατο μα και άγονο του εδάφους (που δεν είχε οικονομικό ενδιαφέρον) απωθούσε τους κατά καιρούς κατακτητές και είχανε σε εγκατάλειψη την επαρχία αυτή. Εξελίσσετο όμως εκεί ένας κακοήθης όγκος στον οργανισμό της εκάστοτε κατοχικής διοικήσεως.

2) Οι Ενετοί με την εντύπωση ότι θα εξαναγκάσουνε τους Κρήτες να ασπαστούνε το δικό τους δόγμα καταργήσανε 17 επισκοπές και την αρχιεπισκοπή Κρήτης. Το 787 που έγινε στην Νίκαια η Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδος δεν είχε η Κρήτη άλλο εκπρόσωπο της Ορθοδοξίας, ήτανε όμως επίσκοπος Φοίνικος ο Λέων, που έλαβε μέρος στη Σύνοδο.

3) Οι Τούρκοι είχανε στην Κρήτη το νόμο του «Πλησιαστού» και για να παρεμποδίζουνε την μετατόπιση του πληθυσμού δεν επιτρέπετο να πουλήσει κανείς περιουσία σε ξενοτοπήτη. Μόνο στους πλησίον. Από το νόμο αυτό εξαιρούνταν μόνο οι Σφακιανοί, και αυτό για να διευκολύνονται να φεύγουνε, να αποδυναμώνεται η επαρχία. Έγινε επί Μουσταφά πασά η εξαίρεση.

4) Σε άλλες επαρχίες τα διάφορα συμβούλια και οι επιτροπές αποτελούνταν από ορισμένο αριθμό Τούρκων, και ορισμένο αριθμό Ελλήνων. Στα Σφακιά δεν υπήρχανε Τούρκοι και συμπληρώνονταν μόνο από Έλληνες αυτά.

5) Όπως θα δούμε παρακάτω τα Σφακιά είχανε τοπικούς νόμους.

6) Μα η ειδική μεταχείριση των Σφακίων σε ειδικούς λόγους οφείλετο. Σε ένα έγγραφο στα τουρκικά αρχεία του Ηρακλείου γράφει για τους Σφακιανούς «…. *Παρά ταύτα οι ραγιάδες της εν λόγω περιοχής, συνεργαζόμενοι μετά των απίστων εχθρών κουρσάρων και όντες λίαν πανούργοι και δόλιοι, βασιζόμενοι δε στο δύσβατο και απρόσιτο της επαρχίας των, συμπεριφέρονται πάντα μετά βιαιότητος, αρνούνται την καταβολή των φόρων των, προβάλλοντες άρνηση και εμμονή και αντίσταση…».* Ακόμα δε συνετέλεσε το γεγονός ότι δεν υπήρχε στα Σφακιά καμία κατοχική εξουσία και ούτε κατοίκησε Τούρκος ποτέ στα Σφακιά.

Πάνω από χίλια χρόνια στα Σφακιά ήτανε αυτό το καθεστώς. Σε πολλές ιστορίες διαβάζομε ότι οι Σφακιανοί συμπαραστάθηκαν στο Νικηφόρο Φωκά το 961 όταν ελευθέρωσε την Κρήτη από τους Σαρακινούς και γράφει ο Κριάρης στην ιστορία της Κρήτης στη σελ.15: «*Ο Φωκάς αμοίβων τότε τους Λευκωρείτας, δια την οποίαν παρέσχον αυτού συνδρομήν τους εχάρισεν καθολικήν ατέλειαν της χώρας των και το δικαίωμα της αυτοκυβερνήσεως».* Και ο Παπαδοπετράκης για την περίπτωση αυτή γράφει στην ιστορία των Σφακίων ότι αυτή η ατέλεια και η αυτοκυβέρνηση εδιατηρήθηκε μέχρι των ημερών του.

Νόμοι των Σφακίων επί Τουρκοκρατίας

Στα Σφακιά όπως αναφέραμε και παραπάνω, δεν υπήρχε ούτε στρατιωτική ούτε αστυνομική, ούτε δικαστική εξουσία, επί τουρκοκρατίας. Οι προύχοντες με τους καπεταναίους εψηφίζανε τοπικούς νόμους και τους στέλνανε στα Χανιά για τυπική επικύρωση. Και κατά το δυνατό επαρακολουθούσανε την εφαρμογή τους. Για μικρά και τοπικά ζητήματα αποφασίζανε οι προύχοντες του κάθε χωριού. Για σπουδαιότερα και επαρχιακού ενδιαφέροντος αποφασίζανε οι προύχοντες και οι καπεταναίοι της επαρχίας. Από τους νόμους αυτούς επικυρωμένους εστέλνανε από ένα σε 12 χωριά των Σφακίων και δύο αντίτυπα μένανε στου πασά στα Χανιά. Ένα τέτοιο νόμο που αυτός αφορούσε το κληρονομικό δίκαιο των Σφακίων βρήκε στο Ιστορικό αρχείο το 1969 η τότε διευθύντρια του αρχείου, Ανθούλα Παπαδάκη και εδημοσίευε σχετικό άρθρο στην «Εθνική Φωνή» των Χανίων την 28-2-1969. Οι νόμοι αυτοί εγράφονταν στην Ελληνική και στην Τουρκική γλώσσα. Ο εν λόγω

νόμος ψηφίστηκε το 1839 διαρκούσης της αιγυπτιοκρατίας. Παρατήθενται αποσπάσματα:

«*Προς τους καπεταναίους και προεστούς και λοιπούς κατοίκους της Επαρχίας Σφακίων.*

Το Αντιβασιλικόν Συμβούλιον Κυδωνίας έλαβε την αναφοράν σας υποσημειωμένην από 60 υπογραφάς καθώς και τον νόμον όπου αποβλέπει τας κληρονομίας…. Παρετηρήσαμεν εις την ειρημένην αναφοράν σας ότι από παλαιόν καιρόν η επαρχία σας έχει ξεχωριστόν νόμον….»

Η επικύρωση του νόμου έχει τουρκική χρονολογία 21 Ρεπούλ 1258. Δεν θα αναφέρομε εδώ τα άρθρα του νόμου, όμως κρίνοντάς τον, παρατηρούμε ότι και εδώ αδικείται η γυναίκα. Π.χ. η γυναίκα άμα παντρευτεί δεν έχει πιά κληρονομικά δικαιώματα από το πατρικό της σπίτι ενώ δεν συμβαίνει το ίδιο με τα σερνικά παιδιά του σπιτιού. Ακόμα ο Νόμος αυτός προέβλεπε ότι ο χήρος, ή η χήρα ότι κληρονομήθηκε από τον αποβιώσαντα σύζυγο, τα δικαιούται όσο θα παραμείνει σε χηρεία. Αν ξαναπαντρευτεί τα χάνει.

Επιφανείς Σφακιανοί

Η μικρή σε πληθυσμό επαρχία Σφακίων είναι μεγάλη σε ιστορία και στην προσφορά της στην πατρίδα και στην κοινωνία. Θα αναφέρω κάποια ονόματα που κάνανε περήφανη την επαρχία μας και ζητώ συγγνώμη από τυχόν κάποιους που θα έπρεπε να τους αναφέρω και θα μου διαφύγουν, αρχίζοντας από τον κλήρο, μα και από τους Αγίους και θα αναφερθούμε και σε Σφακιανούς ιεράρχες.

1) Ο ατίθασος λαός των Σφακίων έχει βγάλει και Αγίους. Ο Μανώλης και ο Γιάννης από τα Σφακιά εμαρτύρησαν για πατρίδα και θρησκεία. Επειδή δεν εδέχοντο να αρνηθούνε τη θρησκεία τους εθανατώθηκε την 15-3-1792 στη Χίο ο Αγ.Μανώλης και 19-9-1811 στην Έφεσο Μικράς Ασίας ο Αγ.Γιάννης. Στο Ασκύφου υπάρχει ωραίος ναός των Αγίων Γιάννη και Μανώλη από τα Σφακιά μα και στον Καρτερό του Ηρακλείου.

2) Ο πατριάρχης Γρηγόριος ο Ζ’ της Κωνσταντινουπόλεως ήτανε γιός του Γεωργίου Ζερβουδάκη από το Μουρί Σφακίων που μετοίκησε στη Σίφνο. Εγεννήθηκε το 1855 άμα πήγανε στη Σίφνο και πέθανε το 1924.

3) Ο μητροπολίτης Κρήτης Ευμένιος Ξηρουδάκης εγεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη από γονείς Ανωπολίτες. (τότε οι σημερινές μητροπόλεις ήτανε επισκοπές στην Κρήτη, και μητροπολίτη λέγαμε τον αρχιεπίσκοπο της Κρήτης). Πέθανε το 1920. Ήτανε πάρα πολύ μορφωμένος.

4) Ο επίσκοπος Ιεροσιτείας Γρηγόριος Παπαδοπετράκης ήτανε από τον Καλλικράτη. Είναι ο συγγραφέας της Ιστορίας των Σφακίων. Διέσωσε πολύτιμα ιστορικά στοιχεία.

5) Ο Τιμόθεος Καστρινογιάννης ή Καστρινογιαννάκης ήτανε μητροπολίτης Κρήτης. Ήτανε από τους Σγουρούς από τις Κομητάδες, μα αυτός γεννήθηκε στο Ηράκλειο. Στο Ηράκλειο έχουνε την προτομή του, δίπλα στο άγαλμα του Αθηναγόρα. Εργάστηκε πολύ για την αποπεράτωση του ναού του Αγίου Μηνά. Γεννήθηκε το 1841 και πέθανε το 1897.

6) Ο Ιερόθεος Μπραουδάκης γεννήθηκε στη Μήλο το 1835 από γονείς Χωρασφακιώτες και πέθανε το 1896. Ήτανε επίσκοπος Κυδωνίας και Αποκορώνου και αργότερα Ρεθύμνου και Αυλοποτάμου. Εζωγράφισε τοιχογραφίες στο ναό της Αγίας Βαρβάρας Ρεθύμνου.

7) Ο Διονύσιος Καστρινογιάνης ή Καστρινογιαννάκης καταγότανε από τις Κομητάδες και ήτανε αδελφός με τον Μητροπολίτη Κρήτης Τιμόθεο. Ήτανε επίσκοπος Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου από το 1891 μέχρι το θάνατό του το 1910.

Ευεργέτες από τα Σφακιά

Η επαρχία Σφακίων δεν παράγει μόνο πολεμάρχους, παράγει και ιεράρχες και ευεργέτες μα αν προσέξομε θα δούμε ότι στα Σφακιά μέσα αναπτύσσονταν μόνο μεγαλοκαπετάνιοι ενώ δεν ήτανε προϋποθέσεις μέσα στην επαρχία ούτε για να πλουτίσει κανείς ούτε για να σπουδάσει. Πέραν από τους πολεμάρχους, όσοι Σφακιανοί αναδειχτήκανε το πετύχανε σε άλλα μέρη, ότι αφορά επιστήμες και πλούτον.

1) Γεώργιος Ξενουδάκης: γεννήθηκε στην Ίμβρο Σφακίων, ίσως το 1816. Το 1824 που ο Χουσεΐν εισέβαλε στα Σφακία εσκοτώσανε οι Τούρκοι τον πατέρα του μπροστά στα μάτια του παιδιού και αυτό το πήρανε σκλαβάκι στην Αίγυπτο. Φαίνεται ότι το αγόρασε ένας πλούσιος Γάλλος, ο Μερσιέ και στη συνέχεια έδωσε τα λύτρα ο Καποδίστριας και τον απελευθέρωσε. Έγινε μεγαλοδικηγόρος, δημιούργησε τεράστια περιουσία και το 1888, που ήτανε και έτος του θανάτου του, την διέθεσε για την παιδεία της επαρχίας Σφακίων. Χτιστήκανε 13 σχολεία (γιατί τότε και η Γαύδος και το Βατουδιάρι ήτανε Σφακιά). Χτίστηκε Γυμνάσιο στη Χώρα Σφακίων και επειδή σε πρώτη φάση δεν είχε υιοθετηθεί από το Δημόσιο επληρώνονταν και οι καθηγητές από το κληροδότημα. Ακόμα δε μέχρι τον πόλεμο γινόταν συσσίτια για τα Γυμνασιόπαιδα, μα και αρκετά χρόνια μεταπολεμικά. Επιχορηγούνταν και οι φοιτητές ΑΕΙ από τα Σφακιά. Ακόμα υπάρχουν περί το μισό εκατομμύριο ευρώ. Πολύ

αγωνίστηκε ο Γεώργιος Ξενουδάκης για την απελευθέρωση της Κρήτης, και κατά τις επαναστάσεις, μα και διπλωματικά ως βουλευτής Αδάμαντος, μα και των Κρητών.

2) Άλλος μεγάλος ευεργέτης από τα Σφακιά ήταν ο Δημήτριος Βερναδάκης. Ήτανε από τη Χώρα των Σφακίων από τη συνοικία Γιωργίτσι. Η μητέρα του ήτανε από τους Λάκκους. Ο πατέρας του Νικόλαος, φεύγοντας από τα Σφακιά πήγε στην Πετρούπολη, ο Δημήτριος όμως πήγε στην Οδησσό και εκεί πλούτισε. Διέθεσε μεγάλες δωρεές για το Πανεπιστήμιο και για το οφθαλμιατρείο. Στα Σφακιά έστελνε μικροποσά για σχολεία και για εκκλησίες.

3) Άλλος μεγάλος ευεργέτης από τα Σφακιά ήτανε ο Γεράσιμος Δαμουλάκης. Γεννήθηκε στη Μήλο από Σφακιανούς γονείς μα αυτός πήγε στην Οδησσό και εκεί πλούτισε. Έκανε μεγάλες δωρεές στην Κοινότητα Αδάμαντα που από τα λεφτά του έγινε και το Κοινοτικό Μέγαρο. Η Κοινότητα τον ανακήρυξε μέγα ευεργέτη της. Στον Αδάμαντα κυριαρχούσανε Σφακιανοί.

4) Ο Νέαρχος Κούνδουρος, εγγονός του Προέδρου της Επιτροπής Μεταπολιτεύσεως Μανούσου Κούνδουρου, δώρισε στο Ελληνικό Δημόσιο το μέγαρο του παππού του στα Χανιά, αξίας πολλών εκατομμυρίων. Χωρασφακιώτης.

5) Ο Σήφης Παπαδόπετρος, δώρισε το μέγαρό του στο πολυτεχνείο Κρήτης, Καλλικρατιανός αυτός.

6) Ο Γεώργιος Σγουρός από τις Κομητάδες, πήγε στην Οδησσό μετά την επανάσταση του 1866 παντρεύτηκε Ρωσίδα. Εμπορευόμενος έκανε πολλά λεφτά. Ήρθε στα Χανιά και αγόρασε μία μεγάλη έκταση γης. Το 1905 δώρισε στο Δήμο Χανίων 10 στρέμματα και έγινε η δεξαμενή που έχουμε τώρα.

7) Σύγχρονους ευεργέτες από τα Σφακιά καταγόμενους, έχουμε τον Όμιλο των Βαρδινογιάννηδων που έχουνε διαθέσει στην κοινωνία πολλές εκατοντάδες εκατομμύρια για τους έχοντες ανάγκη. Σε πάρα πολλούς έχουνε σώσει τη ζωή διαθέτοντας τα έξοδα για μετάβασή τους στο εξωτερικό. Για τα Σφακιά πολλά έχουνε διαθέσει. Κατάγονται από τον Άγιο Ιωάννη Σφακίων. Στην Αθήνα δώρισαν αίθουσα στον Σύλλογο των απανταχού Σφακιανών.

Μεγάλη είναι η προσφορά των δύο Σφακιανών που αυτοί δρομολόγησαν το αρχαιολογικό μουσείο Ηρακλείου, ένα από τα σπουδαιότερα μουσεία του κόσμου. **α**)Ο Σήφης Χατζιδάκης εγεννήθηκε

στη Μήλο. Ο πατέρας του ήτανε από την Ανώπολη και η μητέρα του κόρη του Ασφενδιώτη χιλίαρχου Σήφη Δεληγιαννάκη. Ο αρχαιολόγος Αντώνης Βασιλάκης γράφει γιαυτόν στο περιοδικό «Νέαρχος» της «Αδελφότητας Κρητών Μακεδονίας» ότι ήτανε αυτός ο εμπνευστής, ο ιδρυτής και ο πρώτος Διευθυντής του μουσείου αυτού. Έκαμε και αξιόλογες ανασκαφές όπου ανακάλυψε και τα ανάκτορα στα Μάλια. Η προτομή του είναι στον προθάλαμο του μουσείου στο Ηράκλειο. **β**)Ο Αντώνης Ξανθουδίδης – Ζωγράφος, από την Αράδαινα εγκαταστάθηκε σαν οπλαρχηγός στην Αβδού Λασιθίου. Εκεί γεννήθηκε ο Στέφανος. Ήτανε αρχαιολόγος και πολύ στενός συνεργάτης του Σ. Χατζιδάκη όπου και τον διαδέχτηκε στην διεύθυνση του μουσείου. Ήτανε άνθρωπος του πνεύματος ο Στέφανος Ξ. Έκανε και αξιόλογες ανασκαφές, σε αρχαιολογικούς χώρους.

Μετά την απελευθέρωση, στα 5-6 χρόνια που διατηρήθηκε η Γενική Διοίκηση Κρήτης 4 Γενικοί Διοικητές ήτανε από τα Σφακιά: 1)Μανούσος Βολουδάκης, 2)Αναστάσιος Χομπίτης, 3)Νικόλαος Παπαδάκης και 4)Στυλιανός Κούνδουρος.

Καθηγητές Πανεπιστημίων από τα Σφακιά

1) Τσιριντάνης Αλέξανδρος από Χώρα Σφακιά
2) Κριαράς Μανώλης από Ανώπολη
3) Μανούσακας Μανούσος από Ίμβρο
4) Στέλιος Χιωτάκης από Ασφένδου
5) Αλεξάνδρα Ζερβού – Χιωτάκη, σύζυγος του Στέλιου (νύφη μας)
6) Νέστορας Κουράκης από Κομητάδες
7) Σήφης Λυκάκης από Ασκύφου
8) Ιωάννης Πολιράκης από Αγ. Ιωάννη

Πολιτικοί από τα Σφακιά

1) Γεώργιος Ξενουδάκης από τη Νίμπρο. Μεγάλος ευεργέτης, μεγάλος αγωνιστής για την απελευθέρωση της Κρήτης, ιδίως διπλωματικά, μα και ο πρώτος βουλευτής που εκπροσώπησε την Κρήτη στο Ελληνικό Κοινοβούλιο. Εξελέγη σαν Βουλευτής Αδάμαντος Μήλου εκπροσωπώντας τους εκεί Κρήτας μα ουσιαστικά εκπροσωπούσε όλη την Κρήτη.

2) Στρατής Δεληγιαννάκης από το Ασφένδου. Ο ήρωας του Φραγκοκάστελλου εξελέγετο και αυτός στον Αδάμαντα Μήλου.

3) Μανούσος Κούνδουρος. Εγεννήθηκε το 1860 στη Χώρα Σφακίων. Στη δεκαετία του 1890 ήτανε Πρωτοδίκης Βάμου. Ήτανε εμπνευστής και Πρόεδρος της Επιτροπής Μεταπολιτεύσεως και αυτός οδήγησε την Κρήτη

στην Κρητική Πολιτεία, στο πρώτο βήμα για την ένωση. Ήτανε Υπουργός εσωτερικών στην Κρητική Πολιτεία και μετά την ένωση, έβγαινε βουλευτής Σφακίων.

4) Ο Μανούσος Μανουσάκης από την Ανώπολη βγήκε βουλευτής Κρητικής Πολιτείας και στη συνέχεια έβγαινε βουλευτής Αθηνών.

5) Ο Χαράλαμπος Πολογιώργης γεννήθηκε το 1857 στο Ασκύφου. Εγγονός του στρατηγού Γ. Πολογιώργη και από μάνα εγγονός του Χ΄΄Ρούσου Βουρδουμπά. Βγήκε πρώτη φορά βουλευτής επί Κρητικής Πολιτείας και στη συνέχεια στην Αθήνα. Είχε κάμει σώμα εθελοντών και έλαβε μέρος στον Μακεδονικό Αγώνα.

6) Γεώργιος Δασκαλάκης, απόγονος του Δασκαλογιάννη από την Ανώπολη. Σαν γενικός αρχηγός Σφακίων πρωτοστάτησε στην απελευθέρωση του Σελίνου το 1889. Εκπροσώπησε τα Σφακιά σε πολλές επαναστατικές συνελεύσεις. Έβγαινε βουλευτής Κρητικής Πολιτείας και στη συνέχεια Βουλευτής Σφακίων. Ήτανε ο πρώτος βουλευτής που μίλησε στο Ελληνικό Κοινοβούλιο για δικαιώματα της γυναίκας.

7) Μάρκος Ζερβός. Γεννήθηκε στην Νίμπρο το 1840. Εκλεγότανε πριγκιπικός βουλευτής επί Κρητικής Πολιτείας και ήτανε φίλος του Πρίγκιπα. Τον ίδιο καιρό ο γιος του Γεώργιος ήτανε οπαδός του Βενιζέλου. Πατέρας με το γιο του σε διαφορετικά κόμματα.

8) Γεώργιος Ζερβός (γιος του ως άνω Μάρκου Ζερβού) από τη Νίμπρο. Στον πόλεμο του 1912-13 κατατάκτηκε στον στρατό σαν εθελοντής γιατρός. Χρημάτισε Γενικός Διοικητής Σάμου. Στη Δράμα έβγαινε για πολλά χρόνια Βενιζελικός βουλευτής.

9) Γεώργιος Παπαδόπετρος. Ήτανε μεγαλοδικηγόρος. Πολέμησε στο Μακεδονικό αγώνα με δικό του σώμα. Έβγαινε αντιβενιζελικός βουλευτής. Ήτανε από τον Καλλικράτη.

10) Σταύρος Πολέντας (Σισανές) Γεννήθηκε στο Ασκύφου το 1850 και πέθανε το 1953. Από το 1877 σε όλες τις μάχες ήτανε παρόν. Είχε λάβει μέρος στον Μακεδονικό Αγώνα με δικό του σώμα. Εννιά φορές τραυματίστηκε στις μάχες. Έβγαινε βουλευτής επί Κρητικής Πολιτείας. Ενενηντάρης κινήθηκε στη μάχη της Κρήτης μα και στην έφοδο που κάμανε στο Βαφέ το 1944 οι Ναζί.

11) Μανούσος Βολουδάκης. Γεννήθηκε το 1880 στη Χώρα Σφακίων. Στο Μακεδονικό Αγώνα έλαβε μέρος με δικό του σώμα. Μισό αιώνα έβγαινε Βενιζελικός βουλευτής. Το 1938 ήτανε από τους πρωτεργάτες του αντιδικτατορικού κινήματος και ο Μεταξάς τον ξόρισε στην Κύπρο.

Έκαμε υφυπουργός της αεροπορίας, Υπουργός στρατιωτικών και υπουργός γενικός διοικητής Κρήτης.

12) Γεώργιος Βολουδάκης (ανιψιός του ως άνω Μανούσου) β)γεννήθηκε στα Χανιά το 1924. Το 1958 εξελέγη βουλευτής με την ΕΡΕ. Στα Χανιά εξέδιδε την εφημερίδα «ΕΘΝΙΚΗ ΦΩΝΗ». Καταγωγή Χ. Σφακίων.

13) Γρηγόριος Παπαδόπετρος, από Καλλικράτη. Έβγαινε βουλευτής με την ΕΡΕ. Μιλούσε γαλλικά, γερμανικά και αγγλικά.

14) Αδερφός του Γρηγόρη. Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1911. Έβγαινε βουλευτής με την Ν.Δ. ήτανε ευπροσήγορος και αγαπητός στον λαό. Ο Σταύρος Παπαδόπετρος.

15) Γιάννης Βαλυράκης από Ασκύφου. Ήτανε περίφημος για την γενναιότητά του αξιωματικός του πυροβολικού. Στην Αλβανία λέγανε «σιδηρά πυροβολαρχία» αυτή που διοικούσε αυτός. Βγήκε βουλευτής με την Ε.Κ. το 1964.

16) Παύλος Βαρδινογιάννης. Γεννήθηκε το 1926 στο Ρέθυμνο. Καταγότανε από τον Άγιο Ιωάννη Σφακίων. Μιλούσε πολλές ξένες γλώσσες. Έβγαινε κεντρόος Βουλευτής. Χρημάτισε υπουργός της Ε.Κ. Πέθανε το 1984.

17) Ανδρέας Μπιράκης. Γεννήθηκε το 1885 στις Κομητάδες. Πολιτεύετο στη Θεσσαλονίκη. Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια ήτανε υπουργός «τριοτατικών» (Ταχυδρομεία – Τηλέγραφος – Τηλέφωνα).

18) Στυλιανός Κούνδουρος. Γεννήθηκε στο Λασίθι μα καταγότανε από τη Χώρα Σφακίων. Έβγαινε βουλευτής με την ΕΡΕ. Το 1952 ήτανε Υπουργός Δημοσίων έργων. Έκαμε και Γενικός Διοικητής Κρήτης.

19) Αντώνης Ντεντηδάκης. Ήτανε απόγονος του Παύλου Ντεντιδάκη, αρχηγού της Μεσσαράς. Καταγότανε από τις Κομητάδες. Επολιτεύετο στον Πειραιά.

20) Σταύρος Μπίρης. Γεννήθηκε και πολιτεύετο στο Ρέθυμνο όπου έβγαινε βουλευτής. Καταγότανε από το Ασκύφου.

21) Σήφης Βαλυράκης από το Ασκύφου. Ήτανε στέλεχος του ΠΑΣΟΚ και με το ΠΑΣΟΚ επολιτεύετο. Χρημάτισε κατ' επανάληψη Υπουργός και Υφυπουργός. Στην εποχή της Χούντας ήτανε πολύ αντιστασιακός και διώχτηκε και φυλακίστηκε.

22) Μανώλης Λουκάκης. Είναι γιος του Στρατηγού Χαράλαμπου Λουκάκη. Γεννήθηκε στο Ρέθυμνο, μα κατάγεται από τον Άγιο Ιωάννη

Σφακίων. Έβγαινε βουλευτής του ΠΑΣΟΚ και υπουργοποιήθηκε κατ' επανάληψη μα έκανε και Περιφερειάρχης Κρήτης.

23) Ανδρέας Κριαράς. Γεννήθηκε στην Ανώπολη το 1830 και πέθανε το 1910. Ήτανε οπλαρχηγός. Επολέμησε στην πολιορκία του Βάμου, στη Μαλάξα, στο Νεροκούρου κτλ. βγήκε πρώτη φορά βουλευτής επί Κρητικής Πολιτείας.

24) Αντώνης Μπριλάκης, καταγόμενος από το Μουρί Σφακίων, πολιτεύετο με το ΚΚΕ και έβγαινε βουλευτής στην Αθήνα.

Στρατηγοί από τα Σφακιά

1) Μανώλης Μανουσογιαννάκης. Γεννήθηκε στην Ίμβρο το 1853. Ήτανε κορυφαίο στέλεχος του στρατού μας στους Βαλκανικούς πολέμους. Και ο Βασιλιάς και ο Βενιζέλος παίρνανε τη γνώμη του σ' αυτούς τους πολέμους. Έφτασε αντιστράτηγος και έκαμε Υπουργός στρατιωτικών.

2) Χαράλαμπος Λουκάκης στρατηγός από Άγιο Ιωάννη Σφακίων.

3) Νικόλαος Παπαδάκης στρατηγός από Καλλικράτη. Στις αρχές της απελευθέρωσης ήτανε στρατιωτικός διοικητής Κρήτης και στη συνέχεια γενικός διοικητής Κρήτης.

4) Γεώργιος Βαρδουλάκης, Στρατηγός Αρχηγός Χωροφυλακής από Λιβανιανά.

5) Αναστάσιος Χομπίτης, στρατηγός, έκαμε Γενικός Διοικητής Κρήτης. Καταγότανε από την Ίμβρο.

6) Γεώργιος Τσόντος από Ασκύφου στρατηγός. Επί 5 χρόνια γενικός αρχηγός του Μακεδονικού Αγώνα με το ψευδώνυμο «Βάρδας».

7) Μανώλης Κελαϊδής, Πτέραρχος, Αρχηγός της Αεροπορίας και Υπουργός αεροπορίας, διοικητής Λ. Πειραιώς, καταγόμενος από Μουρί Σφακίων.

8) Και έτερος Μανώλης Κελαϊδής πτέραρχος επίσης καταγόμενος από το Μουρί Σφακίων.

9) Κώστας Καραβίτης στρατηγός. Έδρασε στο Μακεδονικό Αγώνα από Ανώπολη.

10) Γεώργιος Τζατζιμάκης, Στρατηγός από Αγία Ρουμέλη.

11) Ηλίας Δεληγιαννάκης Στρατηγός Υγειονομικού καταγόμενος από το Ασφένδου.

Ανώτεροι τραπεζικοί υπάλληλοι από τα Σφακιά

1) Νικόλαος Γ. Νταμπακάκης, διευθυντής σε διάφορα υποκαταστήματα της Ιονικής τράπεζας.

2) Νικόλαος Κοπάσης, διευθυντής υποκαταστήματος Αγροτικής τράπεζας. Αγωνιστής κατά τη Μάχη της Κρήτης και κατά την κατοχή, από Ανώπολη.

3) Ανδρέας Παπδογιάννης διευθυντής υποκαταστήματος Αγροτικής Τράπεζας, από Αργουλέ.

4) Γιάννης Θ. Πολιράκης, διευθυντής υποκαταστήματος Αγροτικής τράπεζας και καθηγητής πολυτεχνείου Κρήτης, από Αγίου Γιάννη Σφακίων.

5) Στρατής Γερωνυμάκης από Ασφένδου, υπεύθυνος στην περιοχή ενοικιάσεως χρηματοκιβωτίων στο κεντρικό κατάστημα της Εθνικής τράπεζας της Ελλάδας.

ΣΦΑΚΙΑΝΑ ΕΘΙΜΑ ΤΩΝ ΕΟΡΤΩΝ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ

Ομιλία στο Δημοτικό Μέγαρο Χανίων 16-4-1998

Αγαπητοί συνεπαρχιώτες και αγαπητοί φίλοι μας,

Σας καλωσορίζω και σας ευχαριστώ που μου κάνατε την τιμή και ήρθατε να με ακούσετε.

Ευχαριστώ ακόμα τον αγαπητό μας Πρόεδρο του Συλλόγου Σφακιανών του Νομού Χανίων που και αυτός μου έκανε την τιμή και με όρισε ομιλητή της βραδιάς, μα και τον συγχαίρω που είχε την έμπνευση να οργανώσει αυτή την εκδήλωση που, άσχετο με το κατά πόσο θα έχει επιτυχία εκ μέρους μου, δεν παύει να είναι αξιέπαινη σαν ιδέα.

Βέβαια τα έθιμα των Σφακίων είναι στα πλαίσια των κρητικών εθίμων μα όπως παντού υπάρχουνε τοπικά έθιμα, ένα παραπάνω στα Σφακιά και προ πάντων παλιότερα που αποτελούσε μία χωριστή γεωγραφική ενότητα δεδομένου ότι τα Λευκά Όρη δυσκολεύανε μέχρι πριν από λίγες δεκαετίες την επικοινωνία με την άλλη Κρήτη, αλλά και η μορφολογία του εδάφους επέβαλε διαφορετικές ασχολίες και διαφορετικό τρόπο ζωής από τους άλλους Κρήτες.

Στην πορεία της ομιλίας μας θα αναφερθούμε και σε περιπτώσεις που δεν ανήκουνε μόνο στα σφακιανά έθιμα, έχουνε όμως άμεση σχέση με τις εορτές του Πάσχα και επειδή πολλά πράματα ξεχνιούνται και

αποβάλλονται στην εποχή μας, καλό είναι με την ευκαιρία να τα υπενθυμίζομε και να τα ανασέρνομε στην επιφάνεια.

Στον παρατατικό χρόνο του ρήματος θα σας μιλήσω για όσα δε γίνονται πια και στον ενεστώτα για όσα επιβιώσανε μέχρι τις μέρες μας.

Οι κινητές εορτές αποτελούνε μία ολόκληρη αλυσίδα κεντρικός κρίκος των οποίων είναι βέβαια το Πάσχα. Η ημερομηνία που γιορτάζομε το Πάσχα ορίστηκε με απόφαση της Οικουμενικής Συνόδου της Νίκαιας το 325 και είναι για τους Ορθόδοξους Χριστιανούς την πρώτη Κυριακή, μετά την πρώτη πανσέληνο που ακολουθεί μετά την εαρινή ισημερία και από την ημέρα του Πάσχα ρυθμίζονται όλες οι κινητές εορτές. Η λέξη Πάσχα παράγεται από την εβραϊκή λέξη «πεσάχ» που σημαίνει διάβαση και που λέγανε «Πεσάχ» οι Εβραίοι την γιορτή που κάνανε σε ανάμνηση της διάβασης της Ερυθράς θάλασσας οδηγούμενοι από τον Μωυσή.

Η πρώτη κινητή εορτή που συναντούμε είναι η Κυριακή του Τελώνη και του Φαρισαίου. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι διαβάζεται αυτή την Κυριακή το Ευαγγέλιο με αυτή την παραβολή. Αυτή η παραβολή θέλει να μας προετοιμάσει για το Πάσχα. Όχι μόνο με τη νηστεία πρέπει να είμαστε προετοιμασμένοι για την μεγάλη γιορτή της Χριστιανοσύνης, αλλά και ψυχικά. Για παράδειγμα προς αποφυγή λοιπόν έχομε την υπεροψία του Φαρισαίου και παράδειγμα προς μίμηση την αυτοκριτική του Τελώνη. Την Κυριακή αυτή λέμε πως πιάνει το Τριώδιο. Το λέμε «Τριώδιο», διότι από τότε μέχρι το Μεγάλο Σάββατο ψέλνει ο παπάς ένα ψαλμό με τρεις ωδές, κάθε φορά που θα λειτουργήσει. Ακόμα από τότε που πιάνει Τριώδιο μέχρι την ημέρα της Απόκριας δε θεωρούνται ημέρες νηστείας τα Τεταρτοδοπάρασκα. Μα και η δεύτερη Κυριακή του Τριωδίου είναι του Ασώτου Υιού. Και αυτή την Κυριακή, η παραβολή που διαβάζεται μας εφιστά την προσοχή να μην υποπέσομε στην ασωτία, μα και αν συμβεί αυτό μας υπενθυμίζει ότι υπάρχει και η μετάνοια, υπάρχει και η ανάκαμψη. Η Πέμπτη που ακολουθεί, μετά την Κυριακή του Ασώτου, είναι η Τσικνοπέμπτη. Έτσι λέγεται επειδή λένε πως επιβάλλεται να τρώνε καλά φαγιά αυτή την μέρα. Οι Σφακιανοί όμως πιστεύανε ότι τόσο πολύ επιβάλλεται να φάνε κρέας την «Τσικνοπέμπτη» ώστε, αν κάποιος ήτανε αδύνατο να βρει κρέας, έπρεπε να κάνει μία ελάχιστη πληγή στο δάκτυλό του και να γλείψει αίμα. Την μεθεπόμενη της Τσικνοπέμπτης έχομε το «Ψυχοσσάβατο». Κάθε σπίτι κάνει αυτή την ημέρα ένα πιάτο κόλλυβα και το πηγαίνει στην εκκλησία σε ώρα εσπερινού. Άμα τα λειτουργήσει ο παπάς τα ανακατεύουνε όλα σε ένα μεγάλο κόσκινο και τα μοιράζουνε για να μακαρίσουνε για όλους τους νεκρούς του χωριού μαζί.

Πιστεύανε ότι την περίοδο που κρατά το Τριώδιο ανεβαίνουνε οι ψυχές των νεκρών από τον κάτω κόσμο και ότι μπορούνε να ακουστούνε τα βήματά τους.

Την επομένη του Ψυχοσαββάτου είχαμε απόκριες παλιότερα. Συνεχίζανε, όμως να τρώνε γαλακτερά και την άλλη Κυριακή ήτανε η Τύρινη όπου από τότε δεν τρώγανε πια ούτε γαλακτερά γιατί έπιανε ολοκληρωτικά η Μεγάλη Σαρακοστή. Τώρα εσυγχωνεύσαμε την αποκριά με την Τυρινή και μικρύναμε τυπικά κατά μία εβδομάδα την σαρακοστή, ουσιαστικά όμως, την καταργήσαμε, γιατί δεν τη νηστεύουμε. Την Κυριακή της απόκριας ορίζανε πολλές φορές αρραβώνιασες, βάφτισες και άλλες εκδηλώσεις επειδή θα μεσολαβούσε μεγάλο διάστημα νηστείας και τότε που ο κόσμος νήστευε εδημιουργείτο πρόβλημα.

Το έθιμο με τις μάσκες και τις μεταμφιέσεις είναι γνωστό από τα προχριστιανικά χρόνια. Το συναντούμε ειδικά στις γιορτές του Διόνυσου. Τώρα και στις πέντε ηπείρους συμπληρώνει το κέφι στις Χριστιανικές απόκριες.

Όσο και αν ήτανε δύσκολα τα παιδικά μας χρόνια εκάναμε και ‘μεις κατά δύναμη το έθιμο. Τους μασκαράδες τους λέγαμε τότε και «κουκούγερους». Δεν είχαμε, όμως λεφτά για να αγοράσομε στολές, ούτε καν μάσκες. Βάζαμε ρούχα των γονέων μας ή άλλων συγγενών και μάσκες φτιάχναμε από χαρτόνια ή από δέρμα ζώων. Τις πιο καλές μάσκες κάναμε με το δέρμα του λαγού που το γκρίζο τρίχωμά του έμοιαζε με γενιάδα μεσοκαιρίτη άντρα. Τις πιο εύκολες μάσκες, όμως, τις κάναμε με μουτζούρες που παίρναμε από τα τσουκάλια και ζωγραφίζαμε στα πρόσωπά μας μουστάκια και γένια. Κρατούσαμε ραβδιά και πολλές φορές λέρια και από όπου περνούσαμε αναδίδαμε ένα μάλλον παράξενο, μάλλον ωραίο, μα σίγουρα ενοχλητικό θόρυβο. Με τους μασκαράδες και με τα τολμηρά αστεία τους, απομακρυνότανε η συμπεριφορά του κόσμου από τον αυστηρό καθιερωμένο καθημερινό ρυθμό. Γι’ αυτό λέγανε: «*Τσι Μεγάλες Αποκρέδες κουζουλένουνται κ’ οι γρέδες*». Εδώ λέμε Μεγάλες Αποκρές αυτές της Μεγάλης Σαρακοστής, αυτές του σαρανταημέρου για να μην τις πούμε μικρές τις λέμε πιο εύσχημα τ’ Αγίου Φιλίππο, όπου και αυτές έχουνε το έμμετρό τους: «Τ’ Αγίου Φιλίππο τσ’ αποκρές, οι μέρες γίνουνται μικρές» (Στις 14 Νοέμβρη έχομε Απόκριες του σαρανταημέρου και την ίδια μέρα είναι η εορτή του Αγίου Φιλίππου).

Την Καθαρή Δευτέρα εμείς δεν ξέραμε τι θα πει κούλουμα ή χαρταετός ή λαγάνα. Μας λέγανε να αργήσομε να φάμε την μέρα που αυτό θα μας έφερνε γούρι για να πιάνομε λαγούς και πέρδικες και ακόμα αυτή τη μέρα μας δίνανε να φάμε πορτοκαλόφυλλο για να μην χλωμιάσομε, όπως μας λέγανε. Την Σαρακοστή δεν τρώγανε πασχαλινό μα ακόμα και

το λάδι νηστεύανε πολλοί τα «Τετραδοπάρασκα». Αν κανείς, για οποιοδήποτε λόγο, παραβίαζε την καθιερωμένη νηστεία αισθανότανε ένοχος και θα μπορούσε να πει: «*Ο Θεός να μου συγχωρέσει μα εγώ οφέτος εμαγάρισα "Το Πασχαλινό φαΐ" τη σαρακοστή, το λέγανε "μαγαρισιά"*». Ακόμα για την Καθαρή Δευτέρα ξέρω ότι λέγανε πως πρέπει να είναι στρωμένο με φαγιά σαρακοστινά όλη μέρα το τραπέζι, για να περάσουνε καλή σαρακοστή και να φτάσουνε σε μία καλή Λαμπρή.

Μετά από το Πρωτοκύριακο, κάθε Παρασκευή βράδυ έχομε τους χαιρετισμούς ενώ την Παρασκευή της πέμπτης εβδομάδας έχομε ολόκληρο τον Ακάθιστο Ύμνο. Την πέμπτη της άλλης εβδομάδας είναι του Μεγάλου Κανόνα. Όλη την εβδομάδα την λέμε «Εβδομάδα του Μεγάλου Κανόνα» και από την εβδομάδα αυτή είναι πιο επιβεβλημένη η νηστεία.

Στου Λαζάρου το Σάββατο, όταν εγώ ήμουν παιδί, γυρίζαμε στο χωριό και λέγαμε τα κάλαντα του Λαζάρου. Δέκα ή περισσότερα παιδιά κρατούσαμε ένα κοφίνι και μέσα ένα ασκί για να βάζομε το λάδι και ένα καλάθι για τυχόν άλλα δωσούδια. Πολλοί από εσάς δεν θα τα έχετε ακούσει ποτέ τα κάλαντα του Λαζάρου και αξίζει, ίσως, τον κόπο να σας τα διαβάσω. Ακούστε τα:

Κλαίει Μάρθα και Μαρία εις την πόλη Βιθανία
Λάζαρο τον αδελφό τους, το γλυκό, τον καρδιακό τους
Την ημέρα την Τετάρτη κίνησ' ο Χριστός για να 'ρθει
Βγαίνει Μάρθα και Μαρία εξ' από την Βιθανία.
-Αν ήσουν εδώ Χριστέ μας, Σεβαστέ κι αγαπητέ μας
δεν θα πεθαιν' αδερφός μας, ο γλυκός ο καρδιακός μας.
Μα και τώρα εγώ πιστεύω και πολύ καλά το ξέρω.
-Πάντα πίστευε, Μαρία, πχιαίνομεν εις τα μνημεία.
(Τότε ο Χριστός δακρύζει και τον Άδη φοβερίζει)
-Έβγα έξω Λάζαρέ μου, φίλε και αγαπητέ μου.
Παρευθείς από τον Άδη, σαν εξαίσιο σημάδι.
Λάζαρος απελητρώθη, αναστήθη κι εσηκώθη
Ζωντανός σαβανωμένος και με το κερί ζωσμένος.
Τότε Μάρθα και Μαρία μα και όλη η Βιθανία,
Μαθητές και Αποστόλοι, επαραβρεθήκαν όλοι.
«Δόξα τω Θεώ» φωνάζουν και το Λάζαρο ξετάζουν.
-Πες μας Λάζαρε τι είδες, εις τον Άδη που επήγες;
-Είδα φόβους, είδα τρόμους, είδα βάσανα και πόνους.
Δώστε μου νερό λιγάκι να ξεπλύνω το φαρμάκι.
Της καρδιάς και των χειλέων και μην με ρωτάτε πλέων.

Αυτή την ημέρα, του Λαζάρου το Σάββατο, ετοιμάζουνε τα βαγιά για να μοιραστούνε την επομένη στην εκκλησία. Όταν δεν είχαμε βαγιά είχανε στην εκκλησία ένα κλάδο ελιάς και έκοβε καθένας ένα βλαστάκι. Λέγαμε και ένα μαντιναδάκι για την ημέρα των Βαγιών:

Σήμερό 'ναι τω Βαγιώ και είναι η μέρα των ψαριώ
και την άλλη Κυριακή καλιτσούνι στο σκαμνί.

Βλέπετε οι πατέρες της εκκλησίας που κανονίσανε τις νηστείες, κάμανε την παραχώρηση και επιτρέπεται να τρώνε ψάρια την 25η Μαρτίου και την ημέρα των Βαγιών στο διάστημα της Μεγάλης Σαρακοστής. Τη Σαρακοστή, μπορεί οι μεγάλοι να την αντιμετωπίζανε με κατανόηση μα εμείς τα παιδιά το θεωρούσαμε καταπίεση που δεν μας αφήνανε να φάμε, έστω ένα αβγό. Ενδεικτικό είναι ότι και το τιτίβισμα των πουλιών το μεταφράζαμε ως εξής: «*Λαμπρή Λαμπρή καλιτσούνι στο σκαμνί».* Σκαμνί λέγαμε το τραπέζι, επειδή ήτανε τα πιο πολλά τραπέζια τότε μονόξυλα, πελεκιτά και με τρία περαστά πόδια. Σημαντική γιορτή είναι βέβαια για την εκκλησία που ο Χριστός μπήκε στα Ιεροσόλυμα και τον υποδεχότανε ο λαός με το «οσανά» μα εμείς γυρίζαμε από την εκκλησία κρατώντας το βαγί μας και νιώθαμε γιορτή περισσότερο επειδή θα τρώγαμε ψάρι.

Τη Μεγάλη Δευτέρα, Μεγάλη Τρίτη και Μεγάλη Τετάρτη, λέμε «Αβγικό» τον εσπερινό, γιατί ψέλνεται όρθρος. Από τη λειτουργία της Μεγάλης Πέμπτης φυλάγανε το αντίδωρο και το θεωρούσανε φυλακτό ικανό να απομακρύνει τα κακά πνεύματα και να προστατεύει από τις κακές ώρες. Το βράδυ της Μεγάλης Πέμπτης πηγαίναμε οικογενειακώς στα 12 Ευαγγέλια. Θυμάμαι μικρά παιδιά που όταν νηστάζανε τα βάζανε να κοιμηθούνε στο πάτωμα τις εκκλησίας. Κάθε μητέρα εκρατούσε όσα παιδιά είχε, τόσα σπαγάκια και κάθε φορά που ο παπάς εδιάβαζε ένα ευαγγέλιο έδενε και εκείνη από ένα κόμπο σε κάθε σπαγάκι. Μετά έδενε στου κάθε παιδιού το λαιμό ένα σπαγάκι με τους 12 κόμπους όπου εθεωρείτο και αυτό σημαντικό φυλαχτό, και που το λέγαμε «12 Ευαγγέλια».

Οι γυναίκες από τη Μεγάλη Πέμπτη αρχίζουνε την προετοιμασία για να υποδεχτούνε τη μεγάλη γιορτή. Φτιάχνουνε τα τσουρέκια, βάφουνε τα αβγά, ασπρίζουνε τα σπίτια, μέσα όξω και βέβαια φτιάχνουνε τα καλιτσούνια που δε μπορεί να λείπουνε από κανένα σπίτι των Σφακίων την Λαμπρή. Είναι για εμάς το σπεσιαλιτέ της ημέρας. Τόσο είναι καθιερωμένο το καλιτσούνι στα χωριά μας, ώστε τους δικούς μας που έρχονται από τις πόλεις αυτές τις μέρες, τους λέμε χαριτολογώντας «καλιτσουνάδες», τάχα ότι έρχονται για να φάνε καλιτσούνια. Τα καλιτσούνια τα ψήνουνε στο φούρνο. Παλιότερα, μαζί με τα καλιτσούνια

ψήνανε των παιδιών «μαντώνες». Ήτανε κούκλες από ζύμη που πολλές φορές ήτανε καλλιτεχνικές. Στην κοιλιά της μαντόνας βάζανε ένα αβγό. Δεν είναι και αυτό τυχαίο. Μαντόνα ιταλικά σημαίνει Παναγία. Το αβγό συμβολίζει το ξεκίνημα της ζωής. Η πραγματική ζωή είναι στα πλαίσια της διδασκαλίας του Χριστού και αυτή εκπηγάζει από την κοιλιά της Παναγίας. Για τη συμβολικότητά του, το αβγό, συνδέεται εθιμικά με τη Λαμπρή από τον 8ο αιώνα και ακόμα για τη συμβολικότητά του οι ζευγάδες παλαιότερα εκούκλωναν ένα αυγό στην πρώτη αλετρέ της χρονιάς και ένα αυγό στη τελευταία. Μα ακόμα ένα αβγό που είχε πάνω ζωγραφισμένο στάχι ήτανε ευχή για τον ζευγά και ένα αβγό με ζωγραφισμένο ένα αρνάκι ήτανε ευχή για τον κτηνοτρόφο. Ήτανε είδος ευχής για να πάει καλά η σοδειά τους.

Την Μεγάλη Παρασκευή έχει θρησκευτικό πένθος η χριστιανοσύνη. Οι καμπάνες ηχούνε πένθιμα. Στις εκκλησίες έχουνε απλωμένες μαύρες κορδέλες. Τα κοριτσάκια το βράδυ ψέλνουνε τον επιτάφιο θρήνο ντυμένα στα μαύρα. Τα αγόρια, όπως μου έλεγε ο παππούς μου, στα δικά του παιδικά χρόνια, λέγανε τα θρηνητικά κάλαντα, όπου μου τα είπε τότε και τα κατάγραψα και είναι τα εξής:

Σήμερο μαύρος ουρανός, σήμερο μαύρη μέρα
Σήμερο εσταυρώσανε τον Παντοβασιλέα.
Σήμερο βάλανε βουλή οι άνομοι Εβραίοι,
οι άνομοι και τα σκυλιά κ' οι τρισκαταραμένοι
Για να σταυρώσουν το Χριστό τον Παντοβασιλέα
Μα ο Χριστός εβάλθηκε να μπει σε περιβόλι
να λάβει δείπνο μυστικό και να τον λάβουν όλοι.
Η Παναγία Δέσποινα κάθεται μοναχή τζη
Την προσευχή τζη έκανε για το Μονογενή τζη
Φωνή της ήρθε εξ' ουρανού κι' απ' αρχαγγέλου στόμα
«Φτάνουν Κυρά μου οι προσευχές, φτάνουν οι μετάνοιες
Το γιο σου τον επήρανε και στου χαρκιά τον πάνε
Σαν κλέφτη τον επιάσανε και σαν ληστή τον πάνε
και στου Πιλάτο τις αυλές εκεί τον τυραννάνε».
Η Παναγία ως τ' άκουσα έπεσε ληγωμένη
τρία σταμιά τση ρίξανε τρία λαΐνια μόσκο
κι απής το νου τζη έφερε κι απής το λοϊσμό τζη
εστάθην ανατολικά κι έκαμε το σταυρό τζη.
Ζητά μαχαίρι να σφαχτεί. Ζητά γκρεμνό να δώσει
Ζητά και θάνατο κακό να κακοθανατώσει.
«Μάνα μην κάνεις πρόδειγμα να κάνουν οι μανάδες

να κάνουν πλούσιες και φτωχές κι ούλες οι πονεμένες.
Να πάρεις το στρατί-στρατί να πάεις στο κελί σου
να βάψεις το τσεμπέρι σου, να κόψεις το μαλλί σου
Βάλε νερό στο μαστραπά κι αφράτο παξιμάδι
Κάλεσε τα μικρά παιδιά να φα να μακαρίσου
Κάλεσε τσι γειτόνισσες να σε παρηγορήσου
Βάλε και συ στο στόμα σου κιαμιά μπουκιά ν' αντέξεις
Τσι πρίκες και τα βάσανα απού 'χεις ν' απαλαίψεις»
Την ώρα κείνη επέρνανε και η Αγιά Ελένη
-Ποιος είδε γιον εις το σταυρό και μάνα στο τραπέζι;
-Ανάργια κι αλειτρούητη να 'σαι κερά Ελένη
γιατί την παραπόνεσες τη μάνα την καημένη.

Σε τούτο το θρηνητικό εθιμικό ποίημα ο λαϊκός ποιητής, μας παρουσιάζει ένα διάλογο μεταξύ της Παναγίας και της Αγίας Ελένης, ενώ ξέρομε ότι η Αγία Ελένη έζησε τρεις αιώνες μετά από την Παναγία. Στη λαογραφία διακρίνομε συχνά την λαϊκή σοφία, όχι σπάνια όμως και τη λαϊκή άγνοια. Όπως και αν έχει το πράμα, αυτό το περιστατικό, αν και δεν ευσταθεί, το χρησιμοποιούσαν σαν παρηγορητικό παράδειγμα σε τραγικές ώρες. Θα μπορούσες να ακούσεις. «*Ίντα θα κάμεις, μαυροκακομοίρα; Ότι σου γίνηκενε, ξεγινομούς δεν έχει. Φάε μια μπουκιά πράμα να σου δώσει δύναμη*», μα η Παναγία έφαενε όντεν ήτονε ο Χριστός στο σταυρό κι είδεντηνε η γι Αγία Ελένη και την αναγέλαξενε και για κεινονιδά δεν έχει εδική τζη εορτή. Μόνο για το χατίρι του Κωνσταντίνο τζη γροικάται τ' όνομά τζη στην εκκλησία». Τέτοια άκουσα με τ' αυτιά μου. Μα ακόμα μία παραλλαγή σ' αυτό το ποίημα της Μεγάλης Παρασκευής αξίζει να την ακούσετε:

Η Παναγία Δέσποινα κάθετε μοναχή τζη
Την προσευχή τζη έκανε για το μονογενή τζη
Φωνή ήρθεν απού τσ' ουρανούς και άγγελος τση λέει :
«Πάψε Κερά τσι προσευχές, πάψε και τσι μετάνοιες.
Το γιο σου τον επήρανε οι άνομοι Εβραίοι
Σαν τον ληστή τον πήρανε, σαν κλέφτη τον λαλούνε
και στου Πιλάτο τις αυλές εκεί τον τυραννούνε»
Η Παναγία ως τ' άκουσε έπεσε ληγωμένη
Μ' απής το νου τζη έφερε κι απής το λοϊσμό τζη
Εγύρισε τω γυναικώ και λέει πονεμένα:
«Όσ' αγαπάτε το Χριστό και του Χριστού τη μάνα
θέλω να μ' ακλουθήξετε τση πονεμένης μάνας»
Και παίρνουν το στρατί – στρατί, παίρνουν το μονοπάτι

Το μονοπάτι τσ' έβγαλεν εις του ληστή την πόρτα
«Άνοιξε πόρτα του ληστή και πόρτα του κακούργου»
Κ' η πόρτα απού το φόβο τζη άνοιξε μοναχή τζη.
Θωρεί κουτσούς, θωρεί στραβούς χίλιους μιλιουνιάδες
Μα άλλο δεν εγνώρισεν όξω τον Άι Γιάννη
-Άγιέ μου Γιάννη Σύντεκνε και βαφτιστή του γιού μου
Που είν' εμένα ο γιούκας μου κι εσένα ο Δάσκαλός σου;
-Θωρείς εκείνο το χλωμό το παραπονεμένο;
Απού φορεί ποκάμισο στο αίμα βουτημένο;
Απού 'χει εις την κεφαλή αγκάθινο στεφάνι;
Κι απού κρατεί στα χέρια του καρφιά να το καρφώσου;
Αυτός εσένα γιούκας σου κι εμένα δάσκαλός μου
-Είναι μαχαίρι να σφαγώ, είναι φωθιά να δώσω;
κι αν είναι θάνατος κακός να κακοθανατώσω;
Μ' απιλοήθειν ο Χριστός τση Παναγιάς και λέει»
-Μάνα μην κάνεις πρόδειγμα να κάνουν οι μανάδες,
Να κάνουν πλούσιες και φτωχές κι ούλες οι πονεμένες
Να πάρεις το στρατί – στρατί, να πάεις στο κελί σου
να βάψεις το τσεμπέρι σου να κόψεις το μαλλί σου.
Βάλε νερό, βάλε κρασί κι αφράτο παξιμάδι
κάλεσε τα μικρά παιδιά να φα' να μακαρίσου.
Κάλεσε τσι γειτόνισσες να σε παρηγορήσου.

Μα ακόμα βρήκα ένα ποίημα της Μεγάλης Παρασκευής αξιόλογο:

Στ' Άγιο Αγεροσόλυμα στου Γοργοθά τον τόπο
Ο Βασιλιάς τω Βασιλιώ εις το σταυρό κρεμμάτε
Η Παναγία Δέσποινα δέρνεται και μαδιέται
«Γιέ μου, δεν ήσουνε φονιάς, δεν ήσουνε κακούργος
Μονό 'κανες θαμάσματα κι εγιάτρευες τσ' ανθρώπους
Γιέ μου, ζωή μου, θάρρος μου, φέξη των αμμαθιώ μου
Εσένα σε σταυρώσανε φωνιάδες και κακούργοι»
Ο Βαφτιστής από κοντά παρηγοριές τση λέει.
«Κάνε Κερά μου απομονή, έχε Κερά μου ορπίδα
μα και σε τούτο το κακό μπορεί να γένει θάμα»
Εγύρισεν η Παναγιά του Βαφτιστή και λέει:
«Ας έρθει η Μάρθα και η Μαρία και του Λαζάρου η μάνα
Ας έρθει κ' η γι' Αλισαβιά κι όσοι μας αγαπούνε.
Να τονε κατεβάσετε να πα' να τονε θάψω,
Να μη μου τον αφήσετε να κρέμετε στο ξύλο
Κι ότι να τονε θάψομε το τέλος μου θα κάμω

Μα δίχως το παιδάκι μου εγώ ζωή δεν έχω.
Θα βρω γκρεμνό να γρεμνισθώ, θα βρω φωθιά να δώσω.
Θα βρω μαχαίρι να σφαχτώ να κακοθανατίσω»
Μα ο Βαφτιστής εσήμωσε πάλι και τσ' ορμινεύει:
«Εσύ 'σαι η μάνα του Χριστού και πρόδειγμα μην κάνεις
να κακοθανατίζουνε οι πονεμένες μάνες.
Ότι να κάμεις την ταφή στο σπίτι σου να πάεις.
Να βάψεις μαύρα να φορείς, να κόψεις τα μαλλιά σου.
Σαράντα μέρες το πρωί καλό φαΐ να ψήνεις
και να καλείς φτωχά παιδιά να τρώ' να μακαρίζουν
Και να το κάνεις και ταχιά κάθα καλήν ημέρα.
Γιατί η ψυχή απού 'φυγε θέλει το θυμιατό τζη
Και οι καλές γειτόνισσες θα σε ψυχοπονούνται
και θα 'ρχουνται στο σπίτι σου να σε παρηγορούνε.
Να δώσεις και τα ρούχα ν-του φτωχοί για να ντυθούνε
για να τονε θυμίζουνται και να του συγχωρούνε.

Εδώ βλέπομε και ο λαϊκός ποιητής ζωγραφίζει καθαρά τα έθιμα του τόπου μας.

Μέχρι πριν από λίγες δεκαετίες εκάνανε το θυμιατό μέχρι να «σαραντίσει», ο νεκρός και μετά πάλι το κάνανε στις γιορτάσιμες μέρες όλο τον χρόνο. Επίσης, δίνανε τα ρούχα του πεθαμένου σε διάφορα φτωχά σπίτια για να του συγχωρούνε.

Τα κορίτσια τη Μεγάλη Παρασκευή πηγαίνουνε λουλούδια και στολίζουν τον επιτάφιο. Τριαντάφυλλα, μαργαρίτες, οπάθες, κλπ., μα κυρίαρχη παρουσία σε ποιότητα είναι τα πανέμορφα και με την εξαίρετη μυρουδιά τους, ψήφια που, όπως οι αετοί, ζούνε κι αυτά στα σφακιανά βουνά.

Το βράδυ είναι η μέρα των νεκρών. Άμα τελειώσει ο επιτάφιος θρήνος, παίρνουνε τον επιτάφιο τέσσερις νέοι και τον περιφέρουνε στα μνήματα. Σε κάθε μνήμα τον ακουμπούνε, μέχρι να διαβάσει ο παπάς το χαρτάκι που δίνουνε αυτοί που έχουνε τους νεκρούς και που γράφει τα ονόματα που θέλουνε να μνημονευτούνε. Όλο το νεκροταφείο είναι «φωταγωγημένο» από τα κεριά που έχουνε στα μνήματα.

Τον επιτάφιο τον υψώνουνε στην πόρτα της εκκλησίας και ο κόσμος περνά από κάτω. Όταν τον περιφέρουνε στο χωριό και ο κόσμος ακολουθά με τα αναμμένα κεριά είναι φαντασμαγορικό το θέαμα.

Τη Μεγάλη Παρασκευή δεν πίναμε κρασί, επειδή ποτίσανε ξίδι το Χριστό οι Εβραίοι. Αυτή τη μέρα, μα δεν τρώγαμε και χοχλιούς. Βέβαια, πολλοί νηστεύανε όλη τη Μεγαλοβδομάδα, μα τουλάχιστον τη Μεγάλη

Τετάρτη, τη Μεγάλη Παρασκευή και το Μεγάλο Σάββατο ήτανε παράβαση θρησκευτικού κώδικα, αν θα έτρωγε κανείς λάδι. Βράζαμε λοιπόν όσπρια και τα τρώγαμε χωρίς λάδι και τα λέγαμε «παππούδια». Βράζαμε ακόμα και στάρι και το τρώγαμε μα στην ημερήσια διάταξη ήτανε κυρίως ελιές με το ψωμί.

Το Μεγάλο Σάββατο οι γυναίκες συνεχίζουνε την προετοιμασία τους. Οι άντρες σφάζουνε τα αρνιά. Τα παιδιά τελειοποιούνε τον «Ιούδα». Κάνουνε ένα μεγάλο σωρό ξύλα και απάνω βάζουνε ένα ομοίωμα του Ιούδα για να τον κάψουνε όταν ο παπάς θα πει πρώτη φορά «Χριστός Ανέστη».

Στις μέρες μας, τη νύχτα της Λαμπρής, μπαίνομε στην εκκλησία κατά τις έντεκα η ώρα. Παλιότερα μπαίναμε σε ώρα που υπολόγιζε ο παπάς ότι θα τελείωνε η λειτουργία τα ξημερώματα. Η κατάνυξη, βέβαια, είναι συνεχόμενη, μα κορυφώνεται ιδιαίτερα σε τέσσερα σημεία της λειτουργίας όπου υπάρχει και το στοιχείο της γραφικότητας. **1**)Όταν ο παπάς βγαίνει στην Αγία Πύλη και λέει: «*Δεύτε λάβετε φως εκ του ανεσπέρου φωτός»* και συνωστίζονται ποιος θα πρωτοανάψει το κερί του, **2**)Όταν ο παπάς θα πει για πρώτη φορά. «*Χριστός Ανέστη εκ νεκρών…*» και η στιγμή αποκτά ιδιαίτερη λαμπρότητα στα παιδιά που τρέχουνε να δώσουνε φωτιά στον Ιούδα, που τον λέγαμε «Οφανό» παλιά, και πιστεύουνε ότι αυτό θα αρέσει στον Χριστό αφού «εκδικούνται» τον μεγάλο προδότη του. **3**)Όταν περιφέρουνε την εικόνα της Αναστάσεως εν πομπή, τρεις φορές μπαίνοντας από τη νοτική πύλη και βγαίνοντας από την δυτική και ακολουθούνε όλοι με τα αναμμένα κεριά τους και **4**)Τότε που κάνουνε αναπαράσταση του Χριστού με του Πιλάτου. Όταν είναι έξω όλοι, ένας άντρας κλείνεται μέσα στην εκκλησία και παίζει τον ρόλο του Πιλάτου. Ο παππάς, παίζοντας τον ρόλο του Χριστού, χτυπά στην πόρτα λέγοντας: «*Άρατε τα πύλας και εισελεύσιτε ο Βασιλεύς της δόξης».* Ο άλλος από μέσα λέει: *«Και τις εστίν ούτος ο Βασιλεύς της δόξης;»* Και ο παπάς λέει: «*Κύριος κραταιός και δυνατός και ισχυρός εν πολέμω. Ούτος εστήν ο Βασιλεύς της δόξης»*.

Τότε ανοίγει η πόρτα και μπαίνει μέσα ο παπάς και μετά όλος ο κόσμος.

Πιο παλιά, όπως μου έλεγε η μητέρα μου, κρατούσανε αβγά και τα τσουγκρίζανε μα και καλιτσούνια και τα τρώγανε μετά το τέλος της λειτουργίας και προσφέρανε ο ένας στον άλλο. Τώρα άμα τελειώσει η λειτουργία γυρίζουνε στα σπίτια τους οι άνθρωποι κρατώντας τα κεριά τους αναμμένα από το «ανέσπερο» φως. Πολλοί πριν μπούνε στο σπίτι τους κάνουνε στο ανώφλι της πόρτας τους ένα σταυρό με το αναμμένο από άγιο φως κερί τους. Μόλις έμπαινε μέσα η νοικοκυρά, αν είχε πρόσφατο νεκρό, ήτανε η πρώτη της δουλειά να φτιάξει το «θυμιατό». Έβαζε στο

τραπέζι ένα αναμμένο κερί και διάφορα φαγητά και κρασί. Στο θυμιατήρι έβαζε στα κάρβουνα, εκτός από το λιβάνι, και ένα ψίχουλο από κάθε φαΐ μα και μία σταγόνα κρασί και εθύμιαζε σταυρωτά τα φαγιά, ψιθυρίζοντας ή μοιρολογώντας. Μετά το πήγαινε το θυμιατό σε φτωχά σπίτια και, κατά προτίμηση όπου είχανε και μικρά παιδιά «απού πιάνεται ο συγχωρεμός τωνε». Προφανώς η καύση αυτή των φαγητών στο θυμιατήρι έχει σχέση με τις θυσίες που κάνανε προχριστιανικά και καίγανε τα τάματα στους βωμούς.

Πριν βάλουνε στο στόμα τους τίποτα, θα μπορούσανε να πετάξουνε έξω ένα ψιχουλάκι κρέας και να πούνε: «*Φάτε ψύλλοι και κοριοί κι όφιδες και ποντικοί κι ούλα τα μιαρά τση γης, να πασκάσετε κι εσείς».* Αυτό γινόταν και τα Χριστούγεννα. Αυτή πάλι η «χειρονομία» συμβολίζει την αγάπη που δίδαξε ο Χριστός αλλά και την συγγνώμη και την ελεημοσύνη. Τα «μιαρά» που απαριθμούνται παραπάνω είναι εχθροί του ανθρώπου, μα και σε αυτά ο Χριστιανός πρέπει να δώσει συγγνώμη και ελεημοσύνη.

Και ήρθε η ώρα για να καθίσει η οικογένεια να αρχίσει το τσούγκρισμα των αβγών, τα καλιτσούνια και φυσικά το αρνάκι που παλιότερα δεν εσυνηθίζετο στα Σφακιά να το ψήνουνε στη σούβλα. Ξέρομε όλοι ότι δεν πρέπει να λείπει το αρνάκι από κανένα σπίτι το Πάσχα. Δεν ξέρομε, ίσως, όλοι ότι και το έθιμο αυτό έχει τις ρίζες του στην Παλαιά Διαθήκη. Οι Ισραηλίτες, στη γιορτή Πεσάχ έσφαζαν αρνιά σε ανάμνηση του γεγονότος ότι, όταν ο Γιαχβε θα έσφαζε όλα τα πρωτότοκα παιδιά των Αιγυπτίων, παρήγγειλε στους Ισραηλίτες να σφάξουνε αρνιά και με το αίμα τους να σημαδέψουνε τις πόρτες τους για να μην σφάξει και τα δικά τους παιδιά.

Με την ευκαιρία των εορτών και ακόμα με την ευκαιρία που στα πιο πολλά σπίτια είχαμε και τους φιλοξενούμενούς μας, οργανώναμε και γλεντάκια, πιο πολλά παλιότερα παρά τώρα. Στα λαμπριάτικα αυτά γλεντάκια, πάντα ετραγουδιέτο το παρακάτω ριζίτικο:

Τούτες οι μέρες το καλιού, τούτες οι γι-εβδομάδες
κι απού 'χει φίλο τον καλεί, δικό τον πρεμαζώνει,
κι απού 'χει αγάπη αλάργο ντου κάνει γραφή και μπέμπει
και γράφει λόγια τση καρδιάς.

Τις απογευματινές ώρες, τη μέρα της Λαμπρής, ψέλνει ο παπάς τη Διπλανάσταση. Δεν κρατά πολύ ώρα μα είναι γραφικό το γεγονός που πετά ο παπάς τα λουλούδια που ήτανε στολισμένος ο επιτάφιος και οι άνθρωποι προσπαθούνε να τα πιάσουνε στον αέρα, γιατί πιστεύουνε ότι όσα πιαστούνε στον αέρα είναι καθαγιασμένα, όχι όμως και αυτά που θα πέσουνε στο χώμα. Άνθη του επιτάφιου που πιαστήκανε στον αέρα, κερί

από τον επιτάφιο, αντίδωρο της Μεγάλης Πέμπτης, βαγί, λιβάνι από τη λειτουργία του Μεγάλου Αγιασμού και ένα μπουκαλάκι αγίασμα, ήτανε φυλακτά για να κρατά κανείς κάτι από αυτά, μα τα κρεμούσανε και κάτω από τα εικονίσματα για να μείνουνε καθαγιασμένα. Ακόμα από τη στάχτη του Ιούδα παίρνανε οι γυναίκες και ρίχνανε στις τέσσερις γωνιές του σπιτιού και πιστεύανε ότι αυτή η στάχτη απομάκρυνε τις κατσαρίδες από το σπίτι.

Τελειώνοντας η Διπλανάσταση οι άνθρωποι βγαίνανε έξω και λέγανε: *«Χριστός Ανέστη»*, «*Αληθώς Ανέστη*» και αγκαλιάζονταν και φιλιόντουσαν. Θυμάμαι με συγκίνηση, το 1943 στη Διπλανάσταση, ένας καλός χωριανός μας, μόλις βγήκε από την εκκλησία αγκάλιασε και φίλησε όλους τους άντρες και τα παιδιά και σε δύο μέρες τον σκοτώσανε οι Γερμανοί. Σαν να προαισθάνετο ότι θα φύγει και μας αποχαιρέτησε. Είχε συνειδητοποιήσει ο κόσμος τότε πως η Λαμπρή είναι η μέρα της αγάπης και της συγγνώμης και θα μπορούσε να δεις στην εκκλησία δύο ανθρώπους που δεν λέγανε καλημέρα πριν, να πάρει ο ένας την πρωτοβουλία να πλησιάσει τον άλλο και να του πει: «*Χριστός Ανέστη. Συγχώρα μου και ο Θεός συγχωρέσει σου»*. Να αγκαλιαστούνε και να φιληθούνε, σαν να τους χώριζε, όχι μίσος, αλλά τοπική απόσταση. Έτυχε να δω τέτοιες σκηνές. Μα τέτοιες σκηνές φωτογραφίζει και το παρακάτω τραγουδάκι του Εθνικού μας Ποιητή Διονύσιου Σολωμού:

Χριστός Ανέστη, νέοι και γέροι και κόρες
Όλοι μικροί, μεγάλοι ετοιμαστείτε.
Μέσα στις εκκλησιές τις δαφνηφόρες
Μπροστά στους Αγίους φιληθείτε
Φιληθείτε γλυκά χείλι με χείλι.
Πέστε «Χριστός Ανέστη» εχθροί και φίλοι.

Οι καμπάνες χτυπούνε χαρμόσυνα όλη μέρα την Λαμπρή.

Εμείς τα παιδιά, τότε παίρναμε το σήμαντρο του σχολείου και γυρίζαμε στα σπίτια του χωριού και το χτυπούσαμε και μας φιλοδωρίζανε, όπως όταν λέγαμε τα κάλαντα. Όρκο το κάνανε οι γριές τότε «Να μην ακούσω τση Λαμπρής το σημαντήρι α(ν) σ΄αλλάσω λόγο», θα μπορούσες ν' ακούσεις. Το θεωρούσανε και δεδομένο και χρήσιμο ν' ακούσουνε της Λαμπρής το σημαντήρι.

Πιστεύανε ότι 40 ημέρες μετά την Λαμπρή δεν πρέπει να είναι απλωμένα ασπρόρουχα έξω τη νύχτα, γιατί αυτό θα έφερνε στο σπίτι κακοτυχία. Πιστεύανε ακόμα ότι άμα αργήσεις να πχείς νερό τη μέρα της Λαμπρής θα είσαι αντεχτικός στη δίψα. Εμετρούσε τότε το να αντέχεις τη

δίψα γιατί ο κόσμος ζούσε σε έξω βάσανα και έκανε πολύωρες διαδρομές με τα πόδια όπου συχνά υπόφερε από δίψα.

Μα, αν επέρασε η μέρα της Λαμπρής, δεν φύγανε οι γιορτές. Ο λαός λέει: «*Τρεις τα γένα, τρεις τα Φώτα κι έξε την Ανάσταση»*.

Η Δευτέρα της διακαινησίμου είναι σημαντική γιορτή και αφ' εαυτής, συμβαίνει όμως μερικές φορές, όπως και φέτο, να τύχει η μέρα του Αγίου Γεωργίου μέσα στη σαρακοστή οπότε μετατίθεται και γιορτάζεται τη Δευτέρα της Διακαινησίμου.

Η Κυριακή του Θωμά είναι ο πρώτος σταθμός για κάθε εκδήλωση μετά από τις Απόκριες. Στο διάστημα της σαρακοστής δεν προσφέρεται για εκδηλώσεις λόγω νηστείας και την ημέρα του Πάσχα πάλι θέλει να είναι καθ' ένας με την οικογένειά του. Την Κυριακή του Θωμά, λοιπόν ορίζανε διάφορες εκδηλώσεις.

Η τελευταία κινητή εορτή είναι η Κυριακή των Αγίων Πάντων. Αυτή είναι και η Αποκριά της Σαρακοστής του θέρους. Μία σαρακοστή που οι νέοι δεν ξέρουνε την ύπαρξή της ενώ οι μεγάλης ηλικίας δεν της δίνουνε σημασία. Η Αποκριά είναι κινητή και αρχίζει από την γιορτή των Αγίων Πάντων, πασχάζει όμως την 29η Ιουνίου την ημέρα Πέτρου και Παύλου προς τιμή των οποίων οφείλει την ύπαρξή της. «Στσι 29 πασχάζει κι όντεν τύχει αποκριγιώνει», λέγανε για τη σαρακοστή αυτή.

Στην κατ' εξοχή κτηνοτροφική επαρχία Σφακίων έχουνε τα «Λαμπρόσκολα» τα περισσότερα βάσανα οι κτηνοτρόφοι. Ένα μεγάλο μέρος του αντρικού πληθυσμού των Σφακίων έκανε όλες τις γιορτές του Πάσχα στα απομεμακρυσμένα από τα χωριά μητάτα και η μέρα της Λαμπρής περνούσε όπως όλες οι άλλες μέρες. Η μόνη διαφορά που τρώγανε και εκείνοι κανένα αρνί και που θα είχανε φέρει και μερικά καλιτσούνια. Ενώ, όμως, σχεδόν όλες τις μέρες περνούσανε με γαλακτερά, τη Μεγαλοβδομάδα και στο μητάτο προσπαθούσανε να τηρήσουνε τη νηστεία, φτιάχνοντας άλλα φαγιά. Τώρα οι βοσκοί, και αμάξια έχουνε να μετακινούνται, μα και το γάλα το πουλούνε και δεν έχουνε τη φροντίδα της επεξεργασίας του και έχουνε άνεση και τα Λαμπρόσκολα.

Θα ήθελα να εξηγήσω μερικά πράματα για το Σφακιανό κτηνοτρόφο, με όλο που δεν είναι στο θέμα μας.

Αλλού ο κτηνοτρόφος έπρεπε να στέκει όλη μέρα δίπλα στα πρόβατά του. Η ζωή του ήτανε ταλαιπωρημένη και αυτός εθεωρείτο ακοινώνητος. Αντίθετα στα Σφακιά μπορεί τα Λαμπρόσκολα να ήτανε περτσινομένος στο μητάτο μα άλλες εποχές τα πρόβατα ήτανε στις εκτεταμένες μαδάρες και περνούσανε και μέρες να πάει να τα δει, ειδικά όταν δεν ποτίζονται. Στα Σφακιά η άρχουσα τάξη ήτανε οι κτηνοτρόφοι. Οι πιο πολλοί καπετάνιοι βγήκανε από τις κτηνοτροφικές οικογένειες. Μα

και σαν οικονομικοί παράγοντες, μετά τους εμπόρους και τους ναυτικούς, ήτανε οι κτηνοτρόφοι. Ένα κοπάδι πρόβατα είναι μία περιουσία, μα είναι παράλληλα και ένα ρευστό κεφάλαιο και ο κτηνοτρόφος μπορεί να πουλήσει ένα μέρος για να αντιμετωπίσει μία κατάσταση και πάλι σ' ένα δύο χρόνια ανακεφαλαιώνεται, ο γεωργός όμως δεν μπορούσε να πουλήσει ούτε το χωράφι του, μα ούτε τα βόδια του.

Ένα ριζίτικο τραγούδι μας λέει πως βλέπανε το κτηνοτρόφο οι Σφακιανοί.

Εις του Βασάρμου το Νερό χρυσό δεντρί ν' εβγήκε
και στη σκιανιάδα του δεντρού σφαχτά ήσα σταλισμένα.
Δυο Σφακιανοί επερνούσανε στέκουν και σοντειρούν τα
-Για δε σφαχτά, για δε κριγιούς, για δε καλούς μπροστάρους
Για δε οι βοσκοί ντων άρματα ασιμοστολισμένα
Για δε κουδούνια τα φορού ασιμογανωμένα.
Δεν είν' ετούτα σφακιανά, μούδε κι απού τσοι Λάκκους
μόνο 'νιε των εννιά αδερφώ των πολυξακουσμένω
Απού 'νιε οι τρεις γραμματικοί κ'οι πέντε καπετάνιοι
κι ο Γιάννης ο καλύτερος το βλέπει το κουράδι

Πιο ψηλά βλέπανε οι Σφακιανοί το βοσκό από τους καπετάνιους και τους γραμματικούς.

Η κουρά των προβάτων
«και του χρόνου με υγεία και με περισσότερα…»

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ε΄
ΑΡΘΡΑ ΣΤΟΝ ΤΥΠΟ
Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΓΡΑΜΒΟΥΣΑ

Πολλά άρθρα γράφονται τελευταία για τη Γραμπούσα, ένα από τα ιστορικότερα μέρη της Κρήτης. Όσοι, εξιστορούνε την κατάληψη της Γραμπούσας το 1825, αντιγράφουνε τον Κριτοβουλίδη.

Όμως ο Β.Ψιλάκης στην ιστορία της Κρήτης τ. Δ΄ σ.1886 και ο Ι. Μουρέλος στην Ιστορία της Κρήτης τ.Β΄σ.641 δεν παραδέχονται αυτά που γράφει ο Κριτοβουλίδης διότι: **1)**Στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (Ακαδημία Αθηνών) φάκελος εκτελεστικού φ.109 9-11/8/1825, φυλάγεται η πρώτη αναφορά που στείλανε οι εκπορθητές της Γραμπούσας με χρονολογία 3/8/1825 (η κατάληψη έγινε στις 2/8/1825) και αναφέρονται εντελώς διαφορετικά ονόματα από αυτά που αναφέρει ο Κριτοβουλίδης. **2)**Στα πρακτικά της συνάθροισης στο Νίπος Αποκορώνου στις 30/10/1828 που αναφέρονται στην κατάληψη της Γραμπούσας, ο Αναγνώστης Παναγιωτάκης (επικεφαλής της ομάδας που αγνοεί ο Κριτοβουλίδης) χαρακτηρίζεται «πρωταθλητής». Στην ιστορία της Κρήτης, ο Μουρέλος τ. Β΄σ.639 γράφει «…*Έτσι η τιμή της κατάληψης της Γραμπούσας αναντίρρητα ανήκει στους δεκαπέντε, πράγματι ηρωϊκούς περιφρονητές του θανάτου και δεν είναι μήτε δίκαιον, μήτε ηθικό να τους την αφαιρέσει κανένας, πολύ περισσότερο ένας ιστορικός σαν τον Κριτοβουλίδη που με τα απομνημονεύματά του φιλοδοξεί τον σεβασμό των ιστορικών που θα τον ακολουθήσουν…»*

Αφού λοιπόν οι κορυφαίοι ιστορικοί της Κρήτης, μα και ο Τρικούπης υποστηρίζουνε με ντοκουμέντα μία άποψη, δεν έχει το δικαίωμα κανείς να εξιστορεί τα περί Γραμπούσας, χωρίς να αναφέρεται και στις απόψεις αυτές, έστω επιχειρώντας να τις ανατρέψει.

Από γενική πλευρά περίπου τα ίδια πράματα λέει και ο Κριτοβουλίδης με τους άλλους ιστορικούς, μόνο που αυτός αναφέρει άλλα ονόματα ως εκπορθητές του φρουρίου.

Όσο γίνεται με λιγότερα λόγια θα αναφερθώ στην κατάληψη της Γραμπούσας. Είναι γνωστό ότι το 1823 επιχειρήσανε να την καταλάβουνε οι επαναστάτες μα κατέληξε σε τραγική αποτυχία και σκοτώθηκαν 83 άντρες μεταξύ των οποίων και ο Ασκυφιώτης ήρωας πεντακοσίαρχος Μπουζομάρκος. Το καλοκαίρι του 1825 οι Κρήτες που ήτανε στην Πελοπόννησο, κάνανε σχέδιο πάλι για να την καταλάβουνε με αρχηγούς

τον Δ. Καλέργη και τον Ι.Χάλη. παράλληλα κάνανε δικό τους σχέδιο και οι Σφακιανοί που ήτανε στα Αντικύθηρα για να την καταλάβουνε και αυτοί.

Από κάποιον Αρετά που πήγαινε και πουλούσε τρόφιμα στην φρουρά, ξέρανε πολλά χρήσιμα στοιχεία και συγκεκριμένα ότι η πιο κατάλληλη ευκαιρία είναι κάθε τέλος του μήνα που αλλάζει η φρουρά. Τις προθέσεις τους και οι Σφακιανοί και οι άλλοι Κρήτες εγνωστοποίησαν στον Κωλέτη και στον Λάζαρο Κουντουριώτη.

Στις 29 Αυγούστου, 700 άντρες με 13 καράβια φύγανε από το Ναύπλιο και περάσανε από τη Μονεμβασιά και πήρανε ακόμα 150 άντρες. Αρχηγός τους ο Δ. Καλέργης. στη συνέχεια πέρασαν από τα Αντικύθηρα για να πάρουνε και τους Σφακιανούς. Αυτοί όμως που θέλανε να πάρουνε μοναχική τους τη δόξα αρνηθήκανε με την δικαιολογία ότι δεν ήταν έτοιμοι, αλλά και δεν τους πήγε καλά που δεν τους είχανε συνεννοηθεί από πριν. Μόλις απομακρύνθηκαν οι άλλοι Κρήτες, μπήκανε 15 Σφακιανοί σε μία μεγάλη βάρκα και ολοταχώς για τη Γραμπούσα με αρχηγό τον Αναγνώστη Παναγιωτάκη: Εμμανουήλ Βραστόλη, Ανδρέας Παχυνάκης, Π. Κριαράς, Ι. Ρούκουνας, Νικ. Βερυκάκης, Ι. Καρράς, Μ. Κουλέτος, Αναγν. Ψαρουδάκης, Ι. Τσιλιμπινάκης, Μαν. και Ανδρ. Φουντουλάκηδες, Γ. Τούμπας, Ι. Σεϊμένης, και Γ. Περτσουλινάκης.

Όταν βγήκανε στο Τηγάνι βρήκανε έναν χριστιανό Πετρή που ήτανε φύλακας στο χαρέμι του μπέη -φρουράρχου. Του παρουσιαστήκανε σαν Τούρκοι που θα πηγαίνανε φρουρά στη Γραμπούσα. Αυτός τους είπε ότι είχε εντολή να ρίξει δύο πιστολιές όταν θα φτάνανε για να έρθει η βάρκα να τους πάρει. Έριξε τις πιστολιές ο Πετρής και ήρθε ο μπέης με άλλους 3 με μία μεγάλη βάρκα να τους πάρουνε. Όμως ο μπέης τους είδε με επιφύλαξη γιατί του φάνηκαν ύποπτες φάτσες και τους ζήτησε να «σαλαβαντίσουνε» «(να πούνε ισλαμικές προσευχές). Μα ο Παχυνάκης (Σφακιανός που γεννήθηκε στο Ηράκλειο) ήτανε εμπορευόμενος στη Σμύρνη και εσαλαβάντισε. Άμα μπήκανε στη βάρκα ένας Τούρκος έκαμε να αντιδράσει μα αυτόν τον έσφαξε ο Ρούκουνας και τους άλλους αφοπλίσανε. Μόλις φτάσανε στη Γραμπούσα ήτανε εκεί και οι άλλοι 6 άνδρες της φρουράς που ήρθανε να υποδεχτούνε την «καινούργια φρουρά». Αμέσως όμως τους αφοπλίσανε και τους αιχμαλώτισαν. Μόλις φτάσανε στο φρούριο άρχισαν τους χαρμόσυνους κανονιοβολισμούς, και οι άλλοι Κρήτες που τους άκουσαν νομίζανε ότι γίνεται μάχη, μα πήγε ο Βρατσόλης με τη βάρκα του κοντά και τους ενημέρωσε και ήρθανε και

αυτοί στη Γραμπούσα. Δεν είχανε όμως καλή συνεργασία οι άλλοι Κρήτες με τους Σφακιανούς. Η συμπεριφορά των Σφακιανών στα Αντικύθηρα (που όντως είναι πολύ κατακριτέα) είχε πικράνει βαριά τους άλλους Κρήτες. Κάποτε πολιορκήσανε 23 Σφακιανούς σ' ένα σπίτι στη Γραμπούσα. Ο εκ των εκπορθητών Νικ. Βερυκάκης στάθηκε στην πόρτα για εξηγήσεις μα αυτοί τον σκότωσαν. Οι άλλοι αναγκαστήκανε να παραδοθούνε και αφού τους αφοπλίσανε μπήκανε στα πλοία τους οι Σφακιανοί και φύγανε στα Σφακιά. Οι Σφακιανοί είχανε σχέδιο για την εκδίκηση της προσβολής μα ήρθε ο εξ' Ηρακλείου φλογερός πατριώτης και άριστος άνθρωπος Νεόφυτος Οικονόμου μαζί με άλλους δύο κληρικούς, μα και ο άλλος φλογερός πατριώτης και ωραίος άνθρωπος Τσουδερός και κάθισαν μέρες στα Σφακιά προσπαθώντας να πείσουνε τους Σφακιανού να ξεχάσουνε και να συνεργάζονται όλοι όπως πάντα. Βέβαια τους φέρανε και τα όπλα που τους είχανε πάρει. Δεν καταφέρανε να αποσπάσουνε το θέλημα για μελλοντική συνεργασία, απέσπασαν όμως την υπόσχεση ότι δεν θα προβούνε σε εκδικητική ενέργεια οι Σφακιανοί. Οι Γραμπουσιανοί για να πλησιαστούνε με τους Σφακιανούς εκάλεσαν τον Κριαρά για συμμετοχή στη διοίκησή τους, μα αυτός δε δέχτηκε αφού είχανε ταπεινώσει την επαρχία του. Μετά καλέσανε και τον Νεόφυτο Οικονόμου για συμμετοχή στη διοίκηση μα και αυτός δεν δέχτηκε ύστερα από τις αηδιαστικές αυτές εξελίξεις.

Από τότε για 3 χρόνια οι Σφακιανοί εδράσανε χωριστά από τους Γραμπουσιανούς κατά των Τούρκων. Μόνο στην μάχη του Φραγκοκάστελου ήρθε στα Σφακιά ο Ι. Χάλης, αρχηγός Γραμπουσιανών για να συμπαρασταθεί ήτανε όμως άρρωστος από τότε που ήρθε και πέθανε στη Νίμπρο διαρκούσης της μάχης.

Δεν πρέπει να υπάρχει θολούρα για ένα τέτοιο ιστορικό γεγονός, ούτε πρέπει να υποστηρίζει καθένας αυτό που θα ήθελε. Πρέπει να συγκρίνουμε τις δύο εκδοχές να δούμε που είναι τα πιο ισχυρά ερείσματα και ντοκουμέντα. Αυτά τα στοιχεία που βρίσκονται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους και τα πιστεύουνε ανεπιφύλακτα οι μεγάλοι ιστορικοί Ψιλάκης και Μουρέλος ή αυτά που γράφει ο Κριτοβουλίδης;

Γιατί δεν μπορεί να λένε αλήθεια και οι δύο εκδοχές. Ο Κριτοβουλίδης ήτανε στο Διοικητικό Συμβούλιο των Γραμβουσιανών και ίσως έγραψε μεροληπτικά.

«Χανιώτικα νέα» 30-11-2003

ΣΦΑΚΙΑΝΕΣ ΗΡΩΙΔΕΣ

Όπως στους αρχαιολογικούς χώρους γίνονται ανασκαφές και έρχονται στην επιφάνεια πολύτιμοι αρχαιολογικοί θησαυροί, έτσι και αναμοχλεύοντας στην ιστορία συναντούμε αξιόλογα ευρήματα που είναι φανερό ότι δεν πρέπει να μένουνε στην αφάνεια.

Ίσως μερικά ιστορικά γεγονότα φαίνονται λεπτομέρειες, αφού δεν επηρεάσανε την πορεία της ιστορίας, όμως, κάποια από αυτά τα μεγεθύνει η πατριωτικότητα, η μοναδικότητα και η ηρωικότητά τους.

Σε δύο τέτοια περιστατικά θα αναφερθούμε σήμερα.

1) Το 1824 ο Τουρκαλβανός Χουσεΐν πασάς εισέβαλε στα Σφακιά με 26.000 στρατό. Έκαψε, εσκότωσε, εκατέστρεψε και συνέλαβε αιχμαλώτους. Ο Β. Ψιλάκης στην Ιστορία της Κρήτης τ. Γ΄ σελ.1694 γράφει: «*...Περί το αναπεπταμένο Μουρίον, καθ' α λέγει ο Κρητοβουλίδης, απέκτειναν οι Τούρκοι προκαταλάβόντες περί τα είκοσι άτομα και ότι νεανίς τις, θυγατέρα του Χ. Θεοδώρου Μουριώτη, λίαν ευειδής, ζωγρηθείσα και απαγωμένη αιχμάλωτος οδήγησεν, ως λέγεται, τον απαγωγέα της εις φρέαρ, κατ' αίτησιν αυτού, ίνα πχεί ύδωρ και εκεί, ενώ ήντλει, εισπηδήσασα επιτηδείως εις το φρέαρ απεπνίγη προελομένη του θανάτου ή την μετά του τυράννου συμβίωσιν, επαξίως δε της χώρας αυτής και της καταγωγής της...» Πρόκειται για το Σφακιανό Μουρί.*

Ο Γρηγόριος Παπαδοπετράκης στην Ιστορία των Σφακίων επανέκδοση 1971 σελ.335 αναφέρει το περιστατικό, όπου γράφει και την ρήση του Πάσλεϋ: «*...Αι Σφακιαναί (λέγει ο Πάσλεϋ) τοσούτον απεχθάνονται τους Τούρκους, ώστε προτιμούσι μυρίους θανάτους ή να συνευρεθώσιν μετ' αυτών....»*

Το παραπάνω περιστατικό είναι ανάλογο με εκείνο των Σουλιωτισσών, μόνο που εκείνο ήτανε ομαδικό. Και οι Σουλιώτισσες έκαναν ακριβώς ό,τι έκανε και η Σφακιανοπούλα. Και οι Σουλιώτισσες, με το διάβημά τους δεν επηρέασαν την ιστορία, όμως μέσα στην ιστορία αποτελεί ένα κόσμημα, ένα πολύτιμο πετράδι. Ο θάνατός τους και εκείνων εμπνέει και παραδειγματίζει γενεάς – γενεών.

Μα οι Σφακιανές με τις Σουλιώτισσες, και γενικότερα τα Σφακιά με το Σούλι έχουνε πολλά κοινά χαρακτηριστικά. Άξιος προσοχής είναι ακόμα ο ηρωισμός της Μπουρμπαχοκατσουλής, από το Ασφένδου και της Σγουραφυλλιάς, από τους Μανουσάκους της Ίμβρου, που μετέχουσσες εκστρατευτικού σώματος πήγανε και πέσανε ηρωικά μαχόμενες στον πύργο του Αληδάκη.

Θεωρώ καθήκον του Δήμου Σφακίων, ή και της πόλης των Χανίων να βρούνε ένα τρόπο να τιμήσουνε τη μνήμη των παραπάνω διακεκριμένων ηρωίδων, από κοινού ή και χωριστά της Μουριωτοπούλας, και χωριστά τις άλλες 2.

Δεν μας διέσωσε η ιστορία το μικρό όνομα της Μουριωτοπούλας ηρωίδας, όμως το επίθετο νομίζω ότι θα πρέπει να είναι «Μουριώτη – Κελαϊδή, γιατί ο πατέρας της Χατζή Θεόδωρος Μουριώτης, δεν πρέπει να είναι άσχετος με τον ήρωα Χατζή Γιώργη Μουριώτη – Κελαϊδή που έπεσε με τον βαθμό του πεντακοσιάρχου στο φαράγγι της Αράδενας υπερασπιζόμενος γυναικόπαιδα το 1924, όμως και τον Χατζή – Γιώργη, αρκείται συνήθως η ιστορία να τον αναφέρει «Χατζή – Γιώργη Μουριώτη» και το Κελαϊδής παραλείπεται.

«Χανιώτικα νέα» 16-12-2003

Ο ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΝΤΑΪΛΗ ΠΑΣΑΣ

«*Είναι υποχρέωσή μας να ξέρουμε τους ήρωες μας μα ενδείκνυται να ξέρομε και τους εχθρούς μας*»

Η ιστορία μίας δεσπόζουσας φυσιογνωμίας εναντίον των απελευθερωτικών αγώνων της Κρήτης

Ο Μουσταφά Νταϊλή πασάς εγεννήθηκε στη Βόρεια Ήπειρο στο Τεπελένι της Αλβανίας. Ήτανε Αλβανός, μα οι Αλβανοί ενώ αρχικά αντιστάθηκαν γενναία κατά των Τούρκων, υπό τον Σκετέρμπεη (Τ.Καστριώτη), στη συνέχεια εξισλαμίστηκαν και έγιναν το εκτελεστικό όργανο της Τουρκίας, ειδικά στην αντιμετώπιση των επαναστατικών εξεγέρσεων των Ελλήνων. Όπως ο Μουσταφά πασάς, ο Χασάν πασάς, ο Βελί πασας, ο Χουσεΐν πασάς, ο Ιμβραήμ πασάς, ο Ομέρ Βρυώνης, ο Αλή πασάς, ο Κιουπρουλού που κατέλαβε την Κρήτη και άλλοι. Ακόμα οι ζαφτηγέδες τους (οι χωροφύλακες αποτελούνταν μόνο από Τούρκους και Αλβανούς, μέχρι το 1878 που έγινε η Σύμβαση της Χαλέπας όπου από τότε μπορούσανε να είναι και από άλλους κατοίκους της Κρήτης, οι ζαφτηγέδες.

Ο Μουσταφάς ήρθε στην Κρήτη αρχές της δεκαετίας του 1820 ως μπέης και σχεδόν επί μισό αιώνα ήτανε δεσπόζουσα φυσιογνωμία εναντίον των απελευθερωτικών αγώνων της Κρήτης. Γι' αυτό οι Τούρκοι των αποκαλούσανε «Γκιριτλή» (Κρητικό). Όταν εμάχετο στη Μαλάξα εναντίον των επαναστατών ως χιλίαρχος, τραυματίστηκε στο πόδι και κούτσαινε στην υπόλοιπή του ζωή. Το 1824 έγινε αρχιστράτηγος της Κρήτης και το 1827 έγινε πασάς. Το 1832, επί αιγυπτιοκρατίας έγινε και πολιτικός διοικητής της Κρήτης.

Το 1828 ο αγώνας της Κρήτης ήτανε ακόμα συρρικνωμένος από το χτύπημα που του έδωσε ο Χουσεΐν πασάς το 1824, και στείλανε από την άλλη Ελλάδα τον γενναίο στρατηγό και φλογερό πατριώτη Χ΄ Μιχάλη Νταλιάνη με 600 πεζούς και 70 ιππείς για να αναπτερώσει τον αγώνα. Έφτασε στο Φραγκοκάστελο μα ενώ οι Σφακιανοί καπετάνιοι του επέμεναν να παρασύρουνε τον εχθρό στους ατραπούς και στα φαράγγια που αυτοί ήτανε γνώστες του εδάφους, και ο εχθρός δεν θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει τον όγκο των δυνάμεών του, ο Χ΄΄ Μιχάλης επέμενε να δοθεί η μάχη στον κάμπο όπου η δύναμη του Χατζή Μιχάλη ετάκτηκε στον κάμπο και οι επαναστάτες στα ριζοβούνια. Εκεί τους βρήκε ο Μουσταφά πασάς και τους χτύπησε με πολλαπλάσιο στρατό στις 18-5-1828.

Στο φρούριο που, ως συνήθως δεν ήτο επανδρωμένο από εχθρούς, εκλείσθηκε ο Ασφενδιώτης στρατηγός Στρατής Δεληγιαννάκης με 60 πολεμιστές και αρκετούς αμάχους και από την πρώτη μέρα σκοτωθήκανε 338 από τους άντρες του Χατζή Μιχάλη και στη συνέχεια άρχισε η πολιορκία του φρουρίου. Η πολιορκία εκράτησε μέχρι τις 24 Μάη. Ήδη είχανε σκοτωθεί περί τους 800 Τούρκους στον Κάμπο.

Μαζί με τους δικούς μας περί τα 1.150 πτώματα και αρκετά άλογα νεκρά στις ζέστες του Μαΐου, οι αναθυμιάσεις ήτανε ανυπόφορες για πολιορκητές και πολιορκημένους. Στους πολιορκημένους είχανε εξαντληθεί τα τρόφιμα, το αλάτι μα και τα ξύλα για το μαγείρεμα. Ο Μουσταφάς επρότεινε στον Δεληγιαννάκη να παραδοθούνε μα δεν το δεχότανε επ' ουδενί.

Στις 24 του Μάη δέχτηκαν τους όρους του Δεληγιαννάκη και τους άφησαν και φύγανε με τον οπλισμό τους. Ο Δεληγιαννάκης πήγε και ενώθηκε με τους άλλους επαναστάτες, ενώ οι Τούρκοι πήγανε και καταβληστήκανε νοτίως της Σκαλωτής. Εκεί πήγανε και τους χτυπήσανε οι επαναστάτες, βάζοντας και γύρω – γύρω φωτιές όπου τους έτρεψαν εις άτακτον φυγήν και ενώ ο Παπαδοπετράκης γράφει ότι είχανε οι Τούρκοι απώλειες 1902 άντρες, ο Κριτοβουλίδης γράφει για 1.700 μέχρι να πάνε στον Κόρακα νοτίως Ροδακίνου. Ο Γερβίνος γράφει για 1000 νεκρούς

Το 1850 τον πήγε ο σουλτάνος Βεζύρη στην Κωνσταντινούπολη. Το 1856 έκανε διοικητή της Κρήτης ο Μουσταφάς τον γιο του Βελή πασά, όπου αυτός υπέγραψε το «Χάτι Χουμαγιούν» για σεβασμό ζωής τιμής και ιδιοκτησίας των ραγιάδων και περί αναγνωρίσεως των δημογερόντων να παρεμβαίνουν σε δικαστικά κληρονομικά και άλλα θέματα. Αυτός υπέγραψε και το «τανζιμάτ» για μεταρρυθμίσεις. Όλα αυτά μένανε στα χαρτιά. Οι κακοποιήσεις και η ασήκωτη φορολογία ανάγκασε τους Κρητικούς να κάνουνε νέα επανάσταση, διότι ο Χακίμ Ισμαήλ πασάς, από το 1861 ήτανε και αυτός πάρα πολύ σκληρός. Την 15-5-1866 εσυγκεντρώθηκε 5.000 κόσμος στα ιστορικά Μπουτσουνάρια και συντάξανε υπόμνημα προς τον σουλτάνο όπου το κοινοποιήσανε στους πρόξενους των Μεγάλων Δυνάμεων, στους βασιλιάδες Αγγλίας και Γαλλίας, καθώς και στον τσάρο της Ρωσίας. Η απάντηση ήρθε αρνητική και απειλητική. Ο σουλτάνος εκτιμώντας την σοβαρότητα της καταστάσεως έστειλε τον Μουσταφά πασά, που ήτανε τότε βεζύρης, σαν ειδικότερο και ικανότερο να διαχειριστή την κατάσταση, όπου έφτασε στην Κρήτη στις 30-8-1866. Στις 20-7-1866 σε συγκέντρωση στον Εμπρόσνερο απεφασίστει να γίνει νέα επανάσταση. Στις 21-8-1866 στο Ασκύφου Σφακίων έγινε η επίσημη διακήρυξη για έναρξη της επανάστασης. Ο Μουσταφά πασάς εκάλεσε τους επαναστάτες να

καταθέσουν τα όπλα υποσχόμενος την ικανοποίηση όλων των δίκαιων αιτημάτων μα η επιτροπή από τους κάμπους που ήτανε τότε του απάντησε «ΕΝΩΣΗ ή ΘΑΝΑΤΟΣ». Αυτός επήγε πρώτα και έσπασε την πολιορκία της Καντάνου, έκαψε τους Λάκκους, το Θέρισσο και τα Μεσκλά και στις 12 Οκτωβρίου 1866 εχτύπησε στη μάχη του Βαφέ τον Ζυμβρακάκη που του σκότωσε 70 επαναστάτες, μετά πήγε και πολιόρκησε το Αρκάδι με τα γνωστά αποτελέσματα. Στα Ηρακλειώτικα, στον Αγ. Μύρωνα σφαγιάσανε πολλά γυναικόπαιδα. Στην Τύλισο έγινε μεγάλη μάχη όπου σκοτωθήκανε 600 Τούρκοι, μα μεταξύ των δικών μας νεκρών ήτανε και ο καταγόμενος από Κομητάδες Σφακίων αρχηγός του Μαλεβιζίου Παύλος Ντεντιδάκης. Στις 17-12-1866 έπιασε πάλι την ορεινή Κυδωνία και πέρασε στο Σέλινο όπου από εκεί έστελνε μηνύματα των Σφακιανών να πάνε να του καταθέσουνε υποταγή, γιατί διαφορετικά θα μπει και θα κάνει τα Σφακιά ολοκαύτωμα. Δεν πήγανε όμως οι Σφακιανοί και αυτός πέρασε τον στρατό του με πλοία στα Σφακιά, όπου πίεζε, ή υποταγή ή ολοκαύτωμα. Χάριν των άνω των 25.000 γυναικόπαιδων, που βρίσκονταν στα Σφακιά κατέθεσαν «πλασματική υποταγή», όπως την παρουσιάζει ο Μουρέλος στην ιστορία της Κρήτης, που απεδείχθει πλασματική, διότι όταν έφευγε τον χτυπήσανε στου Κατρέ των Λαγκό και γράφει ο Ψιλάκης ότι εκεί είχε απώλειες 1.200 άντρες. Η ήττα του αυτή εθεωρήθηκε πολύ ταπεινωτική και τον ανακάλεσαν στην Κωνσταντινούπολη.

Ο Μουσταφά πασάς απέχτησε στην Κρήτη τεράστια περιουσία. Γράφει δια αυτόν ο Ψιλάκης στην Ιστορία της Κρήτης: «*Απέκτησεν απείρους θησαυρούς. Πλήν των απέραντων ιδιοκτησιών του στην πόλη του Ηρακλείου και εν τη υπαίθρω χώρα. Είχε μέγα σαπωνοποιείο και 50 ελαιοτριβεία σε διάφορα χωριά, έκταση στα Μπουτσουνάρια, εντός του Ηρακλείου, μεγαλοπρεπές μέγαρο, στην Πηγή του Ρεθύμνου μέγαρο και 4.000 ελιές. Και την Τριμάρτυρη των Χανίων την είχε σαπουναριό*».

Τους ήρωες μας πρέπει να τους θυμόμαστε για λόγους τιμής και ευγνωμοσύνης, μα ενδείκνυται να ξέρομε κάποια πράγματα και για τους εχθρούς μας.

«Αγώνας της Κρήτης» 22-9-2016

ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΑΤΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821 ΕΙΧΕ Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΔΑΣΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗ

Ο Δασκαλογιάννης ήτανε ο πιο εύπορος Χριστιανός της Κρήτης. Ήτανε εφοπλιστής εκείνης της εποχής με 4 τριοκάταρτα πλοία που οργώνανε όλη τη Μεσόγειο. Θα μπορούσε να μεταφέρει τον ευέλικτο πλούτο του στην Ευρώπη και να συνεχίζει την ανάπτυξή του. Παράλληλα όμως ήτανε και φλογερός πατριώτης πρώτου μεγέθους, μα και ήρωας πρώτου μεγέθους και όταν άκουσε από ομογενή στην Τεριέστη ότι πολλοί Κρητικοί, ακόμα και δύο χωριά εξισλαμίσθησαν, όλοι οι χωριανοί, αυτοί μαζί και με τους παπάδες τους. Αυτός στο άκουσμα αυτό έκλαψε σαν παιδί και είπε: «*Αν στις αμέσως επόμενες δεκαετίες δεν αντιδράσομε αποτελεσματικά, θα πάψει να υπάρχει στην Κρήτη Εθνική συνείδηση και εθνικό φρόνημα».*

Η Ρωσία είχε πόλεμο με την Τουρκία από το 1768 και όταν συναντήθηκε εκεί στην Τεριέστη, με τους αδελφούς Ορλώφ, ναυάρχους της Ρωσίας στην Μεσόγειο, αυτοί για να προκαλέσουνε αντιπερισπασμό στους Τούρκους παροτρύνανε τον Δασκαλογιάννη να ξεσηκώσει την Κρήτη σε επανάσταση, υπόσχοντάς του αμέριστον συμπαράσταση. Του είπανε ότι μιλούνε για λογαριασμό της αυτοκράτειρας Αικατερίνης και ότι τότε που οι επαναστάτες θα πολιορκούσαν τους Τούρκους στις πόλεις της Κρήτης από την ξηρά θα χτυπούσανε αυτοί από τη θάλασσα. Ελπίζοντας ο Δασκαλογιάννης στη συμπαράσταση της ισχυρής Ρωσίας, αν και η υπόλοιπη Κρήτη δεν ξεσηκώθηκε (έλαβε μέρος οργανωμένη μικρή ομάδα με τον Μπασιά από το Σέλινο). Άρχισε η επανάσταση με 2.000 Σφακιανούς κατά μίας αυτοκρατορίας. Οι Ρώσσοι δε φανήκαν ποτέ. Ο αντιπερισπασμός έγινε. Τα Σφακιά έγιναν Ολοκαύτωμα και ο Δασκαλογιάννης εγδάρει ζωντανός στο Ηράκλειο.

Όταν έφυγαν οι Ενετοί, η επαρχία Σφακίων είχε πληθυσμό 2.500 κατοίκους, μα στα 100 χρόνια (από 1669 – 1769) αυξήθηκαν σε 11.100 διότι αφού στα Σφακιά δεν κατοικούσανε Τούρκοι και ούτε δεν είχανε εγκαταστήσει εκεί κατοχικές υπηρεσίες, τρέξανε εκεί από όλη την Κρήτη για να μη βλέπουνε Τούρκους.

Μέσα στις δύο χιλιάδες επαναστάτες ήτανε πολλά παληκάρια και από άλλες περιοχές της Κρήτης που πολεμήσανε ηρωικά αφού βρέθηκαν στα Σφακιά.

Κατά την επανάσταση πολλοί Σφακιανοί σκοτωθήκανε, πολλοί πιαστήκανε αιχμάλωτοι, μα και όσοι γυρίσανε δεν μπορούσανε να επιβιώσουνε στα αποκαΐδια και εξεπατρίστησαν πολλοί όπου έμειναν 4.000 από τους 11.100.

Ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος τελείωσε το 1774 με νικήτρια δύναμη τη Ρωσία και υπογράφτηκε συνθήκη στο βουλγαρικό χωριό Καϊναρτζί που στην ιστορία έμεινε ως «Συνθήκη Κιουτσούκ Καϊναρτζί». Εκεί η Μεγάλη Αικατερίνη θυμήθηκε ότι έχει χρέος να αποζημιώσει την Ελλάδα για το κακό που της έκανε με τα «Ορλωφικά» και στο πρώτο άρθρο της συνθήκης απαιτούσε: **α)**Να αποφυλακισθούνε οι Κρήτες που κρατούνται στις τουρκικές φυλακές. **β)**Οι Κρήτες που έχουνε απελαθεί να τους επιτραπεί να επιστρέψουνε στις βάσεις τους. Σε άλλο άρθρο επιτρέπεται στη Ρωσία να ενδιαφέρεται για τους Ορθόδοξους Χριστιανούς που βρίσκονται στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Σε άλλο άρθρο αναφέρεται ότι η Ρωσία επιτρέπει στους Έλληνες πλοιοκτήτες να υψώσουνε στα πλοία τους Ρωσική σημαία. Μα αυτό είχε τεράστια σημασία, διότι οι Τούρκοι δεν τολμούσανε να ενοχλήσουνε πλοία με ρωσική σημαία και αναπτύχθηκε η εμπορική ναυτιλία, και το εμπόριο της ανατολικής Μεσογείου έπεσε εν πολλοίς στα Ελληνικά χέρια.

Σε άλλο άρθρο της συνθήκης επιτρέπει στους Έλληνες, όσοι το επιθυμούνε, να εγκατασταθούνε στη ρωσική επικράτεια και πήγανε πολλοί προς την Πετρούπολη μα ειδικά στην Οδησσό έγινε ολόκληρη παροικία. Εκεί πλουτίσανε πολλοί Έλληνες και γίνανε εθνικοί ευεργέτες μα και αρωγοί του απελευθερωτικού αγώνα. Μα το σπουδαιότερο είναι ότι εκεί το 1814 ο Σκουφάς, ο Ξανθός και ο Τσακάλωφ ιδρύσανε τη «Φιλική Εταιρεία».

Στη Ρωσία είχανε και το Ταμείο τους, την «Φιλογενή Κάσσα». Αυτό ήτανε η αρχή της σωτηρίου επαναστάσεως του 1821.

Τα προνόμια αυτά που δόθηκαν στους Έλληνες κατά την Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή» αποτελούσανε χρέος της Μεγάλης Αικατερίνης από την επανάσταση του Δασκαλογιάννη (τα «Ορλωφικά»). Αυτά όμως συνετέλεσαν πάρα πολύ για να ωριμάσουνε τα πράγματα στην Ελλάδα στο διάστημα των 50 ετών και να βρεθεί ο λαός έτοιμος και ικανός για το τεράστιο αυτό εγχείρημα του 1821.

ΑΓΓΑΡΕΙΑ ΣΤΟΥΣ ΝΑΖΙ

Μία από τις πικρές αναμνήσεις που μας άφησαν οι Ναζί από την τετράχρονη δηλητηριώδη κατοχή τους στον τόπο μας, είναι και η αγγαρεία. Όχι βέβαια η μεγαλύτερη ούτε η πικρότερη.

Από το 1941, μας πηγαίνανε στον Ακονέ, ένα βουνό υψόμετρο 1200 μέτρα, ανάμεσα στα χωριά Ασφένδου, Ίμβρος και Ασκύφου. Εκεί φτιάξανε ένα φρούριο και εγκαταστήσανε ένα μεγάλο ασύρματο για την επαφή τους με το αφρικανικό μέτωπο. Εκεί πηγαίναμε τα τρία παραπάνω χωριά το 1941 και 1942. Εκεί όμως είχαμε πιο ήπια αντιμετώπιση. Δεν ξέρω γιατί. Τα «όμορφα» τα είδαμε στην Αγία Γαλήνη.

Από το 1943 είχανε καταγράψει οι Ναζί πόσοι άντρες έπρεπε να πηγαίνουνε κάθε δεκαπέντε μέρες να δουλέψουνε εκεί από την κάθε κοινότητα. Είχανε υποχρεώσει τους Προέδρους των κοινοτήτων και τους παραδίνανε κατάσταση υπόχρεων δημοτών τους. Κάθε δεκαπέντε μέρες ένα καράβι έφερνε την προηγούμενη αποστολή και έπαιρνε την επόμενη.

Σιάζαμε αμαξόδρομο. Μέλαμπες – Αγία Γαλήνη.

Εκεί περνούσαμε «ζωή χαρισάμενη». Δεκαπέντε μέρες δεν αλλάζαμε ρούχα, δεν βγάζαμε τα στιβάνια μας, μα φορώντας και τα στιβάνια βάζαμε το ράσο μας (την κάπα μας) και πλαγιάζαμε πάνω σε κανένα θάμνο.

Φυσικά μπάνιο δεν κάναμε αυτές τις δεκαπέντε μέρες. Ψείρες εκατοντάδες κρατούσε καθένας. Πιστέψτε με ότι εκεί είδα ψείρες να σέρνονται στο έδαφος. Εγώ δεν είχα την ηλικία για να θεωρούμαι υπόχρεος, μα πήγα μία δεκαπενταμερία για να αντικαταστήσω τον πατέρα μου και έγινα δεκτός.

Κάθε πρωί μας δίνανε ένα τσάι και λίγο ψωμάκι. Κάθε μεσημέρι λίγα χόρτα ή λίγα κουκιά με λίγο ψωμάκι ενώ κάθε βράδυ λίγα χόρτα ή όσπρια μα καθόλου ψωμάκι. Το μεσημέρι καθίζαμε λίγο για να φάμε και να ανασάνομε λίγο. Δε θυμάμαι πόση ώρα, μα όταν τελειώναμε το φαΐ πηγαίναμε στις χαρουπιές του κόσμου για να κόψομε χαρούπια, να καλύψουμε το κενό που υπήρχε στο στομάχι μας. Και μας κάνανε περισσότερη ανάγκη τα χαρούπια από την ξεκούραση.

Ότι αφορά στους όρους εργασίας, δειγματοληπτικά θα αναφέρω δύο – τρία περιστατικά. **1)**Κάποια φορά που ήρθε ο Μποκ και δεν φάνηκε ικανοποιημένος από τη δουλειά που βγάλαμε, βγήκε έξω από το δρόμο που ήτανε ο επιστάτης μας και του πήρε το ραβδί του και τον έδειρε καλά. Μετά κατέβηκε στο συνεργείο και κρατώντας στη μία χέρα του το λούγκερ και στην άλλη το ραβδί, έδερνε όλο το συνεργείο. Εγώ ήμουν στην άλλη

άκρη του συνεργείου και ίσως κουράστηκε να δέρνει και τις γλύτωσα αυτή τη φορά. Άμα σταμάτησε να δέρνει μας άρχισε στις βρισιές «*άκρου φιξ σακραμέντο, σάιζε, όλα αυτά είναι τίποτα ντουλειά».* Στη συνέχεια μας έδειξε ένα σημείο και μας είπε: «*Το βράντι ως εντώ όλα εντάξει, όχι εντάξει όλα, εργάτες και επιστάτες ξύλο, μα πολύ»* **2)**Κάποια άλλη φορά, εγώ και ο φίλος μου ο Σπύρος οδηγούσαμε καροτσάκια με σιδερένιες ρόδες και πηγαίναμε μπάζα ανηφορικά. Κάποια φορά που δεν μας έβλεπε ο Γερμανός, ακουμπήσαμε λίγο στα καροτσάκια μας και οι δυο. Παιδιά ήμαστε πεινασμένα, κουρασμένα, καψωμένα, μα όταν είδαμε τον Φράνς που πρόβαλε, βάλαμε σε κίνηση τα «οχήματά» μας, μα αυτός ήρθε και μας έδειρε και τους δύο. Γενικά όμως ήτανε ο Φράνς καλύτερος από τον Μπακ, πιο ήπιος. **3)**Είχανε ένα κάρο στο συνεργείο. Δεν ψάξανε όμως να βρούνε άλογο να το σέρνει. Το άλογο θέλει φροντίδα και φαΐ. Βάζανε λοιπόν 4-5 άντρες και τραβούσαν το κάρο ενώ ο Γερμανός τους έβλεπε με το πιστόλι και με το ραβδί. Δεν με έβαλαν εμένα στο κάρο επειδή ήμουν ακόμα μικρός και έβαζαν άντρες με αντοχή.

Εκτός από την τακτική αγγαρεία στα μεγάλα έργα μας χρησιμοποιούσαν σε μικροαγγαρείες για τις τρέχουσες ανάγκες τους και ειδικά για τις μεταφορές εφοδίων με το έζελ (τα φορτηγά ζώα) γιατί τότε δεν είχαμε αμαξόδρομους μα μας χρησιμοποιούσανε και για μικροχυρωματικά έργα που κάνανε (χαρακώματα κ.α.).

Μία φορά τους μεταφέρναμε πράγματα από το Ασκύφου στη Χώρα Σφακίων. Ένας άρπαξε ένα πορτοκάλι, μα τον είδε ο Γερμανός που μας συνόδευε και ο καημένος δεν έφαγε πορτοκάλι μα έφαγε πολλές κλωτσιές. Άλλος όμως κατάφερε και άρπαξε ένα σετζούκι και το κρέμασε από μέσα από το σακάκι του και όποτε του ταίριαζε έτρωγε μία δαγκωνιά και δεν το πήρανε χαμπάρι.

Όλα όσα γράφω τα έζησα και τα γράφω ακριβώς όπως ήτανε τα πράγματα και από ότι γράφω, ότι έζησα εγώ βγαίνουνε γενικότερα συμπεράσματα. Ειδικά τα λόγια του σκληρού Μποκ τα γράφω ακριβώς όπως τα άκουσα γιατί ακόμα μου φαίνεται ότι ηχούν στα αυτιά μου. Μόνο τις βρισιές του στα γερμανικά μπορεί να μην τις αποδίδω σωστά.

Κάποια φορά που μεταφέραμε εφόδια πάλι από το Ασκύφου στη Χώρα Σφακίων, όταν είδε ο αξιωματικός τους να παίρνει από τα «μεσοσόμαρα» ένα σακούλι με 4-5 οκάδες πράγματα τον έβρισε άσχημα: «Σακραμέντο, εσένα πολύ εύκολο» του είπε μεταξύ των άλλων. Δεν του αναγνώριζε το δικαίωμα να βάλει το σακούλι του στο άλογό του, αφού εκτελούσε αγγαρεία.

«Αγώνας της Κρήτης» 17-11-2016

ΠΙΚΡΕΣ ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΑΠΟ ΠΕΤΡΙΝΑ ΧΡΟΝΙΑ

Ειλικρινά λυπούμαι ακόμα όταν σκέφτομαι πόσο υστερημένα επέρασε τα καλύτερα χρόνια της ηλικίας της, η δική μου γενιά. Ήτανε άτυχη η γενιά μου, μα ατυχέστερη ήτανε η γενιά των γονέων μου. Έστω εμείς προλάβαμε και τις ανέσεις, και τη βελτίωση του βιοτικού και του πολιτιστικού επιπέδου.

Οι γονείς μου ζήσανε τους πολέμους της δεκαετίας του 1890, τη Μικρασιατική περιπέτεια, τους βαλκανικούς πολέμους, και τους δύο παγκόσμιους και ακόμα τον εμφύλιο και αυτοί φύγανε πριν ηρεμήσουνε τα πράματα πεινασμένοι, υστερημένοι, καταταλαιπωρημένοι, αξιολύπητοι!!!

Η δική μου γενιά. Από 5-6 χρονών συμμετείχαμε στον αγώνα για επιβίωση. Είχαμε δε εξοικειωθεί από αυτή την ηλικία στα βάσανα. Έστω μας βάζανε να καθίσουμε σε μία πέτρα να μην αφήσομε κανένα ζώο να μπει να φάει τα σπαρτά. Να πάμε να λύσομε το γάιδαρο από εκεί που ήτανε δεμένος να τον φέρομε στο σπίτι.

Να πάμε να «δρομιάσομε» τα οικόσιτα (βόδια, χοίρους, γαϊδάρους, να τους δώσομε δρόμο προς το μέρος που τα θέλουμε να πάνε για βοσκή). Μα από αυτή την ηλικία είχαμε συνειδητοποιήσει ότι όλοι πρέπει να αγωνιζόμαστε για επιβίωση. Όταν γυρίζαμε στο σπίτι μας, αν βρίσκαμε ξυλαράκια η «θυμαράκια» (μικρούς θάμνους) τα φέρναμε στο σπίτι μας. Αν ήτανε χοχλιοί τους μαζεύαμε. Άμα ήτανε ανάγκη μας παίρνανε και από το σχολείο και κάναμε απουσίες μα αν δεν ξέραμε ύστερα να απαντήσουμε σωστά στο δάσκαλο τρώγαμε ξύλο. Όσα παιδιά δεν είχανε κοντά το σχολείο τους, πηγαίνανε με τα πόδια, συχνά και αρκετά χιλιόμετρα.

Από τον Βουβά στις Κομητάδες πηγαίναμε κι εμείς όταν δεν είχαμε δάσκαλο. Όταν άρχισε ο πόλεμος αυξήθηκαν οι δυσκολίες. Δεν είχαμε τρόφιμα. Δεν είχαμε είδη ενδύσεως και υποδήσεως και, προ πάντων, η ζωή μας κρεμότανε από τη μεταξωτή κλωστή. Αν συνέβαινε κάτι αρπούσανε οι Ναζί όσους συναντούσανε και τους πηγαίνανε για τουφέκισμα, χωρίς να ρωτήσουνε ποιος είναι ή από που είναι ή χωρίς να εξαιρέσουνε τους πολύ γέρους ή αυτούς που ήτανε ακόμα παιδιά. Μα στη φαντασία του ανθρώπου ο φόβος μεγεθύνεται. «Για ψύλλου πήδημα» πιάναμε τα φαράγγια και τα σπήλαια. Οι Γερμανοί μόλις ήλθανε άρχισαν να εξαφανίζονται όλα τα αγαθά. Τρόφιμα, ρούχα, παπούτσια, η δραχμή σε λίγο δεν είχε καμία αξία. Ακόμα ούτε συμβολικά δεν λέγαμε για δραχμές στις συναλλαγές μας. Οι συναλλαγές γινόντουσαν είδος με είδος και, ειδικά στα λαδοχώρια, είχαμε ως βάση το λάδι. Μια οκά τυρί, π.χ. τέσσερις

οκάδες λάδι, ενώ μία οκά κριθάρι δύο οκάδες λάδι, επομένως, μία οκά τυρί δύο οκάδες κριθάρι. Δεν παίρναμε ως βάση τη δραχμή είπαμε γιατί έγινε ρευστή. Η φοβερή φτώχεια ήτανε και πριν τον πόλεμο μα και μετά τον πόλεμο μέχρι τη δεκαετία του 1960. Για παραδείγματα θα αναφέρω προσωπικές εμπειρίες. Το σχολικό έτος 1938 – 1939 τελείωσα το σχολείο. Άριστος μαθητής. Άριστος χειροτέχνης. Ούτε σκέψη για να πάω στο γυμνάσιο, διότι δεν υπήρχανε οι προϋποθέσεις.

Στοχοδιάγραμμα μόνο η επιβίωση. Το καλοκαίρι του 1939, ο πατέρας μου με μένα, και άλλος ένας γείτονας, με το γιο του, «εχωματίσαμε» με τη ράχη μας πληρωματικά το σπίτι ενός χωριανού μας (εβάλαμε χώμα στη χωματοστεγή). Εμένα μου βάζανε σε ένα κοφινάκι λίγο και το έβγαζα από τις σκάλες. Το 1941, παιδί ακόμα, η μάχη της Κρήτης με βρήκε μαντρατζάκι σε ένα ορεινό τυροκομείο (στο μητάτο).

Κατά το διάστημα της κατοχής ζευγάριζα με ένα θείο μου και τρώγαμε το πρωί στα σπίτια μας, και ξανατρώγαμε το βράδυ, άμα γυρίζαμε. Στα σακούλια μας, μόνο νερό και χαρούπια παίρναμε. Μα παρά το ότι ήμουνα παιδί, ήμουνα και λίγο «μαυραγορίτης».

Πήγαινα λάδι στα δυτικά Σφακιά και έπαιρνα αλάτι. Μία οκά λάδι 7, 8, 9 οκάδες αλάτι. Έπαιρνα μετά το αλάτι και πήγαινα στα Ρεθεμνιώτικα χωριά και έδινα μία οκά αλάτι δύο οκάδες κριθάρι ή κουκιά ή άλλο τρόφιμο. Επήγαινα όμως και λάφυρα από όσα βρήκαμε από το μέρος που γίνηκε η μάχη, ακόμα και φυσέκια. Επήγαινα ακόμα συχνά και πουλούσα μαλλιά και τυρί. Στα πρώτα «μαυραγορίτηκα» ταξιδάκια μου φρόντιζα να βρίσκω παρέα μα στα επόμενα χρόνια είχα περάσει σε εφηβική ηλικία και πήγαινα μόνος μου αν δεν έβρισκα παρέα.

Κάποια φορά που πήγα να πουλήσω φυσέκια ήθελα να πάω σε μικρά και ακριανά χωριά όπου μπορούσε να μην συναντούσα Γερμανούς. Από τον Καλλικράτη, λοιπόν, δεν πήγα από του Σταυρού το Σελί προς τα Μυριοκέφαλα, μα πέρασα από το βουνό Ασφενταμέ και πήγα στο χωριό Αλώνες. Περνώντας από ένα δάσος, πριν τις Αλώνες βρήκα τρεις Άγγλους σε ένα γιδόσπιτο που τους κρύβανε εκεί οι Αλωνιανοί. Όσο πλησίαζα στο χωριό εσυνάντησα ένα πολύ λεβέντη που κρατούσε ένα γερμανικό όπλο «δαχτυλιδάτο» (που η μοίρα του προστατεύεται από ένα γεφυράκι «κατακαίνουργιο όπλο». Είδε λοιπόν που κρατούσα και μία «μπέλτα» (αντίσκηνο εδάφους) και την ήθελε. Την συμφωνήσαμε να την πάρει με 10 οκάδες πατάτες, όμως δεν τον βόλευε να έλθει στο χωριό. Έγραψε λοιπόν με ένα πετραδάκι σε μία μεγαλύτερη πέτρα: «*Να δώσετε του κοπελιού 10 οκάδες πατάτες να πάρετε την μπέλτα. Λεωνίδης»* και μου είπε να την πάω στο σπίτι του.

Πριν μπω στο χωριό σε μία βρύση πλύνανε δύο πανέμορφες κοπελιές μαυροφορεμένες, όπου τις ρώτησα που είναι το σπίτι του Λεωνίδα και όταν τους είπα ότι θα πάρω πατάτες να δώσω την μπέλτα, μου είπανε να μην πάρω από τις πατάτες του Λεωνίδα γιατί «είναι γεμάτες σκουλήκους».

Ερώτησα και παρακάτω και βρήκα το σπίτι και, όταν έλεγα στη μητέρα του Λεωνίδα ότι μου κατηγορήσανε τις πατάτες τους, με άκουσαν οι κοπέλες που είχα δει στη βρύση, που είχανε τελειώσει και ήτανε έξω φταχτές στην αυλή και γελάσανε και είπανε: «*Εμείς σου τσι κατηγορήσαμε, γιατί ο Λεωνίδης είναι αδελφός μας, γιατί εδά, για κανένα λόγο δεν πρέπει να φεύγουνε τα φαοσίματα, μα οι πατάτες είνιε πρώτο πράμα»*

Τα σημερινά παιδιά αυτής της ηλικίας, πηγαίνουνε στα Γυμνάσια και στα Λύκεια, έχουνε τα μηχανάκια τους, την καλή τους ζωή, δεν ξέρουνε τι θα πει βάσανο και ούτε δε μένουνε χωρίς χαρτζιλίκι. Εγώ άκουσα παιδί στην κατοχή και έκλεγε και ζητούσε ψωμί!! Ήτανε ξυπόλυτο μα δεν ζητούσε παπούτσια, ήτανε τσουλιάρικο μα δε ζητούσε ρούχα. Ψωμί ζητούσε μα δεν είχανε να του δώσουνε!! Ας έλθουμε λίγο στη θέση των γονέων του ειδικά όσοι έχουνε την ιδιότητα του γονέου.

Μόλις φύγανε οι Γερμανοί, μας φέρνανε τρόφιμα δωρεάν. Στους πρώτους μήνες μας εξυπηρετούσε η εταιρεία ΕΜΕΛ, μα στη συνέχεια ανέλαβε η εταιρεία OUNPA. Μας φέρνανε στάρι από τη Μανιτόμπα. Μας φέρνανε, κονσερβικά, ζάχαρη, γλυκόζη μα και μεταχειρισμένο ιματισμό.

Η οικονομία μας άρχισε να ορθοποδεί από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 που φύγανε μετανάστες στο εξωτερικό, άρχισε να αναπτύσσεται η εμπορική ναυτιλία και άρχισαν να έρχονται εμβάσματα, και άρχισε να βρίσκεται εργασία και να πληρώνεται καλά το μεροκάματο. Ακόμα η χούντα επέβαλε μία εσωτερική κατοχή, μα οικονομικά δεν δυστυχούσε ο λαός. Η κακοδιαχείριση της δημοκρατίας έφερε και καταστροφή της οικονομίας, και εγκληματικότητα στην κοινωνία.

Ας ευχηθούμε η παρούσα κυβέρνηση να αξιοποιήσει τα μηνύματα του εσωτερικού, του εξωτερικού και τα λαϊκά μηνύματα να γίνει διαφορετική από τις προηγούμενες να λειτουργήσει ελληνικά και όχι μόνο κομματικά.

«*Χανιώτικα νέα» 20-2-2014*

Προηγήθηκαν των Τζιχαντηστών οι Ναζί σε βαρβαρότηταους υποχρέωναν να σκάβουν το λάκκο τους πρώτα και μετά τους τουφέκιζαν και τους πετούσαν εκεί.

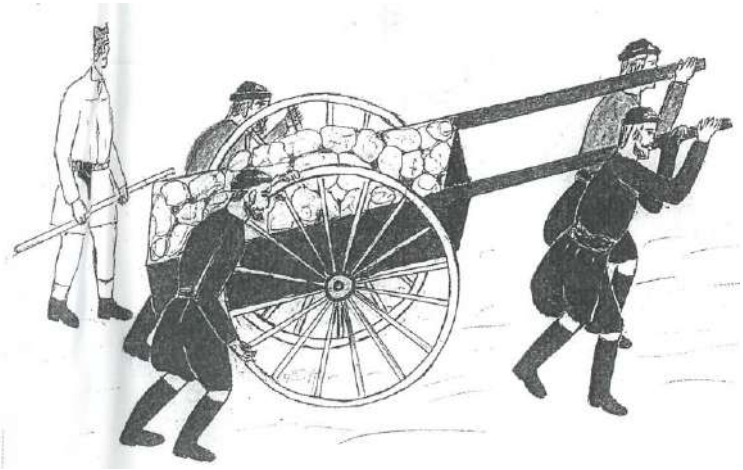

Τους υποχρέωναν να σκάβουν το λάκκο τους πρώτα και μετά τους τουφέκιζαν και πετούσαν εκεί.

ΑΠΟ ΤΟ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΕΝ ΚΑΙΡΩ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Στις 9-1-1949 οι στρατεύσιμοι της κλάσεως 1947, 11 ΕΣΟ φύγαμε από τα Χανιά με την κορβέτα «ΣΥΡΟΣ» να πάμε στο Ηράκλειο για να ντυθούμε στρατιώτες. Από τα Σφακιά ήμαστε: Κανάκης Γερωνυμάκης, Ιωάννης Μπολιώτης, Σήφης Μ. Μανουσογιάννης, Μάρκος Ι. Ζερβός, Κωνσταντίνος Ζουλάκης, Στρατής Σπαθαράκης, Μιχάλης Μανούσακας, Γεώργιος Κονταρός και ήτανε μαζί μας ο Γιώργης Μπραός από την Ρέντα. Φάγαμε στο εστιατόριο του Ν. Σαμαρείτη και το βράδυ μείναμε στο ξενοδοχείο «ΕΛΒΕΤΙΑ».

Στις 10-1-49 γυρίζαμε στην πόλη και το βράδυ παρουσιαστήκαμε στις Ρουσές. Μας κούρεψαν με ψιλή μηχανή, μας ντύσανε στα στρατιωτικά και μετά είχαμε συσσίτιο. Χοντρά μακαρόνια κοφτά, πολύ άνοστα. Δεν είχαμε εστιατόριο και καθίσαμε στο ύπαιθρο για να φάμε, μα δεν φάγαμε γιατί δε μας άρεσε το φαΐ. Ίσως που υστερούσαμε σε πολιτισμό το 1949, ίσως και πολλοί από αντίδραση για την ποιότητα του φαγητού, όπου κάθισε καθένας μας άδειασε χάμω την καραβάνα του.

Αν κάποιος θα μετρούσε τα χυμένα μακαρόνια, θα εύρισκε πόσοι στρατιώτες καθίσαμε εκεί για φαΐ. Πάντως δεν ψάξαμε για δοχεία απορριμμάτων. Τις άλλες μέρες είχαμε καλύτερα φαγιά. Στη συνέχεια μας κάνανε το πρώτο εσπερινό προσκλητήριο και μετά ένας λοχίας (που δε φαινότανε πολύ μορφωμένος) μας μίλησε για τους Έλληνες και για τους κομμουνιστές.

Είχαμε σκληρή πειθαρχία μα δεν τολμούσαμε να αντιδράσομε, ούτε στα χειρότερα καψώνια, ούτε καν να διαμαρτυρηθούμε διότι για λίγο – λίγο σε χαρακτηρίζανε κομμουνιστή και οι πύλες του Μακρόνησιου ήτανε ανοιχτές για να σε δεχτούνε. Μας κάνανε ταπεινωτικά καψώνια.: Να μετρήσεις με ένα σπιρτόξυλο, πόσα σπιρτόξυλα είναι η περιφέρεια του στρατώνα, να κάνεις «υποβρύχιο» (να περάσεις έρποντας κάτω από τα κρεβάτια) να τρέξεις γύρω – γύρω όλες τις στρατώνες και άλλα ανάλογα.

Είχαμε εγερτήριο στις 6:00π.μ. και ο εκπαιδευτής έβγαζε τη ζωστήρα του και λέγοντας σαρκαστικά: «*Να δω τον τελευταίο*», μας χτυπούσε αλύπητα που τώρα δεν πρέπει να χτυπήσει έτσι ούτε τα ζώα. Εμείς για να γλυτώνουμε τα χτυπήματα του εκπαιδευτού, ένα πρωί από το σπρώξιμο ρίξαμε τα μπεντενάκια από τα κεφαλόσκαλα και πέσανε τα πρώτα παιδιά και τα επόμενα πέσανε απάνω τους, ευτυχώς ήτανε χαμηλά και δεν χτυπήσανε πολύ.

Ενιώθαμε σαν αιχμάλωτοι. Στις 20-1 παραλάβαμε όπλα. Στις 22-1 περάσαμε από επιλογή και 31-1 μας ορκίσανε. Την 1-2 φύγαμε με τα

πόδια, 2.000 στρατιώτες από τις Ρουσές και πήγαμε στο Λιμάνι. Σε όλη τη διαδρομή ακούγετο από τα κοντινά μαγαζιά το παρακάτω τραγουδάκι:

Φεύγω Λενιώ, Λενιώ μου αγαπημένη
Στον πόλεμο τραβώ με τ' άλλα τα παιδιά
Πάψε μην κλαίς, μην είσαι λυπημένη
μονάχα πες μ' αγάπη στην καρδιά
"Γεια σας παιδιά, με το καλό να 'ρθείτε,
με το καλό και με της δάφνης τα κλαδιά
κι όλες εμάς και πάλι θα μας βρείτε,
πιστές, αγνές, μ' αγάπη στην καρδιά".
Φεύγω Λενιώ, δε θέλω να σε νοιάζει
Πάρε τη μάνα κι έλα αγάπη μου κοντά
Θέλω η μια την άλλη ν' αγκαλιάζει
Όσο θα λείπω εγώ στα μακριά
Φεύγω Λενιώ, σαν φύγω να μην κλάψεις
Δεν θέλει κλάματα το Ελληνικό χακί
μα ένα κερί στην Παναγιά ν' ανάψεις
να είναι η νίκη πάντα Ελληνική.

Πραγματικά επηγαίναμε στον πόλεμο, μα σε τι πόλεμο; Στην αδελφοκτονία. Την λίγη εκπαίδευση που κάμαμε στο Ηράκλειο, μας πηγαίνανε στο αεροδρόμιο που τότε ήτανε ένας φαρδύς διάδρομος χωρίς κίνηση από αεροπλάνα και χωρίς χτίσματα.

Στο λιμάνι του Ηρακλείου ήτανε το αρματαγωγό «ΣΤΡΙΜΩΝΑΣ» και μπήκαμε και φύγαμε για τον Πειραιά, όπου εκεί μόλις βγαίναμε από το πλοίο μπαίναμε σε κάτι κλειστά βαγόνια που γράφανε από έξω «ΙΠΠΟΙ 8 ΑΝΤΡΕΣ 40». Όσοι ήμαστε για το πεδινό και το βαρύ πυροβολικό μας άφησαν τα βαγόνια στα Μέγαρα, του Ορειβατικού, επήγανε στη Θήβα. Στην διαδρομή από Πειραιά – Μέγαρα ήτανε πάρα πολύ κρύο και στα κλειστά βαγόνια εχοροπηδούσαμε για να ζεσταινόμαστε. Άμα πήγαμε στα Μέγαρα, τρείς μέρες δεν είδαμε ήλιο και δεν ξέραμε «από που ξημερώνει». Πήγαμε σε ένα μεγάλο θάλαμο στεγασμένο με λαμαρίνες χωρίς ταβάνι και για πάτωμα ήτανε το χώμα της γης. Δεν ήτανε στρατώνας. Εκεί κάμαμε βασική εκπαίδευση.

Στις 28-2 εδήλωσα ασθένεια γιατί είχα πρόβλημα με το στομάχι μου και ο γιατρός με έστειλε στην Αθήνα για ακτίνες. Επήγαινα πάντα στην άκρη της ουράς επίτηδες. Και τελείωνε η ώρα που μου δίνανε σημείωμα για να πάω την άλλη φορά. Εφτά φορές επήγα στην Αθήνα, για εξετάσεις και τις 3 φορές είχα χρήματα, μα τις άλλες 4 φορές δεν είχα ούτε δεκάρα.

Επήγαινα με τα στρατιωτικά αυτοκίνητα, έτρωγα στο 401 Στρατιωτικό Νοσοκομείο, και την ημέρα μου την κατανάλωνα γυρίζοντας και χαζεύοντας στις βιτρίνες. Ήτανε πολύ φτώχεια. Δεν εύρισκα ούτε δανεικά. Πολλοί στρατιώτες τα βολεύανε με τις 45 δρχ. που μας δίνανε. Όταν ξυριζόσουνε συχνά, κάποιος συνάδελφος σου έλεγε: «*Άμα είναι να πετάξεις το ξυραφάκι, σε παρακαλώ δώσε το σε μένα*». Το έπαιρνε και το ακόνιζε στο ποτήρι και ξυριζότανε. Όταν έβαφες τα άρβυλά σου κάποιος συνάδελφος σου έλεγε: «*Σε παρακαλώ, θα μου δώσεις να βάψω κι εγώ τα δικά μου άρβυλα; Εμένα κανένας δεν μου στέλνει λεφτά».*

Εμένα μου στέλνανε κανονικά επιταγές, μα τη φορά αυτή μου τελειώσανε, γιατί τον χειμώνα του 1949 έκανε μία μεγάλη χιονιά και έκοψε τη συγκοινωνία για 40 μέρες και δεν ήτανε ταχυδρομείο. Τότε δεν ήτανε μηχανήματα και έβγαλαν στρατό με τα φτυάρια για να καθαρίσει το δρόμο. Τότε στα Σφακιά υστερηθήκανε και το αλεύρι και εφέρανε με πλοίο στη Χ. Σφακίων ένα φορτίο στάρι και το αλέθανε σε πετρελαιοκίνητο εργοστάσιο στο Φραγκοκάστελο. Στα ορεινά χωριά έκοβε την συγκοινωνία το χιόνι συχνά.

Στις 14-3 είχαμε απόκριες. Εμείς μέσα από το συρματόπλεγμα, που μας χώριζε από τον κεντρικό δρόμο των Μεγάρων βλέπαμε τις όμορφες Μεγαρίτισσες που κάνανε βόλτες με παλιές φορεσιές και φορτωμένες λίρες κρεμασμένες στα στήθια τους. Οι λίρες θα ήταν ψεύτικες.

Όταν πήγαμε στα Μέγαρα μας κατέστησαν προσεκτικούς οι αξιωματικοί μας να μην τους πούμε για τον Παναή γιατί θα δημιουργήσομε επεισόδια. Ο Παναής ήτανε από την Κορινθο γυρολόγος μαυραγορίτης στην Κατοχή και επήγαινε μέχρι τα Μέγαρα όπου έκανε φιλενάδες 12 Μαγαρίτισσες και όρισε και στις 12 την ίδια ώρα, στην ίδια εκκλησία για στεφάνωση.

Αυτές, πήγανε, αυτός δεν πήγε και τώρα θεωρείται τοπική ταπείνωση.

Στις 5-4 φεύγαμε από τα Μέγαρα και πήγαμε στο Μεγάλο Πεύκο όπου εκπαιδευόμαστε στα Κανόνια. Εμέναμε στα τολ και φωτιζόμαστε με λάμπες θυέλλης. Ένα βράδυ εσπάσαμε ένα λαμπόγυαλο και όταν ήλθε ο εκπαιδευτής και δεν του μαρτυρούσαμε τον ένοχο του «κακουργήματος» μας έβγαλε έξω με τα σλιπάκια, με τα κράνη και κρατώντας τα όπλα σε ανάταση, και μας διέταξε να πηγαίνομε με τα γόνατα στο σπαστό τσακιλάκι. Σε λίγο μας διέταξε, όταν θα έλεγε «χι» να είμαστε όρθιοι και όταν θα έλεγε «ψι» να καθόμαστε χάμω. Έλεγε στα γρήγορα «χι» «ψι». Και η σκηνή ήτανε και για γέλια και για κλάματα.

Σε λίγο μας διέταξε να φωνάζουμε: «*Είμαστε μαλακισμένα αγοράκια».* Όταν ήμουνα επιλοχίας στο 102 Σ.Π.Π., τον αποσπάσανε αυτό τον στρατιώτη εκεί και στο επιτελείο. Μου είχε κάνει και ατομικό καψώνι, μα όταν τον είχα στο επιτελείο δεν του υπενθύμισα τίποτα ούτε έμμεσα, ούτε άμεσα. Τον είχανε εκπαιδευτή μα ήτανε απλός στρατιώτης. Ένα είδος καψώνι στο Μεγάλο Πεύκο ήτανε που μας βάζανε να τραβούμε το κανόνι στις ανηφόρες. Το στοιχείο ήτανε εξαμελές στο κάθε κανόνι και όταν ένας έκανε λάθος, όλοι κάναμε μαζί καψώνι. Ειδικά ο Μούτος ήτανε ανεπίδεκτος μαθήσεως και εξαιτίας του συχνά ακούγαμε: «*διά των βραχιώνων εμπρός»*, προς το ύψωμα, ή «*δια των βραχιώνων οπίσω».* Ο καημένος ο Μούτος εσκοτώθηκε άμα πήγαμε στο μέτωπο.

Στις 24-4 είχαμε Πάσχα και σουβλίσαμε 35 αρνιά. Στις 2-5 μου δώσανε από το ΚΕΠ (Κέντρο Εκπαίδευσης Πυροβολικού) φύλλο πορείας για το 102 Σ.Π.Π. (Σύνταγμα Πεδινού Πυροβολικού) που έδρευε στην Καστοριά. Έκανα 3 μέρες στο 936 Κ.Δ.Σ. (Κέντρο Διερχομένων Στατιωτών) και μετά έφυγα με το «ΑΝΔΡΕΙΑΣ» στη Θεσσαλονίκη. Εκεί βρήκα τον ξάδελφό μου Ανδρέα Καγιαδάκη και τον χωριανό μου Γιάννη Χιωτάκη. Το έσκασε ο Γιάννης από την μονάδα του, ο Ανδρέας από τη σχολή του και εγώ παρεβίασα το φύλλο πορείας μου και γυρίζαμε τρεις μέρες στη Θεσσαλονίκη.

Στις 10-5 εφύγαμε σιδηροδρομικώς για τη Βέροια. Από Βέροια προς Κοζάνη εκινηθήκαμε μεγάλη φάλαγγα 200 αυτοκίνητα, διότι οι αντάρτες εκαθιστούσανε λίαν επικίνδυνη τη μετακίνηση. Ακόμα και τα πολιτικά αυτοκίνητα δεν τολμούσανε να μπούνε στο δρόμο και κολλούσανε και αυτά στις στρατιωτικές φάλαγγες. Έμεινα στο 941 Κ.Δ.Σ. στην Κοζάνη και την επόμενη με άλλη μεγάλη φάλαγγα πήγαμε στην Καστοριά στις 11-5. Πριν μπούμε στην Καστοριά άκουσα κανονιές και ερώτησα αν πρόκειται περί σκοποβολής μα τότε έμαθα πόσο κοντά μας είναι οι αντάρτες. Ήτανε στρατιωτικός νόμος και δεν μαθαίναμε τι γίνεται. Την πρώτη μέρα, την πρώτη ώρα που έφτασα στο γραφείο κινήσεως του συντάγματος άκουσα μία συζήτηση από δύο συνάδελφους, που μέχρι τότε μου ήτανε άγνωστοι. Μου έκανε εντύπωση και θα την γράψω εδώ:

«Εκρατούσανε οι αντάρτες ένα στρατηγικό ύψωμα. Ο στρατός επιχείρησε πολλές φορές να το πάρει μα δεν κατάφερε. Ένα βράδυ επήγε μία διμοιρία ακάλυπτη και όταν ο σκοπός αντάρτης τους αντιλήφθηκε και φώναξε "αλτ!" αυτοί του είπανε: "εμείς είμαστε, συναγωνιστή, έχομε την πληροφορία ότι θα χτυπήσουνε οι φασίστες και μας στείλανε για ενίσχυση". Ο σκοπός τους πίστεψε, άνοιξε την πύλη, μα αυτοί τον σφάξανε και μετά μπήκανε στα αμπριά και βρήκανε στον ύπνο και τους άλλους και τους

σφάξανε όλους. Τότε υπήρχε «Κλιμάκιο Βαλκανικής Ερεύνης» και παρακολουθούσε την εξέλιξη του πολέμου και ήρθε ένας Άγγλος αξιωματικός για να κάνει αυτοψία, όπου εφώναζε ότι αυτά τα πράματα αντίκεινται στους διεθνείς κανονισμούς του πολέμου. Στις αποθήκες τους όμως είχανε τελευταίου τύπου όπλα αγγλικής κατασκευής που ακόμα δεν τα είχε ο στρατός και διηγήθηκε μετά ο λοχίας που συνόδευε τον αξιωματικό του Κλιμακίου, ότι σκέφτηκε να τον καρφώσει με την ξιφολόγχη του. Είδε ότι αυτοί δίνουνε όπλα και στους αντάρτες (που δεν θα έπρεπε) γιατί του έκανε εντύπωση που σφαχτήκαμε; Χειρότερα κάνανε και οι αντάρτες γιατί τους είχανε φανατισμένους. Και στον τόπο μας σκοτώσανε δικούς τους ανθρώπους οι αντάρτες επειδή δεν ήτανε κομμουνιστές, μα και στον Γράμμο όταν καθόμαστε σε μία πλαγιά σε μία ανάπαυλα της μάχης, ένας στρατιώτης που ήτανε από τα μέρη εκείνα, μας έδειξε ένα χωριουδάκι και μας είπε ότι πριν δύο βράδια, δύο αδέρφια, ένας ΜΑΥ και ένας αντάρτης βρεθήκανε στο πατρικό τους σπίτι. Άμα πλαγιάσανε, ο αντάρτης πήγε και έσφαξε τον ΜΑΥ αδελφό του και μετά έφυγε πάλι στο βουνό».

Στις 12-5 με τοποθέτησαν στο στρατόπεδο συγκεντρώσεως συγγενών των ανταρτών, σ' ένα μικρό οροπεδάκι πιο πάνω από την Καστοριά.

Στις 6-6 με πήγανε στην Γ΄ Πυροβολαρχία στη Μεσοποταμία, ένα Κεφαλοχώρι δυτικά της Καστοριάς. Εκεί είμαστε στο βελησνεκές των αντάρτικων πυροβόλων και κάναμε βαθιά αμπριά και τα σκεπάζαμε με χοντρούς κορμούς από λεύκες. Πρώτα μία σειρά κορμούς μετά ένα στρώμα χώμα, μετά άλλη σειρά κορμούς σταυρωτά και πάλι χώμα και πάλι κορμούς, όπου η στέγη άντεχε και βόμβα μικρού διαμετρήματος.

Ένα βράδυ ένας στρατιώτης, ο Δανέζης, κοιμότανε πάνω στο αμπρί. Τη νύχτα μας ρίξανε μία εικοσαριά οβίδες οι αντάρτες και η πρώτη έπεσε κοντά, στον Δανέζη. Αυτός με ένα πήδημα βρέθηκε στο άμπρι μέσα. Η δεύτερη έπεσε στα ρούχα που κοιμότανε ο Δανέζης και του τα διέλυσε. Την επόμενη πήγε με το σλιπάκι στη διαχείριση και πήρε καινούργια στολή και κουβέρτες. Ακόμη και το πηλήκιο του είχε καταστραφεί.

Όταν θα εκπυρσοκροτήσει το εχθρικό κανόνι, από τότε που θα ακουστεί η εκπυρσοκρότηση μέχρι να έρθει η οβίδα περνούνε αρκετά δευτερόλεπτα και προλαβαίνει κανείς να πέσει όπου νομίζει ότι κινδυνεύει λιγότερο. Κάποτε όμως ερχόμενος από Καστοριά σταμάτησε το αυτοκίνητο για να κατέβω, όμως ο θόρυβος της μηχανής δεν μ' άφησε να ακούσω ούτε την εκπυρσοκρότηση, ούτε το σφύριγμα της οβίδας που ήρθε και έσκασε πολύ κοντά, μα ευτυχώς δε με πετύχανε τα θραύσματα της οβίδας.

Η πυροβολαρχία μας είχε 4 εικοσπεντάλιμπρα κανόνια. Τα κάθε 2 λέγαμε ότι αποτελούσανε ένα ουλαμό. Ο ένας ουλαμός τη μία μέρα και ο άλλος την άλλη πηγαίναμε από την Αγ.Κυριακή για να χτυπούμε το Μάλι Μάδι. Ένα πυροβολείο των ανταρτών μας είχε γίνει στενός κορσές μα ήτανε καλά καμουφλαρισμένο και πήγε ένας λοχαγός μας και κρύφτηκε σε κατάλληλη θέση και μετά διατάξανε ένα τίγκο (τεθωρακισμένο αυτοκινητάκι) και προχώρησε προς τα εκεί και το είδανε και του ρίξανε 2-3 βολές με άμεση σκόπευση και αυτό απεσύρθη αφού δεν το πετύχανε, μα εντοπίστηκε το πυροβολείο και την άλλη μέρα το εξουδετερώσανε: κάπου – κάπου για παρενόχληση στέλναμε 15-20 οβίδες στους αντάρτες, πριν από τις γενικές επιχειρήσεις, όπου και εκείνοι μας εφέρονταν ανάλογα.

Στις 5-7 άρχισαν επιχειρήσεις στο Καϊμακ-Τσαλάν. Εμείς επήγαμε και είχαμε έδρα τη Βέβη, εκτυπούσαμε όμως και από την Κέλη και την Μελίτη. Κάποια φορά οι αντάρτες κατεβήκανε και πήρανε πρόβατα. Ήτανε βράδυ και είχαμε πάρει συσσίτιο μα δεν είχαμε αρχίσει το φαΐ όταν ακούσαμε το παράγγελμα: *«Στις θέσεις σας. Εκρηκτική 119 γέμισμα τρίτον. Σημείο σκοπεύσεως το γωνιόμετρο. Γωνία θέσεως διεύθυνση κλπ., αρχίσατε πυρ!»*. Ο στόχος ήτανε κινούμενος και όπως άλλαζε κατεύθυνση το κανόνι μας, μου αναποδογύρισε τις καραβάνες μου και χύθηκε το φαΐ μου, όπου έμεινα δίχως. Είχαμε πατάτες γιαχνί και κρέμα. 7-7 μετακινηθήκαμε εις Μελίτη. Είχαμε νεκρούς εκατέρωθεν σ' αυτές τις μάχες και πήρε λάφυρα ο στρατός.

Στις 10-7 πήγαμε στην Αμμούδα του Γράμμου. Στις 21-7 πήγαμε 2 κανόνια (ένας ουλαμός) στην Αναράχη που είχανε φανεί αντάρτες. Δεν είδαμε τίποτα, ούτε δεν ρίξαμε κανονιά. Όμως όταν πηγαίναμε, λίγο μετά το Αμύνταιο μας αποσυνδέθηκε το βλητοφόρο και το κανόνι, χωρίς να το πάρουμε χαμπάρι και ευτυχώς μας φώναξε ένας βοσκός και γυρίσαμε και το πήραμε. Ενώ όταν γυρίζαμε είχανε ξεκουφώσει οι αντάρτες τον άσφαλτο και είχανε βάλει από κάτω μία νάρκη «πτελερμάιν» εκεί που θα περνούσε η ρόδα. Ευτυχώς πριν περάσομε εμείς την ανακάλυψαν οι ναρκαλιευτές και της εξουδετέρωσαν.

Στις 14-7 ο λοχαγός Επιτείδιος μου είπε ότι με πέρασε η ημερήσια διαταγή και με κάνανε δεκανέα. Στις 29-7 μετακινούμαστε προς τη Χελώνα. Την 1-8 μας διέταξαν να έχομε 120 πλήρες βολές στο κάθε κανόνι διότι την επόμενη 2-8 η ώρα 6:00 π.μ. αρχίζομε γενικές επιχειρήσεις.

Στις 2-8 η ώρα 5:40 ο αξιωματικός βολής Καλαμπούρας μας είπε να συντονίσομε τα ρολόγια μας και αυτός πάνω από μία κλούβα μας φώναζε. «*Σε 20 λεπτά, σε 10 λεπτά, σε 20 δευτερόλεπτα. Αρχίσατε πυρ!!!»* 40 κανόνια βαριά, πεδινά και ορειβατικά ρίξαμε 5.000 βλήματα σε μισή ώρα. Ο στόχος ήταν να καταλάβομε τη Χελώνα για να μην επικοινωνεί το

συγκρότημα του Γράμμου με αυτό το Βίτσι, όπου καταλάβαμε και τη Χελώνα και άλλο ύψωμα.

Στις 3-8 ένα «Ντακότα» έριξε 5 βόμβες από λάθος στην Τούχουλη όπου ο Λοχαγός μας είχε παρατηρητήριο. Ευτυχώς δεν τον σκότωσε. Το βράδυ φεύγομε για τις Σπανούδες του Γράμμου. Στις 6/8 αρχίσει μεγάλη μάχη, παίρνομε το Τσάρνο και άλλα υψώματα. Το Τσάρνο ήτανε στρατηγικό και περιμέναμε ότι θα επιχειρήσουνε να το ανακαταλάβουνε και ήμαστε όλη τη νύχτα σε θέση μάχης. Εκείνο το βράδυ, άστραφτε, βροντούσε, έβρεχε ραγδαία, από πλευράς καιρικών συνθηκών, μα και από τον πόλεμο, κανονιές, πυροβολισμούς, όλμους, πυροβόλα, τουρτούρες, φωτοβολίδες και δημιουργούσανε εικόνες που μόνο στον κινηματογράφο μπορεί να τις δεις. Είχαμε ξύλα οξιάς.

Την επόμενη 7-8 ήτανε πεντακάθαρος ο ουρανός και ο ήλιος έλαμπε μα στην κορυφή του Γράμμου, ήτανε δυνατό κρύο. Βάλαμε τις χλαίνες μας και ανάψαμε φωτιές για να ζεσταθούμε.

7-8 φεύγομε η ώρα 10:00 για τη Βυσινιά, περίχωρο της Καστοριάς. Τη νύχτα μας πήρανε το Τσάρνο. 8-8 μεγάλες μάχες. 9-8 παίρνομε πολλά υψώματα. 11-8 πηγαίνομε στο ύψωμα Μπικοβίκ νύχτα. 12-8 παίρνομε το Βατοχώρι και άλλα υψώματα. Την ίδια μέρα πάμε στον Πολυάνεμο κοντά στα αλβανικά σύνορα. Πριν αποσυνδέσομε μας υποδέχονται με βροχή από οβίδες. Στο ύψωμα 1.130 σκοτώθηκε ο ταγματάρχης μας Κωνσταντάτος Νικηφόρος από βλήμα όλμου στο παρατηρητήριο. 13-8 η 41΄ Ταξιαρχία πέρασε από το Αλβανικό έδαφος για να καλύπτει την 42 Ταξιαρχία που πέρασε και αυτή για να χτυπήσει τους αντάρτες από τα νώτα τους. Επειδή παραβιάσαμε το αλβανικό έδαφος μας ρίξανε 80 βολές από την Αλβανία από βαρύ πυροβολικό. Ευτυχώς δεν σκοτώθηκε ούτε τραυματίστηκε κανείς. Μία οβίδα που έπεσε κοντά μου δεν εξερράγη. Δεν απαντήσαμε αμέσως μα στις 14-8 άμα τελείωσε η μάχη εκείνη, τους ρίξαμε 250 βολές σε ένα αλβανικό χωριό. Και την επομένη 15-8 μας έριξε μία εφημερίδα ένα αεροπλάνο δεμένη με φαρδιά κόκκινη κορδέλα για να την βρούμε εύκολα. Με κόκκινο μολύβι είχανε κάνει πλαίσια σε ένα αρθρίδιο: *«Ο Εμβέρ Χότζα οραματίζεται ότι ελληνικό πυροβολικό βάλει εναντίον των παραμεθόριων χωριών του»*. Εμείς που ρίξαμε 250 βολές, ξέραμε ότι δεν ήτανε οραματισμός.

Το αυτοκίνητο γυρίζοντας από τον Εμφύλιο πόλεμο είναι στολισμένο με κλαδιά αφού γυρίζαμε νικητές.

Άμα τέλειωσαν οι μάχες από τον αδελφοκτόνο εμφύλιο πόλεμο γυρίζαμε με στολισμένα με κλαδιά τα αυτοκίνητα.

Οι δύο φωτογραφίες είναι την ώρα που χτυπούσαμε το ύψωμα Μαλί Μάδι από την Βυσινιά, περίχωρο της Καστοριάς την 9-8-1949.

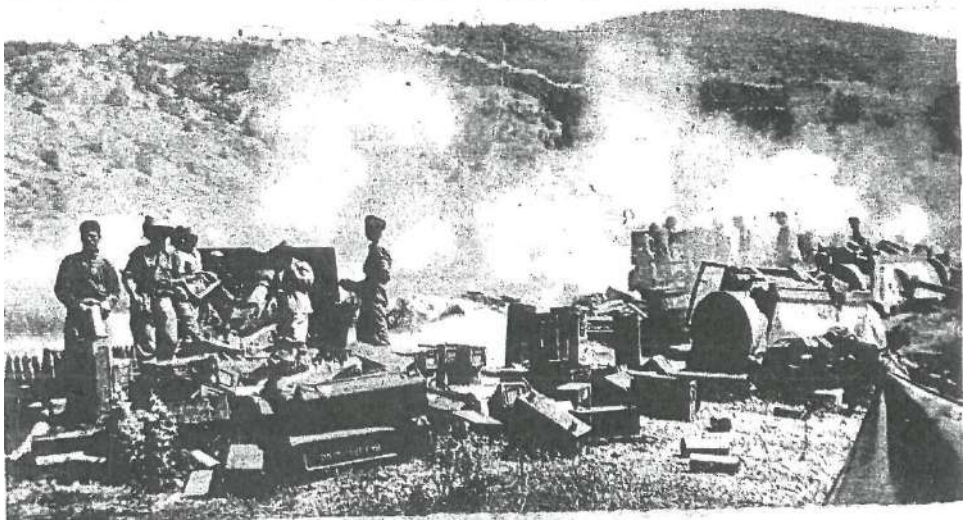

Όσους νεκρούς στρατιώτες είχαμε πιο μπροστά από το Πολυάνεμο τους μεταφέραμε με μουλάρια γιατί δεν πήγαινε εκεί αυτοκίνητο.

Την 14-8 έπεσε ο Άγιος Δημήτρης και η Λόκμα που ήτανε το αρχηγείο των ανταρτών στο Βίτσι. Έπεσε και το Μαλιμάδι.

Εμείς θαμπώσαμε τα άστρα με τις χαρμόσυνες φωτοβολίδες και από τις τροχιοδεικτικές σφαίρες. Οι αξιωματικοί μας φωνάζανε να θυμηθούμε τους συναδέλφους μας που χαθήκανε, μα και να κάνουμε οικονομία στα πολεμοφόδια, μα η νίκη έκανε μεγάλη αυτή τη μέρα. Πολλά λάφυρα πέσανε στα χέρια του στρατού. Αυτοκίνητα, κανόνια, όπλα, πολεμοφόδια και άλλα εφόδια. Στις 15-8 ημέρα της Παναγίας φύγαμε από

τον Πολυάνεμο μεσημέρι. Το γιορτινό μας γεύμα ήτανε μία μεγάλη πατάτα βρασμένη και μία ντομάτα χωρίς λάδι. Δεν μπορούσανε να οργανώσουνε κανονικά μαγειρεία υπό αυτές τις συνθήκες. Όταν περνούσαμε από τη Μεσοποταμία κατέβηκα από το αμάξι και πήρα σταφύλια που τα είχα επιθυμήσει. Το βράδυ καταυλιστήκαμε έξω από το Νεστόριο και φύγαμε νύκτα και ξημερωθήκαμε 16-8 στις Σπανούδες του Γράμμου.

Όταν ήμαστε στην Αμμούδα παίρναμε νερό από του Αλέξη τη Βρύση που ήταν ανάμεσα σε μας και τους αντάρτες και το φέρναμε με πολύ κίντυνο. Εγεμίζαμε το αυτοκίνητο με κιβώτια πυρομαχικών, που κλείνουνε ερμητικά και μετά, 10 στρατιώτες σκορπιστά από τη μία μεριά με το δάκτυλο στη σκανδάλη του όπλου, και δέκα από την άλλη φέρναμε το νερό με φόβο και κίνδυνο. Του κάναμε τρομερή οικονομία. Τρώγαμε άσπρο ψωμί και η ψύχα του ήτανε σα σφουγγαράκι και άμα άδειαζε η καραβάνα τη σκουπίζαμε με ψωμί μία, δύο, τρεις και γινότανε πεντακάθαρη χωρίς νερό. Εκεί μας είχανε δώσει ξηρά τροφή για 3 μέρες. Κονσερβικά και γαλέτες, όμως φάγαμε την τροφή τις 2 πρώτες μέρες και την τρίτη μέρα επεινάσαμε. Ήτανε χωνευτικό το νερό εκεί 25-8 χτύπησε η 15η Μεραρχία στον Ανθρωπάκο, Καραγκιόζη και Ψωριάρικα μα είχε αποτυχία και αρκετές απώλειες. Στις 26-8 μας δώσανε εσφαλμένα στοιχεία και ρίξαμε 280 βολές σε δικά μας τμήματα – εβομβάρδισε και η αεροπορία με τα ίδια εσφαλμένα στοιχεία με αποτέλεσμα ένας αξιωματικός και τρεις στρατιώτες νεκροί. 28-8 πέφτει ο Γράμμος στα χέρια του στρατού, 8 πυροβόλα, 320 τουφέκια, 237 πολυβόλα και 360 αιχμαλώτοι στον στρατό. 29-8 καταρρέει οριστικά ο Γράμμος, πιάνονται 1.000 αιχμάλωτοι.

29-8 ο υπολοχαγός Αγγελόπουλος μας διαβάζει την ημερήσια διαταγή του συντάγματος σύμφωνα με την οποία, ο εχθρός εξουδετερώθηκε και η αποστολή του συντάγματος έληξε. 30-8 έρχεται ο αρχηγός του πυροβολικού του Β΄ σώματος στρατού και μας απευθύνει συγχαρητήρια.

31-8 ο αρχηγός πυροβολικού της 15ης Μεραρχίας μας απευθύνει συγχαρητήρια. 1-9 φεύγουμε και τασσόμαστε στο Καλοχώρι Καστοριάς για 10 ημέρες. 10-9 φεύγομε για Λάρισα και περνούμε από Καστοριά υπό τύπον αποχαιρετιστηρίου παρελάσεως, επειδή για πολλούς καιρούς είχε ορμητήριο την Καστοριά το 102 ΣΠΠ.

Διαμένουμε το βράδυ στο χωριό Δρέπανο της Κοζάνης. 11-9 φθάσαμε στη Λάρισα και μείναμε επιτέλους μέσα σε στρατώνα ύστερα από τόσο καιρό. Ο εμφύλιος πόλεμος ήτανε μία πικρή εμπειρία, όχι μόνο λόγω κινδύνου και ταλαιπωρίας μα και λόγω της σκέψης ότι ξένα συμφέροντα μας οδήγησαν στην αδελφοκτονία. Κάποιες φορές εδιακρίναμε απέναντι κινήσεις ανταρτών και δεν τους χτυπούσαμε αν δεν είχαμε εντολή. Έκανα

όμως την σκέψη: «*Εγώ νομίζω ότι είμαι πατριώτης. Ασφαλώς έτσι το νομίζει και ο απέναντι. Ποιος μας έχει δίκιο; Ποιοι μας φέρανε σ' αυτό το στάδιο; Τι μοιράζομε;»*

28-9 Μετατίθεμαι από την Γ΄ Πυροβολαρχία στο επιτελείο του συντάγματος, όπου ο υπασπιστής μου ανακοινώνει ότι θα μου αναθέσουνε καθήκοντα επιλοχίου στο επιτελείο, ενώ ακόμα ήμουνα δεκανέας.

Ήτανε που απολύσανε μετά τη λήξη του πολέμου πολλές σειρές και φύγανε οι λοχίες. Δεν μου άρεσε να επιβάλλομε δια της βίας ως επιλοχίας. Κάποιες φορές ερχότανε αυτός που είχα λοχία υπηρεσίας και μου δήλωνε ότι δεν μπορεί με κανένα τρόπο να στείλει αγγαρεία στην τουαλέτα και στα καζάνια. Εγώ πήγαινα στην πόρτα του θαλάμου και τους έλεγα: «*Ποια παιδιά θα πάνε στις τουαλέτες και στα καζάνια; Αυτοί που θα πάνε θα τους ανταμοίψω»*. Εγώ πήγαινα κάθε μέρα από το σπίτι του στρατιώτη στη Λάρισα και έπαιρνα 30 υπηρεσιακά εισιτήρια για τον κινηματογράφο, στρατιωτικά και τα μοίραζα στους στρατιώτες. Έδινα λοιπόν εισιτήρια στα υπάκουα παιδιά και τα έβαζα και σκοπούς σε καλό πόστο.

Επήγαινα στους κινηματογράφους για να δω τα προγράμματά τους και όταν είδα στο «ΟΛΥΜΠΙΑ» ότι θα παρουσιάζετο η Χούλια, εθνική σταρ των Τούρκων, εφώναξα τον Χασάν Ογλού Ιντρίς και του έδωσα 3 εισιτήρια, λέγοντάς του: «*Κράτα αυτά τα εισιτήρια και να πάρεις και τους άλλους δύο δικούς σας να πάτε στα «ΟΛΥΜΠΙΑ» να δείτε τη Χούλια σας».* Όταν γύρισε για να μου εκφράσει πόσο ευχαριστήθηκε μου είπε: «*Να σου φιλήσω τα πόδια σου κυρ επιλοχία μου»*. Είχαμε τρεις Οθωμανούς στρατιώτες.

Είχαμε στο Σύνταγμα διμοιρία διαβιβάσεων, που δεν ανήκανε στο όπλο του πυροβολικού. Ο επικεφαλής τους ήτανε λοχίας και εγώ δεκανέας, εγώ όμως έβαζα υπηρεσία και τους διαβιβαστές. Κάποια φορά που εξηγούσα στον Γιατρούση (το όνομα του λοχία των διαβιβάσεων) πως εκατένημα την υπηρεσία, ένα παιδί από τη Ζάκυνθο, φοιτητής της νομικής που βρέθηκε κοντά μας και μας άκουσε, έλαβε μέρος και είπε: «*Μα κυρ επιλοχία, εμείς έχομε να συντηρήσομε και τους ασυρμάτους»*. Εγώ, αστειευόμενος, του είπα: «*Εσύ δικηγόρε όταν σε πληρώνουνε μιλάς, εδώ δεν σε πληρώσανε να μιλήσεις».* Χωρίς να πω τίποτα σκέφτηκα ότι γίνονται αδικίες στον στρατό, αφού σε μένα δόθηκε μία μικρή εξουσία, σε ένα χωριατάκι του δημοτικού, είναι αδικία να βάλω εγώ υπηρεσία ένα παιδί σπουδασμένο με ανοιχτές προοπτικές.

Ακόμη μου φαινότανε ανορθογραφία που όταν δίναμε αναφορά στον διοικητή έδινα πρώτος εγώ, το δεκανεάκι, σαν εκτελών χρέη επιλοχίου του επιτελείου, και μετά ο επιλοχίας της πρώτης μοίρας που είχε

και τον βαθμό του επιλοχίου και μετά ο επιλοχίας της Β΄ μοίρας που ήταν λοχίας.

Για 10 μέρες με βάλανε επικεφαλή της φρουράς στο 404, Στρατιωτικό Νοσοκομείο. Εκεί είδα μία τρομερή εικόνα: «*Ένας στρατιώτης με κομμένα και τα 2 του πόδια από τις βάσεις τους, κομμένα και τα 2 του χέρια από τις μασχάλες. Τον είχανε, τον υπόλοιπο, περιτυλιγμένο με γύψο. Μία τρύπα στον γύψο από μπροστά και μία από πίσω για τις σωματικές ανάγκες. Έμοιαζε σαν ένα παγούρι που το κεφάλι του ήταν όπως το πώμα στο παγούρι. Ευτυχώς ήτανε γερά τα μάτια του. Παιδί 22 χρονών να έχει όλη τη ζωή μπροστά του».* Ακόμα λυπούμαι άμα το θυμίζομαι.

16-12 φύγαμε για τα Γιάννενα. Το βράδυ εμείναμε έξω από την Καλαμπάκα συνεχόμενα με το 104 Σ.Π.Π. Όταν ο διοικητής με έσαιρνε και μου υπεδείκνυε σε ποια σημεία να βάλω σκοπούς, με την άποψή μου εκαταργήσαμε μία σκοπιά όταν του είπα ότι είναι κοντά σε άλλες δύο. Την 17-12 μείναμε στα Γιάννενα και την 18-12 πήγαμε στον Πρωτόπαπα, κεφαλοχώρι προάστειο των Ιωαννίνων.

Σε μία κάμερα ήτανε το γραφείο του υπασπιστού, το δικό μου γραφείο, το γραφείο του στρατολόγου, των τεχνικών βοηθών και του δακτυλογράφου. Σε άλλη κάμερα έμενε ο βοηθός, του γιατρού, ο βοηθός του διαχειριστού και ο δεσμοφύλακας. Όλοι αυτοί αποτελούσαμε ένα τσούρμο και αυτοαποκαλούμαστε «σκυλολόι». Και εδώ, μάλλον από εδώ από τα χαμηλά αρχίζει, κατά δύναμη η αδικία.

Ότι καλύτερο ήτανε στη διαχείριση ήτανε για το «σκυλολόι». Τσιγάρα π.χ. μας δίνανε 12 την ημέρα τα πιο πολλά όμως άχρηστες μάρκες «Όλυμπος», «Αθηνά», «Φούκα». Τα καλύτερα τσιγάρα που μας δίνανε ήτανε τα «Τριάρια». Μα τα τριάρια ήτανε για το «σκυλολόι».

21-12 πήρα την πρώτη άδεια. Κλειστή 23 μέρες και 22-12 φεύγω με το «ΛΟΥΤΣΙΝΤΑ» για Πειραιά. Το πλοίο είχε στεγανά με καραβόπανο, μα άργησα να πάω και ήτανε πιασμένα τα στεγανά. Έβαλα τη χλαίνη μου και πήγα και ακούμπησα στο φουγάρο γιατί ήτανε νεροβοριάς και πολύ κρύο. Η ράχη μου καιγότανε, τα πόδια μου βρέχονταν και ξεπάγιαζαν. 23-12 φτάνω στον Πειραιά και 24-12 φεύγω με το «ΣΥΡΟΣ» για Κρήτη, υπολογίζοντας ότι θα κάνω Χριστούγεννα στο σπίτι μου, όμως ήτανε μεγάλη θαλασσοταραχή και λίγο πριν να πιάσομε Κρητικά νερά εφοβήθηκε ο καπετάνιος και μας πήγε και κάναμε Χριστούγεννα σε ένα ξερολίμανο στη Μήλο. Μετά τα μεσάνυχτα φτάσαμε στα Χανιά, εξύπνησα μία θεία μου και έμεινα εκεί και 26-12 έφτασα στο σπίτι μας. στις 8-1-50 φεύγω με το «ΤΕΤΗ». Στις 9-1 Αθήνα. Στις 11-1 με το «ΛΟΥΤΣΙΝΤΑ» Πρέβεζα.

Στις 12-2 πέρασε στην ημερήσια διαταγή η προαγωγή μου σε λοχία.

Στις 5-3-50 είχαμε βουλευτικές εκλογές. Εκεί ψήφισα πρώτη φορά με την στρατιωτική ταυτότητα. Μας είχανε στείλει ψηφοδέλτια της περιοχής μας από όλους τους νομούς. Εγώ τότε εψήφισα με τοπικιστικά κριτήρια. Κριτικά, κόμμα Φιλελευθέρων και Σφακιανά τον Μανούσο Βολουδάκη. Μα το εκλογικό σύστημα επέτρεπε να ψηφίσεις στο ψηφοδέλτιό σου και ένα υποψήφιο άλλου κόμματος και ψήφισα και τον Γρ.Παπαδόπετρο του Λαϊκού Κόμματος που τον έγραψα στο ίδιο ψηφοδέλτιο με δικά μου γράμματα. Ο ήρωας και ωραίος πατριώτης Νικ. Πλαστήρας ήτανε στην ΕΠΕΚ, μα οι αξιωματικοί μας τον χαρακτήριζαν «συνοδοιπόρο των κομμουνιστών» και μας επέμεναν ανοιχτά να μην τον ψηφίσομε.

26-4-50 μετακινούμαστε από Πρωτόπαπα στα Γιάννενα. Εμέναμε σε μεγάλο τολ στην περιοχή Αμπελοκήπων. 11-5 παίρνω 20 μέρες κλειστή άδεια για Κρήτη. Για να δω άγνωστα μέρη πήγα με ωτοστόπ στην Αθήνα και το βράδυ έφτασα και έμεινα στο Μεσολόγγι. Από Αθήνα για Χανιά ήρθα με το ΑΓΓΕΛΙΚΑ.

Ήτανε το καμάρι στις ακτοπλοϊκές μας συγκοινωνίες. Επειδή δικαιόμουν Β΄ θέση ως λοχίας με πήγε ένας ναύτης να μου δείξει την καμπίνα μου, όμως με πήγε σε λάθος καμπίνα. Όταν εμπήκα μέσα είδα πως είχε πλαγιάσει άλλος επιβάτης. Ετοιμάστηκα και πλάγιασα και εγώ μα σε λίγο μπαίνει μέσα μία ομορφοκοπελιά και ετοιμαζότανε κι εκείνη να πλαγιάσει. Εγώ, επειδή ενόμισα ότι αυτή έκανε λάθος, της είπα: «*Κοπελιά, θα μου άρεσε η παρέα σου, μα εδώ η καμπίνα είναι για άντρες».* Δεν θυμούμαι αν εμίλησε καθόλου ή ομορφοκοπελιά, μα ο προηγούμενος επιβάτης, που όπως αποδείχτει ήτανε γυναίκα, με βλαστημούσε: «*Άμε στο διάολο βρωμοκόπελο, ίντα γυρεύεις εσύ στσι καμπίνες τω γυναικώ;»*. Εγώ εγύρισα πλάτη και εντύθηκα και πήρα τα πράματά μου και έφυγα όπου έδειξα σε ένα ναύτη το εισιτήριό μου και με πήγε στην δική μου καμπίνα. Στη γλωσσού δεν επιχείρησα να δικαιολογηθώ, εσκέφθηκα, ας νομίζει ότι θέλει. Που την ξέρω, που με ξέρει; Εξ' άλλου, δεν μπορούσα να την αντιμετωπίσω τη γλώσσα της.

26-5 φεύγω με το «ΑΝΔΡΕΙΑΣ» από τα Χανιά για Πειραιά. Πάλι πήγα με ωτοστόπ και έφυγα 28-5 μέσω Λαρίσης όπου πήγα στην Καλαμπάκα, βγήκα στα Μετέωρα, έμεινα στην Καλαμπάκα και την επόμενη έφτασα στα Γιάννενα στη μονάδα μου.

Όταν έλειπα πήγε στη μονάδα μου η εγκύκλιος ότι μου απονέμετο ο πολεμικός σταυρός Γ΄ τάξεως, διά του από 4-5-50 Βασιλικού Διατάγματος. Άμα γύρισα με βάλανε για 10 μέρες επικεφαλή της φρουράς

των στρατιωτικών φυλακών των Ιωαννίνων. Είχαμε 137 φυλακισμένους σε απλή φυλάκιση μα είχαμε και 7 υπό αυστηρή επιτήρηση. Αυτούς τους 7 τους είχανε σε κάτι υπόγειους «Λαβύρινθους». Και αυτοί δεν ξέρανε πότε είναι μέρα και πότε νύχτα. Αυτός που με αντικατέστησε, ήτανε σε μία στιγμή με τον σκοπό χωρίς πηλήκιο. Και περνούσε ο διοικητής μας και τον τιμώρησε 10 μέρες αυστηρά φυλάκιση. Αυτός ζήτησε το πολυβολάκι του, δήθεν για να το συντηρήσει, και σε απόπειρα αυτοκτονίας αυτοπυροβολήθηκε μα δεν πέθανε. Ίσως είχε κι άλλα προβλήματα.

Τον Ιούλιο συμπλήρωσα 18 μήνες υπηρεσίας και ως υιός οικογένειας θύματος πολέμου πρωτότοκος απολύθηκα, μεταφερθείς σε δεύτερη σειρά εφεδρείας την 24-7-1950. Δεν ήρθα κατευθείαν στην Κρήτη διότι πέρασα από την Θεσσαλονίκη για να πάρω από τη Στρατωνική Χαλκιδικής τα οστά του αδελφού μου Γεωργίου που σκοτώθηκε από τους αντάρτες την 22-12-1946. Εκάθησα λίγες μέρες στη Θεσσαλονίκη σε συγγενείς και στο Ασφένδου έφθασα 6-8-1950.

Δεν τιμωρήθηκα ούτε μία μέρα φυλάκιση, όμως 2 φορές έδωσα δικαίωμα για να τιμωρηθώ.

1) Όταν ήμαστε σε επιχειρήσεις είχαμε καταργήσει την απόσταση που μας χώριζε από τους αξιωματικούς μας. Μαζί τρώγαμε, μαζί ταλαιπωρούμαστε και είχαμε πολύ οικειότητα. Άμα κατεβήκαμε στις πόλεις δεν τους χαιρετούσαμε όπου τους συναντούσαμε και ένα βράδυ ένας λοχαγός της ΕΣΑ μεταμφιέστηκε σε ταγματάρχη μηχανικού και έχοντας σε απόσταση ΕΣΑτζήδες βγήκε να πατάξει την παράλειψη της χαιρετούρας. Όπως έβγαινα εγώ από τον Κινηματογράφο «ΟΛΥΜΠΙΑ» της Λάρισας ήτανε αυτός κοντά στην έξοδο. Δεν τον χαιρέτησα. Αυτός εφώναξε τους ΕΣΑτζήδες και με οδήγησαν στα κρατητήριά τους. Εγώ επήρα τηλέφωνο το σύνταγμα και ανέφερα πως είμαι κρατούμενος της ΕΣΑ και δεν θα κάμω το εσπερινό προσκλητήριο. Ήρθε ο υποδιοικητής μας και απαίτησε να μην με κουρέψουνε (ήτανε συνηθέστατο όποιος περνούσε από την ΕΣΑ να τον κουρεύουνε). Ήτανε άλλοι 19 συγκρατούμενοι για την ίδια αιτία μεταξύ των οποίων άλλοι 3 από το σύνταγμά μας εμείναμε στο δάπεδο και την άλλη μέρα μας άφησαν. Σε λίγες μέρες μας ανακοίνωσε η ΕΣΣΑ ότι οι άλλοι 3 του συντάγματος ετιμωρούνταν δια 20ημέρου φυλακίσεως. Δεν ήρθε για μένα. Ίσως έπιασε η απολογία μου ίσως από λάθος με παρέλειψαν.

2) Όταν ήμαστε στον Πρωτόπαπα, μία Κυριακή επήρα τους φίλους μου υπαξιωματικούς Παΐσιον και Δάφτσιον και πήγαμε στη φημισμένη Ζίτσα με τα πόδια. Κάναμε βόλτα στην κωμόπολη, μετά παίξαμε στην πρέφα 3 μπακλαβάδες. Όταν φεύγαμε εβρεχούλιζε και τρέχαμε σαν μικρά

παιδιά, που ξαφνικά βλέπουμε τον υποδιοικητή μας Δημήτριο Πατίλη (αργότερα Υπουργό Β. Ελλάδος επί Χούντας) και ερχότανε με το τζιπ όπου είχε μέσα και τη γυναίκα του. Μας έκανε αυστηρή παρατήρηση που φύγαμε αυθαίρετα και ετοιμαζότανε να ορίσει της μέρες της φυλακίσεως όταν η γυναίκα του, η ωραία κυρία Αθηνά επενέβη και του λέει: «*Σε παρακαλώ Δημήτρη, μην τα τιμωρήσεις τα παιδιά, φτάνει που τα μάλωσες*». Τη βγάλαμε καθαρή και τότε.

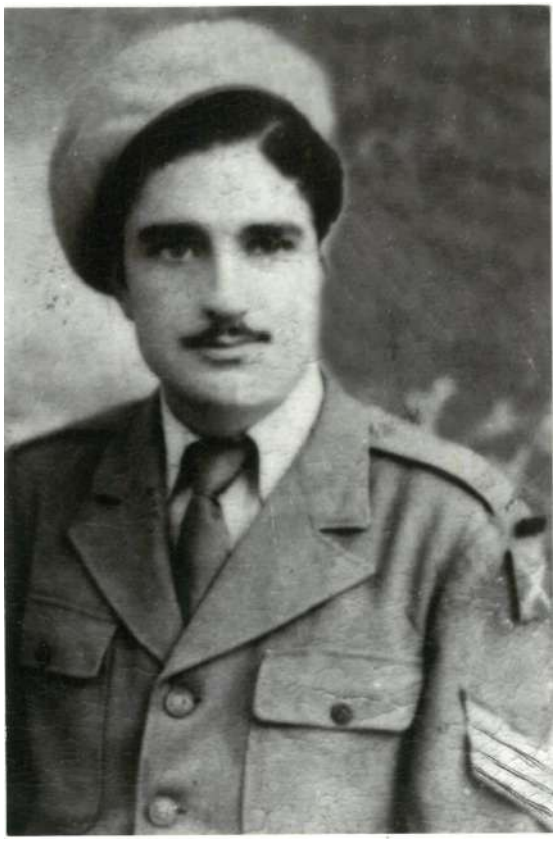

Λοχίας Κανάκης Ι.Γερωνυμάκης.

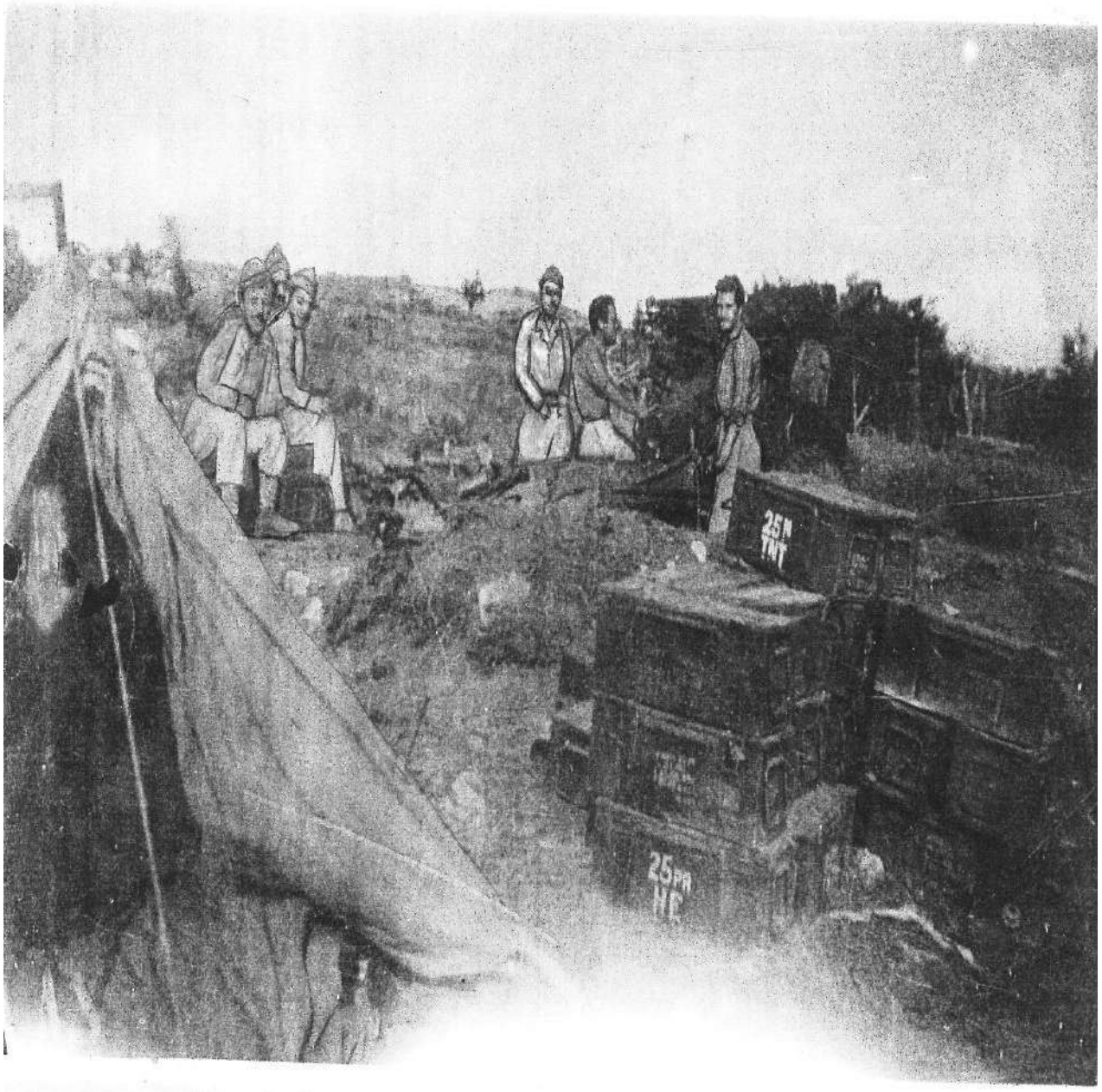

Στην Κορφή Αρένα του Γράμμου 16-8-1949.
Εν αναμονή του παραγγέλματος «*Στας θέσεις σας*» και άμα βάλαμε τα στοιχεία σκοπεύσεως εν αναμονή του παραγγέλματος «*Αρχίσατε πυρ*».

Η ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΣΤΟ ΝΤΥΣΙΜΟ ΣΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ ΜΙΣΟΥ ΑΙΩΝΟΣ

Κύριε Διευθυντά,

Πριν από ένα αιώνα το ντύσιμο ήτανε καθιερωμένο στον πληθυσμό της υπαίθρου ομοιόμορφα και για τους άντρες και για τις γυναίκες φορούσανε οι γυναίκες μακριά φορέματα, μα και φαρδιά για να μη φαίνεται η ανατομία του σώματος. Μέχρι το λαιμό ήταν κλειστά. Είχανε μακριά μανίκια και φτάνανε μέχρι λίγους πόντους από το έδαφος. Δεν βάζανε παλτά, μα άμα ήτανε κρύο βάζανε «μποξάδες». Ήτανε πλεχτοί με πρόβειο μαλλί, μαύροι και σπανίως άσπροι, σε σχήμα ρόμβου μήκος περίπου 1,50 και πλάτος περίπου ένα μέτρο. Βάζανε τσεμπέρι, που όταν θερίζανε ή αν ήτανε ήλιος το βάζανε κατά τέτοιο τρόπο που μόνο τα μάτια τους φαίνονταν για να μην τις μαυρίσει ο ήλιος. Μα και οι βαρυπενθησμένες, μόνο τα μάτια τους άφηναν να φαίνονται. Το βάζανε άσπρο και σπάνια σε άλλο χρώμα. Οι πενθούσες βέβαια μαύρο. Τα μαλλιά τους πάντα μακριά και πάντα κότσο ή κοτσίδες. Πρώτη φορά είδα το 1932 γυναίκα με κοντά μαλλιά, μία νεαρή δασκάλα. Από την δεκαετία του 1930, όμως αρχίσανε οι νεαρές, πόντο-πόντο να κονταίνουνε τις φούστες και μέχρι το τέλος της δεκαετίας τα είχανε πάει στη μέση της γάμπας. Όμως άρχισε να είναι ενδεδειγμένο να βάζουνε κάλτσες για να μην φαίνονται τα πόδια τους. Οι κάλτσες ήτανε πάντα μαύρες ή καφετί, έφταναν μέχρι τα γόνατα και τις κρατούσανε καλτσοδέτες λαστιχένιες. Παράλληλα έβαζαν ζαπονέ μανίκια, ετολμούσανε να αφήνουνε λίγο ντεκολτέ και λίγο ξώπλατα. Αυτά όμως αποτελούσανε «αιτία πολέμου» με την προηγούμενη γενιά. Έτυχα μία φορά που μία ηλικιωμένη έκανε έντονες παρατηρήσεις σε νεαρή: «*Ίντα διαόλου μόδα είναι ετούτη δα! Απόξω βγορίζει το κορμί σου με το φαρμοστό σου φουστάνι, τα μισά σου πόδια βγορίζουνε και το μισό σου αμπέτι*», Ανέκοψε όμως ο πόλεμος την εξέλιξη της μόδας. Παπούτσια βάζανε οι γυναίκες γόβες μα και καλίκια. Τα καλίκια ήτανε παντόφλες χωρίς τακούνι και ήτανε ίδια το αριστερό και το δεξί. Μετά τον πόλεμο εγίναμε και πιο εξεβρωπαϊσμένοι. Βέβαια το όπλο της γυναίκας είναι τα θέλγητρά της και μ' αυτά κερδίζει μάχες. Κολακεύεται η γυναίκα όταν βλέπει ότι προσελκύει τα ανδρικά βλέμματα και όσο αφήνει ακάλυπτα μέρος από τα θέλγητρα προσελκύει περισσότερα ανδρικά βλέμματα, μα με το πολύ τολμηρό ντύσιμο σκανδαλίζει και ενώ οι άντρες το απολαμβάνουνε, αρέσει στους δέκτες δεν αποτελεί όμως τιμή για τον πομπό.

Τις τελευταίες δεκαετίες οι γυναίκες βάζουνε πολύ συχνά το παντελόνι, αυτό όμως περιορίζει την θηλυκότητά τους και όταν η γυναίκα

δεν έχει ωραίο σώμα, με το παντελόνι γίνεται πιο ευδιάκριτη η ατέλεια του σώματος.

Οι γυναίκες αποτελούνε το «ωραίο φύλο» και ποντάρουνε στα θέλγητρά τους. Οι άντρες όμως δεν μπορούνε να παραβγούνε σε ομορφιά, μα σαν «ισχυρό φύλο», ποντάρουνε σε δύναμη σε σοβαρότητα και αξιοπρέπεια. Πριν ένα αιώνα οι άντρες φορούσανε την κρητική βράκα με ειδικό γελέκο και με στιβάνια. Για σκολινό ντύσιμο είχανε τα σαλβάρια, με γελέκο και με μιτάνι (σαν μπουφάν εφαρμοστό) πάνω από το γελέκο, μεταξωτή ζώνη και «καπότο» (κάπα). Όλα τσόχινα και συνηθέστατα σε μπλε χρωματισμό όλα εκτός από τη ζώνη που ήτανε κόκκινη.

Από την δεκαετία του 1930 πολλοί άντρες βάζανε μάλλινη χακί κυλόττα χειμώνα – καλοκαίρι. Στην ίδια δεκαετία, λίγοι που είχαν ζήσει μετανάστες στο εξωτερικό συνέχισαν να βάζουν ριχτά, μα οι πιο πολλοί ξανά βάλανε τις βράκες και από τους μετανάστες… Στην κατοχή έβαζε καθ' ένας ότι έβρισκε και όπως το έβρισκε. Κατά τις τελευταίες δεκαετίες επεκράτησαν τα ριχτά και στην ύπαιθρο της Κρήτης. Πιο παλιά όσοι βάζανε ριχτά, τους αποκαλούσανε «ψαλιδόκωλους». Βάζανε και μαύρο κεφαλομάντηλο που μπορούσε να είναι μεταξωτό και με κρούσια και τα κάνανε πλεκτά. Τα μεταξωτά κεφαλομάντηλα.

Τα αγόρια βάζαμε κοντά παντελονάκια δρίλινα χειμώνα καλοκαίρι. Γύρω στα 15, η δική μου γενιά, εβάζαμε κυλόττα. Οι προηγούμενες γενιές και τα παιδιά εβάζανε βρακάκια. Λίγες φορές είδα εγώ παιδιά να φορούνε βρακάκια. Η βράκα ήτανε μαύρη. Η σκολινή από καραμάντουλα. Τα κοριτσάκια φουστανάκια τσίτινα μέχρι πιο κάτω από το γόνατο.

«*Αγώνας της Κρήτης*» 11-7-2017

Η ρασόβρακα, ο γρίτζος και ο μποξάς

Ο χωρικός είναι ντυμένος με ρασόβρακα και γρίτζο. Τα παιδιά, ενώ είναι ξυπόλυτο το ένα φορά βρακάκι, το άλλο φορά το κοντό παντελονάκι, που άρχιζαν να βάζουν τα παιδιά από τις πρώτες 10ετίες του 20ου αιώνα. Εγώ όταν ήμουν παιδί, είδα άλλο παιδί να φορά βρακάκι, μα ήδη ήτανε σπάνιο το ντύσιμο αυτού του παιδιού τότε. Η γυναίκα φοράει μποξά. Πλετός μάλλινος μαύρος, διπλωμένος. Τον βάζανε στην πλάτη και οι άκρες γυρίζανε από μπροστά και ξαναγυρίζανε και δένανε πίσω. Τα χέρια είναι από μέσα.

ΑΓΡΑΦΤΟΙ ΝΟΜΟΙ

Στα πλαίσια των ηθών και εθίμων και στα δεδομένα εκείνων των καιρών, ήτανε στην κοινωνία κάποιοι κανόνες στις διάφορες φάσεις της ζωής που εφαρμόζονταν κατά γράμμα. Όποιος παραβίαζε αυτούς τους κανόνες (που εγώ τους χαρακτηρίζω «άγραφους νόμους») δεν είχε ποινικές συνέπειες, μα είχε ηθικές και ο κόσμος τότε είχε σε μεγάλη υπόληψη την ηθική.

Οι νόμοι αυτοί αφορούσαν τις συναλλαγές ανάμεσα στους ανθρώπους, στις σχέσεις ανάμεσα στα δύο φύλα, στην ανταπόκριση σε θρησκευτικές και κοινωνικές υποχρεώσεις κλπ.

1) Οι νέοι τότε δεν παντρεύονταν. Τους παντρεύανε. Αν ένας νέος με μία νέα κάνανε την «παρανομία» να αγαπηθούνε, το είχανε επτασφράγιστο μυστικό και τελικά έστελνε ο νέος έναν «ηστάμενο» άνθρωπο να ζητήσει το χέρι της νέας για λογαριασμό του. Αν δεν ήτανε ο νέος δεκτός από τον πεθερό και αποφάσιζαν οι νέοι να κλεφτούνε, αυτό θεωρείτο οικογενειακή προσβολή για την οικογένεια της κοπέλας και έχομε υπόψη μας απαράδεκτα εκδικητικά μέτρα από τους οικείους της κοπέλας. Από τους οικείους του νέου δεν έτρεχε τίποτα. Τα προξενιά τα κάναμε κυρίως εκ μέρους του νέου. Δεν ήτο ενδεδειγμένο να ζητήσουν τον νέο εκ μέρους της νέας. Συχνά παντρεύανε τα παιδιά κατά την κρίση των προξενητάδων και πιο παλιά δεν είχανε το δικαίωμα ούτε να ειδοθούν από απόσταση, αν δεν γνωριζόντουσαν από πριν. Από τη δεκαετία του 1930 κάνανε μία φτιαχτή ευκαιρία να ειδοθούν (σε ένα πανηγύρι, σε ένα γάμο) θα πήγαινε ο νέος, θα πήγαινε και η νέα με τους δικούς της και θα βλεπόντουσαν από απόσταση, δεν καθίζανε όμως στην ίδια παρέα για να μην προκύψουνε υποψίες. Εγώ σε πολλά προξενιά συνετέλεσα. Σε τέσσερα ήμουνα εμπνευστής και προξενητής. Στην μία περίπτωση δεν γνωριζόντουσαν τα παιδιά και δημιούργησα την «φτιαχτή ευκαιρία» και ειδωθήκανε πρώτη φορά στο σπίτι μου «τυχαίως». Ξέρω περιπτώσεις που ειδωθήκανε το αντρόγυνο πρώτη φορά μετά τον γάμο. Ξέρω περιπτώσεις που άλλη κοπέλα δείξανε στον προξενητή, που πήγε και τελείωσε το προξενιό, μα άλλη κοπέλα προσφέρανε νύφη στον γαμπρό. Ξέρω ακόμα ότι άμα θέλεις να αγοράσεις ένα μολυβάκι, θέλεις πρώτα να του ρίξεις μία ματιά, ενώ για το δεύτερο σου ήμισυ δεν επιτρέπετο τότε ούτε να το δεις από απόσταση. Απαράδεκτο και πολύ βάρβαρο έθιμο.

2) Η βεντέτα ειδικά στην δυτική ορεινή Κρήτη. Εδώ ήτανε ο εγωισμός πολύ πιο πάνω από τα καλώς εννοούμενα όρια. Όταν κανείς εθεωρούσε ότι ήτανε προσβαλμένος ήτανε έτοιμος και να σκοτώσει και να

σκοτωθεί και να διαλύσει τα πάντα. Γράφει π.χ. ο Παπαδοπετράκης στην Ιστορία των Σφακίων, ότι τότε που γιόρταζαν το πανηγύρι των 12 Αποστόλων στη Χώρα των Σφακίων, ένα πουλί κάθισε στο καμπαναριό. Ήτανε τουρκοκρατία μα εδώ όλοι κρατούσανε τα όπλα τους και κάποιος το πυροβόλησε μα δεν το σκότωσε. Ίσως ήτανε κουφό και ούτε δεν έφυγε. Άλλος όμως το πυροβόλησε και το σκότωσε και αφού χλεβάζανε τον πρώτο που δεν το σκότωσε, θεωρώντας αυτός ότι τον κάνανε δημόσιο περίγελο, εσκότωσε έναν μα οι συγγενείς του σκοτωμένου σκοτώσανε τον φονιά. Οι συγγενείς του δεύτερου σκοτωμένου σκοτώσανε τον δεύτερο φονιά και ο τελικός απολογισμός ήτανε εφτά σκοτωμένοι όπως γράφει ο Παπαδοπετράκης. Έτσι συχνά η βεντέτα άρχιζε από το τίποτα, μα όμως έφτανε από γενιά σε γενιά. Η εκδικητικότητα ήτανε άγραφος νόμος. Ο περιηγητής Πάσλεη περιηγήθηκε την Κρήτη το 1837 γράφει στο βιβλίο του ότι όταν σκοτώσανε ένα Σφακιανό και τα ρούχα συγγενούς του ματωθήκανε από το αίμα του τότε αυτός ορκίστηκε να μην αλλάξει τα ματωμένα ρούχα πριν εκδικηθεί το αίμα του δικού του. Η θέση της γυναίκας ήτανε λεπτή. Για μία λάθος κίνηση της γυναίκας ή και για μία έντονη συκοφαντία μπορούσε να αρχίσει η βεντέτα. Ακόμα και με τη ζωοκλοπή συχνά καταλήγανε στη βεντέτα. Μα επί τουρκοκρατίας δεν ήτανε ούτε καντήδες (δικαστές) στα Σφακιά, ούτε ζαφτηγέδες (χωροφύλακες) στα Σφακιά, ούτε μία κατοχική υπηρεσία. Αν υπήρχε και εκεί εξουσία, πολλές φορές θα καταφεύγανε στα δικαστήρια, μα αφού δεν υπήρχε εξουσία ελύνανε τις διαφορές τους με τα όπλα τους.

3) Ο «λόγος τιμής» ήτανε σταθερό συμβόλαιο. Έστω θα γινότανε μία αγοραπωλησία. Ο αγοραστής έπαιρνε τα χρήματα και πήγαινε στον πωλητή και τα έδινε. Ούτε πρακτικό χαρτάκι δεν κάνανε, ούτε μαρτύρους δεν χρειαζόντουσαν. Ήτανε συμβόλαιο το γεγονός ότι ο πουλητής, σεβόμενος την υπόληψή του, επουδενί δεν εδιανοείτο να αθετήσει τον λόγο του.

4) Ότι αφορά σε θρησκευτικά καθήκοντα, και ευλάβεια είχε τότε ο κόσμος μα και αν δεν το επέβαλε η συνείδησή του, φοβότανε να μην τον χαρακτηρίσουνε «μασόνο». Τότε οικογενειακώς πηγαίναμε στις εκκλησίες. Εσέβετο κόσμος τις νηστείες και τις αργίες. Δεν θυμάμαι όμως να χτιστεί καινούρια εκκλησία στα μικρά μου χρόνια. Τώρα χτίζουνε εκκλησίες για να ακούγονται ως κτήτορες. Στις τελευταίες δεκαετίες, δεκάδες εκκλησίες χτιστήκανε στα Σφακιά. Τώρα ούτε το εκκλησίασμα, ούτε οι νηστείες, ούτε οι αργίες δεν είναι όπως τότε. Οι ζευγάδες μόνο ζευγαρίζανε «τ΄Αγίου Βασιλειού», διότι τον ξέρανε «συνάδελφο», τον Άγιο Βασίλειο, αφού τα παλιά κάλαντα λέγανε ότι τότε που ο Χριστός

«*…εβγήκε και διαλάλησεν ούλους τσοι ζευγολάτες, ο πρώτος που τ' απάντηξεν ήταν Άγιος Βασίλης….*»

5) Κοινωνικά. Στις μικρές κοινωνίες και η χαρά και η λύπη ήτανε τοπικά. Όταν εχάνετο κανείς νέος ή αξιόλογος άνθρωπος ήτανε επ' αρκετό τοπικό πένθος. Δεν κάνανε εκδηλώσεις μα ούτε δεν βάζανε τα καλύτερα ρούχα, γιατί και αυτό ήτανε «εκδήλωση χαράς». Κάποτε είχε πεθάνει ένας παπάς στον Βουβά. Μία κοπελίτσα έβαλε τα καλύτερα ρούχα της και πήγε στην εκκλησία, μα της βγάλανε το παρακάτω τραγουδάκι:

«Δεν το κάτεχες μωρή…. πούλα κουτρουλή
πως είναι θλήψη στο Βουβά
Και δεν τα βάνουν τα πλεκτά μούδε τα μεταξωτά
Γιατ' επόθανεν επά ο Διαμάντες ο παπάς.»

- Ακόμα κανόνας υπήρχε για τη σειρά που θα παντρευτούν τα παιδιά αν ήτανε αγόρια και κορίτσια, έπρεπε να «αποκαταστήσουνε» πρώτα τις αδελφές τους, τα αγόρια και μετά να παντρευτούνε αυτά, και αν ήτανε τα κορίτσια πολύ μικρότερα εγερνούσανε απάντρευτα τα αγόρια. Επίσης και στα αγόρια και στα κορίτσια, με τη σειρά που είχαν γεννηθεί έπρεπε και να παντρευτούν. Ειδικά εμετρούσε αυτό για τα κορίτσια όπου υπάρχει και σχετική μαντινάδα:

Δεν ξαναπάω στο νερό, δεν στένω μπλιό τσικάλι
γιατ' επαντρέψαν την μικρή κι αφήκαν την μεγάλη.

Για να φαίνεται ποια ήτανε υποψήφια για παντρειά στο σπίτι, έκανε μόνο η μεγάλη κότσο τα μαλλιά της. Οι επόμενες τα κάνανε κοτσίδες.

- Όπως αναφέρομε παραπάνω, από την δεκαετία του 1930 υπήρξε μία κάποια εξέλιξη και κάνανε αρραβώνες και πήγαινε και στης αρραβωνιάρας του ο νέος, απαγορευότανε όμως και το απλό φιλί και ποτέ δεν αφήνανε να απομονωθούνε τα παιδιά, μα πάντα ήτανε μαζί τους έστω ένα τρίτο πρόσωπο ο «βλεπάτορας» όπως τον λέγανε χαριτολογώντας.

- Στους γάμους ήτανε καλεσμένες όλες οι οικογένειες του χωριού. Στην γαμήλιον πομπή που θα πήγαινε να φέρει τη νύφη πηγαίνανε όσοι άντρες θέλανε, γυναίκες όμως πηγαίνανε μέχρι 15. Η επιλογή γινότανε από το περιβάλλον του γαμπρού. Φροντίζανε να είναι οι πιο όμορφες από το συγγενολόι τους. Τις λέγαμε «συνοπάρτουσσες». Κάθε συνοπάρτουσα έπρεπε να είναι καβάλα σε ζώο και το ζώο τιμητικά, έπρεπε να το σέρνει ένας δικός της, ο «καβαλιέρος».

- Στην γαμήλιον πομπή πάντα πήγαινε μπροστά ο σημαιοφόρος, ακολουθούσε ο παπάς και αμέσως επόμενοι ήτανε οι τραγουδιστάδες αγκαλιασμένοι κατά τριάδες ή τετράδες, αν εβόλευε ο δρόμος. Δεν μπορώ

με λόγια να περιγράψω την ομορφιά και τη γραφικότητα που είχε η γαμήλιος πομπή. Άσπρα κόκκινα μαύρα τα μουλάρια, άσπρα, μαύρα, κόκκινα τα στιβάνια των ανδρών, μπλε τα σαλιβάρια με κόκκινες ζώνες και ανάμεσά τους σαν μπουκέτο με λουλούδια οι συνοπάρτουσες με τα φορέματά τους σε διάφορους χρωματισμούς, απερίγραπτη και ανεπανάληπτη ομορφιά. Ήτανε χάρμα οφθαλμών να την βλέπεις από κάποια απόσταση, μα ήτανε και χάρμα ακοής οι ανδροπρεπείς μελωδίες που διασχίζανε και γεμίζανε τα βουνά και τα φαράγγια με τον χαρακτηριστικό σκοπό του τραγουδιού της στράτας. Κατά κανόνα λέγαμε τα τραγούδια κατά περίπτωση. Άλλο όταν κινούσαμε για να πάμε να πάρομε τη νύφη, άλλο στη διαδρομή, άλλο όταν πλησιάζαμε στο σπίτι της νύφης και άλλο όταν με την νύφη φτάναμε στο σπίτι του γαμπρού όπου η μητέρα του γαμπρού, αν ήτανε πενθούσα και φορούσε μαύρα, έβαζε άσπρη πετσέτα στο κεφάλι της και αγκάλιαζε και φιλούσε και υποδεχότανε τη νύφη της. Άλλο τραγούδι της στράτας και όταν ξεκινούσε η παρέα.

Τους νιόπαντρους τους παίρνανε τραπέζι οι δικοί και οι γείτονες όπου έσερνε το ανδρόγυνο λίγους δικούς του και μαζί με τους δικούς του οικοδεσπότη κάνανε απαρτία για γλεντάκι. Τραπέζι παίρνανε και όσους ερχόνταν από τα ξένα. Με πήρανε σε πολλά σπίτια τραπέζι, στην πρώτη άδεια που πήραν από τον στρατό, γιατί γύριζα από τον αδελφοκτόνο εμφύλιο πόλεμο.

Η ΑΓΙΑ ΖΩΝΗ ΣΤΟΝ ΒΟΥΒΑ ΣΦΑΚΙΩΝ

Όταν πέθανε η Παναγία, ο Απόστολος Θωμάς ζήτησε να σηκώσουνε την πλάκα από το μνήμα για να προσκυνήσει τη νεκρή. Η Παναγία όμως είχε αναληφθεί στους ουρανούς και στον τάφο της βρέθηκε μόνο η Άγια Ζώνη της. Την πήρε και αργότερα εφυλάγετο στην επισκοπή Ζήλας στην Κωνσταντινούπολη. Σε σχετικό βιβλίο διαβάζομε για την Αγία Ζώνη: «Μετεκομίσθει η Τίμια Ζώνη της Υπεραγίας Δεσποίνης ημών Θεοτόκου από την επισκοπή Ζήλας της βασιλίδας των πόλεων επί Κωνσταντίνου Ρωμανού του Πορφυρογέννητου εν έτη 919 και απετέθει εις την Αγία Σουρώ των Χαλκοπρατειών κατά την 31 Αυγούστου. Σήμερον η Τίμια Ζώνη ευρίσκεται στη Μονή Βατοπεδίου του Αγίου Όρους. Η Ζώνη της Παναγίας, ύστερα από τον Τίμιο Σταυρό είναι το σημαντικότερο κειμήλιο της Χριστιανοσύνης.

Στον Βουβά, σε ένα σπήλιο, στη βάση ενός μεγάλου γκρεμού (όπως έλεγε ο Νίκος Χατζιδάκης που πέθανε υπέργηρος προ τριακονταετίας) και όπως πέρασε από γενιά σε γενιά, ήτανε πριν από αιώνες ένα εκκλησάκι του Αγίου Γεωργίου.

Κατά τον 18ο αιώνα, ένας Μπαρδομανώλης έχτισε δίπλα στο μικρό εκείνο εκκλησάκι ένα επίσης μικρό εκκλησάκι, της Αγίας Ζώνης. Τον 19ο αιώνα εχαλάσανε τα δύο εκκλησάκια και στην θέση τους εχτίστηκε η Διμάρτυρη εκκλησία Αγίας Ζώνης και Αγίου Γεωργίου όπως την βλέπομε σήμερα. Κατά την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα ο έμπορος Γεώργιος Πέρρος (που σκοτώθηκε στη Χίο όταν την απελευθέρωσαν σαν οπλαρχηγός) αρκετά χρήματα για τον εξωραϊσμό της εκκλησίας μας, κυρίως εξωτερικά.

Η Αγία Ζώνη του Βουβά θεωρείται πολύ θαυματουργή. Λένε ότι όταν κλέψανε από τα πρόβατα της Ασιγωνιώτες, είδανε την ώρα που έβραζε το κρέας στο τσικάλι, να κολυμπούνε αμέριμνα τα σκουλίκια και άμα είδανε το θαύμα, εγυρίσανε πίσω όσα πρόβατα ζούσανε ακόμα, και πληρώσανε τα υπόλοιπα. Ακόμα λένε ότι όταν κάποιος είχε κλέψει ένα πρόβατο της Αγίας Ζώνης μόλις πλησίασε το μαχαίρι του για να το σφάξει έσπασε η λεπίδα του μαχαιριού και αμέσως το άφησε ελεύθερο να γυρίσει στο κοπάδι του.

Όπως οι μεγαλογιατροί πλουτίζουνε εξ' αιτίας της φήμης, έτσι και οι εκκλησίες που αναγνωρίζονται θαυματουργές πλουτίζουνε από τα τάματα των πιστών. Οι άνθρωποι, ειδικά πιο παλιά, πιστεύανε πως, όπως ο γιατρός, ανάλογα με το φακελάκι θα είναι και το ενδιαφέρον για τον ασθενή, έτσι και ο Άγιος ανάλογα με το «λάδωμα» θα συμπαρασταθεί. Ολόκληρα λιοφυτάκια, εκάνανε τάματα στις ανάγκες τους οι πιστοί. Σε

πολλά κοπάδια παραχωρούσανε το 1/3 ή το ¼ για να έχουνε συνεταίρο την θαυματουργή εκκλησία που αποφεύγανε να την πειράξουνε οι κλέφτες. Για τον ίδιο λόγο επιδιώκανε οι βοσκοί να κάνουνε «συζεύτρα» (συνεταίρο) στα πρόβατά τους την Αγία Ζώνη (μισά – μισά). Έτσι η εκκλησία μας είχε 350 ελιές στο Βουβά, 400 πρόβατα, 200 μέλισσες, αμπέλια στο Ασκύφου και περιουσία στον Εμπρόσνερο. Μα εκείνα τα χρόνια οι περιουσίες αποδίδανε. Είχε και κτήρια η Αγία Ζώνη για αποθήκες, για να μένουνε οι μαζώχτρες της άμα ήτανε από άλλο χωριό, να μένουνε οι μοναχοί που είχε κατά καιρούς, μα και για τοπικές ανάγκες. Επί Κρητικής Πολιτείας, οι δήμαρχοι είχανε για ένα διάστημα και δικαστική εξουσία. Όταν ήτανε δήμαρχος των ανατολικών Σφακίων ο Σταύρος Πολέντας, για να μη κουβαλά κόσμο στο Ασκύφου κατέβαινε και δίκαζε στο «κελί» της Αγίας Ζώνης. Επίσης πριν να φτιάξει τα σχολεία των Σφακίων το κληροδότημα του Ξενουδάκη, αυτό το κελί εχρησιμοποιήθη για σχολείο είχε και ελαιουργείο στον Βουβά η Αγία Ζώνη.

Ήτανε νοικοκυρεμένη εκκλησία η Αγία Ζώνη. Είχε καζάνια πιατικά, κουταλοπίρουνα, καθίσματα και τάβλες για να συμπληρώνονται τα καθίσματα μα και για τραπέζια. Κόσμος ερχότανε από όλη την επαρχία, μα ερχότανε και με καράβια από τον Πλακιά και από την Παλιόχωρα και βέβαια επουδενί δεν μπορούσανε να εξυπηρετηθούνε συγχρόνως όλοι, μα κάθιζε η πρώτη παρτίδα και άμα τρώγανε χτυπούσε η καμπάνα και σηκώνονταν αυτοί και καθίζανε άλλοι και αυτό γινότανε όσες φορές χρειαζότανε για να βολευτούνε όλοι. Δεν έχω στοιχεία αν γίνονταν γλέντια. Σε γιορτές άλλων χωριών μπορεί να γινόντουσαν καλύτερα γλέντια, μα στο είδος του και στο σύστημα που γινότανε εδώ πιστεύω ότι ήτανε μοναδικό στην Κρήτη.

Ο κόσμος ερχότανε με ευλάβεια και με τάματα σε χρυσό μα και σε ζώα, μέχρι βόδια φέρνανε και παραδίνανε στους επιτρόπους. Πολλοί κρατούσανε κουβέρτες και πλαγιάζανε στα δώματα και στους κήπους γύρω από την εκκλησία.

Η εκκλησία μας αυτή είχε σημαντικές επιπτώσεις στην οικονομία του χωριού μας: Εβολεύονταν ως «συζευτάδες» της στα πρόβατα και στις μέλισσες, μερικοί. Ευρίσκανε καλό αφεντικό οι μαζόχτρες. Εκάνανε κάποια μεροκάματα οι εργάτες για να σκάβουνε και να κλαδεύουνε τις ελιές της και τα αμπέλια της και όταν ήτανε κακή χρονιά και δεν βγάζαμε το λάδι μας, όσο λάδι υπήρχε στις αποθήκες της εκκλησίας το δίνανε οι Επιτρόποι δανεικό, μέχρι να βγει το καινούριο, ενώ σε μεγάλες ανέχειες το παίρνανε «τρικούρουπο» από εκμεταλλευτές (να πάρει ένα κουρούπι το καλοκαίρι και να δώσει τρία κουρούπια άμα βγει το καινούριο). Ένα κουρούπι λέγαμε τις πέντε οκάδες το λάδι.

Έχει το καζάνι της και τώρα η Αγία Ζώνη μα ακολουθώντας την εξέλιξη, χρησιμοποιεί πλαστικά πιρούνια και πλαστικά πιάτα για το πιλάφι στο εσπερινό και τη μέρα της γιορτής σε νάιλον σακουλίτσες προσφέρεται κρέας βραστό και ψωμί, όπως συμβαίνει τώρα σε πολλά πανηγύρια και σε άλλα χωριά και τυρί.

Το πανηγύρι της Αγίας Ζώνης ορίστηκε να γίνεται την 31 Αυγούστου, την ημερομηνία που την μεταφέρανε από την επισκοπή Ζήλας της Κωνσταντινουπόλεως στο Άγιον Όρος.

«Χανιώτικα νέα» 16-9-2015

ΤΟ ΡΟΒΙ

Στα νεανικά μου χρόνια ασχολήθηκα με πολλά βάσανα. Αρκετά χρόνια ήμουνα και ζευγάς. Από πολύ μικρός, θυμάμαι ότι όσο έφευγε η νύχτα στενοχωριόμουνα, γιατί και εκείνη τη μέρα θα πήγαινα στο σκληρό βάσανο, που γινότανε ακόμα σκληρότερο, γιατί πριν φέξει καλά η μέρα φεύγαμε και βραδιασμένα εγυρίζαμε και στο σακούλι μας μόνο νερό και χαρούπια παίρναμε. Τρώγαμε μόνο το πρωί και το βράδυ. Εύχομαι να μην φτάσομε ως εκεί άλλη φορά.

Εσπέρναμε κυρίως «μιγάδι» (σταροκρίθαρο). Εσπέρναμε και «μαγερέματα» (φάβα, φακή, ψαρές, λαθούρι). Εσπέρναμε ακόμα κτηνοτροφές. Για τα μουλαρογάιδουρα ταγή και για τα «ζευτικά» (τα βόδια) εσπέρναμε ρόβι. Κτηνοτροφές πριν και μετά τον πόλεμο, διότι κατά το διάστημα τις Κατοχής ήτανε αυτά ανθρώπινα τρόφιμα και τα καημένα τα ζώα δεν είχανε τρόπο να διεκδικήσουνε τα δικαιώματά τις.

Η ταγή έκανε ένα πολύ καλό ψωμί, μόνο άμα το κάναμε παξιμάδι, αν το βρέχαμε γινότανε ζύμη. Το ρόβι, αν και ήταν άριστη τροφή για τα βόδια, για τον άνθρωπο ήτανε αρκετά τοξικό. Το ρόβι είναι ψυχανθές και μοιάζει πολύ με τη φακή, ως φυτό. Ο καρπός του μοιάζει με τις ψαρές. Λίγο μικρότερο και ακανόνιστα στρογγυλό. Απ' όλα τα «μαγερέματα» τρώγαμε τον καρπό τους όταν ήταν χλωρά «λουβιά». Δύο παιδιά πήγανε σε ένα χωράφι με ρόβι και νομίζοντας ότι είναι φακή εφάγαμε αρκετά.

Το ένα κινδύνεψε πολύ να πεθάνει από το ρόβι και έκαμε μέρες στο νοσοκομείο.

Στην Κατοχή το βράζαμε το ρόβι με τις ώρες και του αλλάζαμε 4-5 φορές το νερό κι έφευγε κάμποση τοξικότητα και μετά του βάζαμε λάδι και το τρώγαμε.

Μετά το πηγαίναμε στο μύλο και το κάναμε αλεύρι.

Το βάζαμε σε μεγάλα δοχεία μέσα σε πολύ νερό και έκανε 3-4 μέρες και του αλλάζαμε συχνά το νερό και έφευγε μερική τοξικότητα. Μετά το ανακατεύαμε με λίγο ταϊδάλευρο ή μιγαδάλευρο και έκανε ένα ωραίο κόκκινο ψωμί, το οποίο δεν είχε και κακή γεύση.

Τους καλούς μας «συνεργάτες», τα «βούγια» και τα μουλαρογάιδουρα τα αποζημιώναμε με άλλα υποκατάστατα τροφών.

Για τα βόδια εμαδούσαμε τα συκόφυλλα από τις ημέρες συκιές, μα και από τις αγριοσυκιές που ήτανε στα βουνά και στα φαράγγια και τα ξεραίναμε, τα αποθηκεύαμε και τους τα δίναμε όταν ζευγαρίζανε. Άμα εζευγαρίζαμε σε χωράφι που είχε «απουράνους» (ένα ακανθώδες φυτό που έχει σαρκώδεις ρίζες) τις μαζεύαμε αυτές τις ρίζες, τις ξεπλύναμε και τις δίναμε στα βόδια και τις τρώγανε πολύ ευχάριστα.

Για τα μουλαρογάιδουρα, άμα βλέπαμε ότι δεν έχομε αρκετά άχερα, εβγαίναμε από τις κορφές των βουνών (ειδικά από του Βρεμένου, ανάμεσα Ίμβρο, Ασκύφου και Ασφένδου) και κουβαλούσαμε «μάζες» (ένα φυτό που κάνει στάχυα) τις βάζαμε πάνω σε ένα κουτσούρι, τις κάναμε άχερα, κόβοντάς τις με το σκεπάρνι.

Τέτοια ήτανε τότε η ζωή τις.

Σημ.: Επαρακινήθηκα να γράψω το παρόν από το άρθρο των «Χανιώτικων Νέων», τις 25-6-2011, με την υπογραφή Δημ.Μαρ. και τίτλο «Στροφή σε παραδοσιακές ποικιλίες σπόρων» και με την ευκαιρία να περιγράψω το ρόβι που εγώ το έσπερνα μα τώρα κανείς δεν το ξέρει.

«Χανιώτικα νέα» 11-3-2014

ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΕΣ ΣΥΓΚΟΙΝΩΝΙΑΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ

Μέχρι τα μέσα του 20ου αιώνα στην περισσότερη ύπαιθρο της Κρήτης το συγκοινωνιακό μας μέσον ήταν τα φορτηγά ζώα. Πριν καθιερωθεί το αυτοκίνητο έφτανε μέχρι τις Βρύσες καρόδρομος και είχανε κάρα και σούστες Δ.Χ. και εξυπηρετούσανε τη συγκοινωνία μέχρι τα Χανιά. Από τα Σφακιά, εκείνα τα χρόνια πηγαίνανε με τα φορτηγά ζώα. Την πρώτη μέρα πηγαίνανε και μένανε στις Καλύβες, τη δεύτερη μέρα μπαίνανε στα Χανιά και κάνανε τις δουλειές τους και γυρίζανε και ξαναμένανε στις Καλύβες και την τρίτη μέρα γυρίζανε στα Σφακιά. Δεν τα είχανε όμως πολύ ανάγκη τα Χανιά τότε οι Σφακιανοί, διότι τότε, μέχρι το τέλος της τουρκοκρατίας, δεν υπήρχανε κατοχικές υπηρεσίες στα Σφακιά και βέβαια ούτε τελωνεία, και κερδίζανε οι Χωρασφακιώτες έμποροι τα τελωνειακά, ενώ στα λιμάνια που ήτανε τελωνεία πλήρωνε ο χριστιανός υπήκοος της Τουρκίας 50 τοις χιλίοις, ο μη υπήκοος της Τουρκίας 100 τοις χιλίοις, ενώ ο Τούρκος έμπορος επλήρωνε μόνο 25 τοις χιλίοις. Μα όπου ήτανε οι χριστιανοί έμποροι κοντά στους Τούρκους υφίσταντο και άλλους «Τζερεμέδες». Όπως άκουσα από τους: Σήφη Πυροβολάκη, Μ. Χιωτάκη «Μπογιατζομανώλη», τότε που εγώ ήμουνα παιδί, ήρχοντο από χωριά του Αγίου Βασιλείου και από Αποκόρωνα για να ψωνίσουνε από τη Χώρα Σφακίων, γιατί εσύφερνε τον Χωρασφακιώτη έμπορο να πουλά φθηνότερα από τον συνάδελφό του των Χανίων και του Ρεθύμνου, και βρίσκανε στη Χώρα Σφακίων καλές τιμές.

Από συγκοινωνία ήτανε σε πλεονεκτική θέση τα χωριά που ήτανε κοντά στα Λιμάνια που εξυπηρετούνταν δια θαλάσσης. Είχαμε δα και «του Γύρου το Παπεράκι προπολεμικά. Αυτό κάθε 15 ημέρες έκανε το γύρω της Κρήτης. Τη μία φορά ερχότανε από Πειραιά στα Χανιά και έφευγε από δυτικά και έκανε το γύρο της Κρήτης και έφευγε από Ρέθυμνο για Πειραιά. Την άλλη φορά ερχότανε στο Ηράκλειο, έφευγε από ανατολικά, έκανε το γύρω της Κρήτης και πάλι έφευγε από Ρέθυμνο για Πειραιά. Δεν είχανε προβλήτες τότε τα μικρά λιμάνια. Θυμάμαι μία φορά, πριν από τον πόλεμο και βρέθηκα στη Χώρα Σφακίων όταν ένα καράβι φόρτωνε ξυλεία. Το καράβι είχε ρίξει άγκυρα 200 μέτρα από την στεριά και με τις βάρκες κουβαλούσανε και το φορτώνανε. Δύο άντρες με βράκες είχανε βγάλει τα στιβάνια τους γιατί μπαίνανε στα ρηχά νερά μέχρι να φτάσουνε στη βάρκα τα ξύλα. Έκανε μία μέρα να φορτώσει το καράβι. Άλλη φορά έτυχα που φόρτωνε κάρβουνο άλλο καράβι.

Αυτοκίνητο στα Σφακιά ήρθε στο Ασκύφου και την Ίμπρο από την δεκαετία του 1920. Την δεκαετία του 1930, είχε τέρμα στο Λιμνί, στις στροφές μετά τα κυπαρίσσια. Στο διάστημα της κατοχής μας άφηνε το

αυτοκίνητο στα κυπαρίσσια πριν αρχίσουνε οι στροφές. Μετά την κατοχή μας εξυπηρετούσανε φορτοεπιβατικά αυτοκίνητα. Έβαζε μία δεκαπενταριά επιβάτες μέσα, άμα περισσεύανε τους βάζανε στην αποθήκη η και στο δώμα που του είχανε σχάρα. Τα λεωφορεία ήτανε σαράβαλα και είχανε προβλήματα. Συχνά μας άφηναν νύχτα και να είναι βροχή και να θέλει ο άλλος να πάει στον Αργουλέ ή στον Αγ.Ιωάννη.

«Χανιώτικα νέα» 27-8-2016

Φωτογραφία από φορτοεκφόρτωση καραβιού κοντά στη θάλασσα.
Ήτανε προνομιούχα.

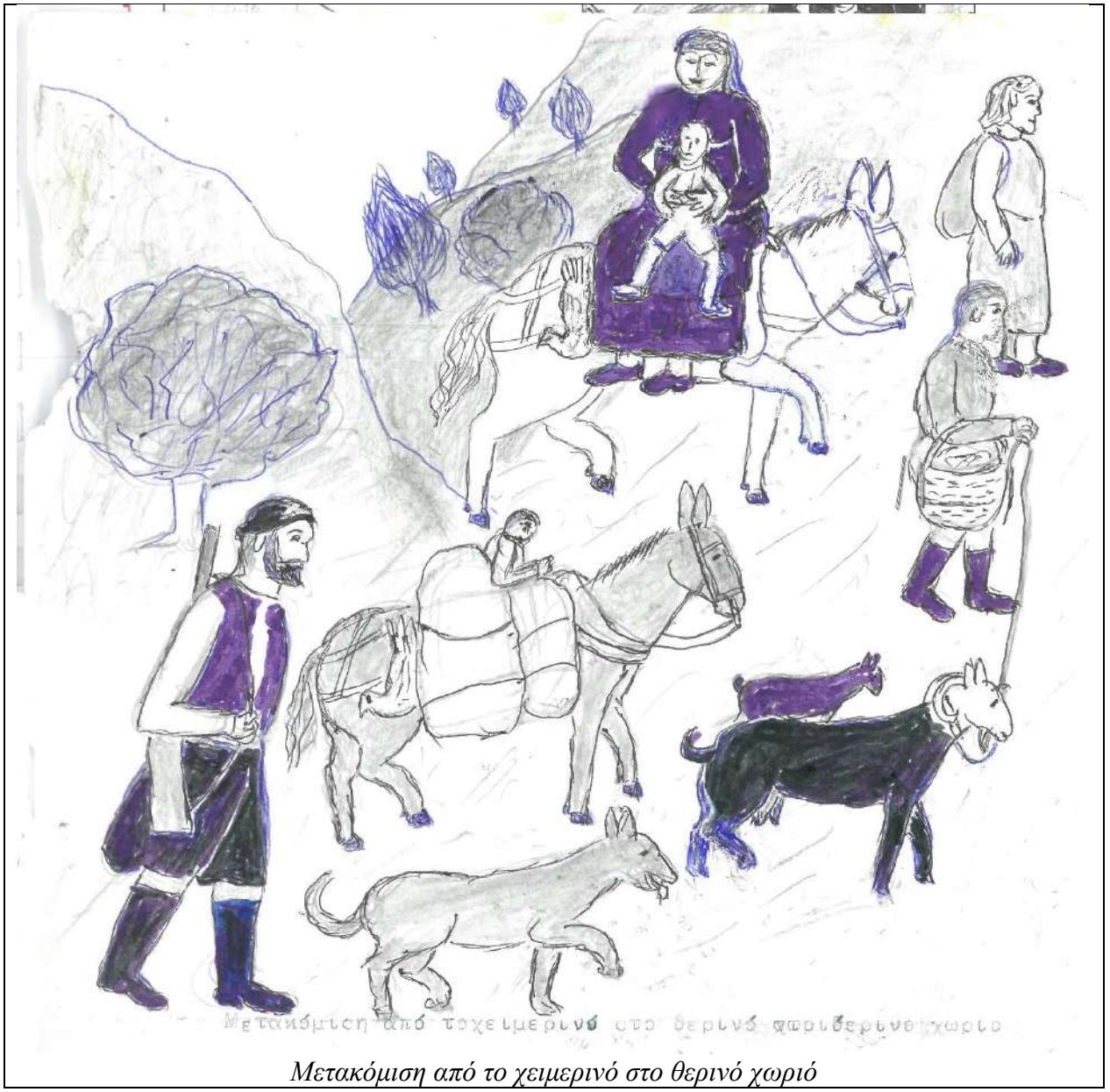

Μετακόμιση από το χειμερινό στο θερινό χωριό

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΟΣ ΣΤΑ ΣΦΑΚΙΑ ΤΟ 1888

Σε όλη την Κρήτη υπήρχανε πάντα γενναίοι άντρες και φλογεροί πατριώτες. Στα Σφακιά όμως υπήρχανε διαφορετικές προϋποθέσεις. Ήτανε τα ευλογημένα Λευκά Όρη που, όπως γράφει ο Β.Ψιλάκης στην Ιστορία της Κρήτης τ.Δ΄σ.345, «*...Τα Λευκά Όρη δημιούργησεν η Θεία Πρόνοια, τόσο πανσόφως και περιτέχνως, όπως χρησιμοποιούνται αιδιώς υπέρ του υπερτάτου αγαθού εν ανθρώπας, στης ελευθερίας...»*

Το ότι οι Σφακιανοί έπαιζαν πρωταγωνιστικό ρόλο συχνά στους απελευθερωτικούς αγώνες, εν πολλοίς οφείλεται στην ύπαρξη των Λευκών Ορέων. Ακόμα τον υπέροχο και μαχητικό χαρακτήρα τους οι Σφακιανοί, στα Λευκά Όρη τον οφείλουνε στο περιβάλλον και στον τρόπο της ζωής, σ' αυτό το περιβάλλον εσφυριλαττούσε τον χαρακτήρα αυτό και αυτά τα Λευκά Όρη κρατούσανε σε απόσταση τους κατακτητές.

Έτσι και για τα σχολεία δεν εμποδίζονταν από τους Τούρκους. Το 1820 εκάλεσαν τον Ζαχ.Πρακτικίδη και διάβαζε τα παιδιά τους ως Ελληνοδιδάσκαλος στη Θυμιανή Παναγία. Έφυγε όμως το 1821 όταν εξερράγη η επανάσταση. Επίσης το 1888 ίδρυσαν την Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα και ακολουθεί ο σχετικός κανονισμός:

« 'Εγγραφον 25.....1888 Φάκελλος 3

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ

Της εν Σφακίοις Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΣΦΑΚΙΩΤΩΝ

<u>Άρθρον 1</u>: Συνιστάται εν τη επαρχία Σφακίων Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης με την επωνυμία «Σύνδεσμος Σφακιωτών»

<u>Άρθρο 2</u>: Σκοπός της Αδελφότητος ταύτης εστί: α)Η διά παντός νομίμου μέσου εξευρέσεως πόρων προς σύστασιν και συντήρησιν Παιδαγωγικής Σχολής εν τη επαρχία Σφακίων, και β)η διεύθυνσις, διαρρύθμησις και προαγωγή της τοιαύτης Σχολής υφ' απάσας τας επόψεις, την τε οικονομικήν και εκπαιδευτικήν.

<u>Άρθρο3</u>: Τα της αδελφότητος διευθύνει δωδεκαμελείς Κοσμητεία συγκροτουμένη εκ τακτικού Προέδρου του επισκόπου Λάμπης και Σφακίων εις ω ανετέθη το γε τω παρόντι, και το ταμείο της Αδελφότητος, δύο αντιπροέδρων, δύο Γραμματέων, Γενικού και ειδικού και επτά Συμβούλων.

<u>Άρθρο 4</u>: Η Αδελφότης έχει και επίτιμον Πρόεδρος Α΄ Εξοχότατον. Τον Γενικόν Διοικητήν Κρήτης.

Άρθρο 5: Τα μέλη της Αδελφότητος εισί τακτικά, καταβάλλοντα ετησίως μισήν λίραν Τουρκίας, εγγράφονται δε ως τοιαύτα οι τε εν Κρήτη και εν τω εξωτερικώ διατρίβοντες Κρήτες ή και ξένοι φίλοι των γραμμάτων και της προόδου.

Άρθρο 6: Η Αδελφότης ανακηρύττει και επίτιμα μέλη άνδρας Κρήτας ή και περιποιούντας τιμή τη Αδελφότητι και τη επαρχία Σφακίων δια την κοινωνικήν αυτών θέσιν την παιδεία και άλλα προσόντα.

Άρθρο 7: Η αδελφότης ανακηρύττει δωρητάς τους καταβάλλοντας εφάπαξ κατ' ελάχιστον όρον 7 λίρας κι ευεργέτας τους καταβάλλοντας 20 και μεγάλους ευεργέτας τους καταβάλλοντας 50. Δια δε τους μεγαλύτερα ποσά καταβάλλοντα η Αδελφότης ψηφίζει εκτάκτως τιμάς.

Άρθρο 8: Τας συνεδρίας της Αδελφότητος απάσης και της Κοσμητείας συγκαλεί ο Πρόεδρος οσάκις ήθελε κρίνει τούτο αναγκαίον. Εις τας συνεδρίας της Αδελφότητος λαμβάνουσι μέρος πάντα τα εν Σφακίοις παρόντα τακτικά μέλη.

Άρθρο 9: Η Κοσμητεία κατ' έτος εν εκάστω χωρίω διορίζει τριμελή ή και πενταμελή εφορείαν, ης έργον είναι η είσπραξης των συνδρομών της επαρχίας και η εξεύρεσις και άλλων πόρων. Και η εφορείαν αυτή λαμβάνει μέρος εις τας συνεδρίας της Αδελφότητος.

Άρθρο 10: Κατά τας συνεδρίας της τε Κομητείας και Αδελφότητας απαγορεύεται αυστηρώς πάσα πολιτική και θρησκευτική συζήτησης.

Εγένετο και εψηφίσθει εν Χώρα Σφακίων τη 21 Σεπτεμβρίου 1887. Επεκυρώθη δε υπό της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης δια του υπ' αριθμόν 2 διατάγματος τη 23 Ιανουαρίου 1888.

Γεν. Γραμματεύς Μανούσος Στυλ. (Χιονιάς)
Ειδικός Γραμματεύς Ανδρέας Σταυρούδης
Γεώργιος Αναγνωστάκης, Γεώργιος Δασκαλογιάννης

ΟΙ ΕΦΟΡΟΙ

α)Χώρας Σφακίων: Ανδρέας Γ.Χ.Γρηγοράκης, Παύλος Ν.Τσιριντανάκης, Νικόλαος Δ.Τσιριντάνης, Γεώργιος Δουρουντούς, Στυλ.Τσιριντανάκης.

β)Ανωπόλεως: Ανδρέας Κριαράς, Ευστράτιος Ανδ. Σαβιολάκης, Γεώργιος Ι.Δασκαλογιάννης, Σεϊμένης.

γ)Κωμητάδων: Αναγνώστης Παπαδοκωνσταντουδάκης, Στυλ.Ιωσήφ Μητράκης, Αναγνώστης Κουριδάκης, Νικόλαος Μουζούρης, Νικόλαος Φουντουλάκης.

δ)Μουρί: Στυλιανός Καβρός, Α.Δ.Σκορδύλης, Παύλος Παυλάκης.

ε)Ίμβρου: Μανούσος Μανουσογιαννάκης, Μανούσος Δανάς, Νικόλαος Ταμβακάκης, Ιωάννης Χομπίτης.

στ)Αράδενας: Χριστόδουλος Παπαδάκης, Μανούσος Ξανθουδάκης, Ιωσήφ Κουκουβιτάκης.

ζ)Ασκύφου. Στρατής Λενταράκης, Λάμπης Βυζάστακας, Παύλος Τρουλάκης, Γεώργιος Βαλυράκης, Ιωάννης (Τσιτσιριδάκης);

η)Αγ.Ιωάννου: Σπυρίδων Βοτζάκης, Γεώργιος Παπαδάκης, Μανούσος Γ.Γιωργεδάκης.

θ)Ασφένδου: Αναγνώστης Δεληγιαννάκης, Μανούσος Βολιώτης, Ιωσήφ Χιωτάκης, Ανδρέας Φινδριλής.

ι)Αγ.Ρουμέλης και Οσίας Μαρίας: Ιωσήφ Διαματαράκης, Εμμ. Παπαδάκης, Αναγνώστης Βιγλάκης.

ια)Καλλικράτους: Γεώργιος Μανουσέλης, Εμμανουήλ Βουγιουκαλάκης, Ανδρέας Παπαδοπετράκης, Ανδρέας Ν.Μανουσέλης.

ιβ)Λιβανιανών: Νικόλαος Κ……....., Σταύρος Κλουβίδης, Αποστόλης Γ.Ξηρουχάκης

ιγ)Καψοδάσου: Ιωάννης Βελιβανάκης, Στρατής, Δημήτρης Γαροφαλής, Μάρκος Ζερβός.

ιδ)Λουτρού: Γεώργιος Ανδρουλάκης, Εμμανουήλ Κ……..

ιε)Σκαλωτής: Μανούσος Χατζιδάκης, Νικόλαος Κακανίγος, Παύλος Σαμαρειτάκης.

ιστ)Αργουλές: Νικόλαος Τσαγκαράκης, Παύλος Γυπαράκης, Γεώργιος Περτσελής, Παπά Γιώργης Ταλάκης, Στυλ.Δαμουλάκης, Ρούσσος Β……, Ιωάννης ……

Διά το γνήσιο των υπογραφών
Ο Γεν.Γραμματεύς
Τ.Σ.
Υπογραφή δυσανάγνωστος
Διά την Αντιγραφή
Κανάκης Γερωνυμάκης

Σημ.: 1) Πολλοί αμφισβητούνε την ετυμολογία του ονόματος της Σαμαριάς μα και στο παρόν και σε πολλά παλιά έγγραφα τη βλέπομε Οσία Μαρία που κατέληξε Σαμαριά.
2)Όπου είναι δυσανάγνωστα τα ονόματα βάλαμε αποσιωπητικά.
3)Είναι πολύ πιθανό να έγινε η σκέψη περί Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας ύστερα από την επίσκεψη στα Σφακιά του μεγάλου διανοούμενου Γ.Ξενουδάκη όπου συμπίπτει και χρονικά.

«*Αγώνας της Κρήτης» 31-7-207*

****

ΟΙ ΤΙΜΕΣ ΤΩΝ ΑΓΑΘΩΝ ΣΕ ΔΙΑΦΟΡΑ ΣΤΑΔΙΑ ΤΟΥ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

(*Γράφει ο Κανάκης Γερωνυμάκης)*

Ο Μανώλης Ι. Χιωτάκης ήταν ένας αξιόλογος άνθρωπος. Εχρημάτισε δήμαρχος Ασφένδου Σφακίων. Ήταν εμπορευόμενος στον Βουβά Σφακίων. Είχε σύστημα στη ζωή του και σε ένα ημερολόγιό του το 1914, που είχε και κτίριο, βλέπουμε τιμές αγαθών και ημερομησθίων. Αυτός πλήρωνε τότε 3 δρχ. τον ανειδίκευτο εργάτη, 4δρχ. τους χτίστες, ενώ τον μαραγκό και τους μιναδόρους επλήρωνε προς 5 δρχ. την ημέρα.

<u>Τιμές Ειδών Μπακαλικής</u>

Τα «σμυρνιά» φασόλια……δρχ….1,60 η οκά
Το καλό ψάρι……»»»…..1,60 η οκά
Το μεσαίο ψάρι…….»»»…...1,20 η οκά
Το φτηνό ψάρι……..»»»……0,60 η οκά
Οι πατάτες……»»»..…..0,30 η οκά
Το ρύζι ……»»»..……...0,70 η οκά
Οι μπάμιες ……..»»»……..0,40 η οκά
Το κρέας……..»»»……..1,60 η οκά
Το τυρί ……»»».……3,30 η οκά
Ο ανθότυρος……»»»…..…1,45 η οκά
Το λιόλαδο……»»».…...1,00 η οκά
Το σακί το αλεύρι (45 οκάδες)….»»»…...26,00
Μία πήχη ύφασμα κάμποτ ……»»»…..1,20
Ένα καρόλι κλωστή ……»»»…….0,20

Παραμονές του πολέμου θυμούμαι ότι το λάδι ο παραγωγός το πουλούσε 25 δρχ. την ίδια εποχή οι παραγωγοί στο Ασκύφου πουλούσανε τις πατάτες 5 δρχ. επηγαίναμε από το Ασκύφου και παίρναμε τις πατάτες το καλοκαίρι και αυτοί ερχόντουσαν άμα έβγαινε το λάδι και παίρνανε την πληρωμή 5 με 1.

Μα και από το βιβλίο Η Κρήτη υπόδειγμα.

Έρευνα LEAND GALLBAUCH Ίδρυμα Ρόκφελερ παίρνομε τα παρακάτω στοιχεία:

	Τιμές 1933-1937 (σε δρχ.)	**Τιμές 1949 (σε δρχ.)**
Καλό ψάρι	22,30	8.806
Πατάτες	6,60	2.867
Ρύζι	14,60	13.312
Λιόλαδο	40,00	14.336
Φασόλια	13,30	5.632
Μακαρόνια	15,80	6.900
Ζάχαρη	20,60	7.168
Βοδινό κρέας	34,00	13.120
Αρνί	49,00	18.432
Γάλα	10,00	3.123
Πετρέλαιο	20,00	2.000

Τον Ιούνιο του 1945 επουλούσαμε το λάδι 8 δρχ. την οκά, όμως η κατάσταση ήταν έκρυθμη, εμεσολάβησε ο εμφύλιος πόλεμος και ο πληθωρισμός εκάλπαζε και το 1949 το λάδι έφτασε στις 14.336. Το 1953 ο Μαρκεζίνης, υπουργός συντονισμού, στην κυβέρνηση Παπάγου αφαίρεσε τα τρία μηδενικά και έκαμε δραχμή το χιλιάρικο.

Το 1951-1952, έφτασε ο δρόμος στη Χώρα Σφακίων με το πρόγραμμα «Επείγοντα έργα» και παίρναμε μεροκάματο από 35-42 χιλιάδες. Το 1957 μία ανάγκη με υποχρέωσε να μείνω στην Αθήνα 3 μήνες. Εργάστηκα στου ΦΙΞ το εργοστάσιο στη λεωφόρο Συγγρού με 42 δρχ. ενώ σαν χτίστης που εργάστηκα στον Περισσό παίρναμε από 75-120 δρχ. Το κατά κεφαλή ακαθάριστο προϊόν το 1954 στην Κρήτη, κατά τη μελέτη Ροκφέλερ ήταν 153 δολάρια και το 1961 ήτανε 245 έως 260 δολάρια.
Το 1976 το Α.Π. στην Κρήτη ήταν 1.660 δολάρια.

Τότε που φαίνεται ότι ήτανε 153 δολάρια το Α.Π. εφυτοζωούσαμε όπως και στην Κατοχή, περισσότερο από το κηπαράκι, από τα οικόσιτα, από τα χόρτα του βουνού και του κάμπου και από τους χοχλιούς.

Από τη δεκαετία του 1960 εφύγανε πάρα πολλοί μετανάστες, εφύγανε πολλοί στα πλοία. Όσοι μείνανε βρίσκανε δουλειές. Εμβάσματα ερχόντουσαν από τους μετανάστες και από τους ναυτικούς. Άρχισε να φυτρώνει ο τουρισμός εκυκλοφορούσε χρήμα για δημιουργία τουριστικών εγκαταστάσεων, μα και από την παρουσία τουριστών. Το 1971 ήρθανε στην Κρήτη 15.000 τουρίστες ενώ το 1981 ήρθανε 452.000. ήδη από το 1970 είχε ιδρυθεί και η ΑΝΕΚ και έδωσε δουλειά σε πολλά κρητικά εργατικά χέρια, μα έφερε και άνεση στη διακίνηση ανθρώπων και πραγμάτω.

Ο ΓΥΡΟΛΟΓΟΣ ΜΑΝΑΒΗΣ

Ο γυρολόγος μανάβης εγύριζε στα χωριά με φορτωμένα στο γαϊδουράκι του τα κοφίνα, γεμάτα περβολικά ή φρούτα και κρατώντας το καντάρι του, που μπορούσε να είναι με τσιγέλια ή «φούχτη» (ένα είδος λεκάνης που μέσα έβαζε ότι εζύγιαζε) ή ακόμα μπορούσε να είναι κανταράκι με ελατήριο και γυρίζοντας από χωριό σε χωριό, διαλαλούσε την πραμάτεια του.

Όταν περνούσε ο μανάβης, τρέχανε όλες οι νοικοκυράδες να ψωνίσουνε, γιατί δεν ξέρανε πότε θα ξαναπεράσει.

Ο μανάβης
«Έχομε καλή ντομάτα για τσικάλι, για σαλάτα»

Μα μπορούμε να προσέξομε και το ντύσιμο των γυναικών στο σκίτσο μας. Η μία γυναίκα φορά μαύρο τσεμπέρι. Αυτό σημαίνει ότι πέθανε κάποιος, όχι πολύ νέος.

ΜΕΤΡΑ – ΣΤΑΘΜΑ ΚΑΙ ΡΟΛΟΓΙΑ

Εις ότι αφορά τα μέτρα, τα σταθμά, την αναφορά στο στάδιο του εικοσιτετράωρου, όλα ήτανε και σ' αυτά διαφορετικά.

1)Απόσταση

- Για την απόσταση δεν λέγαμε συνήθως μέτρα ή χιλιόμετρα. Λέγαμε «μια πετρέ τόπος» ή «δύο πετρές τόπος». Δηλαδή περίπου όσο μπορεί να πετάξει κανείς μία μικρή πέτρα. Για μεγάλες αποστάσεις λέγαμε: «*Απόσταση μιας μέρας»* ή «*μισής μέρας δρόμου*», ή «*μιας ώρας δρόμος»*. Π.χ. δηλαδή περίπου όσο διανύει ένας άνθρωπος με κανονικό βάδισμα σε μία ή σε μισή μέρα, ή σε μία ώρα.

2)Έκταση

Την έκταση του εδάφους δεν την υπολογίζαμε σε στρέμματα. Συνήθως μας αφορούσε η έκταση των βοσκοτόπων, των χωραφιών και των αμπελιών.

- Στην κατ' εξοχήν κτηνοτροφική επαρχία Σφακίων, τον θερινό βοσκότοπο, εκεί που κάνανε (τα συνεταιρικά τυροκομεία), τον λέγαμε «μαδάρα» και την έκταση της μαδάρας την υπολογίζαμε σε οκάδες. Όσες οκάδες τυρί δικαιούται για ενοίκιο μία μαδάρα, τόσες οκάδες λέμε πως είναι η έκταση της μαδάρας. Στην έκταση που απλώνονται 300 πρόβατα όταν βόσκονται κανονικά λέμε πως αυτός ο χώρος είναι μία οκά μαδάρα.
- Τα καλλιεργήσιμα χωράφια τα υπολογίζαμε ανάλογα με τις οκάδες καρπό που χρειάζεται για να σπαρθεί το κάθε χωράφι. Ένα χωράφι, π.χ. που βάζει 5 οκάδες σπόρο λέμε πως είναι «5 οκάδων χωράφι». Καμιά φορά τα υπολογίζαμε και με «μουζούρια». Μουζούρι ήτανε ένα κόσκινο που έβαζε 13 οκάδες κριθάρι και ήτανε ογκομετρικό δοχείο. Ένα χωράφι που έβαζε ένα μουζούρι σπόρο λέγαμε πως είναι «νειούς μουζουριού χωράφι».
- Τα αμπέλια τα μετρούσαμε με τους εργάτες που χρειαζότανε για να τα σκάψουνε σε μία μέρα 5 εργάτες π.χ. λέγαμε πως είναι «*5 εργατώ αμπέλι».*
- Τους χειμερινούς βοσκότοπους, τα χειμαδιά, τα υπολογίζαμε ανάλογα με τα πρόβατα που μπορούσανε να διατηρήσουνε. Ένα χειμαδιό

που μπορούσανε να ξεχειμωνιάσουνε εκεί 100 πρόβατα λέγαμε πως είναι «100 οζώ χειμαδιό».

3)<u>Σταθμά</u>

Τα εισοδήματα συνήθως τα μετρούσαμε ογκομετρικά. Για μεγάλη ποσότητα και με το μουζούρι. Το κόσκινο που έβαζε 13 οκ. Κριθάρι ή στάρι 15 οκάδες γιατί αυτό έχει μεγαλύτερο ειδικό βάρος. Τα αλεστικά του δικαιώματα ο μυλωνάς τα μετρούσε με ένα ογκομετρικό δοχείο που έβαζε μία οκά καρπό. Το δοχείο αυτό το λέγανε «αξάι» και κατ' επέκταση λέγανε «αξάγια» τα αλεστικά που έπαιρνε ο μυλωνάς. Τη λέξη δανειστήκανε και τα ελαιουργεία και λέγανε «αξάγια» τις εισπράξεις τους.

Τα υγρά εισοδήματα τα μετρούσανε και αυτά συνήθως ογκομετρικά, ένα δοχείο που έβαζε 5 οκάδες λάδι το λέγανε «Κουρούπι». Μ' αυτό και με την οκά (ένα μικρότερο δοχείο) εμοιράζανε και εμετρούσανε τα λάδια στα ελαιουργεία. Μετά λέγανε ότι ο τάδε πελάτης έβγαλε τόσα κουρούπια λάδι. Σε μεγαλύτερες ποσότητες το υπολογίζαμε σε «μίστατα». Ένα μίστατο ήτανε 10 οκάδες. Στα μίστατα είχανε ένα δοχείο που έβγαζε 2 ½ οκάδες. Οι 2 ½ οκάδες είναι το ¼ του μίστατου. Ακριβώς γι' αυτό το λέγανε «κάρτο». Κάρτο ιταλικά σημαίνει ¼. Τις μεγάλες ποσότητες (ασβέστη π.χ.) τις υπολογίζαμε με καντάρια (στάτηρες) ένα καντάρι είναι 44 οκάδες.

4)<u>Ωρολόγιο</u>

Μα και τα στάδια του εικοσιτετραώρου δεν τα υπολογίζαμε με ώρες. Λέγαμε: «*Τη βαθέν αυγή»*. (αρκετά πριν ξημεώσει), «*αξεδιαφώτιστα»* (όταν αρχίζει λίγο να φωτίζει η μέρα). «*Τα λιοδόσματα, όταν ήτανε ο ήλιος σηκωμένος δυο κονταρόξυλα»* (δύο τηλεφωνόστηλους). «*Το κολατσιδάκι». «Το καλό κολατσιό», «Το μεσημέρι», «Το σταλιστό»* (τότε που τα πρόβατα έχουνε ανάγκη από ίσκιο). «Το πρόσαργο» (απόγευμα), «Τον ξεσταλιστό» (τότε που τα πρόβατα φεύγουνε από τον ίσκιο), «Τα μουχριάσματα» (όταν αρχίζει να σκοτεινιάζει), «Όντεν άφτουνε τσοι λύχνους», («περί των λύχνων τας αφάς» γράφει και ο Ψιλάκης στην ιστορία της Κρήτης όταν λέει για μία μάχη στο Ρέθυμνο) «ώρα δείπνου, «αποβεγγέρα» κ.α.

Μα και μεταφορικά χρησιμοποιούσαμε κάποιες σχετικές λέξεις. Όταν θέλαμε να πούμε για μεγάλη δόση, λέγαμε «ένα μουζούρι». Π.χ. «ένα μουζούρι ψόματα, μας είπενε ο φίλος μας». Ή όταν κατέβαινε κανείς από το μητάτο που είχε μέρες να κατεβεί στο χωριό μπορούσε να πει: «*ένα μουζούρι ψείρες βαστώ»*.

Για μικρή δόση λέγαμε «μια ουλιά» (ουλιά, γουλιά = μπουκιά) «Μια, ουλιά ώρα» (λίγη ώρα). «*Έχω μία ουλιά πονοκέφαλο*» (πονά λίγο το κεφάλι μου) «*Μια ουλιά θέλω να μου βοηθήσεις*».

Ακόμα λέγαμε «Μία σκοπανές» (μία δόση). Στα εμπροστογεμή κυνηγετικά όπλα, είχανε μετράρι και μετρούσανε την πυρίτιδα. Η δόση αυτή λεγότανε «κοπανέ». Λίγο παραποιημένη τώρα η λέξη αυτή, εχρησιμοποείτο στη θέση που τώρα λέμε λέξη «μία δόση», μια σκοπανέ.

Οι παραπάνω περιπτώσεις που αναφέρω, απεβλήθησαν και από την κρητική διάλεκτο, κυρίως επειδή άλλαξε ο τρόπος ζωής και δεν τις έχομε ανάγκη όμως, χάρις της λαογραφίας, πρέπει να διασωθούνε, ως λέξεις μα και να ξέρουμε σε ποιες περιπτώσεις χρησιμοποιούντο.

Γράφτηκε και στα «*Χανιώτικα νέα» 24-1-2008.*

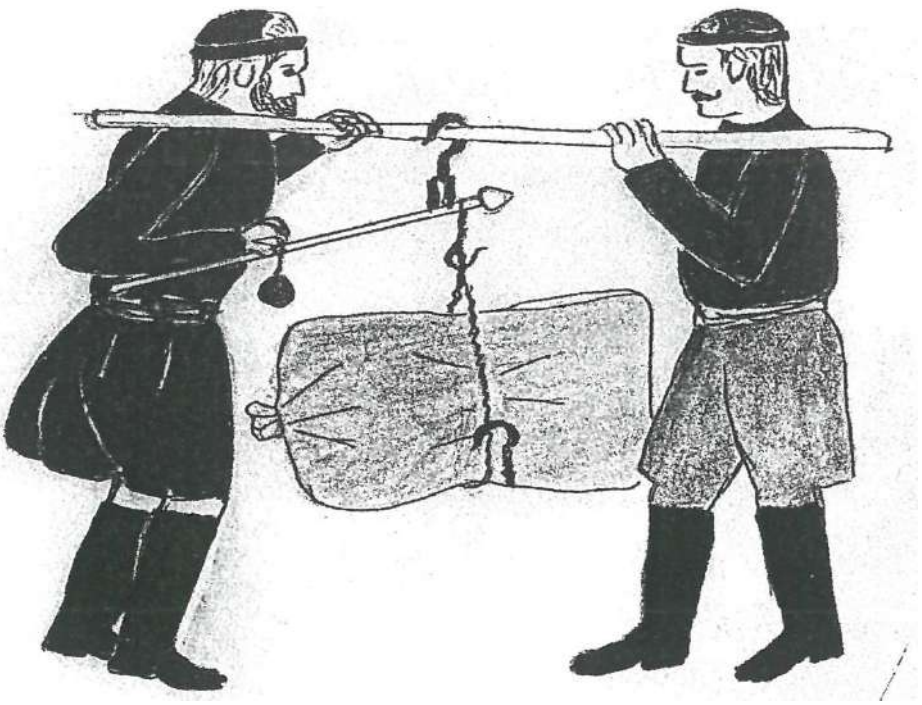

Οι ζυγιστάδες με καντάρι

ΑΠΕΙΛΗΤΑΙ Η ΙΣΟΡΡΟΠΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΛΗΜΜΥΡΑ ΤΩΝ ΛΑΘΡΟΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

****

Κύριε Διευθυντά,

Από τότε που ανοίξανε τα σύνορα με την Αλβανία, αρχές της δεκαετίας του 1990, εδεχτήκαμε στη χώρα μας πολλές χιλιάδες Αλβανούς απεριόριστα και ανεξέλεγκτα. Μεταξύ τους ήτανε τυχοδιώκτες τίμιοι εργάτες, μα ήτανε μεταξύ τους και όλοι οι δραπέτες από τις φυλακές της Αλβανίας. Πολλοί από τους δραπέτες εσυνέχισαν εδώ ως κακοποιά στοιχεία. Παράλληλα εισβάλλανε στη χώρα πλημμύρα λαθρομεταναστών από τα 4 σημεία του ορίζοντα. Δεν αργήσανε να ξεπεράσουνε το λογικό ποσοστό ξένων στον πληθυσμό μιας χώρας. Συνέπεσε όμως να είχε προηγηθεί η μετανάστευση των Ελλήνων εργαζομένων στο εξωτερικό και η ανάπτυξη της εμπορικής μας ναυτιλίας, είχε δημιουργηθεί κενό για εργατικά χέρια.

Παράλληλα η κυβέρνηση με τα εμβάσματα από τους μετανάστες μας, με δάνεια και με ομόλογα παρουσίαζαν μία πλασματική ευημερία. Όποιος ήθελε να εργαστεί εύρισκε δουλειά. Δημιούργησε κάποια νομικά πρόσωπα Δ.Δ. (Νοσοκομεία, Σχολές κ.α. ξεπερνώντας την οικονομική αντοχή της χώρας). Επιδόθηκαν και σε κλεψιές μίζες και ψηφοθηρικά ρουσφέτια και από τότε αρχίζει η χρεωκοπία και ο οικονομικός κατήφορος της χώρας. Οι επόμενες κυβερνήσεις αναδείχτηκαν αντάξιες σε ανικανότητα και κακοδιοίκηση. Για τους μετανάστες ήταν εύκολο τότε να βρούνε δουλειά και τους προτιμούσανε σαν φτηνά εργατικά χέρια. όταν όμως έγιναν πάρα πολλοί δεν μπορούσε πια η χώρα να τους δώσει δουλειά και ψωμί και πολλοί επιβιώνανε σε παράνομη δραστηριότητα. Εγώ από τη δεκαετία του 1990 έγραφα στις εφημερίδες ότι το μεταναστευτικό θα εξελιχθεί σε εθνικό πρόβλημα. Με είπανε και ρατσιστή, μα έτσι ακριβώς είναι. Τώρα προβλέπω ότι σε λίγες δεκαετίες θα αντιμετωπίσει η χώρα μας μεγάλα προβλήματα από την πλημμύρα των αλλοδαπών.

Τώρα φαίνεται καθαρά στον ορίζοντα ότι βραδέως μα ασφαλώς μας έρχεται καταστροφή. Και τώρα έχομε από αλλοδαπούς υπέρβαρο φορτίο. Αυτοί που έχομε εδώ γεννοβολούνε σαν κουνέλια και έχομε εισροή κάθε μέρα με κάθε τρόπο. αυτά σε συνδυασμό με την επικίνδυνη υπογεννητικότητα των Ελλήνων και επί πλέον αφού πάρα πολλοί Έλληνες φεύγουνε στο εξωτερικό. Φεύγουνε στο εξωτερικό οι νέοι Έλληνες επιστήμονες, πανάκριβο έμψυχο υλικό και πλημμυρίζομε από αλλοδαπούς που δεν διαθέτουνε κανένα εφόδιο και επιβιώνουνε σε παραβατικότητα. Βγαίνει το συμπέρασμα ότι στις επόμενες δεκαετίες, με μαθηματική ακρίβεια είναι φανερό ότι οι Έλληνες θα είναι στην Ελλάδα μειονότητα!!!

Μα τότε η Ελλάδα δεν θα είναι Ελληνική. Οι αλλοδαποί θα νομιμοποιηθούνε, θα αποκτήσουνε πολιτικά δικαιώματα, θα έχουνε βουλευτές και υπουργούς. Μα μακρόπνοα απειλείται και αυτή η ελληνική εθνική κυριαρχία, όταν τα ξενόφυλα κόμματα θα κυριαρχούνε. Θα χαθεί η Ελληνική Εθνική υπόσταση.

Αν δεν το ξέρουνε οι ηγέτες μας, ας το μάθουνε από ένα απλό πολίτη, ότι, Πάνω από Μάστριχ, πάνω από συμφωνίες, πάνω από ευαισθησίες, πάνω από όλα είναι η επιβίωση και η διαιώνιση του έθνους μας. Γίνεται ένας πόλεμος και μία άλωση της χώρας χωρίς όπλα. Μα στις επιτακτικές εθνικές ανάγκες και σκοτώνονται και σκοτώνουνε χωρίς λύπηση και χωρίς να δεσμεύονται από συμφωνίες.

Οι Μεγάλες Δυνάμεις θέλουνε να παγκοσμιοποιήσουνε τον κόσμο χωρίς να το καταλάβει, όπου αυτοί θα είναι οι Κομοδικτάτορες. Η «αριστερή» μας κυβέρνηση υπακούει τυφλά στις εντολές που δέχεται από το εξωτερικό (που τόσο διαφέρουνε από τις προεκλογικές των δηλώσεις), όχι για το εθνικό συμφέρον, μα για να παρατείνει την παραμονή της στην εξουσία.

Έχω παιδιά και εγγόνια, ανησυχώ για το τι περιμένει τις επόμενες γενιές στη χώρα του Περικλή και του Βενιζέλου. Οι ηγέτες μας δεν έχουνε παιδιά; Δεν έχουνε πατρίδα; Δεν διαθέτουνε διορατικότητα να δούνε με την φαντασία τους σε τι στάδιο θα είναι η Ελλάδα ύστερα από κάποιες δεκαετίες; Γιατί δεν ενοχλούνε την Ε.Ε. και άλλους διεθνής οργανισμούς να ζητήσουνε παρεμβολή εμποδίων για τις εισροές στην Ελλάδα, μα και να βρεθεί τρόπος αποσυμφόρησης των αλλοδαπών. Είμαστε μικρή και φτωχή χώρα, βρισκόμαστε σε κρίση. Επιτακτικά επιβάλλεται να αντιδράσομε πια. Κάποια χρήματα που διαθέτει η Ε.Ε. μέρος μόνο καλύβουνε από τις έμμεσες και άμεσες οικονομικές επιβαρύνσεις που μας προκαλούν οι αλλοδαποί με τις ληστείες τους, με τις παραβατικότητες και το λαθρεμπόριο όπλων και ναρκωτικών.

Δεν είμαι ρατσιστής, δεν είμαι Χρυσαυγίτης, δεν αντιπαθώ τους ξένους, μα αγαπώ την πατρίδα μου και λυπούμαι που βλέπω πως την οδήγησαν σε ατέρμονα κατήφορο. Αν αυτό είναι έγκλημα είμαι εγκληματίας, αν είναι ρατσισμός είμαι ρατσιστής. Πιστεύω ότι αυτά που γράφω δεν είναι η άποψή μου μα είναι η πραγματικότητα και συνεπώς δεν είμαι ρατσιστής, μα πατριώτης.

Τα ΜΜΕ και οι πνευματικοί μας άνθρωποι ευαισθητοποιούνε τον κόσμο για την πανίδα, για την χλωρίδα, για την οικολογία και για τα αδέσποτα και πολύ καλά κάνουν. Πολύ κακώς όμως κανένας δεν συγκινείται για την φανερή αυτή απειλή για το έθνος μας. Δεν τολμούνε από φόβο μην τους πούνε ρατσιστές, ενώ η Εθνική υποχρέωσή τους είναι να λένε στον κόσμο τι τον περιμένει.

«Χανιώτικα νέα» 18-1-2018

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο ΣΤ΄
ΠΟΙΗΣΗ

ΛΕΞΕΙΣ ΠΟΥ ΕΠΙΒΙΩΣΑΝΕ ΣΕ ΠΑΡΟΙΜΙΕΣ, ΦΡΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΜΑΝΤΙΝΑΔΕΣ

Αρκετοί κατακτητές περάσανε από τον τόπο μας και πολλές λέξεις αυτών των κατακτητών περάσανε οριστικά στην ελληνική γλώσσα. Ακόμα ξένες λέξεις έχει δανειστεί ο λαός μας από τις συναλλαγές και επαφές του με άλλους λαούς. Πολλές λέξεις, των ξένων, τις απέβαλε ο λαός, σιγά – σιγά. Μερικές από αυτές που δεν υπάρχουνε, ή υπήρχανε μέχρι πρόσφατα, σε παροιμίες, σε φράσεις και σε μαντινάδες, και όχι μόνο ξενόγλωσσες, μα και ελληνικές, που από την καθομιλουμένη έχουνε αποβληθεί, επιβιώσανε σε παροιμίες, φράσεις κλπ.

Θα γράψω μερικές τέτοιες που εγώ τις άκουσα στα χρόνια μου και όμως, άλλες εξαλειφτήκαν από αυτές και άλλες τείνουνε να εξαλειφθούν.

1. «***Πολύ πάει στο εμιρί***»**:** Όταν ήτανε οι Τούρκοι στην Κρήτη έλεγαν «μουκατά» την φορολογία προϊόντων γης. Το ποσοστό που έδινε ο παραγωγός το έλεγαν «**εμιρί**». Όταν ήθελε παλιότερα να πει κανείς ότι: «σαν πολλά μας τα ζητάς» έλεγε την παραπάνω φράση.

2. «***Διάλε το ιμάνι σου»***: Ένας μεγάλος άμα ήθελε χαϊδευτικά να βλαστημήσει ένα παιδί, ή έστω ένας σε συνομίληκό του, μπορούσε να πει αυτή τη βλαστήμια. Όχι μικρότερος προς μεγαλύτερο. «***Ιμάνι***» ήτανε η θρησκεία η πίστη. Δεν ήτανε συνηθισμένη βλαστήμια, για θυμωμένο.

3. ***«Διαόλου τον εσπέχη***»: Σπαχήδες ήτανε τα έφιππα τάγματα των Γιαννίτσαρων. Όταν κανείς ήθελε να παρουσιάσει νταϊλίκι, εκείνος που ήθελε να του αμφισβητήσει το νταϊλίκι του αυτό του έλεγε την παραπάνω φράση με παραποιημένο λιγάκι τον «***σπαχή***».

4. ***«Αυτός είναι βέλανος***»: Οι Ενετοί τιμαριούχοι είχανε υποτακτικούς που τους εξουσιάζανε, όπως και τα ζώα τους. Μάλιστα όταν πουλούσανε ένα τμήμα από τα φέουδά τους, πουλούσανε την έκταση, τα ζώα που είχανε εκεί και τους «βιλάνους» μαζί. Ήτανε αυτοί ανθρώπινα ράκη. Ακοινώνητοι, αμόρφωτοι, χωρίς δικαιώματα στη ζωή. Πάλι ελαφρώς παραποιημένα έλεγαν παλιότερα, μέχρι τα παιδικά μου χρόνια, κάποιο που ήθελαν να βρίσουν υποτιμητικά. Οι Ενετοί τους λέγανε Βιλάνους.

5. ***«Ορντού είναι»: Ορντού*** ήτανε τάγμα των Γιαννίτσαρων. Τη φράση λέγανε όταν θέλανε να πούνε πως είναι πολύς κόσμος. Όρντου – τάγμα.

6. ***«Αξαγιασμένο είναι»***: Αξάϊ ήτανε ένα ογκομετρικό δοχείο που είχε χωρητικότητα μιας οκάς στάρι. Με αυτό μετρούσε ο μυλωνάς το δικαίωμά του και κατ' επέκταση «άξαϊ» λέγανε το δικαίωμα που έπαιρναν και στα ελαιουργεία για την επεξεργασία των ελαιών. Την παραπάνω φράση λέγανε όταν ένα πράμα πέρασε από τρίτο χέρι και εννούσανε ότι είναι «ξαφρισμένο» που θα λέγαμε σήμερα.

7. ***«Σε χίλια μίστατα νερό μαγαρισία δεν πιάνει»***: το «μίστατο» ήτανε ογκομετρικό δοχείο που έβαζε 10 οκάδες υγρό εισόδημα (λάδι ή κρασί), εκείνο που έβαζε 5 οκάδες το έλεγαν «κουρούπι» και εκείνο που έβαζε 2 ½ οκάδες το έλεγαν «κάρτο». Φυσικά είχαν και την οκά η οποία και είχε σημειωμένα που είναι τα 200 δράμια και που τα 100 (1/2 και ¼ οκά αντίστοιχα). Η παροιμία μας λέει ότι μία τεράστια ποσότητα αντέχει σε λίγη ακαθαρσία. Κάρτο ιταλικά σημαίνει 1/4

8. ***«Που πάρει χίλια πίσπυρα και κακουριά γυναίκα τα χίλια παίρνει ο διάολος και η κακουριά του μένει»***. Υπέρπυρα ήτανε βυζαντινά νομίσματα. Εδώ παραποιημένα τα λένε «πίσπυρα».

9. ***«Τα πρόβατα είνιε προβές κ' οι μέλισσες κοφίνια μα οι παντέρμες οι ελιές βενέτικα τσικίνια»***: Τα «τσικίνια» ήτανε βενέτικα νομίσματα. Η μαντινάδα μας λέει ότι οι ελιές στην Κρήτη, πάντα, αποτελούσανε την πιο καλή και την πιο σταθερή περιουσία.

10. ***«Καμάρι πάνε τα οζά καμάρι παν' κι' γι αίγες, καμάρι πα' γκ' οι κοπελιές με τσοι μαμουντιγέδες»***. Από τη μαντινάδα μαθαίνομε ότι τους μαχμουντιγέδες, (τούρκικα χρυσά νομίσματα), τα κρεμούσανε στο λαιμό για στόλισμα, όπως τώρα μπορεί να κρεμάσουμε λίρες ή πεντόλιρες. Στη μαντινάδα ελαφρώς παραποιημένος ο μαχμουντιγές.

11. ***«Μούδε Τουρκιά, μούδε Φραγκιά»***. Θα μπορούσε, παλιότερα να πει ένας χωρικός στον άλλο: «*Ίντα χαμπάρια;»* Και ο άλλος να απαντήσει: «*Μουδέ Τουρκιά μουδέ Φραγκιά»*. Η φράση είχε επιβιώσει από τότε που η Κρήτη ήτανε αντικείμενο διεκδίκησης από τις δύο δυνάμεις αυτές.

12. ***«Πλέει στα ολίστια»***. «***Πνέει τα λοίσθια»***. Είναι η φράση της καθαρεύουσας και σημαίνει ότι πνέει τις ύστερές του στιγμές. Την ίδια έννοια είχε και όταν τη λέγανε οι χωρικοί μας όμως είχε χάσει την ταυτότητά της.

13. ***«Σπλολλαϊτή σου»***. Όπως τις περισσότερες λέξεις που αναφέρω στο παρόν, έτσι και αυτή την χρησιμοποιούσανε στην ανάλογη περίπτωση, μα δεν ξέρανε την ρίζα τους. «*Εις πολλά έτη σου*» είναι η παραπάνω ευχή. Για ευχή τη λένε, και κυρίως την λέγανε, μα δεν ξέρανε να την μεταφράσουμε.

14. ***«Μα τσ' Αοις»***. Σαν επιπόλαιο όρκο λέγανε «Ματσαοίς» σαν μία λέξη χωρίς να μπορούνε και εδώ να μεταφράσουνε ότι σημαίνει: «*Μα τοις Αγίοις*».

15. ***«Τση παπαδιάς τα πρόβατα είνιε ένα γ-κεντινάρι…»*** Είναι το ένα σκέλος μιας μαντινάδας. Η λέξη «***κεντινάρι»*** είναι βυζαντινή και εσήμαινε τον αριθμό 100. Τους εκατόνταρχους στο Βυζάντιο τους έλεγαν «Κεντινάριους». Μα και στα παιδικά μου χρόνια ακόμα, στην καθομιλουμένη, στα χωριά μας, θα μπορούσες να ακούσεις για ένα κεντινάρι οζά, για ένα κεντινάρι καρύδια, για ένα κεντινάρι χοχλιούς. Δεν θα άκουγες όμως ένα κεντινάρι δραχμές ή ένα κεντινάρι οκάδες.

16. ***«Ολόπλουμή μου κοπελιά λουλούδι ξομπλιασμένο με τη πολύ σου ομορφιά μ' έχεις ξεμυαλισμένο»***. Σε σύνθετη λέξη συναντούμε τη βυζαντινή λέξη «πλουμί» που σημαίνει διακόσμημα. Τη συναντούμε και στις πλουμιστές «πατανίες». «Ξόμπλι» σημαίνει στολίδια σε ευρεία έννοια. Όχι μόνο σωματικά.

17. ***«Ψιμηθευτή μου κοπελιά, λεβέντισσα του τόπου με τη μ-πολύ σου ομορφιά σαλεύει ο νους τ' αθρώπου».*** «Ψιμήθι» είναι, κυρίως, το καλλιτεχνικό «νοικοκεράτο» (προικιά).

ΑΛΛΗΓΟΡΙΚΑ ΡΙΖΙΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

Τα ριζίτικα τραγούδια κάποιοι τα λένε «σφακιανά όπως η Σπανδονίδου, στο βιβλίο της «Κρητικό τραγούδι», μα όντως η ονομασία τους είναι ριζίτικα, όμως ο τόπος που γεννηθήκανε είναι γενικά η ορεινή Δυτική Κρήτη. Πάρα πολλά έχουν εσφακιανά θέματα και στα σφακιανά γλέντια τότε εκυριαρχούσε το ριζίτικο τραγούδι.

Με την μαντινάδα συχνά εδίδετο μήνυμα στο γλέντι. π.χ. έστω κάποιος από την παρέα θα ήθελε να προτείνει ότι είναι ώρα να σηκωθούνε από τα τραπέζια γιατί θα ‘πρεπε να κόψουνε δρόμο. Θα μπορούσε να πει την μαντινάδα:

«Επά που κάτσαμεν εμείς εξανακάτσαν κι άλλοι
εφάγανε και ήπιανε μα εσηκωθήκαν πάλι.»

Όμως για σοβαρότερα μηνύματα ήτανε το ριζίτικο τραγούδι. Στο ριζίτικο διακρίνομε ποίηση, λογοτεχνία, ιστορία, λαογραφία, μα ακόμα τα αλληγορικά ριζίτικα είχανε και άλλο προορισμό. Με αυτά επιχειρούσανε να τονώσουνε το ηθικό και να αναπτερώσουνε τις ελπίδες των ραγιάδων. Τα λέγανε αλληγορικά γιατί μπορούσε να τα ακούσει και ο Τούρκος μα να μην καταλάβει τον στόχο τους. Θα παραθέσω εδώ μερικά όπως μου τα εξηγήσανε, ο δικηγόρος Ανδρέας Μπολιώτης, ο Ανδρέας Ζερβός δικηγόρος, Παναγιώτης Κλάδος αυτοκινητιστής και ο εκατοντάχρονος τότε Μανούσος Καγιαυτάκης. Νομίζω ότι τα αλληγορικά τραγούδια χρίζουνε μελέτης. Ακολουθούνε μερικά αλληγορικά ριζίτικα:

Χριστέ και να ξεδήλιενε τ’ όνειρο που ‘δα απόψε
Το μπέλο μου είδα κυνηγό, τον άντρα μου είδα αγρίμι.
Χριστέ και να το σκότωνε ο κυνηγός τ’ αγρίμι
να πάρω απού το αίμα ντου να βάψω τα μαλλιά μου,
να φάω απού το σκώτι ντου να γιάνει το δικό μου.»

Ο λαϊκός ποιητής εδώ μας παρουσιάζει την Κρήτη σα μία κοπελιά που την έχει κάποιος βιαίως γυναίκα του (η Τουρκία), ενώ αυτή άλλον αγαπά (την Ελλάδα). «*Χριστέ και να το σκότωνε ο κυνηγός τ’ αγρίμι*» (η Ελλάδα την Τουρκία)

Σε ψηλό βουνό, σε ριζιμιό χαράκι κάθετεν αητός
βρεμένος, χιονισμένος και παρακαλεί τον ήλιο ν’ ανατείλει.
«Ήλιε ανάτειλε, ήλιε λάμψε και δώσε
για να λυώσουνε χιόνια απού τα φτερά μου
και τα κρούσταλλα απού τ’ ακράνυχά μου.

Στο τραγουδάκι αυτό ο λαϊκός ποιητής καλεί τη λευτεριά να έρθει και την προσωποποιεί ήλιο, και τα κρούσταλλα εννοεί τα βάσανα της σκλαβιάς.

-Αγρίμια κι αγριμάκια μου, λάφια μου μερωμένα
Πέστε μου που νιε οι τόποι σας και που ν' τα χειμαδιά σας.
-Γκρεμνά 'νιε εμάς οι τόποι μας, λέσκες τα χειμαδιά μας
Τα σπηλιαράκια του βουνού τα πατρογονικά μας.

Εδώ ζωγραφίζονται ολοκάθαρα οι χαΐνηδες.

Αητέ που κάθεσαι ψηλά στ' όρος το χιονισμένο
Τρώεις το δρόσος του χιονιού, πίνεις νερό κατάκρυο
Λαγό κι αν πχιάσεις γεύγεσαι περδίκι και δειπνάς το.
Φιλείς και κόρην όμορφη.

Εδώ μακαρίζονται όσοι ζούνε στα ψηλά μακριά από τους Τούρκους. Όταν λέει για «κόρην όμορφη» εννοεί ότι όπου δεν είναι Τούρκοι υπάρχει λίγη ελευθερία.

«Χανιώτικα νέα» 9-11-2011

Αητός πέρδικαν έπιασε κετές την αναρώτα
«Πες μου να ζήσεις πέρδικα, που χτίζεις τη φωλιά σου;
και που γεννάς τ' αβγά σου και βγάνεις τα πουλιά σου;
«Αλαφροπιάσε με αητέ και θα σου μολοήσω
Θωρείς εκείνο το βουνό, το πέρα το παρέκει;
και το πιλιά παρέκει; Εκειά στη ρίζα του βουνού
σ' ένα χοντρό χαράκι, ειν' ένα θυμαράκι.
Στη ρίζα του θυμαρακιού την είχα τη φωλιά μου
Κι εγέννησα τ' αβγά μου, κι έβγαλα τα πουλιά μου
Μα εξεπουλιάσαν τα πουλιά κι εξεπετάξαν κι όλας».

Εδώ στέλνεται το μήνυμα, ότι αν κάποτε πιεστεί πολύ κάποιος για να μιλήσει, να δώσει παραπλανητικά και μη αξιοποιήσιμα στοιχεία.

Προβάλλετε φωνιάξετε στ' Ορθούνι και στσοι Λάκκους
Να 'ρθουν οι γιοι του Γιάνναρη και του Μπιρμποσταμάτη
κι ένα λαγόν ετόπωσα να των τον ορμηνέψω.
Να μη χαντούν πως ειν' λαγός να πρεμαζώνουν σκύλους
Είναι θεριό τρικέφαλο κι έχει διπλές τσι κεφαλές
και δυο σειρές αντόδια.

Μήνυμα ότι εφάνηκε μεγάλη εχθρική δύναμη

Εξόρισέ με η μοίρα μου σε δάση δασωμένα
Κάτω στη Μαύρη θάλασσα στον Ωριο καλαμιώνα
Εκειά απού διάουν τα θεριά κ' είνιε κατοικημένα
Κ' είνιε τα φίδια μαλιαρά, τ' αρκούδια φωλεμένα.

Αυτό το τραγουδάκι μας λέει για τους Κρήτες που κατά καιρούς επολεμούσανε στις παραδουνάβιες χώρες και στις παρευξίνιες. Στο Γαλάτσι της Βλαχιάς π.χ. εμάχονταν το 1821, 150 Κρήτες, οι πιο πολλοί Σφακιανοί, και εκεί εσκοτώθηκε ο αρχηγός τους Γεώργιος Δαιμονάκης από τον Καλλικράτη.

«Χανιώτικα Νέα» 10 Μαρτίου 2002
«Αγώνας της Κρήτης» 24-10-1998

****

ΣΦΑΚΙΑΝΕΣ ΡΙΜΕΣ

Ρίμες λέμε τις αυτοσχέδιες μαντινάδες που πλέκονται ειδικά για να παινέσουνε, να φιλοφρονήσουνε ή να σατιρίσουνε άτομα ή καταστάσεις. Παλαιότερα που τα γλέντια εγίνονταν σε διαφορετικά πλαίσια, πολύ συχνά δύο άνδρες επιάνονταν σε φιλική αντιπαράθεση με τις ρίμες. Άλλοτε φιλοφρονητικά, μα και άλλοτε «υβριστικά». Στις ρίμες μπορούσε κανείς να αποκαλέσει τον φίλο του, γουρούνι, γάιδαρο, άτιμο κ.α. που δεν τα παίρνανε στα σοβαρά, ούτε και εγγράφονταν στα υπόψην. Οι ρίμες που ανταλλάσσονταν στα γλέντια ήτανε καθόλα κρητικές μαντινάδες σε δίστιχα. Εσκαρώνανε όμως και μακροσκελή ρίμες για να σατιρίσουνε, όταν ψοφούσε κανείς γάιδαρος, όταν ένας νέος εζητούσε σε γάμο μία κοπέλα και του δίνανε «τενεκέ» (δεν τον δεχόντουσαν), όταν σε ένα μητάτο έβγαζαν κακό τυρί και σε άλλες ανάλογες περιπτώσεις. Ακόμα μπορώ να πω ότι οι ρίμες εκαλύβανε έστω λίγο κενό από την μη υπάρχουσα ψυχαγωγία στα μικρά ορεινά χωριά που τις διαβάζαμε και τις ξαναδιαβάζαμε και γελούσαμε. Επίσης εφωτογράφιζαν και αποθανάτιζαν στιγμιότυπα αντικαθιστώντας και τις μη υπάρχουσες φωτογραφικές μηχανές, σ' εκείνα τα χρόνια.

Χαρακτηρίζω «σφακιανές αυτές τις ρίμες επειδή στα Σφακιά τις κατάγραψα μα όμως ουδόλως διαφέρουνε από τις ρίμες της υπόλοιπης Κρήτης.

Αρχίζω από πολύ παλιές ρίμες.

Στέλεχος του Δασκαλογιάννη ήτανε ο Μπουνατογιάννης. Όταν δύο χιλιάδες Σφακιανοί περιμένανε τους Ρώσσους στη Μαλάξα, αυτός πήγε στο Νίπος σε ένα γάμο και όταν χόρευε με την κόρη του παπά είπε ο λυρατζής.

«Πέστε μου εσείς οι Νιπιανοί κι εσείς οι άλλοι γέροι
αν είδανε τα μάτια σας τέτοιο πιτείδιο ταίρι».

Μα ο Μπουνάτος δεν είχε σχέση με την Παπαδοπούλα και κατάλαβε ο λυρατζής πως ήτανε λάθος η μαντινάδα του και πάλι με ρίμα εζήτησε συγγνώμη:

«Έχει το Νίπος κουζουλούς μα σαν εμένα άλλο
Λόγω πατάτα χωριανοί του χρόνου νου θα βάλω».

Κάποιος Δρόσος είπε του λυρατζή τη ρίμα:

«Πολλές φορές τον έκαμες όρκο, ανάθεμά σαι
Μα συ τροζός γεννήθηκες κι όλο τροζός θε να 'σαι».

Πάλι ο λυρατζής είπε:

«*Η τρέλα 'ναι κολλητική μπάρμπα Γιωργάκη Δρόσο*
Στη γειτονιά σου κάθομαι και πως να τη γλιτώσω»

Και πάλι ο Δρόσος:

«Δεν την κολλήθηκες εσύ μα είναι από δικού σου
Είχε την κι ο πατέρας σου, είχε την κι ο παππούς σου».

➢ Στα 1867 στην επανάσταση, πάρα πολλά γυναικόπαιδα από τα Σφακιά επήγανε προσφυγάκια στην Κέρκυρα που την ξέρανε Κόρφους. Κάποιος ριμαδόρος, έβγαλε την παρακάτω ρίμα και την άκουσα από τον παππού μου που ήταν προσφυγάκι στην Κέρκυρα.

Εκάψασιν τα σπίθχια μας, εφάσιν τα ζα μας
και προσφυγάκια στσοι Κορφούς επήγαν τα παιδιά μας

➢ Υπολογίζω, περίπου στα μέσα του 19ου αιώνα, όταν ήτανε κοπελίτσα η Ελένη Χατζηγρηγόρη, μητέρα του Μανούσου Βολουδάκη Υπουργού, Γ. Διοικητού Κρήτης και Μακεδονομάχου, πανέμορφη, Πολύφερνη και αριστοκρατικής οικογένειας, όταν χόρευε σε ένα γάμο της είπε ο λυρατζής την ακόλουθη ρίμα:

Μπέμπουνε σ' ούλες προξενιά μα τη Γληγοροπούλα
δεν τηνε θέλει αυτή κιανείς γιατί είναι φτωχοπούλα

➢ Πριν από 100 περίπου χρόνια επαντρεύτηκε ο Στυλιανός Χιωτάκης από το Ασφένδου μία κοπέλα από τον Πρινέ Ρεθύμνου. Ο γάμος νύχτα

έφυγε από το Ασφένδου και νύχτα έφτασε στο Ρέθυμνο. Εκεί εδιενυχτέρευσε και γυρίσανε την επομένη. Τη νύχτα στο γλέντι μία κοπελιά είπε την ακόλουθη μαντινάδα:

Δεν τονε θέλω δάσκαλο γιατ' αγαπά τον άρτο
μα τονε θέλω Σφακιανό κοκκινογελεκάτο

Αυτή έγινε ευμενώς δεκτή, μα μία άλλη είπε αμέσως την ακόλουθη:

Δεν τονε θέλω Σφακιανό γιατί φορεί τσοι δόμους
Και προπατεί και στα βουνά μαζί με τσοι δαιμόνους

Ένας Σφακιανός της είπε την ακόλουθη ρίμα: (ξέρω ποιός)

Ξεπατωμένη ποδαρέ, ξετσιπωμένη σέλη
Θέλεις τονε το Σφακιανό μα 'κείνος δε σε θέλει.

Η αντιπαράθεση εσυνεχίστηκε και μία άλλη είπε

Μην τονε πάρεις Σφακιανό, τον κλέφτη των προβάτω
για θα σε φάει μια ζωή το πάνω και το κάτω

Οι πιο πολλοί Σφακιανοί είχανε θερινά και χειμερινά χωριά και η μεταφορά του νοικοκυριού μια πάνω και μια κάτω ήτανε ταλαιπωρία με τα γαϊδουράκια. Δε θυμούμαι την απάντηση στην τελευταία ρίμα, όμως την άκουσα.

- Όταν ο Μανούσος Κούνδουρος, αντιπολιτευόμενος του Βενιζέλου, αγόρασε ένα κουτσό βόδι και το φάγανε οι οπαδοί του στο Βουβά σε μία προεκλογική περιοδεία, επί Κρητικής Πολιτείας δε βγήκε το κόμμα του στις εκλογές. Ο Ανδρέας Δεληγιαννάκης, που υποστήριξε Ρεθεμνιώτη Βουλευτή οπαδό του Βενιζέλου, ετραγουδούσε τη ρίμα: (τότε τα Σφακιά ανήκανε στο Νομό Ρεθύμνης).

Το βούιν απού ετρώγασι ήτο με τρία πόδια
Για κείνο δεν επέτυχε του Κούντουρου το κόμμα
Έμβλημα ο Βενιζέλος είχε την ελιά.
Ο Κούντουρος είχε τη Δάφνη

Και ο Δεληγιαννάκης έλεγε «*Ζήτω η ελιά που είναι στα Λουριά*».

- Πριν από την ένωση της Κρήτης, τα Σφακιανά καράβια συχνά επηγαίνανε στην Αφρική για ανταλλαγή προϊόντων. Κάπου – κάπου επήγαινε και κανένας με κάποια χρηματάκια και αγόραζε κάποια πράματα για να τα μεταπουλήσει. Μία φορά πήγε και ο «γέρο – Χιωτογιάννης» και έφερε φέσια που τα λέγανε «πασταμέλια» και αποθανατίσανε το περιστατικό με ρίμα. Τούνος λέγανε την Τύνιδα.

Απού το Τούνος ήρθενε ο γέρο Χιωτογιάννης
και πασταμέλια εγέμισε του Βένο το ντουκιάνι

➢ Όταν επήγε ένας γάμος να πάρει μία νύφη και αντί της συγκεκριμένης νύφης είχανε άλλη ντυμένη νύφη. Ένας γαμιλιώτης ετόλμησε και είπε:

Κουκκιά και παξιμάδι και παστές ελιές
Τραβάγια θα μας κάμουν αυτές οι κοπελιές

Μα ένας συγγενής της νύφης είπε σαν απάντηση:

Βάλε κρασί, βάλε ρακή εράισεν η κούπα
Θέλεις – δε θέλεις θα γενεί ο λόγος απού σού 'πα

➢ Όταν επήρε κάποιος αθοτύρους από ένα μητάτο μα δεν είχανε καντάρι να τους ζυγιάσουν και άμα τους ζύγιασε όπου βρήκε καντάρι, στις οκάδες που είπε πόσο βγήκανε, δε θεωρήθηκε αξιόπιστος και βγάλανε τη ρίμα:

Άφης τ' αστεία σου Θωμά, Δεν είναι αυτό σεΐρη,
δεκάξε οκάδες πως να βγουν οι δεκανιά αθοτύροι;

➢ Στη δεύτερη δεκαετία του 20ου αιώνα έγινε μία βιαία απαγωγή γυναίκας στο Βουβά. Μία καλόγρια που ήτανε στην Αγία Ζώνη έβγαλε ρίμες. Την πρώτη θα αναφέρω γιατί οι άλλες αναφέρουνε ονόματα και τις αποφεύγω:

Μανούλα κόρην έβλεπε χρονώ τριάντα πέντε
Θε μου και τέτοιες συμφορές, μόνο, στον κόσμο πέμπε

Οι απαγωγείς όμως εθήχτηκαν και βγάλανε κι αυτοί ρίμα της καλόγριας.

Ένας πραματευτής πουλεί ένα τσουβάλι αγγούρια
Μα να τα πάει τση καλογρές που βγάνει τα τραγούδια.

➢ Το 1919 έγινε ο γάμος του Μανούσου Μπολιώτη στο Βουβά. Στο γάμο ήτανε ο διάσημος ριμαδόρος Στρατής Σταβιανουδάκης από το Ροδάκινο, ο Μπόσινας από Χώρα Σφακίων και ο Κ.Λέκκας από τον Καλλικράτη. Οι δύο τελευταίοι εσυμμαχίσανε εναντίον του πρώτου. Ο πρώτος όμως σε μία μαντινάδα ετύλιξε και τους δύο αντιπάλους του:

Ο Λέκκας ελελέκιασεμ, ο Μπόσινας τροζάθη
Ξανοίξετέ τσοι και τσοι δυο και πείτε αν κάνω λάθη.

➢ Το 1938 έγινε ο γάμος του Σήφη Χιωτάκη, γνωστού και ως «Μπογιατζοσήφη». Εγώ παιδί τότε αυτόπτης και αυτήκοος καλά θυμούμαι. Ο Γ.Δασκαλάκης ήτανε αγροφύλακας και ήρθε στο γάμο με την υπηρεσιακή στολή και το πηλήκιο. Όταν είπε μία ρίμα σε κάποιον Σήφη Χιωτάκη, αυτός του είπε:

Αντίκρυτά μου κάθεσαι, φορείς και το πηλήκι
Εμπήκες κι αγροφύλακας για το μασκαραλίκι.

Όντως ο Δασκαλάκης δεν πολύ κυνηγούσε τους ζημιωτάδες. Ο Σ. Χιωτάκης στη συνέχεια επιάστηκε με ένα Ψύλλο από Χώρα Σφακίων, όπου είπε στο Χιωτάκη:

Επά απού εσμίξαμεν οι δυο τα λόγια σου εκτίμα
Για θα σε δέσω στην αυλή να στέκεις σαν το χτήμα

Χτήμα= φορτηγό ζώο. Και η απάντηση:

Μα δε με δένεις στην αυλή, μουδέ και στο χασίλι
Εσύ τον έχεις το μυαλό ωξ' απού το μαντήλι.

Και ο Ψύλλος του ξαναλέει (μαντήλι το κρουσαλιδάτο).

Αντίκρυτά μου κάθεσαι, σαν ήλιος, σα φεγγάρι
Ερούφηξες το αίμα μου σαν το ξερό σφουγγάρι.

Κι ο Χιωτάκης:

Αντικρυτά μου κάθεσαι, φορείς και την καδένα
Εσύ 'σαι από ψηλή σειρά κι από καθάριο γαίμα

Ο Ψύλλος εφορούσε γκιλότα χακί καπαρτίνα και σε ειδικό τσεπάκι έβαζε το ρολογάκι που η αλυσίδα (καδένα) ήτανε δεμένη στη ζωστήρα του. Στον ίδιο γάμο ο Μανώλης Μαριετάκης από τον Πατσιανό είπε τη Μαντινάδα:

Ίντα 'ναι ετούτη η σιωπή, κι ετούτη η σιγανάδα
Κι άνθρωπος δεν αποκοτά να πει μια μαντινάδα.

Ένας τρίτος Σήφης Χιωτάκης, ο γνωστός ως Κοκολοσήφης είπε τότε:

Ήθελα να 'χα μια ρακή και τέσσερα στραγάλι.
Να δεις πως θελα τραγουδώ με δίχως παρακάλια

Το 1939 έγινε στο Βουβά ο γάμος του Ανδρέα Δεληγιαννάκη. Ένας ξένος που για ειδικούς λόγους έμενε για ένα διάστημα στο χωριό μας είπε:

Πέστε μου εσείς οι Βουβιανοί απού 'στε μυαλωμένοι
Αν γίνεται στον τόπο σας να τραγουδούνε οι ξένοι.

Ο Γεώργιος Δεληγιαννάκης, αξιόλογος άντρας από κάθε πλευρά, του απάντησε.

Απού το Ξεροπόταμο να πάει στο Καστέλι
Έχει ούλο το ελεύτερο να τραγουδεί όποιος θέλει

Και πάλι ο ξένος μας:

Μη με παραξηγήσετε πως είμαι στο χωριό σας
Σήμερο κι αύριο είμαι επά, την άλλη είναι δικό σας.

Μα πάλι ο Δεληγιαννάκης

Ως πότες θα το πεις το «ναι» και θα θελληματέψεις
Εσύ απού τον τόπο μας, κρίμα είναι να μισέψεις

- Το 1940 λίγο πριν να χτυπήσει ο ιταλικός φασισμός του Μουσουλίνι (το δικό μας φασισμό του Μεταξά) έγινε στο Βουβά ο γάμος του Στυλιανού Πατατούκου. Ο Μανώλης Σκουλούδης από τη Σκαλωτή (που τότε είχε μετοικήσει στον Άγιο Βασίλειο είπε τη ρίμα:

Πάντα μ' αρέσει να γροικώ όμορφες μαντινάδες
μα στα Σφακιά δε βγαίνουνε καλοί τραγουδιστάδες

Ο ικανότατος και στις ρίμες Γ.Δεληγιαννάκης του είπε:

Κι εσύ γιατ' είσαι Σφακιανός, για κείνο δα γλεντήζεις
Κι αν δεν το καταδέχεσαι να σηκωθείς να φύγεις.

- Στον ίδιο γάμο ένας άγνωστός μου είπε σε άλλον μόλις ετελείωσε το χορό του, την παρακάτω ρίμα:

Ο άνθρωπος σαν παντρευτεί δεν πρέπει να χορεύει
Ένα σακί στον ώμο του κριθάρι να γυρεύει.

Ο άλλος:

Έχω εγώ και το σακί έχω και το κριθάρι
Έλα να συμφωνήσομε και παίρνω σε τριτάρη

Ο πρώτος:

Δε θέλω το κριθάρι σου μουδέ τη συζεψιά σου
Εγώ είμαι ελεύτερο πουλί, δε μοιάζω τσ'αφεδιάς σου

Στο σημείο αυτό έλαβε στη μαντιναδομαχία μέρος ο Γ. Δεληγιαννάκης:

Ο παντρεμένος καθ' αργά θέτει με την κοκόνα
Μ' ανύπαντρος σα γάιδαρος θέτει στον αχεριώνα

Ο πρώτος:

Εγώ 'μαι ελεύτερο πουλί και τη ζωή γλεντίζω
Κι όπου μ' αρέσει το κλαδί πηγαίνω και καθίζω.

Ο Δεληγιαννάκης:

Εγώ κι αν επαντρεύτηκα κι εμπήκα στην καδένα
Τα πρωτυνά μου θα τραβώ σαν και τον κάθα ένα.

- Σε άλλο γάμο που ένας παντρεμένος προκάλεσε ένα ελεύτερο:

Και μερικοί που τσοι θωρείς και κάνουν τσοι γλετζέδες
Όπου γυρέψουν κοπελιά παίρνουνε ντενεκέδες (άρνηση)

Ο ελεύτερος:

Μα δεν εγύρεψα παντρειά μούδε και δε γυρεύω
Τσοι παντρεμένους τσοι θωρώ και δεν τωνε ζηλεύω

Ο παντρεμένος είπε αυτή τη ρίμα που είπαμε πως την είπε ο Δεληγιαννάκης:

Ο παντρεμένος καθ' αργά θέτει με την κοκόνα
Μ' ανύπαντρος, σα γάιδαρος θέτει στον αχεριώνα

Ο ελεύτερος:

Καλλιά θα θέσω στ' άχερα, καλλιά θα θέσω χάμω
Παρά να μου φωνιάζουνε: «φέρε μπαμπά να φάμε»

Τα κατάφερνα και εγώ στις ρίμες και πολλές δικές μου ρίμες έγραψα σε βιβλία μου χωρίς να γράψω πως είναι δικές μου. Εδώ αναλαμβάνω την ευθύνη για τις δικές μου ρίμες. Κάποτε πιάστηκε σε γλέντι ο Γ. Δασκαλάκης στις ρίμες με άλλο ριμαδόρο, μα όταν θέλησε να τον ξεφορτωθεί αυτός μου τον παρέπεμψε με τη ρίμα του:

Οι μαντινάδες θέλουνε άνθρωπο να κατέχει
και τον Κανάκη ρώτηξε κι αυτός ιδέα έχει

Ο άλλος με την μαντινάδα του, που δεν την θυμούμαι, είπε ότι δε με υπολογίζει. Ήτανε και εκείνος μελαχρινός, όπως και εγώ και του είπα:

Πρώτη φορά μ' αντίκρυσες, μα πως με λογαριάζεις;
Μαύρος κι εγώ μαύρος κι εσύ, μα πέρα δεν τα βγάζεις

Σε άλλο γλέντι ο Δασκαλάκης μου είπε την ακόλουθη ρίμα:

Και τσοι χοχλιούς στη Μεσσαρέ τσοι λένε «άμε κι έλα»
εσύ τον εξεπέρασες τον Κ……..εις την τρέλα

Για ευνόητους λόγους δε γράφω όνομα αυτού που με παρομοίαζε. Εγώ του είπα:

Γυρεύουνέ σε στο Δαφνί, οικότροφος να πάεις
και μέσον δε χρειάζεσαι, μα τα προσόντα τα 'εις.

Άλλη φορά μου είπε ο Δασκαλάκης πως είμαι κακομούτσουνος. Εγώ του είπα:

Δεν επερίμενα ποτέ πως θα καυχάσαι κάλλη
Γιατ' έχουνε τη μάπα μας στο δάσος οι αρκάλοι

Σε αρραβώνιαση το 1953 με έφερε σε δύσκολη θέση ένας από τους αρραβωνιαστάδες. Με προκάλεσε χωρίς να του δώσω αιτία. Αυτός της φιλοξενούμενης παρέας εγώ της φιλοξενούσης. Αυτός ηλικιωμένος εγώ νεαρός. Η ρίμα του:

Επά απού εσμίξαμεν οι δυο τα λόγια σου εκτίμα
Για θα σε δέσω στην αυλή να στέκεις σαν το χτήμα

Η απάντησή μου, αφού δεν εβόλευε να του απαντήσω στο δικό του στυλ:

Η μαντινάδα τούτη δα δε μου ταιριάζει εμένα
Γιατί θαρρώ τ αλόγια μου πως είναι μετρημένα

Το 1960 έγινε στο Βουβά ο γάμος του Μανούσου Καγιαδάκη. Αντάλλαξα πολλές ρίμες με άλλο ριμαδόρο. Ο γαμπρός είχε πάει στην Κορέα και ο άλλος μου είπε:

Ρώτηξε και το Μανουσιό που πήγε στην Κορέα
Κι άμε να βρεις τσοι Κουζουλούς να κάνετε παρέα

Η απάντησή μου:

Δεν το ρωτώ το Μανουσιό και δε ρωτώ κανένα
Μα 'γω σα θέλω κουζουλούς θα 'ρθω να βρω εσένα

Στον ίδιο γάμο ήτανε ο δάσκαλος του χωριού και τον προκάλεσα με ρίμα να τραγουδήσει:

Αγαπητέ μας δάσκαλε αν τύχει και θελήσεις
Μια μαντινάδα να μας πεις να μας ευχαριστήσεις

Είπε μία ευγενική μαντινάδα και ότι τραγούδησε για χατίρι μου. Του είπα:

Ευχαριστούμε δάσκαλε, που 'καμες το χατίρι
Εις την υγειά σου λέω 'γω και πιάνω το ποτήρι

Στο Ροδάκινο στη δεκαετία του 1960, σε γάμο, ο αντίπαλός μου, μου είπε:

Εσύ που ξέρεις τα πολλά κι ο νους σου κατεβάζει
Ένα καντάρι σίντερο, πόσες βελόνες βγάζει;

Και η απάντησή μου:

Πάρε νερό δυο κυβικά και μέτρα το σταγόνες
Εκεί θα βρεις τον αριθμό που θα 'χουν κ' οι βελόνες

Όταν καθόμαστε σε παρέα σε μαγαζί στον Βουβά και κάθισε μαζί μας ένας ξένος, φεύγοντας ηθέλησε να πληρώσει. Εγώ του είπα με ρίμα:

Επά το λένε στου Βουβά και οι ξένοι σαν περνούνε
δεν τονε παίρνουνε λεφτά αυτοί που τσοι κερνούνε

Σε αρραβώνιαση που είχαμε στενάδα και δε βολεύτηκε καλά η παρέα, ενώ εγώ ανήκα στη φιλοξενούσα παρέα, εζήτησα συγγνώμη με τη ρίμα:

Ο τόπος μας είναι στενός και δε βολεύομέστα
μα είν' η καρδιά μας ανοιχτή να σασε βάλει μέσα

Το 1967, αρχές της δικτατορίας, ένας φίλος μου είπε τη ρίμα:

Όσοι κι αν είναι υπάλληλοι να κάτσουνε στ' αβγά τους
Για θα τους διώξει ο Παττακός να πάνε στη δουλειά τους

Η απάντηση που έδωσα:

Κι αν λέγομαι υπάλληλος, ψηλά έχω το κεφάλι
Κι αν τύχει και με διώξουνε, να ζήσω θέλει πάλι

Το 1967, σαν γραμματέας κοινότητος μαζί με άλλους 120 Κρήτες Γραμματείς και Προέδρους Κοινοτήτων ήμαστε φιλοξενούμενοι στον Πύργο της Βασιλίσσης στην Εθνική Εστία. Ένα γεύμα μας προσέφερε η Κρητική Εστία στο υπό εκτέλεση μέγαρό της στο Παγκράτι Στράβωνος 12, ήτανε τότε κάρα γιαπί. Ήτανε εκεί προσωπικότητες της Κρήτης από όλους τους τομείς. Ο Πολύδωρος Βαρδουλάκης, ιστορικό στέλεχος της Κρητικής Εστίας μας είπε: «*Εδώ είναι δικό σας περιβάλλον και μπορείτε να γλεντίσετε όπως θέλετε».* Εγώ έβαλα αρχή:

Είναι μεγάλη μας τιμή και ευχαρίστησή μας
Που έχει στην πρωτεύουσα μπεντένια το νησί μας.

Στο Ροδάκινο πήγαμε μία κουμπαροπαρέα αρχές της δεκαετίας του 1960 ήτανε ακόμα μίζερα χρόνια και πήγαμε όλοι με μία καρότσα. Όταν φεύγαμε πάνω από την καρότσα εμείς και κάτω οι Ροδακινιώτες ίσως και μισή ώρα τραγουδούσαμε από αυτή τη θέση. Θυμάμαι τρεις ρίμες που είπα από την καρότσα επάνω.

Χαρά μεγάλη ένωθα απ' όταν εξεκίνου
Γιατ' ήξερα πως θα 'σαι για τσ' άντρες του Ροδακίνου

Χριστέ κι ας ήταν εύκολο να 'ρχομαι πότες – πότες
Να σμίγω και να τραγουδώ με τους Ροδακινιώτες.

Απ' όσα γλέντια έτυχε να κάμω στον καιρό μου
Έκαμα στο Ροδάκινο το πιο καλύτερό μου.

Εγράφτηκε στα «Χανιώτικα νέα» 4-1-2005

ΜΑΝΤΙΝΑΔΕΣ ΠΟΥ ΛΕΓΑΝΕ ΟΙ ΝΕΟΙ ΟΤΑΝ «ΠΟΝΟΥΣΕ ΤΟ ΔΟΝΤΑΚΙ ΤΟΥΣ»

Πάντα χτυπούσανε οι καρδιές των νέων στον ίδιο τόπο και με τον ίδιο ρυθμό όπως χτυπούνε και σήμερα. Όμως πριν από λίγες δεκαετίες τα έθιμα και τα ταμπού επέβαλαν σκληρούς και αυστηρούς περιορισμούς. Φτάνει να πω ότι άμα δεν γνωρίζονταν τα παιδιά που προξενεύανε οι γονείς τους, δεν τους επιτρέπανε ούτε καν να ιδωθούν και ξέρω περιπτώσεις που πρώτη φορά ανταμωθήκανε στο γάμο τους ενώ ήτανε από κοντινά χωριά.

Μα και μετά από το πρώτο τέταρτο του 20ου αιώνα που μπορούσε να κανονίσουνε μία φτιαχτή «τυχαία» συνάντηση, να ιδωθούνε πριν τον αρραβώνα (σ' ένα πανηγύρι ή σε άλλη εκδήλωση, μα χωρίς να καθίσουνε μαζί για να μην προκύψουνε σχόλια).

Άμα γινότανε ο αρραβώνας δεν επιτρέπανε στα παιδιά να μείνουν τα δυο τους, μα πάντα ήτανε κοντά, τουλάχιστον ένας «βλεπάτορας». Ενώ είχε γίνει μία πρόοδος και μπορούσε ο νέος να πάει στην αρραβωνιαστικιά του, στα τέλη της δεκαετίας του 1930, όμως και το απλό φιλί ήτανε απαγορευμένος καρπός.

Όμως υπήρχε ο «ερωτικός πονόδοντος» και τότε, και συχνά τραγουδούσε ο νεαρός για μία ομορφούλα που μπορεί εκείνη να μην είχε ιδέα, κάτι που δεν συμβαίνει στην δική μας εποχή. Δεν ξέρω δηλαδή τώρα να τραγουδά ο νέος τη νέα χωρίς να το ξέρει. Αναφέρω παρακάτω λίγες τέτοιες μαντινάδες που τις άκουσα από τους παλαιότερους.

- Ήτανε κάποτε ένας νεαρός «γκαλονόμος» σε ένα μητάτο (ορεινό τυροκομείο). Έβοσκε τα πρόβατα που βγάζανε γάλα. Είχανε εκεί το παιδί που τους έφερνε τα ξύλα, το νερό, έπλυνε τα σκεύη. Είχε μία αδελφούλα μεγαλύτερή του. Ο νεαρός γκαλονόμος συχνά έφερνε ξύλα και έλεγε μία μαντινάδα, όταν δεν τον άκουγε ο Σήφης (ο μαντρατζής): «Γ*ια το χατίρι τση μηλιάς ποτίζουντα τα μήλα, για το χατίρι τση Μαριώς φέρνω του Σήφη ξύλα».*

- Μια πανέμορφη κοπελίτσα λιγουρεύονταν ένας νεαρός, μα τον πήρανε στους Βαλκανικούς πολέμους. Όταν γύρισε, έλεγε την παρακάτω μαντινάδα (βαφτιστικό και επίθετο μαζί μα εγώ το αποφεύγω): «*Τη ….Λένη μου την καστρινή μου βιόλα, τόσον καιρό που τσ' έλειπα, ποιος μου την παρηγόρα;».*

- Άλλος νεαρός που είχε και αυτός «πονόδοντο» για μία ομορφοκοπελιά τραγουδούσε την παρακάτω μαντινάδα: «Ε*ις του … την αυλή μια αίγα κι ένα ρίφι, Χριστέ και να 'μουνε γαμπρός και το Ρινιώ του νύφη».*

➢ Μια ομορφοκοπελιά που εγώ την γνώρισα λεβεντογριά, την λιγουρεύονταν ένας νέος της εποχής της και τραγουδούσε για ‘κείνη την παρακάτω μαντινάδα: *«Κοντά στο Φονοπήγαδο είναι το λειβαδάκι, εκειά αγαπώ μια κοπελιά… άκη (όνομα κι επίθετο)».*

➢ Άλλος νεαρός πήγαινε συχνά τα βόδια του, δήθεν για να τα ποτίσει ειδικά για χάρη μίας ομορφούλας και του είπαν τη μαντινάδα: «*Τα βουγιά πάεις στο νερό μα κείνα δε διψούνε. Μ’ αυτές οι παραφανταρές κατέχω πού χτυπούνε»*..

➢ Άλλος νεαρός τραγουδούσε τη μαντινάδα του, ζωγραφίζοντας με τα λόγια την κοπελιά που ήθελε: «*Μαύρα είν’ τα μάθια π’ αγαπώ και μελανά τα φρύδια, μαύρα και τα μαλλάκια τζη μα κάνουν δκατυλίδια».*

➢ Σε ένα γάμο μία κοπελιά που φορούσε μαύρα, γιατί ο αδελφός της είχε σκοτωθεί στον πόλεμο, όπως πέρασε μπροστά από έναν νεαρό, αυτός δε συγκρατήθηκε και είπε την παρακάτω μαντινάδα: *«Το μαυροφόρικο πουλί επέρασε ομπρός μου, κι έλαμπε σαν τον ήλιο και θάμπωσε το φως μου»*

Ήταν όμως τότε αυστηρά τα έθιμα και θεωρήθηκε πρόκληση και ο αδερφός της κοπέλας που ήταν στην παρέα είπε: «*Αγάπου σε κι αγάπας με, μου ‘λεγες κ’ έλεγά σου, μ’ απού το σήμερο κι ομπρός γύρευε τη δουλειά σου»*

➢ Πρώτη ή δεύτερη δεκαετία του 20ου αιώνα, ένας νεαρός έβοσκε τα πρόβατά του σε άλλο χωριό απ’ αυτό που έμενε η οικογένειά του. Όταν σκίστηκε το παντελόνι του, πραγματικά απέφευγε να κυκλοφορεί στην πιάτσα. Το πήρανε χαμπάρι όμως τα κορίτσια του χωριού (που μπορεί να πονούσανε τα δόντια τους για τον νεαρό) και βγάλανε μία μαντινάδα για να γελάσουν: «*Ένα παιδί απ’ τον Βουβά λιγάκι απογυρίζει, το παντελόνι του έσκισε κι ο κ…..του βγορίζει».* Διέρρευσε όμως η μαντινάδα και την έμαθε ο νεαρός όπου και απάντησε: «*Το παντελόνι μου έσκισα δεν έχω εγώ προστάτη, μα πάρε τη βελόνα σου να ‘ρθεις να μου το ράψεις.*

➢ Και τα κοριτσόπουλα υποφέρανε από «ερωτικό πονόδοντο». Μία κοπέλα που αγαπούσε ένα βοσκόπουλο, όταν αυτό είχε τα πρόβατά του στα χειμαδιά αυτή είπε τη μαντινάδα: «*Θε μου και πέρνα τον καιρό να φέρεις και το Μάρτη, που ταξιδεύουν τα πουλιά και το πουλί μου να ‘ρθει».*

(Τα πρόβατα τέλος τον Μάρτιο γυρίζαν από τα χειμαδιά.)

➢ Μια κοπέλα που το αγόρι της ήταν στο στρατό και υπηρετούσε στην ηπειρωτική Ελλάδα είπε τη μαντινάδα: «*Εγώ αγαπώ τη θάλασσα γιατ’ ίσως να μου φέρει, αητό με τα χρυσά φτερά από τα ξένα μέρη».*

Εγράφτηκε στο«Ρέθεμνος» 28-5-2011

ΞΥΛΟ ΚΑΘΑΓΙΑΣΜΕΝΟ

Το 2009 μήνα Δεκέμβριο επισκέφθηκα το ιστορικό αρχείο Κρήτης και πραγματικά εκατασυγκινήθηκα όταν αντίκρυσα τον πάσσαλο που είχανε καρφωμένο στη γη οι νεοβάρβαροι του βορρά και δένανε τους αθώους ανθρώπους και τους τουφεκίζανε. Τότε έγραψα το παρακάτω τραγουδάκι:

Στο Ιστορικό Αρχείο, που 'ναι στων Χανιών την πόλη
Ένα ξύλο άμα δούνε κατασυγκινούνται όλοι
Είναι εκείνο το δοκάρι, από σφαίρες φαγωμένο
Και με αίματα ηρώων είναι καθαγιασμένο
Το Άγιο του Χριστού το αίμα, τον Σταυρό καθαγιάζει
Μα κι εκείνο το δοκάρι, καθαγιασμένο μοιάζει
Είναι ο στύλος όπου έδεναν πατριώτες οι Ναζίδες
Κι έγραφαν στην ιστορία κανιβαλικές σελίδες
Τους εδένανε στον στύλο και μετά τους τουφεκίζαν
και οι σφαίρες τα κορμιά τους και το ξύλο εξεσκίζαν
Να 'χε στόμα, να 'χε γλώσσα να μιλήσει το δοκάρι
Να μας πει ιδιαιτέρως για το κάθε παλικάρι
Π' άφησε εκεί δεμένο την πιο ύστερη πνοή του
Π' αφαιρούσαν οι Ναζίδες την πολύτιμη ζωή του
Να μας πει τα παλικάρια, αν τα είχε μετρημένα
Πόσα 'χάσαν την ζωή τους που 'σαν πάνω του δεμένα
Οι κανίβαλοι του Χίτλερ εις τον εικοστό αιώνα
τουφεκίζανε δεμένους τους λεβέντες του αγώνα
Ξύλο καθαγιασμένο σαν τον Τίμιο Σταυρό
Το φυλάουν στο αρχείο σαν μεγάλο θησαυρό.

Κανάκης Ι. Γερωνυμάκης

ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΛΑΪΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

Η ποίηση είναι ένα όπλο ισχυρό και αποτελεσματικό σε πόλεμο και σε ειρήνη και για κάθε περίπτωση. Στον στρατό υπηρέτησα εν καιρώ εμφυλίου πολέμου και μας γυμνάζανε πως να χρησιμοποιούμε τα όπλα, μα και με τα κατάλληλα τραγούδια που μας υποχρεώνανε να τα μαθαίνομε και να τα τραγουδούμε θέλανε να μας παροτρύνουνε και να μας κατευθύνουνε. Στον Ελληνοϊταλικό πόλεμο η Σοφία Βέμπο εχαρακτηρίστηκε ηρωΐδα για το τραγούδι της. Εγώ θα γράψω μερική πολεμική ποίηση και τα πιο πολλά τα άκουσα από τους πολεμιστές που τα τραγουδούσανε άμα γυρίζανε από τα μέτωπα αφού έζησα ανθρώπους της επανάστασης του 1866-69, όπου και από αυτούς θα αρχίσω:

Ο παππούς μου από τη μητέρα μου και η γιαγιά μου από τον πατέρα μου εζήσανε πρόσφυγες στην Κέρκυρα το 1868 και λέγανε οι γονείς τους:

Εκάψασι τα σπίτια μας κι εφάγασι τα ζα μας
και προσφυγάκια στσοι Κορφούς επήγαν τα παιδιά μας

Για το Μανούσο Κούνδουρο, Πρόεδροι της Επιτροπής Μεταπολιτεύσεως λέγανε τη μαντινάδα:

Κούντουρος είναι στ' όνομα, μα 'χει καρδιά μεγάλη
κι απού τα νύχια των Τουρκώ την Κρήτη θα τη βγάλει.

Και ένας διάλογος μεταξύ προσωποποιημένων Κρήτης και Μακεδονίας:

Κρ. : *Απορώ Μακεδωνία πως κρατάς υπομονή*
Να τα βλέπεις τα παιδιά σου νύχτα – μέρα στη σφαγή
Μακ. *Τι να κάνω η καημένη; Είμαι αλυσοδετή*
Δε μ' αφήνουν οι δυνάμεις να τραβήξω το σπαθί.
Κρ. *Μη φοβάστε Μακεδόνες και μη χάνετε καιρό*
Μα γενναία Κρητικάκια έρχονται για βοηθός

Όταν ο Ελληνικός στρατός εμπήκε στα Γιάννενα λέγανε τις εξής μαντινάδες:

Επήραμε τα Γιάννενα, τ' Αλή πασά την πόλη
Απού εδιασκέδαζε καθημερνή και σκόλη
Ξύπνα καημένε Αλή πασά απού το Τεπελένι
Να δεις Ελληνικό στρατό στα Γιάννενα να μπαίνει
Ξύπνα καημένε Αλή πασά να δεις τα Γιάννενά σου
Οι Έλληνες τα πήρανε, δεν είναι μπλιό δικά σου
Επήραμε τα Γιάννενα, το φοβερό Μπιζάνι
Που πχαίνε ο Αλή πασάς κι έκανε το σεριάνι
Επήραμε τα Γιάννενα και τη Θεσσαλονίκη

Και στην Κωνσταντινούπολη θα τελειώσει η νίκη

Κατά τον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο εκρατούσανε οι Γερμανοί Έλληνες αιχμάλωτους όπου λέγανε τις μαντινάδες:

Δεν πάει σιντερόδρομος, δεν ταξιδεύουν πλοία
να φέρουν το κορμάκι μου από τη Γερμανία
Κιανένας δεν ευρέθηκε να δώσει σημασία
Να φέρει το κορμάκι μου απ' την αιχμαλωσία.

Από τη Μικρασιατική εκστρατεία.

Σεις περήφανα πουλάκια που πετάτε υψηλά
Της μανούλας μου να πείτε χαιρετίσματα πολλά
Πες τε ο γιος της εσκοτώθη στης Ασίας τα βουνά
Στη Σμύρνη και στ' Αϊ Βαλί, στα Σόκια και στ' Αϊδίνι
Με λόγια δε μπορώ να πω τόσο κακό που εγίνη.

Και οι δικτατορίες είναι εσωτερικός πόλεμος και μπορούμε να γράψομε το τραγούδι που λέγανε οι εξόριστοι της δικτατορίας του Μεταξά στη Γαύδο.

Στο φοβερό νησί της Γαύδου, ο θάνατος μας τριγυρνά
Σαν μάνα στοργική η Ε.Β.Α. ούτε στιγμή δε μας ξεχνά
Μας ξόρισαν οι πλουτοκράτες στου Λιβυκού την ερημιά
γιατ' εζητήσαμε το δίκιο και του λαού τη λευτεριά
Η θάλασσα μας ζώνει γύρω σαν αλυσίδα φοβερή
Φρουρός ακοίμητος φυλάει μέρα και νύχτα το νησί
Μοναδική μας στεναχώρια στην ερημιά του Λιβυκού
Που είμαστε μακριά απ' την πάλι στο γκρέμισμα του φασισμού.

Από τον Ελληνοϊταλικό πόλεμο:

Στην Αλβανία μάχονται τση Κρήτης τα λιοντάρια
Τον ουρανό έχουν πάπλωμα και στρώμα τα λιθάρια
Κάνε καλό μου υπομονή κ' είναι καιρός ακόμη
Το γάμο μας θα κάμομε στων Ιταλών τη Ρώμη
Ήρθεν ιταλικός στρατός να πάρει την Ελλάδα
μα των εμαγερέψαμε ξινή μακαρονάδα
Ο Μουσουλίνης ήθελε τη χώρα μας δική του
Δε διάλεξε τον Άγιο για ν' ανάψει το κερί του.

Οι Άγγλοι είχανε επιστρατεύσει και Κύπριους και με τα αγγλικά στρατεύματα που ήρθανε στην Κρήτη το 1940 ήτανε και Κύπριοι και ένας από αυτούς έγραψε το παρακάτω ποίημα:

ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Της μοίρας μου ήτανε γραφτό θάλασσα να περάσω
Και μ' Αγγλικό πολεμικό στην Κρήτη για να φτάσω
Προτού να ξεβαρκάρομε στης Σούδας το λιμάνι
Έστειλα μία επιστολή στο σπίτι μας να πάει
Τριανταφυλλιά στην πόρτα μας βάλε και καρεφύλλι
Και πότιζέ τα μάνα μου κάθε πρωί και δίλι.
Κι αν δεις τα τριαντάφυλλα μάνα μου ανθισμένα
Ο γιός σου είναι εν ζωή και μάχεται στα ξένα
Αν δεις τα τριαντάφυλλα μάνα μου και μαδήσουν
Ο γιός σου εσκοτώθηκε κι εσύ στα μαύρα ντύσου
Μα σαν εξεβαρκάραμε μας είπε ο καμπενιέρος
Εδώ που ήρθαμε παιδιά να κάνομε ένα τέλος
Πάμε να σύρομε παιδιά προς τα Περβόλια πάνω
Να στείλω τηλεγράφημα του Τσόρτσιλ τι να κάνω
Ήρθε το τηλεγράφημα μέσα απ' το Λονδίνο
Πέφτουν αλεξιπτωτιστές από το Βερολίνο.
Την Κυριακή το κολατσιό, προτού το μεσημέρι
Γερμανικό νιχνευτικό ανίχνευε τα μέρη
Και τη Δευτέρα το πρωί πλιταγωγά εφανήκα
Σκινέ, Φουρνέ και Μάλεμε τους Γερμανούς ερίχνα
Σαν είδανε τους Γερμανούς οι Κρήτες ελυσσιάσα
Κι οι Αυστραλοί κι οι Ζιλανδοί κι ούλοι τα όπλα επιάσα
Οχτώ μέρες εκράτιξε ο πόλεμος στην Κρήτη
Και ύστερα παραδόθηκε μετά μεγάλης λύπης.

Για τη Μάχη της Κρήτης έγραψα κι εγώ μαντινάδες για συμμετοχή μου σε διαγωνισμό και τις παραθέτω:

Ο Ναζισμός τση Κρήτης μας δε τση ξεχνά ποτές του
Γιατί στην Κρήτη εξέγραψε τα' αλεξιπτωτιστές του

Ρίχνει ο ουρανός νερό, ρίχνει και κουκοσάλι
ρίχνει κι αλεξιπτωτιστές και πυρωμένο ατσάλι

Ήρθαν στην Κρήτη Γερμανοί μα ούλη η οικουμένη
έμαθε πως οι Κρητικοί είναι αντρειωμένοι

Από τον ουρανό θεριά επέσανε στην Κρήτη
και τέλος την πατήσανε μα δεν εκατακτήθει.

Ένδοξη και παράδοξη έγραψε ιστορία
η Κρήτη όταν την πάτησαν τα φτερωτά θηρία

Κρήτη ηρωικό νησί, που το σαράντα ένα

Τον πρώτο μπάτσο ο ναζισμός τον έφαγε από σένα.
Η πρώτη από τις παραπάνω Μαντινάδες έτυχε διακρίσεως.
****

ΕΛΛΗΝΟΪΤΑΛΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Και ένα δικό μου ποίημα για τον ελληνοϊταλικό πόλεμο, στα Κρητικά

Ο Μουσουλίνης έβαλε χοντρή δουλειά στο νου ν-του
Και το ξεμυστικώθηκε του Τσιάνο του γαμπρού ν-του
Εσκέφτηκε με πόλεμο να πάρει την Ελλάδα
Στη χέρα θα την έβανε την πρώτην εβδομάδα
Κι εμήνυσε του Μεταξά, μια νύχτα με το Γράτση
Πως ως τα ξημερώματα ο πόλεμος θ' ανάψει
Κι ο Μεταξάς του μήνυσε, αν είναι παλικάρι
Θα τονε περιμένομε κι ας έρθει να την πάρει
Στ' Οχτώβρη τσ' είκοσι οχτώ πρίχου να φέξει η μέρα
Για πόλεμο οι Ιταλοί εβαλασίνε χέρα
Με γενικόν των αρχηγό τον Μπράσκα το Βισκόντι
Αρχίξαν κι εγροικούντανε των κανονιών οι βρόντοι
Μα ο Βισκόντι εσκόνταυτε σε κάθε σχέδιό ν-του
Και τον αποζυγώξασι κι εμπέψασιν το Σόντου
Μα και ο Σόντου δε νικά και μπέμπουν τον Μπαντόλιο
Μα τον ερεζιλέψασιν οι Έλληνες τον δόλιο
Μουδ' ο Μπαντόλιο δε νικά και τον ανακαλούνε
Τον Καμπαλέρο εμπέψανε να σιορεζιλευτούνε
Του Μουσουλίνι θα 'πρεπε η κούτρα του να φτάξει
Πως για να μη ρεζιλευτεί θα 'πρεπε εχθρούς ν' αλλάξει
Είχαν εξοπλισμό καλό και τρίδιπλους φαντάρους
Μα τσοι κακοζυγώνανε σα μουνουχογαϊδάρους
Εμπέψαν και «τς ανίκητους» τσοι «Λύκους τση Τοσκάνης»
Μα εκειά τσοι κάμανε λαγούς, στο γλάκιο που τσοι πχιάνει
Ο Μουσουλίνης ο χεζές και ο γαμπρός του ο Τσιάνος
Ελέγασι πως νικητής ήθελα βγει ο Νταλιάνος
Μα επήραμε την Κορυτσά, Κλεισούρα και Χειμάρα
Του Ντούτσε τα στρατέματα τα κάμαμε μαντάρα
Μ' αφού ανικανότητα εδείξαν οι Νταλιάνοι
Ο Χίτλερ αποφάσισε επίθεση να κάνει
Δύο ολόκληρα θεριά μαζί την εχτυπήσα
Την Ελλαδίτσα τη μικρή και την εδιαλύσα

Και σαν επικρατήσανε στην παλαιά Ελλάδα
Εκάνε βομβαρδισμούς στην Κρήτη μας γκαργκάδα
Και εις του Μάη τσ' είκοσι εις τα σαράντα ένα
ήρθαν απού τον ουρανό πουλιά δαιμονισμένα
Ρίχνουν απού τον ουρανό Ναζί Γερμαναράδες
Κ' οι Κρητικοί τσοι πολεμού με πέτρες και κασμάδες
Και οι αλεξιπτωτιστές, οι σκληροπολεμάρχοι
Στην Κρήτη την εδώσανε την τελευταία μάχη
Το ακριβοπλερώσανε που πάτησαν στην Κρήτη
Σε άντρες και σε υλικά των άλλαξαν την πίστη
Όσο κι αν των εστοίχισε την Κρήτη την πατήσαν
Στο τέλος την λυγίσανε μα δεν την κατακτήσαν
Με τα φτερά ν-των ήρθανε εις τα σαράντα ένα
Μα εξεκουμπιστήκανε με τα φτερά κομμένα

«Αγώνας της Κρήτης» 26-10-2011
Κανακης Ι. Γερωνυμάκης.

Όμως και το ριζίτικο τραγούδι συμμετέχει στην πολεμική λαϊκή ποίηση και θα αναφέρομε δυο-τρία τέτοια.

Τα χελιδόνια τση Βλαχιάς και τα πουλιά τση Δύσης
Κλαίσιν αργά, κλαίσιν ταχιά, κλαίσιν το μεσημέρι
Κλαίνε την Ανδριανούπολη τη μαυροκουρσεμένη
Απού την εκουρσέψανε τσι τρεις γιορτές του χρόνου
Τω Χριστουγέννω για κερί και το Βαγιώ για βάγια
και την ημέρα τση Λαμπρής για το «Χριστός Ανέστη».

Χίτλερ να μην το καυχηθείς πως πάτησες στην Κρήτη
ξαρμάτωτη την εύρηκες κι ελλείπαν τα παιδιά τζη
στα ξένα πολεμούσανε πάνω στην Αλβανία
μα πάλι πολεμήσανε.

Όποιος στον Άδη κατεβεί να μην το λησμονήσει
Να πα να βρει τσοι αρχηγούς τσοι πρώτους καπετάνιους
Να βρει το Δάσκαλο Γιαννιώ και τσοι Πρωτοπαπάδες
Να τονε πει τα νέικα.

Κάτω στο Φραγκοκάστελλο τσοι Τούρκους πολεμούνε
Οι Τούρκοι εφάγαν τσοι Ρωμιούς με το Χατζή Μιχάλη
Μα ο Ντεληγιάννης ο Στρατής μ' εξήντα παλικάρια
τσοι Τούρκους τσ' ετιμώρησε.

Το τελευταίο τραγουδάκι είναι δικό μου.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΠΡΟΛΟΓΟΣ……..4
Παρείσακτος στον χώρο των γραμμάτων ……....5
Ομιλίες σε τελετές και εκδηλώσεις……6
Βραβεία τιμητικά διπλώματα και έπαινοι……10

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄
ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΕ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

- Η μάχη της Κρήτης ……12
- Συνέδριο για το ριζίτικο τραγούδι ……..17
- Συνέδριο για τα Κρητικά Μοιρολόγια…….23
- Διεθνές επιστημονικό συνέδριο Λαϊκής Ιατρικής……32
- Κρητικό Παραμύθι ……..36
- Διεθνές επιστημονικό συνέδριο «ο 16ος αιώνας στην Βενετοκρατούμενη Κρήτη» ……39
- Ημερίδα «Ιστορικές Αφηγήσεις» ……44
- Εσπερίδα ο Βοσκός της Κρήτης……...49

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄
ΕΚΠΟΜΠΕΣ ΣΕ ΤΗΛΕΟΡΑΣΕΙΣ

- Τα σιτηρά στα Σφακιά (*Κρήτη 1 TV 4-2-1998)*…….53
- Αλλαγές στη συμπεριφορά της Κοινωνίας …… 62
- Σφακιανά θυμοσοφικά……70
- Ιδιωματικές λέξεις της Κρήτης που είναι αρχαιοελληνικές….76
- Τεχνοτροπία σε σφακιανές οικοδομές. ……...86
- Η οικογένεια του Δασκαλογιάννη. ……..92
- Ο Μαλικιαναγάς Αληδάκης……..…95
- Του Κατρέ ο Λαγκός …….104
- Νόμοι στα Αυτοδιοικούμενα Σφακία……109
- Φορολογικά συστήματα επί Τουρκοκρατίας……..114
- Τα φαράγγια των Σφακίων ……....117
- Κοινότητα Ασφένδου ……119
- Νεκρολογία για τον Στρατή Δεληγιαννάκη ……132
- Γιώργος Πέρρος…… 136
- ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ…….140
- Οι Βούρβαχοι από Ασφένδου …….. 141

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Γ΄

ΟΜΙΛΙΕΣ ΣΕ ΤΕΛΕΤΕΣ ΚΑΙ ΕΠΕΤΕΙΟΥΣ

- Επιμνημόσυνος λόγος Γεωργίου Ξενουδάκη ……150
- Για τον παπά Γιώργη Χιωτάκη ……..157
- Το Άναμμα της φλόγας του 1821 στην Θυμιανή Παναγία… 160
- Το ολοκαύτωμα του Καλλικράτη ……..173
- Η Μάχη του Φραγκοκάστελλου και οι Δροσουλήτες ……...178

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Δ΄

ΟΜΙΛΙΕΣ ΣΕ ΣΧΟΛΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΛΛΕΣ ΑΙΘΟΥΣΕΣ

- Στο Ασκύφου στο Καστάστημα του Πεντάρη 15-4-99 για τους Κουλέδες και τα έθιμα της Αποκριάς……..…….. 187
- Στο Λύκειο Χ. Σφακίων, «Από το Προξενιό ως το γάμο …..189
- Τοπολαλιά των Σφακίων με Αλιφιεράκη στην Χώρα Σφακίων 29-1-2003 ……..……194
- Στο Φραγκοκάστελο 19-5-2002 με Μιχελογιάννη για Καζαντζάκη……197
- Στα Χανιά στην αίθουσα Δημοτικού Συμβουλίου, ομιλία για τα Χριστουγεννιάτικα έθιμα 5-11-1997. …….…..…….198
- Στα Χανιά στην αίθουσα Δημοτικού Συμβουλίου *«Ιδιαιτερότητες των Σφακίων και των Σφακιανών»* ……..…..202
- Η βεντέτα στην Δυτική Κρήτη ……203
- Στα Χανιά στην αίθουσα Δημοτικού Συμβουλίου «*Σφακιανά έθιμα των εορτών του Πάσχα».* ……222

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ε΄

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΓΡΑΜΜΕΝΕΣ ΣΤΙΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

- Η Ιστορική Γραμβούσα ……..…..236
- Σφακιανές Ηρωίδες ……..…239
- Ο Μουσταφά Νταϊλη Πασάς……...241
- Οι επιπτώσεις στο 1821 από την επανάσταση του Δασκαλογιάννη……...244
- Αγγαρεία στους Ναζί. ……246
- Πικρές αναμνήσεις από πέτρινα χρόνια. ……..248
- Από στρατιωτικό ημερολόγιο εν καιρώ εμφυλίου πολέμου….252
- Διαφοροποίηση στο ντύσιμο στο διάστημα μισού αιώνος…...268

- Άγραφτοι Νόμοι ……...270
- Η Άγια Ζώνη στο Βουβά Σφακίων ……..274
- Το Ροβι ……276
- Παλαιότερες συγκοινωνιακές συνθήκες……278
- Κανονισμός φιλεκπαιδευτικής αδελφότητος στα Σφακιά το 1888…….281
- Τιμές αγαθών σε διάφορα στάδια του 20ου αιώνα…….....284
- Ο Γυρολόγος Μανάβης ……286
- Μέτρα - σταθμά και ρολόγια ……287
- Απειλείται η ισορροπία της Ελλάδος από την Πλημμύρα των Λαθρομεταναστών…….290

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο ΣΤ΄

ΠΟΙΗΣΗ

- Λέξεις που επιβιώσανε σε παροιμίες, φράσεις και μαντινάδες....292
- Αλληγορικά ριζίτικα…….295
- Σφακιανές ρίμες …….. 297
- Μαντινάδες που λέγανε οι νέοι όταν «*πονούσε το δοντάκι τους»*...306
- Ξύλο Καθαγιασμένο ……308
- Πολεμική Λαϊκή ποίηση ……..309
- Η μάχη της Κρήτης ……..311
- Ελληνοϊταλικός Πόλεμος …….312